

A MAGYAR

TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA

KÖNYVKIADÓ -VÁLLALATA.

A

TÁRSADALMI FEJLŐDÉS

KEZDETEI.

ÍRTA:

BEÖTHY LEO.

BUDAPEST,

1882.

TÁRSADALMI FEJLŐDÉS

KEZDETEI.

ÍRTA:

BEÖTHY LEO.

MÁSODIK KÖTET.

BUDAPEST, 1882.

A M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.

Az Akadémia épületében.

A Magyar Tudományos Akadémia főadata lévén, a tudományok önálló művelése és emelése mellett, azoknak *terjesztésére* is hatni, 1872. január 22-én tartott összes ülésében egy bizottságot alakított oly célból, hogy az részint a külföldi tudományos irodalmak jelesebb termékeinek lefordíttatása, részint a tudományokat mai színvonalukon előadó eredeti magyar művek készíttetése által a tudományosműveltség terjesztése érdekében működjék.

A Magyar Tudományos Akadémia ezen *könyvkiadó bizottsága* főadatának megfelelni kívánván, mindenekelőtt azon hiányokra fordította figyelmét, melyek az egyes tudományszakok körében leginkább érezhetők. Sietett ennél fogva elismert tekintélyű hazai szakférfiakat tudományos kézikönyvek szerkesztésével megbízni; egyúttal gondoskodott, hogy a külföldi tudományos irodalmak számos jelesebb művei hazai nyelvünkön mielőbb közrebocsáttassanak.

Ekkép a bizottság eszközlésére, részint a Magyar Tudományos Akadémia, részint egyes vállalkozó könyvkiadók kiadásában, tudományos eredeti műveknek és fordításoknak sorozata fog megjelenni; hivatva a külföld tudományos munkásságának eredményeit a magyar közönségre nézve megközelíthetőkké tenni.

VIII

Megjegyzendő azonban, hogy a bizottság, midőn az eredeti munkák szerzői és a fordítók megválasztása által – az utóbbiaktól, bol szükségesnek vélte, mutatványt is kívánva – már eleve is gondoskodni igyekezett a munkálat sikere felől, utólagos bírálatát nem terjeszthette ki a beadott munkák soronkénti kijavításáig, s így a szerzőkről vagy fordítókról minden felelősséget a részletekben magára nem vesz.

Budapesten, 1879. február havában.

A M. T. Akadémia könyvkiadó bizottsága.

ELSŐ FEJEZET.

A főnök állása és hatalmának kiterjedése.

Tapasztalataink szerint a kezdetleges főnök méltóságának betöltése három külön módozat szerint létesül.

Az első, mert őseredetű és spontán kifejlődésű az, midőn egyéni tulajdonainak tettekben való nyilvánulása s ennek társai körében való önkénytelen elismerése biztosítja számára e körben a túlnyomó befolyást s ezzel a vezetést.

A másik kettő egyenlőn közvetlenül ered ezen elsőből, mert egy vezető követésének megszokása reávezethet a vezetőnek öntudatos megválasztására, a melylyel egy elismert szükség töltetik be.

A másik, ugyanazon egyéni tulajdonok következménye, melyek hatása által az egyén társai körén felülemelkedett, megnyerve egyénisége számára a tiszteletet és ragaszkodást, azon fokig, melyben az vérere átterjed, azaz kiterjesztetik a hozzá legközelebbi vérrokonokra. Hogy e hatás mily korán és erősen nyilvánul, ezt eredményének, a főnöki méltóság örökös voltának, a kezdetleges művelődésű népek körében való roppant gyakorisága tanúsítja. Ez állítás bebizonyítására szembeállítjuk a következőkben az örökös és megválasztás eseteit, mely összeállításban a lehető

legteljesebb rövidséget fogjuk követni, csak ott közölvén magyarázatot, a hol az eset nem tökéletesen tiszta.

Társadalmiig melyekben a kormányfők méltósága rendszerint egyenes (fi- vagy nő-) ágon örökös. Északamerikai benszülöttek: konjág törzsek (Waitz, Anthr. III. 313.) a nutka törzsek (Bancr. i. m. I. 193.), a Puget-öböl törzsei (Waitz i. m. III. 340.), a cseinuk falvak egy része (Waitz, i. h. 338.), szelisek (i. b. 344.), klallumok (Kane, id. Descr. Soc. 6. 2.), az irokéz szövetség tanácsának tagjai (Morg. id. m. 72. Waitz id. b. 121.), wampanoagok, narraganszettek, mohikánok, ozédzsok (Waitz, III. 123.127.), pánik (Waitz i. h.), dakoták (Waitz i. m. III. 125.), hurónok (Morg. Anc. Soc. 153., Waitz id. h. 123.), a szogkonétok, a winebägok. Guatari lakosai, potomaki és floridai törzsek (Waitz id. b. 124-25.), a naceszek (Waitz III. 219.), virginiai törzsek (Waitz i. b. 126.), az ozédzs törzsek (i. h. 127.), az odzsib\vék (Schoolcraft id. Descr. Soc. 6. 12.), Teszkuko és Tlakopán államok (Herrera id. Descr. Soc. 2. 10.), a mexicói birodalom fejedelemségei és főnökségei, kivéven a királyi családot (Clavijero id. Descr. Soc. 2. 5.) Tlascalá, Cholula, Huejozincó és Matlazincó államok (Waitz IY. 74-75.). Mechoacan annyiban kivétel, hogy itt a király szokta kinevezni utódul fiainak valamelyikét. Mexicóban a korona fiágon örökös volt Acamapich, az első, választott király ivadékaiközt, de I. Montezumának csak egyetlen törvényes (vagyis a királyné által szült) gyermeke, ez pedig leány lévén, mégis ennek három fia követte nagyatyjokat azon sorrendben, melyet ez állapított meg, nem az elsőszülöttet tévén első helyre, hanem a legtehetségesebbet. Az örökrend általában ingadozó volt; többször előfordult, hogy fivérek egymást követték s ily esetekben, a fivérek után, ezek közül annak fia

tartott igényt a trónra, ki legelső foglalta volt el azt, noha az nem mindig a legidősb volt. Az irokéz szövetség kormányzó tanácsának tagjai, kik a főnökök első rangját képezték, választottak ugyan és mindig két jelölt közt folyt szavazás (az illető testvériség felnőtt tagjai közt, a nőket sem véve ki), hanem, kevés kivétellel, az egy anyától való fivért választották meg utódu, kor szerint, s a fivérek utolsója után ezek legidősb (egy anyától való) nővérenek legidősb fiát;¹⁾ ez, a legközelebb álló testvéröcs vagy a nővér fia, a főnök éltében rendszeren a főnöki segéd hivatalát töltötte be, szintén választás alapján, mely hivatal előnyt szerzett a főnöki állásra. Kivétel valószínűleg csak akkor történt ha a legközelebbi nőági rokon valami nagyon együgyű ember volt, s ekkor az ez után legközelebb álló rokont választották, ha csak közönséges észszel bírt is. Ez kitűnik Morgan azon adatából, hogy az irokézek nagy hadvezérei és szónokai nem a kormánytanács főnökei, hanem az *érdem alapján* megválasztott főnökök közül²⁾ kerültek ki. És ezek alapján biztosnak tekinthető, hogy minden kormányzó főnök méltósága kivétel nélkül egy családnak tagjai, vagyis egy közös őspanya nőági ivadékaik közül tölthetett be. *Közép-Amerika benszüllöttei*: Haiti öt fejedelemséggel (Waitz, IY. 326.), Yucatan kerületei (Landa id. Descr. Soc. 2. 7.), Majapan Cogolludo és Landa id. D. S. 2. 13–14.), Vera Paz (Helps

¹⁾ Morgan kifejezése szerint: »egy *saját* fivérnek vagy *saját* nővér fiának választása volt a legvalóbszínű.« Anc. Soc. 73. Első mim-jában (League of the Iroquois) egyszerűen azt mondja, hogy a méltóság örökös volt, mert Waitz e munkára (melyet szerző közvetlenül aieim ismer) hivatkozik, a hol az irokéz főnökök méltóságának örökiségét erősíti.

²⁾ Morgan Anc. Soc. 145.

i. h. id.), Honduras fejedelemségeiben (Herrera id. h. id.), Panama apró fejedelmei (Waitz, IV. 350.). *Dél-amerikai benszüllöttek*: a csibcsa nép bogotai és tűnj ai fejedelemségeiben (Acosta id. D. S. 2. 8.), Gujana törzsei (Journ. Ethn. Soc. id. D. S. 6. 13.), a makamekranok (Martius i. m. 16.), az uaupék apró törzsei (Wallace, id. D. S. 6. 15.), a guaycurúk (Waitz, III. 471–72.), a guaranik (Dobrizboffer, Grescb. d. Abip. Wien, 1873. II. 130. sok száz faluban, melyek mindegyike önálló polit, község), a patagon törzsek (Falkner, id. D. S. 6. 14.), az araukánok lebói vagy reguái (Waitz, III. 515.). Az inka-család örökrendje tárgyalva volt e munka I. kötetének 205. lapján. A birodalomba beolvasztott számos, egykor önálló törzs főnökeinek méltósága örökös volt, és Grarcilaso de la Vega szerint az öröklés módzatai ugyanazok voltak az inkák uralma alatt, mint függetlenségek korszakában. ¹⁾ Ha ebben teljesen megbízhatunk is, de tévesnek kell tartanunk nevezett szerzőnek azon adatát, a mely szerint mindezeknél atyáról fiúra szállott volna a méltóság,²⁾ mert lehetetlen, hogy a törzs maga, mely a roppant területet megbódította, ennek törzsei közt az egyedüli kivétel lett volna a fiág szabályától; mert a kicsua népről biztos, hogy nőágot követett; Gomara egész általánosságban mondja: kis-öcsök örökölnek, nem fiak, kivéven az inkák esetében; ez utóbbi nem áll, mert (1.1. köt. 207. lapján) a legidősb fiú egyszersmind a legidősb nővéri kis-öcs is volt. Hogy a perui birodalomban más nőágot követő törzs is létezett, ezt Cieza szavai bizonyítják: »a riobambai indiánoknál a nővér fia örököl.«³⁾

¹⁾ A »Commentaria« I. részének IV. könyve, 10. fej. id. D. S.*

²⁾ I. h.

³⁾ Id. D. S. 2. füz. 6. 1. 3. hasáb.

Az abiponoknál jogilag megállapítva nem volt az örököség, de a mint Dobrizhoffer írja, csapataik mindegyikének élén egy férfi áll, kinek halála után legidősb fiát szokták megválasztani, de csupán abban az esetben, ha az illető becsületes, harcias, nemeslelkű és általában a hivatalra méltó ember. Ha ellenben gyáva vagy rossz erkölcsű, nyers viseletű volna, úgy tétova nélkül mellőzik s mást választanak, szükség esetében olyat is, ki az előbbeni főnökkel semmi rokonságban nem áll. ¹⁾ Ezen kívül megjegyzendő itt, hogy az araukánoknál a legidősb fiú nem követheti atyját, ha nélkülözi a szónoki tehetséget, mely esetben testvéröccsre vagy más fiági rokon követi azt.²⁾ Ha ezen ok mellett gyávaság nem említetik, talán arra magyarázható, hogy ez nem fordult elő az araukánoknál.

Afrikai népek és államok. Hottentották (törzsfők és falufőnökök, *Kolben*, id. D. S. 4. 8-9.), damarák (Andersson, Ngami, 228. id. D. S. 4..7.), becsuánok (törzsfők, falufőnökök és ezeknek alárendeltek, Moffat, Livingstone és Lichtenstein, id. D. S. 4. 7. 8. 9.), baszutók (szintén két vagy tárom fokozat, Waitz, IL 397.), makololók (több fokozat, Livingstone, *Expl. du Zambéze*. Paris, 1866. p. 269.), bani-aiik (Livingstone, *Missionsreisen*. Leipzig, 1858. II. 278.), kafirok (több fokozat, Waitz, II. 393., az amakozákról Lichtenstein, id. D. S. 4. 9.), owambóknál (Andersson, *Afr. Reis*. Leipzig, 1858. I. 211 – 13. Svédből), damarák (id. m. I. 244.), maraviknál (Waitz, *Anthr.* II. 419.), batoka (Livingstone, *Missr. u. Forsch.* IL 187.). Szofala (Forrás e munka I. k. 209. 1. már közölve), Kongo (király és fejedelmek, Bas-

¹⁾ Id. m. IL 131. és köv.

²⁾ *Alcedó's Geogr.* id. Hist. Dictionary etc. id. D. S. 6. 10.

tian, Afr. E. id. D. S. 4. 7., Tuckey id. D. S. 4. 7–8., Waitz IL 132.), Loango (öt fejedelem, Bastian, i. h. 58., AVaitz i. h., Proyart, Hist. of Loango, id. D. S. 4. 7.), négerek aequatorialis Afrika nyugati részében (végtelen sok apró falu,, mind önálló; nőág, Du Chaillu, Voy. et Avent. dans l'Afr. Equat. Paris, 1863. p. 371.); más négerek (királyok alatt, Waitz, II. 131.). (Nem akarván ismétléseket elkövetni,, Asantira, Nagy-Basszamra, Bambarrára, Iddáhra, Wallóra, a jolofokra és szererekre nézve, továbbá arra nézve, mit a XI. századbeli arab írók Ganah, Walatah, és a mandingokirályságokról, Ibn Batuta a négerekről általában, Makrizi Bedzsárol és Ghatról irtak, és végre a Nubiában és Szudánban a korai középkorban fennállott dinasztiákra vonatkozó adatok iránt utalok az I. kötet 79–80. lapjaira, a hol ezekről az anyai ág jelentőségének tárgyalásánál már közölve voltak a források.) Dahomey és Widah (Waitz, IL 133.), Tombuktu (Caillié), a kaszembe és a muata-yamwo. birodalmi, Uzambara, a jorubák, a waniemwezik és a szomalik számos törzsei, Szakatú, Badagry, Yariba, Niffé,, Haussza, Baghirmi, Wadai és Darfur (források Waitznél és Descr. Soc.-ban id. helyeken). Wanikák (Hildebrand, id. m. Zeitschr. f. Ethnol. X. 400.), bareák és kunamák (Hunzinger, Ostaf. Studien, 474. id. Postnál), Karague (a legidősb fiú azok közül, kik atyjok trónralépte után születtek Speke, Discovery of the Source of the Nile, Edinburgh and London, 1863. 207.)

Ezek után külön megemlítendőek a következő népek,, melyeknél ugyan a legidősb fiúnak nincs kizárólagos örökjoga, vagy a hol ez kérdéses, de melyeknél mindamellet egy családban örökös az uralom.

Ibu királyát egy tanács választja, mely hatvan nagy

falu főnökeiből áll; különben rendesen elsőséget élvez a király fia, de csak nagykorút választanak és nagy figyelembe veszik a jelölt tulajdonait.¹⁾ A timmenik és bullamoknál a korona állandóan egy családban marad, de a főnököknek joguk van a család bármely tagját választani.²⁾ Bornuban régente szintén egy családban volt örökös a trón, melynek betöltése akkép ment végbe, hogy a nép megbízta az ország bárom legkitünőbb férfiát, hogy az elhunyt király fiai közül, tekintet nélkül az elsőszülöttségre, válasszák meg az utódot.³⁾ » Abyssiniában a korona mindenkor örökös volt egy családban és mai napig az,«⁴⁾ de az elsőszülöttség nem vétetett itt tekintetbe, hanem a család legérdemesebb tagja választatott meg.

Monbutturól nincs tudva, hogy az örökösödés miképp van megállapítva, de hogy itt a hatalom gyakorlata örökös egy családban, ez biztosan következik abból, hogy a kormányzat mint családi ügy kezeltetik, a mennyiben a tartományokban, melyekre az ország eloszlik, a király fivérei kormányoznak, mint helytartók.⁵⁾ Hasonlót lehet mondani az obbo népről, melynek főnöke 116 gyermek atyja volt; e bőség folytán az obbók falvainak mindegyikét a főnök egy-egy fia kormányozhatta.⁶⁾ A nyamnyamoknál az uralkodók

¹⁾ Allen and Thomson, Narr, of. Exp. Eiv. Niger, id. Descr. Soc. 4. 11.

²⁾ Winteroottom, Ace. of the Nat. Afr. in Neighb. of Sierra Leone, id. D. S. 4. 10.

³⁾ *Barth*, Keisen und Entdeckungen in Nord- rind Central-Afrika, II. 294. és köv. a bornui krónika nyomán.

⁴⁾ *Bruce*, Voyage en Nubie et en Abyssinie pendant les ann. 1768-1772. Paris, 183 - 84.

⁵⁾ *Schweinfurth*, Im Herzen von Afrika. Lipcse, 1874. II. 101-3.

⁶⁾ *Baker*, The Albert Nyanza. London, 1866. I. 319-320.

akarata szerint az elsőszülött örökölné az egész hatalmat; de miután az ifjabb fiak is örökölnék egy-egy kerületet, habár mint bátyjok hűbéresei, ezek gyakran nem ismerik el annak felsőségét, és magok törekesznek erre, vagy függetleneknek nyilvánítják magokat.¹⁾

Ugandában a király halála ntán fiainak egyikét az országnagyok megválasztják királyul.²⁾ Unióróban, magának a királynak állítása szerint, az elhunyt király fiai vívtak egymással s a legerősebb nyerte el a koronát.³⁾

Madagaszkár iránt utalunk e munka I. kötetének lapjára.

Ázsia népei. A csukcsok (az Auszlandban közölt értesítés szerint) a gazdagok – a gazdagság itt iramszarvasok birtokában áll – élveznek főnöki tekintélyt, minthogy a vagyont a fiúk öröklik; ugyanez áll a hozzá kötött tekintélyre nézve is, a leggazdagabb – jelenleg bizonyos Amarrangin – az összes nép fejéül tekintetik s az orosz kormány által is el van ismerve ilyenül; a szamojédek és osztjások törzsei (források id. D. S. 5.f. 16.1.), a kalmüök (három fokozattal, *Pallas Reise durch versch. Prov. der russ. Reichs.* Peterb. 1771. I. 328. *Bergmann*, i. m. 34. és köv.), mongolok (tíz fokozat, *Timkowszky* id. m. III. 318. 1.), kirgizek (*Mitchell és Wood* D. S.-ban id. 5. f. 15-16. *Koppen*, *Die dem russ. Reich unterworfenen Kirg. Petermann's Mittheilungen* 1858. évi folyam 498. 1. *Vámbéry* id. m. 137. *Knsch*, *Reise nach West-Sibir.* i. m. I. 1879. 150. *Pallas* i. m. I. 395. adatainak összehasonlítása nyomán), adighék vagy tulajdonképi cserkeszek (*Neumann*, *Russl. u. d. Tschersch*

¹⁾ *Schweinfurth*, i. m. II. 23. és köv.

²⁾ *Speke*, id. m. 254.

³⁾ Id. m. 547.

késsen, 197. id. Postnál, Anfänge etc. 128.), osszéték (Haxthausen i. m. IL 27.), szuánok egy része (Bodenstedt i. m. I. 270.), csecsenczek (i. m. I. 298.), avarok (i. m. I. 315 – 316.), kaidaghok (i. m. I. 318.), az abázok vagy abkházok (i. m.), Tabasszerán lezg fejedelemség (i. h.), Kazi-Kumüch lezg khánság (i. ni. I. 319.), Jeliszui fejedelemség (i. m. I. 321.), kaukázusbeli nogájok és kumükek, Tarkn, Karabag, Séki és Ghandzsa török-tatár khánságok (i. m.), Georgia és Mingrélia (i. m. I. 260.), a beludzs törzsek (Journ. Ethn. Soc. (1848. I. 106. id. D. S. 5. 15.), a hezarehk és aimakok törzsei (Stein, Afghanistan in seiner jetzigen Gestalt, Petermann's Mittheilungen, XXV. k. 63. 1.), a bhilek (két rangfokozatú főnökök alatt, Malcolm, id. D. S. 5. 12.), gondok (Forsyth, id. D. S. 12--3.), khondok (Macphersoii id. D. S. 5. 13.), szantalok (Hunter id. u. o.), a karének fálvainak egy része (Mason, id. u. o. 14. 1.), a kukik (Stewart? id. u. o.), Malakka félszigetén fekvő maláj államok (Waitz V. a. 122–23., 152–53.), ugyanott az orang-benua törzsek (id. h. 178.), Menangkabao (id. h. Y. a. 141.)¹⁾, Indrapura (id. h. 146. 1.), Passzumahlebar (id. h.), redzsangok (Marsden, Sumatra id. D. S. 3. f. 11. 14–15. I. es Post, Anf. d. Staats u. Recktslebens 116.), lampongok (Waitz V. a. 148 . –49.), a batták (Waitz, V. a. 185.), Palembang (id. h. 185 –87.), a borneoi úgynevezett maláj államok, részben kényúri monarchiák, részben pedig olygarchiák (id. h. 155. 1.), Java fejedelmei (Raffles, Hist. of Java, I. 266. id. D. S. 3. füz. 14. 1. 2. hasáb), Niasz lakosai (Rosenberg, Der malay. Archipel. 160.), szerami alfurok (berlini anthrop. társ. tárggyal. 1877. márcz. 17. Ztschr. f. Ethnol.).

¹⁾ Waitz ugyan nem közli, hogy a fejedelmi méltóság itt örökös. de a szuku-főnökök örökössége mellett ez kétségbevonhatlan.

Örökös uralkodó Perzsiában a sab, ilyenek voltak a közel múltban »szabadnak« nevezett Turkesztánnak kizárólagosan mohamedán szultánjai, kbánjai, emírjei és bejei; máig örökös uralkodókul tűnnek fel, babár India császárnőjének hódolva, a haiderabadi nizam, a maharadzsa, nababok, rádzsák stb., szóval Indiának nagy számú, kisebb-nagyobb fejedelmei és főnökei. Japánban kevesebb mint két évtized előtt valószínűleg száznál többre ment az uralkodó örökös fejedelmek, mint gozankék, daimio kokusiuk, gonfudai és tozamma daimiók és gonkamongkék száma, kik szemeink előtt tűntek el, rövid forradalom után, az egyedül jogosult 3000 éves dinasztia képviselőjének adva helyt. Chinában 4000 év óta váltják egymást a dinasztikiak. Indochina államaiban autokratikus dinasztikiak uralkodnak, mióta azt ismerjük. Ezek mind sokkal ismeretesebbek, semhogy adatokkal kellene fárasztani az olvasó figyelmét. Annál kevésbé szükséges csak név szerint is felsorolni a királyságokat és fejedelemségeket, melyek Ázsia legődonabb korában, továbbá a diadochok és rómaiak, az izlam terjedése, a chalifa birodalom hanyatlása korszakában felmerültek, hogy rövidebb vagy hosszabb virágzás után letűnjenek.

Ázsia azon népeit illetve, melyekről az uralom örökösége iránti forrásokat a lehető legsummásabb módon idéztük, pótlólag föl kell még jegyeznünk az eseteket, melyekben adatok bizonyítják, hogy az örökrend nem föltétlenül tartatott be. Így a khond törzseknél, mindegyikök élén egy úgynevezett abbaja vagy patriarcha áll; a törzs eloszlik több ágra, s ezek mindegyike ismét több falut foglal magában; úgy azon ágak, mint a falvak élén is egy abbaja áll, kinek hivatala, úgy, mint a törzsfőé, rendesen atyáról fiúra száll; mindamellettt egyéniségöktől és alattvalóik helyeslé-

sétől is függ állásuk, a mennyiben ezek, a főnök halála esetében, a születés szerinti utód helyett más családtagot is szemelhetnek ki, mikor a mellőzés mintegy családi megegyezés alakját ölti; ha pedig az illető már elfoglalta is hivatalát, de annak meg nem felel, lassankint és hallgatóan mellőzik és az, ki a nép bizalmát bírja, elfoglalja helyét, habár úgy látszik, az elsőség küljelei az ekkép mellőzöttek azontúl is meghagyatnak. Ez azonban leginkább csak a törzsfőknél fordul elő gyakrabban, míg a falufőnök kötelességei teljesítésére csaknem mindenki képesítve van, s azért az öröklés rendje csak ritkán szenved zavarást.¹⁾ Az orangbenuákról mondja Waitz, a források felsorolásánál idézett helyen, hogy saját főnökeik alatt állanak, kiknek méltósága családjukban örökös, noha a nép, ha szükségesnek tűnik fel, megtagadhatja az elismerést, visszautasítva az utódot. A redzsangok a dupati (falufőnök) halálakor rendesen megválasztják annak legidősb fiát, ha arra való; ha túlfiatal, akkor atyja testvéröccsével vagy más rokonával töltik be a hivatalt, nem mint helyettessel, hanem ennek saját jogában, míg a kiskorúra talán a jövő üresedésnél kerül reá a sor. Niaszban ha valamely főnök legidősb fia testi vagy szellemi fogyatkozás miatt nem alkalmas a méltóság betöltésére, az atya még élteben meghatározza, hogy fiai közül melyik kövesse. Azonban az utódnak, hogy az uralom zavartalan birtokába jusson, fel kell fognia a főnök utolsó lehelletét s ezért a haldokló felett dulakodnak egymással a fivérek, sőt még idegenek is. Annak megállapítása, hogy ki a szerencsés, mindig heves szóváltást okoz, mert az utódu kijelölt fiú mellett az is főnökké lesz, ki az utolsó lélekzetet fel-

¹⁾ *Macpherson*, id. D. S. 5. 13.

szívta. Ha valamely főnök gyermekessé válik, fia még atyja életében foglalja el a hivatalt.

A beduin arabok nagy törzsei eloszolnak altörzsekre, ezek ismét törzságakra, mindezek külön nevekkal bírnak; így a boraidzok a khurusszék egyik ágát képezik, a khurusszék pedig a sammarokhoz tartoznak. De még ez sem a végső megosztás; a törzság csapatokra oszlik, melyek külön táboroznak és melyek élén egy seik áll, mely czímet közösen viselik a törzságak, altörzsek és főtörzs vezetőivel, habár egymásnak fokozat szerint bizonyos tekintetben alá vannak rendelve. A sejket, halálakor, rendesen fiainak vagy fivéreinek egyike követi, vagy más olyan (fiági) rokona, a ki vitézség stb. által kiválik. ¹⁾

Polynesia. Tongaszigetek (Cook es d'Urville id. Waitzgerlaud, YI. 175.177.171. és 181. Mariner nyomán Fison²⁾ jelentése Morg. Syst. of Cons. 582.), Tahiti és a társasági szigetek általában (Anthr. YI. 190. 199. 200. Meinicke i. m. II. 185.), Havai csoport (Meinicke i. m. II. 302. Anthr. YI. 203.), Marquizák (Radiguet, Rev. d. deux Mondes, 1859. II. 607.), az új-selandi maorik (Morgan, Systems of Cons. 458. I. jegyz.), Mangareva es a többi Paumotu-sziget (Anthr. YI. 217–20. Mein. i. m. II. 224.), Szamoa-csoport (Mein. i. m. II. 120.), Rarotonga (Anthr. YI. 200.), Uea vagy Uvea (Mein. i. m. II. 94.), Tukopia (Mein. i. m. II. 60.). Számoát illetve megjegyzendő, hogy a falufőnök (alii) egy kiváltságos család ivadéka, és abból, mit a források

¹⁾ Burkhardt, I. 118. id. D. S.

²⁾ Fison id. li. megjegyzi a *tongai örökrend* tekintetében, hogy a legközelebbi örökes testi vagy szellemi fogatkozás és bolondos viselkedés okából, mellőzhető.

mondanak,¹⁾ az tűnik ki, hogy a legidősb fiú ugyan többnyire követi atyját, de nem kivétel nélkül, mert a falu nemzetségszűkeinek joguk van helyette azon család más tagját választani, a mi hihetőleg azon esetben történik, ha az első szülőtt, személyiségénél fogva, nem alkalmas a hivatalra.

Mikronesia. Marian-szigetek őslakói (királyok, kik hol nőágon, hol fiágon örökösek, Gerland i. m. Y. b. 113–14.), Palau-szigetek (id. h. 115.), Jap-szigeten (id. h. 116.), Kuzájban és a keleti Karolinokon (i. h. 118.), Mortlock-szigeteken (Kubari nyomán Auszlandban 1880. 526.), a Marshal-szigeteken (Hernsheim nyomán, Auszland 1880. 162.), Gilbert-szigeteken (Gerl. i. h. 123–24.)

Melanesia. Yiti-szigetek (Mein. i. m. II. 42. Fison ²⁾ jelentése Morgan Syst. of Cons. 579. 582.), Új-Caledonia (i. m. I. 230.), Új-Hebridák (i. m. 201–202.), Loyalty-szigetek (i. m. I. 244.).

Társadalmak, melyekben a kormányfők méltósága rendszerint választás útján töltenek be. Mint ilyenek neveztetnek Észak-Amerikában a kucsinok (Hardisty Smiths. Rep. 186. 325.), aleutok (Bancroft i. m. I. 92.), thlinkitek (i. h. I. 108.), a cseinuk falvak egy része (Waitz, III. 338.), coeurs d'alènes-ek (ezek, mondatik, hogy az alsó főnökök, kiknek állása egyéniségektől föltételeztetik, magok közül választanak élethossziglan egy felső főnököt, i. h. III. 334.), a mikmakok ("Waitz i. h. 124.) E népek nem mindegyikéről biztos, hogy választási cselekvény alapján foglalják-e el állásukat, és nem a fokozatosan szerzett egyéni befolyás

¹⁾ Un. States Exped. II. 153. és Turner, Polyn. 280. mindkettő id. D. S. 3. 10.

²⁾ Fisonnak fennebb a *tongai szigeteket* illetve közölt megjegyzése szövszerint a Viti-szigetekre is alkalmaztatik általa.

nyilvánulásában áll-e az, a mivel Észak-Amerika számos más törzsénél, az eszkimóknál, a brazilai törzsek többségénél és az ausztráliai és tasmaniai törzsek összeségénél találkoztunk (XI. fejezet). *Dél-Amerikában* a chiquito törzsek választják főnökeiket (Waitz i. h. 499. és k.), hasonlót olvassunk egy pampas-törzsről, a wilicsékről (Waitz, III. 500.) és lehetséges talán, hogy ezek fajrokonai a csarruák, pewencsék, puelcsék stb. basonló szokást követnek. Cbilei vadak azt választják vezetőül, a ki valamely nehéz fatörzset legmesszebb tud elcipelni (Martius i. m. 16.). A karibok némely törzsénél, úgy látszik, szintén választottak a vezetők, habár többségüknél örökös volt a főnöki hivatal. Minthogy választott főnökök alatt olyanokat értünk, kiket a nép vagy törzs, vagy ennek képviselői választanak az összeségből, nem számítható ezek sorába az irákai vagy szagamoszói fejedelem, ki egyszersmind főpap és kit az uralom alapítójának, egy csodatévő prófétának végrendelete értelmében négy, megnevezett örökös, hűbéres főnök választja meg az uralkodó életében, két kijelölt falu lakosságából a gyermekkoriban levő utódot, ki mint a trón jövődő örököse különleges nevelést nyer, mely bizonyos veszteglésekkel egybekötött.¹⁾ *Afrikai népei* közt, a galláknál, állítólag mindig 7 törzs állott volna egy főnök alatt,²⁾ a kit a törzsek egyike nevezett volna ki, négy választott jelölt közül; a főnök mindig csak 8, mások szerint 7 évre volt felruházva hatalmával.³⁾ Hildebrandt szerint egy heju (elnök) választatnék és pedig

¹⁾ Piedrahita id. Waitz által (IV. 357.) és Descr. Soc. (2. 14.)

²⁾ A források királyt mondanak, a minek a felhozott körülmények közt semmi értelme nincs.

³⁾ Beake, Bruce, Lobo, Izenberg és Pearce nyomán Waitznél, II. 544. és köv. 1.

8 évre, egy helyettessel együtt, ki a heju halála esetében folytatja a kormányzást a 8 éves időszak leteltéig.¹⁾ Mint nem örökös főnökök alatt állók említettnek továbbá a bongók (Schweinfurth, Im Herzen v. Afrika, I. 284.), wakambák (Krapf Waitznél id. h.), a wakikujuk (kik csak harc előtt választanak vezért, Hildebrandt i. m. Ztschr. f. Ethn. X. 399.). *Ázsia népei.* A szuán nép legnagyobb része (Bodenstedt, I.), a karén falvak többsége (Mason id. Descr. Soc. 5. 14.), a nádzsák (Stewart id. h.), Borneo belsejében élő dajakok (Low. St. John, Brook és Broyle id. D. S. 3. 11.), burétek (Cottrell, Sibirien, aus d. Engl. id. Postnál, Anf. 130.), kamcsadálok (Lesseps, Trav. in Kamch. id. D. S. 5. 16.). *Polynesia* népei közül a maorikról ez irányban egy későbbi fejezetben szólunk. Valódi választott főnököket Polynesiának csak egyetlen szigetén találunk, Kotumán.²⁾ *Melanesia* népeiről, azokon kívül, melyek mint örökös főnökök alatt állók voltak megemlítve, keveset tudunk. A szigetek egyes törzseinek főnökeik vannak,³⁾ de nem mondatik hogy mi alapon bírják hivatalukat, születés vagy választás alapján-e? Az admirálisági szigeteken bizonyos ékszert viselnek, mely a néptől különbözteti meg őket és úgy látszik, kényúri hatalmat gyakorolnak,⁴⁾ mi által inkább örökösség, mint választás alapján uralkodóknak tünnek fel. Új-Guinea partvidékén a Molukk-szigetek fejedelmei tettek kiterjedt hódításokat, különösen a teidori fejedelem most úgy tűnik fel, mint az egész partvidék ura; a kormányzat nem közvetlen, hanem a fejedelem különféle címeket viselő főnökö-

¹⁾ I. m. Ztschr. f. Ethnol. X. 400.

²⁾ *Meinleké*, i. m. II. 55. és kö/.

³⁾ *Gerland* i. m. VI. 654.

⁴⁾ Id. h.

ket nevez ki, a kik számára beszedik az adót.¹⁾ A sziget belsejének lakossága még teljesen ismeretlen.

Európa népei közül a kezdetleges művelődés korszakában állóknak tekinthetők, a balkáni félsziget néhány más népével egyetemben, a montenegróiak is, kiknek törzsei és testvériségei főnökeiket választják. Meg kell itt futólag érintenünk, hogy a görögöket legrégebbi őskorukban és történetek megnyíltán általánosan, örökös főnökök alatt élve találjuk, kiket azonban a művelődés haladtával s a tyrannis reakciójának legyőzésével választott főnökök (azaz hadvezérek, tisztviselők és államférfiak, kiket a népszerűség tart fenn) váltják fel utóbb. A régi Itália, kivéven a Silviusok mesés dinasztiaját, örökös uralkodói méltóságot alig mutat fel, ha csak a tuscolumi Mamiliusokat nem tekintjük ilyenül. Az etruszk városok főnökeit a latin írók ugyan királyoknak nevezik, de semmi nem bizonyítja, hogy azok örökösök lettek volna; Itália többi népei, a sabinok, volscok, aequusok, samnitok, marsok, Bruttium és Lucanum törzsei, az umbrook stb. mind választott főnökök alatt állottak, így a római rex is választás által foglalta el a trónt, míg a Tarquiniusok törekvései, alig megkezdve, dugába dőltek. Az italicusok mindenestre a legjelentékenyebb tételt képezik azon népek közt, kiket ismert legkezdetlegesebb korszakukban találunk választott főnökök alatt.

E szemle meggyőzhetett bennünket arról, hogy a polgárisodásnak kezdetlegesebb fokain, a törzsek, nemzetek és államok élén, sokkal gyakrabban találunk olyan főt, ki méltóságát örökség gyanánt vette át, mint olyat, a ki a népnek a népből való szabad választása útján jutott azon polczra.

¹⁾ *Meinicke*, id. m. I. 129.

Választás alatt itt a formaszerű választási tényrt értjük, ki-zárva azon eseteket, midőn a vezető egyénisége által meg-különböztetve, tulajdonainak és tetteinek elismertetése által emelkedik fel azzá, a mi, és követést talál tisztán ez alapon és törvény vagy kötelező szokás teljes hiányában is. Ha ilyennek tartjuk az uralkodói hatalom első eredetét, általá-nosságban, a föld minden népénél, épen ősi és spontán volta miatt, előhaladtabb politikai állapotok közt nem fordulhat és tapasztalatilag nem fordul elő. Nem mintha a népek, a melyeknél ezt tapasztaljuk, a művelődésnek szükségkép leg-mélyebb fokán állanának, mert olyan brazíliai törzsek, mint a mundrukák, miranhák, coroadók, mauhék, továbbá az abiponok nem állanak mélyebben, mint a guaranik vagy a patagonok, és az északamerikai kommandók értelmi foka nem csekélyebb, mint az afrikai hottentottáké. Hanem egy bizonyos fokán túl a művelődésnek és a politikai viszonyok szerveződésének azon módozat lehetetlen s a választásnak vagy örökösségnek engedi át teljesen a tért, habár, mint lát-tuk, ez mindkettő már igen alacsony művelődési fokon is létesülhet.

A főnök választása méltán úgy tünik fel, mint az ere-deti, spontán felemelkedésnek alapját képező elv alkalmazása a célúdatos cselekvény terén. Mert a választás célja elméletben mindig az: kiszemelni a legjobbat, a legkitűnőbbet, azt, ki helyét a legtökéletesebben fogja kitölteni. A gyakorlat ugyan olykor más eredményt mutat, de mégis tagadhatlan, hogy a cél – mely nem lehet egyéb, mint hogy a viszonyok szerint, tulajdonainál fogva arra legképe-sebbnek jusson a vezetés feladata – gyakrabban el lesz érve a választás, mint az örökösség elvének alkalmazása által, mert a tapasztalás eléggé határozottan bizonyítja,

hogy a physikai, valamint az erkölcsi és értelmi tulajdonok csak kivételesen örökösek. Az örökösség elve által tehát meg lesz hiúsítva azon elv, hogy a legképesebbnek jusson a legnagyobb feladatok teljesítése. Száz eset közül kilenczvenkilenczben nem lesz a személyisége által felemelkedett főnökhöz hasonló a vér szerinti utód, a ki követi. Honnan van tehát, hogy a kezdetleges kultúrájú népek többségénél azon elvet látjuk érvényesülni a vezető helyének betöltésénél, mely legkevésbbé felel meg annak, a melynek alapján a vezetés általában létesült? – E kérdésre azt kell válaszolnom, hogy épen a kérdésben megnevezett és annak következményei állanak ellent azon elv további érvényesülésének.

Hogy egy vezető vagy uralkodó főnök hatalmát vagy méltóságát örökössé tegye családjában, vagy legalább közvetlen utódaul legközelebbi vérrokonát ismertesse el, erre kettő kívántatik: akarnia kell és bírnia kell. Az, hogy akarja – az emberi általános természet ismerete alapján elmondható – csak attól fog függni, először: képes-e kifejteni, példa hiányában, e gondolatot – ha példák vannak előtte, e föltétel természetesen elesik; másodsor, hogy ismer-e közel vérrokon s elismeri-e azt, természetes érzet folytán, hozzá közelebb állónak minden más embernél, érez-e az általános társadalminál szorosabb érdekközösséget maga és azon közeli vérrokon közt?

A hol megfogamzott a közelebbi rokonság öntudata, mely azonos a közeli vérrokonhoz való megkülönböztetett vonzódással, ott önkényt meg kell szülemlenie az egyéni öntudattól elválaszthatlan egyéni önzés mellett az önzés azon nemének, mely kiterjeszti az egyéni érzetet más egyesekre, a kiknek java vagy baja hasonló, habár kevésbbé belter-

jes érzetét költi a kellemesnek vagy kellemetlennek, mint a melyet a saját én állapota föltételez. Ezzel szinte önkénytelen és rögtön létre kell, hogy jöjjön a kíváнат, hogy amaz hasonlót tapasztaljon, a mit magunknak kívánunk s mit ha bírunk, állandósítani kívánjuk. Ha valami, a mit bírunk és mit jónak tartunk, átruházhatónak tűnik fel, önkénytelenül kívánni fogjuk, hogy létünk megszűntének idején azon jót átruházhassuk kinek a jót inkább kívánjuk, mint másnak. A bírt hatalmat a főnök kétségtelenül »jó«-nak tartja, mert ellenkező vélekedés mellett nem fordította volna erőfeszítéseit annak megszerzésére. Kívánsága tehát erre nézve ugyanaz, mint a mely általános a javakat illetőleg; ha élteben meg nem osztja azt, ezt azon tudatban mellőzi, hogy a hatalom kettéosztva, nem éri meg az egésznek felét. De a gondolat, hogy azt átruházhassa saját vérére, midőn maga többé nem élvezheti, okvetlenül fel fog benne ébredni; kétes csupán az, hogy kívánsága teljesebben fog-e. Ez pedig függ tekintélyének fokától, a befolyástól, melyet embereire gyakorol, személyisége varázsától, szerzett dicsőségétől, mely ha túléli őt, alkotásait is fentarthatja és dicsőkörral környezheti későbbi vértutódait, habár egyéniségeik nem érnek fel ősökéhez. – A főnöki méltóságnak örökössé válása e szerint két tényező összeműködésének eredménye: először a családi vagy rokonérzeté, melyből az alapító kívánsága foly; másodszer pedig, minthogy e kívánság a főnök személye iránti rokonszenv, tisztelet, ragaszkodás, bámulat vagy feltétlen engedelmesség hatása által létesül, úgy tűnik fel, mint közvetett következménye azon okoknak, melyek a főnök különleges állását teremtik meg és tehát mint közvetett eredménye az egyéni variabilitásnak, noha éppen ennek elvével, a mennyiben benne a társadalom-szervezeti fejlő-

désnek alapját ismerjük fel, a legmerőbb ellentétben áll. Mert az egyéneknek sajátágaikban való különbözőése, a fejlett társadalmakban mutatkozó feladat- vagy szerepelosztásnak (a nemzetgazdasági szempontból munkaelosztás) és ezzel a társadalmi szervezet kifejlődésének természetes alapja. Ezen elv érvényesülésének pedig a feladatok, vagy mondjuk, foglalkozások örökösége csak akadályul szolgálhat, mivel az emberek szellemileg és erkölcsileg, valamint általában képességeikben közvetlen őseikkel nem mutatnak több hasonlatosságot, mint másokkal szemben. A tapasztalás ezerszeres példával bizonyítja, hogy az emberi tevékenység bármely szakában kitűnő egyének két vagy több egymást követő nemzedékben csak kivételképp vannak egy-, bekötve a vér kapcsa által.¹⁾

Világos és bizonyítást nem igényel, hogy a főnök tekintélyének, befolyásának vagy hatalmának átörökítése legközelebbi vérrokonára, midőn teljesül, egyelőre legtöbbször meg fogja gátolni azon elv további érvényesülését, mely szerint az ide vágó személyes tulajdonok által leginkább megkülönböztetett egyén foglalja el azon polczot. Látszólagosan egy emberi intézmény függeszti fel egy természet-törvény hatását; azonban míg egyrészt amaz is az emberi természet kifolyása, másrészt azon felfüggesztés nem állandó, nem teljes; a társadalmi szerveződés alapelve mellékutakba szorul érvényesítésére, de érvényesül.

¹⁾ Nem szólhatnak ez ellen az esetek, midőn az életmód és példa vagy korai szoktatás folytán némely, főleg testi tulajdon mellett mások is, mint "bizonyos felsőbb erély, magas önbizalom, tántoríthatlan ragaszkodás a hagyományhoz stb. állandósulnak egy csupán egymás körében házasuló osztálynál. Ilyenek lételetét nem lehet tagadni.

Tagadhatatlan, hogy valamint a vezetői állás keletkezése az egyéniség kiválásán alapszik, úgy a nyert befolyás foka is szorosan összefügg az egyéni kitűnőség fokával, és ez annál inkább lesz így, minél kevésbbé van a viszony hagyományos jogszokás által szabályozva. Korántsem szükséges csapatában épen mindenhatónak képzelni a vezetőt, ki vérrokonának biztosítani képes a saját méltóságában való örökösödést; a bölcsességéért tisztelt, vagy bátorságáért bámult férfi ilyen kívánsága, főleg ha vállalataiban a szerencse kísérte, az által is könnyebben fog teljesülni, hogy az ember általában hajlandó a legközelebbi vérrokonokban hasonló tulajdonokat is föltételezni s a bámult egyén ivadékhöz várakozásokat köt. Ha ezek egyszer-kétszer teljesülnek, vagy ha csupán a szerencse is néhány nemzedéken át kedvez az illető társadalomnak, az örökösség jogszokás-kép állapotodik meg s azután már erősen ható tényezőkre volna szükség, hogy változás létesüljön.

Mindazáltal az örökösítés magasabb fokát a ható «egyéni tulajdonoknak föltételezi, mint a pusztán a személyhez kötött tekintélyre emelkedés. Kétségtelenül legtöbbször egy sora után a csupán ilyen tekintélyt elérő főnököknek tűnik fel egy náluk hatalmasabb egyéniség, kinek nagy neve vérutódainak is megszerzi az uralmat. A dinasztia fennállását egy idő után a megszokás is megerősíti. Környező népek példája pedig előmozdítja az ilyen átalakulást.

Ez alkalomból csak egy példát idézek. A héberek ismert vagy félig ismert történetök első századaiban állandón olyan fők alatt éltek, kik kortársaik közül egyéniségök által kiváltak. Dávidnak a nemzedékek sorában is rendkívüli jelensége kellett hozzá, hogy a politikai vezetés örö-

kösse váljon, és a népnek legalább egy részénél, a jobb részénél, századokra megállapítsa egy család uralmát.

Könnyen belátható, hogy a belterjesség foka, melyet az alapító egyéniség vezérlete, uralma jellegének kölcsönözni tudott, elhatározó befolyással volt utódainak állására nézve is. hatalmuk s a társadalom irányában gyakorolt jogaik úgy belterjessége, mint azok állandósága tekintetében. Az alapító személye mellett egyébiránt az első utódok egyéniségétől is – mely véletlenül többé-kevésbé hasonló az övéhez – függött a dinasztia állása, a mennyiben némelyek gyarapíthatták, mások apaszthatták az örökölt tekintélyt. Noha azonban e befolyásokat nem lehet kétségbevonni, nem lehet elhallgatni másrészt, hogy az egyéniség hatása iránt a fogékonyság foka is különbözött a különböző népeknél, úgy látszik, faji jelleg szerint, melynek kifejlődésére égalji és természeti viszonyok lehettek befolyással.

Azonban bármennyire mélyen meggyőződésébe ment is át az illető társadalomnak az uralkodó család tisztelete? még sem volt az képes meggátolni, hogy előbb-utóbb és egy vagy más, azon család állását veszélyeztető módon is ne érvényesüljön az elv, mely szerint a társadalmi szervezet létrejötté úgy, mint fejlődése az egyéni tulajdonok különböző voltán alapszik. Természetesen már ennek kifolyása, az is, és pedig a gyakrabban előfordulók egyike, ha az örökös főnökség pusztá czímmé süllyedt és ekkép a dolgok menetére minden jelentőséget elvesztett; mert hogy a dinasztia-alapító befolyással bírt, ezt a megállapított örökösség kétségtelessé teszi. És ezen befolyásnak belterjességére kell ismét, az esetek nagy részében, visszavezetni, ha tekintet nélkül egyéniségökre is, megtartják későbbi nemzedékek a cím mellett a *teljes* hatalmat is. Ez esetben azonban agya-

korolt befolyás alatt nem pusztán azt kell érteni, hogy tehetett, a mit akart, hanem azt is, hogy a társadalom szervezetére és szellemére valóban átalakítólag hatott.

Egyébíránt ritkaság, hogy a legközelebbi vérrokon teljes képtelenségének esetében is fenn lesz tartva az egyenes irányban való örökösödés, habár ez is előfordul, mint a guaraniknál és különösen az uaupéknál tapasztaltatik. Ellenben számos népnél találkozunk az ellenkező eljárással, a mely szerint ha a legközelebbi vérrokon egyénisége képtelenné teszi őt a tisztség méltó betöltésére, mellőzik ezt és helyette vagy az utána legközelebbi rokont, ha ez jobban megfelel, vagy az illető családnak összes tagjai közül a legméltóbbat teszik meg főnökül.

Utalunk e részben az előrebocsátott szemlében foglalt megjegyzésekre, melyek a következő társadalmakat illetik: irokézek, abiponok, araukánok, Ibu, timmenik és bullanak, Bornu, az abyssinek, khonclok, Niasz, az arabok, Tonga, Számoa, Viti.

Mint az I. kötet X. fejezetében tapasztaltuk, a kezdetleges főnöknek, ki egymaga áll egy csapat vagy törzs élén, ki a legelőbb kifejlett és kezdetben egyetlen szerve a társadalomnak, főattribútuma a harcban való vezetés és ez számos társadalomban, a polgárisodásnak és művelődésnek magasabb fokain is fentartja magát. Ehhez legkorábban járulnak a bírói hatalom első kezdetei; ez közvetlenül foly abból, hogy a harcban vezető egyén szükségkép legbefolyásosabb tag ja az ősközségnek. O az, ki véleményét legkönnyebben érvényesítheti, minthogy szavait követni a hadjáraton és a csatában megszokták társai. A művelődés legalsó fokain álló népeknél is mutatkoznak az igazságosztó hatalom nyomai. Így ausztráliai törzseknél, ha p. o. valamely

családapa észreveszi, hogy egy férfi felesége vagy leánya iránt túlságos figyelmet tanúsít, a főember megvizsgálja a dolgot s a hibást megfenyíti; ha ezen vagy más okból ketten vívnak egymással, a főnök feladata bíróa és egyszersmind végrehajtóé; míg a törzs egyéb tagjai nem avatkoznak be, ő fölfegyverkezve paizszsal és bárdal a vívók mellett áll, védni és vágni kész, és ritkán téveszti el a helyes mértéket túlkönnyű büntetés és boszútjeljes sérelem közt,¹⁾ Az aleutok főnökei perlekedésekben döntenek.²⁾ – A pends d'oreilleseknél a főnökök büntetést szabhatnak, de csak azokra, a kik ebbe beleegyeznek, a mit megtagadni szégyenletesnek tartatik.³⁾ Itt tehát a közvélemény képezi a kényszerhatalmat. Az új angliai törzsek, a gyarmatok alapítása idejében, mint a wampanoagok, narranganszettek, mohikánok stb., melyek örökös törzsfők alatt állottak, a kik a bünteteket saját betátásuk szerint büntették.⁴⁾ Minthogy itt másodrendű főnökök is említettnek, kik, mivel ama népek testvériségekbe voltak beosztva, bizonyosan testvériségfők voltak, és valószínűleg saját testvériségek körében, legalább kisebb ügyekben, szintén bíráskodtak. Powhattanról, ki korlátlan hatalmú fejedelme volt eredetileg 8, utóbb hódítások folytán 30-nál több virginiai törzsnek, íratik, hogy akarata törvény volt és hogy a bűnösöket olykor kegyetlen csonkításokra ítélte el.⁵⁾ Hatalma örökös volt és előbb öcséire, azután nővérei fiaira szállott.⁶⁾ Az özédsők örökös

¹⁾ *Smyth*, Aborig. of Vict. I. 129.

²⁾ *Bancroft* i. m.

³⁾ *Waitz*, Anthr. III. 338.

⁴⁾ Id. h. 124.

⁵⁾ Id. li.

⁶⁾ *Waitz*, Ind. von Nordamerika 114.

főnökei testi fenytésre is ítélhetnek. ¹⁾ Kétségtelen, hogy a nacsaszek fejedelme legfelsőbb bírása, míg a főnökök az egyes falvak bírái voltak, mert itt az államszervezet teljesen kény úri volt, a mi kezdetlegesebb fejlődési fokokon mindig befoglalja a bírói hatalomnak szintén kényúri gyakorlását; mint erről e szemle folytában meg fogunk győződni. Az .aszszinaik és nacsai főnökei bírói hatalmat gyakoroltak.²⁾ Ugyanez alapon a pánik főnöke is ide számítható, ki előtt a földre borulni szokás.³⁾ Korlátlan kényurak voltak az Antill- és Lukáj-szigetek főnökei is. ⁴⁾ Mejjicóban a legfőbb törvényszéken a király elnökölt.⁵⁾ A következő lapon a tezcucui és tlazcalai fejedelmek által kimondott Ítéleteket közöl Waitz. Mechoacanban a király egy kormányzót vagy parancsnokot tartott minden városban, kinek feladata volt elfogatni, a ki gyilkolt, rabolt vagy más büntetett követett el, és miután megvizsgálta az ügyet, jelentést küldeni be róla a királynak, ki aztán a büntetést kimondta. ⁶⁾ Nicaraguában a főnökök ítélete ellenében nem létezett felebbezés.⁷⁾ Herrera szerint, Honduras minden városában az uralkodó volt a főbíró.⁸⁾ Vera Pazban államtanács létezett, melynek élén a király állott és melynek tagjai az országnagyok voltak. E tanács egyebek közt bizonyos peres esetekben, valamint komoly büntettekben ítél; miután azon-

¹⁾ *Waitz*, Anthr. III. 127.

²⁾ *Waitz*, id. ni. III. 221.

³⁾ I. h. 126.

⁴⁾ I. m. IV. 326.

⁵⁾ Id. h. 82.

⁶⁾ *Herrera*, id. D. S. 2. 9. 3. és köv.

⁷⁾ I. h. 278.

⁸⁾ Id. Descr. Soc. 2. füz. 14. 1. 2. hasáb.

ban a király abszolút hatalmú volt,¹⁾ kétségtelenül az ő szava döntött; közönségesebb vétségekben más tisztviselők és hatóságok határoztak. San-Salvadorban azok, kik legerősebbek voltak, vagyis a kiknek legtöbb harcosuk volt,, törvényt szabtak a többieknek.²⁾ Yucatanban a maya nép-nél elsőszülöttség szerint örökös főnökök vagy nagyok (a forrás urakat mond) intézték el kerületeikben a pereket.³⁾ Ugyanezekről írja Cogolludo: »a mayapáni nemesek, bár számos hűbéresek volt, elismertek egy felső urat, a kit háborúban követtek;«⁴⁾ és Landa: »mind e főurak kötelesek voltak a királyt meglátogatni, tisztelni« stb.⁵⁾ A főurak mindegyikének háza volt Mayapánban, a hasonló nevű királyság fővárosában.⁶⁾ Cogolludo szerint a király abszolút hatalmat gyakorolt.⁷⁾ – A panamai számos apró dinaszták minden perlekedésben határoztak a felek bevallásai alapján, melyeket igazakul tekintettek, mert a főnökkel szemben minden hazugságnak halál volt a büntetése. A chibchák három kényuri államában minden hatalmat gyakorolt s így a törvényhozóit és bíróit is, amazt a kényúr egyedül, míg: az utóbbit megbízottai által is.⁸⁾ A guaraniknál a főnök hatalma korlátlan.⁹⁾ A patagon kaczikának hatalmában áll minden perlekedést kiegyenlíteni vagy elnémi-

¹⁾ *Xlimenes* id. D. S. 2. 14. 1.

²⁾ *Palacio* id. D. S. 2. 14. 2.

³⁾ *Landa* id. D. S. 2. 14. 1.

⁴⁾ IV. kv. 3. fej. id. D. S. 2. 13. 3.

⁵⁾ Id. D. S. 2. 13. 3.

⁶⁾ Cogoll. id. h.

⁷⁾ *Waitznél*, IV. 294.

⁸⁾ Források: 2. f. 10. 1. 3. h., 14. 1. 3. b., 17. 1. 2. h. – *Waitz*, Anthr. IV. 360. és köv.

⁹⁾ *Waitz* i. m. III. 422. de Alvear nyomán.

tani, továbbá bűnökre kimondani a halálítéletet, a nélkül, hogy ezért valami felelősség terhelné, mert e tekintetben akarata törvény.«¹⁾ Az araukánoknál az ulmen törvényes bírása hűbéreseinek.²⁾ A mundrukuk főnökei háborúban élet és halál hatalmát gyakorolják.³⁾ A chiquito törzsek, – melyek a szorosán úgynevezett chiquitókön kívül befoglalják a zamucákat, saravecákat, otukikat, curuminákat, covarecákat, curavéket, tapiikat, curanecókat, corabecákat és paiconecákat – választott főnökei határtalan hatalmat gyakorolnak és így kétségtelenül a bírói hatalmat is, mert ez csak ott nincs egyesítve a főnökivel, a hol a főnök hatalma csupán hadi vezetésre szorítkozik, vagy befolyása általában csekély, avagy állása névleges; ily esetekben ítéletei nem lennének érvényesíthetők.

Afrika népei közül a hottentotáknál, a falufőnök, s úgy a törzsfőnek a maga falvában, feladatai közé tartozik a béke fentartásáról gondoskodni és az igazságszolgáltatást gyakorolni.⁴⁾ A becsuanoknál a törzsfő tetszése szerinti büntetést szab és maga hajtja végre az Ítéletet, akkor is, ha a bűnös halálra van ítélve.⁵⁾ Az ama-koza kafireknél előbb a falufőnöknek is élet-halál joga volt, de Gejka törzsfő ezt eltörülte.⁶⁾ A többi kafir törzsnél a törzsfő hasonló hatalmat gyakorolt. A baszutóknál úgy a törzsfő, mint a falu-

¹⁾ *Falkner*, Description of Patagonia, pp. 121–22. id. *D. S.* 6. 14. 2.

²⁾ *Thompson* id. *D. S.* 6. 143.

³⁾ *Waits* id. m. III. 442.

⁴⁾ *Kolben* id. *D. S.* 4. 8. 1. és 9. 1.

⁵⁾ *Lichtenstein*, Trav. in S. Afr. in th. Y. 1803-1806. II. 329. id. *D. S.* 9. 2. 3.

⁶⁾ Id. m. I. 286. Szerző »király«-nak nevezi a törzs fejét.

főnökök bíraskodásukért nem szednek alattvalóiktól illetéket. ¹⁾ Loangóban és a körülfekvő országokban a falufőnök bíró; ennek Ítéletét lehet a tartomány helytartójához fellebbezni és ettől a királyhoz.²⁾ Bambarrában lopás, gyilkosság és házasságtörés ügyében, a király a bíró; ³⁾ a kisebb vétségekben valószínűleg a falvak főnökei bíraskodnak, kik itt mind királyi vérből származnak.⁴⁾ Bornuban az uralkodó a tartományok helytartóira bízta a bírói hivatalt.⁵⁾ Calabarban a király, a főbb emberek hozzájárulásával osztja az igazságot.⁶⁾ A jolofoknál a falu főnöke élet és halál felett határoz.⁷⁾ Fernao do Poban minden városban vagy faluban király vagy főnök van, ki a főemberekkel és papokkal intézi el a perlekedéseket.⁸⁾ Ugandában a király bírása is népének s a bűnügyi perrendtartás itt igen egyszerű; a vád előadása után a király rögtön kimondja az ítéletet – mely többnyire kínos halál – s az rögtön végre is hajtatik, többnyire a vádoltnak kihallgatása és vizsgálat nélkül. ⁹⁾ A hol az uralkodó korlátolatlan hatalmú, ott természetesen a bírói hatalmat is bírja és gyakorolja, személyesen és olyanok által, a kiket e hatalommal felruházott.

Ellis felsorolván Madagaszkár lakosságának rangfokozatait, a király és királyi család után nemeseket nevez,

¹⁾ *Waits* id. m. II. 397.

²⁾ Forrás D. S.-ban, 4. 10. 3.

³⁾ *Waltz* id. 11. 135.

⁴⁾ Id. h. 134.

⁵⁾ Id. h. 138.

⁶⁾ *Jour. Ethn. Soc.* 1848. II. 110. id. D. S. 4. 11. 1.

⁷⁾ *Mollien* id. D. S. ù. o.

⁸⁾ *Journ. Etim. Soc.* (1850.) IL 110. id. u. o.

⁹⁾ *Spelce*, *Discovery of the source of Nile.* London and Edinburgh 1863.

hozzátéve, hogy ezek egyszersmind bírák.¹⁾ Más helyen azt mondja, hogy a madagaszkári bírák, vagyis nemesek többnyire feudális területeket bírnak.²⁾ Ezek nem mások, mint azon törzs- vagy területi örökös főnökök utódai, a kik közt Madagaszkár földje és lakossága politikailag megosztott, mielőtt Hadarna kormánypálczája alatt egyesítette Madagaszkárt; a meghódolt főnökök hűbérül vették tőle előbb önállón birt területeiket, mint örökös helytartók vagy kormányzók s az azokon lakó hűbéreseknak bírái maradtak, valaminthogy azok voltak önállóságuk korában is. Ezeket érti Waitz, a hol mondja, hogy Hadarna 22 tartományra osztotta be Madagaszkárt, melyek mindegyikének élén egy kormányzó áll.³⁾ Valószínűleg azonban a nevezett nemesek és bírák száma ennél sokkal nagyobb, a kisebb főnökök alá lévén rendelve a nagyobbaknak, mint kormányzóknak.

A szumátrai battáknál majd minden büntetés megváltható pénzbírság által, mit a főnökök saját hasznukra zsákmányolnak ki.⁴⁾ Acsinban a büntetések kegyetlenek, de pénzzel megválthatók,⁵⁾ mely az uralkodó pénztárába foly. Jávában, hol a korlátlan kényuralom általános volt, minden főnök, úgy a nagy fejedelem, mint a kis falufőnök, bírāja volt alattvalóinak és az utóbbi gyakran büntet bírsággal vagy fogsággal.⁶⁾ A borneoi úgynevezett maláj államokban a fejedelmek bírói teendőik közül, csak a bírságpénzekről gondoskodnak, melyeket ők szoktak behúzni s a melyeket

¹⁾ Hist, of Madag. I. 61. id. D. S. 3. lő. 2.

²⁾ Id. m. I. 348. id. u. o. 3. 15. 3.

³⁾ Anthropol. II. 439.

⁴⁾ Id. h. V. 187.

⁵⁾ Id. hl 152.

⁶⁾ *Raffles*, Hist, of Java, id. D. S. 3. 14. 2.

igen önkényesen vetnek ki.¹⁾ A pangeranok – a redzsangok főnökei – nem búznak egyéb (nyilvános) jövedelmet, mint a mely peres esetek elintézéséért foly be.²⁾ Menangkabában a szukufőnökök (panghuluk) főfoglalkozása a bírói hivatal; legjelentékenyebb jövedelmök a perekből foly; jogvitákban az illető szuku panghuluja ítél s ettől felebbezni lehet. a panghuluk gyülekezetéhez, a mi csak megfelelő ajándékok által érhető el. Továbbá a vitás tárgy értékének megfelelő zálogot kell letenni s a nyertes félnek a vesztes által fizetendő bírság $\frac{1}{4}$ vagy $\frac{1}{5}$ része a bírót illeti.³⁾ A malájoknál, úgy látszik, általános szokás, hogy ha büntett esetében a tettes ki nem tűnik, az egész falu szavatossá a tartozásért. Gyilkosságnál a vérpénz, a meggyilkolt rangja szerint, 200 -1000 forintot tesz, minek fele a bírót illeti.⁴⁾

Havaiban, a ki nem volt elég erős reá, hogy jogsértésért maga szerezzen elégtételt, az a királyhoz vagy főnökhöz folyamodik.⁵⁾ Ha valaki a főnök ítéletével nincs megelégedve, felebbezhet a kormányzóhoz és ettől a királyhoz, a ki legfőbb hatóság.⁶⁾ Az igazságkiszolgáltatás helye a király vagy kormányzó háza vagy előudvara.⁷⁾ Létezett itt egy hagyományos jog, mely korábbi királyok rendeleteiből és törvényeiből állott, melyet mindenki ismert és mely rendszeren követtetett, de a király felfüggeszthette annak hatását.⁸⁾ A társasági szigeteken, nevezetesen Tahitiben s az

¹⁾ Id. h. 155.

²⁾ Marsden, Sumatra, id. D. S. 3. 11. 3.

³⁾ Waitz id. h. V. 140. 142.

⁴⁾ Id. h. 143.

⁵⁾ Ellis, Hawaii p. 400. id. D. S. 3. 13. 2.

⁶⁾ Id. m. 402.

⁷⁾ Id. 399.

⁸⁾ Gerland, VI. 222. szintén Ellis nyomán.

ehhez tartozó szigeteken a tartományok főnökei osztották az igazságot, a király csak rendkívüli esetekben vetette közbe tekintélyét. ¹⁾ Névlegesen a király az egész birodalomban adott törvényt és osztott igazságot, habár az örökös kormányzók függetlenül cselekedtek e részben; de saját területén ő felfüggeszthette a törvényt.²⁾ Számoában a falufőnök és a nemzetségfők gyülekezete kezeli a jogot.³⁾ A maoriknál a többség döntött, de az arikik, noha hatalomvesztettek, jogi dolgokban tekintélyek voltak.⁴⁾ – Polynesia egyéb részeiben is a fejedelmek és főnökök voltak a nép bírái. Mikronesia marian szigetein a fölfedeztetéséskor lakó, azóta kihalt benszülöttekről Gerland azt írja, hogy náluk a hely első chamorója minden pereskedést könnyen eligazított, mivel a mit ez kimondott, zúgás nélkül elfogadták.⁵⁾ Meinicke szerint minden matua (főnök) bíró a maga kerületében, míg a matuák vétségei a matuák gyülekezete elé terjesztettek s a tanácskozások eredményét a király mondta ki. ⁶⁾ Az ugyancsak Mikronesiához tartozó Morilóban az aggok voltak bírák; bonyolódottabb ügyekben azonban a tamolhoz (főnökhöz) felebbeztek a felek, ajándékokat hozva annak.⁷⁾ A Marshal-szigeteken a főnökök büntetést szabnak, tetszésük szerint, halálra vagy a vagyon elvesztésére ítélnék,⁸⁾ A Karolin-szigeteken vétségeket az

¹⁾ Forster's Observations. 354. id. u. o.

²⁾ Ellis, Polyn. Bes. II. 267. id. u. o.

³⁾ Turner, Polynesia, 185. id. u. o.

⁴⁾ Gerland, id. h. 223. Taylor, Polack és Cook nyomán.

⁵⁾ Anthrop. V. b. 115.

⁶⁾ Meinicce, i. m. II. 406.

⁷⁾ Anthrop. V. b. 117.

⁸⁾ Meinicke, id. m. II. 340.

illető kerület főnöke büntet, legtöbbször birságra ítél, bálaira ritkán; fontosabb esetekben a király ítél, vagy pedig a főnökök gyülekezete.¹⁾

Az indiai bhilek főnökei büntető jogot gyakorolnak.²⁾ A khondoknál az abbayák, falu, a törzság s a törzs főnökei. A törzsfő a törzságak vagy egyes falvak súrlódásait egyezteteti és igazságot szolgáltat köztök, a többi abbaya is részt vévén a tanácskozásban; saját falvában a rendet tartja fenn és intézője a magánjognak. A törzság főnöke korlátoltabb körében hasonlóan gyakorolja az igazságszolgáltatást, mint a törzsfő, a falufőnökökkel egyetemben. Ezek a nép véneivel tanácskoznak, a csekélyebb jelentőségű ügyek iránt rendelkezve. A törzs és a törzság gyülekezetein az ahhoz tartozók mind jelen lehetnek és szavazhatnak, de a vitatkozásban csak az abbayák vehetnek részt; a falvakban a vitatkozásban a vének vesznek részt, míg a többi férfi, szavazhat.³⁾ A szantaloknál a főnöki helyettes kezeli a részleteket; egyéb-iránt tiszta szantal-vérű falvakban büntett és sértések nem fordulnak elő.⁴⁾ A kukiknál igen ritkán fordulnak elő büntettek vagy komoly vétségek; veszekedés, túlhevés vita képezte az egyedüli vétségeket; a hibás félt hibája és vagyona arányában való birságra ítéli a főnök, mely borban, baromfiban, sertés, stb.-ben rovatik le.⁵⁾ A mismiknél gyilkosság vagy nőcsábítás esetében az összes főnökök gyülekezete birságot tűz ki, melynek ha a bűnös meg nem felel, legköze-

¹⁾ Id. h. II. 381.

²⁾ *Malcolm*, Memoir of Central India. London, 1823. id. Descr. Soc. 5. 12. 3.

³⁾ *Macpherson's* Eeport, 30 – 32. id. D. S. 5. 13. 2.

⁴⁾ *Hunter*, id. D. S. 5. 13. 3.

⁵⁾ *Butler*, id. D. S. 5. 14. 3.

lebbi rokon boszút áll az illetőnek nemzetségén, miben a főnökök és ezek követői segítenek neki.¹⁾ Szamojédeknél és osztjácoknál a törzsfők minden esetben bírák, melyben az orosz törvény a halálnál kisebb büntetést szab.²⁾ A mongoloknál a dzsaszakok, az úgynevezett khosunok (lobogók) parancsnokai, ³⁾ kik mind fejedelmi rangot bírnak (mert a taidzsi, ki különben csak nemes, ha dzsaszak is, mint ilyen, fejedelmi rangú és született fejedelem), mint bírák eldöntik a jogügyeket és Ítélnék a büntettekben.⁴⁾ A kalmükök aimakjai (2-300 nemez gunyhó) élén a szaiszang áll, ki az apróbb perlekedéseket intézi el, birságra és testi fenytésre ítélnék, noha tőle felebbezni lehet a nojónhoz, kinek a szaiszang alá van rendelve. Ez a rendesen több aimakból álló ulusz főnöke, ki fejedelmi rangúsakhán családjának tagja. Ezek uluszaikban oly korlátlanul uralkodnak, hogy alattvalóik aligha mernek tőlök a khánhoz felebbezni.⁵⁾

A brahman törvénykönyvek következőleg vázolják a királyok kötelességeit: »A király, miután meggyőződött a nehezítő körülményekről, a helyről és időről, és miután megvizsgálta a bűnöst és a bűnt, a király lakoltassa azokat, kik megérdemlik.«⁶⁾ »A király, ki a büntetésre méltókat megbünteti, és azokat, kik halált érdemelnek, megöli, olyan, mint ha számos áldozatot teljesített volna gyönyörű áldo-

¹⁾ *S'tevart*, id. D. S. 5. 15. 3.

²⁾ *Latham*, Des. Ethn. I. 454. Castrén alapján, id. Descr. Soc. 5. 16. 2.

³⁾ Ez állás elsősültségi jog szerint örökös.

⁴⁾ *Timhovshi*, id. m. III. 314.

⁵⁾ *Bergmann*, Nomadische Streifereien unter den Kalmükén in den J. 1802. und 1803. Riga, 1804. IL 35. és köv.

⁶⁾ *Manu*, VIII. 126.

zatokkal. A király ... minden nap látja az egyes pereket, bírák által környezve. A kasztokat, törzseket, egyleteket, iskolákat és népeket, melyek kötelességeiket nem teljesítik, fenyítse meg a király és vezesse a jó útra.«¹⁾ – »Apát, nevelőt, barátot, feleséget, fiút és szellemi tanácsadót se hagyjon büntetlenül, mikor kötelességeiket nem teljesítik.²⁾ Minden pernek igazságos eldöntését, minden gonosztettnek megbüntetését a királyokra bízták a törvénykönyvek. A király által kinevezett bírót mint helyettesét említi *Manu* szanszkrit kommentátora.³⁾ A görög *basileus*, a római *rex* is bírái voltak népöknek.

Számos esetben a főnök úgy tűnik fel, mint a földnek, melyen alattvalói élnek, birtokosa, így az új-angliai indián törzsek örökös főnökei föltétlenül rendelkeztek a földdel, melyen a törzs lakott; kiadta azt hűbéreseinek földművelésre és vadászatra, az évi eredménynek egy meghatározott részét kikötvén a magok számára.⁴⁾ A nutkáknál a táprendszer leginkább a halászaton alapszik. Ezek kizárólag a törzsfők rendelkezése alatt állanak, kik a halászat eredményét saját belátásuk szerint osztják ki. Az öblökben létező gátok és zúgok felett is ők rendelkeznek. (Bancroft, *Waltz*, *Anthr.* III. 333.) A naceszek királya feltétlen ura volt minden vagyonnak, s a közös munkával elért gazdasági eredményre rendelkezett.⁵⁾ Nyugat-India lukáj-szigetein a földművelést és vadászatot a főnökök rendelték el a összes termés és martalék az övék volt s ők saját be-

¹⁾ *Jadzsnavalja*, I. 358. 359. 3 60.

²⁾ *Manu*, VIII. 335.

³⁾ VIII. 23.

⁴⁾ *Waltz*, *Anthr.* III. 124.

⁵⁾ Források Postnál.

látásuk szerint osztották el azt.¹⁾ Az antillokon hasonlók voltak a viszonyok.²⁾ Mayapanban (Yukatán egy része) a főurak uradalmaiban a község minden mezei munkát teljesített ura és annak házai számára; művelte a földet, vetett, aratott; a halászat, vadászat és sóbányászat eredményének egy hányada őt illette. A köznép építette, saját költségén, a főurak házait.³⁾ Panama megosztott, temérdek apró, egymástól független uralkodó közt, kik kényúri hatalommal voltak felruházva; a nép általánosan csak az ő számukra dolgozott, a földművelés, a vadászat, a halászat eredménye tisztán az övék volt, kik tetszésük szerint osztottak ki abból alattvalóik közt.⁴⁾ – A guarani nép teménytelen falvainak egymástól független főnökei korlátlan hatalmúak voltak és a nép számukra művelte a földet, a vadászat eredményére nézve elsősegők volt.⁵⁾ A patagonoknál a főnökök úgy tekintettek, mint a föld urai és a vadászat eredményének egy hányada övék.⁶⁾ Az araukánoknál csupán a főnök rendelkezhet földbirtoknak eladás által vagy más módon nem törzsbelinek átengedése iránt.⁷⁾

Afrika népei közül a becsuánok baszuto, törzseiről iratik, hogy a főnökök alattvalóiknak földet adnak művelésre, a miért ezek a termés egy hányadát beszolgáltatni? valamint egyéb szolgálatokat is teljesíteni kötelezve vannak

³⁾ *Waitz*, IV. 326.

²⁾ *Id.* 11.

³⁾ *Lancia*, id. D. S. 2. 14. 1.

⁴⁾ *Waitz*, id. h. III. 422.

⁵⁾ *Id.* h. III. 422.

⁶⁾ *Id.* h. III. 504.

⁷⁾ *Smyth*, *The Araucanians*. London. 1855. 241. *Id.* *Descr. Soc.* 6. 14. 3.

a főnökök iránt.¹⁾ Kétséges marad itt, hogy a főnökök három osztálya, u. m. törzsfő, kerületi és falufőnökök közt szintén hűbéri kapocs létezik-e, azonban valószínűbb, hogy létezik, mert a legkiterjedtebb törzs ősekép mindig egy horlát kell képzelnünk, mely csak egynek vezetése alatt áll és mely ha felszaporodván, megoszlik, az egyes részek vezetőivé az akkori főnök fiai lesznek, kik az elsőszülötthöz alárendeltségben maradnak s így tovább is. – Hasonló viszonyokkal találkozunk a makololo törzseknél, melyek szintén becsuán fajhoz tartoznak. Ezeknek jogfogalmi szerint az alattvaló, a mit bír, főnöke kegyelméből bírja azt, a kinek jogában áll bármit magához venni, a minnek amaz birtokába jutott. Így szükségkép a föld is a főnök tulajdona.²⁾ A becsuán törzsekről írja Burchell, hogy azoknál a szegény osztály, nyomása alatt áll nem csupán egy despotának, hanem egy aristokratikus hatalomnak is. Mert azon tekintélyt, melyet a törzsfő gyakorol a koszik (főnök vagy gazdagok) felett, ők a szolgálók és a közvetlenül tőlök függők irányában gyakorolják, akkép, hogy tulajdon szerzését sem engedik nekik. Hogy koszi főnököt és gazdagot is jelent, Burchell szerint, ez onnan ered, hogy e fogalmak a becsuánoknál azonosak, mert a főnökök mind gazdagok és gazdagok csupán a főnökök, a mi itt kétségtelenül annyit tesz, hogy földet egyedül főnök bír.³⁾ Midőn tudjuk, hogy koszi a becsuánoknál főnököt tesz, míg a kafireknél inkoszi a törzsfő czíme,

¹⁾ *Arbousset et D.* nyomán *Waitz*, IV. 397.

²⁾ *Livingstone*, *Explor. du Zamb.* Paris, 1866. p. 266.

³⁾ Spanyolországban a középkorban hasonló felfogás uralkodott; Ferdinand és Izabella, a katolikusok idejéig, azokat, a kik később nagyoknak (*grandes*) nevezettek, úgy nevezték »ricos hombres« (gazdag emberek). Ezek háborúban 1-2000 fegyveressel szokták a királyt követni.

nem marad kétség, hogy ez elnevezések a két népnél ugyanazt jelentik és inkoszi a becsuánoknál, koszi a kafioknál is előfordul, az előbbi nagyfőnök és nagygazdagnak felelő meg. Ez állás eredetét Livingstone a kafiokra nézve következőleg magyarázza: »minden férfi atyasága erejében főnöke gyermekeinek; fiai kunyhóikat az övé körüli építik és minél nagyobb ezek száma, annál nagyobb amannak tekintélye.¹⁾

Szegény emberek a gazdagnak kotlájához (köréhez) csatlakoznak és úgy tekintetnek, mint annak gyermekei. Egy alfőnök körüli több ily kör van²⁾ és a kotlák összesége, mely a központban levő legnagyobb kotla (a legnagyobb főnöké) körüli csoportosul, alkotja a várost.³⁾

E magyarázat ugyan nem tűnik ki világossága által, de mégis megállapítja első sorban, hogy a társadalom két réteget foglal magában: a felső egy közös ösre vezethető vissza, a kinek erős családja volt s a kinek oltalmába fel hagyták magukat venni más vérűek, a kik egyedül gyengéknek érezték magukat és jobbagycsoportot képeztek az ekkép főnökké váló családátya körüli. Idővel ennek ifjabb ági ivadékaik fiakkal s egy csoport jobbagygyal külön kotlákat alapítottak, függetlenül maradván az ősi nagy kotlától, melynek élén az elsőszülött ága állott.

Így a kafir, ha meg akarja mondani, hogy ki ő: »miután leszármazási fáját az ujjakon felsorolta, azzal végzi, hogy a csoportnak, melyhez tartozik, vezetője távoli unokatevére egy jól ismert uralkodónak.«⁴⁾ Waitz, Burchell alap-

¹⁾ Ilyen körök kotlának nevezetnek.

²⁾ Egy kotlát képezve.

³⁾ Missionsreisen und Forschungen in Südafrika. Aus d. Engl. v. Dr. Hermann Lotze. Leipzig, 1858.

⁴⁾ *Livingstone*, i. m. 21. 1.

ján hozzászéli, hogy a szegények, a kik a gazdaghoz mint gyermekei csatlakoznak, »nem ritkán erős nyomás és önkényes bánásmód alatt szenvednek.«¹⁾ Ez a becsuánokra úgy, mint a kafirokra vonatkozik. így az egykori ortalomból, habár ez is megmaradt, kifejlett a zsarnoki uralom. Backhouse-ot idézve írja Waitz, hogy »ortalmat igénylő családok, ha nem csatlakoznak a főnökhöz, ez minden marhájukat elveheti.«²⁾ Az amakoza kafir törzsről mondja Lichtenstein alapján Waitz, hogy ennél a földbirtok a főnöki családokban örökös.³⁾ Ez kétségtelenül általános állapot a kafir és becsuán törzseknél.

Az afrikai úgynevezett aranyparton Des Marchais a múlt században azt tapasztalta, hogy minden föld a király tulajdona.⁴⁾

Madagaszkárban úgy a szakalávoknál, mint a hóvák-nál a fejedelem egyedüli tulajdonosa minden földnek; ő részesíti abban hűbéreseit és ezek viszont a nép egyes családai közt osztják el a földet,⁵⁾ a melyek tagjai a munkát teljesítik.

A mongoloknál a dzaszakok (fejedelmek) a földet tulajdonúi bíriák.⁶⁾

A malájoknál, Szumátra szigetén, Passzumah lebar nevezhető, mely négy szövetséges fejedelem közt oszlik meg, a kik tulajdonosai a földnek, melynek használatáért a nép jobbágyi szolgálatot teljesít és háborúban követi a fejedel-

¹⁾ *Waitz*, id. m. III. 391.

²⁾ *Id.* h. 391.

³⁾ *Id.* h. 384.

⁴⁾ *Id.* *Waitz* által II. 142.

⁵⁾ *Waitz* id. m. II. 439.

⁶⁾ *Timkovski* id. m. III. 314.

meket. ¹⁾ Palembangban (szintén Szumátra) a szultánt úgy tekintették, mint az ország tulajdonosát; a földbirtok egy része, melyet nemesek bírtak, nem fizetett adót, viszont kötelezve voltak ezek a birtokért hadi szolgálatot teljesíteni és csapatokat állítani; ugyancsak a nemességnek más birtokáért jobbgályok szolgálata és terményszállítások jártak. Minden egyéb föld úgy tekintetett, mint a fejedelem közvetlen tulajdona, melynek teljes jövedelmét az húzza.²⁾ Indraghiriben az ország földje a szultán és az országnagyok tulajdona.³⁾ A malakkai birodalomban is az uralkodóénak tekintetik minden földbirtok, ki attól tizedet húz; csak addig nem mívelt földek vétethetnek birtokba, a mely addig tart, míg a művelés nyomai.⁴⁾ A szumátrai battáknál a márga főnöke, a pamuzuk, tekintetik a föld urának.⁵⁾ Egy angol utazó szerint, az uralkodó birtokjoga a talajra sehol nem volt oly félreérthetlennül megállapítva, mint Jávában;⁶⁾ a nedves föld fél, a száraz föld harmad termése régtől fogva és jól ismert osztályrésze a kormánynak.⁷⁾ Hawaiban az ország összes földje a királyé.⁸⁾ A szumátrai batta népnél a márga főnöke, az úgynevezett pamuzuk tekintetik a föld tulajdonosának.⁹⁾ A régi Egyiptomról ugyanaz mondatik. Egy részéről a felsorolt népeknek biztos, hogy az illető

¹⁾ *Waitz*, id. m. V. a. 146.

²⁾ Id. h. 150. és köv.

³⁾ Id. h. 151.

⁴⁾ Id. h. 153.

⁵⁾ Id. h. 186.

⁶⁾ *Crawford*, Hist. of Ind. Arch. III. p. 51. id. D. S. 3. 14. 2.

⁷⁾ U. o.

⁸⁾ *Gerland*, id. m. V. 201. Meinicke, id. m. II. 303.

⁹⁾ *Waitz*., id. m. V. a. 186.

főnökökhöz való viszonyuknak jellege szerződészerű. így a guarani főnökök, kikről mondatik, hogy korlátlan hatalmúak voltak, mégis el kellett tűrniök, ha alattvalóik valamelyike otthagya a falut,¹⁾ és megtörténik olykor, hogy elégedetlen lévén vele az összes lakosság, egy éjjel fölkerekedik és otthagyja a főnököt az üres faluban, másutt telepedvén meg; nem élve tovább földén, ennek terményeiből, minden kötelezettségök megszűnt irányában. A patagonok főnökei, ha népok nincs velök meglégedve, földj öket ugyan megtartják, de alattvalóikat elvesztik, mert ezek más védurat keresnek fel; e nép, jogszokásai értelmében, ugyanis nem túri, hogy akár egyes egyén, akár egy csapat ne éljen született főnök alatt; a kik ezt tenni mernék, a többi öket vagy megölné, vagy rabszolgaságra kárhoznatná. ²⁾ E szigor onnan eredhet, hogy a főnökök birtokjoga a lakott területre szent lévén, bitorlásul tűnnék fel ilyennek elfoglalása a tulajdonos felsőségének elismerése nélkül. A makololok (becsuán törzs) a falu földjét művelik, a miért a falu főnökének, ki élet-halál hatalmat gyakorol felettök, a míg falujában élnek, adóznak és engedelmeskedni kötelesek. Azonban mindegyik megteheti büntetlenül azt, hogy a falut főnököstül otthagya és máshoz megy, a mi sokszor megtörténik, így megtörténik, hogy a főnök egyedül marad falujában.³⁾ A makalolóknál úgy, mint a kafiroknál, az alattvalók a mit bírnak, csak a törzsfő, olykor a falufőnök kegyelméből bírják, akár mi vagy ki által is jutottak ahhoz, így midőn a Livingstone-t útjában kísérők hazatértek, a

¹⁾ *Waitz*, id. m. III. 422.

²⁾ *Falkner*, *Descr. of Patagonia*, pp. 121–22. id. D. S. 6. 14. 2.

³⁾ *Livingstone*, *Exploration du Zambieze*. Paris, 1866. 269. s k.

nyert adományokat Szekeletú lábainál rakták le, ki azonban kegyesen birtokában hagyta őket azoknak. ¹⁾ Ez a törzsfő volt, A törzsfő olykor a falufőnökök zsarolásait is eltiltotta. ²⁾ A baszútoknál (becsuán törzs) a főnökök földjeiket követőik közt ki szokták osztani, de ezek mindegyikének szabadságában áll védurát otthagyni földestül. ³⁾ A banianiknál, kiket némelyek a kafirokhoz számíthatni vélnek, megtörténik, hogy a falu nem lévén megelekedve főnökével, más falut alapít más főnökkel, és ha a régi főnök ellenzi, reá is gyűjtja faluját. ⁴⁾ Egy csapat menekülő barotszéról (becsuán törzs), melylyel útjában találkozott, írja Livingstone, hogy azok gyermekei (szokott elnevezése a hűbéreseknek, kik felett a főnök oly hatalmat gyakorol, mint az atya gyermekei felett s állítólag úgy is gondoskodik rólok), vagyis úgyszólván rabszolgái voltak egy fiatal főnöknek, a ki nagyon rosszul bánt velők és kezdte falujának gyermekeit rabszolgától eladni. Ezek egy más barotsze főnökhöz menekültek, ki örömmel felvette őket törzsébe. ⁵⁾ A déli kafir törzsekről (amakosza, amapondo, amatembu) iratik, hogy bár ott a király (így van nevezve a törzsfő) csaknem korlátlan hatalmat bír.... azonban még sem áll az erkölcs és örökölt szokás felett; ha ezeket megsérti, a nép kitagadja őt és elköltözik ⁶⁾ Személyesen a talajhoz és főnökhöz Madagaszkárban sem volt kötve a földműves osztály; ez kitűnik egy mada-

¹⁾ Id. m. 266.

²⁾ Id. h.

³⁾ *Waitz*, id. m. III. 397.

⁴⁾ *Livingstone*, *Missionsreisen und Forschungen* stb. Lipcse, 1858. II. 278.

⁵⁾ Id. m. I. 286–87.

⁷⁾ Alberti, Lichtenstein és Kay nyomán *Waitz*, id. m. II. 392.

gaszkári főnöknek nyilatkozatából, midőn egy angol utazót, ki jelen volt egy főnöki tanácskozásban, figyelmeztetett, hogy a történt határozatokat ne közölje a köznéppel, »mert ez, ha eljárásunk nem tetszik neki, elpártol tőlünk és más urak alá megy élni.«¹⁾ A batták népénél (Szumátra), ha a törzs elpártol is a pamuzuktól és otthagyja őt az üres faluban, ez tulajdoni jogát mégis megtartja.²⁾

E tünemények magyarázata valószínűleg a következő: A teljes vagyonszövetség korában, midőn a vérrokon csoport együtt és közösen mi vélte az irtott földet, együtt vadászott és halászott, az eredményeken pedig osztozott, az élelmi szerek kiosztása a főnök feladatai közé tartozott. Igazolásul emlékeztetünk egy más helyen már idézett példára, mely szerint a művelődés legalsó fokán álló veddák nál a törzs területén szedett mézet a főnök osztotta ki. Így Hut.kában a halászat bő eredményeit, a legfontosabb tápszert, a törzsfő saját belátása szerint osztja ki; így volt ez Panamában, így Lukáj- és Antill-szigeteken. Az otomakok is a földművelést közösen gyakorolják s a főnök osztja ki a napi munkát az egyesek közt, vezeti tehát az egész gazdaságot és így kétségtelenül az elosztást is kezeli. Ennek következménye az volt, hogy a főnök kinek kevesebbet, kinek többet adhatott s ő neki kegyében állani egyszersmid kellemes és hasznos dolog volt, annyival inkább, mivel a főnök bizonyosan vigyázott, hogy az erősebb férfiaknak, a legjobb vadászoknak, kik egyszersmind mindig a legjobb harcosok is, jóval nagyobb részt juttasson, mint a gyengébb férfiaknak, a nőknek és gyermekeknek. E viszony a főnök hatal-

¹⁾ *Drury*, id. h). S. 3. 15. 3.

²⁾ *Waitz*, id. m. V. a. 186.

mát és befolyását nagy mérvben növelte és másrészt azon körülmény, hogy mindegyik már gyermekkorától a főnököt mint az élelem beszerzésének vezetőjét, a ki mindenkinek munkája iránt parancsol vala, mint a tápkészlet felett rendelkezőt ismerte; ez állapotnak teljes megszokásával jogot tulajdonítottak neki a törzs vagyonára és jövedelmére és annál természetesebben mind ennek forrására, a földre, mely megtermi a tápnövényeket és táplálja az embernek tápul szolgáló állatokat. így van azután, hogy a főnök úgy tűnik fel, mint p. o. Waitz szerint a kafiroknál, mint a népnek atyja, mint forrása minden jónak, kitől minden jótétemény származik, törzsének még élete és egészsége iránt is gondoskodik, »ő a kehely, melyből az ország iszik és táplálja magát.«¹⁾ Másrészt hatalmában áll az ilyen főnöknek, a ki a munkát kiosztja, a férfiak egy bizonyos számát fölmenteni a mezei munkától s ezeket körében tartani, parancsainak kihirdetését és végrehajtását ezekre bízni, a harcban ezeket a többi vezetésére és serkentésére alkalmazni, mi által a fegyelem is megerősödik; így meg lesz adva a kény szer hatalom, mely a megszokás hozzájárulása által is korlátlanul válik. Ez lehetett az olyan kényúri dinasztiáknak eredete, a minőket Panamában, az Antill- és Lukáj-szigeteken találunk. Valószínűleg a virginiai kényuralmak s a nutkaiakéi is ilyen eredetűek voltak; valószínűleg a naceszek dynasziája is, valamint a szumátrai és jávai korlátlan hatalmú fejedelmek ezekhez számíthatók. Más népeknél azon fogalom, hogy a föld szigorúan és kétségbevonhatlanul a főnök tulajdona, nem bírt egyébre, mint hogy annak használatáért a főnököt a termények egy hányada

¹⁾ Id. m. II. 392.

és hívség, valamint engedelmesség illeti, mindaddig, míg követeléseit túl nem csigázza, mikor a földeire való igény megszűnésével az iránta való kötelezettségek is megszűnnek.

Ama tényezők közt, melyek politikai befolyás szerzését legtetemesebben előmozdítják, a melyek ennek következtében a főnökre nézve fontosak, meg kell emlékezni a szónoki tehetségről, fontosak különösen ott, hol a hatalom megoszlik a főnök és a népgyűlés, vagy a főnök és egy arisztokratia közt; továbbá a hol főnökök testülete áll egy szövetség élén a külügyek vezetésére, habár az egyes törzsek beldolgai nem esnek annak ügykörébe, végre ott, hol harczy sikeren alapszik a társadalom gyarapodása, mert tudva van, hogy a vezér szavai, ha tud szólni találó rövideggel, menyire felkelthetik a lelkesedést, a harczy bátorságot.

Valaminthogy a legpolgárisultabb államokban a politikai befolyás elnyerésének egyik legsikeresebb eszközével tűnik fel birtokosát valószínűleg a dolgok élére veszi, úgy a kezdetleges művelődés fokain sem bír csekélyebb jelentőséggel és föltehető, hogy egyike volt azon tulajdonoknak, melyek az egyéni befolyást s vele a főnöki hatalmat megalapították. Közönségesen ismeretes tény, hogy beszédek tartása mekkora szerepet játszik az észak-amerikai benszülött törzsek politikai életében. Waitz szavai szerint: nagy tehetségek gyakran tűntek fel az indiánok közt, legfőnyesebben a rábeszélő képesség tekintetében különösen az irokézeknél, mint ezek politikai életének magas kifejlése várhatja is. »A rábeszélő tehetség magas értéke és nagy jelentősége, folytatja Waitz, könnyen megérthető az indiánok politikai és társadalmi szerkezete alapján. A monarchikus kormányforma meglehetősen ritka volt nálók és rövid ideig tartott; legelterjedtebb volt azon rendszer, mely

szerint a nép élén örökös főnökök állottak, kiknek hatalma személyes tekintélyektől függött és azonkívül azon tekintélytől is, valamint akaratától is olyan férfiaknak, kik hadi tettek által kitüntették magokat; ez utóbbiak nem vélték magokat a főnöknek alárendeltekül, hanem teljesen szabadoknak és önállóknak; tekintélyükkel olykor sokat ártottak és képesek voltak bármínemű vállalatokat szervezni saját tekintélyök alapján, mihelyt másokat azokban való részvételre bírni tudtak; a nép gyülekezete, vagyis az önálló férfiak, volt a legfelső hatalom; hol ármány, hol rábeszélő tehetség volt, mely itt döntött.«¹⁾ Az ékesen szólás jelentőségét a kezdetleges társadalmak politikai életében illusztrálják a következő példák: A guaraniknál, bár a főnöki méltóság örökös volt, de fölemelkedtek erre férfiak is, kiket szónoki tehetség és vitézség tüntetett ki: mert a jó szónok, ki merészség hírében is állott, oly befolyást nyert, hogy független községet alapíthatott és ennek élére állhatott, a nélkül, hogy a főnök, a kitől maga és követői visszavonultak, ezt rossz néven vette volna.²⁾ – A patagonoknál a főnök gyakran összehívati szokta követőit sátora elé, a hol beszédek tartott hozzájuk, a melyekben viseletekről stb. szólt. Mindig azonban kiemelte saját vitézségét és személyes érdemeit. Ha szónoki tehetséggel bír, nagyra becsülik, ha pedig nincs e tehetséggel megáldva, tart egy szónokot, a ki helyettesíti.³⁾ Emlékeztetni kell itt azon más szempontból már közölt tényre is, hogy az araukánoknál az ulment elsőszülötte nem követheti méltóságában, ha nélkülözi a szónoki

¹⁾ Id. m. III. 147. és köv.

²⁾ *Southey*, Hist. of Brazil. II. 366. id. D. S. 6. 14. 1.

³⁾ *Falkner*, id. m. id. D. S. 6. 14. 2.

tehetséget. Az arabokról írja Burton, hogy a sejknek nem engedelmeskednek, ha csak nem személyes tulajdonai alapján; rendesen van itt egy éleseszű és érczhomlokú egyén, kinek hangja minden másén túlhat.¹⁾

A főnöki hatalom nem ritkán túlzásává, sőt ellentétévé válik annak, a minek eredetét köszöni és a mi szabályszerű viszonyok közt a községek szerve fejlődését előmozdítja; a főnöki hatalom túltengésének veszélyei és ártalmi leginkább akkor nyilvánulnak, mikor e hatalom örökösen átszáll az alapító ivadékaira, kinek fegyver volt a politikai egység terjesztésére, míg az örökösök sora alatt ostorává lesz annak és legfőbb akadálya a polgárisodás haladásának. Ilyen kényuralmakkal, melyek az emberiség szégyenfoltjai, leggyakrabban Afrikában találkozunk s ez úgy tűnik fel, mint a despotiák világrésze. Nem ritkák az esetek, midőn a törzsfőt is kényúri hatalommal felruházva találjuk; mindamellett ez korántsem általános. Temérdek társadalmi egységet találunk azonban Afrikában, melyekben az őskori beosztás nyomai elmosódtak, vagy legalább minden jelentőséget elvesztettek, és hol egy központi kormány vezetése egyesíti egy szűkebb vagy tágasabb terület lakosságát társadalmi egységgé. Ezek, lehet mondani, kizárólagosan kényúrilag kormányoztatnak; többhelyt léteznek ugyan a múltból átszármasztott, hagyománykép tisztelt jogszokások, melyeken az uralkodó túl nem teheti magát, de ezek nem gátolják, hogy ő úgy tűnjék fel, mint a ki alattvalói élete és birtoka felett föltétlenül rendelkezik. Ez áll Loangora nézve, noha itt a király hatalmában gazdag hűbérurak osztoznak, kiket az kímélni kénytelen, a mi nem gátolja, hogy a király s épen

¹⁾ Pilgrimage to El-Medineh and Mecca. III.85. id, D. S. 5. 11. 1.

úgy azon fejedelmek, saját közvetlen alattvalóik irányában korlátlan urak legyenek, kiktől ha kedvök tartja, munkájok eredményét, a legszükségesebb terményeket elszedik, úgy, hogy a király rabszolgáinak helyzete irigylendőnek tünik fel a szabadokéhoz képest. Congóban a király leggazdagabb alattvalóját is eladhatja rabságba.¹⁾ Badagry, Yariba, Niffé és Haussza²⁾ kormánya tökéletes és korlátlan deszpotizmus. A cayori fejedelem föltétlen ura alattvalói életének és vagyonának; a dahomeyi király pálczája előtt, melyet a királyi parancsok vivői hordanak, szokás megcsókolni a port; hasonló módon tisztelik meg alattvalói a cayori fejedelmet. Dahomey egyik királya trónraléptekor megölette mindazon alattvalóit, a kik vele ugyanegy nevet viseltek. Beninben csak az ország nagyjai láthatják a királyt és csak ezek beszélhetnek vele. Asantiban az alattvalók vagyona és élete teljesen kezében van a királynak. Iddah királya az őt meglátogató angolokhoz így szólt: »Isten saját képére teremtett, Istenhez hasonló vagyok és ő királylyá tett.« Baghirmiben és Wadaiben a király korlátlan úr. Darfurban és a nagyobb néger birodalmakban csak négykézláb szokás közeledni a királyhoz. Dahomeyben és Loangóban nem illik a királyt evés-ivás közben látni; a kin ez véletlenül megtörténik, életét veszti. A yorubáknál minden, a közönségesnél szebb hajadon a királynak ajánltatik fel. A fuláhk részben az ősi törzsi szerkezet nyomait mutatják, de az általuk alapított szakatui államban az ő alkotmányuk is tiszta kényuralom, Barth szerint, mivel létele tiszta hódításon alapszik.

¹⁾ *Waltz*, id. m. IL 152.

²⁾ Mielőtt a fuláhk elfoglalták volna.

Asantiról azt írja Waitz, hogy a király hatalmát itt gőgös és kiváltságaira féltékeny aristokratia korlátozza. Ez azonban csak egy példája, mint annyi más, a megosztott deszpotizmusnak. A király feltétlen ura közvetlen alattvalóinak, úgy mint nagy hűbéresei az övéiknek. Hogy a társadalom szelleme azért itt nem szabadabb, bizonyítja azon adat, hogy a király kedvencz rabszolgái oly kivételes állásúak, miszerint bíróság elé semmi esetben nem idézhetők. Mintaképe a kényuraságnak és a fennállására szükséges népjellegnek Dahomey. »Fejem a királyé, és ha elküld érte, szívesen adom,« ez itt az alattvalói öntudat jeliséje. A király halálakor beálló bűnmentes anarchia okát illetőleg nagyon találóan jegyzi meg *Waitz*, hogy kényurilag kormányzott államokban a király személyében központosul minden törvény s ezért annak halálával a törvény is meghaltnak tekintetik; s ezért büntetlen rablás, gyilkolás dühög az országban; ez nem csupán Dahomeyben van így, hanem Widahban, Beninben és Yarribában is. ¹⁾ Unyoróban kényurilag kormányoz a király, kinek szava törvény. ²⁾ – Ugandában minden tisztviselőnek legszentebb kötelessége a király udvaránál lehető legállandóbban jelen lenni; ha ebben hibáz, földet, asszonyait és minden birtokát elveszti, melyek lefoglaltatnak és más, méltóbb egyénnek adományoztatnak; mert föltételeztetik, hogy csupán alávalóság és rossz indulat lehet az ok, melynél fogva hosszabb időre önkényt lemondhat róla az ember, hogy az uralkodót szemtűi szembe lássa. – A király minden cselekedete jótétemény, melyért köszönet jár s így minden, a mit alattvalójával tesz,

¹⁾ *L. Waitznél*, II. 147.

²⁾ *Baker*, *The Albert Nyanza*. London, 1866. I. 385.

úgy tekintetik, mint kegyadomány, nem véve ki a bírságot és a botoztatást is, mert ez által az illetők jobb emberekké lesznek; a hála kifejezése bárminemű kegyadományért, a földön való csúszás és rángatózás, vinnyogás hangjaitól kísérve, melyekkel az alattvalók a kutyának jókedvű szükülését igyekeznek utánozni. Az udvari illemszabályok megsértése rögtön halállal büntetetik. Speke és Grant ottlétének ideje alatt alig múlt nap, melyen ilyen vétség miatt valamely királyi háremhölgy ki ne végeztetett volna. Az ekkép a palotában támadó hézagok betöltése nem szenvedett nehézséget, miután az adó naturálékban folyt be, a melyek közt nagy tért foglalnak az alattvalók leányai.¹⁾

Uzambarában az uralkodó korlátlan hatalmat gyakorol, annyira, hogy alattvalói marhájukat, rabszolgáikat és feleségeiket csupán az ő akarata folytán bírják. »Mindnyájan rabszolgái vagyunk a királynak és ő mulungunk (istenünk),« szolt Krafthoz egy ottani lakos.²⁾

A nyamnyamok főnökei, hogy hatalmokat mutassák, dührohamokat szoktak színlelni, a melyekben egyik vagy másik embereket levágják.³⁾

Monbuttuban is korlátlan hatalmat élvez a király és személye szent; minden, a mit megérintett, másnak érinthetetlen szentségül tűnik fel; a ki az előtte égő tűz egy parazsát elvinné, halállal büntetnének; a királynak mindig magánosan elköltött ebédjére felhordott tálak tartalmát senkinek nem szabad látnia; a mit meg nem eszik, az egy külön e célra szánt gödörbe öntetik.⁴⁾ – A lakosság itt

¹⁾ *Speke*, Disc. of the source of the Nile. London and Edinb. 1863.

²⁾ *Waltz* id. m. II. 422.

³⁾ *Schweinfurth*, Im Herzen von Afrika. 1874. II. 23.

⁴⁾ Id. m. II. 103.

terményekben adózik s azon kívül minden elejtett elefánt fogai a király tulajdonát s az ebből folyó élénk kereskedelemnél fogva gazdag jövedelemforrását képezik. Személyét testőrség és csatlósok környezik folytonosan.

Ha az előzőkben vázolt állapotok – azok enormitása miatt talányos – eredetét kutatjuk, legjobb vezérfonalul az újabb korban létrejött afrikai deszpotiák szolgálhatnak, melyek a korábbi eredetűek által mutatott állapotokat teljesen ismétlik és hol a létrehozó tényezők iránt nincs kétség. Több eset volt az újabb időben, hogy kafir törzsek a hódítás pályájára léptek, mi aztán ősi belszervezetök és erkölcsük lényeges módosítását okozta és határokat többé nem ismerő deszpotizmus kifejlésére adott alkalmat. Gyakori tünemény, hogy egy merész, nagyravágyó férfi egy kis törzs élén tág körben meghódítja a vidéket és nagy birodalmat alapít, mely halála után rendszeren felbomlik. Ezen uralmak keletkezését és fennállását a legvadabb zsarnokság jellemzi. Csaka, a zulu-hatalom alapítója, példányképeül szolgálhat az ilyen vad hódítónak; elzárkózott és tele csalafasággal, a halálnak szentelte mindig, a kit egyszer bizalmába vont volt. Hogy családja ne legyen, amit harcosaitól is megkövetelt, megölette a nőket, kiktől gyermeket várhatott. Egyesnek hibájáért annak egész családját halállal büntette, egy főnök hibája miatt egész falvakat pusztított el. Hogy parancsnokainak és harcosainak ne legyen egyéb választásuk győzelemnél és halálnál, ki szokta végeztetni, a kiknek a reájok bízott feladat nem sikerült. Hadseregét ezredkebe rendezte, melyek főveg és paizs színe által különböztek; ellátásukról és fegyverzetükről a tisztük kötelessége volt gondoskodni; katonáinak nősülniök csak idősebb korukban volt szabad, habár számos faluban kizárólagosan kato-

nák éltek együtt hajadon nőkkel; gyermekeket itt nem volt szabad látni. A legyőzött törzsek nem irtattak ki, hanem hódolatra és adófizetésre kényszerítették, valamint a zulu nyelv megtanulására, mi által ez nagy terjedtséget ért el.

Csaka a szervezet által, melyet népének adott, és a föltétlen engedelmesség által, melyre véres szigorával katonáit birta, szerezte hatalmát. Ellentétben más vad népekkel, kik nem nyílt csatában, hanem rejtekből, meglepés és csel által keresik a győzelmet, reászoktatta a zulukat az élőbembere. Ezzel kapcsolatban áll, hogy a dzsidát többé nem hajító, hanem csupán döfő fegyverül használják. Hasonlón átalakult a zuluk után hódítólag fellépő matebelék és becsuának hadviselése is, kétségtelenül főnökeik hadvezéri tapintata folytán.¹⁾

Azon népeket, melyeket erre, vitézségöknél fogva? méltóknak tartott, beolvastotta Csáka hadseregébe.

A zulu despoták állását jellemzik a hozzájuk intézett megszólítások, a címek, melyeket viseltek; ezek egyike volt »világ teremtője;« szokott megszólítás ez is »Felség, főnöke és ura a földnek és a mennynek,« vagy »Menny! királya a királyoknak, királya az egeknek,« stb. ²⁾

Ez az első alkalom, melylyel e munkában a teljesen korlátolatlan uralkodói hatalom egyik okával, mely által kényuri kormányforma létrejön, találkozunk; ez a rendszerré lett háború a hódítási rendszer, midőn győzelmek aratása a legfőbb, az egyetlen társadalmi céljá lesz. A barolongok, egykor Tlon alatt, kinek uralma 200 múdre terjedt ki, hatalmas nép, most szét vannak szórva és nem bírnak jelentőséggel. Újabban Moszelekatsze a matebelék közt alapította meg ural-

*) *Anthr.* i. li.

²⁾ *Id. li.* 396.

mát, Csakától, a zulufejedelemtől való elszakadás által, a kihez általában sokban hasonlónak íratik le és hasonló módon vergődtek a magasba magok a zuluk is, kik még a múlt században jelentéktelen törzs, most szomszédaiknak mindenfelé rettegését képezik. Szerkezetök szigorú, barbár deszpotizmus.¹⁾

Újabbán törzsfőjök, Szebituane által, ki nem volt főnök fia, hanem vitézsége által emelkedett méltóságára, a makololók léptek a hódítási pályára. Ő volt idejében a legnagyobb harcos, kinek hirtelje a gyarmatokon túl terjedt, mert ellentétben másokkal, személyesen vezette embereit a csatába. Ha ellenséget pillantott meg, ujjaival bárdja élét próbálta, mondván: »éles, és élét érezni fogja, a ki az ellenségnek hátat fordít.« Oly gyors futó volt, hogy emberei tudták, hogy futás által nem menekülhetnek. Ha valamely harcos elbújt, hogy kikerülje a harcot, magához hívatta, mondván: »tehát inkább otthon akarsz meghalni, mint a csatatéren? Akaratod teljesül.« Ez jeladás volt rögtöni kivégeztetésére.²⁾ Ő roppant területen minden fekete törzset (800–1000 mflnyi körületen 80 törzset) meghódított és a zulu eredetű matebelék rettenetes főnökének is félelmissé tette magát; köztök a Zambezi képezte a határt.³⁾

Joga van minden ökörnek, melyet a makololók levágnak, púpjára és bordáira; azonkívül a barotszék, manyetik, batlotlovák s a többi meghódított népek törzseitől adót szedett, mely gabonából, sörből, mézből, vad gyümölcsből, kapákból, baltákból és csónakokból állott. Mindamellett legjobb jövedelemforrását az elefánt-csont képezte. Jogilag

¹⁾ *Anthr.* III. 393–94.

²⁾ *Livingstone*, Missions, und Forsch, in S.-Afr. I. 100. és köv.

³⁾ *Id.* m. 111.

minden elefánt, mely területén megöletik, az övé; a hús szabad használatra engedtetik, az agyarak mindig az uralkodó lábaihoz tétetnek, ki közönségesen egyiket tartja meg.¹⁾

MÁSODIK FEJEZET.

A főnök vagy fejedelem helyettesei és szereplésük a társadalom fejlődésében.

A megelőző fejezetben közölt szemléből kitűnt, hogy a kezdetlegesebb művelődésű társadalmak közt sokkal nagyobb számmal találunk olyanokat, a melyeknél a főnöki méltóság örökös egy családban, mint olyanokat, melyeknél szabad, a nép által, a nép kebeléből való választás által töltenek be az, különösen ha nem tekintjük azokat, a melyeknél nem választás öntudatos cselekvénye, hanem hallgatag, önkénytelen elismerése által a befolyást biztosító személyes tulajdonoknak, jön létre. De ezeknek, a melyeknél a legkezdetlegesebb és őseredeti módon létesül, sem száma, sem jelentősége, bár vetekszik vagy felül is múlja a választott főnökök alatt élő népekét, nem akkora, hogy ezekkel együtt is lényegesen módosíthatná a viszonyt, szemben az örökös rangúakkal. Felismertük továbbá, hogy e viszony ellenkezik a társadalmi fejlődésnek azon föltételével, mely szerint a feladatok mindinkább akkép oszlojanak meg, a mint az egyesek képességeinek neme és foka megkívánja. A vezetés feladata teljesítésének örökössé váltá meg fogja gátolni, hogy azon egyén, ki vezetésre legalkalmasabb, teljesítse is e feladatot, s ezzel ki lesz zárva a lehetőség, hogy a társadalmi szervezet legősibb és első szervére nézve létesüljön az

¹⁾ *Livingstone, Explor. du Zambèse. 266.*

egyéni variabilitás hatása, E részben csak keveset segít az örökrend felfüggesztése, midőn a szabályszerű örökös kép telensége miatt kizáratik és helyette a legközelebbi rokon vagy a közel rokonok közül a legtehetségesebb foglalja el a méltóságot, mint az irokézeknél, abiponoknál, keletindiai khondoknál, Számoában és Fison szerint Tongában és Fidzsiben is; a képtelen egyént száz eset közül kilenczvenkilenczben középszerű fogja helyettesíteni. Hasonlón szűk a választás köre, mikor egy család tagjaira vagy egy fejedelem fiaira van az korlátolva, ez utóbbi esetben annyival szűkebb, mivel, polygyn társadalmakban is, rendesen egy anya, a főfeleség, királyné, fejedelemné fiaira van az szorítva. Létezik azonban más módja is a hivatottság érvényesülésének, az örökösség által szűkre szabott kör daczára is; ez, az, mikor a satnya vagy középszerű névlegesen, valóságban ellenben más vezet, kormányoz és ítél, a kit személyes tulajdonai emeltek oda, hol ezek érvényesülhetnek. Ilyen, bár kerülő úton való érvényesülését a kérdésben lévő elvnek, nem ritkán találjuk az ethnographia s a történelem lapjain följegyezve.

Kezdetleges fokú társadalmakban általánosan legfontosabbak a vezetés tekintetében azon tulajdonok, melyek a harcban döntenek, a mivel nincs kimondva, hogy a fejlődésnek magas és ismert legmagasabb fokain is ne gyakorolhassanak e tulajdonok az egyéni hatalom megszerzése és kiterjesztése tekintetében csodaszzerű hatásokat. Viszont, azonban a kezdetleges főnök teendői sincsenek még sem tisztán a harci vezérletre korlátolva; ő gyakran bíró, szükségkép kormányzó, olykor vagyonnevelője, gazdája a társadalomnak. Hogy az eddigi történeti korszakban ez így volt, ez könnyen megfogható; hiszen a társadalom megalakulá-

sával vagy annak kezdetével, mit ismert és nem ismert néptörténetnek nevezhetünk, a társadalmak váltják fel az egyeseket a létért való küzdelemben; a félig-meddig polgárisait társadalomban az anyagilag erősebbet féken tartja a társadalomnak minden egyesét túlhaladó ereje; de a társadalmak kölcsönös viszonyaiban eddig még mindig és mindenütt az eresebbnek joga döntött. Annál inkább kezdetleges népek közt. Az erő kifejtés egyik legfontosabb tényezője nálok is a vezettetés módjában feküdt és ez azon út, a melyen leggyakrabban létesül az örökös főnök helyettesítése, a kinek őse is hasonló úton érte el polczát, de ennek kapcsán nem ritkán a teljes kormányhatalom is átmegy a hadvezetéssel együtt; máskor, különösen békés viszonyok közt, a bíró és kormányzó tevékenysége az, mely alapjává lesz a helyettesítésnek. Látunk némely nemzetnél kétes hatalmú örökös főnök mellett hadi vezetőt vagy vezetőket, kik, legalább a hadjáratok ideje alatt, föltétlen hatalmat is gyakorolnak. Így az észak-amerikai szeliseknél a felső-főnök – ki alatt falufőnökök állanak – örökös méltóságú; létezik azonban itt egy hadi vezető is, a kit évenként újra választanak s a ki béke idején amannak teljesen alá van rendelve, de kint a harezmezőn szigorú fegyelmet gyakorol és a parancsa elleni szófogadatlanságot szigorúan bünteti.

A dakotáknak (azaz egyes csapataiknak) két főnökük van egymás mellett – írja Waitz – egyik a békére, másik a hadra. ¹⁾ Mrs. Eastman, a ki fogságban sok időt töltött a dakoták közt, ekkép ír rólok: »A főnök méltósága örökös, noha bizonyos körülmények közt megtörténhetik, hogy leteszik és mást választanak helyére. Befolyása mindig sok-

¹⁾ Ind. v. N.-Amer. 113.

kai inkább személyes tehetségeitől és képességeitől, mint származásától függ. A békében való főnök mellett minden falunak hadi főnöke van, a kinek hatalma korlátlan, mivel neki természet feletti erőket tulajdonítanak.«¹⁾

A korlátlan hatalom valószínűleg csak háború idejére érthető; a természetfeletti erőkből való hit csak a rendkívüli cselekvényekre mehet vissza, melyek a dakotáknál hadi főnökké emelnek valakit és a melyek véghezvitele az emberi erőt meghaladni látszik. Ilyen hadi főnökre vonatkozhatik a leírás, melyet Catlin ad egy dakota főnökről: »E rendkívüli főnök, mielőtt főnöki méltóságra emeltetett volna, a törzs dicsősége volt, athletikai műveletei folytán. A vadászatban kitűnt mint első; képes volt saját lábain elérni a bölényt, a mit gyakran tett és szívébe döfni nyilvesszejét. A leggyorsabb volt a törzsben s a versenyfutásokon a díj mindig övé lett. Közmondásos volt a törzsben, hogy Hewan-dzsi-té íve soha nem volt hiában megfeszítve és hogy wigwamja (háza) gazdagon fel volt díszítve skalpokkal, a melyeket csatában ellenségeinek fejről szedett.«²⁾

Nincs benne semmi hihetlen, hogy ily tettek folytán, melyek utánzására a törzsben senki más nem képes, a barbár népeknél általános vadhit mellett, láthatatlan hatalmak segítségével által kitüntetettnek tartassék az illető. Rendkívüli cselekvények magas művelődésű népeket is vezettek már hősök istenítésére, a miről utóbb többet.

Teljesen valószínűtlen Schoolcraft azon állítása, hogy a dakoták nem ismertek főnököket, mielőtt a fehérek kezdtek különbséget tenni közöttök; megnevezvén az elsőt, a ki a dakotáknál főnökké lett, mi a *brittek* által történt, utána

¹⁾ Id. *Waitznél* i. h.

²⁾ I. 211. id. *Descr. Soc.* 6. 13.

teszi, hogy ez idő óta a dakotáknál örökös a főnökség.¹⁾ Valóban hihetetlen felfogás, hogy a mindenesetre gyűlölt angolok általi kitüntetése egy, hihetőleg befolyásos egyénnek, rögtöni megalkotására az örökös uralmaknak vezetett volna egy népet, mely azon pillanatig azt sem tudta, hogy mi a főnök.

Schoolcraft különben is gyakran ellentmond magának, így e szavakkal: »a főnökök nálok (a krikeknél) eredetileg nem örökösök. A leszármazás nőági volt. E szokás megszűnt. A főnökök most a tanácsban választatnak.«²⁾ A második és a negyedik mondat ellentmondanak az elsőnek, mert az egész passzus a főnökségre vonatkozik és a második mondat az örökjog nemét jelzi, mely szerint a méltóság átszállott; a harmadik nem azt jelenti, hogy a nőági rend általában megszűnt, hanem az ez ágon való örökösödés megszűntét, mert ez általában többé nem örökös, miután »a főnökök most a tanácsban választatnak.« Waitz elmondja, hogy mint némely más indián népnél, úgy a krikeknél is fordult elő nőuralom, a mint ezt bizonyítja, hogy a meszticz krik főnök, Mac Gillivray előtt ennek (krik) anyja viselte a főnöki méltóságot és utána teszi, hogy mindenütt, a hol nők lehettek főnökök, örökös volt a méltóság és pedig fivér-ről a nővér gyermekeire szállott. Ezen, teljesen konstatált örökös főnök a miko, vagy »szeretett férfi« volt, a milyen minden krik falunak volt s a kit királynak is neveztek;³⁾

¹⁾ Id. m. II. 182. id. Des. Soc. 6. 13. Más helyen Schoolcraft is azt mondja, hogy a dakotáknál »a polgári és a békefőnöki hatalom meg volt különböztetve;« a polgári főnökök alig néha vesznek részt hadjáratban. II. 184.

²⁾ I. 275. id. D. S. id. h.

³⁾ *Schoolcraft* I. 279. id. h. Ugyanitt a fehér és a veres városokról; amazokban a mikók, ezekben a harczosok uralkodtak volna.

ezek mellett azonban hadvezérek, azaz hadi főnökök is léteztek, a kik harci érdemeik alapján lettek választva, ¹⁾

A huronok népe 8 testvériségre oszolt, melyek egyike-új abb időben kihalt; minden testvériségnek élén állott egy örökös főnök, a kinek méltósága bátyáról öcsre (ugyanazon, anyától születettre) és ha fivér több nem volt, a legidősb nővér elsőszülött fiára szállott s így tovább. Ezen örökös testvériségfő mellett mindig egy hadi főnök állott, kinek méltósága, nem volt örökös, hanem személyes érdemen alapúit. ²⁾

Az ezekkel rokon irokéz törzseknél is létezett, mint láttuk, egy osztálya a hadvezetőknek, kik méltóságukat választás útján nyerték és kik egyedül voltak hivatva háborúban csapatokat vezetni, melyeket magok gyűjtöttek és melyek alkalmasint annál nagyobbak voltak, minél nagyobb volt az illetőnek harcosi híre. ³⁾ Az örökös kormányfők soha nem vezettek háborúban. Mint Morgan írja, az irokézek híres szónokai, bölcsei és hadfőnökei csaknem kivétel nélkül amazok közül kerültek ki, míg a kormányfőnökök hosszú soraiból csak hárman szerepelnek Amerika történetében; a többi nem hagyott emléket az irokézek körén kívül. Amazok hivatala személyes érdem alapján töltetvén be, a választás mindig a legtehetségesebbre esett. ⁴⁾

Hasonlólag találkozunk ezen intézménnyel a dél-amerikai guaraniknál. Ezek, mint láttuk, örökös főnökök

¹⁾ *Bartram*, Beisen in Nord-Carolina etc.

²⁾ *Morgan*, Ancient Society, 153.

³⁾ *Morgan*, League of the Iroq. 71. id. Descr. Soc. 6. 15. Az észak-amerikai törzseknél általában önkénytes volt a harczban való részvét; a nagy harcosok toborzottak követőiket; a ki azonban kötelezte magát valamely vállalatra, utóbb nem vonulhatott vissza azon hadjáratban. *Schoolcraft* dakotákról IV. 62. és csippewékről V. 526.,

⁴⁾ Id. m. 145.

uralma alatt éltek; ezek azonban háborúban nem vezettek a hadi vezető állása minden faluban választás útján töltött be.¹⁾

Az arabok községi főnökeiről, kik kiválóan bírák hivatalát töltik be, *Burckhardt* következőleg ír: A kadhy hivatala általánosan egy családban marad; némely törzseknél örökös, másoknál nem az. De ha a kadhy buta és ostoba ember, akkor a törzsnek azon férfja, ki a legügyesebb és a, ki legjobban tud beszélni, lesz valódi kadhyvá és fog dönteni a véleménykülönbségek legnagyobb részében.²⁾

A forrás a hivatalnak állandóan egy családban maradását, melynek tagjai közül választás által töltenek be a hivatal, megkülönbözteti az örököstől, mely itt fiági elsőszülöttségi jogot föltételez.

A régi germánokról Tacitus írja, hogy a királyokat nemességek, a hadvezéreket erényök alapján választották. A Germania szavaiban »reges ex nobilitate, duces ex virtute sumunt,«³⁾ nobilitas alatt bizonyára nem értendő más, mint a főnöki család összes tagjai, azok, kik a dinasztia alapítójától származtak, és kik között választhattak, habár kötvé lévén választásukban e családhoz, melyben a méltóság örökös volt; ellenben a hadvezér megválasztásánál semmi tekintettel nem voltak a születésre, hanem azt választották^ ki személyes érdemei, tehetsége és vitésége által a legkiválóbb volt.

Polynesiában, mint ez már említve volt, a fejedelmi osztály tagjai mindenütt ugyanazon címet viselték, mert ariki – mely valószínűleg az eredeti alak, arii, alii, aiki, eiki

¹⁾ *Guevara* nyomán *Waitz* III. 422.

²⁾ *Id. D. S.*

³⁾ *Cap. 7.*

vagy égi – kétségtelenül azonos gyökszóból erednek s a szó e szerint régibb a polynesiái törzsek és nyelvek megoszlásánál. Az államok többségében úgy találjuk az arikiket, mint a köznép irányában kényúri hatalommal felruházott uralkodókat, a kikkel szemben nem létezik tulajdonjog; abszolút hatalmoknál fogva rendelkeztek e fejedelmek jobbagyaik vagyónával, sőt életével.

Ellentétben ezekkel, Új-Zélandban az arikik semmi politikai hatalmat nem gyakoroltak, habár rendkívüli tiszteletben és önkényes adományokban részesültek a nép részéről és istenekül s egyszersmind főpapokul tekintettek itt is. Rangfokozataik is voltak itt, úgy mint másutt; a törzs arikije volt annak legelőkelőbb egyéne; családjának többi tagjai is szentelt jellegűek voltak, de kevésbbé, mint ő maga, habár Thomson szerint, szentebbek voltak, mint a törzság arikije,¹⁾ noha ennek is minden ivadéka szent volt. Gerland azon meggyőződést fejezi ki, hogy rangjok a maorik törzsi beosztásának felelt meg; e nép ugyanis eredetileg négy őstörzsből állott, melyek wákáknak neveztettek;²⁾ a wákák eloszlottak ivikre és ezek hapukra. Az ariki méltósága az elsőszülöttségi jog szerint szállott tova, tekintet nélkül az elsőszülött nemére, és összes ivadékaik szenteknek tartattak, habár nem annyira, mint az elsőszülöttek, a kikben őseik szellemei testesülnek (testileg tovább élve) s a kikkel tetszésök szerint beszélgethetnek.³⁾ A temetkezés módjai

¹⁾ Id. *Gerland* által Anthr. VI. 211.

²⁾ Waka csónakot jelent; a maorik ugyanis, hagyományaik szerint, négy csónakon jöttek őshazájukból Új-Zélandba és a kik ugyanegy csónakon jöttek, közösséget alkottak.

³⁾ Mr. Taylor, Új-Zélandból Morganhoz intézett levelében. Morg. Syst. of Consang. and Affin. Washington, 1871. 458. jegyzetben.

is jellemzők az osztálykülönbség szempontjából: a rabszolgák tetemeit a vízbe vagy földhasadékokba vetették s olykor a földbe temették; szabad emberek egyszerűen, noha gyékényekbe burkolva, temették el; az előkelők azonban pompásan feldíszítve, nyilvánosan kitétetek, azután ülő helyzetben rudakon vagy nyílt koporsókban elvitettek és bizonyos, e célra készült állványokra vagy fák ágaira tétettek, körüitők fegyvereik, őseik csontjai és megölt ellenségek fejei heverték; egy idő múlva, ha a hús lerohadt csontjaikról, ezeket szorgalmasan letisztították és olajjal bekenték s azután e csontokat gyékényekbe vagy kosarakba téve, egy szentelt helyre (vahitapu vagy szent hely) vitték, a hol őseik csontjai is voltak; itt körülrakták azokat az elhunytak fegyvereivel, a megölt ellenségek, azután néhány, az ariki temetésénél levágott rabszolga s azon nők fejeivel, kik önként elkísérték férjeiket az túlvilágba. Nagyon előkelő ariki halála után a csonttisztítás többször ismételtetett. E szertartások általános ünnepélyekkel, lakomákkal egybekötve és gyászszékeléssel, borsebek ejtésével kísértettek. ¹⁾

A jelen század elején az arikiknak már semmi politikai jelentőségek nem volt, hanem csupán vallásos.²⁾ Nem lehet kétség iránta, hogy a múltban állásuk valóban a tongai eikik és a tahitii ariikéhez volt hasonló, mint ezt Gerland mondja.³⁾ Cook 1769-ben az északi sziget keleti részében talált egy főnököt, pdnek uralma messzire kiterjedt és kinek más fők voltak alárendelve, a kik mély tiszteletben részesültek, kiknek a népre nagy befolyásuk volt; e mellett kímélet nélkül gyakorolták a bírói hatalmat, Egy későbbi

³⁾ *Meinicke id. m. I. 324.*

²⁾ *Anthr. 210.*

³⁾ *Id. h. 210.*

utazó is, Dillon 1805- vagy 1806-ban, beszél egy főnökről, ki alatt több másodrangú főnök állott. ¹⁾ Ezek talán az utolsó arikik voltak, kik kivételesen tovább megőrizték hatalmukat. Ennek általános hanyatlása valószínűleg már néhány század előtt kezdődött, habár egyeseknél tovább is tartotta fenn magát. A jelen század 2. és 3. évtizedében, midőn Új-Zélandot jobban kezdték ismerni az európaiak, az arikik már teljesen le voltak sülyedve tehetetlen báb-istenekké; csupán egy tekintetben tartották meg fejedelmi jogukat: beleegyezésük nélkülözhetetlen volt arra, hogy földeladás, a maorik jogszokása értelmében, érvényes legyen. Es mégis a maorik nem éltek politikai és hadi vezetés teljes hiányában; voltak valóságos főnökeik, a kiket rangatira rahiknak hívtak. Rangatira volt Új-Zéland a szabadok általános neve, szemben a fejedelmekkel (ariki) és a rab-szolgákkal (taurekareka), a kik megkegyelmezett hadi foglyokból kerültek ki, tehát szintén maorik voltak; a gyakori háborúk folytán ezek száma tetemes volt. Rangatira rahi tehát annyit jelent, mint »nagy szabad ember,« mi megkülönbözteti a vezetőt a közönséges rangatiráktól, kiktől mondatik, hogy amazokhoz csatlakoztak és a legnagyobb hűséggel tartottak hozzájuk.²⁾ E vezetők eredete a következő volt: bármely rangatira, ha különösen kiváló hadi tettek által hatalomra – azaz társakra, kik követték harcban és parancsa alá rendelkeztek – tett szert, ezeket összegyűjtve, alapított egy új »pá«-t (telepet),³⁾ melynek tényleg főnöke volt. Es így feltaláljuk itt az »egyéni tulajdonai által

¹⁾ Id. h. 204. Ellis is elmondta, hogy az-új-zélandi arikik azok voltak egykor, a mik a tahitii ariik maradtak.

²⁾ Id. h. 209.

³⁾ Id. h. 208.

főmelkedett főnököt«, a hatalomvesztett örökös főnök mellett. Nem nehéz felismerni e fejlődési folyam eredetét és jelentőségét.

Az arikik hatalmának eltűnése és az úgynevezett rangatira rahik fölmerülése összefüggésben áll a maori törzsek folytonos véres harcaival; e harczok itt a lét fentartásáért vívottak; az idők folytában ugyanis a lakosság elszaporodott annyira, hogy a szigetek nem feleltek meg többé a tápszükségeknek; ennek természetes következménye volt, hogy a különböző törzsek egymás területeire vágytak s egymást azokból kölcsönösen kiszorítani igyekeztek. – E folytonos élethalál-küzdelemben, a melyben minden embernek saját menekvése volt szeme előtt, az örökös főnökök parancsa megszűnt fogamatot találni, minthogy mindenki csak saját előnyére gondolt és nem volt senkijök, ki az engedetleneket megbüntetné; egyéni középszerűségük nem engedte, hogy a harczban mint vezetők kitűnjenek s ezzel uraim okát újra megerősítsék;¹⁾ ellenben voltak mások, kik a tömegeből szü-

¹⁾ Itt talán ama kérdés merülhetne fel, hogy a tongai és társasági és általában az északibb szigeteken miért tartotta fenn magát a fejedelmek politikai hatalma, midőn a maoriknál az teljesen elveszett. A felelet erre igen egyszerű; a tongák a fölfedeztetés idejében emberemlékezet óta bókében éltek, míg a társasági szigetek háborúi nem a létért való küzdelemből eredtek, hanem a különböző fejedelmek nagyra-vágyása által költettek, kik kölcsönösen fensőségre törekedtek; a nép nem volt bennök érdekelve és, ellentétben a maorikkal, könnyen megélt; Tongában, a nyomás daczára, Mariner szerint, a köznépek elég vagyona és alkalmá volt reá, hogy kényelmes életet folytasson (Anth. TI. 184.) és Tahitiben áldott éghajlata, s így a többi társasági szigeten lakás és ruházat nem voltak szorosan szükségesek és ezek úgy, mint a tápszér, könnyen megszerezhető volt (u. o. 195.) Ez Havaiban is és Polynesia túlnyomó részében így volt. A szegényebb szigeteken (p. o. a húsvét-szigeten) a főnököknek kevés vagy semmi hatalmok sem volt.

letve, kitűntek harcosz erény által, kiknek fegyvereihez győzelem és siker ragaszkodott, kivételes emberek, kik egyéniségök hatalma folytán uralkodni tudtak társaik felett; ezek körüli csoportosult a harcosz nép, vezérékül fogadva el őket, a kik alatt győzelmet remélhettek; és most újból voltak a maoriknak egyéniségök által kiemelkedett főnökeik, kik vezettek és bíraskodtak, hasonlók azon arikik első őseihez, kik ugyanazon eszközök által szerezték meg az uralmat és utóbb örököséget is. A rangatira rahik méltóságáról Hale, Darwin, Ellis és Dienenbach nyomán írja Gerland, hogy az nem volt örökös, de hogy többnyire abban a családban maradt, a melyben egyszer volt; ¹⁾ Brownra hivatkozva, utána teszi, hogy ekkép könnyen az örökösségszínét nyerte el és mi részünkről hozzáteszszük, hogy ez az örökösség kezdete volt, és hogy ha Új-Zéland még néhány századig elszigetelve maradt volna, az arikik története rajtuk ismétlődött volna.

Hallgatással nem mellőzhetjük a raatirák vagy rangatirák osztályát, mely Polynesia több népénél mint különös rangfokozat fordul elő, s mindenütt, a hol előfordul, mint politikai tényező szerepel. Tahitiben alnemességül tűnnek fel és mint a kik tabujoggal vannak felruházva. Földbirtokukat nem mint a királytól való hűbértárgyat, hanem tulajdonúi, atyai örökségül bírják; az államban mint legfontosabb tényezők szerepelnek, mert számuk alapján tulajdonképeni magvát képezik a népnek, vagyonosság által kiválnak és a haderőben túlnyomó tényezőt alkotnak. E minőségben ellensúlyozták a legfőbb uralkodó hatalmat, minél fogva midőn az állam egy hajóhoz hasonlított, ők a király mellett, ki árboczul, ők mint a kötelek tűnnek fel, a

¹⁾ Id. h. 208-9.

melyek az árbocot tartják; az ariik és az ő egyesült akaratuknak a király sóba nem állott ellent. ¹⁾

Előfordul ez osztály hasonló állásban a társasági szigetek nyugati csoportján is, hol a viszonyok teljesen hasonlóak voltak a tahitbeliekhez, és mely politikailag amattól függött. Karotangában ²⁾ és Mangarévában ³⁾ hasonló állásban találjuk a rangatirákat. Az új-zélandi rangatirák a lakosság zömét alkotják, szemközt a rabszolgákkal, vagyis tuarekarekakkal, kik mindannyian maori hadi foglyok és ilyenek ivadékai voltak. Szemben velök a rangatirák gyülekezete képezte a törzs uralkodói testületét, míg az ariikik teljesen hatalomvesztettek voltak; a miért itt a rangatirák nem is tűnnek fel úgy, mint nemesség, hanem úgy, minb egyszerűen szabadok, melyek alatt csak rabszolgáik állottak. És kétségtelenül ez a rangatirák őseredeti állása. Egyszerűen szabadok voltak, kik Tahitiban s a többi társasági szigeten, Rarotongában és Mangarévában, a kommunizmus megszűntével, az általok s rabszolgáik által mívelt földek tulajdonosaivá lettek,⁴⁾ melyek fiaikra, akkoriban talán nővéreik fiaira szállottak.⁵⁾ Mellettök létrejöhett lassankint és fokozatosan a manahunék (jobbágy köznép) csoportja, olyanokból, kik mint fizetéképtelen adósok,⁶⁾ föld-

¹⁾ *Gerland* id. m. VI. 188. és köv.

²⁾ *Id.* m. 199.

³⁾ *Meinicke* id. m. IL 224.

⁴⁾ A maoriknál a földbirtok mindvégig közös birtoka maradt a szabadoknak.

⁵⁾ Mint ezt bizonyítja azon tény, hogy a rangatirák, úgy mint a király s a főnökök, az első fiú születésekor tulajdonjogukat erre átruházták.

⁶⁾ Az adósság a malájo-polynésiai népek összegenél egyrészt onnan ered, hogy minden bűntény bírsággal büntetett, melyet ha megfizetni képes nem volt, személyével volt szavatós, megszűnván

jöket és ezzel szabadságukat elvesztették. A malájok, kik szenvedélyes játékosok, mai napig gyakran vesztek el szabadságukat az által, hogy utolsó garasuk elvesztése után személyöket teszik koczkára, mire a nyertes feltétlen gazdája személyöknek, melyet eladhat, eljátszhat, dolgoztathat kénye szerint; s az ilyenek utódai természetesen öseik sorát osztják; jobbágyi állásuk következménye az is, hogy tulajdonjoguk nincs, mert a mit szereznek is, a főnök birtokába jut, a ki kegyelemből s a míg neki tetszik, engedi át azt használatra. Ekkép jó létre egy jobbágyi osztály, mely gyakran nagy számot ér el, mivel tápforrásai nem hiányoznak s gyermekeinek is biztosítva a pusztá lét. Vitiben a »mata ni vanua,« kik a főnökök tisztviselői s egyszersmind földbirtokosok voltak, továbbá a harczosok osztálya, mely szintén kiváltságos állásúnak és azzal összefüggésben, hogy a harczban a köznép is részt vesz, Meinicke megjegyzése szerint, alárendeltebb főnökökül tűnnek fel.¹⁾ Ezek itt a tahitii raatirákat képviselni látszanak, kik szintén két osztályból állottak, mely a birtok nagysága szerint volt felső és alsó; az alsóbb raatirák saját birtokukon kívül olykor a hatalmasabbakét is művelték, a miért azokat háborúban követni tartoztak s terményekben némi adót teljesítettek. Eeltűnő, hogy Havaiban, hol a viszonyok különben feltűnőn hasonlítottak a tahitibeliekhez, a raatirák osztálya teljesen hiányzik; a másodrangú főnökök után, minők a tavának Tahitiben és a csupán egy falut bíró eikik²⁾ Tongában, itt

szabad lenni és a főnöknek szolgálattételre adatván át, a kinek kegyelméből élt azután ivadékaival együtt.

¹⁾ *Meinicke* id. m. II. 41-42.

²⁾ »Eiki« általános czíme az első- úgy, mint a másodrendű főnöknek, míg a »tui« czímet, úgy látszik, csak a főbkek viselték.

rögtön a jobbágyok következtek. Nehéz elhinni, hogy itten a szabadok teljes számmal hűbért vállalni lettek volna kénytelenek; valóbszínű, hogy a nagyok által, véres harcok után, melyekben nagyobb részöket kiirtás érte, leigáztattak. E mellett tanúskodik a monda, hogy hajdan nagy harcok vívattak a fejedelmek és a köznép közt, a hol a szabadokat, mivel talán azoknak jobbágyaik nem voltak, összezavarta a nép szája; e mellett tanúskodnak a kiterjedt erődítések maradványai, melyeket állítólag a nép emelt a nagyok hadai ellen.¹⁾

Eredeti állásukban, ezek szerint, csupán a maoriknál találjuk a rangatírákat, a hol valósággal a népet, politikai értelemben képviselik, szemben a jogtalan rabszolgákkal. Másutt mindenütt mint egy neme az arisztokracziának tűnnek fel.

És valóban nem hiányoznak példák arra, hogy a hadi főnök méltósága örökössé vált, mint ezt valamivel alább kimutatjuk.

A tonga-szigetek legfőbb urául még a múlt században a tui-tonga címét viselő fejedelem tűnik fel. *Meineckénél* olvassuk, hogy a legfelső politikai s egyszersmind papi méltóságot bírta, az istenekéhez hasonló állást foglalt el és szentségének alapján korlátlan hatalmat élvezett személyek és tulajdon tekintetében.²⁾ Mindazáltal, ugyancsak *Meinicke* írja, hogy a többi főnök befolyása korlátolta a tuitonga korlátlan hatalmát. Ezek az egyes kerületek élén állottak, melyeket fíágon örökös fejedelmekkép kormányoztak; egyenkint a kerület után címeztettek, a kerület nevének elébe tétetvén a tui szó; így tui-ardeo, mi annyit jelentett, hogy

¹⁾ *Ellis*, Hawai. 72. id. Descr. Soc. 3. 13. 1.

²⁾ Id. h. II. 84.

Ardeo ura s így a többiek is; összeségökben eikiknek vagy égiknek neveztettek. Ezek némelyike, kerülete kormányán kívül, egy más főhivatalt is viselt; így a tui-hatakalava, ki a közigazgatás élén állott és így az eikik leghatalmasabbika⁷ a tui-kanokobiilu, ki a végrehajtó hatalmat gyakorolta, nevezetesen az egész haderő vezetésével volt megbízva; a lavaka a vallásügyet tartotta felügyelete alatt.¹⁾

Ez volt az eredeti szerkezet; azonban léteznek körülmények, melyek arra mutatnak, hogy a tuitonga világi hatalma egy későbbi korszakban névlegessé vált. így létezik egy monda, mely szerint egyik tuitonga a kettős hivatalát, a vallásos és a politikai élet vezetését túlterhelőnek találván, ezek másodikat öcscsére ruházta át, ki ez által tuikanokoboluvá lett.²⁾ Egyebekből is sejthető, hogy ezen méltóság nemcsak a legújabb időben emelkedett döntő befolyásra. így Gerland mondja, hogy a tui-kanokobolut – a jelentések – legtöbbször tartózkodás nélkül királynak nevezik,³⁾ és ugyanő Mariner nyomán írja, hogy midőn egyszer a tuitonga nyilvános ügybe avatkozott volt, az akkori tui-kanokobolu, Finau, őt ezért megróttá. ⁴⁾ A hatalom tetőpontját az utóbbi érte el, mert személyében egyesült – valószínűleg anyai ágról örökölve – a tui-hatakalava méltósága a tui-kanokoboluéval.⁵⁾ D'Urville ezen család feljutását és a

¹⁾ Id. h.

²⁾ Anthrop. VI. 180.

³⁾ Id. h. 179. Egy forrás azt is mondja, hogy a tuitongának mindig a világi uralkodó leányát kellett nőül vennie, a mit azonban Gerland kétségbe von, noha bizonyos, hogy Finau valóban nőül adta leányát az utolsó tuitongához.

⁴⁾ Id. h. 174.

⁵⁾ Id. h. 179.

tuitongákénak visszaszoríttatását összehasonlítja a »magyar domus«-ok és a frank királyok közötti viszonynyal;¹⁾ ezekről alább szintén szólunk, minthogy az eset az itt tárgyaltak neméhez tartozik. Finau tökéletesen véget vetett a tuitonga isteni *királyságának*, mit a nép kedvezőn fogadott, mert azzal az inacsi-áldozat is megszűnt, mely az év egy bizonyos napján, az összes szigetcsoport lakossága részéről nyújtott, úgynevezett »önkéntes« adományokban állott, és valósággal terhes termény adó volt. Isteni rangját az utolsó tuitonga azontúl is megtartotta, de ennek halála után újnak választását Finau nem tűrte.

Noha a tuitongát az emberek legszentebbikének tartották a tongiaiak, mégis léteztek egyének, a kik irányában ugyanazon hódolat kifejezésre volt kötelezve, melyre mások az ő irányában; ez abban állott, hogy találkozásnál köszöntésül az illető a földre borúit és a köszöntöttnek talpát kezével érintette, vagy nyakára tette magának. – Erre volt kötelezve a tuitonga a tui-ardeo irányában, a ki veacsi címet is viselt, noha ez másrészt különben nem a legelső főnökökhöz tartozott, mint mutatja az, hogy a kavaünnepélyeken, hol a tuitonga nemcsak elnökölt, hanem egészen elkülönzött helyet is foglalt el; a veacsi, csak a tuikanokobolu utáni nyolczadik helyet nyerte el; a többi főnök a veacsival szemben nem teljesítette azon tiszteletet, a melyet a tuitonga. Ezek arra látszanak mutatni, hogy a veacsi ősei egy még régibb korban, mint a tuitongák, bírták a főuraimat²⁾ és hogy abból a tuitongák által szorítottak ki, úgy, mint ezeket kiszorították a tuikanokoboluk. A tuitongák ez által

¹⁾ Id. h. 179 – 80.

²⁾ E nézetet fejezi ki Meinicke (84.) és így látszik gondolkodni Gerland (179.) is.

úgy tűnhettek fel, mint bitorlói a veacsi állásának és ezért a vallási tiszteletjel megadása által engesztelést teljesítettek. Az állandósított vétkezés állandó vezeklés által egyenlített ki. Még biztosabban áll ez a tui-tonga viszonyára nővéreivel és nagynénéivel, valamint ezeknek fiutódaival is szemben, a kik nála sokkal szentebbek voltak még és kik előtt meg kellett magát aláznia úgy, mint a nép alázta meg magát ő előtt. Ez onnan ered, hogy az örökösödés itt is nőági volt egykor; a legfőbb méltóság az egy anyától való nővér fiára szállott akkor s az ősi jog szerint ez lenne a törvénye» örökös s a fejedelem elsőszülött fia bitorló. A nő is, ki a szentelt jellegű fejedelmet szülte és kinek ez vérét köszönheté, mely által trónelődébe csatlakozott, szent volt. Mint-hogy egyébíránt a források ¹⁾ *idősb* nővért említenek, mint a ki, és ivadékai szintén, a tuitongánál szentebbek; az is. föltehető, hogy Tongában a fiágra való határozott áttérést, mint átmenet, megelőzte azon állapot, mikor az elsőszülött a nemre való tekintet nélkül örökölt; ezen állapotban voltak a múlt és jelen században az új-zélandi ariki dinasztiák, valamint a marquesasi aikik.

Az algonkin törzsek legnagyobbikánál, az odzsibwék népénél, Schoolcraft szerint, királyi méltóság egykor az Ahaw-wa (amerikai madárfaj: colymbus troile) testvériségben, míg a hadvezérség a Muh-wah, vagyis medve törzsből volt örökös. Akár azt jelentse ez, hogy bizonyos családban, mely a medve-testvériséghez tartozott, volt örökös a hadvezérség, vagy pedig azt, hogy e testvériség tagjai közül különbség; nélkül választott a hadi főnök, mindenesetre szűk körbe volt szorítva a választás, mert az odzsibwék 23 testvériségre oszlanak.

¹⁾ Gerlandnál id. h. 177., Meinickénél 85.

Mangarévában a legfőbb tekintélyt egy, Gerland által idézett forrás szerint, a főpap élvezte, ki mellett azonban egy király állott, kinek méltósága családjában örökös volt és melyet nő soha nem viselhetett. Gerland ezen adatot helyesen magyarázza akkép, hogy azon főpap bizonyára nem volt más, mint p. o. a tuitongolyan uralkodó, kinek már csupán vallásos jelentősége van, mivel mellette egy világi uralkodó merült fel, a ki a régi dinasztíát világi hatalmától megfosztotta.¹⁾

Valamint hogy az eredeti, örökössé lett főnök mellett feltűnik a hadi főnök, kinek állása kezdetben mindenütt tisztán az egyéni érdemen alapszik, noha később olykor ez is örökössé válhat és olykor az egész hatalmat is magához ragadja, egy más tisztet is találunk kezdetleges viszonyok közt, az örökös főnök mellett kifejlődve, mely analógiát mutat a hadi főnökkel abban, hogy az eredetileg az első örökös főnököt illető teendőket e helyett ő gyakorolja és olykor a hadvezér állásából is ered. Ezek a főnöki helyettesek vagy helyettes főnökök, kiket az örökös főnök biz meg hivatalos teendőivel, hihetőleg mivel komoly tevékenységre maga részéről nem érez kedvet, a mivel egyszersmind megmutatja, hogy más születése esetében egyénisége által nem emelkedett volna főnökké.

Így a szántatoknál, egy keletindiai 1½-2 milliót számláló népnél minden falu élén egy örökös főnök áll; ez azonban csak rendkívüli esetekben foglalkozik a közügy gyei s a mindennapi teendőket egy helyettesre bízva, a paramanira.²⁾

¹⁾ *Anthr.* VI. 218.

²⁾ *Hunter* id. *Descr. Soc.* 5. 13.

A szintén Keletindiában élő kuki nép számos apró fejedelemségre oszlik el, melyek néha egy, néha több faluból állanak. Fejedelmeik rádzsák címét viselik; hatalmok kényúri, méltóságuk legidősb fiókra száll, A kormányügyek vezetésében egy vagy több miniszter támogatja a fejedelmet, kiknek azon kiváltságuk van, hogy adó- és közmunkamentesek. Ez utóbbi hivatal, mint a forrás mondja, nem szorosán nevezhető ugyan örökösnek, hanem az illetőnek fia, ha csak nem teljesen képtelen annak betöltésére, mindig követi abban atyját.¹⁾

A szantaloknál az uralkodó helyettese még kinevezett, a kukiknál már az teljesen örökös, a mennyiben a forrás által nevezett kivétel, a legközelebbi vérrokonnak teljes képtelensége, örökösöknek elismert dinasztikiában is okozhat kivételt az örökrendben. Az első esetben még meg van adva a lehetőség, hogy ha az uralkodó maga nem képes vagy nem hajlandó az ügyek vezetésére, ebben valamely egyéni tulajdonai által hivatott férfi helyettesítse, mi által érvényesülhet a társadalomban az egyéni variabilitáson alapuló elv. A második esetben az örökösítési hajlam másodszor felülkerekedett és meghiusítja a kivételes eseteket, megengedve, hogy a vezetés leghivatottabb egyén kezében legyen.

Meiszor nagyhatalmú rádzsájánál, mielőtt muhamedán uralom alá került e királyság, a miniszter hivatalát egy "brahman foglalta el. Ez sok tekintetben igen ügyes ember volt; a rádzsza teljes megalégedésére kormányozta helyette az országot, melynek népe szintén prosperált a brahman kormánya alatt. A brahman, midőn halálát közeledni érezé, könnyen reábirtha a királyt, hogy utódává fiát nevezze ki.

¹⁾ Stewart id. Descr. Soc. 5. 14.

Ennek következtében utóbb az örökös miniszter lett a valódi úrrá, míg a királynak be kellett érnie címével.

A maiakkai maláj államokban a főhivatalok örökösökké váltak, különösen Linggában. ¹⁾

A frank királyság alapítójának, az erélyes Chlodovignak ivadékai, a későbbi meroving királyok történetének ide tartozó eseményei, sokkal ismertebbek, semhogy elég ne' volna azokra egyszerűen reá utalni. I. Dagobertet, a ki még fentartotta tekintélyét mint hatalmas és rettegett uralkodót, 638-ban történt halála után, olyan királyok követték kik a kezökben letett hatalom gyakorlására képtelenek voltak. Chlodwig trónját részben gyermekek foglalták el, részben elpuhult, tunya férfiak, kik minden erőfeszítéstől irtóztak és csak az élveknék s a kényelemnek kívántak élni. így történt, hogy a koronához kötött hatalom tényleges gyakorlata átment a királyi udvar tisztjeinek elsejére, kiknek a többi alá volt rendelve. Az ország nagyjai, bár haraggal látták, de meg nem gátolhatták, hogy a királyok teendőiket másra ruházzák, kik nevökben cselekedtek. így előbb a polgári ügyek kezelését vették át a major; domusok vagy háznagyok, utóbb pedig a teljhatalmú miniszter teendőivel sikerüit egyesíteniök a haderő feletti rendelkezést is. Miután olyan emberek voltak, kik a harczi pályán tapasztalást szerzetek volt, a politikai és hadvezéri teendők egyesítése után minden hatalmát ellensúlyozhattak az államban és Herstalli Pipinnek elegendő tekintélye és befolyása volt reá, hogy (687-ben) a háznagyi hivatal családjában örökösül ismeresse el. A véletlen úgy akarta, hogy e hatalmas egyéniséghez, ki erélyesen és a birodalom javára vezette a dolgokat,

¹⁾ Waitz, Anthr. V. a. 153.

fia, unokája és dédunokája hasonlók legyenek. Egyébíránt itt is szolgáltat reá példát a történet, hogy egy király nevében névlegesen kormányzó örökössé vált helyettes nevében tényleg egy harmadik uralkodik, a mint ez másutt is megtörtént. Herstalli Pipin, Martell Károly, Pipin a rövid, és Nagy-Károly egyéniségei azonban együttvéve bizonyítékot képeznek, hogy egyéni tulajdonok kitünősége ha nem is szabálykép, hanem kivételesen lehet örökös. Martell Károly, ki atyját követte, mint kormányzó és hadvezér egyaránt kitűnő volt; a fellázadt német törzsek, valamint a hódító arabok elleni győzelmei uralkodói tekintélyét oly fokra emelték, hogy az akkori király, IV. Theodorovich halálánál betöltetlenül hagyhatta a trónt, saját nevében, habár csak háznagy czíme alatt teljesítve az államfő tevékenységét. Mindazáltal a merovingek neve még mindig bírt varázsszal a frank nép előtt s ezért Martell Károly halálával fiai jónak látták III. Childerichet a trónra ültetni; fiai többesben, mert Martell Károly, azon hibát követte volt el, hogy halála előtt méltóságát és hatalmát, az országnagyok beleegyezésével, két fia közt megosztva hagyta reájok. De a végzet javát akarta e családnak; a fiak egyike nem érzett hajlamot az uralkodásra, hanem ájtatosság gyakorlatainak szánva életét, egyedül hagyta Pipint a hatalom birtokában, ki most nem késett tovább a ténynyel a nevet is egyesíteni és a merovingek utolsó sarját zárdába csukva, miután a pápa apostoli áldását kieszközölte, fölvette a frankok királyának czímét. Nagy-Károly ivadékainak ugyan nem akadtak major domusaik, a kik a királyi hatalmat magokhoz ragadva, együtt tartották volna; mindamellert ők is leszálltak királyok árnyékaivá; az örökössé váló tartományi főnökök, kik a nekik delegált hatalmat családívá tették

csak számuk és a birodalmon osztozkodásuk által különböztek a merovingek háznagyaitól.

A föld összes népei közt azonban egynek története sem bizonyítja oly hathatósan s annyi szembetűnő példával, mint Japán, azon észrevétel helyességét, hogy az egyéni kiválás elve, mely a politikai szerveződésnek elve, (valamint az egyéni különbségek érvényesülése alapja a társadalom szervi kifejlésének) önmaga teremti, a szerzett tekintély alapján és kapcsolatosan az örökösítési hajlammal, azon elv további érvényesülésének akadályát; de viszont egy nép sem mutatja oly határozottan az akadály megkerülésére való irányzat folytonosságát, mely irányzat azon elv érvényesülését természeti törvényszerű szükségül tünteti fel. Valószínű, hogy Japán elszigetelt volta s a belterjesebb politikai külfatások, mint inváziók, védelmi háborúk, hódítatások teljes hiánya – melynek folytán története mindig ugyanazon befolyások alatt ment véghez – okozták, hogy azon elv következményeinek láncolatában játszik le, mondhatni, összes politikai története. Ez elszigeteltségen kívül megkívántatott ilyen történet feltételül, a korlátlan uralkodói hatalom elismerése is. Ez a történeti kor kezdetén el volt ismerve és a jelenkorig elismerve maradt, az egész idő alatt nem vonta kétségbe senki, hogy az uralkodó kifejezett akarata az egyedüli valódi törvény. Az uralkodó, kit »ég fiá-«nak neveztek (és kit az európaiak most »császár« vagy a szokásos japáni elnevezéssel »mikado« cím alatt ismernek), azon elnevezés által úgy tűnik fel, mint a kinek isteni származásában, eredetileg talán természet feletti hatalmában is hittek. Ha ez által theokratikus jellegűnek is tűnik fel, ez nem gátolta, hogy népének hadvezére is volt. Mert a legrégebb korszakban a politikai és a katonai ható-

ság egyaránt egyesítve volt kezében. »Nem létezett különös hadi vezetők rangja, valamint nem is létezett külön katonai osztály. A császár maga, vagy családjának egyik tagja, vezette ki a csapatokat a harciba,¹⁾ Valószínű ez alapon? hogy a császári méltóság eredete egy harci főnök ivadéjai örökjogának elismertetésében gyökerez.²⁾ Később a tisztek beosztottak katonaiakra és polgáriakra, hadparancsnokok vagy vezérek nevezettek ki s a hadügy egyikévé lett a 8 állami ügyszaknak. A felnőtt férfiak $\frac{1}{3}$ része, a legjava, választott ki harcosokul, a kiből 1000 főnyi csapatok alakítottak, melyek ismét négyfelé voltak osztva. A vezéreket vagy parancsnokokat *shógunnak* nevezték s ezek vezették a sereget. Ezen közben egy Fudzsivárának nevezett család, melynek félisteni eredetet tulajdonítottak (de hihetőleg csak felülkerekedése óta) tűnt ki, mely a császárok közigazgatási hatalmát kezdte gyakorolni.³⁾ Ennek fői összeházasították leányaikat a császári családdal, és minden főhivatalt ifjabb fiaikkal és öcséikkel, szóval családjok tagjaival töltöttek be. A legfőbb hivatal a *kuambaka-é* volt, mely kormányzót (regent) jelent és mely örökössé lett a Eudzsiváraknál, s ezen kormányzók utóvégre mindenhatókká lettek.

¹⁾ Adams, History of Japan. London, 1874.

²⁾ A történelem kezdetén a szigetek nagy része még a bensülött vadak birtokában volt, kik a mostani ainók, jelenben csak Yezo szigetén fordulnak még elő. Ezek ellen folyt a harc, mely itt sem hiányzott, de azokkal szemben csak folytonos terjeszkedést jelzett; később belháborúk körüli forog a hadi történelem; lázadók ellen, pártok közt foly a küzdelem s ez az egyedüli, mely fontos; ezen kívül csak néhány jelentéktelen expedíció Koreába és Chinával való sűrölődások fordultak elő, melyek azonban fontosakká soha nem lettek, és a belső állapotokat legkevésbé sem befolyásolhatták.

³⁾ Adams, id. m. 16. 1.

Kiváltságot szereztek reá, hogy az uralkodóhoz intézett minden kérvényt felbontsanak és hogy tetszésök szerint ezeket bemutassák vagy visszavessék; ekkép korlátot emeltek a császár és népe közt. Miután ez így tartott egy ideig, a Fudzsivarák kezdtek puhaságra hajlani; resteltek pánczelt ölteni lázadók és vadak ellen; másokra bízta a hadi parancsnokságot (sógunságot), mely, úgy látszik, szintén örökössé lett bizonyos családokban, a melyek közül Minamoto vagy Gen ¹⁾ és Taira vagy Hei utóbb nagy jelentőségre emelkedtek. Azon időben, mikor a Fudzsivarák másokra bízta a hadparancsnokságot, a katonai és polgári foglalkozás közt is szorosabb elkülönződés keletkezett, s úgy látszik, hogy ekkor jött létre egy osztály, melynek tagjai semmi más foglalkozást nem űztek, mint a katonait, míg a régibb időben a hadjárat befejeztével valószínűleg minden ember visszatért földműves eszközeihez.²⁾ Az id. angol író szavait úgy is lehetne talán értelmezni, mintha örökös harcos osztály fejelett volna ki és valószínű is, hogy a fiak rendszeren az atya foglalkozását folytatták; azonban említettnek később is esetek, hogy a ki a földműves vagy papi osztályban született, utóbb hadvezér is lett és azon nézetet őrizhetjük meg, hogy valóságos kasztok Japánban soha nem léteztek. A XII. században a katonai vezetés egészen kisiklott volt az udvar kezéből s a Hei és Gen házak által gyakoroltatott s ugyanekkor az ország kormányzata teljesen a katonai osztály birtokába került. ³⁾ Ez állításra nézve

¹⁾ Ezek, egy hihetőleg későbbi keletkezésű monda szerint, a császári család egy ifjabb fiától származtak volna. Id. m. 18. 1.

²⁾ Csak így értelmezhetni, nézetem szerint, mit *Adams* a 19. lapon mond.

³⁾ Id. an. 20. 1.

azonban szem előtt tartandó, hogy a császár személyisége oly tekintéllyel volt felruházva, a melyet soha semmi el nem törült és el nem törülhetett.¹⁾ Senki nem merészkedett kételkedni ő Felségének megszakíthatlan vonalban, az istenektől való származása iránt, azon istenektől, melyek Japánt teremtették és kormányozták; ő volt és maradt forrása minden rangnak és hivatalnak. A sógun vagy vezér a császárnak köszönhette kinevezését: az utóbbtól való megbízatás hiányában amannak minden cselekvényei nélkülöznek a törvényességet. Ezért a fővezérek egymás elleni háborúikban mindig arra törekedtek, hogy az uralkodó személyét magoknak biztosítsák; így cselekedeteiknek törvényes szint adhatk és az ellenfél úgy tűnt fel, mint lázadó az udvar ellen.²⁾ A két versengő család közt a hosszadalmas, változó szerencsével folyó harcz végtére a Minamoto- vagy Gen-ház előnyére dőlt el, melynek hősies főnöke, Yoritomo, a legfőbb hatalom gyakorlatáig emelkedett. Ez időben a birodalom minden tartományának élére egy siugo (protectorral adatva vissza) helyeztetett, a ki katona-ember volt s a kormányzatban osztozott az eddigi főhivatalnokkal, a ki polgári rendű volt; csakhamar azonban az előbbieket a teljes hatalmat bitorlásba vették, elkergetvén az addigi főnököket;³⁾ a későbbi nagy daimiok⁴⁾ utódai és képviselői ezen akkor úgynevezett siugóknak.

¹⁾ Bevallom, hogy a tekintély szó nagyon gyenge az eredetileg használnak (prestige) kifejezésére; de nem ismerek találóbbat, mely alkalmazható volna ez esetben.

²⁾ Id. h. 21. 1.

³⁾ Erre, úgy látszik, számított volt a Minamoto-család feje. Id. h. 40. 1.

⁴⁾ Daimio kokusiu címet viseltek a legrégibb daimiok, a nagy

A siugók a császári udvar jóváhagyásával Yoritomo parancsa alá helyezettek, miután az egész kormányhatalom erre ment át; 1192-ben a császár őt szei-i-tai-sógun címmel ruházta fel, mely azontúl a legmagasabb megkülönböztetésül tűnik fel és »barbárokat leigázó nagy vezért« jelent. Róla dicsérőleg nyilatkoznak a japáni írók loyaltásáért: »soha nem merészkedett a helyes határokat átlépni és viselete, eljárása mindenben az uralkodó iránti mély tisztelettel volt tele,« a mi Adams szerint annyit jelent, hogy Yoritomo, mikor kinevezést tett, p. o. tartományi kormányzót nevezett ki, ügyelt reá, hogy szentesítést kinyerje részére. »Nem kísérelte meg a császárt letenni a trónról, vagy címét felvenni, de úgy kormányzott, a hogy jónak vélte, a Kiotóban élő báb neve alatt és tekintélyével, kinek soha meg nem tagadott szentesítése cselekvényeit törvényes színben tüntette fel. így a fejedelem és a hűbéres közti viszony, az »ég fia« és a sógun közt teljesen épségben tartottnak tűnt fel a japáni felfogás szerint.«¹⁾

Yoritomo, ki hatalma megszilárdulásakor székhelyét Kamakurában ültette fel, régebben a változó harcok korában, mint gyermek, menekülő családjá által Tokimaza nevű férfi, gondja alá adatott. Ennek, ki a Hodzso-családból való volt, később leányát Muszágót nőül is vette. Ez gazdag család volt, mely nevét lakhelyétől és birtokától (Hodzso Idzu tartományban) vette és nemzedékeken át párthíve volt a

tartományok fejedelmei; ezenkívül léteztek daimio tozammák, mint a kokusiuk területet nyert ifjabb ágai és daimioi gonfudai, kik területeiket egy későbbi shoguntól nyerték adományul, mint párthívei, kikben egyensúlyt alkotott a régibb daimioi hatalma ellen.

¹⁾ Id. m. 45. 1.

genjieknek, vagyis a Minamoto családnak; tagjai ezekkel összeházasodtak volt.¹⁾

Yoritomo Tokimazába oly bizalmat helyezett, hogy ennek befolyása államügyekben csak a sógunénél volt csekélyebb. Amazt halálakor fia Yoriiyé, a Tokimaza unokája követte, ki atyja elhunytakor 18 éves volt. Azonnal kinevezetett a birodalom összes siugóinak fejévé. Tokimaza azonban, mint az államtanács elnöke, határozott minden dologban, míg Yoriiyé csak a mulatságnak élt, a mit nagyatyja előmozdított, mert szívesen látta. – A Hodzso-ház főnöke ekkép teljesen magához ragadta a birodalom igazgatását és nem túlzás föltételezni, hogy Yoriiyé vétkes és hiába való életmódjában buzdította.²⁾ Későbbkinevezte Yoriiyét szei-i-tai-sógunná is, de ez semmit nem változtatott. Tokimaza tovább működött, mint a kormány feje és már gondoskodott volt, hogy a közhivatalok fele rokonaival és párthíveivel legyen betöltve. Utóbb ő és a sógun anyja Yoriiyé fejét leborotváltatván, zárdába dugták őt; egyszer-smind utódául nyilvánították 12 éves öcscsét, Szemmant. Kevéssel azután Tokimaza Yoriiyét orgyilkosok által meg is ölette. Szemman fölemeltetésével a Szanetomo nevet vette fel; ő is sógunná lett; lakását, a Hodzso-család palotájába tette át. Tokimaza kevéssel ezután zárdába vonult vissza, a polgári és katonai ügyek vezetését fiára, Yositokira hagyva, míg a sógun verselésnek és labdajátéknak szentelte életét. Ez elpuhult (effeminate) természetűnek mondatik s a nők társaságát jobban szerette harczy vállalatoknál. Utóbb megölte őt a Yoriiyé fia Kugio, kit fiúi fogadott volt, de ki

¹⁾ Id. m. 47. 1.

²⁾ Id. m. 48. 1.

benne atyja gyilkosát vélte. A gyilkost később kivégezték és velők Yoritomo háza kihalt. Maszago, Yoritomo özvegye kívánatára az akkori császár egy két éves fiút (Fudzsiwara no Yoritime) nevezett ki sógnná. Grotoba előbbeni császár, ki a szokás szerint leköszönt volt, most megsokalta a Hodzso-család befolyását és megkísérelte a császári hatalom helyreállítását; a dolog harcra került, a császáriak megverettek és a Hodzsók elbizottabbakká lettek, mint valaha. Yoshitoki olyat mert, mit soha egy sógun sem; letette a császárt, és a mennyei származású család egy más tagját emelte helyébe; három volt-császárt pedig számkivevett. A zavargások elnyomása után pedig 3000 birtokot kobozott el, melyeket hívei közt osztott ki, magának nem tartva egyet sem. Így a Hodzso-család hatalma és méltósága folyvást növekedett.¹⁾ Jositokit 1224-ben fia Jaszutoki követte, »mint a mit a fiatal sógun régensének lehet nevezni,« írja Adams és e hivatal 7 nemzedéken át maradt a Hodzso-családban. A sógun hatalma ez idő alatt névleges volt; a Hodzsók önkénytes módon emelték fel és tették le őket, leköszöntetvén azokat, a mint érett kort értek és kiskorú gyermekeket emeltek helyökbe. Go Szag a császár fia, Munétaka is sógunná lett, Hodzso-Tokijori kívánatára. Ez azonban betegség ürügye alatt csakhamar visszatért Kiotóba, 3 éves fia, Koreyaszu által követtetvén; 1289-ben Hodzso Szadatoki a sógunok fővárosában kiütött zavargások kapcsán őrizet alatt Kiotóba küldte őt és az akkori császár egy kiskorú fiát kérte helyébe, Hiszakivát, a ki sógunná lett; de már 1308-ban leköszöntette a Hodzso és kis fiát tette helyébe.²⁾

¹⁾ Id. h. 53. l.

²⁾ 54. l.

»De a mint a császárokkal és a sógunokkal történt, úgy a Hodzsók hatalma is fokozatos hanyatlásnak indult, a kormányzói (regent) hivatalt később betöltőknek ifjúsága vagy hiányzó tehetségei folytán. Go Daigo császár, a ki 1319-ben lépett a trónra, nem tudott megbarátkozni a gondolattal, hogy azon család, mely hűbérese a hűbéresnek, nemzedékről nemzedékre rendelkezék a trón felett. Titkon előkészítette megsemmisítésöket. A harcban legyőzetnek és homályba süllyednek.

»A Hodzsók, írja Adams, sohasem kérték volt magoknak a shógun címét, de mindig kaptak valakit Kiotóból e méltóság betöltésére, a ki névlegesen uralkodott Kamakurában.«¹⁾ Kamakura bevétele után Asikaga Takandzsi emelkedett hatalomra. Ez elpártolt volt a Hodzsótól és – Adams véleménye szerint – utóbb a császár irányában is árulóvá lett, a mennyiben a hatalmat magához ragadta. Ki-neveztetett sei-i-tai-sógunná és ősévé lett az örökös hatalommal felruházott sógunok egy sorának. Ez időben belviszály és polgárháború volt napirenden; a birodalom megszolt két császár közt, kik a délinek s az északinak nevezettek. Takandzsi unokája és második utóda Yoshimitsu sógunnak nagy dicsőséget szerzett minisztere, Jorijuki, a Hoszokawacsaládból, ki nevében győzelmeket aratott délen és leigázta az elszakadva volt nyugati részeket. Ugyancsak neki sikerült a birodalom újra egyesítése is, mely a két császári családág olyan kiegyezése alapján jött létre, hogy azok felváltva töltsék be a trónt. – Az Ashikaga-család későbbi sógunairól ismét mint elpuhult, tétlen emberekről tétetik említés; ezek idejében az ország különböző részeiben törzs-

¹⁾ 55. i. m.

fők és más szerencsés harcosok területeket ejtettek katalomokba. – Az utolsó Aszikaga-sógunoknak a hatalom gyakorlata szintén nem volt már kezökben; két család, Hoszokawa (Jorijuki ivadékai, ki tehát tekintélyét szintén örökösse tette volt) és Ujeszugi versenyeztek az uralomban, részint személyesen, részint ügyes párthívek által gyakorolva ezt. Midőn 1467-68-ban a két család közt véressé lett a viszály, azon percztől fogva az Ashikagák tekintélye hanyatlásnak indult. Azonban mindamellett folytonosan létezett e házból egy sógun, kiről föltételezve volt, hogy a Kiotóban székelő semmittevő császárok nevében gyakorolja a hatalmat.

E közben a birodalom különböző vidékein egyéb főnökök merültek fel és a helyzet nagyon bonyolódottá lett. Az Ashikagák egy párthíve volt Nabunaga, kit egy kétségtelesen későbbi keletkezésű mesterkéltné genealógia hozzáköt a Tairák házához, mely a Minamoto családdal sokáig versenyzett a főhatalomért s egy ideig győzelmes is volt. A monda szerint egy, a Yoritomo végleges győzelménél elesett Tairának felesége csecsemő fiával menekülván, elbujdosott s utóbb férjhez ment egy falufőnökhöz, ki fiát gyermekei közé fogadta, de majd ismét átengedte egy fiat fogadni kívánó papnak, ki az ő gyermekei közül kért egyet. E részletek bizonyítják a genealógia mesterséges voltát; ugyanazon egyén kétszeri adoptálását kellett föltételezni, hogy a Tairákhoz csatoltathassék az Ota-család, melyben a sinto-papság nemzedékről nemzedékre szállott, mely család vagyont és hatalmat szerzett s melyből azon Nabunaga eredt. Ez hatalmába ejtette Kiotót, később pedig a sógun ellen fordítván fegyvereit, ezt Ashikaga Josiakit foglyul ejtette és méltóságától megfosztotta, véget vetvén a dinasztának; azontúl ő kormányzott, de nem a sógun cím alatt j a szei-i-

tai-sógun méltósága most nem létezett Ijejaszuig. – Nabunaga azonban, minden tehetsége daczára, nem volt képes a függetlenné vált nagy területi főnököket mind kormánybotja alá görnyeszteni. Őt egy tisztje ölte meg 1582-ben, ki úgy látszik, párttal bírt és a főhatalomra vágyott, de ez ez élj át nem érte el, mert Nabunaga egy más vezére megboszlúta rajta ezt. – A gyilkos-had erejének szétverése s annak megbüntetése volt a tett, mely megalapította Hidejosi hatalmának alapját, ki egy paraszt fia volt és végtéreegy kuambaku rangjáig emelkedett, mely czímet a Fudzsi-vara-család tagjain kívül soha nem viselt más.¹⁾ Sógunná ő sem lett. A japáni szokás szerint jókor leköszönt fia előnyére 1591-ben, de a tényleges hatalmat fentartotta magának. Ez idő óta Taiko-Szama nevet viselt, mely alatt a történetben ismeretesebb. Halála után egyik vezérére, kihez nővérét adta volt feleségül, szállt az uralkodói teljes hatalom. Ez Tokungawa Ijejaszu, sógorától még ennek éltében nyerte volt adományul a Kuantó név alatt összefoglalt 8 tartományt, hol Yeddoban székelt. Ez még nagyobb hatalomra vergődött, mint a minőt Taiko-Szama gyakorolt vala[^] 1600-ban egyik harci diadala után az egész birodalom meghódolt a dicsőséges harezosnak; a császár csakhamar ki-nevezte őt sógunná és a sógunoknak általa alapított dinasztíája (gyakran taikunoknak nevezve) 1868-ig tartotta meg e méltóságot; a 265 év alatt 15 sógun uralkodott. Ő is korán leköszönt (csak 2 évig viselvén a sógun czímet) 3-ik fia Hidetada javára; azontúl annak nevében kormányzott írta híres törvényeit és terveket dolgozott ki a még független fejedelmek megalázására, a kiket valóban kényszerített

¹⁾ 62. l.

is Jeddónak hódolni. ¹⁾ Kilencz fia közül az első korán elveszett; a másodikat nagyatyja Taiko-Szama fogadta volt fiának s ettől az ecsizeni daimiók származnak. Három legifjabb fiának, Owari, Kiziu és Mito fejedelemségeket adományozta, megállapítván, hogy a sóguni ág kihalta esetében ezen ágak valamelyikéből való ifjabb fiúval töltessek be a méltóság. Ezen örökösödési törvény a Gronghen-Szama törvénye név alatt volt ismeretes, mert e nevet vette volt fel új ej aszú leköszönésénél.

Követői egyet, Ijemitszut, kivéve, Adams szerint, többnyire olyan semmittevők ²⁾ voltak, a minőkben a japáni dinasztiaák bővelkednek. Ugyanazt mondja minisztereikről is, a kiknek méltósága rendesen atyáról fiúra szállott, természetesen nem törvény, hanem az atya által nyert befolyás folytán. A miniszterek rendesen titkáraik (oku goyuhitsu) által vezetettek, úgy, hogy a valódi hatalom teljesen kiesett azok kezéből, kik névleg gyakorolták. Hidetada fia, Ijemitszu volt, ki a nagy-daimiókat reászorította, hogy családaiikkal bizonyos időt, évenkint, Jeddóban töltenek, mi által meghódolásuk teljesebbé vált.

A birodalomnak egy tetemes része meg volt oszolva a fejedelmek közt; mert a kerületek hely tartóinak vagy helyesebben katonai kormányzóinak állása is örökössé vált volt, s így feudális rendszer képződött ki. Ennek kapcsán aztán szokásba jött, hogy adományozások is történtek hasonló föltételek között. Azonban az utolsó sógun-család alatt is érvényben maradt az elmélet, hogy a császár szentesítése nélkül az adomány érvénytelen.³⁾ Valamint a sógunok, úgy

¹⁾ 66.1.

²⁾ Fainéants.

³⁾ 71. 1.

azon daimiók is, két vagy három nemzedék után oly tétle-
nekké lettek, mint a császárok, írja Adams. A sógunokról
mondja, de alkalmazással a daimiókra, hogy ha valamely
tábornok hadi sikerek, merészség és ész által kitűnő állásra
emelkedett, legalább is kétséges volt, hogy ivadécai meg
fogják-e őrizetni azon állást; környezetek érdekében állott,
hogy a fiatal hercegeket távol tartsák az ügyektől, hogy
külső pompával és látszólagos tisztelettel vegyék őket körül
és értelmiségüket az érzékek mámorába fullasztásuk. Ezt
írják – úgy látszik – japáni írók a későbbi sógunokról és
Adams hozzáteszi, hogy a sógun csak elseje volt a daimiók-
nak. Ez utóbbiakhoz rangban legközelebb álltak a kárók,
vagy »idősb«-ek, a daimiok tanácsosai, a kik családjokból
valók voltak, az ifjabb fiak közül, »idősbek« a daimiokhoz
képest a viszonylagos kor tekintetében, ha nem is mindig,
de bizonyára gyakran; az elnevezés eredete az lehet, hogy
ha a daimio igen fiatalon jutott méltóságához, a teendőkkel
ilyen idősb rokon, p. o. az atya testvéröccsre bízott meg,
A szokás aztán általánossá lett és minden daimio karójára
bizta az ügyeket. Egyébiránt úgy látszik, hogy ezek hiva-
tala is örökössé lett utóbb, számos esetben ép oly semmit-
tevőkkel lettek, mint a fejedelmek, s a valódi kezelés a joni-
nokra maradt, ügynökökre, a kik tehetségeik alapján válasz-
tattak. A tartomány vagy kerület ügyei ekkép alsóbbrendű
ügyes emberek kezébe kerültek, kik életrevalóságot, egye-
sítve merészséggel és kíméletlenséggel, a fejedelmet úgy,
mint a karót távol tartották mindentől, a mi üres méltó-
ságon és a gazdagság élvezetén túlmegy; a tényleges hatal-
mat ilyenek gyakorolták, de természetesen mindig felsőik
névében és azért az, mi egyes daimióknak tulajdonított cse-
lekvény, az általok követett politika stb. iránt említett,

fennállásuk korában, erről ők magok gyakran tudomást sem vettek.

Adams talán kissé túlzott általánosságban alkalmazza ezen nagyjában biztos igazságokat. Egyes emberek kivételesen valószínűleg léteztek a japáni főurak közt, a kik magok is foglalkoztak ügyeikkel; ilyennek tűnik fel az utolsó sógun, valamint ennek atyja, a mítói fejedelem; oly aktív családi politikát, minőt ez utóbbi követett, azon czéllal, hogy a sóguni trónt saját háza számára megszerezze, nem valószínű, hogy más irányozzon, mint maga a családfő. De okvetlenül elfogadható, hogy nagy többségök szerint a daimiók és karók, épen úgy, mint a császárok és a sógunok, a kormányzat gondjait másra bízták. A hatalomnak és gazdagságnak biztosított, vagy ilyennek feltűnő, birtokában nevelve, főleg a művelődés alsó vagy közepes fokain csak rendkívüli egyéniségek fogják magokat komoly tevékenységnek valóban komolyan szentelni, főleg ha e czélra irányzott tervszerű nevelés nem szoktatja őket arra. Ezért talán túlkizárólagosan is tulajdonítja *Adams* a japáni született nagyok tétlenségét azon férfiak befolyásának, a kik helyetők kormányozni törekedtek. A fejlődésében magára hagyott átlagos emberi jellem nagyon készségesen elfogadja az ajánlkozó kényelmes életet és gondtalanságot, mi által különben megadatik annak lehetősége, hogy az illető feladatok hivatottabb egyéniségre ruháztassanak át, noha igaz, hogy ott, a hol egyedül a hatalom, név és hagyomány szerinti tulajdonosának kénye dönti el a személyi kérdést, gyakran nem azon tulajdonok alapján fog ez történni, melyek a társadalom, vagy csak az illető dinasztia javát is előmozdíthatnák.

Hasonló jelenséggel a maharattok történetében is találkozunk. Sziwadzsi egy gazdag maharatta földesúrnak

fia, kora ifjúsága óta kalandos életre adta magát; egy mar-
 talóczi csapat élén rabló-járatokat indított, rettegésben tartva
 a környező vidéket és gazdagságokat halmozva össze, mire
 nem viszonyai vagy kincsszomj, hanem tettvégya bírta, mely
 más kielégítést az akkori viszonyok közt nem találhatott,
 mert brahman vallású hindu lévén, gyűlölettel volt eltelve
 a muhamedán uralom ellen, melynek akkor India majd
 egész kiterjedésében alá volt rendelve. Sziwadzsinnak – ki
 mint kisebb terület ura, maga hűbérese volt a Delhi főurai-
 mát elismerő bidzsapúri hindu fejedelemnek – sikerült erő-
 szakos tettek, ravaszság és árulás által birtokát tetemesen
 kiterjeszteni, mire a bidzsapúri fejedelemnek felmondta a
 hűbért és önálló fejedelemséget alapított (1648-ban), a mely-
 ből minden mohammedán kiűzetett és hol a brahmánok
 korábbi jogaikba visszahelyeztettek. Meggyőződése szerint
 a vallás zászlaját lobogtatva, saját nagysága gyarapítására
 is a legkedvezőbb eszközt találta volt meg ebben. Bízvást
 remélheté, hogy ez alapon az elnyomott hindukat a moham-
 medánok elleni fölkelésre és nemzeti önállóság elérésére
 fogja buzdítani. Miután előbbeni urát, a bidzsapúri fejedel-
 met, ki jogairól nem akart lemondani, szerencsés harcok
 által békére kényszerítette, megkezdte támadásait a nagy-
 mongol uralma ellen; vállalatait állandóan siker koronázta
 és hatalma nagy kiterjedést ért el. – Állítólag Bhawani
 istennő parancsára, ki egy brahmánnak megjelent volt, föl-
 vette 1674-ben a maharadzsa (nagyfejedelem vagy nagy-
 király) címet. Sziwadzsi ellensége volt a hűbér-rendszernek
 s a míg élt, nem engedte ezt felkapni; de már az ő idejében
 el lettek osztva az állami teendők 8 főhivatalnok közt, kik
 közül az első, peswa címmel, utóbb nagy hatalomra tett
 szert. A dinasztia alapítójára keveset hasonlított fia, Szamb-

hadzsi, ki 1680-ban követte őt; ez csupán élvezeteknek élt tivornya-társaival s a mongolok most győzelmeket arathattak; a király maga fogságba került s Delhibe vitetett, hol utóbb gögös, sértő viselete miatt megölték. De a maharatta főnökök nem adták meg magokat, hanem királyul nyilvánítván Szambhadzsinak a fogságban született fiát, ki Sziwadzsi nevet kapott, de közönségesen Szahonak neveztetett, folytatták a mongolok elleni harczot és pedig sikeresen; kiskorú és fogoly királyuk helyett ennek nagybátyjára volt bízva a vezetés, a ki derekasan felelt meg feladatának. – Halála után fia, Radzs-Ram szerencsésen folytatta a harczot a mongolok ellen, annyira, hogy 1707-ben Orengszib, a nagy-mongol, nem találván más eszközt, szabadon bocsátotta Szahót, azon reményben, hogy ez által viszályt költ a mahrattok közt, mert Radzsa-Ramnak számos lelkesült párt-híve volt. Azonban a népnek Sziwadzsi és vére iránti szeretete lehetővé tette, hogy unokája elfoglalja a trónt Szattarah fővárosában. A mahrattok ismételt győzelmei folytán a nagy-mongol is elismerte Szahót törvényes uralkodóul. Ez sikereit leginkább Baladzsi-Wiszwanat nevű brahmának köszönhető, ki örökös adószedőből fölemelkedett volt a maharatta állam legfontosabb hivatalára, a peswa méltóságára őt úgy tekintik, mint a ki a maharatt birodalmat másodszor megalapította; fia, Badzsi Rao, ki 1720-ban peswai méltóságában követte atyját, méltó volt ehhez. Mindamellett a birodalom hanyatlásának tényezői már ez időben jönnek létre; a mongol császárok elleni háborúknban néhány maharatt vezető roppant földbirtokra tesz szert; ezek utóbb függetlenné váló uralkodóházak alapítóivá lettek; ez a gwalióri, indorai és barodai maharadzsák eredete; egy más maharatt vezér Berár és Nadzspur fejedelmévé lett; biro-

dalma Behar és Orissza tartományok nagy részére terjeszkedett ki. Ezen eldarabolása az uralkodói hatalomnak, Szaho és helytartói a peswák hatalmát gyengítette, annál is inkább, mivel e nagy hűbéresek, kiknek önállósága nem szívesen türetett, a meghajtásukra való törekvések folytán ellenségekké lettek. – Balhadzsi Rao, a Badzsi Rao legidősb fia, atyja halála után peswa lett 1740-ben; öneki sikerűit nagy engedmények árán kiegyezni a berári fejedellel, mire a baródai fejedelem (a gaikowar) is kénytelen volt megbékélni.

Szabónak halála után (1749-ben) az utóbb nevezett peswa egy okmányt mutatott fel, melynek értelmében végrendeletileg ő reá és ivadékaira volt átruházva minden hatalom, azon feltétel alatt, hogy a maharadzsa címe és méltósága fentartassék Sziwadzsi házában. Szaho nem hagyott egyenes utódot; legközelebbi rokona Ram Radzsa címmel ruháztatott fel. A jelzett okmányt hamisítottnak tartják és kérdéses, hogy Ram-Radzsa, a trónra emelt báb, kinek nevében a peswa dinasztia tovább uralkodni szándékozott, valóban Sziwadzsi családjából való volt-e: a nő ugyanis, kit anyjául neveztek, a kik származását és trónkövetését kihirdették, nem akarta őt fiául elismerni. Balhadzsi Rao különben inkább fegyveres hatalma és ügyes politikai tapintata által tartotta fenn hatalmát, mint ál-jogai által, melyek költése is nagy tömegre volt számítva. A mellett eddigi ellenségeit, a szindiát és holkárt (kiktől Gwalior és Indora fejedelmei származnak), nagy területek hűbér fejében való átadása által megnyerte. Ügyessége azonban nem volt képes a maharatt államot megóvni nagy vereségektől, melyeket az afghánoktól szenvedett. Kevéssel ezek után meghal Balhadzsi Rao és a peswa méltósága a Szattarahban székelő,

vagy helyesebben ottan fogva tartott király által annak 2. fiára, Mahdu Rao Belatra ruháztatott. E viszonyok analógiája a japáni középkor állapotaival feltűnő; még abban is egyezés van, hogy a régi, névleges uralkodóház, melynek képviselője a helytartói méltósággal formailag felruházta a tényleges uralkodót s ezen utóbbi külön székhelyekkel bírnak; amaz megtartván ilyenül a régi fővárost, ez más-hová tévén át lakását s ezzel a kormány központját; a peswák ugyanis Panáhbán székeltek. Az új peswára nézve, ki beteges ifjú volt, e méltóság üres cím maradt, míg a hatalmat nagybátyja gyakorolta, kit Ragobának vagy Ragonat Raonak is hívtak. Ez önkényes viselete által sok ellenséget szerezvén, utóbb megfosztatott hatalmától és fogságba került. Mahdu Rao, a peswa, halálát közeledni érezvén, később kibocsátotta őt, hogy öcscsének és utódának, Narrain Raonak támasza legyen. Az utóbbi azonban csakhamar erőszakos halállal múlt ki s a gyanú Ragonat Rao ellen fordult, kinek menekülnie kellett. A miniszterek a megölt peswa teherben levő özvegyét ismerték el kormányzónőül. Ennek fia, Mahdu Rao Narrain idejében az angol hatalom kezdett a mahratt birodalomra nehezenni; utódát, Bhadzsi Raot az angolok fogságra vetették, eltörülve a peswa méltóságát is. Eleinte, a maharattok békítésére, névleges királylyá tették Sziwadzsi egy ivadékát; de csak kevés később a tartományok, melyek a peswák közvetlen uralmát képezték volt, forma szerint is angol tartományokká lettek. Az utolsó peswák már kevés önállósággal bírtak; helyettük első miniszterek uralkodott.¹⁾

¹⁾ *Neumann*, Geschichte des englischen Reichs in Indien. I. 550-570.

A megelőzőkben láttuk ismétlődni, alsóbb úgy, mint felsőbb fejlődési fokokon is, a már jelzett elvet, Nem tesz különbséget az elv lényegére nézve, hogy hadi főnöknek, major domusnak, sógunnak vagy paramaninak neveztetik az, ki a fejedelmi méltóság legfontosabb tulajdonítmányait gyakorolja és a ki mellett a főhatalom névleges viselője olykor árnyékává lesz annak, a mi eredetileg volt; úgy az sem változtat az elv lényegén, hogy a vezetést gyakorló a nép által kitüntetve, önkénytes követés által emelkedett-e fel állására, vagy pedig a fejedelem ruházta-e reá, hogy nevében gyakorolja ismeretes erélylyel a hatalmat, melynek súlyától amannak tétlen keze irtózik. Az örökössé válás által a főnök megszűn az lenni, a mi eredetileg volt, t. i. a törzsnek vagy államnak vezényletre legalkalmasabb tagja; de az eredeti elv, melynek nyomán a vezérlet létesült – az egyéni variabilitás és a különböztetési képesség összehatása folytán – újból érvényesül, midőn a vezetés tényleg, hanem is névleg, átmegegy arra, kit képességei hivatnak rá. Bizonyos esetekben a tevékenység egyik része, egyik ága fentartatik a legfőbb uralkodónak, p. o. azon foglalkozások, melyek inkább lélekismeretességet, részrehajlatlanságot s általában a nevelés által beoltható tulajdonokat igényelnek. Ily körülmények közt az örökös fejedelem gyakrabban meg fog felelhetni feladatainak és másrészt a hadi teendők különválasztása, *á* szerepfelosztás, következésképp a társadalmi szerveződés haladásául tűnhet fel. – Ez azonban ritkán tartja fenn magát így, mert a hadvezérben természetes a törekvés, minden fenségi jogot magához ragadni és hivatása erre a hatalmat is meg szokta adni.

Nem lesz felesleges már e helyen is jelezni, a mi a későbbiekben teljesen be fog bizonyulni, hogy a társadalmi

megkülönböződések (fejedelmek és arisztokráciák, kasztok, nemesség) rendszeren egyéni tulajdonok által batározatnak el legelsőbbben; az örökösítési bajiam pedig aztán olyan állapotot teremt, mely azon társadalmi megkülönböződés eredetével ellentétben áll. A természetes megkülönböződés okai azonban tovább működnek s ez az örökösség elleni irányzatot tart fenn, mely annak következményeit legalább részben ellensúlyozza vagy megszünteti, a hatalmat mások kezébe adva.

HARMADIK FEJEZET.

Istenítés az egyéniség varázsa alapján.

Az egyéniségek közti különbségeket, vagyis a bajiamokban és képességekben, ész-és jellembeli, sőt kezdetleges fokokon a testi tulajdonokban való különbségeket, melyek az emberi nem különböző tagjait jellemzik, tartjuk a társadalmi szervezet első és valódilag egyedüli okának és alapjának; ezek Hiányában az együtt élők községei mindig bomogén tömegek maradnának és társadalom nem léteznék, mert hogy ilyennek neveztessek valamely egyén-csoportulat, szervezettel kell bírnia, vagyis összeműködő szervek rendszerével, melyek eltérő, de egymást kölcsönösen kiegészítő feladatokat teljesítenek az összesség javára, melynek fennállásától föltételeztetik ez alapon az egyesek fennállása.

A tényezőt, mely a társadalmi szerveződést lehetővé teszi és az egyesek különemű működése által létrehozza, egyéni variabilitásnak nevezem. Ennek első nyilatkozata, az első társadalmi szerv kifejlődése az, mely az eddig ismert társadalmi állapotok közt a legfontosabb, a politikai szerv, mely egy vezetőben személyesül. Ennek kiválását a különben hasonlókat egybefoglaló embercsoportból onnan eredeztettük, hogy ez kitűnik társai közül oly tulajdonok által, a melyek befolyást, felsőbb tekintélyt szereznek s ez által vezetésre képesítenek. Sőt ugyanerre vezettük vissza a főnöki méltóságnak örökössé válását is, midőn a személyiség iránt tapasztalt hódolat átszarmazik egyéniségéről azok sorára, kiket a vér kapcsa köt hozzá, közvetlenül vagy közvetve,¹⁾ noha ez olykor számos nemzedék idejére felfüggesztheti vezetés tekintetében az egyéni felsőbbség egyenes és akadályozatlan érvényesülését, a mivel a társadalom fejlődését egy irányban megnehezíti, noha nem tagadható másrészt, hogy az állapotok konszolidálását és a társadalmi egység fentartását az örökösség elő is mozdíthatja; mindamellett jeleznünk kell a félreismerhetlen ellentétet, mely az örökösség és az egyéni képességek érvényesülésének elve közt e téren is létezik, nem tekintve a foglalkozások általános örökösségét, mely a mívelődés folyamára határozottan gátló és hanyatlást is idézhet elő.

A politikai alakulások terén a népek története egész kiterjedésében tanúságot tesz az örökösítési hajlam és az egyéni erő feltörekvésének küzdelméről. A dolog ezen oldalát itt mellőzve, fel kell ismernünk, hogy az egyéni varázs,

¹⁾ Ez utóbbit az anyai rokonságra való tekintettel mondom, mely az ősi korszakban teljesen pótolta e részben atyai ágát.

mely a név varázsában gyakran messze túléli a kortársakat, még többet és nagyobbat is eredményezhet a főnöki hivatal örökösítésénél; igaz, hogy az emberiség valódi érdekeinek igen csekély előnyére. Ez azonban nem zárja ki, hogy e körülményekkel, a társadalmi fejlődés egy alapvonásának nyilvánulásaiival ne foglalkozunk, midőn a föld kerekén minden időben és a művelődési viszonyok szerinti különbség nélkül szerte tapasztalunk oly jelenségeket, melyek másban nem találhatnak megfejtést, mint azon varázsban.

Számos helyen és népnél találkozunk a korlátatlan és nemzedékről nemzedékre átörökített uralkodói hatalomnak olyan példáival, melyeknél a hitt istenekéhez hasonló tisztelet élvezetével párosul e hatalom és közvetlenül összefügg az uralkodóknak isteni ősoktól való származása hitével. Állításunk igazolásául nélkülözhetlen, hogy szemle alá vegyük ez eseteket. A Csendes-tenger szigeteinek benszülötteinél gyakran találkozunk e tüneménynyel, melyről Tonggát és a maorik őskorát illetve, már szó volt az örökös főnökök mellett tekintélyt nyerő hadvezetők állásának tárgyalásánál, hol láttuk, hogy ez utóbbiak olykor fejedelmi tekintélyt és örökös ilyen jogokat is sajátítanak el. Tahitiben s általában a »társasági szigetcsoportban« a király és a többi fejedelem személye is tabu – azaz szent és sértethetetlen – volt. A király iránti tisztelet határtalan volt; egyenlőnek tekintett az istenekkel s imát és áldozatot fogadott, mint ezek.¹⁾ Ebben különben, ha másodfokúlag is, a többi »arii« szintén részesült, valamint hogy az üdvözlés módja alsóbb rangúaktól felsőbbek (de csak ariik) irá-

¹⁾ *Meinicke*, id. m. II. 184.

nyában a test felső részének leleplezése volt; erre a királyi berezegek feleségei is kötelezve voltak a királyleányokkal szemben. A király személye szigorún »tabu« volt s ezért minden, a mit megérintett, »tabu«-vá s ezzel más számára használhatlanná lett. Az edények, melyekből evett s ivott, összetörték, vagy kizárólagos használatára tartattak fenn. A ház, melybe lépett, a föld, melyet lábával érintett, tulajdonosa számára használhatlanná, mert tabuvá lett; a házat ilyenkor lerontották, a föld a király tulajdonává lett. Minden tárgy, melyet a király, valamint a többi arii is használt, azok, a kik őket szolgálták, velők érintkeztek, tabuk voltak és csak ilyen tabuált egyének léphettek az ariik házaiba. A ki nem volt tabu s azon dolgok valamelyikét tette volna, vagy kezét egy arii feje fölé emelte volna, halállal büntettetett« Ezért a királynak minden kerületben volt háza és más földjére soha nem lépett, hanem utazásaiban ő, mint a királyné is, emberek vállain ültek, míg lábszáraik azok mellén lógtak le. A kik hordták őket, természetesen felváltva, más munkától fel voltak mentve és nagy tiszteletben részesültek. Trónfoglaláskor a nyelv számos változást szenvedett, mert mindazon szavak, melyek a király nevére hasonlítottak, másokkal pótolattak, nehogy félreértés folytán és akaratlanul sértés ejtessék a király nevéen. E kiváltságok nagy részében a többi arii is osztozott, de új király trónfoglalásánál nekik is meg kellett változtatniuk nevüket. A trónraavatás szertartása által – mely egy szentelt és minden felavatásnál egy darabbal meghosszabbított övvel való körülöveztetésben állott – egyenlősített az istennel.

Az ariik tabujának egyik következménye volt, hogy a köznépre nézve tulajdonjog nem létezett. Ha az arii kisujjával érintett volna bármely tárgyat, az tabuvá lett és

senki nem használhatta többé, csak ő. De erre nem volt szükség. Tudva volt, hogy a mit a főnöki személy megkíván, tőle meg nem tagadható és így erőszak nem jött alkalmazásba. Az európai és amerikai tengerészek tapasztalták, hogy a mit cserében élelmi szerek s egyéb belföldi készítményekért nyertek tőlök a lakosok, az, mint önkénytes adomány, csakhamar a különböző főnökök kincs- és szertáraiiba került.¹⁾ A tahitii főnökök kényök szerint fosztották ki alattvalóik ültetvényeit; a király olykor kiküldte szolgálait, hogy a nép kertjeiből és földeiről hozzák el, a mire épen szükség volt.²⁾ A király s így a többi arii³⁾ első fiók születésénél lemondtak ennek javára s azontúl ez utóbbi viselte a rangot, a méltóságot és a királyi címet, habár minden hatalom az atya kezében maradt, mint a kiskorú gyermeket helyettesítő kormányzóéban. E szokás azon kívánságból eredt, hogy a tabuval járó alkalmatlanságok más személyre ruháztassanak, míg a tényleges hatalom az atya kezeiben maradt a címzetes király 18-20-ik évéig.

Tongában ezen utóbbi szokásnak nincsenek nyomai a főnöki méltóságok itt csupán az atya halála után mentek át a legidősb fiúra. Nem csupán a tui-tonga, hanem az eikik vagy égik, örökös kerületi főnökök, mint Tahitiben az ariik, mindannyian szentek voltak.⁴⁾ Ezek ifjabb fiai (ha nem jutott nekik legalább egy falu, mely esetben másodrangú eikiknek tekintettek ezek is) és ezeknek sarjai nemességet

¹⁾ *Forster* id. h. 370. 1. id. *Descr. Soc.*-ban.

²⁾ *Ellis* id. h. I. 319. és II. 375. id. *Descr. Soc.*-ban.

³⁾ Ezek főnökök voltak, kik a király területétől elkülönített kerületekben csaknem önálló uralmat gyakoroltak.

⁴⁾ A tui-tonga, valamint a tui-ardeo elsőrendű istenektől származóknak tartattak, a kik egykor meglátogatták volt Tongát.

képeztek, melyek az eikiknél az udvari szolgálatot teljesítették. Valamint az égik, úgy ezen nemesek több rangfokozatra oszoltak, úgy látszik, a szerint, hogy mennyire közelről származtak valamely elsőrendű eiktől. A köznép, azaz mindazok tömege, kik őseik közt eikiket nem számlálhattak, teljesen joggalan volt és a felsőbbek földeit művelte. A nép női kötelesek voltak a főnökök kívánatait minden percben teljesíteni, míg férfainak az eiktől minden bántalmazást el kellett tűrniök, sőt életök is csak azok szemhunyorításától függött.¹⁾ Halál után, hitök szerint, csupán a felsőbb osztályúak lelkei éltek túl a testet; a köznép lelkeit, a mint a testet elhagyják, azonnal felfalja a lota-madár, mely a temetkezési helyen tartózkodik, míg a főnökök és a többi nemes eredetűek lelkei halál után igen nagy és gyors hajókon egyenesen Bulotuba utaznak Hikuleo istenhez, a hol ugyanazon alakban és azon hajlamokkal, melyekkel a földön éltek, folytatnak a földihez hasonló életet, oly képességekkel felruházva a mellett, melyekben az istenekkel osztoznak.²⁾

Tongában a »tabu« igen szigorúan betartatott és pedig a rangfokozatra való tekintettel, a mennyiben magasabb ranggal mindig magasabb »tabu,« azaz felsőbb szentség is volt egybekötve. Ezért ha házastársak születésökre nézve nem voltak teljesen egyenlők, azon fél, ki csekélyebb rangú volt, mihelyt együtt étkeztek vagy ültek, szóval minden közelebbi érintkezés után, kénytelen volt azon meglehetősen hosszadalmas szertartásokat teljesíteni, melyek szükségesek, hogy a tabu, mely előkelőbbel való érintkezés folytán előáll, megszűnjék; így főrangú gyermekek játszótársai is, vala-

¹⁾ *Gerland* id. h. 184.

²⁾ U. o. 184. és 302.

mint előbbkelő nőrokonaival való találkozás után maga a tuitonga,¹⁾

Havaiban az idevágó viszonyok körülbelül azonosak voltak a Tahitiben tapasztaltakkal, azt kivéve, hogy a kerületi főnököket itt teljes fegyelemben tudták tartani a királyok, a kik háрма, hol négye közt oszolt meg a szigetcsoporthoz, mielőtt Tamehameha azt kormánya alatt egyesítette volna. A király teljesen kényúri hatalommal uralkodott és hasonlóképen a főnökök kerületeikben. Mint Tahitiben, úgy itt is első fiának születésekor átruházta erre a terhes tabut, míg a kormányzatot megtartotta.²⁾ A test felső részének leleplezése itt is hódolatteljes volt; nem csupán a király előtt kellett a földre borulni, hanem azon tárgyak előtt is melyeket használt. Czíme: »alii nui,« de »te Zam «-nak is neveztetett, a mi »menny«-et jelent.³⁾ Ha valakinek árnyéka a királyra esett, vagy az, ki a király háza előtt fedett fejvel, vagy feltesttel ment el, annak meg kellett hálnia.⁴⁾ Minden föld a király tulajdona volt, a kitől hűbérben bírták azt a főnökök, úgy ezektől az alájok rendelték. Tulajdonjoga a köznépeknek terményei tekintetében sem volt, mert azokból a főnök annyit vett magának, a mennyit akart. A király hatalma kiterjedt az alattvalók tulajdonára, szabadságára és életére; és ugyanazon hatalmat ruházta át a kormányzókra és főnökökre.⁵⁾ A király olykor mint főpap is hivatalos-

¹⁾ *Gerland* id. h. 182.

²⁾ *Meinicke* i. m. II. 302. A király legidősb fia különben az által volt trónörökös, hogy a királyok úgy, mint a főnökök is, legközelebbi nőági rokonaikkal szoktak egybekelni.

³⁾ Id. h.

⁴⁾ *Gerland* id. m. VI. 201.

⁵⁾ *Ellis*, Hawaii, 401. id, Descr. Soc. 3. 11.

kodott ¹⁾ és másrészt istenségét személyesítve, jóslatokat adott. ²⁾

Raiateában, melyhez egykor a társasági archipel-
agus egyéb nyugati szigetei is tartoztak politikailag, a király
isteni tiszteletben részesült. A viszonyok minden egyébben
is egyeztek a Tahitiben tapasztaltakkal. ³⁾

A Marqueza-szigetek – noha egészben is igen kicsi-
nyek – politikailag eloszolnak külön-külön több egységre;
a főnökök iránt, kik itt az aiki vagy hakaiki czímet viselték
– sok az ellenmondás; némelyek szerint minden politikai
befolyásuk veszendőbe ment és hogy ennél fogva a szerkezet
tökéletesen köztársasági, ⁴⁾ míg Gerland azt írja, ⁵⁾ hogy a
köznépnek az aikikkel szemben semmi tulajdonjoga nem
volt, ellenkezőleg, ezek az adón kívül, melyet szedtek, el-
vehettek annak tagjaitól mindent, a mit akartak, elhajthat-
ták őket földeikről és kimondott »tabu« által minden irány-
ban korlátokat szabhattak nekik. – A »tabu« fennállását
Meinicke maga is elismeri e szavakkal: »A tabu fennáll
legteljesebb erejében és minden életviszonyt áthat« és a

¹⁾ *Vancouver*, Voyages, III. 23. id. Descr. Soc. 3. 17.

²⁾ *Ullis*, Polyn. Research. II. 235. id. Descr. Soc. 3. 17.

³⁾ *Gerland*, id. h. 199.

⁴⁾ *Meinicke* i. m. II. 254.: Das Volk lebt in schrankenloser
Treiheit, Jeder kann thun, was er will, selbst kämpfen nach seinem
Gefallen und trotz der Hakaiki ist die Verfassung eigentlich eine voll-
ständig republikanische.

⁵⁾ Id. m. VI. Gerland itt Badigue-t idézi, ki tévesen össze-
vegyíti az aikik nem elsőszülött s így nem aiki gyermekeit és ezek
ivadékait a köznéppel, mely egészen birtok- és jogtalan, míg az aikik-
től ifjabb ágon származók birtokos nemességet alkotnak, ugyancsak
Gerland által idézett, megbízható forrás szerint. Gerland, helyesen,
különbséget tesz az aiki családok tagjai és a köznép között.

következő lapon: »a lakosság megoszlik, mint minden más polynesiek, két élesen elkülönített osztályelőkélőkre, kik a tabu tulajdonát bírták, és a közönségesekre, a kiknek nem volt ily képességök.« A tabu birtoka egy ezzel megkülönböztetett örökös rangú osztály birtokában ha oly teljes erőben áll fenn, és minden életviszonyt áthat, mint id. h. ő maga állítja, ez – egybekötve a következő lapon adott meghatározással – magában megállapítja egy hatalmas születési arisztokrátiának és egy teljesen jogtalan közosztálynak létezését. Azon előkelőknek, kik az aikik mellett tabujoggal bírtak, nem bírták azt azon kiterjedésben, mint az aiki. Meinicke ezt maga részéről is jelzi a 252-dik lapon megérintett különböztetésével a »minden előkelőnek közös tabujog, mely által egyes tárgyakat a közhasználat ellen biztosíthat és azon másik közt, melyet a kerület papja mond ki a főnök helyeslésével. Ezen osztály valószínűleg saját birtokát »tabu«-síthatta s ezzel a hakaiki tabuja s általa való lefoglalás ellen biztosíthatta azt s így valóban önállóságot és tulajdoni jogot élvezett az aikivel szemben; -és ha ennek korlátolt hatalma említettetik, ez tényleg csak ezen utóbbi osztály irányában áll, mely az aiki-családok ifjabb ágait, vagyis az aikiknek ifjabb gyermekeit és ezeknek ivadékait foglalta magában; az aikik és ezeké volt minden földbirtok;¹⁾ címök »*Mkino*« volt²⁾ és kiválóan jeles haditettek, házasság, ³⁾ fiúi fogadtatás és, hozzá tehet-

¹⁾ Hale id. Gerlandnál 216. 1.

²⁾ B nevet *Badiguet* közli (La Reine Blanche című értekezésében, mely a »Rev. d. deux Mondes «-ban Jelent meg) II. sorozat 23. kötet 607. lapon és nincs ok kételkedni, hogy az aikik ifjabb gyermekeit így nevezik, mint a 608. lapon mondja.

³⁾ T. i. az öröklő aiki-leányokkal való házasság által, mert

jük, örökség által is, ha a család idősb ága kihalt, aikik méltóságára emelkedhettek.¹⁾

Ezek szerint tehát az aikik politikai ügy, mint vallási állása tökéletesen ugyanaz, mint Polynesiában általában; az aiki maga, gyermekei és unokái étuák, azaz istenek. – Egyes ilyen etuák, kik visszavonultságban éltek, valóságom isteni tiszteletben részesültek, még emberáldozatot is nyertek, valahányszor kívánták.²⁾ Mikor a főnöknek első gyermeke születik, rangja és címe rögtön a gyermekre megy át s atyja helyetteskép gyakorolja a hatalmat legidősb gyermeke nagykorúságáig. Minthogy az aiki isteni méltóságú személyének sértése úgy tűnik fel, mint a tabunak, mely személyét környezi, megszegése, a miért halálbüntetést von maga után.³⁾

A kikinók lelkei is a mennyországba jutottak⁴⁾ s ez természetes, mivel mindannyian aiki ivadékok voltak. A köznép lelkei a halál után csupán az alvilágba jutnak, mely itt Hawaikinek neveztetik.⁵⁾

Szamoában a főnökök három rangfokozata volt megkülönböztetve; a falu örökös főnöke az általános elnevezést (alii) viselte, és úgy látszik, hogy kerületi főnökül, ki tupu-

a hakaiki méltósága mindig az elsőszülöttre szállott, akár, fi, akár leány volt, mint az új-zélandi arikinnál és egykor valószínűleg a tuitongáknál is. Ezen örökösnök atapejunak neveztetnek (Radiguët) és (valószínűleg első) férjök főnökké lesz, mert ezeknek – és egyedül nekik – azon kiváltságuk volt, hogy több férjjel keljenek össze. (Badiguët, id. m. 613.)

¹⁾ *Radiguët* i. h.

²⁾ *Gerland* i. h. 215'.

³⁾ Id. h.

⁴⁾ Id. m. 216.

⁵⁾ *Gerland* id. h. 216'.

nak neveztetett, a 8-10 falut számláló kerület egyik falujának aliját választotta meg a kerület népe; ennek rangja magasabb volt, mint a közönséges alii-é; ezeken kívül létezett nébány még magasabb főnök, ki a tui címet viselte és valószínűleg 3-5 kerület élén állott, miután a szigetcsoporton összesen tíz kerület létezett¹⁾ GS elz elsőrangú főnökök száma kettő vagy három volt,²⁾ kik közvetlenül valószínűleg szintén csak egy falut kormányoztak. Mind e főnökök korlátolt hatalmúak, mert csak alattvalóik jóvábagyásával batározhattak;³⁾ így a tuik a tupukéval, a tupuk az aliikével stb. Abban azonban egyeztek, hogy mindannyian szentek voltak, noba a rangfokozattal a szentség foka is emelkedett, mint az irányukban való tiszteletnyilvánítások bizonyítják. Minden főnök úgy tekintetik, mint alattvalóinak atyja és ezért köteles minden egyest tanácscsal és tettel is támogatni; azért kell, hogy minden falunak legyen főnöke, mert ellenkezőleg atyátlan és védtelen volna. Az alii nagy tiszteletben részesül, a káva-ünnepélyeknél ő kapja első a csészét, a lakománál a legjobb falatokat. Szentnek tartott szokás volt a termények elsőit az aliiinek áldozatul hozni. Habár dolgozik is, mint más számoai, mégis megkülönböztetett udvariassággal szokás hozzá beszélni, valamint hogy minden rangfokozat s a nép iránt más-más nyelv alkalmaztatik. E nyelvkülönbségek, melyek Polynesiában általánosak voltak, abban álltak, hogy az illetőnek rangja szerint annak tevékenységére, testrészeire, tulajdonára stb, más-más szó használtatott; a közönséges ember iránti kö-

¹⁾ *Turner*, Polynesia, 290. id. Descr. Soc. 3. 11.

²⁾ *Gerland*, id. h. 166.

³⁾ *Meinicke* i. m. II. 120.

szöntésül *ua alu mai* mondatott, tulajalének (nemzetségfőnek) *ua alala mai*, falufőnöknek *ua maliu mai*, magasabb főnöknek (tupuknák) *ua susu mai*, a legfőbbeknek pedig (tuiknak) *ua afiu mai*, a mi egyszersmind az istenségnek is megszólítása volt¹⁾ Ezen legelőkelőbb főnökök a tiszteletnek egyéb különleges jeleiben is részesültek; hozzájuk közeledni senkinek nem volt szabad máskép, mint hason vagy térden csúsztatva; ugyanezek utazásoknál alattvalóik vállain hordatták magokat.²⁾

Számoában is azon hit uralkodott, hogy a nemesek számára egy külön világ létezik, melybe haláluk után jutnak, Pulotu (tongaiban Bulotu), mely az istenek tanyája; más emberek egy földalatti világban maradnak, mely egészen megfelel a földinek.³⁾

Itt tehát a kényúri hatalom nem tartotta fenn magát, hanem mérsékelt befolyás és tisztviselői tevékenység által váltott fel, de a formák, melyeket a kényuraság, kivált kezdetleges viszonyok között, létrehoz, tanúságot tesznek egy korszakról, midőn az állapotok itt hasonlók voltak, mint Tongában, Tahitiben és Havaiban. Hatalmuk elvesztése összefüggésben állhatott azon belzavarokkal, melyek később teljes anarchiára vezettek és melyeket Tamafainga fellépése rövid időre szüntetett meg és kinek halála után megújult az. Polynesia egyéb szigetein és szigetcsoportjain mindenütt előfordul az ariki cím valamely formája; a szentség fogalma ezen mindig örökös címtől elválaszthatlan; így a Paumotu archipelágus minden szigetcsoportján létezik egy arii rahi

¹⁾ Gerland i. m. 166- 67.

²⁾ Meinicke i. h. 121.

³⁾ Gerland i. h. 304.

(vagy areki rabi), a ki egyszersmind a papi méltóságot viseli és kinek az egyes szigetek főnökei adóznak. Waihuban a főnök (eri, bariki) pusztán címzet viselt, tekintélye legcsekélyebb sem lévén; de a főnökök sírjai itt is szentek voltak.¹⁾ A Tokeláu-szigetek három főnök alatt állottak; a legfelsőbb tui-tokelau (Tokelau ura) címzet viselt, Faka-fóban székelte és egyszersmind főpap is volt, főpapja egy istenségnek, melyet szintén tui-tokelaunak bivatnak, kinek, mint nemzeti istennek egyedül áldoztak és kibén Meinicke istenített főnököt ismer fel,²⁾ valószínűleg az uralkodó család őst. A másik két főnök, kik egy-egy szigetet kormányoztak, az áliki címzet viselte. Tukopiában négy főnök (ariki) létezett, kik közül a rangban legelső ariki tabu (szent főnök) címzet viselt.

A maorik bábisteneiről, kik szintén az ariki címzet viselték, a II. fejezetben szóltunk már, elmondva, hogy, ezek minő viszonyok által süllyedtek ilyenekké, noha egykor hasonló állást foglalhattak, mint Havai, Tahiti, Tonga stb. fejedelmei.

A polynesiaival rokon faj által lakott Mikronesia Mortlock-szigeteinek lakosairól írják, hogy nálók a főnök befolyásának, melyet a törzsre gyakorol, legnagyobb részét a vallás alapján nyeri. »A mortlockiak hite szerint az istenek (anu) ősök lelkei és e mellett természetesnek találják, hogy a főbei (az egyes törzsek ősfalvai, melyekből a törzs egyéb falvai kiágaztak; I. k. XIII. fej.) istenei, kik a törzs-főnek ősei, úgy tekintessenek, mint a törzs főistenei. Ezen főistenek oltalmazzák a főnököt és boszút állnak minden

¹⁾ Gerland id. h. 217.

²⁾ Id. m. II. 130.

ellene elkövetett bűntett miatt. E körülmény magában eleendő ezen, a művelődésnek még csira korában álló népnél, arra, hogy a főnök tekintélye fentartassék, mint ez kitűnik a következő példából: Mihelyt egy mortlocki megbetegszik, megkísérli saját isteneit, őseinek lelkeit megkérni; ha ez nem használ, legközelebbi rokonai tanácskoznak és igyekeznek a betegség okát kitudni. Ha azután kitűnik, hogy egykor egy nagy halat egészen magának tartott meg, vagy a »puaut«-t (a tabuhoz hasonló intézmény) titkon megszegte és néhány kókuszdiót szedett, nem marad egyéb hátra, mint a főnök isteneinél könyörögni. Ez azonban csupán a főnök engedelmével történhet meg és hogy ez kieszközöltsék, ajándékokat adnak neki, meggyónják a bűnt és bocsánatot kérnek. A főnök isteneihez fordul, kiknek aztán akaratát, nyilvánítja.¹⁾

A fekete lakosságáról így nevezett Melanesiában első helyen a Viti-csoport apró államai említendők; noha a lakosság itt, mint egész Melanesiában, teljesen másfajú, mint a polynesiái, a szokásokban sok a hasonlatosság, mi azonban valószínűleg a csekélyebb művelődésű fekete faj részéről való utánzásban gyökerez; mi annyival könnyebben magyarázható, mivel a vitiek és tongaiak sűrűn érintkeztek egymással. A tabu Melanesia minden szigetén gyakorlatban áll mint főnöki jog, olykor papi is. Vitiben az úgynevezett királyok, kik tui vagy turanga levu címet viselnek és kiknek mindegyike alatt több főnök áll, egészen hasonló állásúak, mint Polynesiában; istenekül tűnnek fel és hasonló tiszteletben részesülnek, mint azok; előttök földre szokás borulni és hozzájuk csak hason csúszva lehet köze-

¹⁾ Kubari jelentése alapján az Auslandban, 1880. 27. sz. 529. 1.

ledni. Ellenökben nem létezik tabu, mert a legfelsőbb tabu az ő tulajdonuk; ez által teljesen korlátlan hatalommal vannak felruházva s a mit érintenek, az szentté válik; a néppel kényúri, zsarnoki módon bánnak,¹⁾ s ennek leányaival mindenkor szabadon rendelkezhetnek a főnökök.²⁾

Új-Caledoniában főnöki címül előfordul »tea,« mely szó a főnök által bírt hely neve elé tétetik, így tea-buma, Buma ura vagy főnöke; a tea cím tehát hasonló jelentőségű, mint a rokon hangú polynesiái »tui.« A mellett különösen híres főnökök itt »aliki«-nek nevezettek; e cím a hebridákön is létezik »eriki« formában; ³⁾ valószínűleg azon főnököket illette, kik Labillardière és Turner szerint előkelőbbek voltak másoknál.⁴⁾ Új-Caledoniában Jjas Casas és Turner szerint a főnököknek élet- és halálhatalmuk van alattvalóikkal szemben, továbbá utódaikat kinevezhetik, midőn vagy fi okát vagy öcscsüket jelölik ki; mondatik az is, hogy tabujok által, melynek joggyakorlatában állanak, gyakran egész zsarnokilag uralkodnak.⁵⁾ Ezzel nem ellenkezik, a mit ez irányban Meinicke ír, ki azonban a tea címet a törzsfőre alkalmazza; szerinte a törzsfő személye szent és sérthetetlen; senki nem beszélhet vele máskép, mint meghajolt testtel és elfordított fejjel; befolyása, ha személyes tulajdonai és hatalom támogatják, nem ismer határt. Megtörténik ugyan, hogy nagyravágyó alfőnököknek sikerüi az uralmat magokhoz ragadni és a királyt egy falu kormányára szorítani; de még ekkor sem tagadtatnak meg tőle a rang-

¹⁾ *Gerland* i. m. VI. 658. – *Meinicke* i. m. II. 42.

²⁾ *Unit. States Exp.* III. 322. id. D. S. 3. f. 13. 1. 1. hasáb.

³⁾ *Gerland* i. m. VI. 557.

⁴⁾ *Id. h.*

⁵⁾ *Id. h.* 655.

ját illető külső tiszteletjelek. Hivatala örökös és fiai közül kinevezheti utódát. ¹⁾ Cook szerint ezen törzsfő alatt egy más főnök áll, ki az aliki czímet viseli, és a törzs kormányát a királylyal vezeti, kiskorúság esetében pedig kormányoz. Ezekon kívül léteznek főnökök, kik az egyes falvakat kormányozzák stb.²⁾

A szantaloknál, egy nagyszámú keletindiai népnél, minden falu egy eredeti alapítóban vagy ősfőnökben (manjhi-hanan) hisz, kit úgy tekintenek, mint a község atyját. Isteni tiszteletben részesül egy szentelt berekben és ivadékaik birják az uralmat. Ezen örökös főnökök (manjhi) korlátlan hatalommal vannak felruházva, de csak rendkívüli alkalomnál foglalkoznak a közügyeivel s mindennapi részleteket helyettesőkre (paramani) bízzák. ³⁾

A kuki nép számos apró, egy vagy néhány faluból álló rádzsában él; rádzsáik mindannyian egy közös törzsből származóknak tartatnak, mely eredetében magokkal az istenekkel áll összefüggésben; ennek folytán személyök rendkívüli hódolattal és szinte babonás tisztelettel tekintetik és parancsuk a szó teljes értelmében törvény.⁴⁾ – A falu minden nője, férjes és hajadon, teljesen a rádzsa rendelkezésére áll és egyetlen hang sem emelkednék ellene, ha azok valamelyikével közlekednék, egyes egyedül az erkölcs-telenségnek érzete felett való egyetértése a fejedelmeknek, hogy ily viselet méltóságuk alatt állana, melyek meggyökereztek a fejedelmi családok összeségében, az, mi e

¹⁾ Id. h. II. 228 – 30.

²⁾ *Meinicke* által idézve id. Ia.

³⁾ *Hunter*, *Annals of Rural Bengal*, I. 216. Id. Descr. Soc. 5. 13. E nép uralkodóiról szoltunk már e fejezetben.

⁴⁾ Stewart a *Journ. As. Soc. Bengal*, XXV. 625. id. D. S. 5. 14.

törvény érvényesülését akadályozza,¹⁾ Ez a jelenkorra nézve kétségtelenül áll és az erkölcsi fogalmak fejlődését bizonyítja, de a múltra nézve lehetetlen elképzelni, hogy ily törvénynek gondolata is felébredhetett volna, a nélkül, hogy . gyakorlata egykor szokásban nem állott volna. Az uralkodók istenítésének ez nem példátlan következménye; Tongáról és Vitiről a valóság konstatálva van és valószínű, hogy egész Polynesiában uralkodott ily felfogás. E mellett a római nemzet történetének egyik lapja, melyre alább visszatérünk, tanúskodik ily fogalmak lehetőségéről élőnek istenítése esetében, még felső művelődés korszakában is.

Amerika őslakóinak körében két, isteni ősoktól származtatott dinasztiát találunk. Az egyik, a fontosabb, az inka-királyoké, birodalmuknak fennállása idejében nem volt más neve, mint inka-birodalom vagy inkák országa; Peru későbbi elnevezés. Az inka-király korlátlan hatalom birtokában állott és ennél fogva az államéletnek egyedüli tényezője volt.²⁾ O egyesített magában minden világi és papi hatalmat; a nép szemében csalhatatlan és hibátlan volt, mert isteni származásúnak tartatott; a napnak, tehát azon népek főistenének családjából eredőnek vélték. Ősei, a házastestvérpár Manco Capac és Mama Oello, a nap gyermekei voltak s a király maga is, halála után, isteni tiszteletben részesül. »Az uralkodó mérhetlen magasban állott alattvalói felett és, az inka nemességnek – mely hasonló származást igényelt, mint magok az inkák, valamint hogy csakugyan ilyeneknek ifjabb fiaitól is származott – legbüszkébb tagja sem igényelhetette, hogy másképp jelenjen meg az inka előtt,

¹⁾ Id. h.

²⁾ *Waitz* szerint, id. m. IV. 404.

mint mezítláb s könnyű teherrel hátán, alázata jeléül. Mint a nap képviselője, a papság élén állott és a legfontosabb vallásos ünnepélyeknél ő elnökölt. A hadsereget mindig ő hitta fel és rendszeren ő vezette személyesen. Adót vetett ki, törvényt alkotott, melynek kivételére bírakat nevezett ki, a kiket kénye szerint el is mozdíthatott. Ő volt a forrás, melytől minden eredt, minden méltóság, minden hatalom, minden jutalom. Ő volt, az európai deszpotának ismert szava rszerint, az állam.«¹⁾

Egyenesen a nap fiának is neveztetett olykor az inka; így *Garcilasso* írja: Az inka tudomásul szokta adni alattvalóinak, hogy minden, a mit irányukban tesz, parancsa és nyilvánulása (revelációja) atyjának, a napnak.²⁾

Midőn az inka meghalt, azt mondták róla, hogy »haza hivatott atyjához, a naphoz.«³⁾

A nap véréből való amerikai dinasztiaik másika a nacszeszek királyi családja volt, melynek birodalma a mostani Louisiana egy nagy részét foglalta magában. A fejedelem címe »a nap fivére« volt, ki minden reggel üdvözölte a kelő napot pipája füstjét felé fújva. Hatalma korlátozatlan, annyira, hogy minden egyesnek életével rendelkezhetett; háborúban mindent elkövettek, hogy élete veszélybe ne jöjjön. Minden tisztviselőt ő nevezett ki, úgy a harci vezetőket, mint a békés foglalkozásúakat. A trónörökös, ki mindig az uralkodó nővérenek fia volt születésekor bizonyos számú gyermek választatott személyes szolgálatára; ezek egész életében e viszonyban maradtak hozzá s életök felett föltétlenül rendelkezett és mindennek az ő életével szintén

¹⁾ *Prescott*, Peru, I. kv. I. fejezet.

²⁾ I. könyv 23. fejezet.

³⁾ Id. h.

vége szakadt, valamint feleségei néhányának, kik sírjánál megfojtattak, vagy magok ölték meg magokat, A papokat is Ő nevezte ki, mert egyszersmind főpap volt. A királyi család, a nap nemzetsége, mint örökös aristokratia állott a néppel szemben és magasan fölébe volt annak helyezve; tagjai soha nem büntetethettek halállal és temérdek kiváltságban részesültek; egymás közt házasodni tilos volt nekik és nőiket csak a népből vehették. A nők, kik e nemzetséghez tartoztak, tetszésök szerint akárhány szeretőt tarthattak, férjeiket bármikor megtagadhatták, és ezeknek őket a halálba követniök kellett.

A templomnak közepében, melybe más nő nem léphetett, mint a király nővérei, egy oltár állott, melyen örök tűz égett, melyet akkép kellett tartani, hogy folytonosan láng nélkül égjen. Itt naponkint háromszor imádság tartott. Az isteni tisztelet, melyet fehér ruhás papok teljesítettek, szigorún szabályozva volt; tüzet, közönséges konykatüzet sem volt szabad vízzel eloltani.¹⁾ – Az alattvalók a földeket művelték a király és családja számára s vagyonukkal rendelkezhetett.²⁾

Japán császárat az ég fiának nevezik alattvalói.

E tünemények magyarázata nem látszik lehetetlennek és a mi a bálványozás eredetét illeti, ezt nem kell egyébben keresni, mint fokában ugyanazon tényezőknek, melyek a főnöki tisztt létrejöttét, valamint annak Örökössé váltát eredményezték. Ez annál valószínűbb, mivel Polynesia lakosainál fajjelleggel látszik összefüggni e fejlődési

¹⁾ *Waitz*, Anthr. III. 219. és köv.

²⁾ Források *Postnál*, Anfänge. 124.

irány.¹⁾ Ezt föltéve, vagy azt képzelhetjük, hogy e fajt a variabilitás oly erős foka jellemzi, mely szerint egyes egyének testi és szellemi tulajdonaik által messze fölébe emelkednek az átlagnak; vagy pedig azt is, hogy az egyéni különbségek méltánylására e faj kiváló fogékonysággal bír, mely a kimagasló egyéniség irányában hódolatra készítet.

A fenség azon dicsfénye, mely istenítésig, istentől való megszállatás fogalmáig is emelkedik – kezdetben, azaz midőn példa által meg nem előzve létesül, csak a kimagasló egyéniség kifolyása, azon egyéni tulajdonoké, melyek rendkívüli foka az egyest néha oly élesen különbözteti meg környezetétől. Hogy ily egyéniségeknek – kiket istenség által megszálltaknak hisznek – ivadékaiba a vérrel együtt átmenőnek vélik azon isteni tartalmat, ez teljesen valószínűnek fog feltűnni a kezdetleges fogalmakkal bíró nép előtt. – A mit a polynesiái arikik állása iránt tapasztalunk általában, az úgy ott, hol politikai hatalmuk még nem csorbult valamint ott is, hol ezt teljesen elvesztették, tanúskodik a közhitről, hogy lényök egy felsőbb világ elemeit rejti az emberiek mellett. – Ilyen egyéniség a jelen század első felében is merült még fel; Tamafaingáról Számoa népe azt tartotta, hogy »az istenek szelleme lakik benne.« O az akkor anarchia által átdúlt szigetcsoporton mindenható befolyásra emelkedett. *Tunner* szavai szerint »egy hatalmas hadisten által inspirált férfi volt ez,«²⁾ természetesen a benszülöttek felfogásában; dinasztiaát nem alapított, mert meggyilkoltatása félbeszakította pályáját s így szellemére,

¹⁾ A fajjelleg hatásának feltételezése nem zárja ki az égalji és tápviszonyok befolyását, mert ellenkezőleg ez maga is állandósult olyan viszonyok által elhatározottnak tekinthető, ha nem is mindig.

²⁾ Id. *Gerland* által, Anthr. VI. 167.

valamint sorsára nézve úgy tűnik fel, mint Caesarnak polynésiai ismételése, a ki bizonyára szintén egy »hatalmas hadisten« által megszálltnak tűnhetett fel.

A főnökök isteni természetében való hittel mindenütt egyesült azoknak alattvalóik irányában korlátlan kényúri hatalma, kivéve Új-Szélandot és Számoát, melyek utóbbikán a külforma és a hatáskörnek egy csekély maradványa, míg Új-Szélandban *csupán* a külforma tartotta fenn magát, minek valószínű okairól az illető helyeken szóltunk. A többi mind úgy tűnik fel, mint alattvalóinak feltétlen ura, kivel szemben nem létezik jog semminemű birtokhoz, sem az élethez. Ez természetesen nem lehetett az ős eredeti állapot; mind e népek, a csendes-tengeriek úgy, mint az ázsiaiak és amerikaiak, annak előtte bizonyosan kezdetlegesebb, természetesebb, önként kifejtett viszonyok közt éltek, mérsékelt tekintély által megkülönböztetett vezetőkkel élőkön. Múlhattak ekkép századok, de az idő folytával ezen állapotoknak át kellett változniuk, mint a viszonyok bizonyítják, melyek közt éltek, mikor velők először megismerkedtünk. Oly jelenségek, mint a főnökök iránti vallásos tisztelet, az istennel való összefüggés hite és az ez által indokolt korlátlan uralkodói hatalom, nem jöhetnek létre, csupán bizonyos ható okok eredményeképp. Ezeket abban véljük felismerni, hogy született a különböző törzsekben, különböző korszakokban egy-egy férfi, ki míg egyrészt varázst gyakorolt egyénisége és cselekvései által, másrészt kedveltje volt a szerencsének is, mert a véletlen játékának szerepét a személyiség kiemelkedését illető vizsgálódásoknál nem szabad ignorálni. Létezhetek annak előtte mások, kik egyéniségökre nézve hasonlóak voltak, de a kik korán elvesztek merész vállalataikban, vagy a kiket minden jelességök daczára

kikerült a siker. De a véletlen csak a következetlenségben következetes; a később jött, egyéniségének hatalma mellett, a szerencse állandó mosolyát is bírta. Vannak a társadalmak életében korszakok, melyekben a belső állapot¹⁾ és főleg az egymástól független társadalmak közti viszonyok alakulása, azok egyikének vagy másikának a felvirágzás, a terjeszkedés lehetőségét kínálja. Ily viszonyok közt óriási mező nyílik az egyéni kezdeménynek, ha támogatja azon egyéni erő is, mely olykor varázs-erőig emelkedik, az ember-társakra való befolyás tekintetében. Nem ismerhetjük meg a kezdetleges társadalmak történeteit, mert nem jegyezte fel senki, de az úgynevezett világtörténetnek, azaz a polgárisult társadalmak történetének legragyogóbb lapjai, melyek a késő nemzedéknél még mámorszerű lelkesedést költenek, azon lapok, melyek ily férfiak életírásába foglalva tartalmazzák egy állam, olykor egy világrész egyik korszakának történetét. A világtörténet ily óriásokat nem csekély számmal mutat fel.

Ennek bizonyítékául reá utalunk itt magas fejlődésű társadalmak történetében tapasztalt néhány esetére az egyéniség istenítettésének és bálványoztatásának.

A római népet a köztársasági korszak zárlatánál, mint bölcséleti művelődést elsajátítótól, bizonyára nem lehet a kezdetleges fokok állók közé számítani. Mindamellett Julius Caesar nemcsak hogy halála után isteni rangra

¹⁾ Nem kell hinni, hogy ez a kezdetleges fokokon ne mutathatna, a viszonyok egyszerűsége mellett is, különböző arczatot; így hogy csak egy eshetőséget említek, a népesség túlszaporodása egy termékeny területen, mely ennek dacára, egy részének kivándorlására készlet, a foglalás küzdelmei s ezek sikerei által szervezeti átalakulás alapjává lehet.

«mertetett, hanem már életében is élvezett isteni tiszteletet, melyet Suetonius tanúsága szerint, a szenátus által rendelt papok teljesítettek.¹⁾ Hogy Caesar istenné vált a valódi hit Tolt, Svetonius e szavai bizonyítják: »in deorum numerum relatus est non ore modo decernentium, sed et persuasione vulgi.« A játékok alatt, melyeket Caesar megtartani szándékozott volt, a miben halála meggátolta és melyeket helyette örököse Augustus tartott meg azután, a tizenegyedik óra táján hét éjjelen át egy üstökös csillag ragyogott az ég boltján s ezt Caesar a menyekbe befogadott lelkének tartották.²⁾ – Csak kora halála gátolta meg abban Caesart, hogy szentesíthesse maga számára római nők irányában ahhoz hasonló jogot, melylyel a tongai főnök-istenek dicsekedhettek a nép nőivel szemben, mint ez kitűnik Suetonius következő szavaiból: »Helvius Cinnatribunus plebis, plerisque confessus est habuisse se scriptam paratamque legem, quam Caesar ferre jussisset, quum ipse abesset, uti uxores liberorum querendorum causa, quas et quot vellet, ducere liceret.« Hogy ily joggal valóban is élt, habár még törvény által decretálva nem is volt az neki, az »omnium mulieruni vir« elnevezés bizonyítja.³⁾

Hogy mi volt az, a mi Caesart ily istenné tette, ki életében mindent merhetett és miután mindent mert, a mit merhetett, halála után megállott mint istenség a nép hitében, – erre nem kell egyéb okot keresni az óriási szerencse mel-

¹⁾ Decerni sibi passus est: sédem aaream in Caria et pro iribunali, thensum et ferculum circensi pompa, *templa, aras, simulacra juxta deos*, pulvinar flaminem, *lupercos*. Suetonius, Divus Caesar, 76.

²⁾ U. o. c. 88.

³⁾ U. o. c. 52.

lett, mely vállalatait kísérte, egyéni tulajdonainak rendkívülségénél. Szónoklatban, valamint a háború művészetében vagy elérte vagy felül is múlta a legkitünőbbek dicsőségét,¹⁾ írja Svetonius; más szavakkal: mint szónoknak a szónokok, mint hadvezérnek a hadvezérek közt nem volt nála kitünőbb. »Ki az a szónokok közt, kik soha egyebet nem tettek, mint beszéltek, a kit mint szónokot fölébe lehetne helyezni?« írta róla Cicero a Cornelius Neposhoz intézett levélben, hol Caesar tulajdonait mint szónokéit felsorolja.²⁾ Írói kitűnő tehetsége megérdemli az említést, habár minden tulajdona közt bizonyára ez volt az, melynek magasra jutásában legkisebb része sem volt. Sokkal többet mond ennél, hogy fegyverrel bánni és lovagolni kitűnően tudott; munka és fáradtság eltűrésében hihetetlen képessége volt; katonái előtt többnyire gyalog járt, nem gondolva sem esővel, sem a nap hevével. Hihetetlen gyorsasággal utazott, átúszva a folyamokat s megelőzve a futárokat, kiknek érkezését jelenteniük kellett volna. Hadi vállalataiban kétséges, hogy vakmerősége vagy óvatossága volt-e nagyobb. Korán felülemelkedett a vakhit megvetése által,³⁾ melyet abban mutatott, hogy kedvezőtlen áldozati jelenségek s egyéb előjelek által, melyekre a római hadvezérek különben oly igen sokat tartottak, soha nem halasztatta el valamely szándoka kivitelét. Gyakran helyreállította maga az ingadozó hadi rendet, elébe vetve magát a menekülőknél s kényszerítve őket az ellenséggel újra szembeállani; a kivívott győzelmet pedig

¹⁾ Eloquentia militarique re aut aequavit praestantissimorum glóriam, aut excessit. U. o. 55.

²⁾ TT. o. idézve.

³⁾ Ne religione quidem ulla a quoquam incepto absterritua inquam vei retardatus est. U. o. 59.

mindig teljesen felhasználta, nem engedve rá perczyi időt az ellenségnek, hogy magát összeszedje.

És mindazok mellett, melyeket Caesar bírt és melyeket tett, talán az ő története által sem annyira, mint Napóleoné által tanulhatta meg az emberiség, hogy pusztán az egyéniség hatalma, kedvező körülmények közt, minő tényezővé lehet a népek sorsának folyásában és alakulásában. Nem mond semmit ez ellen, hogy alkotásai állandók nem voltak; mások, kik kevésbbé óriások voltak, mint ő, kiknek lélekzete világzivatart nem idézett elő, hanem olykor, p. o. az esetekben, melyekre magyarázatot keresünk, csak zivatart a pohár vízben, alkottak állandót. Nagyon felesleges volna arra hivatkozni, hogy mi volt és mivé lett, hogy mivel és mit hatott; de egyre mégis reá kell itt, az egyéniség társadalmi hatásáról való nézetünk érdekében, utalnunk, a mire csak évtizedekkel halála után tanított meg; arra, hogy az egyéniség hátrahagyott neve és emléke mit jelenthet: a III. Napóleont, a ki mindennapi, közönséges egyéniség volt, azon név hatása fölemelhette a világ egyik legnagyobb és legmíveltebb nemzetének urává, ki kormányzata törvényeit inaga alkotta kénye szerint; és ennek bukása után még talán millió azon francia szívek száma, melyek keservvel telnek el, mert a gyarló gyermekkel, kinek fején a név dicsőségének utósugara ragyogott, eltemetve lett a remény, hogy a napóleoni dicsőség kultuszában még egyszer áldozni lehessen a nemzet szabadságával.

Napóleon példája egyszersmind a legteljesebben illusztrálja, hogy az egyéniség érvényesülése föltételeztetik szükségkép a korszak viszonyaitól, a melyben él. Mindenki el fogja ismerni, hogy ha hasonló egyéniséggel és hasonló családi és vagyoni körülmények közt egy századdal korábban

születik, neve reánk se jut, tekintet nélkül arra, hogy szorosabb hazája később csatoltatott a nagy államhoz, melynek urává lett. A XIV. vagy XV. Lajos uralkodása alatta corsicai apró nemes nehezen vitte volna tábornagyságig.

Az olyan kultuszt, a minőt a francia nemzet nagy része szentelt Napoléon egyéniségének, magában is, annál inkább pedig ha az utódokra is kiterjesztetik, jogosan lehet mondani logikailag. Azonban az emberi természetnek azon tulajdonaival is kell számolni, társadalmi tünemények vizsgálatánál, a melyek nem logikaiak.

Nem képezhet ezen tényező társadalmi fontosságával szemben ellenvetést, hogy a francziák benyomásoknak talán rendkívüli módon hozzájárulhatok más nemzetekhez képest^ nem szándékunk az egyéni fölény elvének hasonló kiterjedésben általános jelentőséget tulajdonítani; beismerjük, hogy vannak nemzetek, melyek körében ugyanaz, mi Franciaországban megtörtént, lehetetlen volna; ez a fajjelleg kérdéséhez tartozik s a fajjelleg különböző volta és fontossága nem az, a mit tagadunk, sőt ellenkezőleg, igen számosak az eltérések hasonfokú társadalmak közt, melyek egyébbel, mint a fajjelleg különböző voltával nem magyarázhatók meg, míg ennek különbségeit csak tapogatózva és kételytelten merjük visszanyomozni az állandó lakhelyek természeti viszonyaira.

Valószínűleg bárki meg fogja engedni, hogy az úgynevezett ősnépek közt, a melyek a fejlődés kezdetlegesebb fokán állanak, szintén létezhetnek olyanok, a melyek benyomás számára nem kevésbé hozzájárulhatok, mint p. o. a francziák.

Meg nem állhatom, hogy ne utaljak e helyen az emberiségnek egyik legnagyobb lángeszére a tekintetben, hogy

falikép gondolkodott az iránt, mely szerepet kell játszaniok oly egyéneknek, s tulajdonságaikban messze felülemelkednek a mindennapiság fokának: »ha létezik egy olyan, ki tulajdonságainak felsőbbbsége által annyira különbözik – vagy ha több, mint egy, de nem elég arra, hogy államot alkossanak – hogy mások erényeinek és politikai képességének mindnyáj okénak összevéve, ki nem állja az összehasonlítást amazokéval, akár csak egy, akár több, – ezek nem képezhetik egy részét az államnak; igazságtalanság lenne ezeket egyenlősíteni amazokkal, a kiket tehetőségre és politikai erőre messze felülmúlnak, mert az olyan úgy tűnik fel, mint isten az emberek közt.«

»Az ilyennek a törvény nem áll, mert ők magok a törvény,¹⁾ és nevetségessé tenné magát, a ki merne ezeknek törvényt szabni akarni, mert olyat mondanának, a minőt, Antisthenes elbeszélése szerint, az oroszlánok a gyorslábaknak (nyulaknak) feleltek, mikor ezek egyenlősítést követeltek.«²⁾

Es ezért tartotta Aristoteles ily férfiakkal demokratikus államokban való jelenlétét eltűrhetlennek, és kiknek eltávolítására az ostrakismost találták fel. A monarchia sem állhat fenn mellettök, ha nem ők az uralkodók. De botorság őket száműzni s így a bölcselő azon elhatározásra jut, hogy ilyen férfiakkal mindig királyoknak kell lenniök államaikban.

Aristoteles előtt e vázlatnál kétségtelenül Nagy-Sándor képe lebegett.

Kötelességünk talán elmondani, hogy minőnek kép-

¹⁾ *αυτα वाग εἰσὶ νόμος.*

²⁾ Aristoteles, Polit. III. 8.

zeljük az olyan ősvilági Napóleont; az utóbbi, testalkata mellett, nehezen vált volna be kezdetleges művelődésű népek-nél annak, a mi Franciaországban volt. Úgy képzelhetjük, mint rendkívüli testi erővel és ügyességgel felruházott férfit, ki törzstársait egy főnyivel múlta felül, a kinek harcsi bátorsága páratlan volt, észjárása éles és gyakorlati fel-fogású, a helyzetek rögtönös felismerése, az általános tapin-tat által volt megkülönböztetett, a melyekhez még járult, nem mint utolsó, az ékesen szólás, a rábeszélő tehetség. Kivételes emberek voltak, mint a dinasztia-alapítók álta-lában.

NEGYEDIK FEJEZET.

Theokratikus államok.

A megelőző fejezetben láttuk, hogy egyéni fenség, az emberi természetre gyakorolt varázsában, azon fokig emel-kehdhet, mikor az a bámult egyéniségben egy felsőbb világ elemeit véli felismerni. Az ezen alapon számos uralkodó háznak tulajdonított isteni származás azonban nem egye-düli módzata a társadalmi vezetés befolyásoltatásának a hitek által. Létezik ilyen befolyásoltatásnak egy más alapja is, melyet lehetetlen hallgatással mellőzni, noha a hitek eredete, természete és társadalmi befolyása magában teljesen önálló tárgyalást igényel. Itt csak röviden utalunk azon, senki által el nem tagadható, általánosan elismert tényre, hogy az emberi természetet – nem ugyan az egyé-nek összeségében, de – legalább az eddigi tapasztalások sze-

rint – azok nagy többségében, jellemzi a hajlam: hinni és pedig erősen hinni erőkben, befolyásokban, ható okokban, melyek létüket tisztán az emberi képzelő tehetségnek köszönik és első eredetökben visszavezethetők azon természetes alkotására a kezdetleges észnek, mely énje és cselekvényei kölcsönös viszonyából kiindulva, célzatosságot keres és lát minden eseményben, mely figyelmét felkölti, szándokot mindenben, a mi saját létét, a természet előtte ismeretlen törvényeiből folyva, befolyásolja. A jó s a rossz, mely érheti, kívánságainak teljesedése vagy megghiúsulása tehát úgy tűnek fel előtte, mint szándékosság eredményei; a kezdetleges lélek ebből folyó legközelebbi mozzanata az óhajtás: azon szándékosságot befolyásolni, az óhajtás pedig fölneveli az ennek, a befolyásolásnak lehetőségében való hitet.

Egy más fejezet keretébe tartozik azon okok vizsgálata, melyek folytán a kezdetleges társadalmakban nem csupán, hanem előhaladottabbakban is, bizonyos egyének hírébe jutnak, hogy fel vannak ruházva a képességgel, mely szerint befolyásolhatják azon szándékosságot. Ez eredetileg nehezen jöhet létre az illetőknek hozzájárulása nélkül, a kik szükségkép mindig ámitók, habár ámitásukba kétségtelenül gyakran belevegyül az önámítás is, mely az emberi szellem bizonyos gyarlóságai által jön létre. Ezen gyarlóságok gyakoriabbak még a mívelt társadalmak egyéneinél is, mint elhinnők, ha nem a tapasztalás bizonyítaná. ¹⁾ – Mísem természetesebb, mint hogy azokra, kik ilyen tehetséggel felruháztottnak képzeltetnek, azokra nézve ez elő-

¹⁾ A tér nem engedi, hogy a politikai szerkezet kezdetleges viszonyainak tárgyalásánál ezen állításokat bővebb kifejtés és adatok útján igazoljuk.

nyök forrásává lesz, mert megnyerésükkel a legforróbb óhaj-
tások, a legégetőbb szükségek betelésének előmozdítása
tekintetik lehetőknek. Az élvezett előnyek minőségökben és
kiterjedésükben azonban, mint látni fogjuk, igen erősen
különböznek és pedig, mint a tények mutatják, a szerint,
hogy az általok befolyásolhatóknak vélt események kategó-
riája általánosabb vagy szűkebb jelentőségű, társadalmi
vagy egyéni fontosságú. Mert a kezdetleges népeknek, lehet
mondani, mindnyájánál kivétel nélkül előforduló varázslók
ugyan rendesen gyakorolnak csapattjokra vagy községökre
bizonyos befolyást, melynek folytán a főnök is kénytelen
rajok tekintettel lenni, előlegesen tanácskozva velők a nép
gyülekezete elé hozandó kérdésekben; jó kedvben tartva
ugyanis, eszközei lehetnek céljai kivitelének.¹⁾

Létezik azonban egy hosszú sora a társadalmaknak,
és pedig úgy a legkezdetlegesebb, valamint a magasabb fej-
lődésűek közül, a melyekben a törzs- vagy államfő az, kit
varázsló képességgel, a természeti erők feletti uralommal
felruházottnak vélnek, és kinek ilyen helyeken kivétel nél-

¹⁾ A brazíliai törzsekre nézve Martius (i. m. 17. 1. és több he-
lyen) a kucsinokra a Smithsonian Report fennebb idézett jelentései
tanúsítják, hogy a főnökök számolnak törzsük varázslóival, noha
Martius szerint túllátnak fogásain és csak eszközökül hasz-
nálják őket a tehetségeikben hívő nép irányában; ez egyúttal egy
további tanúsága, hogy a nem örökös főnököket erősebb értelmiség
is különbözteti meg a tömegtől, melynek vezetését kezökbe vehették.
Afrikában is létezik ily felvilágosodott szellem, a főnökök körében -
így *Hildébrandtnak* (Ethnogr. Not. über Wakamba u. i. Nachbern.
Zeitschr. f. Ethnol. 1879. 387. 1.) egy főnök bevallotta, hogy az ottani
jóslok és kuruzslók hókuszpókuszáról mitsem tart, habár nyíltan fel
nem léphet ellenök. Számos más népet illetve is bírjuk a tanúságot,
hogy a főnökök kénytelenek a varázslókkal számolni.

kül deszpotikus hatalma ezen hiten alapszik. A legnagyobb adalékot ennek példáiból Afrika népei szolgáltatják. A bongóknál a falufőnök befolyását olykor a varázsló képességnek nevéhez kötött híre támogatja;¹⁾ a szintén a fehér Nílus folyamvidékén élő obbók, egy számos faluban elosztott népesség, ugyanazon főnök felsőbbségét ismerik el, a ki tekintélyét mint fő-esőcsináló és boszorkánymester gyakorolja.²⁾ Ez, noha viselete, Baker szerint, inkább bohócához, mint királyhoz illő, mégis nagy tekintélyt élvez népénél, mely semmi vallást nem ismer, de főnöke boszorkányságaiban erősen hisz; ezt még idegen törzsbeliek is fel szokták keresni. *Waitz* Brun-Rollet nyomán említi, hogy a fehér Nílus vidékén az időjárást a királytól függőnek tartják, a minek azonban itt az a kellemetlen következménye, hogy ha az eső kimarad, a királyt megölik.³⁾ A banjaroknál a király, a ki egyszersmind főpap, *EIZELZ* ÉL legfőbb varázshatalom birtokában állónak tartatik, nemzeti balsorsért szintén felelőssé szokott tétetni, csakhogy itt nem életével lakol, hanem egyszerűen verést kap mulasztásáért.⁴⁾ – Loango királyáról 1688-ból való jelentések alapján írja Bastian, hogy alattvalói hite szerint, esőt csinálni, állat alakját ölteni s egyéb hasonlókat tudott.⁵⁾ Ugyanerről *Waitz* is említi újabb ada-

¹⁾ *Schweinfurth*, i. m. I. 284.

²⁾ The Obbo-chief holds his authority over his subjects as general rain-maker and sorcerer. *Balcer*, The Albert Nyanza, London, 1866. I. 317. A nevezett utazó benyomása az volt, hogy az obbo főnök, ki sok évig ámította már akkor alattvalóit, utóvégre maga is elhitte, hogy természet feletti erővel bír, ismételt kudarczok daczára.

³⁾ *Anthropologie*, II. 129.

⁴⁾ *Waitz* i. h. Hecquard nyomán.

⁵⁾ *Eechtsverháltnisse* 370.

tok nyomán, hogy az időjárást tőle függőnek tartják.¹⁾ – *Waitz* által idézett forrás szerint a kruknál az állam négy főjének egyike, a főpap, felelős az aratásért, időjárásért, egészségért, hal-hőségért s a kereskedelmi ügyek kedvező menetéért.²⁾ Futatoro fejedelme egyszersmind a marabutok (szemfényvesztéssel foglalkozó papok) legfőbbikének és legszentebbikének tartatik.³⁾ Wadai szultánja szent és ihlet látnoknak tartatott.⁴⁾ A Muatajanvórol azt hiszik, hogy senki nem érintheti a nélkül, hogy annak varázsszerei folytán meghaljon; ha azonban akaratlanul történt az érintés, a muata-janvo keze fejét az illetőnek keze fejéhez szorítva, oldja fel a varázst; ugyancsak az ő számára embereket szokás leölni, kiknek bizonyos testrészeit szükségli varázsszerek készítésére.⁵⁾ Hasonló természet feletti erőkkkel felruházottnak képzelik a kaszembét is; mindamellett, mint *Bastian* kiemeli, az ilyen afrikai boszorkánymesterek tartanak a netalán magoknál erősebb varázslóktól s ezért több európai utazó., köztök Rubruquis és Livingstone, kénytelenek voltak olyan szertartásokat kiállni, mielőtt az uralkodókhoz kihallgatásra bocsáttattak volna, melyek czélj a varázshatalmuk paralizálása volt.⁶⁾ A baszútók fejedelmei esőt csinálnak, elúzik a jégverést, megszentelik a fegyverüket és megvarázsolják az ellenséget. A barea és kumána népek alfái című papi főnöke esőt idéz és sáskákat űz el; őt, ha nagy szárazság uralkodik, megkövezik, és rokonai kötelesek az

¹⁾ Id. h.

²⁾ Id. h. II. 140.

³⁾ *Bastian* i. m. 9. 1.

⁴⁾ Id. h. *Mohammed el Tundzsl* nyomán.

⁵⁾ Id. h.

⁶⁾ Id. 11.

első követ dobni. Ide tartoznak azon rejtélyes felavatások is, melyek többhelyt előfordulnak. Így Munióban (Közép. Afrika) az újon választott fejedelem, ki azonban csak az uralkodó család tagjai közül választható, köteles 7 napot tölteni egy barlangban, mely a muniói fejedelmek temetkezési helye mögött emelkedő sziklafalban létezik, nem tudni, mint emberi kéz vagy természet műve; körülte egy régi város omladékai terüinek el s a hely emberektől teljesen elhagyatott.¹⁾ Ezen neme a felavatásnak a szellemekkel való társalgást jelzi, kik az új fejedelmet hatalmával látják el és talán tanításokkal annak használata iránt. Madagaszkárban az antaimúrok népénél csaknem isteni tiszteletben részesült a király, e mellett azonban a jó termés iránt, valamint, a népet sújtó minden csapásért is felelős.²⁾

Amerikában is hasonló felfogással találkozunk. Az aztékeknél a fejedelem, mint helyettese az istenségnek, magát az istenség fiúvolájának nevezte, a melybe az lehelletét bocsátja és a ki által hangját hallatja.³⁾ Ugyanitt, azaz Mejjicóban, azon herczeg, kire a trón szállott, koronázása előtt négy napot vallásos visszavonultságban tölt, a koronázásnál pedig esküt tett reá, hogy fentartja a régi vallást, követni fogja ősei törvényeit, a napot jární hagyja rendes pályáján, a fellegekből az esőt eredtetni, a folyamokat folytatni fogja és a mező és kert terményeit meg hagyja érni. A törtékekről mondatik, hogy uralom és papság nálok egy volt és hogy a vallásos szertartás volt a trón alapja.⁴⁾

¹⁾ *Barth*, Beisen und Entdeckungen in Nord- u. Central-Afrika. Halle, 1857-58. II. köt. 295. és köv. 1. Descr. Soc. Gomara nyomán.

²⁾ *Bastian* id. 10.

³⁾ *Waitz*, Antlir. IV. 73.

⁴⁾ *Bastian* id, m. LIV. 1.

Guatemala több államában az uralkodó egyszersmind főpap is volt és ennek kötelessége volt inség idején egy, a templom közelében álló kunyhóban hosszas böjtöt tartani és mintegy magára venni alattvalóinak minden bűnét.¹⁾ A kieseknél világi és egyházi hatalom, úgy látszik, szoros kapcsolatban állottak; ezek királyukról azt tartották, hogy 7 napra fölemelkedik az égbe, 7 napra pedig leszáll az alvilágba és hogy a legkülönbözőbb állatok alakját veheti fel s így tehát – teszi utána Waitz – egyszersmind varázsló pap is volt; ehhez járul, hogy a király vezette a könyveket, melyekbe fontos események lettek följegyezve, a mi különben mindenütt a papok tisztjéhez tartozott.²⁾ Herrera szerint Tlascalában, Huejocincoban és Cholulában a trónörökösnek hosszú és kemény vezeklésen kellett átmennie trónfoglalása előtt.³⁾ Ide, a felső szellemmel való megszállás módszerei közé, tartozik talán a perui trónkövető vezeklése is, ennek, Herrera szerint, egy hóig tartó visszavonulása és böjtölése.⁴⁾

A kaluzák, egy floridai nép, királyukat isteni természetűnek tartották és hitték, hogy hatalmában áll megadni vagy megtagadni a jó termésre szükséges időjárást, úgy, mint a vadászaton való szerencsét.⁵⁾ A csibesák három önálló fejedelmének egyike, az irákai főnök, egyszersmind főpap és fővarázsló volt;⁶⁾ állítólag egy régi próféta, a ki vallásuk

¹⁾ *Waitz*, Anthr. 262.

²⁾ Id. h.

³⁾ *Descr. Soc.* 2. fiiz. 12. 1. *Waits* IV. 74.

⁴⁾ *Waitz*, Antlir. IV. 411.

⁵⁾ *Brinton* id. *Bastiannál* id. m. LIV. 1.

⁶⁾ *Piedralitaid.* *Descr. Soc.*-ban id. IX. 14. 1. és *Gomara*, *Waitz*-nél IV. 73.

alapítója volt, rejtélyes eltűnése előtt átruházta volt egész szentségét, és az eső-csinálás képességét az iracai fejedelemre, a kinek méltósága azonban nem volt örökös, hanem választás útján tölthetett be, mely négy örökös főnökre volt bízva, kik azonban nem szabadon választhatták fejedelmüket, hanem csak két falu lakosai közül felváltva.¹⁾ Szentségének hirtelensége nagy kiterjedést szerzett e fejedelem uralmának. Bogotában (ugyancsak a csibcsák egyik nagyfejedelemsége) a trónörökös igen szigorú neveltetésben részesült; 16 éves korától kezdve a templomban kellett élnie, nem volt szabad *A* napot látnia, sőt ennie, nővel közlekednie stb., különben kormányképtelennek és becsületvesztettnek nyilvánítottatott volna. Nevelésének befejeztetése után egy évig böjtölnie kellett.²⁾ Az iracai fejedelem hasonló módon 7 évig készítettetett elő.

A naceszek női ágon örökös királya, ki korlátlan kényúri hatalmat élvezett, egyszersmind főpapja volt a napnak, melyet a naceszek legfőbb istenkép tiszteltek. A király a nap testvéreinek neveztetett és keltekor minden reggel üdvözölte azt, dohányfüstöt fújva fel hozzá.³⁾

Ausztrália dél-nyugati részében a varázsló orvosok, vagy helyesebben a kuruzslók gyakorolnak legtöbb befolyást törzseikre.⁴⁾ Ugyanazon törzsekre vonatkozhat Bastian közlése, ki azt írja, hogy George-Soundban a papok s királyok varázslóknak tartatnak, a kik zivatart, esőt és betegséget előidézni és elhajtani képesek.⁵⁾

¹⁾ U. a. id. h. 24. 1.

²⁾ A források *Waitznél* id. h. IV. 359. és Descr. Soc. 2. f. 14. 1.

³⁾ *Waitz* id. m. III. 219.

⁴⁾ *Waitz-Gerland* id. m. VI. 791.

⁵⁾ *Bastian* id. m. 9.

Egy ázsiai népről, a sirikről, Elphinstone írja, hogy főnökük, a nika, parancsának mindig rögtön engedelmessé válnak, valami természet feletti eredetű büntetés folytán.¹⁾ Ázsiában azonban ilyen példa csak elszigetelten fordul elő, a minnek magyarázatát keresni sem kell. A vallásrendszerek, melyek az emberiségben nagy kiterjedéstértek el, mind itt keletkeztek. A nagy vallásos reformatiók, melyeken a világrész népei átmentek, eltörölték az ősi hitek nyomait; részben előhaladtabb kultúra befolyása alatt jöttek létre, mint elfogulatlanabb gondolkodás eredményei. – Sem az ó-perzsa dualizmus, sem a brahmanizmus, buddhizmus és izlam elterjedésével nem fért össze hasonló hitek fennmaradása. Mindazáltal egy igen fontos kivétel létezik itt; a nemzet képezi azt, mely számra a földtekén a legnagyobb, és melynek kultúrája az európai után a legfelső fokot foglalja el jelenben. Chinában, hol sok tekintetben bámulatos haladás mellett a legősibb intézmények némelyike oly szívósan fentartotta magát, mint p. o. az exogamia, Chinában a ki egyszersmind főpap, az országot érő csapásokért felelősnek tűnik fel és p. o. szárazság esetében folytonos ima által igyekszik a mennyet kiengesztelni, vezekelvén, mint a kinek hibája költötte fel annak haragját. Igazolással idézzük egy angol író szavait, ki sok időt töltött ez országban: »Eszőért való imádkozás Chinában mindennapi dolog, a szárazság egyike lévén itt a legkomolyabb csapásoknak. Ősi hit szerint, ha csak némileg tartós is a szárazság, ezért a császár tartatik felelősnek és gyakoriak az e tárgyban a tiszteletre méltó »Pekingi Hírlap«-nak lapjain közzétett önkárhoztató császári nyilatkozatok. Szélső esetekben a

³⁾ *Post*, Urspr. d, Rechts. 77. 1.

császár szegényes ruhába öltözködve, áldozatot hoz az égnek és könyörög annak jóindulatáért. ¹⁾ A császár itt mint közvetítő az istenség s az emberek közt, ki ezek irányában korlátlan hatalommal van felruházva, felelős viseletükért az égnek s egyszersmind ennek kegyéért, alattvalóinak.

A görög mythos is megőrizte egy őskori dinasztia emlékét, mely fejedelmi rangját a varázs-képességben való hitnek köszönhető. Midőn Argos nőit egykor őrjöngés fogta el és házaikat otthagya, barangoltak a környéken, Melampus, az Amythaon fia, kigyógyította őket a kórból, azon föltétel alatt, hogy Argosnak egy harmada neki, egy harmada pedig fivérének, Biasnak, adassék királyságul. ²⁾ A kuruzsló ivadékai az uralommal örökölték ősük természetfeletti tulajdonait is, legalább a közhit szerint, ezt bizonyítja azok egyikének neve, Mantios³⁾ (mantis-ból = jós, próféta) és kivált a sokat dicsőített dédunokáról, Amphiaraos királyról való mondák, ki jós-tehetségéről volt híres, halála után pedig istenkép tiszteltetvén, az embereknek álmukban adott jóslatot. ⁴⁾

Égy részére nézve a felsorolt theokratikus uralmaknak teljesen tisztán áll, hogy a fejedelem által alattvalói iránt gyakorolt hatalom a varázs-erejében való hiten alapszik és ennél fogva jogosan föltehető, hogy ez esetekben azon hit volt az, mi a theokratikus uralkodók sorának elsejét a társadalom élére emelte. Csalhatlanul bizonyítják ezt azon példák is, midőn a fejedelem, ki a varázs-tehetsége iránti várákozásnak meg nem felel, tekintélyét vagy elveszti, vagy

¹⁾ *Bennys*, The Folk-Lore of China. London and Hongkong, 1876. p. 125.

²⁾ *Pausanias* II. 18. 4.

³⁾ Id. h. YI. 17. 6.

⁴⁾ Id. h. I. 34. 4. és 5. II. 13. 7.

vezekelni kénytelen, mint a ki viselete, vagy valamely elkövetett hiba által a természetfeletti tényezőre való befolyást s illetőleg annak kegyét elvesztette. De azon társadalmakra nézve is, melyekről nem valószínű, hogy az uralkodó hatalma ténylegesen még azon hiten alapulna, ott is, a mennyiben szertartások, fogadások, rejtélyes felavattatás, és a világtól való visszavonulás, aszkétai életmód általi előkészítéssel fordulnak elő, ezek reá utalnak az uralkodói hatalom ilyen eredetére, habár a későbbi korban inkább a hagyományon, a bevett jogszokáson is alapszik az, mint azon hitnek tényleges erején.

A theokratikus jellegű uralkodók közül az afrikaiak, u. m. a muata-yanvo, a kaszembe, Loango, Bornu Wadai, Baghirmi stb. királyai, valamint a kisebb esőcsináló főnökök is, kényúri hatalommal vannak felruházva. Montezuma korlátlan úr volt Mexicóban, ¹⁾ a nacseszek királya ura volt alattvalói életének és vagyonának, a nutkák főnökei is sokkal erősebb uralkodói tulajdonítványokkal vannak felruházva, mint egyéb észak-amerikai népek főnökei; a csibcsa fejedelmek despoták. Peruban a király személyében volt egyesítve az összes állami hatalom, habár az enyhe módon s az alattvalók javára való tekintettel érvényesítettett és a hagyományos szokások és törvények, a birodalom örökölt szerkezete tiszteletben tartattak. Tagadni szokás, hogy Chinában kényúri lenne a kormányzat, mert itt, legalább az újabb időben, nem tapasztaltattak az uralkodó hatalmának zsarnoki nyilvánulásai; a chinai császár viszonyát alattvalói-

¹⁾ Der Herrscher besass unumschränkte Gewalt, denn er galt als Stellvertreter Gottes auf Erden. *Waitz*, Anthr. IV. 68. Mexicóban tehát ugyanazon hit volt az uralkodó korlátlan hatalmának forrása, mint Chinában; l. alább.

hoz, az atya és gyermekei közöttihez szokás hasonlítani; azonban tudva van, hogy az orosz nép is atyját látja a csárban s azért még senkinek nem jutott eszébe az orosz birodalomban egyebet látni deszpotiánál; és épen ezen atyai állásnak hangsúlyozása az, mi legteljesebben fejezi ki ott a lakosság örök kiskorúságát. Chinában annál is tökéletesebb valósággal áll a viszony ilyen felfogása, mivel a chinai jogban az atyai hatalom felfogása teljesen egyez azzal, melyet a régi római jogban találunk »patria potestas« neve alatt s mely szerint az atya valóságos birtokosa marad érett korú fiának is. ¹⁾ A kormány teljhatalmúlag rendelkezik s vele szemben nem áll sem agora, commitium vagy bármi néven nevezendő népgyűlés és annál kevésbbé választott testület Ezen tökéletes abszolutizmusnak lényegében az atyai hatalommal való azonosítása, melylyel erkölcsi jogosultsága igazoltatik, természetfeletti beavatkozás hitén alapú, melynek közegéül tűnik fel. Ez állítás igazolásául álljanak itt egy elfogulatlan figyelő szavai, ki hittérítő minőségében járta be Kelet-Ázsia nagy részét: »Confucius és tanítványainak eszméi szerint az ég az, mely a birodalom nagy mozgalmait és forradalmait irányozza és szabályozza; ennek akarata az, mi az uralkodó családokat megdönti és újakat állít helyökbe. A birodalom valódi és egyedüli ura az ég, mely képviselőjéül választ, a kit tetszik és átruházza

¹⁾ L. erre nézve többi közt, *Plathót* (Verfassung und Verwaltung China's unter den drei ersten Dynastien. A bajor kir. tud. akad. philozopbiai-philologiai osztályának értekezéseiben X. k. 468. 1.), ki a chinai atyajogot még föltétlenebbnek tartja a rómainál, mivel itt (egy esetben) a consuláris atya consul fia iránt tiszteletet tanúsítani volt kénytelen, holott Chinában az atya, habár fia császár s atyja gonosztevő volna is, mindig atya marad, azaz fiánál felebbvaló.

erre a népek feletti korlátlan hatalmát. Az uralkodóság mennyei mandátum, szent küldetés, mely a közösség érdekében bizatik egy egyénre és melyet tőle az ég visszavon, mihelyt kötelességeiben feledékenynek és küldetésére nem méltónak mutatkozik. Ezen politikai fatalizmusból foly, hogy forradalmi korszakokban a küzdelem rettenetes addig, a míg nagy sikerek és igen határozott felsőbbtség nem lesznek az alattvalók számára, mintegy jelévé a mennyei akaratnak; midőn ezek beállanak, a nép könnyedén egyesül az új hatóság körül és sokáig utógondolat nélkül hódol annak. Az égnek volt egy képviselője, egy fogadott fia, a kit azonban megtagadott, visszavonva tőle hatalmát; helyette mást választott s akarja, hogy ez iránt legyen engedelmesség; ime az egész rendszer.«¹⁾

Hue felfogása, mely kétségtelenül helyes, egyezik azzal, mit a megelőzőkben a siker szerepéről dinasztiki alapításában mondtunk. Ez korántsem áll ellentétben a befolyással, melyet az egyéni kiválóságnak a kiemelkedés, a megkülönböztetés és ezzel a társadalmi szervezkedés irányában tulajdonítunk. Mert hiszen az egyéni kiválóság (melyet azonban nem kell erkölcsi jélességgel azonosítani) éppen legbiztosabb eszköze a sikernek; sőt ez az egyedüli eszköz, mit az egyén »bír;« mert minden, a mi ennek »bírásán« kívül esik, szükségkép befolyásolhatlan és a véletlen körébe tartozik. Hogy ez a véletlen olykor megszerzi a sikert ott is, hol az egyéni tulajdonok hiányzanak, és hogy – a mi gyakoribb – meggátolja azt, a hol ezek megvannak, ezek rendhagyó és kivételes esetek, melyek nem tehetik kérdésessé, hogy a siker nagyban és egészben azon eszközöktől

¹⁾ *Huc, L'Empire Chinois. Paris, 18 54. II. 94. 95.*

függ, melyekkel a természet az egyént, az általánosokon kívül felruházta.

Ezek szerint Chinában a siker, és így itt is – bár kivételt engedő – szabály szerint az egyéni kiválóság, vagyis annak foka, a mit az egyén tenni bír, az mi uralomra segít s a dinasztiai alapját megveti, mely dönt a versenyzők közt. Mindamellet az elért hatalom általában valamint fokában, belterjességében sem az alapító egyént, sem utódait a dinasztiai illetve, nem a személyiség varázsán alapszik, habár másutt ez is lehet istenítés alapja, hanem azon hitre van állapítva, hogy a természetfeletti mindenható erőnek, melytől az emberiség sorsa függ, eszközül szolgál, de nem akaratlan és ezért mindig engedelmes eszközeül, mely saját akarattal bír és elejtetik, mihelyt ez akarat többé nem egyez meg ama legfelsővel.

Addig azonban, míg a természetfeletti hatalom műszerül tűnik fel, akarata és kénye nem ismer ellensúlyt, így Hue szavaival: A császár, mint fia az égnek és következőkép mint atyja és anyja a birodalomnak (chinai kifejezés szerint) tiszteletet, sőt isteni tiszteletet is jogosan követelhet minden gyermekétől. Tekintélye korlátlan; ő az, ki a törvényt alkotja és eltörli; ő az, ki szabadalmakkal ruházza fel a mandarinokat, vagy rángj októl fosztja meg őket; az élet- és haláljog egyedül őt illeti; minden közigazgatási és igazságszolgáltatási hatalom tőle ered; a birodalom összes erői és jövedelmei rendelkezésére állanak; egy szóval: az állam a császár. Hatalmát átruházhatja, a kire neki tetszik.¹⁾

A mit Hue mond, azzal általában egyeznek azoknak

¹⁾ Id. h. 95. I.

ide vágó jelentései, a kik China viszonyait tanulmányaik tárgyává tették. ¹⁾ A sok közül mint rövidségében különösen találót és határozottat, egy új munkából idézzük még a következő vázlatot: »E terjedelmes birodalom kormányformája az abszolút monarchia. A császár úgy tekinti önmagát, mint a menny elhatározásainak tolmácsát; a nép, melyen uralkodik, elismeri őt közvetítő kapocsul az istenek és maga közt... és föltételezi róla, hogy az istenségekkel kényeszerint közlekedhetik és hogy kieszközli tőlök azon áldásokat, melyekre neki személyesen, vagy a nemzetnek van szüksége.« ²⁾ Gray, miután röviden ismertette az egyes központi szakhatóságok beosztását, feladatait és ügyrendét, hozzáteszi, hogy »azok határozatai, kellő megvitatás után, a megkívántatott tisztelettel ő császári felsége elé terjesztetnek. A miniszterek hatalma azonban csaknem névleges, mivel a császár magát felelősnek csupán az istenek irányában tekinti, a kiket képviselni föltételeztetik. A nép ekkép kezében van a császárnak, úgy mint a gyermekek nemzőjöknek.«³⁾

¹⁾ *Plathnál* (Id. m. 476.) olvassuk, hogy Confucius a Csung-Yungban, 28. fej. mondja: »Csupán a császárnak van joga a szokásokat meghatározni, törvényt és mértékeket szabályozni, az írásjegyeket javítani.«

²⁾ *Gray, China. A history of the laws, manners and customs of the people.* London, 1878. I. 19.

³⁾ Így *Plath* (Verfass. v. Verv. 469.) is azt mondja, hogy a nép> teljesen kiskorúnak (unmündig) tekintetik és csak engedelmeskedni tartozik. Confucius a Lün-iüben (8. 9.) kinyilatkoztatja, hogy a népnek nem való tudni az okokat, melyekért valamire utasítatik. *Plath* egyébiránt hozzáteszi, hogy a nép szava a régi Chinában is isten szavának tartatott és hogy a császárok kénytelenek voltak a közhangulatot tekintetbe venni, a mennyiben ez dicséretben vagy rosszalásban, szatírákban stb. nyilvánult, mert népgyűlések, szavazás és hasonlók-ról nem volt szó. *Hue* tapasztalása szerint azonban a nép egyáltalá-

Hogy theokratikus uralkodók hatalmát az esetek többségében korlátalannak mutatja a tapasztalás, ennek magyarázata önként foly a hitből, hogy természetfeletti erőkkel rendelkeznek, melyek által a népnek használni és ártani tudnak. Azért e hitben, mely hatalmas varázslók hírében álló egyéneket emelt olykor a község élére, melyben éltek, e hitben gondoljuk felismerni eredetét azon kezdetleges társadalmi szervezetek egy jelentékeny részének, melyekben a főember akarata, alattvalóival szemben, mindenhatónak tűnik fel. Az istenítettés és korlátlan hatalom másik forrása, az elért, különösen a harcban elért siker, ott, a hol ez a vezér kezdeményének, vezéri tehetségének és a követőire, egyéniségénél fogva, gyakorolt befolyásnak félreismerhetlen következménye; ezen forrásra igyekeztünk visszavezetni a polynesiái arikiknek állását, ebből láttuk a jelen korban kifejlődni a zuluk és más délafrikai népek uralkodóinak felülmúlhatatlan deszpotizmusát. – Azonban a két forrás egyesülése az eredmény közös megerősítésére, azért nincs szükségkép kizárva. Valószínűtlennek tűnik ugyan fel, hogy egy hadi sikerei által magas hatalmi fokra emelt uralkodó háznak egy uralkodó tagja a varázsló vagy boszorkánymester szerepére adja magát, felső erőkkel való közlekedést színelve vagy hitve el magával; ellenben könnyen előfordulhat azon eset, hogy egy theokratikus dinasztia kormányzó ivadéka, ki véletlenül tettvágyó, harcias szellemmel és megfelelő tehetségekkel van felruházva, megszerzi az elemeknek parancsoló varázshatalmának hite mellé a győzelmi diadal fénykoszorúját is. Így az inkákról valószínű, hogy állásuk

ban nem foglalkozik politikai kérdésekkel és minden e nemű beszélgetésnek kitér azon válaszszal, hogy ez a mandarinok dolga, kik azért fizettetnek, hogy az állam ügyeivel foglalkozzanak.

alapját, mint törzsük főnökéét, ilyen hit képezte; erre látszik mutatni a trónörököstől megkívánt hatásában talán léleknemesítőnek vagy tisztítónak gondolt vezeklés. Másrészt tudjuk, hogy kiterjedt birodalmuk hódításnak eredménye és hogy annak számos törzsei a fegyver ereje által lettek közös uralkodó hatalma alatt egyesítve.

Az imént elmondottakból, úgy hiszszük, elég biztosan kitűnt, hogy azon uralkodók, a kiknek uralkodói állása a hitben gyökerez, hogy természet feletti erővel rendelkeznek, vagy hogy ők ilyenek eszközei – általában abszolút hatalmat és gyakran kényuralmat gyakorolnak államukban, vagyis alattvalóik irányában, mindaddig, a míg tart ama hit, a míg alattvalóik előtt úgy tűnnek fel, mint a kik varázslataik vagy imáik által az emberek sorsát befolyásolni s a természetfeletti erőknél az emberekre nézve kedvező hatásait kieszközölni képesek vagy hajlandók. Hogy ilyen hit abszolút, sőt kényúri hatalmat is állapíthat meg, ez természetesnek fog feltűnni, ha meggondoljuk, míveletlen vagy kezdetleges művelődésű kedélyekben mily roppant belterjeségre képesek emelkedni a legindokolatlanabb hitek. – Az európai művelt államok köznépeknél, főleg a falusi népnél, olykor a vakhitnek vagy babona-hitnek oly nyilvánulásai tapasztalhatók maiglan is,¹⁾ melyek Afrika belsejében élő népekhez méltók.

Elfogadván mint bebizonyítottat, hogy korlátlan hatalmú uralkodók ilyen állása igen gyakran a vakhit jelzett

¹⁾ Csak azon boszorkányüldözésekre utalok, a melyekről hozott Hírek a napi lapokban oly gyakran ismétlődnek, nemcsak Magyar-, de Német- és Franciaországban is, valamint a szláv népeknél. Hol egyesek, hol egész községek népe vállalja magára a vádló s egyszersmind a bíró szerepét.

nemén alapszik, egy más körülmény vonja magára figyelmünket, mely aligha lehet minden összeköttetés nélkül amazzal. Ez a következő: A kezdetleges művelődésű népek körében, a minőkre szemlénkben szorítkozunk, oly társadalmakat, melyekben az államfő korlátlan vagy kényúri hatalommal van felruházva, csaknem kizárólagosan forró vagy meleg égaljú földrészeken elhelyezkedve találunk. A világ-részek közt Amerika az, a mely ősi társadalmainak szemlélete ez észrevételre vezet, míg a többi azután megerősíti. Hogy épen Amerika az, hol e jelenség legfeltűnőbbben nyilvánul, könnyen megmagyarázható. Az *átlagában* aránylag keskeny kontinens a szélességnek minden fokán, az észak jeges vidékeitől a tropikus zónán át terjeszkedik a déli félgömb hideg régiójáig s ez által az égalj befolyásainak szemléletére oly kitűnő tárgyat képez, mint egy más világ-rész sem. A régi Mejico kényúri monarchiái, mint Tenochtitean, Tezkuko, Tlakopán és Mecsoakán, valamint az Antillokon fennállott, a guatemalai és közép-amerikai kisebb-nagyobb kényuralmak, a csibcsa nép három kényúri állama a mai Új -Granada területén és végre az inkák nagy birodalmának törzsországa az északi és déli szélességnek 22-ik fokai közt terülnek el, habár az utóbi, hódítás által később a déli szélesség 30-ik fokáig is kiterjesztetett. A jelzett két parallela közt szabad népnél hiában keresnénk fejlettebb politikai szerkezetet, noha ilyenek vérrokon törzsek, kiterjedt és hathatós szervezettel ellátott szövetségeinek alakjában nem hiányoztak a nagy kontinensen. De ezek mind a mérsékelt vagy a hideg égöv alá esnek, mint az araukánoké, melynek aequatorialis határa a déli szélesség 33-dik foka, a krik népeké, melynek határai az északi szélesség 25-35-dik fokait érintették ugyan, de kiknek valódi hazája

csak a 30-dik fokon túl északra kezdődik, honnan hódítólag foglalva terjeszkedtek le Florida félszigetére előőrseik, a szeminolok. A delawarok szövetségének területe a 39. és 42-dik fok közt nyúlt el és végre az irokézek lakhelyei a 41. és 43-dik fok közt feküdtek. Kényuri társadalomról az imént nevezettekén kívül még háromról van tudomásunk, u. m.: 1. a Nachez királyságról Louisiana-ban, mely a gyarmatosítás idejében rég fennálló, theokratikus jellegű királyság volt; ennek területe feküdt a 30-33-dik fok közt, tehát a forró és mérsékelt földöv határán, de természeti viszonyai-ban az előbbinek típusát képviselve. 2. Powhattan urasága, egy vállalkozó szellemű és szerencsés férfi alkotása, mely rövid tartamú volt s életképességét nem bizonyította be. 3. A nutkák fejedelemségei, melyek az egyetlen valódi kivételül tűnnek fel, mely kivétel okára talán reá jöhetünk, ha a szabály okára nézve lesz némi tájékozásunk. Mert hogy törvényszerűséget kell látnunk a felhozott tényekben, e mellett bizonyít, hogy ha egyéb világrészek kezdetleges társadalmainak geographiai elosztását vesszük szemügyre, nemcsak ellentétet nem tapasztalunk az Amerikában észlelt-ekkel, hanem ellenkezőleg, mindenütt hasonló eloszlást látunk, habár az a kontinensek eltérő alakjánál, valamint a chronologikus eltéréseknél fogva is nem oly szembeszökő. A kezdetleges művelődés foka az ó-világ részeiben évezredekkel különbözik s itt nem lehet egyidejű állapotokat összevetni, mint Amerikában, a hol az összehasonlítás tárgyai, térben mint időben, szorosán egymás mellé vannak rendezve. Láttuk, hogy Afrika, mely egész kiterjedésében forró égéljű, számtalan első- és másodfokú társadalom mellett, egyetlen kifejlett szövetségi szervezetet sem, de elég számos, részben kifejlett szervezetű kényuri társadalmat mutat fel

a múltban és jelenben, mint p. o. némely mandingók, a jolofok, a fuláhk birodalmi, Dahomey, Asbanti, Bagirmi, Bornu, Vadai, Monbuttu, Unioro, Uganda, a Kaszenibe és a Muata Janvo birodalmi és mások.

Forró éghajlat alatt virágoztak azon kényúri társadalmak is, melyekből lettek a világtörténetet megnyitó Egyiptom, Babylon és Elam. Az ókori történet, mely a távolabb délen ezeket tárja fel előttünk, a mérsékelt éghajlatú, telet ismerő Dél-Európában a legrégebb szövetségi szervezetekkel ismert meg, melyeket a görögök és Itália régi népei alkotnak, valamint messzebb északnak a germán népek.

Ha e tapasztalatok nyomán azon gondolat merül fel, hogy a forró égélj magában elegendő reá, hogy még ki nem derített úton előmozdítsa az alatta élő társadalmakban a kényuralom kifejlődését, ezzel szemben reá kellene utalni mint czáfoló példákra, azon népekre, melyek forró égélj alatt élnek, a nélkül, hogy kényuraság nyomait mutatnák ősi szervezetükben. Ilyenek első sorban a beduin arabok. Ezeknek nagy törzsei, mint láttuk, mindig több törzságra oszlanak; ez utóbbiak élén egy sejkh áll és hasonlókép a törzs élén is. E méltóság többnyire, talán mindig, örökös valamely családban s olykor a családnak két tagja is osztozik benne. De ezen dynastikus intézmény daczára, a beduin szabad ember, forma és tény szerint. A törzsnek legutolsó férfitagja is nevén szólítja a nagy sejkhet és jelenlétében kínálatlan leül. Egyetlen népszerűtlen vagy önkényes cselekedet feloldhatja az engedelmességet s a törzs férfiai más, igazságosabb vagy bizalomra méltóbb vezért keresnek magoknak, a míg lehet, ugyanazon család tagjai közt. Habár a sejkh által kívánt adózást teljesítik, midőn véleményök szerint a törzs becsülete vagy biztossága követeli ezt, de

arra nézve, hogy e szükség fenforog-e valóban, magok Ítélnék egyedül. Ilyen a vándor szémi törzsek társadalmi élete évezredek óta, ilyen volt Izrael törzséé is, minekelőtte Kkanaan termékeny földén megtelepedett volna.

Nem oly biztos, de némely jelenségekből következtethető, hogy Iran népei, mielőtt nagyobb államokat képeztek, hasonló viszonyok közt éltek. A mit Herodot mások után elbeszél, hogy a médoknak Dejokes előtt nem volt politikai szervezetök, sem vezetőik, sem bíráik, csak az egykori szabadság emlékezetéből eredhet olyan módon, hogy ezen állapot és a teljes anarchia közt, a kemény kényúri pálczát megszokott ivadékok nem lehettek képesek különböztetni. Az assyriai történetforrásokból tudjuk, hogy a médok azon korban számos apró törzsre oszoltak, melyek élén főnökök állottak, kik közül egy okmány huszonkettőt névszerint felsorol. A perzsák törzseit Herodot megnevezi; e nép még tovább megtartotta egyszerű szokásait, mint a médok, kikkel különben közel rokon volt s kiknek politikai fejlődését nyomban követte; nem hihető, hogy régibb társadalmi szervezete is amazokétól elütött volna. Valószínű, hogy e népeknél a kényúri szellem csak az első hadi sikerek, az első hódítások után, a katonai szellemmel egyszerre vert gyökeret.

Azonban a kényúri vezetés alatt álló s imént felsorolt társadalmak, a meleg vagy forró égálg on kívül, a környező természeti viszonyokban még egyéb analógiát is mutatnak fel egymás közt: ezek a kitűnően termékeny talaj és a tápnövények fajainak sokasága, ebből folyólag egy további fontos analógia: *a táprendszer mindezen társadalmakban a növényi tápon alapú.* Ezen analógia fontosságát növeli még a tapasztalás, hogy úgy a forró égálg alatt élő azon népeknél, melyeknél ősbib állapotukban nem találunk uralkodói

abszolút hatalmat,¹⁾ mint a mérsékelt és hideg égajl alatt élőknel, a táprendszer eredetileg sohasem alapszik a növényzeten, hanem határozottan és túlnyomólag az állatországon. Felesleges volna e helyen részletes bizonyításába bocsátkozni annak, hogy az úgynevezett árja vagy indo-germán népek, tehát az indek mellett a médok és perzsák, a görögök, az ó-itáliai népek, a kelták és a germánok őseinél a baromtenyésztésen alapít az összes táprendszer. E népek aránylag későn ismerkedtek meg a gabnaneműekkel, és még később egyéb növényi tápanyagokkal. Nem akarjuk kétségbevonni, hogy azok legrégebb őseinek első tápláléka a vadon termő gyümölcs volt; az ősszemberiség, midőn még nem volt fajokra és nemzetekre oszolva, közös bölcsőjében, a gazdag növényzetű délen kétségtelenül ezen növekedett. Azonban a nevezett népek társadalmi fejlődésének kezdeményei természetesen későbbi korszakba esnek, midőn emlékeik, hagyományaik és a mi mind ennél biztosabb, nyelvök tanúsága szerint, Közép-Ázsiában nomád pásztoréletet éltek. A baromtenyésztés, a hús és a tej, melyet nyájaik szolgáltatottak, még jóval azután, hogy későbbi székhelyeiket Ázsia délibb részében és Európában elfoglalták, legfőbb tápforrás, a jólét és gazdagság lényege és jelvényei maradtak számukra. ²⁾ Életmódjuk hasonló volt a most ugyanazon vidékeket lakó nomád török-tatár és mongol népekéihez. Csak

¹⁾ Habár utóbb, midőn e népek a hódítás pályáján megindultak, valóban kifejlett az nálok, de épen csak ennek következtében is, mint a méd királyság, a perzsa birodalom s a khalifátus megalapításával, s a római imperátoroknak (kiknek impériuma egykor csak az »urbis« határain túl kezdődött) államfökké váltával.

²⁾ Czirok és talán tatárka ismeretesek lehettek előttök már akkor, de bizonyára csekély szerepet játszottak gazdaságukban.

miután későbbi hazáikat elfoglalták volt, terjedt el kozzájok a lisztartalmú magvak művelése, mely az Euphrat s a Kilus partjain évezredek óta virágzott.

A beduinok táplálata maiglan is teljesen ugyanazon tényezőkön alapszik, a melyeken azon népeké őskorukban alapúit.

A kelet-indiai khond és kól népek, *melyek patriarchalisan kormányoztatnak*, nagy barom- és bivalycsordákat, úgyszintén disznó- és kecskenyájukat bírnak.

A fölfedeztetés előtti Amerikában az állatok háziásítása teljesen ismeretlen volt, kivéven Dél-Amerika alsó részének, a Cordilleráktól nyugatra eső keskenyebb felében s a Cordillerák ezen részében. Viszont azonban egy hosszú sorát ismerjük itt az olyan népeknek, melyeknél a növényi tápnak csaknem ugyanoly csekély jelentősége mellett, a minővel az ó-világ pásztornépeinél bírt vadászat vagy a halászat és gyakran a kettő együtt képezik alapját az életnek. És ezeknél egy-két kivételt megengedve, nem találunk semmit, a mi az úr és a jobbágy viszonyaira emlékeztetne.

Ellenkezőleg tudjuk, hogy a naceszeknél a későbbi Louisiana területén a tápnövények sokkal nagyobb jelentőséggel bírtak, mint az északibb népeknél. Mexico kitűnik a tápnövények sokasága által; legfontosabbak a tengeri mellett banán és maniok, aztán hüvelyesek, tőkfajok, kakaó, továbbá az agáv, mely ételen és italon kívül ruházatot és papirost, köteleket, czérnát és tüket is szolgáltatott. Az itteni lakosság túlnyomólag növényevő is volt.¹⁾ Közép-

^{a)} Ihre Nahrung Avar in alter Zeit, wie jetzt, überwiegend vegetabilisch. *Waltz*, Anthr. IV. 98.

Amerikában hasonlóak a tápviszonyok, mint Mexicóban és szintúgy a csibesák országában, a későbbi Új-Granadában. Peru, a Mexicóban is termő növények közül a tengerit, banánt és agávót s ezeken kívül több nemes gyümölcsfajt bírt, mint p. o. a querimoliát; a hidegebb vidékeken pedig a burgonyát és quinoát. Noha a peruiaknál állattenyésztés (a lámáé) is létezett s e mellett a halászat is egyike volt tápforrásaiknak, de a gazdaságnak legfontosabb ága mégis a földművelés volt, mely itt korán aránylag magas fejlődési fokot ért el; guáno mellett egyéb állati trágya is általánosan alkalmaztatott.

Afrika népeinél a baromtenyésztés igen elterjedt s e mellett a vadászat és halászat is szolgáltat tápanyagot; mindamellett Szudán népeinek nagy részénél és a tulaj donképi néger faj népeinél a táplálat főformája a földművelés, nem úgy, mint p. o. a kaffereknél és hottentottáknál, valamint a Kelet-Afrikában az egyenlítő alatt s ettől délre a 4-dik, északra a 10-dik fokig élő wakamba, wakikuju, wanika, mazai-wakAvafi, galla, szomáli és danakil nemzeteknél, hol a baromtenyésztésen fordul meg a gazdasági élet és pedig első sorban a szarvasmarháén.

A hottentották törzseinél főtápforrás a tej és az elhullott barom húsa, mert vágni ritkán szokták,¹⁾ e mellett vadászat és halászat jönnek tekintetbe. Csupán az úgynevezett kis-namakua törzsről írja Waitz, hogy a baromtenyésztés mellett némi földművelést is folytatnak; a nagy-namakuaák pásztor, vadász és zsvány élet közt ingadoznak ide-oda; a korana törzsnél, mely nagy csordákat bír, nyoma sincs még földművelésnek, legfeljebb is egy kevés dohányt ter-

¹⁾ Kolben id. Descr. Soc. 4. 42.

mesztenek.¹⁾ Főnökeik tekintélye korlátolt volt. A kafirokról Lichtenstein írja, hogy leginkább hússal élnek és igen kevés gabonát termesztenek; a kölesnek egy nemén (*Holcus caffrorum*) kívül egyéb gabonát nem ismernek; egyik főtápcikkök a tej.²⁾ *Waitznél* (II. 382. és köv.) részletes adatok közöltek a fontosságról, melyet a baromtenyésztésnek tulajdonítanak. Kormányformájok, mint már máshelyt jó források alapján ki volt fejtve, eredetileg az, melyet patriarchainak neveznek, midőn t. i. a főnök atyjához hasonló tekintélyt élvez mindaddig, míg atyailag is viseli magát. A korlátlan kényúri hatalom s istenítettetés? melyre utóbb némely kafir törzs főnökei fölemelkedtek, azon tényezőkből erednek, melyeket már jeleztünk, mint az ilyen korlátatlan hatalom és bálványoztatás egyik forrását: a vezető egyéniségnek tulajdonai által szerfeletti kimagaslása és az ezek által – mikor a szerencse is párosul velők. – elért óriási sikerek, vagyis az, mi az illető nép körében ilyenül tűnik fel. Ha ily egyének által az abszolút hatalom és a katonai rendszer (azaz katonaság társadalmi fölénye, egybekötve a katonai fegyelem általánosításával) egyszer meg van alapítva, olykor századokon át is fentartja magát, az alapítónak legközepszerűbb trónutódai alatt is.

A fennevezett (aequatorialis nyugat-afrikai) második népcsoportról azt írja egy éles figyelő képességgel felruházott utazó, hogy a baromtenyésztést tekintik a foglalkozások legnemesbikének.³⁾ Felette érdekes azon párhuzam, melyet ugyanazon utazó a Közép-Afrika esőt élvező részé-

¹⁾ *Anthrop.* II. 340.

²⁾ *Descr. Soc.* id. h.

³⁾ *Hihlebrandt*, *Ethnographische Notizen über Wakamba und ihre Nachbarn.* Zeitschr. f. Ethnologie. X. 375.

nek néger lakossága és a nevezett népek közt von: »Az Ukambától északon és nyugaton fekvő síkságon kezdődik a kevés és szabálytalan csapadékkal bíró észak-afrikai zóna; kóbor nyugtalan pásztornépek: mázai-wakwáfik, gallák, szomálok barangolnak e vidéken. Hosszú, ínos testök, vad erkölcsök, fékezhetlen szabadságérzetökkel képmásai öökietlen hónoknak. Mennyire különböznek azon nehézkes néger lakosságától a közép-afrikai eső-övek, hol a talaj földművelésre hí fel! Az élelmi szükségnek, sőt a feleslegnek könnyű beszerzése úgyannyira elpuhította ezen törzseket, hogy még rabszolgákká is engedik magokat tétetni.¹⁾

E párhuzamot felette találónak tartjuk, ha nem is érthetünk teljesen egyet Hildebrandt-tal abban, hogy a földműves élet elpuhító hatásának tulajdonítja azon néger népek szolgálaias lelkületét. Nem is áll egészen, hogy ezeknél a felesleg, a táp túlbősége oly állandó lenne, habár tagadhatatlan is, hogy jó években kevés erőfeszítéssel szerzik meg a bőséget. De viszont az évek nem mind jók; a rendes években szerfelett bő esőzések olykor kimaradnak, a minek következményei könnyen beláthatók. A néger népek túlnyomó részéről beszélve, mondja Waitz, hogy készletet nem szoktak gyűjteni és ezért *száraz esztendőkből* gyakran áll be éhínség, a természet gazdagságának daczára is; így Bambukban, Kakongóban, Loangóban és egyebütt; Bornuban sem ritka eset az; itt minden beállt éhínséget külön névvel szoktak jelölni s ezen módon időmeghatározásokra szolgálnak az

¹⁾ Id. h. 347. és köv. 1. Hogy azon néger népek számára könnyű a táp beszerzése, ezt *Waitz* is elismeri (II. 82.), midőn elmondja a négekről általánosságban, hogy hanyagul és tökéletlenül művelik a földet.

éhínségi korszakok.¹⁾ Widdahbari, noha itt nagyobb szorgalommal használják ki a föld termékenységét, szintén gyakran áll be éhínség, részben közlekedési eszközök hiánya miatt, részben mert a jövővel nem gondolnak az emberek,²⁾ a mennyiben t. i. bő esztendőben pazarul bánnak a táplálékkal, a helyett, hogy feleslegüket rossz időkre tartanák meg.

Könnyű belátni ezek alapján, hogy az esőzéseknek idejekorán bekövetkezése Afrika földműves országaiban mily roppant fontossággal bír és kimaradásuk mily borzasztó csapásul tűnik fel. Elképzelhető, hogy midőn eljött az évszak, melyben a vetés nélkülözhetlenül megkívánja a nedvességet s az esőzések késnek még, mily aggálylyal és mily szívszorongva néznek elébe azoknak, mint növekszik minden múlt nappal, kétségbeesésig fokozódva az aggály. – Tudva levő, hogy a kezdetleges művelődés fokain a fejletlen észjárás, a saját énjéből kiindulva, célzatosságot szándékosságot lát mindenben, mi körülte történik; annak mintájára, a mi saját cselekvésének eredménye és kifolyása, melyet kívánságai és szándékai sugallnak, annak mintájára képzel mindent, a mit tapasztal, öntudatos cselekvésből eredőnek. Hogy nem látja a kezet, mely cselekszik, nem a lényt, mely működik, ez nem ingatja meg őt meggyőződésében,

¹⁾ Anthropol. II. 82. A földművelésnek tulajdonított fontosság kifejezése, ha Szulimánában, Darfurban és Szennárban az uralkodó sajátkezüleg vág néhány lyukat a földbe a vetőmag számára (II. i. h.), valamint Chinában a császár egy bizonyos évnapon sajátkezüleg fogja meg az eke szarvát, vezetvén az ekét. Afrikában emberáldozatokban is nyilvánul a jó termésre való vágy; így Lagosban évenként elevenen karóba húznak egy hajadont, hogy az esztendő termékeny legyen (i. m. II. 197.).

²⁾ Id. h. 83.

melylyel szemben tapasztalatai nem engednek választást, ingadozást; megfoghatatlan előtte, hogy máskép, mint akarat folytán történjék valami, s könnyebben ennél elhiszi, hogy számára láthatatlanok azon hatalmak, melyeknek hatását tapasztalja, annál inkább, mivel abban, a mit naponkint tapasztal, oly véghetetlen sok az, minek okáról nem képes fogalmat alkotni, mi által a rejtélyesség fogalma közönségesse lett előtte s a rejtélyes többé nem, legfeljebb is a szokatlan költ csodálkozást.

A mily általános a célzatosságnak föltételezése a kezdetleges észjárás előtt, épen annyira általánosan föltételezi a szándékok vagy akaratok befolyásolásának lehetőségét, habár azok kútforrását nem ismeri is. E lélekállapot által előkészítve találja őt azon rajongó ihletettek fellépése, kik a láthatatlan hatalmakkal való összeköttetéseket hirdetik. Ezek cselekvésének belső rugóit bonczolni nem tartozhat e fejezet keretébe. Jelen következtetéseink szempontjából elég reá utalni azon ismert tényre, mely szerint olyan társadalmakban, hol a csapadék mennyiségétől, mert a tápnövényterméstől függ a lét fentartása, kezdetleges értelmi fejlődés mellett, mily szerepet játszanak az úgynevezett esőcsinálók, mert kiválólag ilyen minőségben lépnek fel itt „, a barbár vagy vad népek körében általánosan elterjedt varázslók vagy kuruzslók.

És itt jelzendő azon körülmény, hogy azon egyének, kik természet feletti hatalmakkal való összeköttetéseket s azoknak általok való befolyásolhatóságát állítják, a míg egyrészt minden kezdetleges társadalomban játszanak bizonyos szerepet, másrészt azonban félreismerhetlenül nagyobb hatalmiaknak és tekintélyűeknek tűnnek fel ott, hol növényi táp mellett, az általános jólét az időjárástól van föltéte-

lezve. Mert a míg a vadász- és pásztornépeknél csak közép-szerű befolyást és mérsékelt tekintélyt élveznek varázsló orvosaik vagy kuruzslóik, addig a túlnyomólag földművelő és a növényi tápra utalt társadalmakban minden mást felülmúl azoknak befolyása, kiknek főfeladata itt az esőzéseket előidézni, ez által az éhhalál borzalmaitól megmenteni a lakosságot és tápbőséget szerezni.

Forró éghajlatú és az évek többségében bő esőzések által látogatott vidékeken tehát, hol a földművelés korán és a lakosságnak már kezdetleges értelmi foka mellett kifejlődhetett – ott azon vélt varázslók a népnek képességeikben, természet feletti hatalmukban való hite által odáig juthattak el, hogy korlátlan uralmat gyakoroljanak irányában. Ezzel szemben vadász- és pásztornépeknél alárendelt helyzetben találjuk a varázslókat, alárendelve befolyás és tekintély dolgában azon főnököknek, kiknek méltósága haditettekben, általában a kitűnőbb férfierő nyilvánulásaiban gyökerez; második helyet foglalva el ezek mellett, hogy habár itt sem hiányzik a hit, mely csodát vár rejtélyes tevékenységöktől. A különbség, melyet e kétrendbeli társadalmakban elfoglalt állásuk tüntet fel, könnyen megtalálja helyes magyarázatát. Vadász- és pásztornépeknél, az itteni varázslók foglalkozásának természeténél fogva, azok szemfényvesztő műveletei az egyes esetekben kizárólag egyeseket érdeklők. Leggyakoribb és legfontosabb teendőjük e népek körében a betegnek visszaszerezni egészségét és erejét, elnapolni a testnek fenyegető felbomlását; ebbeli eszközük, habár egyes hathatós szereket némelyek ismerhettek is, túlnyomólag mégis a varázslat volt, mert a kezdetleges népek felfogása szerint, minden kór és testi baj vagy láthatatlan gonosz lények által idéztetik elő, melyek a testben megfész-

telték magokat, vagy pedig varázserővel felruházott emberi lények által költetik; amazokat kiűzik a testből, emezek hatását ellenvarázslat által megghiúsítani, ez volt a foglalkozásszerű varázslók legkiválóbb feladata a vadász- és pásztornépeknél, miért utazási leírásokban és ethnographiai munkákban rendszeren orvosok vagy varázssorvosok neve alatt is említetnek. E mellett jóstehetség és távolba látás is tulajdonítottatott nekik olykor, melynek folytán elveszett vagy lopott tárgyakra reávezethettek volna. Mindezekben egyes felek voltak érdekelve hol egyik, hol másik, de soha nem az összeség; a többség előtt közönyösek a varázsló orvos mindennapi foglalkozásai; személye csak az előtt nyer fontosságot, a kit báj ért.³⁾ Nem úgy az eső-csináló, kinek tevékenységétől az összes népség várja azon évi jólétét és boldogulását; varázslatai megnyitják az élet forrásait, melyek ha elzárva maradnak, vész és nyomor sújtja az összes népet nagyját és apráját, mely elől nincs menekvés.

Azt lehetne ugyan mondani, hogy a vadász- és pásztornépeknek is vannak érdekeik, melyek közösek az egész törzsszel, és melyek ez alapon a varázslók általánosabb és belterjesebb befolyásának eszközévé lehetnének. Azonban lássuk, melyek ezek; a barom egészsége mellett, melynek tekintetében ugyanazon szempontok állanak, mint az emberre nézve, a vadász- és a hadi szerencse. És valóban létezik

¹⁾ Mindamellett jelezni kell a kivételt, hogy a Mentavej-szigeteken a főnökök egyszersmind varázss-orvosok; főnöki tekintélyök azonban igen csekély. (*Rosenberg, Der Malayische Archipel, 199.*) – Hasonlóképp kivételes esetek azok, hogy a régi burgundiak királyukat, kit Hendinusnak czímeztek, megfosztották a koronától, ha nem kedvezett a hadi szerencse, vagy ha rossz aratás volt és hogy a mazai-wakwafik, ha néhányszor megveretnek, királyukat megölik.

is említése, hogy ez irányban igénybe lesz véve a vélt varázserő; dehogyan az ebben való hit mélyebb gyökeret verjen? hogy általános fontosságra emelkedjék, ennek hathatósan ellene hatnak az életnek naponként ismételt tanításai, melyek nem engedik félreismerni, hogy az erősnek, a vitéznek küzdelmeiben állandón mosolyog a szerencse, hogy mindig gazdag martalék jutalmazza az ügyest, a ravaszt, a szemest, ki a vad nyomára könnyebben reá akad, ki járását, szokásait a vadnak kitanulta, kinek czombizmai tönkreteszik a szarvas gyorsaságát; a harcban s a vadászatban érzi minden egyes, hogy mennyi függ saját erőfeszítésétől, ismeri a tényezőket, melyek a sikert megadják és ezért azoktól, saját maga igyekezetétől várja boldogulását. Gondoljuk meg azután, hogy ellentétben azon tényekkel, melyek az akaraterő s a fizikai cselekvény hatásával megismertették, mily kétségbeejtő tehetetlenséget kell éreznie a kezdetleges embernek, az égboltozat, a légkör tünetényeivel szemben. Terjes tudatával bír azok kútfői valódi és tényleges megközelíthetlenségének; a fizikai megközelíthetlenség tekintetében oly világos tudattal, a minővel a mívelődés, a tudomány neveltje. De ezen világos öntudata mellett a mindennapi életben gyakorolt erők tehetetlenségének, fokozott jelentőséget nyernek felfogásában, azon titkos erők, azon hatások a távolba, melyekben hinni természete, esze járása készleti; és minden mást felülmúló tekintélyt azon egyének, kik megszerezték ilyen erők bírásának, ily hatások létesítésének hírét. Elsővé lesz népében, akiről ez elhitte, hogy a másoknak hozzájárulhatlan felső hatalmakkal közlekedik, elsővé lesz ott, a hol a nép reményt veszelve öncselekvésében, a varázsló erőfeszítéseitől várja boldogulását egyes egyedül.

Az, a mi e meggyőződést költi, nem okoskodás, nem

elmélkedés, mely az emberi lélek ismeretéből indul ki s bizonyítást igényel. A tények, a csalhatlan, a kézzelfogható tények azok, melyek – elnémítva a tisztult értelem kételeyeit – reá kényszerítenek arra, mert egyéb magyarázatuk nem létezik.

Láttuk számos példából, hogy azon kezdetleges társadalmakban, melyek jóléte kizárólagosan a tápnövények termesztéséről és következőképpen az időjárásról van föltételezve, e körülmény kútforrásává lesz a nép alárendelésének mindenható főnökök akarata alá. Összevetjük ez észleletet azzal, hogy ilyen korlátlan uralkodói hatalommal, egyes kivételeket megengedve, kezdetleges társadalmakban csak ott találkozunk, hol a meleg éghajlat és a csapadék bőségének összehatása folytán már a művelődés alsó fokain és a legkezdetlegesebb földművelési módszerek mellett is közvetlenül a növényzet válhatott a táprendszer alapjává. E két eltagadhatatlan tény egybevetése által azon meggyőződésre jutunk, mely szerint az uralkodói korlátlan hatalomnak a meleg égaljú és bő esőzések folytán tápnövényekben eredetileg gazdag földrészeknek önállóan fejlett társadalmában való általános elterjedése az uralkodói korlátlan hatalomnak – azon mérhetlen fontosságban gyökerez, melyet a természet feletti hatalmakkal való vélt közlekedés az ottani lakosságok felfogásában nyert és tehát theokratikus eredetű. Igen jelentékeny, sőt határozottan túlnyomó részében ezen társadalmaknak tisztán kivehető nyomai tapasztaltattak a varázslói jellegnek, melynek alapján egykor létrejött azon határokat nem ismerő tekintély.

A felhozott példák befoglalják Afrikának a tropikus esőzések által látogatott majdnem összes vidékeit; Amerikának tropikus és subtropikus részeit csupán a déli konti-

liens keleti oldalát véve ki, Brazília és Guyana törzseit, melyek többnyire féktelen vadságban élnek őserdőkben és kikkél a ritka népességnek roppant területen való eloszlása mellett, a vadászattal és részben a halászattal szemben, a földmívelés nem emelkedhetett még túlnyomó fontosságra; tápviszonyaikra nézve jellemző, hogy körükben felmerült éhínség példájáról említés sehol nem található. – Ázsiában határozottan befoglalják Chinát és valószínűleg Indo-China királyságait. Jellemző a mellett, hogy a leírt természeti viszonyokkal bíró vidékeken a politikai szervezetnek már legkezdetlegesebb fokain is fellép és pedig mondhatni, általánosságban, a kényúri tekintély. Afrikának ide tartozó vidékein az egyszerű törzsfő, ki pár ezer főnyi társadalom élén áll, sőt a hol az egyes falvak egymástól függetlenek, a falu főnöke is már deszpota. Hasonlókép Nicaragua és Panama apró dinasztiai feltétlen urai voltak alattvalóik életének, a kik urok felügyelete alatt mívelték a földet, míg a természetből ez kénye szerint osztott ki nekik részt.

Nem állítható ugyan, hogy a jelzett természeti viszonyok közt és kényuralom alatt élő népeknél az uralkodó varázslói jellege kivétel nélkül fentartotta magát; az esetek többségében azonban a nép vagy tényleg meg van még győződve az uralkodó természetfeletti összeköttetéseiről és ebből eredő hatalmáról, vagy legalább bizonyos formákban, szokásokban, szertartásokban fentartotta magát egykori hasonló hiteknek emléke, habár a vizsgálat alá vehető korszakban a korlátlan tekintély már nem is mindig azokon alapszik, hanem az ősoktól örökölt jogszokáson, melynek békói a népszellemet fogva és a kényúri rendszert fentartják azon túl is, midőn eredeti theokratikus alapja jelentőséget veszített.

ÖTÖDIK FEJEZET.

Az atyajog megszerzésére való törekvés, mint politikai fejlődmények csirája.

Egy megelőző fejezetben azon meggyőződést fejeztük ki, hogy számosabb és nagyobb rokon törzsek szilárd szövetkezése s ezzel erős haladó társadalmak keletkezése a múltban igen gyakran ugyanazon tényezők által határozott el, melyek szerepét ott vázolni igyekeztünk, vagyis a csoportok vérenek összevegyülése által. Érintettük továbbá, hogy e meggyőződést leginkább a népesség azon beosztása költi – s ezzel összefüggő intézmények – melyet némely előhaladt társadalomban tapasztalunk. Oly társadalmak ezek, melyek bár magasra emelkedtek, de melyeknek gyors és önálló fejlődése egy kezdetleges, nem rég múltra utal vissza; haladásuk közvetlen tovahaladás volt, az őskori intézmények alapján, melyek mint érthetetlen, de ennek daczára sokáig vallásosán megőrzött formák, bár mélyen befedett talajban gyökerezve, még felérnek a magasabb polgárisodás korszakába, ennek intézményei mellett fentartván magokat, habár jelentőségökből nagyrészt kivetkőztetve. Nem csupán a chinaiak szing-jeit és a hinduk gotráit, melyek exogámiája élénken beszél azok őskori eredetéről, tartom közös származású, különvált és a rokoni érzet épségben tartása folytán ismét egybeforrt törzsek osztályainak. Az európai ókor polgárisait népeinek társadalmi viszonyaiban

és részben őskori mondáikban számos oly jelenséggel találkozunk, melyek magyarázata mindaddig hiányzik, de hiányozni többé nem fog, ha ismeretlen őskorunk képét olyan népek társadalmi tüneményeiből alkotjuk össze, melyeket a fejlődés kezdetleges fokain ismerhettünk meg; az ezekből nyert ujjsmutatások felhasználása igazolását találja épen abban, hogy eddig megmagyarázatlan intézményeket megmagyaráz. Hiba volna azt föltételezni, hogy az indek, a görögök és az itali népek fejlődési folyama, azért, mert másokat néhány ezer évvel megelőztek, különbözött ezekétől, kiken az emberiség ősi állapotait tanulmányoznunk lehetséges, épen mivel másokkal szemben elkéstek.

Az ázsiai árják, úgy mint magasabbra emelkedett európai fajrokonai, hagyományaiban sok van, a mi önállón is tanúsítja, hogy a családi viszonyokat és a nemi tevékenységet szabályozó erkölcsök fejlődése nálok nagyjában ugyanaz onutat követte, melyet a különböző fokokon megismert vad és barbár népeknél tapasztaltakból kinyomozhatunk. Ez, reméljük, ki fog tűnni a következő fejezetekben, minthogy ennek tulajdonképi főtárgyával szorosan függ össze. Ez a társadalmak azon beosztása, mely szintén őskori fejlődési viszonyokból eredve, vízirányosan választja azokat rétegekre, ellentétben az I. k. XIII. fejezetében tárgyalt függőleges beosztásokkal, melyek homogén részeket hoznak létre, míg a következőkben tárgyalandó társadalmi rétegekre nézve, eredetek mellett, különösen jellemző épen a felsőbb és alsóbb rétegek között, erkölcsök, jogok és általában a viszonyok tekintetében mutatkozó eltérés. A kasztrendszer eredete és jelentősége iránt ugyanis épen azon társadalmakban kapunk legvilágosabb képet, melyek ősi függőleges beosztását még tüzetesebben nem tárgyaltuk.

Mielőtt azonban a kasztokra vonatkozó hagyományokat szemügyre vennénk, egy feladatunk van még hátra, melynek teljesítése meg fogja könnyíteni azon hagyományok helyes méltánylását. Ez azon fejlődési folyamatra vázlat, melyet föltételezünk, midőn a nemi és családi élet és a rá vonatkozó erkölcsi fogalmak körüli tapasztalt, egymástól annyira elütő tüneményeket közös eredetre, t. i. idevágó szabályozások és fogalmak teljes hiányára visszük vissza; keletkezésüket az emberi értelmiség erősülésével hozván kapcsolatba, mely az ösztönök és érzetek finomulását s ezzel erkölcsiségi fogalmak létrejöttét eredményezi. A külvizonyok szerint, melyek befolyása alatt az illető társadalom állott, a fejlődés folyama egyes szakjaiban kétségtelenül különbözött, de a kiindulási pont (minden szabályozás hiánya) és a végpont (a monogám család) – a hol ez már eléretett – ugyanaz lévén, azon eltéréseket csak úgy kell felfognunk, mint egy folyam elágazásait, melyek előbb-utóbb mindig visszatérnek közös mederbe. A víz útját a gravitáció törvénye szabja elő, melynek következetességében és általánosságában nem kételkedünk, ha szintéri akadályok gyakran kétfelé választják is az árt.

A jelen munka I. kötetének első fejezetei, habár a benők tárgyalt társadalmi tüneményekből pozitív következtetések is folytak le, alakilag mégis egy lényegében negatív tétel bizonyításának volt szentelve: annak, hogy a társadalom nem a patriarchai családból fejlődött; nem fejlődhetett belőle, mert előbb volt nála; ha ez áll, önként foly ebből, hogy a patriarchai család, a társadalom keretén belül, önkifejlés által jött létre. Az ott felsorolt tények jelentőségének helyes felfogása miatt gyakran nélkülözhetlen volt azok okozati összefüggésének, filiatóknak jelzése. Mindannyiszor egy-

egy részét láthattuk létrejönni az okok és hatások azon lán-
 czolatának, mely e tekintetben az emberi fejlődést jelzi.
 Mostani feladatunk tehát csak ezen egyes részek összekap-
 csolásában áll, a hol kötelességünk lesz kimutatni, hogy az
 indító okok, melyek az átalakulást előidézték, összhangban
 állnak az emberi természet legáltalánosabb vonásaival s
 annak mozzanataiból lehozhatók. Ezt azonban csak úgy
 tehetjük, ha a vonásokból, melyek az emberi természet ké-
 pét egész általánosságában alkotják, kitörlünk néhány olyat,
 mely az uralkodó fogalmak szerint nélkülözhetlen kiegészít-
 ője. Ha az említett helyen felsorolt tényektől – alaptalan
 kifogásolással – meg nem tagadtuk a kellő méltánylatot,
 fel kell már bennünk merülnie a meggyőződésnek, hogy az
 erkölcsi fogalmak, sőt egy része annak is, mit az emberi
 természet legbenszülöttebb érzeteinek szoktunk tekinteni,
 nem közös sajátjai az emberiségnek minden ágaiban és
 fokain és hogy e részben léteznek különbségek, melyek ke-
 mény próbára teszik képzelő tehetségünket, midőn fogalmat
 alkotni igyekszik a miénktől annyira eltérő észjárásról és
 kedélyalkatról. ¹⁾ Mindamellett valami általánosan emberi-
 nek, valaminek, a mi gondolkodásunknak hozzájárulható,
 kell lappangania mint logikai kapocsnak, a legkülönbözőbb
 felfogások, a legellentétebb szokások alatt is.

Azon népeknél, melyeket művelődési viszonyaik ala-

¹⁾ Ebben leginkább azon összeköttetéseket tartom szem előtt,
 melyek férfi és nő közt léteznek, a nélkül, hogy a gyengébb felet is
 hűségre köteleznék. Ez pedig, úgy látszik, egy általános stádium volt
 a családi viszonyok fejlődésében. Első tekintetre úgy látszik, mintha
 lehetetlen volna elképzelni az indokokat, melyek az erősebb felet
 ily szövetség kötésére bírták: mindamellett létezik kielégítő ma-
 gyarázat.

csony foka alapján vadaknak szoktunk nevezni és melyek az emberiségnek számunkra közvetlenül megismerhető legősibb állapotait képviselik – e népeknek csaknem összeségénél tapasztaljuk, hogy a hajadonok élete, férjhezmenés előtt, teljesen szabad, hogy tőlök erényt kívánni körükben senkinek eszébe sem jut. Nem jogosulatlan a föltételezés? hogy a korszakot, melyben a nemi közösség állapota a felerődülés utáni első évekre szorítkozik, megelőzhette egy korábbi, melynek képét általánosságban tükrözik vissza azon első évek, és melyben a személynek lekötése, arra való kizárólagos jogok elismerése, mint valódi műfogalmak még ismeretlenek voltak. Ha a hagyomány különböző, egymásra e részben be nem folyt népeknél oly egyhangú, mint az attikai görögök, phönikek, hinduk és chinaiak mondái, akkor tulajdoníthatunk annak jelentőséget, a mellett is, ha tudjuk és szem előtt tartjuk, hogy monda nem történet. Nehéz elképzelni, hogy ily monda, ha nem valónak emlékeiből, mikép keletkezhetik; társadalmak, melyek körükben nem ismernek mást, mint szabályos családi életet, mindig hajlandók ezt úgy tekinteni, mint az emberiségnek kizárólagosan természetes állapotát. A jelen polgárisult világ társadalmában élő emberek nagy része, a legmíveltebbeket sem véve ki,¹⁾ fölháborodik azon föltételezésnél, hogy az emberiség valamikor más viszonyok közt élt volna. Hogy jutottak tehát a nevezett, annyira heterogén és részben egymástól elszigetelt népek egyhangúlag ilyen mondának költésére, ha valóban költött volt a monda? Bizonyára nem egy bölcséleti rendszer vétkéül róható fel, nem szellemök

¹⁾ Sőt tudományosan műveltek is, mint p. o. Peschel és némileg Darwin is.

okoskodásaik irányának fejleménye, mert hiszen az ide vonatkozó hagyományok azon társadalmakban nem forogtak a közvélemény ajkain, sőt figyelemben sem részesültek, mint egyéb kedvesebb alakú mythosok; tényleg az emlékek lomtárába jutottak volt s a ki tudomást vett is létezéséről, nem hitt nekik. Ránk maradtak oly szándékolatlanul, mint egy törött edény cserepei, egy félredobott terra-cotta töredékei. Es a mit az ausokról, garamantokról, afrikai barlangiakokról, a gindánokról, a tejevő skythákról, az európai agathirsekről s a liburnokról feljegyeztek régi írók, megegyezik azzal, mit a Charlotte-királyné szigetbeliekről és californiai törzsekről írnak újkori utazók; s azon szertartás nélkül létrejövő egyesülések egy nő s egy férfi közt, melyek mindenkor szó nélkül felbonthatók és szó nélkül minduntalan felbontatnak, mi különbséget tesznek ezek, szembeállítva a teljes közösség állapotával, valamint azon egyesülések is, melyek egyik felet sem kötelezik? S mégis épen ezek azok, melyekre némely írók, kik az idevágó bizonyítékok erejét különben teljesen elismerik, mégis súlyt fektetnek. így Spencer Herbert, következő soraiban:

»Az ösztönök, melyek kezdetleges embereket egyéb értékes tárgyak monopolizálására indítanak, kell, hogy reá birják azokat a nőknek monopolizálására is. A nőben való magántulajdonnak elé kell állania, csupán az erősebb által ignoráltatva, ki midőn birtokába veszi más nejét, csak más magántulajdont állapít meg. S ezen következtetést igazolják a tények. A nőközösség, bármily kifejezett legyen is, mégis mindenütt olyan egyesüléseket foglal magában, melyek némi tartóssággal bírnak. Ha az aleutszigetbelieknél, az észak-amerikai kucsinoknál, a kelet-indiai badagahk, kurumbahk és keriahknál, a hottentotáknál és sok más

népnél nem létezik házassági szertartás, mindazáltal maga ezen megállapítás involválja, hogy valami a házasság természetével bíró létezik nálok ... Ha, mint a busmanoknál és a californiai indiánoknál, szó sem létezik, mely a nemek ezen viszonyát jelentené, mégis van nyoma, hogy azon viszony ismeretes. Ha az audi tihúroknál »az általános promiszkuitás olyan határozott alakú, hogy még ha két egyén házasnak tekintetik is, a kötelék csupán névleges,«¹⁾ mégis azok úgy tekintetnek, mint házasok.«

A jelzett nézetkülönbségnek semmi gyakorlati jelentősége nincs; azon állapot, melyet Spencer tekint az ősinék s mely körülbelül annak felel meg, mely a haidáhnál létezik, a fiági leszármazás bizonytalansága szempontjából azonos a teljes közösséggel, a patriarchális család fogalmával pedig épen oly kevésbé egyeztethető, mint amaz. De gyakorlati jelentőség hiánya mellett sem hagyhatjuk szó nélkül Spencer felfogását és nem mulaszthatjuk el a nézetnek igazolását, melyet magunkává tettünk. Egyrészt azért, mivel türhetlen logikátlanságul tűnik fel, hogy a fejlődés ne a lehető legalsóbb fokon kezdődjék. Spencer saját (idézett) szavaiban akaratlanul kifejezi azt, a mi nézetünk alapja; mert a mely ember megszokta az emberi állapotokat a fokozatos kifejlés eredményeképp tekinteni, nem képes másképp gondolkodni, még akkor is, ha a helyes nézetet, melyet előtte véletlenül más már kifejezett, eredeti sajátjával akarja pótolni: »Nőben való magántulajdon keletkezik« (there must arise private ownership of women); tehát »keletkezik,«¹⁾ ha keletkezik, hát mielőtt keletkezett, nem volt. Valamikor kellett kezdődnie. Igaz, kezdődhetett a nélkül, hogy az em-

¹⁾ Lubbock szavaira utalva, kinek nézetét itt czáfolja.

beméi kellett volna szükségkép kezdődnie. Spencer a Darwinféle leszármazási elméletet elfogadta; föltételezheti tehát, hogy az embernek már állati ősei éltek némi állandósággal párosan; föltételezheti, hogy ezen viszony keletkezett azon számos közfokok valamelyikén, melyek láncolata az embert a halhoz köti, a mely állatfajnál nem szükség alábszállni az állati rangfokozatokban, minthogy a monogámia vagy patriarchális családképzés imputációja ellen ez biztosítva van. Azonban az embernek Darwin szerinti legközelebbi ősei, a majmok, nem tanúskodnak e felfogás mellett; a nagyobb társaságokban élő majmokról az ellenkező teljesen bizonyos; szokásaik elég ismeretesek; és az emberre mint zoon politikonra nézve csak ezek jöhetnek tekintetbe; nem csupán az emberi fejlődés, de az emberré fejlődés, t. i. a nyelv keletkezése is a legszorosabban összefügg a társas hajlamokkal. A nehézségek, melyeket a beszéd eredetének magyarázata s az ennek megfjítésére irányuló elmékedésnek emel, megszászorozódnak, ha az ember beszédtelen őseit magánosan élőknek képzeljük, mint a minőnek az orangutangot tudjuk. Lehetetlen mást föltételezni, mint hogy az ember ősei csapatokban állandóan összetartva éltek együtt. Addig pedig, míg valami ahhoz hasonló, mit erkölcsi fogalmaknak nevezünk, ki nem fejlődött, összeegyeztethetlen azon csordás állapot az állandó páros összetartás föltételeivel. A hajlamoknak s érzeteknek, melyek ez irányban visszatartást parancsolnak másokkal szemben, vagy a melyek két különemű egyén közt állandó kapcsolatot képeznek, az állatvilágban nincs helyök; az emlékező tehetség csekély ereje is kizár ilyen lehetőséget. Azon hajlamok csak követhették, de meg nem előzhették a beszédnek és a szavak által meghatározott első fogalmaknak kifejlődését. A beszédtelen állat szelleme

egy meg nem különbözött, homogén tükröződése a valóság legkülsőbb alakjainak, melyben minden, ami nem külső alak, határozatlanul egymásba foly, mint a realitásban; csak az állandón használt szavak képezik a magot, mely körüli megkülönböződik, mintegy jegezesül, ellentétben a valósággal, a fogalmi egység, melynek logikai létjogosulatlansága nem gátolja, hogy ezen atomok csoportosulásával az emberi szellem organizmusa létrejöjjön. A nemi közösség állapota az ember őseinek társas hajlamai által volt számára mellőzhetlenül kijelölve. Az életmód az, mely minden állatra nézve szükségkép döntő e viszony tekintetében. Vagy talán létezik ember, a ki a ragadozó vadak monogamiáját azoknak erkölcsi fogalmaival hozza kapcsolatba? Azt hiszem, nem létezik. Az egyének magános élete az, mely itt úgy, mint némely, a jelenben élő nagy majomfajoknál, a nemek páros életét föltételezi.

Bármily közletről követte is az, mi Spencer kifejezése szerint a »házasság természetével bír,« a nyelv keletkezését, csak követhette s így *a priori* egy megelőző olyan állapotot kell képzelni, midőn a két nem egyes párjai közt semmi megkülönböztető »erkölcsi« kötelék nem létezett, mert hiszen névlegesről ezen legelső fokokon nem lehet szó, mivel, mint Spencer maga is beismeri, *neve* igen sok embertörzsnél nincs a házasságnak. Úgy hiszszük azonban, kimutatható, hogy azon névleges vagy név nélküli kötelék, mely némely nagyon kezdetleges erkölcsiségű népeknél (mint haidáhk, tihurok stb.) tapasztaltatott, még »természetével« sem bír annak, mit házasságnak nevezünk. Ennek fogalmától ugyanis nem vagyunk képesek elválasztani, hogy legalább egyik fél, természetesen a gyengébb, részéről visszatartás ne követeltesék a másik nemnek egyéb tagjai irá-

nyában. Valóban mi köze a házassághoz ily viszonynak, midőn nemileg mindkét fél szabad marad? Ha egy férfi egyesül egy nővel azon célból, hogy segítsen neki fölnevelni gyermekeit, a kik tudtával s a nélkül, hogy ez ellen biztosságra törekednék, épen úgy lehetnek bármely más férfiei, mint az övéi, mondhatjuk-e e viszonyról, hogy a házasság természetével bír? Nézetem szerint, alig. – E viszonynak klasszifikációjánál egyébiránt, mely mint minden klasszifikáció, értelmi önkényt követel meg, klasszifikációjának kérdésénél sokkal több jogosultsággal vonhatja magára figyelmünket az, hogy mi az eredete, értelme, jelentősége, létoka ily viszonynak. Akár ösztönökben, akár erkölcsi hajlamokban keressük a rugókat, melyek ilyennemű kötelék alkotását eredményezik, számunkra rejtve látszanak azok lenni, lényünknek megfoghatatlanok. Nem úgy, mint azon másik neme a páros viszonynak, mely valóban bír, ha nem is állandó, házasság természetével: ennek indokait képesek vagyunk felfogni. Hogy az erősebb fél másra köteléket rójon, saját szabadságának fentartása mellett s egyéni tulajdonául tekintse addig, míg nem tetszik neki tulajdonát, számára értékvesztettet, eldobni: ez nem igényel magyarázatot; ez előállhat mindenütt, hol az erősebbnek joga az egyedül döntő. Ugyanaz, a mi rabszolgaságra vezet; az ilyen természetű házasságféleiben élő nők voltak valószínűleg az első rabszolgák, kiket a földteke látott, praedesztinálva lévén ez állapotra gyengébb voltak által. Talán e spontán eredetű példa volt az, mi reájuttatott a gondolatra, hogy férfiak is hajtassanak rabigába.

Megkíséreljük, magyarázatot szerezni a páros viszonynak azon imént említett neme iránt is, habár különösen az első lépéseknél, melyeket ez irányban teszünk, homályban

is kellene tapogatóznunk, mint a ki setét barlangban, távol hasadékon át beható gyenge világosság irányában halad előre.

A házasság e kezdetleges fokozatokon, mint láttuk két szempont alá esik; a névleges, mert kizárólagosságot egyik félnek sem biztosító és a mindenkor felbontható kötelekre; utóbbi ismét kétféle, a szerint, hogy mindkét részről vagy csupán a férfi által bontható fel. A legutóbbi esetben a férfi biztosítja magának, a házasság kötése által, a kizárólagos birtokjogot egy vagy több nőre, ő maga semmire sem lévén kötelezve. Itt tehát az önzés érvényesül az erősebb nemnek túlnyomó ereje, vagy az által, hogy a gyengébb nem támasz és védő szükségét érzi; mert bármennyire durvák legyenek is a népek, melyeket szem előtt kell tartanunk, a nő, ki egy férfival szövetségre lépett, biztosítva van a többiek durvaságai ellen, míg a leány, mondhatni, mind-egyiknek rabnője; s egynek durvaságait könnyebben el lehet tűrni, mint valamennyiét. A mindkét részről felbontható és tényleg gyakran felbontott kötelék úgy tekinthető, mint a két nemnél ébredező, állandóbb életmódra való hajlam eredménye, mely azonban nem elég erős arra, hogy kényszerítő erkölcs vagy törvény hiányában megküzdjön az örökölt hajlamokkal. A névleges kötelék eredetéről pedig, melyet a nő hűsége iránti közöny mellett találunk, Pool szerint, a haidáknál, Wrangel szerint a felső-californiai benszülötteknél, továbbá az audi tihuroknál stb., azon föltételezésre lehetne jutni, hogy e népek fejlődésökben nem voltak eléggé megérve a házáséletre és hogy nálok nem belső ösztönből, nem a kizárólagosság szükségéretéből, hanem, hogy szomszéd népek példájának befolyása alatt jött az létre, utánzásakép a formának, melynek lényegéhez nem volt érzékek. E föl-

tételezés nem volna helyes. Minden arra mutat, hogy a fejlődésnek általános fokozata áll előttünk e tüneményben. Az indok pedig, melynek egyedül tulajdoníthatjuk helyesen, némi reflexiót föltételez az ősemberben. A nőnek, ha kezdetben teher is nehezedett reá gyermekeiben, de később támasza volt bennök, kik munkájok, tevékenységük szerzeményei által megkönnyítették számára az életet s aggkorát kevésbé szomorúvá tették; a férfi számára, a közösség állapotában ez nem létezett. Feltehető ugyan, hogy az ifjabbak az idősbek iránt akkor is voltak némi kegyelettel, de korán észrevehetővé kellett lennie a különbségnek, mely ezen általános közös atyaság s az egyéni anyának gyermekeihez való viszonya közt létezett. Felébredhetett a férfiakban az irigység az anyákkal szemben, megkívánhatták azon viszonyt és mielőtt az eszme, hogy a tényleges egyéni atyaság megszerzésének, biztosításának is lehet módja – kezdetleges agyaikban kifejlődhetett volna, mielőtt e feltalálásra képesek lettek volna, erőssé válhatott az óhajtság, ahhoz hasonló viszonyba jutni az ifjabbik nemzedék egyes tagjaival, a minő az anyáé volt saját gyermekeihez. Ennek eléréséhez azonban nőre volt szükségek; a nő védelmének és támogatásának, a gyermekek fölnevelése terhének megosztása árán is meg volt szerezhető a nő beleegyezése gyermekei megosztásában s a gyermekek bensőbb ragaszkodása az erős kéz irányában, mely zsenge korokban felettök örködött. St. John a dajakokról mondja, hogy nálók a házasság társas vállalat gyermekek nemzésére, munkamegosztásra és a gyermekek útján az aggkorról való gondoskodásra. Az utóbbi célokra való tekintettel, azt hiszem, felébredhetett a vágy egy anya gyermekeinek atyjává oltalom és támogatás útján lenni, mielőtt felismertetett volna az igazság, hogy valódi atyaság is létez-

het, mert ez utóbbit valóban fel kellett fedeznie az emberiségnek. A nővér gyermekéi ugyan, kik azon fejlődési fokon, bol már volt mit örökölni, a kezdetleges leszármazási rendszert követő társadalmakban, nagybátyjok természetes örökösöképp tekintetnek, a nővér gyermekei, az anya unokái a jelzett igényeknek szintén megfelelhetnek, és kétségtelenül gyakran ezek is voltak azok, a kik megfeleltek. Ennek azonban az emberi fejlődés legalacsonyabb fokain, melyeket itt szem előtt tartunk, egy természetes következménye lehetett. A vérfertőzöt fogalma, az attól való tartózkodás, mint számtalan példával bizonyítható, erkölcsi fejlődésnek eredménye az emberi nemnél; az erkölcsi fejlődésnek legalsó fokain (melyek viszonylag emelkedett anyagi haladással kapcsolatosak is lehetnek) ismeretlen az; számos eset idézhető az ascendensek közötti incestusról elmaradt emberfajok körében. A descendensek közöttit illetőleg még sokkal később fejlődik ki az ellenszenv. Feltéve tehát, a minek lehetett is helye, (ha nem is általánosságban), hogy nővére gyermekeihez vonzódott a bátya inkább, mint más gyermekekhez, ennek – ott, a hol a vérfertőzöttől való iszony, vagy az exogamia szokása előbb be nem állott – a gyakori együttlétnél, mit a gyermekek s az anya körüli gondoskodás föltételez, a két testvér közötti viszonyoknak ebből folyó bensősége s a vérfertőzöt fogalmának eredeti teljes hiánya mellett azon eredménye lehetett, hogy a fivér nővére későbbi gyermekeinek atyjává lett. Neveztük más helyen a népeket, a melyek erkölcssei a testvérek közti házasságot nemcsak megengedik, de ajánlják. Valószínű, hogy azon népeknél is, melyek uralkodó házaiban, a trónkövetés biztosításának céljából, a testvérházasság fentartotta magát azután is, midőn a társadalom egyéb rétegeiben tiltva lett az, e dinasztikus intézmény meg-

állapításakor dicséretes cselekedetnek tekintett a nővérrrel szövetkezni az életre. A ceyloni veddahknál szigorú, valódi monogamiával kapcsolatosan találatik e szokás. Itt tehát a családi élettről való magasabb felfogás kifejlődött a nélkül, hogy a módszer, mely előbb létét pótolta, elejtettet volna. Elszigetelt magános életmódjok megtanította a veddahkat valódi páros életre, azaz házas hűségre, mielőtt a vérfertőzöt fogalma megszülemlett volna nálok.¹⁾ Ez eset kivételes. A testvérek együttélésének, azt hiszem, mindig szűk időbeli határok voltak szabva. A hol a nővér iránti természetes rokoni vonzódás már kifejlett, ott csakhamar követnie kellett azt kifejlésében a vérfertőzöt ösztönszerű kerülésének, ha nem is egészen egyidejűleg. A kettő közötti időközt meghosszabbíthatta az is, hogy az anya és fia közötti ragaszkodás, mint eredetibb, korábban is fejlődhetett ki, mint a testvérek közti rokoni szeretet; s az anya iránti szeretet eredményezhette, hogy anyja leányának gyermekeit saját gyermekeiül tekintette a férfi, minek folytán gyakran tényleg atyjává is lett nővére gyermekeinek.²⁾

¹⁾ A nővér fiai iránti szeretet, a vér azonosságáról való biztosság, kivételesen visszatarthatta a férfiakat, hogy atyai szereteteket megoszszák oly gyermekekkel is, kik nem verőkből valók. Így a veddahk testvérházassága és – egyéb elmaradottságoknál meglepő – monogám életök ugyanegy forrásra volna visszavihető.

²⁾ Bachofen felismervén, hogy létezett egy felfogás, mely a testvérházasságot ajánlja, eredete iránt nem volt képes fogalmait tisztázni; homályos mysticismussal írja: »In den beiden Geschwistern tritt die Naturkraft in ihren beiden Potenzen auseinander. Ihre Wiedervereinigung durch Eegattung ist des Stoffes Gesetz. Daher sind die Geschwister zunächst auf einander angewiesen. Dieser stofflichen Anschauung gilt die Geschwisterehe nicht nur als zulässig, sondern als das natürliche Gesetz, das nach Plato auch die delphische Pythia, bestätigte.

Lehetséges, hogy ilyenmő páros kötélék, mely hűséget nem involvál, a később exogámokká lett népek körében is létezett, az exogamia keletkezése előtt. Az exogamia létrejöttével s azon csapatoknál, melyek másokkal vérségileg össze nem vegyültek, a vérfertőzet fogalmának megszülem-lésével annak vége szakadt, habár ezzel nem is szűnt meg az anyai nagybátya és a nővér gyermekei közötti szoros összeköttetés, kivévn, a hol az exogamia nőknek ellenséges törzsektől való rablása által jött létre, noha arra is van eset, hogy a meggyökerezett ősi rend azontúl is befolyásolta még a jogi erkölcsöket, mint a fidsiknél az úgynevezett vazú-jog által. Nehogy félreérttessem, megjegyzem itt, miszerint a nagybátya és a nővér gyermekei közti szoros összeköttetést nem a testvérek közötti házasság szokására vezetem vissza; ellenkezőleg, az anya unokáihoz való vonzódás vezethetett némelykor a nővérral való élésre. A nővér gyermekeivel szemben még sokáig különleges maradt a férfi, viszonya. Mindamelltt azon időtől kezdve, midőn fivér és nővér közt a nemi élet tekintetében áth4ghatlan korlát emelkedett, annak gyermekei mintegy idegeneknek tűnhettek fel azon nőkéivel szemben, kiket a férfi úgy tekinthetett, mint másokkal közös feleségeit, habár ezen gyermekek is másokkal kö-zösek voltak és egész csoport férfit neveztek atyjoknak.

Azonban ezen viszony sem elégitett ki; a vágy, ahhoz hasonló viszonyt létesíteni, az ifjabb nemzedék egyes tagjai irányában, mely az anya és gyermekei közt létezett, csodálatos belterjességgel léphetett fel az őskor férfiaiban, csodálatos módszerekhez is folyamodva, melyek kétségtelenül tanúsítják, hogy az atyaság létesítésének vágya megelőzte a fölfedezést, hogy az atyaság nemzés eredménye s egy nőnek kizárólagos birtokolása által biztosítható.

Semmi inkább, mint a *férfi-gyermekágy*nak előttünk oly nevetséges agyafúrt képzelme, nem bizonyítja azon vágy-
nak belterjességét s egyszersmind a mély homályt, melyben
tapogatóztak az emberek e szokás keletkezésekor, a vágy
lehető teljesítésének módozatai iránt.

Hogy atya legyen valaki, olyan egyéni atya, a minő
anya a nő, nem saját nemzedéke közös gyermekeinek, ha-
nem az általa szült gyermekeknek, – a férfinak is szülnie
kellett, fájdalomban, ápolgatva gyengeségében és tartóz-
kodva olyan eledelektől, melyek a szülendő gyermek egész-
ségére, épségére nézve okkal vagy ok nélkül károsaknak
tartattak.

Ha a népeknek, melyek a férfi-gyermekágy képtelen
szokását követik, lélekszámát vennők alapul, nem mondhat-
nók, hogy azon szokás nagyon elterjedt, sőt a példákat, a
társadalmi köröket számlálva, sem juthatnánk ezen ered-
ményre. Viszont azonban a föld összes keretén el vannak
azok terjedve. Négy világrészben, különböző égöv alatt, egy-
mástól teljesen elszigetelt, fajra, nyelvre különböző népek-
nél találjuk e szokást, melyről régi írók és újkori utazók
egyenlő meglepetéssel tesznek feljegyzést.

A dél-amerikai abiponoknál Dobrizhoffer tapasztalta,
hogy a mint egy nő gyermeket szül, a férj azonnal ágyba
fekszik, gyékényekkel és kifeszített bőrökkel aggattatva
körül az ágyat, hogy valamikép hűvös szellő ne érje őt,
böjtől s bizonyos étkek és italoktól tartózkodik.¹⁾ Hasonlós-

¹⁾ *Dobrizhoffer*, Geschichte der Abiponer, Wien, 1783. II. 273.
és köv. 1. Szerző hallott volt amerikai népek ezen szokásáról annak
előtte, de nem akarta elhinni, a míg: személyesen meg nem győződött
róla. Az abiponok erősen meg vannak győződve, hogy a gyermek
hogyléte az atya viseletétől függ; ha meghal a gyermek, a nők min-

kép a kariboknál az újonszülöttnek atya lefekszik és vajúdo nő viseletét utánozza, jajgatva és görnyedve tettetett fájdalmakban. Az arruákoknál az atya mezítelenül fekszik függő ágyában és hasonló viseletet követ, mint a kariboknál. – Ezeken kívül dél-amerikai népek közül még a braziliai mundrukuk, manaók, koroadók és zsivaróknál, továbbá a tupiknál;¹⁾ a lebetegedés után a wajanáknál a férfi az, ki lefekszik, míg a nő fenj ár és dolgát végzi. A varázslók az ilyen gyermekágyas férjnek a következő életmódot rendelik: Egy holdig (28 nap?) fekvé kell maradnia s ezalatt nem szabad ennie sem vadat, sem halat, mely nyállal ejtett el; eledelül be kell érnie kasszavéval és olyan apró halakkal, melyek a mámorosító niku növénynyel fogattak.²⁾ Egy Bachofen által idézett forrás szerint pedig egész Braziliában, a durvább úgy, mint a műveltebb törzseknel, el van terjedve a szokás, hogy gyermek születésekor az anya helyett az atya fekszik több héten át a gyermekágyban, ápolásban részesül és fogadja a szomszédok részvételjes látogatásait. Az Antillok benszülötteinél a férj, ki magzatot várt, nem ette a teknőcz és a manati húsát. Észak-Amerikában a csokta törzsnél, valamint a californiai indiánoknál³⁾ feküdt gyermekágyba az újonszülött atya. A múlt század elején Zucchelli hittérítő a kasszangei négereknél

dig atyját okolják, hogy nem tartotta be szigorúan az illető szabályokat; lehetetlen volt e vadakat az ellenkezőről meggyőzni. Az abiponok mellett másoknál is előforduló magyarázat természetesen a szokás által költetett, midőn azt többé magok sem értették az illető népek.

¹⁾ Descr. Soc. 6. 26.

²⁾ *Crevaux*, "De Cayenne aux Andes. Tour du Monde, 1880. évf. II. k. 96. 1.

³⁾ *Bancroft*, i. m. I. 388.

tapasztalta azon szokást, mely Nyugat-Afrika egyéb részeiben, valamint Madagaszkárban a szakalávoknál ¹⁾ is előfordul. Marco Polo leírja e szokást, mint China és Hátsó-India határán Zardandam lakosságánál, a mai Yünnanban gyakoroltat; az atya itt, Polo szerint, 40 napig feküdt ágyban a csecsemővel. Egy chinai utazó is följegyezte ugyanazon vidék népéről e szokást. »A miaóknak (miao vagy miaocze, chinai őslakók, kiket a bevándorló chinaiak a hegyekbe szorítottak) Lang-cze törzsénél, mely Weining területét (Kueicsu tartomány, Yün-nan határán) lakja, igen különös szokás uralkodik. A nő, a mint szült, azonnal felkél és dolgozni megy a mezőre, vagy rizst készít férje számára, ki csak egy hónap letelte után megy ki először a házból.« ²⁾ A minknél, Felső-Asszam határán, a férj egy hónapig otthon marad s karjaiban tartja gyermekét, mialatt neje munkát végez. A borneói dajakoknál az újonaszülött atyjának nyolcz napig csak rizst szabad ennie és ezen idő alatt őrizkednie kell, hogy a napra ne menjen, négy napig pedig fürödni sem szabad. Giraud-Teulon állítása szerint, Indiában és pedig Malabárban, Madraszban és Szeringapatamban is előfordul e szokás, Post szerint ³⁾, a molukk-szigeteken is. A régi tibarénokról, kik az Euphrat és Tigris forrás vidéké s a Fekete-tenger közt laktak, Apollonius írja az Argonautikonban, hogy midőn a nők gyermeket szülnek, férjeik ágyba dőlnek és nyögdösnek. Ugyanazon népről Nymphodoros is följegyezte, hogy a nő gyermekszülés után az apát

¹⁾ *Post*, Anfänge stb. 18 1.

²⁾ *Chinese Repository*, XIV. köt. 114. 1. idézve Marco Polo francia kiadásának jegyzeteiben a kiadó Pauthier által, *Le livre de Marco Polo*, p. 400.

³⁾ *Id. h.*

dédelgeti.¹⁾ Mit a cyprusiakról jegyzett fel Plutarch (The-seusában 20.), véleményem szerint, nem ide tartozik. Ellenben Corsica régi lakosairól világosan írja Diodor, hogy a nőnek, mikor gyermeket szül, senki sem viseli gondját, ellenben a férje ilyenkor a meghatározott számú napokig az ágyban marad, mintha valami testi bajban szenvedne.²⁾ Végre a cantabrokról *Strabónál* olvassuk (III. 4. 17.), hogy a nő gyermekszülés után lefekteti férjét és ápolja. És ezek utódainál, a baszkoknál, a mai napig fentartotta magát e szokás. Biscaya és Guipuzcoa némely völgyeiben a nő szülés után rögtön kikél az ágyból, a férj pedig elfoglalja helyét s fogadja a szomszédok és szomszédnők szerencsekívánatait. A francia pyreneusokban is van még nyoma e szokásnak, melyet »Convade«-nek (kötésnek vagy költésnek) neveznek.³⁾ Bachofennak aligha igaza nincs, midőn a Bacchusnak, atyja Zeus általi második születéséről szóló mythost összefüggésbe hozza ezen furcsa és mindenesetre ősrégi szokással.

A népek, melyek azt jelenben követik, azon állítással indokolják, hogy az atya viselete befolyásolja a gyermek egészségét; tehát valami láthatlan összefüggést képzelnek a kettő közt. Megfoghatatlan azonban, hogy e gondolatra mikép jöttek volna, ha nem a szokás maga, melynek valódi értelmét régen elfelejtették, költötte volna bennök azt. Hogy

¹⁾ Fragm. hist. graec. TI. 379. *αἱ γυναῖκες, ὅταν τεχῶον, τημεῖοῦται τοὺς ἀνδρας, ὡς περ λέχονα.*

²⁾ *Diodor* V. 14.

³⁾ A már idézett forrásokon kívül l. e tárgyról *Müller Miksa*, *Essays*, II. 244–250. (német kiadás), – *Backofen*, *Mutterrecht* 254, 256, 419, – *Giraud-Teulon*, *Les origines de la famille*, 195. és köv., – *Peschel*, *Völkerkunde*, 26., – *Bastian*, *Rechtsverhältnisse* 196.

szokások fentartják magokat, midőn eredetök régen feledésbe ment, és következőképek céljok megszűnt és hogy ilyenkor azok valamely mondvacsinált magyarázattal igazoltatnak, ez mindennapi dolog. A szülés cselekvénye utánzásának a férfi részéről valódi értelme, mint *Giraud-Teulon* is sejti,¹⁾ nem lehetett egyéb, mint ezen képzelem által elismertetni, jogilag megállapítani a gyermek s a vajúdo férfi közt ugyanazon egyéni viszonyt, mely a gyermek és anyja közt létezik, ki fájdalomban szülte azt. Keletkezésének pedig meg kellett előznie azon gondolat ébredését, hogy férfi és gyermek közt vérségi kötelék létezik, hogy minden gyermeknek szükségképek van egyes egyéni atya, épen úgy, mint anyja, mert tudata mellett nem éreztethetett volna azon jogképzelem szükségé. Minthogy pedig azon tudat fokozatosan ébredhetett és erősbödhetett s a fictio oka is fokozatosan ment feledésbe, ennek szokása fentarhatta magát. Mindkét dologra, melynek föltételezését állításunk involválja, elegendő számú és súlyú bizonyíték létezik. Úgy arra, hogy kezdetleges mívelődés fokain rendkívüli fontosságot tulajdonít a finem gyermekek, kiváltképek figyermekek bírásának; valamint arra, hogy e mellett az atya és azok közt, kik gyermekeinek neveztetnek – a vele állandón szövetkezett nő gyermekei – vérrokonság eredetileg nem föltételeztetik.

¹⁾ A nélkül, hogy az egyéni atyaság teljes bizonytalanságával hozná összefüggésbe. Nézetem szerint e tény jelentőségét épen ebből nyeri, hozzájárulván annak magyarázatához, hogy mi bírhatta a férfit kezdetben nővel való állandó szövetkezésre, a nélkül, hogy és mielőtt a hűség követelményét felállította volna. *Bachofen* (i. m. 17.) a férji gyermekágyban azon törekvés nyilvánul: die physische Wahrheit auf das Vaterthum zu übertragen.

A vágy: fiat bírni, ugyanazon forrásra mehet vissza mindig – megszüntetni az elszigeteltségét, mely a férfit a nőtől hátrányára megkülönbözteti. Ennek nem mond ellent, hogy annak indokolása különböző népeknél és fejlődési fokokon különböző. Külső nyilvánulásában az illető társadalom erkölcsiéhez és létviszonyaihoz alkalmazkodott a természetes érzés. A gyermek és főleg a figyermek eszköze a jólétnek; mindig az, akár többé, akár kevésbé legyen kiképezve az atyai hatalom. Támaszt mindig találhat bennök az atya, hol pedig ennek hatalma kifejlett, cselédeket, szolgákat láthat gyermekeiben, kiknek állása némely jelenkori, főleg afrikai népnél, de valószínűleg néhány mívelt nemzet történelőtti őseinél sem különbözött a háborúban ejtett vagy vásárolt rabszolgákétól. ¹⁾ A hol az atyai hatalommal párhuzamosan nem fejlődött ki egyszersmind az atyai szeretet is mint némely afrikai népnél, ott gyermekek nemzése, azon hatalom folytán, vagyon forrásává lesz, mert semmi nem gátolja itt a gyermekek eladását rabszolgaságba. ²⁾ De korántsem mindenütt ezen legdurvább nemét az atyaság méltánylásának találjuk kezdetleges erkölcsű népeknél is. A becsület, melyben a házasságban született gyermek részesül,, olykor furcsa módon nyilatkozik. Említettük már, hogy Ta-

¹⁾ A patria potestas, mint a legrégebb Rómában volt elismerve, tökéletesen ilyen viszonyt állapított meg; az atya megölhette, vagy rabságba eladhatta gyermekeit; »*páter familias*« eredetileg *cselédség birtokosát*, a familia szó oszk famel, latin famulusból (honnan familia is) eredvén, a páter szó gyöke pedig szanszkritban korántsem a nemzés fogalmára utalván; utóbbi szempontból az atyát szanszkritul »ganitar«-nak (genitor) nevezték.

²⁾ Afrika némely népeinél azonban, noha az atyaság vérségileg meglehetősen biztosítva van az erkölcsök által, az atyai hatalom nem tudott kifejődni a nagybátyaival szemben.

hitiben és Polynesia némely egyéb szigetein is, az első figyermek születésénél az atya megszűn birtokos vagy főnök lenni, a birtok vagy méltóság névszerinti tulajdonosa azontúl a fiú lévén s az atya csak mint ennek helyettese kezelvén azt tovább; ez itt mindenesetre a nővér fia ősbibb jogának megszüntével áll összefüggésben. Az észak-amerikai kucsinoknál a férfi, midőn gyermeke születik, leteszi addig viselt nevét s fia után nevezi magát, kinek nevéhez a »ti« szótag csatoltatván, ez képezi aztán az atya nevét.¹⁾ Hasonló szokás a borneói dajakoknál,²⁾ valamint Madagaszkárban³⁾ is tapasztaltatott. Egy ausztráliai törzsnél, a narrinjeriknél is közönséges szokás, hogy az atya fiának nevét viseli, »arni« szót akasztva a fiú neve után; így »Kulmatihje arni,« a Kulmatinjeri atyja.⁴⁾ A becsuánoknál is szokás az atyát fia után nevezni.⁵⁾ Megemlíthető itt, hogy a keletindiai bad agáknál a házasságkötésnek két neme létezik; az egyik csak akkor és az által jön létre, ha magzatra van kilátás; ha ilyen nem mutatkozik, a pár elvál a nélkül, hogy a házasság létrejötnék tekintetnek.⁶⁾ A vad és barbár népek igen nagy részénél csak gyermekek születése által nyer a házasság kötelék állandóságot.

¹⁾ Jones, Kutchin Tribes, Schmith's Rep. 1866. 326. Ezen mélyebb jelentőséggel bíró szokásnak csak gépies utánzása, ha itt az anyák is *olykor* hasonlót tesznek, »behan« szót ragasztva gyermekök nevéhez z.

²⁾ Descr. Soc. 3. f. 10. 1.

³⁾ Id. h. 46. 1.

⁴⁾ Smyth, The Aborigines of Victoria. London, 1878. 1.56. A nők itt is utánozták a szokást; Kulmatinje annike, a Kulmatinjeri anyja.

⁵⁾ Lubbock, id. m. 390. 1.

⁶⁾ Spencer, Descr. Soc. 5. 8.

Mélyen vallásos népnél, minő a régi indeké, a forró vágy: fiat bírni, összefüggésbe hozatik a hit fogalmaival, mint minden, a mi az emberi kedélyben mélyen gyökerez és a mit egyszersem az uralkodó erkölcsiségi fogalmak helybenhagynak. Sem földi boldogság, sem a jövő létben üdv nem nyílik annak számára, ki fiat magáénak nem nevezhet. Tanulságos e tekintetben és kifejezéseiben emelkedett, habár misztikus a válasz, melyet az Aitareya-brahmanában egy bölcs ad Harisandra királynak, ki száz feleség mellett is fiatlan. »Szólj, ó Nârada, mit nyernek vele az emberek, ha fiuk lesz, a mit oly forrón kivannak, úgy az értelmesekek, mint az értelmetlenek?« kérdi a király s a bölcs válaszol: »Mikor az atya élve szülött fiának arcát megpillantja, tartozását fizeti meg benne s elnyeri a halhatatlanságot. Az atyának öröme fiában nagyobb minden örömöknél, melyeket föld, tűz és víz adhatnak. Fiuk által győzik le az apák a nagy homályt, mert egy én születik m»eg saját énjökből; hasonló az egy eledellel telt hajóhoz, mely elviszi a túlpartra. – Törekedjetekek, hogy fiatok legyen, ti brahmánok; mert bizonyára ez a világ« stb.¹⁾

A vágy: fiat bírni, mi a földi boldogság nélkülözhetlen kelléke, mely vagy egy ősbib korszakban felébredt és a halhatatlanság utáni vágy, mely fejlettebb szellemi tevékenységre utal, mint a két legerősebb, mely közül csak az egyik létesül az emberek szeme láttára, míg a másik mindig csak ígéret marad, egybeolvadtak s amaz ígérete lett ennek. Dogmájává lett ugyanis a brahmánok vallásának, hogy csak a ki fiat hagy, érhet halhatatlanságot.²⁾ De már a Rig-Védá-

³⁾ L. Müller Miksa »Hist, of anc. Sanscrit Literature.« London, 1859. 409. 1.

²⁾ Így *Manu* törvényeiben olvasható, IX. 137.: »Fia által a férfi

ban, a brahman előtti korszakban átkot jelentenek e szavak: » ellenségeink legyének gyermektelenek.«¹⁾

Az indek európai fajrokonainál, a régi görögöknél liasonló felfogást találunk. Rólok Wachsmuthnál olvassuk a következőket: »Nősülés nélkül a polgár nem látszott kötelességeinek teljesen megfelelni. Aggregények mindenütt kevésbé becsültettek ... Hogy a nősülés célja gyermekek nemzése volt, ez nem igényel bizonyítást. Gyermekeket bírni a hellénekre nézve vallási és politikai tekintetben nagyfontosságú volt; az előbbeniben, mert az ősköltől örökölt istentisztelet²⁾ ekkép lett tovaszármaztatva, az utóbbiban pedig, hogy a család neve ki ne haljon.«³⁾

Hogy a gyermekek, melyek birtokára a finem oly nagy súlyt fektet, az erkölcsi fejlődésnek egy hosszan tartó korszakán át, a bírt nő gyermekei voltak, a nélkül, hogy eredetileg az atyával való vérszerinti rokonságuk ki lett volna kötve, erre egy népnek ismert szokásai sem szolgáltatnak annyi bizonyítékot, mint épen az indeké, – igaz, hogy csupán azon hagyományok által, melyek az őstörténelmi kutatás számára hozzájárulható legrégebb korszakukat illetik, E helyen annyival kevésbé, mivel később kedvező alkalmunk lesz reá, akarjuk előhaladásunk fonalát megszakí-

eléri az égi világokat; fiának fia által halhatatlanságot ér el; ezen unokának fia által felemelkedik a nap tartózkodási helyére. 138. Azon oknál fogva, hogy a fi megmenti atyját a Putnak nevezett alvilágtól, nevezte el őt Bráma maga az alvilágtól (pokoltól) mentőnek (putrának),

¹⁾ *Mayr Aurél*, Das Indische Erbrecht. Bécs, 1873. 80. 1.

²⁾ Minden családnak (genos) meg lévén . a maga különleges istentisztelete, az általános mellett, mely előbbeni az ősök emlékeztével állott összefüggésben.

³⁾ *Wachsmuth*, Hellenische Alterthumskunde.

tani, azon bő adatok idézésével, melyek az index felfogásának átalakulását mutatják, a családi kötelék tekintetében. Ők e tekintetben nem magokban állanak. Volt már alkalmunk említeni, hogy az összeteknél az özvegy által bármennyi idővel férjének halála után szült fiú úgy tekintetik, mint annak fia, a valódi magzat minden jogával bír, sőt az elhunyt leányainak kizárásával, egyedül öröklí az atyai vagyont. ¹⁾ E felfogás csak azon korból maradhatott fenn, midőn a férfi gyermekeinek azok tekintettek, kiket a vele szövetségben élő nő szül, tekintet nélkül arra, hogy hány és mely férfiakkal társalgott. A hébereknél a gyermektelenül elhaltak öcsésére háramló azon kötelesség, hogy bátyjának magzatot nemzzen, ugyanazon felfogásra vezethető vissza, habár itt a nemző személye nem közönyös, a legközelebbi vérrokon lévén az egyedüli, ki e feladatnak megfelelhet. ²⁾ Itt tehát egy előhaladtabb stádium maradványát látjuk, t. i. azon korból, midőn a feleség már nem volt hozzájárulható bárki számára, hanem hűség követeltetett mások irányában; az egykori közösség korából csupán a férj fivéreinek lévén még joguk fentartva a nővel való közlekedésre, mint a mai ausztráliaiaknál, a kik feleségeikre nagyon féltékenyek, ³⁾ noha azokkal fivéreik épen úgy élhetnek, mint ők

¹⁾ Az özvegy férje fivérére (vagy atyjára) száll; ha azonban fivér vagy atya nincs életben, vagy ha már házások, a nő más férfiakkal él. A gyermekek mindkét esetben az elhunytéinak tekintetnek. (*Haxthausen*, Transkaukásia, II. 23. és köv.)

²⁾ Itt is szerencsétlenségül tűnik fel, ha férfi gyermektelen marad.

³⁾ Ha az ausztráliai férjek féltékenységéről van szó, ez mindig csak úgy értelmezendő, hogy a nőnek nem szabad személye felett magának rendelkeznie; ellenben nem ellenkezik azon féltékenységgel,

magok; a gyermekeket azonban ezért mégis tisztán a magokéinak tekintik, földj őket ezek közt osztják meg s valóban atyailag szeretik őket.

Látni való ezekből, hogy kezdetleges fejlődésű társadalmakban a férfiak mily súlyt fektetnek gyermekek birtokára, hogy e mellett nem ismernek különbséget általok és más férfi által nemzett gyermek közt és következésképp eredetileg a férfi által való nemzés ismérvével sem bírnak; e tényeket összevetve a nemek közti páros kötelék azon legalsó nemével, melynek magyarázatát keressük, azt hiszem, nem maradhat kétség iránta, hogy ezen kötelék létrehozásakor a férfinak nincs vele más célja, mint a nő által szüendő gyermekekkel szorosabb viszonyba lépni. A férfi gyermekágyának szokása – midőn a szülés cselekvényének részéről való utánzása által úgyszólván második anyává lesz képzelmileg ¹⁾ – megerősíti ezen föltételezéseket és egyszersmind magyarázatát találja bennök. Nincs mit csodálkozni rajta, ha szem előtt tartjuk a hagyományos szertartások életének szívósságát – hogy e szokás egyes pontokon²⁾ túlélhette

hogy a férfi őt másnak, a kit megbecsülni akar, rendelkezésére bocsássa.

³⁾ Ez annyival szükségesebbnek tűnhetik fel a gyermekekkel való összekötetés megállapítására, mivel házassági szertartás a kezdetleges népeknél gyakran egészen hiányzik, annál inkább a tény biztos számon vétele. így a »páter quem nuptiae nominant« sem találhat alkalmazást; ennek okáért »atya« az, a ki a gyermeket másodszor megszüli; úgy is lehetne tekinteni e szokást, mint egy minden gyermek születésénél arra vonatkozólag külön ismételt házassági szertartást, mely a gyermeket törvényesíti, azaz atyával látja el.

²⁾ Hogy valaha nagyon általános elterjedtséggel bírhatott, azt ezen pontoknak eloszlása a világ minden részében bizonyítja, hogy legtöbb helyen megszűnt, ezen époly kevéssé lehet csodálkoznunk[^] mint azon, hogy egyes pontokon fentartotta magát.

az egyéni nemzés ismervének létrejöttét, sőt a vér szerinti atyaságnak a férj kizárólagos jogai által való biztosítását. Úgyszintén azon sem kell csodálkozni, hogy az ismervnek létrejöttével nem azonnal lett biztosítva az atyaság a férji kizárólagos jogok szigorú fentartása által; bosszú idő kell arra is, hogy a kezdetleges ember lassú esze a fölfedezés gyakorlati konzekvenciáit megvonja és innen van, hogy a jelenben is nagy számban találtnak társadalmak, melyekben férfi és nő közti állandó kötelék s ennek kapcsán az atyaság fogalma létezik, és a bol e mellett nem lebet mondani, hogy a férfi egyéni szerepéről a nemzésben, az embereknek fogalmuk nem volna s a hol mindamellert a férfiak nem emelnek kifogást feleségeik hozzájárulhatósága ellen. Nem. szükséges ezek miatt föltételezni, hogy a fejlődés első stádiumai mindig hasonlók voltak. Lehetséges, hogy az állandóbb kötelék egyes férfi és nő közt másutt akkép is jött létre, hogy a férj a védelemért, melyben a nőt részesíti, ^{x)} rögtön kizárólagos birtokát a nő személyének kötötte ki. Legalább az andaman-szigetiekről, egyéb társadalmi és művelődési állapotaik után Ítélve, nem látszik valószínűnek, hogy több fejlődési fokon mentek volna már át; náluk minden felette kezdetleges. Bizonyos azonban, hogy a fennebb vázolt fokoknak nyomait sokkal nagyobb számú népnél találjuk, mint az imént föltételezett kezdetet, noha a priori s a kezdetleges népek szokásaiba való mélyebb betekintés nélkül, bárki is hajlandóbb lenne az utóbbit föltételezni. Más irányú fejlődést engednek föltételezni azon társadalmak is, hol az anyai nagybátya hatalma a gyermekek felett túl-

¹⁾ Ez különösen a csapatbeli férfiak deszpotikusan gyakorolt közös jogai miatt lehetett becses a nőkre nézve.

nyomó maradt az atyáéval szemben.¹⁾ Itt a házasságkötés-czéljául nem lehet gyermekek birtokát tartani. Valószínű? hogy itt a magánházasság két egyén közt csak azután jött létre, midőn a legidősb fivérnek, nővéreivel szemben, deszpotikus hatalma fejlett volt ki az anya jogán, úgy, hogy á leányok személyök felett többé nem rendelkezettek; itt eladásuk vagyon forrásává lett a fivér részére, ki a mellett még fentartotta a jogot a szüendő gyermekekre nézve, kiket az atyának, ha meg akarja őket a maga számára szerezni, még külön kell megfizetnie.²⁾ Ez utóbbi is bizonyítja egyéb-íránt a fontosságot, mely gyermekek birtokának tulajdoníttatott.

Az értelmi látkör tágulásával, a fogalmak tisztulásá-

¹⁾ Nem azokat értem, hol csupán örökölnek az anyai nagybátyától, s a hol az anya nemzetségéhez tartoznak a gyermekek; a férfi-gyermekeggy e viszonyt illetetlenül hagyja, mint a csokták, arruákok, cantabrok példája tanúsítja; a gyermekek általa nem vonatnak át a férfi nemzetségébe, a kötelék, mely létrejön általa atya és gyermek közt, pusztán egyéni. Értem azokat, midőn az anyai nagybátya nővére gyermekeit p. o. eladhatja rabságba, a nélkül, hogy atyjoknak hozzászólása volna, mint némely afrikai népnél.

²⁾ Loangóban, hol a nővér fiaira száll az örökség, az anyai nagybátyának joga van a gyermekeket rabszolgaságba eladni, az atya pedig semmit nem rendelkezik velök. (Bastian, Deutsche Expedition, I. 165-166.) Afrikában, a makololoknál, künburdákznál, fantiknál, aztán Simor szigetén (Szunda-csoport) s az indiai limbúkánál a gyermekek csak úgy jönnek az atya birtokába s hatalma alá, ha ez meghatározott árt fizet érték a nő családjának; ellenkezőleg az anyai nagytya vagy nagybátya hatalmában maradnak. L. *Giraud-Teulon* i. m. 160. és köv. A bareák- és kunámáknál a gyermekek élete s szabadsága az atyai nagybátyáé. (*Munzinger*, Ostaf. Stud. 477. id. *Postnál*.) A bangaláknál a nővér fiai a fivéréi, ki eladhatja őket. (*Livingstone*, Missionsr. II. 8. *Postnál*, Urspr. d. E. 71. 1.)

val az atya és gyermek közti vérségi kötelék ismérve lassan és észrevétlenül nyert tért, utóbb kizárólagosan foglalván el azt, kiszorítva a viszonynak minden másnemű felfogását. Ezzel kapcsolatban a férj és feleség közti viszony is átalakult. Eleinte a vérségi biztosítás követelménye csak odáig terjedt, hogy a gyermekek nemzője ne lehessen más, mint az atya közeli vérrokonai közül való, majd pedig ezek is kizárattak; legtovább a közösnejlőség azon állapota tartja fenn magát, melyben több fivér bír együtt egy feleséget; ez tovább fentartotta magát, mint a fivérek közössége a nők többes számával kapcsolatosan, mivel a vagyoni vagy táplálási viszonyokban nyer olyan támaszt, minőt az utóbbi nem. Nemcsak a szegénység azon foka, mely több nő eltartását és gyermekeinek fölnevelését tiltja és mely Spartában volt oka, hogy fivérek polyandriája szokásban tartotta magát, hanem vagyon megosztása iránti ellenszenvben is, mint Tibet és Ceylon¹ vagyonos családainál, támaszt találhatott a közösnejlőségnek ezen neme, Ez valamennyi közt ugyan a legkevésbé visszatartó lehet talán, de erre való visszastilyedést mégis lehetetlennek tartunk egy társadalomban, mely egyszer megszokta volt a monandrikus családot az egyedül valónak tekinteni.

A nemi és családi élet fejlődését illető megfigyelések eredményeinek összefoglalása, vagy a mi ezzel azonos, a patriarchai család létrejöttét megelőző állapotoknak, mint előzményeknek s a tényezőknek, melyek azt létrehozták, vizsgálata nem esetlegesen került a jelen fejezetbe, hanem szorosán összefügg annak főfeladatával, t. i. azon beosztásnak tanulmányozásával, mely az Ősi társadalmak egy részét jellemzi, t. i. a kasztrendszerrel. Az ősi társadalmak szervezetének alapja és részben lényege, hogy az egyének *sár-*

mázasuk szerint foglalnak helyet egyik vagy másik segmentumban (metszvényében?) és egyik vagy másik rétegében a társadalomnak. Mert a beosztás, a társadalmaknak legalább egy részében, kétféle: egyik, mely függőlegesen osztja a társadalom anyagát, az egyének tömegét homogén részekre és a másik, mely vízirányosan osztja azt egymás fölé emelkedő rétegekre.¹⁾ Az előbbeninek, melylyel az I. köt, XIII. fejezetében foglalkoztunk már, újkori polgárisodás társadalmában nincs nyoma; ezt felváltotta teljesen a területi beosztás, mely az egyedeket a *hely szerint, melyet laknak*, foglalja csoportokba. A másik ellenben, mely szerint az egyének helyét a jogokra és foglalkozásra különböző társadalmi rétegekben, születésök, vagyis származásuk szabja meg, a modern államokban is találkozik számos analogonja, a kiváltságos osztályok és a rabszolgaság intézményeiben. Azonban ha el is kell ismerni, hogy a születés által meghatározott társadalmi állás analógiát állapít meg a közép- és jelenkori társadalmi osztályok és az őskori kasztok közt, ezeknek elkülönzötten való tárgyalása mégis teljesen jogosult, annyival inkább, mivel a kettő közötti félreismeretlen érintkezési pontoknak méltánylása ezzel nincs kizárva, csak későbbre halasztva. Történetileg ismerjük amazok keletkezésének folyamatát, holott azon társadalmi osztályok, melyeket kasztoknak nevezünk, a történet előtti idők homályából, a hol ez oszolni kezd, már mint kész alakulások tűnnek fel. Lényegeken, a hol hasonló intézményekkel találkozunk, bár jelentékeny különbségeket mutatnak egymás közt, mégis

¹⁾ E különböztetést hasonló alakban már Dionysios megtette (Arch. rom. II. 7. és 8.) a rómaiakról szólva és a római mondák nyomán Romulus törvényhozói tényének tulajdonítva azon kettős beosztást,

egyaránt érzünk inkább, mint világosan látunk valami közös idegenszerűt, mit az őskori eredet közösségének tulajdoníthatunk, és a mi azon meggyőződést költi bennünk, hogy hasonló intézmények kelte más alapot föltételez, mint a minőt az előttünk történetileg ismert társadalmi viszonyok, bárhova tekintsünk az öt világrészben, képeznek. A kasztrendszer e szerint úgy tűnik fel előttünk, mint a mi csupán az őskor szűz talajában gyökerezhett meg. Ugyanez áll a társadalmaknak olyan csoportok szerint való beosztását illetve is, melyekre nézve jellemző a házasságkötés tilalma ugyanazon csoportnak tagjai közt és mely szorosán összefügg nemzetek megalakulásával, rokon eredetű, de különvált törzsek szövetkezése, és utóbb összeolvadása útján, midőn a törzs és nemzetség szerinti származás lesz az újonalakult társadalmi egység belső szervezetének alapjává. A későbbiekben valószínűvé tenni reméljük, hogy azon ősi és önkénti módja a társadalmi szervezkedésnek, képezi alapját utóbb magasabb fejlődésre emelkedett társadalmak beosztásának is, a melyeknél fentartotta magát az exogamia szabályának elejtése után is, majd pedig mintájává lett olyan társadalmi alakulásoknak, melyek mesterségeseknek mondhatók, mivel czéltudatosan működő szándék befolyása alatt állottak.

HATODIK FEJEZET.

Az árja indek őskori állapota.

Az árja indeknél a gotrából való nősülés tilalma erőben tartotta magát a mai napig. Ezekre nézve tehát valószínűleg legkevesebb ellenmondással fogunk találkozni, ha j)árhuzamba állítjuk azokat más hasonló szabály alatt álló intézményekkel, minőket alsóbb mívelődésű népeknél találunk. Az exogamiát, úgy azt, mely két csoportnak békés összevegyülése, mint a mely a nőknek erőszakos rablása által létesül, mindig közösnejűség által megelőzöttnek tartjuk. Az indeknél valóban számos nyoma maradt fenn, úgy hagyományokban, mint szokásokban és intézményekben azon őskori állapotnak. Régi múltjokban, melybe számos emlék bevilágít, feltaláljuk mindazt, mi a különböző fejlődési fokokat jellemzi és mit ezenkívűl csak elkülönítve tanulmányozhatunk különböző társadalmakban a szerint, hogy mely pontján fejlődésüknek ismerkedtünk meg velők; az indeknél minden fejlődési fokozat emlékei fentartották magokat. – Exogamia, nőrablás, a hajadonok féktelen élete,¹⁾ némely vidéken a közös jogok szertartásos megváltása (1. I. fejezet) a házasság kötésekor, továbbá a prostituczió, mint a közérkölsiség által jóváhagyott s a vallás által szentesített

¹⁾ Eziránt 1. *Zimmer*, *Altindisches Leben*. Berlin, 1879. 333. 334. 427. 1. Hajadonokkal való szerelmeskedés a vádákban gyakran van érintve. Ennek folytán hajadonnak, azaz törvénytelen születet-

intézmény, a férjes nők szabadsága, ¹⁾ majd azok átengedése magzatnemzés céljából, polyandria és leviratus,²⁾ mindezt megtaláljuk a hinduk múltjában és részint még jelenében.

A Mahabharata azon helye, mely a nők egykori szabadságát említi, ³⁾ és mely szerint tőlök hűség a férj iránt nem követeltetett, mint ily állapot tanúsága, nem áll elszigetelten. Megasthenest követve, ki a III. században Kr. előtt tartózkodott a Palibothrában székelő királyok udvaránál, azt írja Strabo (XV. 1. 54. 709.), hogy az indek számos nőt vesznek el, a kiket szülőiktől két ökor árán vásárolnak, részint szolgálatukra, részint kéjelgés, részint pedig számos gyermek nemzése végett. – Ha pedig a nők tiszta

sűk gyakran említettnek: kanina, kumariputra vagy duhituhputra nevek alatt; de másrészt magzat elhajtása, valamint gyermekek kitévése is, útfélen vagy a vadonban, gyakori.

¹⁾ Hűtlenség után a nő visszanyeri tisztaságát a havi tisztulás által, de ha teherbe esik, elbocsátandó. *Jadzsnavaukja* törvényei I. 72. a *Stenzler-féle* fordítás. Berlin és London, 1849.

²⁾ *Manu* IX. 69. 70.

³⁾ Mahabharata, I. könyv, vv. 4719-22. lefordítva Muirnál (»Sanskrit Tesets« II. p. 336.) mint következik: »A nők egykoron nem voltak korlátozva és tetszésök szerint barangoltak, függetlenül (kasztyok körében). Habár gyermekded ártatlanságukban el is hagyták férjüket, nem követtek el bűnt, mert ilyen volt a régi kor szabálya. E régi szokás még most is törvénye az állatkép született teremtetéseknek, a kik szenvedélytől és gyűlölettől mentek. E szokás tekintélyekre támaszkodik és nagy »risi«-k által erőben tartatik és még most is gyakorlatban van az északi Kuruknál.« Jegyzetben hozzászeli dr. Muir, hogy ezen közösség gyakorlatát, a monda szerint, Szvetaketu szüntette meg, Uddalaka rishinek fia, a ki haragra gyuladt, midőn anyját egy idegen brahman félrevezette. Szvetaketu házassági hűséget kötött ki. Ezeket *Mac Lennan* után idézem, i. m. 173. 1.

életre különösen nem lettek kötelezve, szabadságukban áll más férfiakkal is társalogni. E szerint egy korszakban, mely a Szvetaketu mythikus idejénél sokkal későbbi, a nők csakis az esetben voltak hűségre kötelezve, ha ez iránt a házasságkötésekor megállapodás történt; valószínű, hogy a vételár magasabb volt ily esetben. Ez a hasszánije arabokra emlékeztet, a kikenél a vevő legény olcsóbban vagy drágábban kapja meg feleségét, a szerint, hogy hetenkint több vagy kevesebb »szabad« napot enged neki. Megasthenes adatát igazolják és kiegészítik a szanszkrit források, még a fizetett ár tekintetében is. ¹⁾ Manu ugyan tiltakozik ellene, hogy a vőlegény által adott egypár ökörben a leány atyjának adott ajándékot lásson valaki, mert így ez gyermekvásár volna.²⁾ Bizonyos, hogy akkor, midőn a vőlegény adománya egyformán két darab baromban volt megállapítva, ez már csak formát, szertartást jelentett, de ha nem hivatkozunk is arra, hogy szertartások korábbi idők valóságát örökítik meg gyakran, más adatokból bizonyos, hogy vásárnak valóban volt helye; így azon törvényből, mely a menyasszony atyját kötelezi, hogy a szulka (menyasszony-ár) adójának halála esetében leányát az elhalt testvér-öcscsének, az úgynevezett devárnak adja; és abból, mely a vőlegényt, a menyasszony halála esetében, jogosítja az érte már megadott, gyűrűkből

¹⁾ Az úgynevezett arsa-házasság (vagy szentek házassága Loiseleur-Deslongchamps fordítása szerint) kötésénél *Manu* szerint (III. 29.) egy bika s egy tehén, vagy két hasonló pár is adatott át a menyasszony atyjának; *Jadzsnavalkja* (I. 59.) ugyanezen házasságkötési mód alkalmából csak egypár barmot említ. *Narada* (II. 12. 43.) szerint az atya ruhafélét s egy pár tehenet kap a vőlegénytől.

²⁾ *Manu* III. 53. Szerinte a szülők a hajadonnak szerelem jeléül szánt adományt nem tartják meg s ezért nem lehet e házasságkötésben eladást látni. III. 54.

és egyebekből álló szulka visszavételére. ¹⁾ Vadzsnjavalkya-törvénykönyvének egy szabványa pedig (I. 65.) úgy értelmeztetik, hogy a menyasszony atyjának az egyezés megkötése után is joga van még azt megmásítani, ha más kérés jelentkezik, a ki többet ígér. ²⁾ Korántsem képez megfektetetlen ellenmondást Strabo állításával a .férjes nők szabad élete tekintetében, ha egy más brahman bölcs véleménye szerint olyan nő, a kit férje vásárolt, hibát követ el, ha más férfiakkal társalog. ³⁾ Ebből mindenesetre kitűnik, hogy házasság nemcsak vásár útján jött létre, valamint az is, hogy a nő, a kit férje nem vásárolt, nem bűnös a mondott esetben. A vásároltakra nézve pedig a sok kasztú nagy Indiában különböző felfogások uralkodhattak egyidejűleg is. Mély és a férj és nő közti viszonynak őskori felfogására félreismerhetlenül utaló nyomokat hagyott a szanszkrit irodalomban a szokás, magzatot nemzetni más férfi által. ⁴⁾ Későbbi időben vérrokonok közt jött csak alkalmazásba e helyettesítés, de eredetileg még különböző kaszthoz [tartozók közt is volt reá eset, mert szükségkép a ksatriják, vagyis harcosok kasztjához tartozott Kalinga király, a ki – Müller Miksa szavai szerint, *régi ind szokást követvén* – felkérte a védák egy költőjét, az öreg Bisi Dirghatamaszt, a

¹⁾ *Mayr*, Das indische Eibrecht. Wien, 1873. p. 157.

²⁾ M. h., hol még több bizonyíték is van közölve.

³⁾ Id. m. 159. 1. Az ellentmondást az fejtje meg legtökéletesebben, hogy az egyenlőn megállapított két ökönyvi ajándék nem tekintendő valóságos vételárnak; ez adománynak pusztán szertartásos jelentősége van. A nő szabadságának korlátozása tehát azon esetekre szorítkozhat, midőn a házasság valóságos alku folytán, a menyasszony személyi bece szerint megállapított ár mellett köttetik.

⁴⁾ Voltaképen e részben nemcsak a múlttól, hanem a jelenről is lehet szó. Mái is szokás Indiában vérrokon által örökös nemzetni.

ki brahman volt, hogy nemzene számára magzatot.¹⁾ A későbbi időben hasonló megbízások csak fiatlanság esetében maradtak szokásban és kétségtelen, hogy a figyermeknek tulajdonított fontosság, illetőleg ennek vallásos dogmává emelgetése okozta, hogy ezen felfogás aránylag fejlettebb művelődési viszonyok közt oly soká fentarthatta magát; fennállása azonban tanúskodik a megelőző korszaknak a családi kötelemeket illető nézeteiről. A megbízottnak a későbbi korban a férj fivérének, vagy legalább szapindájának (azaz fiágon közös szépatyától származónak) kellett lennie.²⁾ Régibb időben az özvegynek az elhunytól nyert megbízás nélkül is volt joga sógora vagy férjének más rokona által fiat nemzetni magának,³⁾ a ki aztán öröklésre [volt hivatva s úgynevezett apja családját képviselte, ellenben ki volt zárva az

¹⁾ Müller Miksa, Hist. of. Ane. Sanscrit Literature, 57. I. – A történet kifejldése furcsa: »The Queen howener refused to see the old sage, and sent her servant-maid instead.«

²⁾ *Manu* IX. 56. Lorsqu'on n'a pas d'enfants, la progéniture peut être obtenue par l'union convenablement autoritée, avec un frère ou autre parent (sapinda). 60. Arrosé de beurre liquide et gardant le silence, que le parent chargé de cet office, en s'approchant, pendant la nuit, d'une veuve ou d'une femme sans enfants, engendre un seul fils, mais jamais un second.« (Loiseur-Deslongchamps-féle fordítás.) Hasonló értelemben nyilatkozik Jadzsnavalkja I. 68. 69., azon különbséggel, hogy a megbízott szerinte nem szükségkép szapinda, hanem más, ugyanazon gotrabeli (ein Mann, der durch den Oferkuchen verwandt ist, oder ein Mann *desselben Stammes*) is lehet. *Manu* hozzáteszi, hogy léteznek törvénytudók, a kik azt tartják, hogy egy fiúval a cél nincs kellőleg elérve s hogy ezért másodikat is lehet ilyen módon törvényesen nemzetni; *Manu* azonban ezt nem ismeri el; szerinte ha a megbízás tárgya el van érve, a feleség s a fivér kötelesek magokat egymás irányában akkép viselni, mint atya és menyé. (62.)

³⁾ *Mayr* id. m. 99. 1.

örökösödésből, ha sógor létében más volt a nemző.¹⁾ Az örökjog; tekintetében később különböző szabályozások jöttek létre, de eredetileg, a feleségnek minden fia, tekintet nélkül arra, hogy – a férj életében – ki nemzette, jogosítva volt az örökségre. ²⁾ Még korábban az özvegy férje testvéröcsésére szállott, s az ezzel nemzett fiak elseje az elhunyténak tekintetett s örökösévé lett.

Azonkívül a reánk maradt ind törvények, noha, mint könnyen elképzelhető, ezek a nevezett nép erkölcsi fejlődésének nem épen legkezdetlegesebb korszakából valók – kétségtelenné teszik, hogy a feleség által szült fiak mindig a férj fiainak tekintettek, bár idegen által nemzettek, a férj részéről való megbízatás nélkül, tehát a nő tudva levő hűtlensége mellett, – és bár a férjnek voltak ezen vagy más feleségtől született maga nemzette fiai is. Hogy azonban ezek fiakul tekintessenek, két dolog volt kikötve: hogy a hűtlen nő a férj házában szülte legyen a fiat, azaz mialatt férje házában élt, a mely esetben az, Mayr kifejezése szerint, fia volt a férjnek, kinek ágyán született, míg ellenben az olyan nő fia, a ki férjét elhagyta volt, nem tekintetett családtagnak. A másik feltétel az volt, hogy a nemző a férj kasztjából való legyen.³⁾ Mayr Aurél azonban biztosan úgy véli, hogy a dzsati és várna szók az illető helyen nem kasztot, hanem törzset (azaz nemzetséget) jelentenek – és következő érdekes megjegyzéssel kíséri javítását: »A gud-

¹⁾ *Mayr* id. m. 99. 1.

²⁾ *Id.* m. 101. 1.

³⁾ Különös, hogy az illető törvénykönyv a nemző személyének ismeretlenségét megengedve köti ki, hogy csak az iránt legyen bizonyosság, miszerint ugyanazon kasztbeli.

hajában ¹⁾ tehát felismerhetjük a törzs fiát, a ki, mióta a nők egyesek birtokába mentek át, arra lett fiók ruházva, kinek neje szülte. A gudhaja a neki atyául kijelölt törzsrokon vagyonában »*jure sanguinis*«, osztozik, csupán a feleségek egyéb fiai, később azoknak leányai is, ha fiúsíttatnak, bírnak előnyvel vele szemben; másnak fiúi fogadása által csak újabb időben zárhatja ki őt a férj az örökösödésből. A gudhaja állásában elismerése nyilatkozik a többi törzsrokon jogának a feleségre s ezen állása és örökösödési joga egyike a leghathatósabb bizonyítékoknak az árja indeknél egykor fennállott közösnejűség tekintetében.²⁾ Az ind apának azon időben, midőn a fejlettebb társadalmi viszonyokkal, élesebb és csakhamar törvény jelentőségével felruházott különböztetések támadtak, tizenkét vagy tizenhárom-féle fia lehetett: az aurasza volt, a kit maga nemzett s a kít a későbbi örökösödési jog minden mással szemben megkülönböztet; a ksetraja volt a férj megbízása folytán más által nemzett; a gudhotpanna vagy gudhaja a feleség hűtlenségéből származó; a putrika putra a fiúsított leánytól való unoka, melyről azonban a Rig-Védában még nincs említés, későbbi kor feltalálása lévén és csak lassankint emelkedvén jogaiban a feleségek által, más férfiatól születtek fölébe; továbbá a szahodha, a kit teherben eljegyzett nő szül, akár ismeretes volt az anya állapota, akár nem, mindiga férj fiának tekintetik; a kanina hajadon leány által szült unoka, mely szintén fiúi fogadható; a többiek fogadott fiak s a különböztetés a fiúfogadás viszonyait illeti. Mindezek putrák, azaz fiak, fiai annak, a ki hozzájuk való

¹⁾ A hűtlen nő által szült fiú különleges elnevezése.

²⁾ Id. m. 113. 1.

viszonyában különböztetés nélkül neveztetik pitarnak.¹⁾ E szó, mely egyeredetű az indo-európai nyelvek atyát jelentő szóival (páter, *πατήρ*, Vater stb.), az indeknél jelentőségében meg van különböztetve a nemzétől, minthogy nem szükségképp azonos ezzel, a ganitarral (latin genitor, görög *γεννήτηρ*): ha azonosságuk hangsúlyoztatik, mind a két kifejezés együtt használtatik: »*pilar ganitar*«. mint olykor még latinban is »pater genitor.« A latin és görög formája az atya névnek közelebb áll annak közös gyökéhez, mint a szanszkrit, zend és ó-perzsa; a gyök »pa,« mi az oltalmazás fogalmát fejezi

¹⁾ A különböztetések, melyek az atya utáni örökösödés tekintetében a fiak különböző nemei közt tételnek, az örökjogi emlékekben, a kifejlett magántulajdon korszakában, tehát a társadalmi fejlődésnek már magasabb fokozatain jöttek létre. Későbbi időben. írja Mayr (i. m. 101.), a feleség fiai közt bizonyos rangfokozat jött létre, melynek értelmében a férj által nemzett fiúnak a nő egyéb fiaival szemben elsősege van, s ezek csak amolyannak hiányában hivattnak bizonyos sorrendben örökösödsre; a ksetraja (férj megbízatása folytán nemzett) foglalja el ezek közt az első helyet; ez, ha utána még egy aurasza (férjtől való) született, sem lett kizárva, hanem osztozott, később kisebb részt nyervén. A guthaja (nőhűtlenségből eredő) és shahodha (teherben nőül vett nő szülötte) örökölték, ha egyéb fiak nem voltak, később pedig csupán ha leányok sem voltak. – Nem tehető fel más, mint, hogy az értelmiségnek az őskori felfogás békói"ból való kibontakozása, utóbb az indeknek is hasonló színben tűntette fel e viszonyokat, a minőkben nekünk tünnek fel; minden más indokolása annak, hogy később családjukat idegen magzattól tisztán tartani igyekeztek, felesleges. Ezért a hit ide vonatkozó átalakulása csak úgy tekinthető, mint alkalmazkodása a természetes érzetekhez és nem mint a megváltozott felfogás első előidézője; így midőn a férj örökdvén, nehogy idegen mag hintessék földébe, ez azzal indokoltatik, hogy a túlvilágon a fiú azé, a ki nemzette s nem atyjáé, nem is szerzi meg tehát ennek számára a halhatatlanságot.

ki szanszkritben;¹⁾ az eredeti forma »patar« tehát oltalmazót jelentett, mert a közösnejtűség körében a serdületlenek közös oltalmazol voltak a felnőtű férfiak és mert később a vele szövetkezett nő gyermekeinek oltalmazója volt a férj. ²⁾ A közeli vérrokonok egyéb fokainak elnevezései sem a vérségi kötelékre célóznak jelentőségekben, mely részben még felismerhető. Így fivér szanszkritul bhratni = bhratai. Lassen szerint bhartarból – »ar«-nak »ra«-ra való áttevése által – ered és ennélfogva eredetileg szintén annyi, mint védő, oltalmazó (a nővérhez való viszonyában). Jellemző, írja Lassen, hogy az atya, valamint a fivér is, oltalmazóknak tekintettek, a nővér pedig új család alapítójának.« ³⁾ Ezzel elfogadni látszik a nővér indo-európai nevének *Pott* által adott magyarázatát, ⁴⁾ mely szerint az a szanszkrit »szotri«-ból eredne, mi annyi, mint szülő nő. – Másrészt azonban Lassen maga részéről, következő magyarázatot is adja: szva: tulajdon, saját és sztri: nő, tehát szvasztri: saját nő, a miből goth szviszta, ó-szláv szesztr, német Schwester stb. Az előbbeni felfogás nőági leszarmazásra utal, mely-

¹⁾ *Lassen*, Indische Altherthumskunde. I. 955. és köv.

²⁾ Nem kétséges, hogy a patar vagy pitar szó a régi indeknek még közösnejtűségi korszakából származik s akkor az idősb nemzedék fitagjait különbség nélkül jelölte. A bengaliak, noha atyai nagybátyára és anyai nagynénére külön szavaik léteznek, » udvariasság «-ból most is szokták még nagy- vagy kis-atyának és -anyának szólítani szülőik testvéreit. (L. *Morgan*, Systems of Consanguinités, 409. 1.) Teljesen alaptalan azon, többek által hangoztatott állítás, hogy az indo-európaiak közös őseinél a patriarchális családnak, elválásuk előtt, léteznie kellett, minthogy atya, anya, fivér, nővére közös szavaik vannak. Ezek értelme eredetileg classificáló volt.

³⁾ *Lassen*, i. m. I. 962. 1.

⁴⁾ Etymologische Forschungen, I. 214. Lassennál i. h.

nek értelmében a nővér fia természetes utóda és örököse a fivérnek. Hogy ezen őskori rend az indeknél épen úgy, mint sok népnél, megelőzte volt a fiágit, az iránt kétség alig foroghat fenn, noha az indek azon népek közé tartoznak, a melyeknél legjőkorabb váltotta fel a fiág a nőágot, akkor t. i. mikor az előbbeni még teljes fictio volt. – Ha Pott felfogása arra mutat, hogy a nővérben, mint gyermekek szülőjében, látták a család folytatóját,¹⁾ viszont Lassené, ha helyes, véleményem szerint, testvérházasságnál egyebet nem jelenthet. Hogy ilyen kötelék több népnek őskorában szokásos volt, ez bizonyos; a régi indekről pedig annál könnyebben. feltehető, mivel náluk a férfiak részéről erős hajlam mutatkozik a jövő nemzedék tagjai irányában egyéni kapcsolatot alkotni s az exogamia keletkezése előtt ezen hajlam az anya unokáinak adoptálására vezethetett, mint okunk volt már következtetni. E nézet tetemes megerősítést nyer azon körülmény által, hogy szanszkritben a »férj« egyik elnevezése és a fivér neve csaknem azonosak, és mindenestre ugyanazon gyökből erednek; fivér = szanszkr. bhřata (törzs bhr̥tar,²⁾ zend br̥tar), férj pedig bhar-tr, mely szó Curtius szerint ugyanazon gyökből (*φερ*) ered, a melyből a görög (*φράτηρ* szó.³⁾ Igaz, ez onnan származhatott, hogy mind a kettőben oltalmazót, támaszt láthatott a nő, de ha a két fogalom egybe nem olvadt volna, mégis szükségesnek tűnt volna fel két külön szóval megkülönböztetni, mint történt az atyát és a fivért illetőleg, mely mindkettő oltalmazót

¹⁾ A hogy az indiai nairoknál maiglan áll a dolog.

²⁾ Lassen szerint bhřatar.

³⁾ Die gewöhnliche Herleitung: (von *φράτηρ*) ist die von *W. φερ*, im Sinne von sustentare, nutrire, woher skt. bhar-tr mari tus. (Curtius, Grundzüge der griech. Etymologie. Leipzig, 1873. p. 304.)

jelez, de más szóval. Hogy az indeknél az egykori testvérházasság szokásának emléke fentartotta magát, arról látszik tanúskodni Yama és Yami dialógusa is.¹⁾ Egyébiránt a védai korszakban is, habár testvérek, mint ugyanazon gótra tagjai, nem köthettek házasságot, nemi közlekedés fi- és nővér közt mégis fordult elő.²⁾ Ez más oly népeknél is tapasztalható, a kiknél nőrablás által jött létre az exogamia s a magánházasság (p. o. a keletindiai kólóknál), arra utalván, hogy itt a vágy, egyéni tulajdonú bírni nőt és gyermekeket, megelőzve a *vérfertőzöt fogalmának kifejlését*, hozta létre a magánházassággal együtt az exogamiát. A két következtetés, mely Lassen és Pott etimológiáiból vonható, nem zárja ki egymást, sőt nagyon jól összeegyeztethető volna; a két etimológia azonban egymás mellett természetesen meg nem állhat, és hogy melyik a helyes, arra nézve még csak véleményt sem kockáztathatunk. Azonban biztosnak tekinthetjük, hogy az exogamia keletkezése előtt, és azon kaszt részéről, mely exogámmá sohasem lett (1. alább) még későbbi időben is a nővér fiai tekintettek természetes utódoknak, az árja indeknél épen úgy, mint temérek más népnél.

A polyandriának, mely a közösnejűséget szokta, legalább egy részénél a társadalmi egyedeknek, követni, elegendő nyomai vannak az indiai árják irodalmában. Ilyen

¹⁾ A Eig-védában 10. 10. és Atharva-védában 18. 1. l. *Mayr*, Ind. Erbrecht, p. 159. A Rigveda Ludwig-féle fordításában a 989. sz. szukta, II. köt. 630. 1.

²⁾ *Zimmer* szerint (i. m. 333. 1.), ki itt Rig-véda 10, 162, 5-re hivatkozik. E szukta (*Ludwig* fordításában II. köt. 543. 1.) valamely lidércz elűzésére szolgál, mely a férj, szerető vagy fivér alakját öltve, szokta megölni a meg nem szült magzatot.

az öcs joga bátyja özvegyére s ezek elsőszülöttének az elhunytára mint atyára való ruháztatása. De ez nem az egyedüli. A Mahabharata hősei, az öt pandu-fivér, közös feleségül birják a szép király-leányt, a lothos-virágszin szemű Draupadit. Ez adat jelentősége iránt jónak látjuk Müller Miksa véleményét idézni: »Mikép van, hogy az öt Pandava-herceg, a kik előbb úgy tűnnek fel (a Mahabharatában), mint szigorún brahmani nevelésben részesülők – a kik, ha hihetünk a költőnek, otthonosak a szent irodalomban, a nyelvtanban, versmértékben, csillagászatban és a brahmánok törvényeiben – utóbb *egy* nővel lépnek házasságra. Ez nyílt ellentétben áll a brahman törvénnyel, mely azt mondja: »sok neje lehet egy férfinak, de nem lehet több férje egy nőnek.« Ilyen ellenmondás csak abban leli magyarázatát, lia megengedjük, hogy ez esetben a nép ajkán élő eposzi hagyomány erősebb volt, semhogy megengedte volna hősei életének ezen lényeges és sajátos vonását elváltoztatni.¹⁾ – A Mahabharata brahman szerkesztői belátván, hogy e tekintetben a hagyományt nem másíthatják meg, legalább igyekeztek azt megmenteni és enyhíteni. így mondatik, hogy az öt fivér hazatérvén, közölte anyjával, hogy valami szerfelett becseset találtak. Anyjok erre hirtelen azt találta mondani, hogy mint fivéreknek, meg kellene rajta osztoz-

¹⁾ Megelőzőleg ugyanis azt írja Müller M., hogy világos, miszerint a költők, a kik megadták a Mahabharatának azon alakját, melyben az ránk maradt, teljesen más értelmiségi és vallási légkörben éltek, mint a minő lehetett az, melyben a költemény hősei mozogtak. A mese eposzi jellegét gyökeresen elváltoztatták és csaknem eltemették a legutóbbi szerkesztőknek didaktikus tendenciái, a kik nyilván, a Manu törvényeinek iskolájában növekedett brahmánok voltak. Az eredeti hagyomány azonban itt-ott kicsillámlik stb.

niok. A szülő parancsának betű szerint kell engedelmessé válni s a fölfedezett kincs nem lévén más, mint Draupadi, a brahmánok nézete szerint, kénytelenek voltak közös feleségül bírni Draupadit.¹⁾

Bizonyos, hogy egy anya elhirtelenkedett szava nem idézendő oly forradalmat, a minőt képezne monandriához szokott társadalomban öt fivér házassága egy nővel. Egyébiránt nem hiszem, hogy a harcászati kasztban, mikor meg volt különbözödve, gyakori jelenség lett volna a polyandria? habár esetek fordulhattak elő, p. o. a nőnek kiváló rangján, születésén és szépségén alapulva, mely nem engedte, hogy teljes mértékben alkalmaztassanak reá azon megszorítások, a melyek más, a férj birtokába teljesen átmenő nőkre. Közönséges lehetett ellenben az alsóbb kasztoknál, és pedig nevezetesen a szudráknál, valamint később a vegyes eredetűeknél.

E helyen egyébiránt ki kell jelentenem, hogy nem osztozhatom azok nézetében, kik Manu idézett könyve 64–68. versei nyomán arra jönnek, hogy az 59 és 60. versben közölt szabályok (1. fenn) mint csupán szudrákra alkalmazhatók adatnának ott elő; ha ez állana, akkor azon szabályok valószínűleg nem adatnának elő előbb egész általános alakban, hogy utóbb a dvidzsák kivétessenek alólók.²⁾ Nézetem szerint a 64–68. versek némelyike ferdítést tapasztal

¹⁾ Müller Miksa, Hist. o. A. S. L. 46.

²⁾ A Mahabharata tanúsága szerint a ksatrija kasztjánál, a királyi házakban is gyakorlatban volt a szokás, magzatot költetni. Így a Pandavák és Kauravak nagyatyjának gyermektelen halála után, két özvegyében egy-egy fiát és örökösét, Pandut, a Pandavák atyját és Dritharast, a Kauravak atyját, költ az elhaltak vérrokonai Vejasza. (Wheeler, History of India. III. 30.)

tait. A többször idézett francia fordítás szerint a 64. versben ezek mondatnak: »Sem özvegy, sem gyermektelen nőt ne hatalmazzanak fel reá dvidzsák (a 3 felső kasztbeliek), hogy *mástól* fogantassák; mert a kik ezt teszik, az ős-törvényt sértik.« Minő östörvényt? véleményem szerint azt, mely a kétszerszülött kasztokat elkülöníti minden mástól. Az idézett vers jelentősége az, hogy a dwidzsa nő *más, mint dioidzsa* és mint a dwidzsa férj szapindája által, a ki szükségkép ugyanazon kasztbeli, ne költessen magzatot. E mellett szól első sorban, hogy az 59. vers szerint a megbízottnak a férj »szapindájának« kell lennie; e kifejezés az ind irodalomban, tudtommal, csak a kétszer szülöttek fiági vérrokonára alkalmaztatik, úgy, mint szamanodákra is, mely távolibb fiági vérrokont, általában a gotrabelit jelenti; Yadzsnavalkja a szapinda mellett az ugyanazon gotrabelit is említi, már pedig, hogy szudráknak gotrájok lenne, ez sehol nem említetik. E nézetben megerősít a 66. és 67. versek tartalma is; itt ugyanis az áll, hogy a (64.-ben) a kárhoztatott szokás Véna király uralkodása idejében nyert elterjedést;¹⁾ ezen királyról pedig mondatik, hogy eszében megzavarodván, á kasztok összevegyülését idézte elő. A kárhoztatott cselekvény ebből folyólag tehát olyan, mely a kasztok tisztántartásával ellenkezik, a mi a fivér vagy más fiági törvényes vérrokon megbízásáról nem mondható. A 66. vers első fele teljesen el van fordítva, mert így semm¹ értelme nincs, akárhogy fogjuk is fel Manu szándokát; állatoknál ugyanis, melyekhez a Yéna alatt gyakorolt szokás

¹⁾ Annyi már e szerint is bizonyos, hogy Manu törvényének is van tudomása róla, hogy egy időben dwidzsák is alkalmazták azon szokást.

egyedül méltónak mondatik, sem özvegyek, sem férjek nem léteznek oly kevéssé, mint kasztok.

A mellett *Manu* ugyanazon könyv 190. versében ismét elmondja, a, nélkül, hogy valamely kasztot nevezne vagy kivenne, miszerint egy férfi gyermektelen halála után özvegye fiat szül annak egy vérrokonától, adassék e fiúnak, a mit a férj bírt.

A nők egykori közösségére utal vissza az ind törvénykönyvekben és épen *Manuban* ¹⁾ is felállított azon követelmény, mely szerint egy fivérnek fia úgy tekintendő, mint valamennyi fivéré, a mivel össze lehet vetni azt, mely szerint egy feleség fiát úgy kell tekinteni, mint valamennyiét.²⁾ Megjegyzendő, hogy egy férjnek feleségei egymást mindig nővérek szólítják az indeknél, valamint hogy két nővér gyermekei egymást testvéreknek szólítják. A nőknek vagy egy nőnek közös birtoka, fivérek közt, nem gátolta ezeket, hogy több feleséget is vegyenek, mint a *Pandavák* is a *Mahabharatában*.³⁾

A mit a felsoroltak alapján a régi indek erkölceiről, mint biztosat tudhatunk, tökéletesen elegendő azon föltevés megerősítésére, hogy az exogamia eredete nálok sem más volt, mint a minőnek azt általánosságban föltételeztük. Másrészt a körülmény, hogy hasonló erkölcsök az exogamia keletkezése után is fentarthatták magokat, egybevetve amazal, hogy az exogamia nálok elsöben minden kétségen kívül

¹⁾ IX. 182.

²⁾ *Manu* IX. 183. *Mayr* (i. m. 163.) egyéb forrást is idéz, mely ugyanezt mondja.

³⁾ *Arzsuna*, a ki *Draupadit* tulajdonképen elnyeri, rajta kívül még több feleséget is bír azután, így többi közt egy *Nadzsa* (nem árja benszült) király leányát is.

nőrablás útján létesült, arra látszik utalni, hogy a nőrablás útján létesülő exogamia korántsem azon ösztönnek köszönhető itt eredetét, melynek kifolyása a szerelemfélézés és melynek lényege: a vágy, egyedül bírni a nőt, ki vonzalom tárgya. Ez finomultabb kedélyt feltételez, mely polgárisodásuk haladásával fejlődött ki az indeknél, mint a hagyományaikból kitűnő erkölcsi evolúció mutatja. Az exogamia kezdete pedig biztosan régibb mindezeknél, kivéven talán annál, mi a rokonoknak indo-európai gyökökből megmagyarázható neveiből kiviláglik. Valószínűleg korábban, mint a vérferőzlet fogalma, természetes ösztön folytán létrejött és nyilvánulhatott volna nálok,¹⁾ kezdődött meg a nőrablás, melynek célja első sorban rabnő bírása volt, majd pedig az általa szült gyermekekre megállapított tulajdoni joga is hozzájárult, mely szerint azok, nem mint a törzs szabad női által születtek, közös gyermekei voltak a törzsnek, hanem egyéni kapcsolatban állottak a rablóval, mely kapocs megerősítésére, megállapítására talán a férj gyermekágyának szertartása is alkalmazásba jött, mint a szintén nőrabló kariboknál. Az előnyök, melyek ily művelődési viszonyok közt gyermekek birtokolásából erednek, szembeötlők. Felnőtt erős fiak csapatja, kiket a merész atya fegyvergyakorlatban, íjjelövésben s a lónak megülésében nevelt és kik szavát s egyedül az övét fogadni megszokták, hatalom és vagyon forrásává lehetett rabló hajlamokkal bíró népnél. A braziliai vadaknál a főnök tekintélye és hatalma jelenleg is olykor neki engedelmességet háznépe, vad fiai számán alapszik.²⁾

¹⁾ Ez foly abból, a mi *Zimmer* nyomán testvérek viszonyára van mondva, továbbá a fivér és férj közös elnevezése alapján is.

²⁾ *Mártius* i. m.

Hogy rabló hajlamokat nem ok nélkül föltételezünk az indek őseinél, erről a Rig Véda olvasása mindenkit meg fog győzni, mert az imák egy jelentékeny része az itt még nem brahmánoknak, hanem risiknek nevezett papok azon forró fohászkodásait tartalmazza, melyekben gazdag martalékot kérnek törzsük nagy harcosai számára, az ellenségtől elveendő tehenek, lovak és mindennemű kincsek alakjában; egyszersmind legfőbb vallásos követelménykép állítatik fel a bőkezűség úgy az istenek iránti áldozatok alakjában,¹⁾ mint közvetlenül a risik iránt, kik »brahmá«-jok – ez épen a varázs-hatású ima – által elősegítik amazok rablóvállalatainak sikerét.²⁾ Egyébiránt a ki szomszéd törzsektől nőt rabol, az egyebet is rabol, ha annál létezik olyan, a mi vágyát felkölti; és így rablóvállalatok által lehetett az atyát követő fiak csapatja egyéni vagyon forrásává; mert a mit egy, a törzs egyéb tagjai közül erőben és merészségben kiváló férfi, hozzá hasonló fiaival egyetemben az ellenségtől elragad, azt bizonyára saját törzse ellenében is megőrzi egyéni tulajdonúi, bárha ennek fogalma addig teljesen ismeretlen volt is a közösségben élő csapatban. Az indeknek és általában az indo-európai népek közös őseinek főtápfar baromtenyésztés volt; bírták a lovat, megülték és csataszekéerbe fogták, szerfelett becsülték az előlynél fogva, melyet harczban és rablójáratoknál szolgáltatott. De főgazdaságuk húsa, teje és bőre által a szarvasmarha volt. Az őskori pásztorélet, a baromtartás mint legfőbb tápforrás, e népek fejlődését a kultúrának talán minden ágában befolyá-

¹⁾ Melyeket természetesen csak a risik teljesíthetnek, kik e szolgálataikért gazdagon díjaztatnak tehenekben s juhokban stb.

²⁾ Alább erről többet.

soltá és egyik oka volt sajátos haladásuknak, szemben más fajokkal, melyek növény-evésre, halászatra vagy vadászatra voltak utalva. Vízet hordanék a tengerbe, ha adatokkal igyekezném e helyen bizonyítani a roppant fontosságot, melylyel a baromtartás a régi indekre, valamint a többi indo-európai törzsekre nézve bírt, a becsét, melyet kivált szarvasmarha birtokának tulajdonítottak. Nagyon messze vezetne közvetlen célomtól, ha ezen tárgy vázlatába akarnék itt bocsátkozni. Itt csak röviden emlékeztetek egy-két ismertebb dologra, minő az, hogy az értékmérőnek, a vagyon, az anyagi jólét foka kifejezőjének, a pénznek latin neve (pecunia) a szarvasmarha (pecus) nevéből ered; hogy a régi íreknél gazdagodás útján főnökké lehetett az ember és hogy az ilyen főnököt úgy nevezték bo-ayre (azaz ökörfőnök), mert a gazdagság ökrökben állott. Az ind hagyományok minden lapján találkozunk példáival a roppant fontosságnak, melyet szarvasmarha birtokának tulajdonítottak és mely utóbb, a vallásos érzületek túltengésének s azon kedély-lágyságnak befolyása alatt, melyet az elmélkedés, az önmagába merülés nevelt, oda vezetett, hogy a szarvasmarha húsának evése megtiltatott és a szántás, mivel az ökör bántalmazásával jár, vallástalan cselekedetnek nyilvánított, mely csak *szudra* által gyakorolható. A szarvasmarha hasznossága tehát oly becsülést eredményezett iránta, mely a fejlődés későbbi fokain használatát megszorította s ez által hasznosságát is leszállította. Egyébiránt ez nem gátolta, hogy a legájtatosabb és legbölcsebb brahmánok is rendkívüli súlyt ne fektessenek tehének birtokára a tej és vaj kedvéért.

Azonban arra nézve, a minek kedvéért e tárgyra kitértünk, nem létezik valami jellemzőbb, mint a következő:

a szó, mely szanszkritban harc, küzdelem kifejezésére volt használatban, *yavisti*, tulajdonképp annyit jelent, mint »tehenek utáni vágy«; *Lassen*, a kinél ez adatot találok, azon állítás kapcsán közli, hogy a tehenek birtokáért való harcnak (a régi indek törzsei közt) gyakorinak kellett lennie, mert stb. ¹⁾

Mellesleg megjegyzem itt, hogy nézetem szerint aligha nincsenek okozati összefüggésben a következő tények: Az ázsiai és európai kontinens népeinek, a mennyiben őskorukba bepillanthatunk, túlnyomó részénél találkozunk nyomaival a nőrablás szokásának; így az arj a indek mellett az indiai khond, kól és gondh törzseknél, araboknál, kaukázusi népeknél, kalmukoknál, mongoloknál, tatároknál, kirgizeknél, osztjásokok, j akutok, szamojédek, szlávok (még a középkorban is), kelták, latinok és dór görögöknél. Ezen népeknek, mivelődésük első korszakában, mely egy részöknél még most is tart, húst és tejet szolgáltató állatok tartása volt fő-főtápporrásuk, melyen gazdasági tekintetben egész létük alapúit; a legfelső északon lakóknál az iramszarvas, a többieknél pedig kiválólá a barom. Másrészt az északi félgömb másik nagy kontinensén, az észak-amerikain csupán vadász- és halász-népeket találunk, melyek a házi állatokat teljesen nélkülözték és melyek egyikénél sem mutatkozik nyoma a nőrablás szokásának.²⁾ Barmok tartása szilaj barbároknál

¹⁾ *Lassen* id. m. I. 965. Es muss der Kampf um den Besitz von Kühen ein häufiger gewesen sein, weil Gavisthi, welches eigentlich Begehren nach Kühen bedeutet, die Bedeutung Kampf angenommen hat.

²⁾ A dakotákról mondatik, hogy nőket szoktak rabolni; úgy látszik azonban, hogy elszigetelt, szporadikus esetek ezek, melyek csak újabb időben merültek fel.

barmok rablására kell hogy vezessen és ennek szokása feltöltheti a gondolatot, hogy embert is lehet rabolni. Igaz, hogy Dél-Amerikában a nőrablás elterjedt, noha e népeknek, kariboknak és braziliai törzseknek, nincsenek háziállataik s ez ellent látszik mondani föltételezésünknek; mindamellet is azonban ez csak annyit bizonyíthat, hogy más úton is reá lehetett arra jönni és nem zárja ki, hogy az ó-világi nagy kontinens pásztornépeinél a nőrablást s ezzel a patriarchai családnak korai s egyéb tekintetben még felette durva erkölcsök melletti létrejöttét ne az életmódúkkal kapcsolatos rabló vállalatok határozták volna el. – Az észak-amerikai indiánok is vívtak egymással kemény, sőt irtóharcokat, de emberrablás és rabszolgaság ismeretlenek voltak nálok. E kitérés után visszatérünk az indek fejlődésének nyomozására.

Hogy az atyjag, valamint a házasság erőszak által jöttek létre az indeknél, e mellett bizonyít a nőnek és a fiaknak terjes jogtalansága is, azokkal szemben, kiknek dominiuma alatt állanak, mely viszony a legrégebb római jogviszonyokra emlékeztet; így nőnek és fi-nek (filiusnak) nem lehetett tulajdona, úgy mint a rabszolgának, mert bármit szereztek is, azé volt, a kinek uralma alatt álltak.¹⁾

Nők és barmok rablása volt az, miben bátor és erős férfiak, a baromtenyésztésből élődő csapat virága, kik annak elismert vezetőivé lettek, – erejük és bátorságuk túlcsapongó érzetében, ezen személyes tulajdonaikat legfényesebben és legeredményteljesebben érvényesíthették. Mert bar-

¹⁾ Three persons a wife, a slave and a son have no property; whatever they acquire, belongs to him under whose dominion they are. *Naradiya Dharmaszasstra*, II. 5. fejt. 32. Jolly pag. 65. Manu, VIII. 416.

mok rablása gazdagságot s ezzel hatalmat, nők rablása pedig fiakat s ezzel ismét hatalmat adott, s itt hivatkozhatunk a Rigveda azon helyére, melyen martalék és gazdagság szerzése kiválólag fiak (putraih) birtokának tulajdonítatik, további gazdagság és hatalom szerzésére.¹⁾ Ha a nők rablása nem lett általánossá azon hordákban, hanem egyéneiknek csak kiválóbbjai által gyakoroltatott, úgy mi sem természetesebb, mint hogy azoknak fiai, a kiknek saját rabolt nők voltak, a kik apáknak hatalma alatt állottak, de ezektől egyszersmind javakat örököltek, meg lettek különböztetve a csapat tömegétől, mint egy büszke felső osztály, mely büszke harczias bátorságára, büszke javaira és minden egyéb felett büszke arra, hogy máskép született mint mások, hogy egyet nevez atyjának s kora gyermeksége óta ez egynek szavát fogadja csupán. Talán meglepi az olvasót a föltételezés, hogy a nőrablás s ezzel a voltaképi családi élet nem lett általánossá, mint ezt egy részéről azon népeknek föltételeztük, a melyek nőrablásáról az első fejezetben megemlékeztünk. A nőrablás, mint tény, hacsak nem irtóháborúkkal van egybekötve, midőn egyik törzs férfiainak lemészárlása után, nőiken osztozkodnak a győztesek – nem könnyen válhat általánossá, főleg ha egyenlőn erős és harczias csapatok állnak szemközt.²⁾ Nem mindenkit hivat testi ereje és ügyessége hasonló cselekvényre. Nem is hihető,

¹⁾ Ezek (tehének, lovak és erőteljes gyermekek) voltak az ima és áldozat tárgyai a társadalomban, mely a védákat hagyta ránk. így a *Rig-Védában* (Langiois ford. IV. köt. 25. 1. Fustel de Coulanges által »Cité antique«-ban id.) mondatik: »Les libations fortes rapides et brillantes coulent pour combler le désir que nous avons de vaches, de chevaux, d'enfants vigoureux.«

²⁾ A karibok az antillók őslakóinak nuit rabolták, mely nép

hogy azon népek is, a melyeknél a menyasszony oroztatása most általános házasságkötési szertartás, – a nőrablás ténye is ugyanoly általános lett volna, addig, a míg valóban ellenségtől kellett rabolni és hogy a nőnek egyes férfi birtokába jutása köztörvénynyé emelkedett volna ezen az úton. Valószínűbb, hogy miután az erősek és vitézek egy tetemes száma megmutatta az utat, a példa hatása s a létrehozott sokszoros vérokonsági kötelék folytán beállott közeledéssel, a család-alapításra való vágy általánosságával, szemet hunytak az érdekeltek és kölcsönösség fejében történni engedték, a mit gyakran meggátolhattak volna; utóbb a nővásár járult hozzá, hogy pusztá szertartássá változtassa a rablást. Egy részénél a kérdéses népeknek kétségtelenül ez volt a dolog folyamata, habár nincs is kizárva, hogy másoknál ne egész komoly valóságában maradt volna meg bokaig; ilyeneknél azonban, mivel általánossá nem válhatott, nem is vezetett az exogamia kizárólagos követelményére, mint p. o. a kariboknál, a kik nőrablás mellett saját törzsük nőit is elveszik.

Azonban föltételezi a nőrablásnak s ezzel az exogamiának a csapat egy különváló részére való szorítkozása, hogy annak kebelében az egyének közt már megelőzőleg létesült legyen egy neme a megkülönböződésnek, mely csak a szerepek felosztásában, a legkezdetlegesebb munkafelosztásban állhatott. Vadász népeknél ilyenre nincs alkalom adva; itt minden férfi vadász s a ki vadász, az harcos is; a földművelés kezdetei, ha ily nép körében meggyökereznek, a női nemre háramolnak. Pásztor népnél legkönnyebben

hozzájok képest békeszerető és félénk volt s kiknek rémei voltak a vad emberfalók.

megoszolhattak a foglalkozások akkép, hogy egy rész, a békésebb, nyugalmasabb természetűek, a nyáj legeltetését vállalta magára, míg a harcias vállalatokra alkalmasabb egyének, vadászat mellett, kiválólag támadók visszariasztását és egyszersmind támadások intézését, a törzs vagyonának megőrzése mellett, vagyonnak erőszakos úton való szerzését választották állandó foglalkozásukul. A csapatfőnökök s az úgynevezett »nagy harcosok« minden vad népnél megkülönböztetett állást foglalnak el s a csapatok apró volta és sokasága mellett ezek magok is válhattak azon társadalmi megkülönböztetés alapjává, ha ők egyedül bírtak nőekkel, kik egyéni tulajdonaik voltak, és következésképp fiakkal, a kik mint apák fiai váltak ki a törzs egyéb fiai közül. A dolog lényegére nézve kevés fontossággal bír, akár úgy képzeljük, hogy igen apró csapatok élén álló egyes vezető,²⁾ akár úgy, hogy nagyobb csapatok kiváló harcosai lettek, nők rablása folytán, a harcosok kasztjának őseivé. Bizonyos, hogy azok, a kik verőkből valók voltak, utóbb mindannyian királyoktól, azaz főnököktől való származást tulajdonítottak magoknak, mint költött leszármazási fáik mellett a *ksatriják*, másik, most általánosabban használt neve *radzsaputra*, *radzsput*, azaz királyfi is mutatja. A radzsa szó melyet most hol királylyal, hol fejedelemmel fordítanak le, eredetileg ilyen csapatvezetőket jelzett. Lassen szerint e szó gyöke ugyanaz, melyből a latin regere és a német richten igék erednek. A rokon nyelvek közül bírják azon szót a latin »rex«-ben, a gót reiks-ben (főnök), a gaél righ és kymer rhi-ben, mi szintén főnököt jelent.

¹⁾ A khond falvak főnökei jelenben e címet viselik: »abbaja,« a mi körülbelül annak felel meg: patriarcha.

Kétségbevonták némelyek a mostani radzsputok azon praetensiójának jogosultságát, mely szerint a régi ksatriják ivadékai volnának. Véleményem szerint, minden ok nélkül. A mit a ksatrijákról tudunk, minden reállik a mostani radzsputokra. A legszegényebb radzsput is lealázónak tartja az eke szarvát fogni s mai napig legfőbb büszkesége maradt lóháton dzsidát forgatni (Lassen, III. 972.). Ha szkitha-eredetű bevándorlók volnának, mint Todd akarja, nehezen jöttek volna azon családúk készítésére, melyek törzseiket a régi ksatrija-dinasztiához csatolják s melyekre szerfelett büszkék, holott vallás tekintetében oly igen közönyösek azok irányában, miket az ind hagyomány, a brahman törvények írnak elő. Az egyedüli, mire azon kételyek állapíttatnak, a brahmánok tagadása s azon szintén brahman származású hagyomány, mely szerint ezek, Paraszu-Ráma vezetése alatt, kiirtották volna a ksatrijákat. Azonban a brahmánok nem kedvelik a radzsputokat, mivel ezek nem igen tisztelik a brahmánokat s ha a régi brahmánok, bár gyűlölték a ksatrijákat, ez nem ok reá, hogy azon mégis dicsőséges származást a radzsputoktól meg ne tagadják. A mindkét részről való ellenszenv is arra mutat, hogy a brahmánok régi ellenségeitől származnak. Hogy a ksatriják a második világkorszak végén kiirtatnak, a hindu monda szerint, ez nem gátolja, hogy a harmadik világkorszaknak 2400 isteni vagy 864,000 közönséges emberi évre terjedő történetét a ksatriják óriási harcaival ne töltsse be ugyanazon monda, mert nemcsak, a Pandavák a Kauravák is ksatriják, hanem seregeik is ilyenekből állanak és Draupadi férj választásánál a ksatrija királyfiak egész csoportja jelen meg. – Bizonyosnak tekinthető, hogy az ind nép feletti uralmat, a brahmánok által izgatott nép felkelése által egykor elvesztették és

hogy kiszorítottak a tartományokból, hol addig éltek. Azonban egy nagyszámú harcos osztály teljes kiirtása képtelenség; és ha ki nem irtattak, hol vannak ivadékaik, ha a radzsputok nem azok. Radzsputana azon részében, honnan utóbb kiterjeszkedtek az egészre, már Ptolemaeus említi őket régi nevök alatt. Míg Alsó-Radzsasztán nyugati része az indo-skytha birodalomhoz tartozott akkor, a keletiben lakó népet úgy nevezi (Ptolem. VII. 1. 64.) Chatriarioi. – *Lassen*, kinél ez adatot találok, következő megjegyzést csatolja hozzá (III. 141.): »Bis auf den Auslaut KL, welcher nach dem Gesetze des Prakrit aus dem Sanskrit X (tulajdonkép ks, az »s« magyar ejtésével) entstanden, ist das Wort nicht verschieden von Xatria, dem Namen der Kriegerkaste. Wir gewinnen demnach durch das Zeugniß eines Schriftstellers des fernen Abendlandes, die für die älteste Geschichte der Pajaputra wichtige, wohlbeglaubigte Thatsache, dass ein Theil der Kriegerkaste im Anfang des 2. Jahrhunderts sich im jetzigen östlichen Jessalmir, Marwan und Sirohi niedergelassen hatte... Sie wohnten hier im Mittelpunkt des weiten Gebietes, welches sie sich in den folgenden Jahrhunderten unterwarfen.«

A Radzsaputra név előfordul már a Rig-Védában is; (L. *Ludwig*, Die Mantralitteratur und das alte Indien. Prag, 1879. 136. 1.) és ekkép nevezetik Szunahszefa történetében (*Müller M.* Hist. o. anc. Sanscr. Litterature-ban közölve) Viszvamitra a ksatrija származású brahman,

A tények, melyek az iménti föltételezéseket szükségessé teszik és melyeknek magyarázatát keressük bennök, a következők: Az árja indek eredeti négy kasztja közül csupán a három felső kaszt, u. m.: a brahman vagy papi, a ksatrija vagy harcos és a vaiszja vagy kereskedő voltak

exogamiára kötelezve, míg a negyediket, a szudra kasztot, vagyis a köznépet illetőleg hasonló kötelezettség a szanszkrit emlékekben nincs említve. ¹⁾ Hogy a három felsőbbre nézve mely időből származik azon kötelezettség, erre nézve történeti felvilágosítás nehezen várható; eredete valószínűleg régibb, mint a szanszkrit irodalom legrégebb emlékei. A tilalom, mely szerint brahman, ksatrija, vagy vaiszja nem vehet nőül saját gotrójából való leányt, Manu törvénykönyvében ki van mondva; hogy régibb említése létezik-e, nem tudom, de a törvény kétségtelenül ősrégi. A szudrákról a szanszkrit irodalomban nincs említve, hogy gotrákba lennének osztva. — Továbbá a házasságkötésnek azon nyolcz módja közül, melyet a brahman törvény érvényesnek isméri, a nőrablás általi, az úgynevezett raksza-házasság, *kizárólagosan* a ksatrijának van megengedve, a törvénykönyvek értelmében,²⁾ melyek ide vonatkozó pontjai világosan nem szertartást említenek. Manu (III. 33.) ugyanis következőleg írja le ezen módozatát a házasság-kötésnek: »Ha az atyai házból erőszakkal elrabol valaki egy fiatal leányt, a ki segélyt kiált és sír, miután az illető megölte vagy meg-

¹⁾ Így P. o. Manu törvénykönyvében (III. 5.) mondatik, hogy »olyan nőt, a ki apai vagy anyai ősétől a hatodik ízen belül nem származik és a kit vezetékneve nem az ő *yotrajához* tartozónak mutat, olyant választhat házasságkötés és szent frigyre a kétszer szülött férfiú.

²⁾ *Mami* III. 23., a hol még három más házasságkötési módozat is engedtetik a ksatrijának, míg a következő versben az mondatik, hogy voltak törvényhozók, kik ksatriják számára csak a rablás útján való házasságkötést, mint egyedülít jelölték ki. Ugyanezek a viszjáknak és szudráknak csak az aszúra-házasságot engedik meg, melyet Manu törvénytelennek nyilvánít a pizacsával együtt, egyedül a gandharvára utalván e szerint a vaiszjákat és szudrákat.

sebezte azokat, kik ezen erőszaknak ellentállani akartak és miután a falat áttörte volt (?), ezen módozat a raksazaféle.« Azonban nem szükségkép ily véres módon kellett a ksatrijának nősülnie. Manu megengedi neki a gandharva-házasságot^x) (szerelmesek egyesülése kölcsönös kíváncsán folytán), úgy magában, mint a rakszával egyesítve is; ezen egyesítés, Manu szanszkrit kommentárja szerint, abban áll, hogy a ksatrija, *egyétértésben* a hajadonnal, kit szeret, fegyveres kézzel orozza el őt.²) Jadzsnavalkja egyszerűn harczhan való rablást említ a raksaza-házasság alapjául.³)

Azon felfogás, melyet a nélkül, hogy osztozna abban, említ Manu és mely szerint ksatrijához egyedül a raksaza lett volna méltó, bizonyosan annak emlékezetében gyökerezett, hogy eredetileg a ksatriják valóban csak tényleges rablás útján szereztek feleséget, míg ellenben Manu idejében, az akkori polgárisultabb viszonyok közt, bizonyára már általánosabban más úton tették azt; a *gandharva* házasság az, mely kölcsönös hajlamon alapszik, minden egyéb (mint p. o. vételár) hozzájárulása nélkül, de a mi nem szükségkép zárja ki a leány szülőinek beleegyezését. Ezen két házasságkötési módnak egyesítésében, midőn t. i. kölcsönös megegyezés folytán ragadja el a vőlegény menyasszonyát, felismerhetjük azon számos népnél tapasztalt kifejlését a nőorzásnak, mely előleges megkérés és beleegyezés mellett, a rablás formáit mint szertartást alkalmazza, korábbi állapotok emlékéül.

¹) *Manu* III. 32. Az óhajból születik és célja: a szerelem gyönyörei.

²) A Loiseleur-Deslongchamps-féle fordításban közölve, a Pauthier által kiadott »Livres sacrés de l'Orient« 354. lapján.

³) 61. l

A Mahabharata bős regéiben nagy szerepet játszik hajadonok rablása és bár a házasságnak egyéb módjai is fordulnak elő, mint a ksatrijáknál szokásosak (p. o. a szvajamvára), amaz iránt mégis különös előszeretet mutatkozik; így Bhisma, midőn királyi öccsét megházasítani akarja, nem talál erre természetesebb módot egy szomszéd rádza két leányának elragadásánál, kiket annak számára ő szerrez meg ekkép.¹⁾

A házasságkötés minden módozata közt a nőorzás általi az, mely legkorábban, egyéb tekintetben durva erkölcsök mellett is kifejlődhet, míg a kölcsönös beleegyezésen, a párok közös hajlamán alapuló finomultabb kedély-alkatot föltételez; a nővásárlás pedig, mely emberi lényt egyéni tulajdonkép foghat fel, többnyire az emberrablás által megelőztetve jön létre, midőn az egyes törzsek közti viszony békésebbé válik. Ha egy népnél, mely az exogamia szabályának hódol, a házasságkötés ezen különböző nemeit találjuk fel, meg lehetünk győződve, hogy köztök a nőrablás a legrégibb, és hogy az exogamiát eredetileg ez hozta létre. Másrészt alapos okunk van hinni, hogy a harcosok osztálya volt az, mely az ind nép tömegéből legelőbb vált ki vagy különböződött meg, ez által a törzseket két-két társadalmi rétegre osztva. A vaiszja kaszt a kereskedőket s általában azon vagyonosokat foglalta magában, a kik nem egyszersmind harcosok is voltak s kiknek vagyonuk forrása következőkép nem a hadi foglalkozás volt. Vagyon, melynek forrása gazdaság, ipar és kereskedelem, nem pedig az erősebbnek joga –magában is valamivel fejlettebb művelődési és rendezettebb jogi viszonyokat föltételez, mint az, melynek alapját a razzia, vagyis rabló-kaland vetette meg. Mi-

¹⁾ Whaler, Hist. of India III. 30.

dön tehát a vaiszják kiváltak a tömegeből, a fejlődésnek előhaladtabbnak kellett lennie azon foknál, melyet a főnöki vagy harczeni osztály megkülönböztetése föltételez. Ugyanezen okoskodás a papi kasztra nem alkalmazható; a kuru-sló és varázsló állása ugyan szintén nem olyan önkényi megkülönböztetés eredménye, mint a csapat-vezető, mely a beszéd keletkezését is megelőzhette, mindazáltal oly általánosságban találjuk foglalkozását az előttünk ismert nép-fajoknál, a legdurvábbakat és legvadabbakat sem véve ki, miszerint bizonyosnak látszik, hogy az értelmi fejlődés azon fokán, melyet az indek állattenyésztő őseinél az exogamia keletkezésekor kell föltételeznünk, ilyen foglalkozású egyének már játszották szerepüket köztük. Mint osztály azonban nem különbözöttek meg. A brahmánok, mint a vallásos teendők kizárólagos gyakorlatával felruházott örökös kaszt, a védák korszakának első részében még nem léteztek. Mint kaszt megemlítettnek a Purusa-Szuktában, mely a védák korszakának legifjabb termékei közé számíttatik a szakemberek által. Azon tény, hogy a brahmánok ott a többi három kaszttal együtt neveztetnek, maga is megczáfolja a következtetést, mely a védákban való megemlítés alapján a fejlődés kezdetleges korszakába helyezné a papi kaszt keletkezését; az, hogy a vaiszják akkor már meg voltak a tömegtől különbözödvé, eléggé bizonyítja, hogy a nevezett okmány aránylag előhaladt korszakból való. A szanszkrit irodalom egyik ismerője azt írja, hogy a védák himnusaiban a brahmánok alig vannak említve és hogy bizonyára nem voltak még legfőbb osztályú elismerve azon korszakban, midőn a védák árijai még a Pendzsabot lakták csupán. A legrégebb himnusokban a *családatya* az, ki áldozó papul

¹⁾ *Wheeler*, History of India, III. 64.

és egyszersmind *királyai* tűnik fel.¹⁾ A foglalkozásszerű papnak legrégebb neve *purohita*; ez barátja és tanácsa volt a főnöknek, minisztere a királynak, társa békében és háborúban.²⁾ Bizonyos, hogy a régi korbéli purobita nem valamely sajátos kasztbeli volt; *Lassen*, a brahman kaszt alakulását akkép képzei, hogy a purohita méltóságából (ennek örökössé válása mellett) fejlődött volna ki az. Bizonyos, hogy még a védai korszak végén is királyok fiai, tehát ksatrriják, viselhették azon hivatalt.³⁾ Ugyancsak *Lassen* írja: »Hogy a papi rendnek tökéletes elkülönződése a királyok és harcosok kasztjából csak lassankint jött létre, azt az eposzi mondából tanuljuk, midőn arról értesít, hogy brahman nemzetségek királyoktól származnak, mint a Báleják és Maudgalják, valamint arról, hogy brahman fiak királyleányokkal keltek össze egykor.«⁴⁾ Müller M. szerint azon vécla himnuszok, melyekben csupán egy purohitáról van említés, nem szükségkép tulajdonítandók egy késői kornak. De ha bizonyos himnuszokban nem csupán ezekkel találkozunk, hanem a papi rend különböző osztályainak említését is

¹⁾ Müller M. Hist. o. A. Sanscr. Lit. 484. Müllernek, midőn a fennidézett szavakat írja, nincs eszében egyéb annál, hogy minden családatya király és egyszersmind papja saját háznépének, mint valódi patriarcha uralkodván felette és imádkozván érte, és ilyen patriarchai családi egységekből állónak képzei kétségtelenül az akkori ind népet összeségében. Igen lehetők tartom azonban, hogy a tapasztalatok, melyek a fennebbiek kimondására bírják a nagytudományú nyelvbúvárt, összeegyeztethetők lesznek azon felfogással is, mely az akkori családatyában ezen tulajdonítmányánál fogva egy embercsoport vezetőjét ismeri fel. Ábrahám is 400 fegyveres vezetőjének tűnik fel a Chedor-Laomer elleni győzelmében; szolgálai gyakran említettnek a szentírásban.

¹⁾ Müller M. i. m. 485. 1.

²⁾ Lassen i. m. I. 950.

³⁾ Id. h.

találjuk,¹⁾ biztosak lehetünk, hogy ezen himnusok a mantra-korszakból és nem a kezdetleges védai költészet korából valók. – A körülményekre, melyek felette valószínűvé teszik, hogy a papi kaszt foglalkozásának örökössé válta által különződött el a főnöki és harczeni osztálytól, utólag még visszatérünk. Jelenben egyéb tételekkel kell foglalkoznunk, melyek általánosabb jelentőségük miatt megkívánják, hogy előlelesen tárgyalassanak.

Azokból, melyek a brahmánok és vaiszják elkülönödését illetőleg mondtak, szükségkép következik, hogy a főnöki vagy harczeni kaszt legelőbb különbözött meg a nép tömegétől; e szerint kellett lennie egy korszaknak, midőn az ind gotrák, vagyis törzsek két társadalmi rétegből állottak. Ezen korszakot tartja szem előtt, nézetem szerint a Rig-Véda azon verse, melyben mondatik, hogy Agasztya mind a két kasztot felvirágoztatta.²⁾ Ezen két kaszt közül a felsőt más gotrából való nőülés szabálya, egybekötve a nőrablás szokásával, jellemezte; az alsóra nézve az exogamia kötelezettsége nem említettik. Tudjuk, hogy nőknek idegen törzsektől való rablása, a hol az exogamia kötelességgé van téve, mindig azt jelenti, hogy a törzsben a nők közösek voltak és hogy magán-házasság csupán rabnők ejtése idegen törzsek nőinek elrablása által létesült. Ebből

³⁾ Ilyenek a liotár, udgatár, adharvarjú és brahmapap, a kik mindegyükének más-más feladata volt az ünnepélyes áldozatoknál.

²⁾ *Ludwig*, Die Mantralitteratur und das alte Indien. Prag, 187 7. 216. és köv. Ludwig is az árjakra érti az egyiket s a daszákra, vagyis azon benszülöttekre, kikkel az Indiába bevándorló árják harczeni folytak, a másikat; ezeket ugyanis 8 is, mint mások, azonosaknak tartja, meghódítatásuk után, a szudrákkal. Felfogása lielyes, a menyenyiben csakugyan árja és a köznép volt azon két kaszt, de téves az utóbbinak eredetére nézve, mely kérdésre még visszatérünk.

mellőzhetlenül foly, hogy a törzs azon része, melyre nézve az exogamia törvénye nem jött alkalmazásba, közönséjében élt tovább; az ellenkező, hogy t. i. az alsóbb osztály férfi ai törzsbeli nőekkel párosan, vagy polygamiában szövetkezve alkották meg a magán-családot, ugyanakkor, mikor a főbbek, a hatalmasabbak, idegen nők orzása által létesítettek ugyanezt, képtelenséget foglal magában, minthogy az alsó és kevésbé harcias osztálynál szabadalmat föltételez olyanra, mi a felsőnek tiltva volt a hagyomány által.

Két kasztra kellett megoszolnia elsőben az ind népnek, melyek felsőbbike nőrablás útján megalapította volt a maga körében a patriarchai családot, az atyai hatalmat. A kasztok egykori kettős számának, mint már említettük, valóban létezik is nyoma a védákban. Ludwig, a *Eig-Véda* legújabb (német) fordításának szerzője, előbb azon nézetben volt, hogy a brahmánok és ksatriják értetnek ott; a fennebb idézett helyen ¹⁾ azonban visszavonja korábban kifejezett ezen véleményét és beismeri, hogy a legnagyobb valószínűség szerint ott az árják és az általok meghódított daszák értetnek. Hogy e véleményt jelentőségében méltányolhassuk, tudnunk kell, hogy Ludwig, mint a szanszkritisták túlnyomó része, ha nem mindnyája, a szudra kasztot meghódított keletindiai benszültött törzsekből képződöttnek véli, mint ezt kifejti idézett munkája 50. §-ában, melynek címe »Arja és Dâsza, az erőszakos beköltöző és az őslakó.« ²⁾ Daszák vagy dasziúk neve alatt igen gyakran említetnek a Rig-Védában az árják ellenségei, India fekete őslakói, kik leginkább hegységekben laktak és erődítéseikből daczolnak a honfoglalókkal vagy nyugtalanítják őket telepeikben;

¹⁾ Id. m. 217. 1.

²⁾ Arja und Dâsa. der Eindringling und der Ureinwohner.

kemény harcok folynak ezek ellen és nem mindig szerencsések az árijakra nézve; a gyűlölet irányukban nagy és a védák imáiban gyakori kérelem a daszák legyőzése és megsemmisítésök, Nincs ok kételkedni, hogy ezen népség utóbb teljesen legyőzött s nagy részben kiirtott, noha a Mahabharata még a pandavák korában is szerepelteti, mint hatalmas ellenségeket, a dasziúkat, kik a panduknak a kuruk felett aratott végleges győzelme után, még győzedelmesek a hősök hőisével, Ardzsunával szemben is. – Bizonyos egyébiránt, hogy legyőzések után maradványaik rabszolgaságra lettek kárhozthatva, mivel dasza a későbbi időben tisztán csáb rabszolgát jelent; de éppen ez által is megvanak különböztetve a szudráktól.

Ludwig tehát világosan az árijákat és szudrákat érti a csupán kettőnek mondott kasztok alatt és ebben kétségtelenül a helyes nézetet fogadta el. Ellenben azokból, melyeket összehord a szudráknak a daszákkal való azonosításának igazolására, csak az tűnik ki, hogy a szanszkrit irodalomban egyetlen újmutatás nincs, melyet elfogulatlan nézettel tanúságul lehetne elismerni az irányban. Abból, hogy dasza és szudra egyaránt úgy tűnek fel, mint az árja ellentétei, azonosságukat következtetni csakugyan nem lehet; az árja, mint uralkodó osztály, szemben áll saját faja jobbágyi osztályával; az ellentét itt, hogy az árja úr, az anarya (a nem árja) pedig jobbágy vagy jogtalan. – Másrészt az »árja« név, mint politikailag egyedül döntő osztályé jelzi az ethnikus egységet is, pótolja a tulajdonkép hiányzó ethnikus jelzést; a nemzetnek, mely árijakra és szudrákra oszlik, nincs neve; ¹⁾ amazok azonban nemcsak részét képezik a

¹⁾ Az »ind« vagy »hindu« név, tudtom szerint, a védákian még nem fordul elő.

társadalomnak, hanem egyszersmind urai annak; társadalmuk az árják társadalma s így a dasziuk ellenségei az árják s az árják azok, kiknek ellenségei a dasziuk. Bizonyos, hogy fogoly dasziuk gyakran rabszolgaságban tartattak árják által, de ezen állásukban is a szudrá és a dasziu közt tett különböztetés épen a Ludwig által felhozott példák értelmében is fenn van tartva. ¹⁾ A dasza mindig megvetés és gyűlölet tárgyakép tűnik fel, míg az imákban a többi kasztokkal a szudrák számára is jó kívántatik. Azonban ennél is jellemzőbb még az éles különböztetés, mely a törvénykönyvekben tétetik a 4. kaszt embere és a rabszolga, vagyis dasza közt, p. o. az örökjog tekintetében szudra férfinak szudra nőtől való és tehát törvényes, valamint daszitól, azaz dasza nőtől vagyis rabnőtől való, tehát törvénytelen fia közt; mert szudrák csak szudrákkal kelhettek össze törvényesen és daszákkal nem. (L. Manu és Jadsnavalkja id. *Mayr*-nál id. m. 61.) Ezekkel szemben a szudrák és daszák azonossága nehezen hihető el.

Visszatérünk azon összefüggés tárgyalására, melyet a patriarchai család keletkezése és a kasztképződés közt föltételezni hathatók okaink vannak. Hogy a hatalmasak, a kezdetleges társadalmak főemberei korábban létesíthették előnyükre azon családi állapot feltételeit, ez könnyen elképzelhető s egyes adatok is igazolják. Így a közösnejűségben élő afrikai troglodytáknál, kik apró törzsekre osztottak, a csapatfőnököknek saját feleségeik voltak, kikhez más férfinak nem volt szabad közeledni,²⁾ Ceylonban a polyándriában élő kandyk főnökei monogamiát követnek. Az indekről

¹⁾ Id. m. 212. Katy. 2. 5. 7. alapján.

²⁾ Ha mindazáltal illetet elkövetett, meghatározott bírságul egy birkát volt köteles a főnöknek adni. *Diodor* III. 24. és *Strabo* 775.

nem szükség feltennünk, hogy valóban csak a csapatvezetőknek volt ezen szabadalmuk, mert idegen nők rablása által létesültek itt a családi élet kezdetei. De föltehető, hogy e cselekvény megkülönböztetés alapját képezte. A férfiak, kik elsőben idegen nőkre, mint magántulajdonra tettek szert, a legmerészebbek, legharczképesebbek lehettek gotrájokban. Az erősebb atyáktól véridegen anyák által szült fiak jobb és keményebb faj lehettek, mint a silányabb egyéniségű férfiak által közel vérrokon nőekkel teljes promiszkuitásban nemzettek; a fegyverekben gyakorolt apa a felserdülőket korán betaníthatta az íj és nyíl, a harci bárd, paizs és dzsida használatára; ő már befogta volt a vad lovat s fékkel legyőzte vadságát. Ha egy lova volt, másodikat és harmadikat könnyebben szerezhettek a vad ménes csikai közül fiaik számára. Ily »atya« körül, kinek harcos fiak engedelmeskedtek, csakhamar elkülönözhetett egy-egy csapatja az anyafiak silányabb népének, oltalmat keresve fegyverei alatt és hódolva neki. Ő volt az »atya« a csapatban és ő az oltalmazó, vagyis »patar« és mert atyának lenni és főnöknek lenni egy volt, a név, melyet viselt, kevésbé átalakulva, két különböző fogalom kifejezőjévé vált; lett belőle a szanszkrit pitar s az eredeti formához közelebb álló latin és görög páter és lett belőle páti, mely szanszkritban és zendben urat vagy főnököt jelent.¹⁾ De rádzsának vagy rádzsának is

¹⁾ Viszpati, vagyis a visz (vicus, *owoa* falu vagy ház) ura (páti) Müller Miksa szerint (Essays II. 289.) igen közönséges elnevezése a királynak. E szó litvánban is fentartotta magát, wiefspati formájában, mi előkelő urat jelent, valamint zendben, hol viszpaiti egy helységurat jelent. Lassen (id. m. I. 955.) ezt írja: »Die Indogermanischen sprachen haben demnach die zwei Ableitungen so vertheilt, dass das eine den Beschützer der Familie, das andre den Beschützer eines Ver-

nevezték, mert vezetett és bíraskodott (radzs = regere = richten) és fiait, mint ilyeneket, rádzsaputráknak, radzsputoknak, rádzsafiaknak, az atyát fiaival együtt pedig egy közös elnevezés alatt ksatrijáknak nevezték; ez a szanszkrit ksatrából jön, a mi uralmat, vezényletet, liatalmat jelent.¹⁾ Az atya és fiak közti viszonyból önként foly, hogy ezek, valamint minden egyébben, úgy a nők rablásában és fiak nevelésében is követték annak példáját és minthogy nem szorítkoztak egy-egy nőnek szerzésére, hanem polygamiában éltek, néhány nemzedék ideje alatt egy-egy gyökérből is terebélyes családfa nőhetett ki s a radzsputok csakhamar fejszám tekintetében is erős harczos osztályt képezhettek. – Az atya halálával hol elválhattak a fiak, saját fiaikkal s a köznép egy töredékével külön csapatot alkotva^ melyek közt a vérrokonság tudata mindazáltal köteléket képezett, hol pedig együtt maradhattak a legidősnek vezetése alatt. A kik az utóbbit tették, ekkép erősebb törzseket

ems von Familien bezeichnete und nach der Entstehung von grösseren Vereinen auch auf Herrscher von Ländern ausgedehnt würde.« Nézetem szerint ez onnan ered, hogy az első családtyák egyszersmind csapatfőnökök voltak, épen családtyaságuk (fiaik) erejénél fogva, az ennyire még el nem jutott nép közt. E viszony nyomai könnyen rávezethetnek azon felfogásra, melyet Mayr Aurél (id. m. 163. 1.) nyilvánít, hogy t. i. patar eredetileg a törzsfőnök jelzésére használtatott és később mint megtisztelő elnevezés, a nemzőre ruháztatott. De nem így volt; az atya fiaival képezte a magot, mely körüi egy-egy csapat összegyűlt. Ez teljes biztossággal, majd azután fog kiviláglani, ha a rómaiak viszonyaival foglalkoztunk.

¹⁾ *Lassen* id. h. Egy más rádzsából eredeztetett elnevezése a ksatrijáknak radzsanja. Nagyon régi elnevezésök az is, hogy *Jandha*; nem tudom, a hangok átalakulásának szabályai szanszkritban engedik-e ezen szót gan gyökre visszavezetni; mely esetben genneset, gentiles-szel volna jelentőségében-azonos.

alkottak, melyek a létért való küzdelemben előnyt nyertek s amazok elpusztulása mellett gyarapodhattak. Természetesen a közösségben élő tömegben azon túl is születtek egyéniségek, a kik tulajdonaikra nézve hasonlóak voltak az első családok alapítóihoz s ezek hasonló életpályát is alkothattak magoknak. De idő multával, a mint a ksatriják elismert társadalmi osztálykép mindinkább elkülönöztek, és a viszonyok is rendezettebbé és állandókká lettek, mind nehezebbé vált egyéni tulajdonok által kiemelkedni a tömegből, mely a feladatok mind teljesebben kiképződő felosztásával mind harcziatlanabbá, szolgálaiabbá lett és melyet a harczi gyakorlatokban és születésök büszke öntudatában nevededett radzsaputráktól mind szélesebb, áthághatlanabb köz választott el. Midőn külön osztálykép megalakulva voltak a harcosok, hatalmokra való természetszerű féltékenységek s a kizárólagosság szelleme mely önként megszülemlik, a hol a társadalom minden rétegét átható erős közönytudat elejét nem veszi, szükségkép meggátolta, hogy harczi tettek által valaki körükbe emelkedhessek.

Ezzel azonban nem volt még elzárva minden út a nő és talán vagyonközösségben élő tömegből való kiemelkedésre. Nehéz határozott véleményt mondani arra nézve, hogy a táplálék alapját képező fontosabb javak közössége, mint a terület vadaival és vadon termő tápnövényeivel – az állatok befogása és tenyésztése után, amazokra nézve is fentartotta-e a magát még egy ideig, vagy pedig e foglalkozásban az egyéni kezdeménynek nyíló tér kezdettől fogva megalapította-e ebben az egyéni tulajdont. Bizonyos, hogy a baromtenyésztés, a vagyon-tárgy ingó természeténél fogva, kevésbé kedvez az őskori közösség fennállásának, mint a földművelés. A föld, baromtenyésztéssel foglalkozó társadal-

mákban is, közös marad sokáig. Bármint lett légyen is ez, a ksatriják rablójáratái szükségkép egyéni vagyont alapítottak meg ezek javára. A művelődés haladtával, a birtokjogi fogalmak kifejlődésével, a harci és békeállapotnak megkülönböztetésével vagyon szerzésére egyéb utak és módok nyíltak. Az uralkodó osztály oltalma alatt a szerencse kedvezése, valamint egyéni életrevalóság folytán alsó kasztribeliek is tehettek szert jelentékenyebb vagyonra, mely a gazdasági fejlődés kezdetleges fokain itt természetesen nem állhatott egyébben, mint a tenyésztett házi állatok csordáiban és nyájaiban. Ezzel meg volt vetve alapja egy új társadalmi megkülönböztetésnek. Régi gazdagság (*ἀρχαῖος πλοῦτος*) egyike a tényezőknak, melyeket Aristoteles előkelő családok egyik megkülönböztetőjekép említ. Meggazdagodás valóban mindig egyike volt a módozatoknak, melyek útján arisztokracziák létrejöttek, vagy soraikat kiegészítették; a vagyonszerzőt már kezdetleges fokozatokon megkülönböztetik mint pénzarisztokratát, de dédunokája, unokája vagy már fiais, a szerint, hogy az illető társadalom emlékezete erősebb vagy gyengébb, már valóságos aristokrata s a mostani európai főnemesség családjai nagyobb részének eredetét nem az ősök egyéb kiválói tettei (ezek csak a mennyiben gazdagság jutalmazta azokat), hanem azoknak vagyonszerzése képezi. A régi ír keltáknál a meggazdagodott embert, kinek gazdagsága itt is csordáiban állott, úgy nevezték Bo-Aire (betű szerint ökör-főnök) és ez még nem volt valóságos főnök; de ha vagyona kétszer annyi volt, mint egy legalsóbb fokú főnöké, egj Aire-desa-é és ha néhány nemzedéken át bírták már azt ősei, akkor Aire-desa lett belőle.¹⁾

¹⁾) *Maine*, Early Hist. of Institutions. London, 1875. p. 135-6. l.

A. vaiszják képezték mint harmadikat a papi és katonai arisztokracziák mellett az ind társadalomnak pénzarisztokracziáját, már a kezdetleges fokokon is, a mennyiben pénzarisztokracziáról lehet szó,¹⁾ ott, a hol még barom képezi nem csupán a tőke zömét, hanem az értékmérőt is, a hol pecunia még nem különbözött meg pecustól. Meg vagyok győződve, hogy az egyéni vagyon, a szerzett birtok volt az is, mi létrehozta a vaiszjáknak, mint születésen alapuló osztálynak, azaz kasztnak megalakulását, a lehetőség által, melyet a vagyon nyújtott nőknek és ez által ezek gyermekeinek egyéni tulajdonúival való megszerzésére. A Manu nevű viselő törvénykönyv, mely a raksasza-féle, vagyis az ellenségtől rabolt nővel való házasságkötést egyedül csak ksatrijáknak engedi meg, mint vaiszják közt alkalmazhatót említi (III. 24.) az aszura-házasságot, mely a házasságkötésnek másik régi módja és mely a leánynak szülőitől való megvásárlásában áll.²⁾ Ez volt kétségtelenül a módo-

¹⁾ A vaiszják mindig azon osztályt képezték, melynek illusztrációja a vagyon; eredetileg földműveléssel is foglalkoztak; így a Manava-Dharma-Szasztra azt mondja, hogy a vaiszja hivatásául rendelte isten a barom tenyésztését, áldozatok teljesítését, a védák olvasását, a kereskedő pályáját, pénznek kamatokra való kölcsönadását és a földművelést. (M. dh. sz. I. 90.) Egy chinai utazó, Hiuen-Tszang, ki a buddha vallás ottani virágzása korszakában utazta be Kelet-Indiát, az ottani társaságot tapasztalás útján irván le, nem említi a földművelést a vaiszják foglalkozásai közt; »a vaiszják, úgymond, tevékenységeket a kereskedelemre korlátozzák és nyereségvágyuk által hajtván, mindenféle utazásokat tesznek. A szudrák földművelők voltak és minden erejüket e foglalkozásnak szánták.« (Lassen, IV. függelék 7.) E tanúság és Manu közt mintegy 1000 év lehet.

²⁾ *Manu*, a ki sehogy sem akarja elismerni, hogy a nők vásároltathatnak, szépit a dolgot, következőleg adván azt elő: Si le prétendu reçoit de son plein gré la main d'une fille, *en faisant au parents*

zat, mely által az alsóbb osztály azon tagjai, kiknek eszközei ezt megengedték, családokat alapíthattak, és nőket s fiaikat kizárólagosan magokéinak nevezhettek, mint a ksatriják. Idegen gotrákból való nőknek vétel általi szerzése eredetileg kétféle módon történhetett. Saját gotrabeli ksatriják által rabságba hurczoltakat rablóiktól megvásárolhattak, kikre nézve a nőablás ez által jövedelemforrássá is vált; vagy pedig olyan gotrákból, melyekkel a magoké békés viszonyban állott, a leányok anyáitól is megszerezhették azokat. Az észak-amerikai exogám kucsineknél a házasságok vásár útján köttetnek s a leánynak eladása az anya kizárólagos joga; atyának és fivéreknek, azon törzs szokásjoga értelmében semmi közük ahhoz.¹⁾ E felfogásnak még azon korból kell származnia, mikor az anya volt az egyedüli szülő, kit a gyermekek ismertek, kihez azok közelebb állottak, mint a vérrokon csapat egyéb tagjaihoz. E tény, nézetem szerint, valószínűvé teszi, hogy leányok vásárlása már a patriarchai család létrejötte előtt is lehetséges volt, ha nem is föltételezzük, hogy az illető társadalomban az anyai nagybátya hatalma kifejlett volna. A vagyonosaknak e szerint kétféle módozat is volt engedve nők vásárlására, midőn pedig már nagyobb számmal voltak ilyen eredetű családapák, a különböző gotrabeliek egymástól vásárolhatták, fiaik számára a

et á la jeune fille *des présents selon ses facultés*, ce mariage est dit celui des mauvais Génies.« (Ekkép fordítja az aszúra nevet id. fordító; Manu III. 31.) Jadzsnavalkja ellenben nyíltan kimondja (I. 61. Stenzler-féle ford.): »Die Asura-Ehe wird geschlossen durch. Annehmen von Gut.« Hasonló értelemben nyilatkozik a Naradiya Dharma szasztra (Jolly-féle fordítás, London, 1876. II. 12.43.): »The rite called Asura is when the bride is given away, in consideration of a nuptial present.«

¹⁾ *Hardist*, Smiths. Rep. 1866. p. 312.

leányokat. Ez által a vaiszják születési és családi viszonyaikra nézve a ksatrijákhoz hasonlókká lettek, habár foglalkozásuk különböző és kevésbé becsült volt, családapa-ságuk más, az uralkodó fogalmak szerint kevésbé nemes eredete, valamint a nőközösségben élő tömegből való későbbi kiemelkedésük folytán amazoktól szorosán elválasztva maradtak. Mindamellettt közelebb állottak a ksatrijákhoz, mint a szudrák hozzájuk, kiket a három felső kaszttól sokkal mélyebb ür választott el, mint amazokat egymás közt.

Valószínű, hogy korábban még, mint a vaiszják kiemelkedtek volna a köznépből, különbözödtek meg a ksatrijáktól a brahmánok. Nem lehet ugyan kérdés tárgya, hogy a régi indeknek varázslóik voltak, úgy, mint a föld minden vad népének, még mielőtt a legelső kasztkülönbség is kifejlődött volna az első patriarchai családok megalapíttatása által. Brahman kasztról a Rig-Véda régibb imáiban nincs említés és a »brahman« nem is kizárólagosan jelzi a papot; *risi* okvetlenül régibb elnevezés; a brahman családok ősei mindannyian risik; azonkívül vipra és archanta neve alatt is említetnek papi személyek a védákban. Megasthenes is beszél a bölcsek egy második osztályáról, mely kevesebb tiszteletben részesül, mint a brahmánok.¹⁾ Az őskorból tarthatta fenn magát a szokás India némely részeiben, hogy más kasztbeliek is, ha hivatást éreznek, az ihlettek pályáját választják.²⁾ A purohiták, kik a főnökök udvari papjai vol-

¹⁾ *Strabo*, XV 712.

²⁾ Valószínűbb azonban, hogy a Strabonál említett másik nemes bölcseknek, a buddha-papokat foglalja magában. Ő ugyan Garmanoknak nevezi őket, de Clemens Alexandrinus »sarmanes«-t (Strom. I.) Porphyris pedig (de abst. 4. 17. és 18.) »samanoi«-t ír; *samen* a kínaiaknál annyi, mint Buddha szolgája. L. Vámbéry, Prim. Cult. 248.

tak; eleinte nem külön kasztbeliekkép tűnnek fel, hanem királyfiak, radzsaputrák; a mellett a brahman családok olykor királyokat neveznek őseik közt; a purohita, valamint minden kiválóbb szellemi tevékenység is, utóbb kizárólag brahmánoknak tartatik fenn, habár ksatrijáknak felvétele a papi kasztba még a későbbi hagyomány szerint sincs kizárva; így Dzsanaika király bölcsesége miatt felvétetett közéjük és Yiszvamitra, a csodatevő risik egyik leghíresebbje, kitől számos brahman nemzetség eredeztetik, szintén királyfi volt. A mondák, melyek a brahmánok és ksatriják közös eredetét jelentik, általában számosak; felemlíthető az, mely szerint Gautama risinek, a ki maga Karnika király fia, saját két fia közül az egyik Szurjavanika pap, a másik Iksvaku király lett; ezen Iksvakura vezet vissza mesés családfáit a mostani radzsputok egy igen nagy része, míg Grautamától brahmánok ezeréi származtatják magokat. Ily mondáknak természetesen nem lehet tulajdonítani legcsekélyebb történeti becsét sem. de mutatják a felfogást mely a két kaszt eredete iránt uralkodott azon mondák keletkezésének idejében, tehát egy igen régi korszakban, melyben bizonyára számos emléke az őskornak még eleven volt. Ezt kellett volna tekintetbe vennie Ludwignak is, ki könnyedén pálczát tör e mondák jelentősége felett, történeti becsök hiányánál fogva.¹⁾ Ő maga is, habár meggyőződése,

¹⁾ »Aus den vilen sagen über ksatriya. die zur brahmanwürde gelangt wären, komt uns kein gewinn; es ist nicht möglich, irgend welche historische auctorität denselben zuzuerkennen; derlei gedanken muszten jenen urwüchsigen zuständen freund sein; sie weisen auf eine vil spätere etwicklungstufe der gesellschaft. « *Ludwig, Die Mantralitteratur* 238. – Szeretném tudni, Ludwig azt képzele-e, hogy az ind kasztok örök időktől fogva fejlődés és kezdet nélkül

hogy a *Rig-Véda* egész korszaka alatt a kasztok már úgy fennállottak, mint később, kénytelen beismerni, »e földolog, a kaszt örökössége, *abban* sehol nincs egyenesen kimondva.«¹⁾ Úgy vélem tehát, hogy a ksatrija családok tagjai közt is találkoztak, a kik rajongó és elmélkedő vagy helyesebben: képzelgő hajlamaik által inkább a varázslók életmódjára, mint a harcosokéra hivatva érezték magokat. Igen természetes, ha a ksatriják a magok büszke osztályából származó » ihlettek«²⁾ iránt nagyobb bizalommal voltak, mint a köznépből eredők iránt, a kiket az istenségekkel való közlekedésre képteleneknek kellett tartamok; hiszen a válásos dolgokban való elkülönződés annyira ment, hogy szudrák jelenléte az áldozatoknál nem volt megengedve és hogy Yéda-verseket azok hallatára szavalni bűnnek tartatott. Lehetséges, hogy a babonás tisztelet, melyben az ihlettek más törzsek főnökeinél és harcosainál is részesültek, lehetővé tette számukra, hogy azok leányait az ilyen szentelt jellegű radzsaputrák nőül megszerezhessék rablás vagy vásár nélkül is, mert az előbbinek szokása teljesen idegen volt a brahmánoknak, és a vásár útján való házasságkötést sem szívesen látták; királyleányoknak brahmánokkal való

állottak fenn, vagy pedig azt-e, hogy egyszerre, mintegy parancszóra, termettek készen egész szervezetükkel; felejtji, hogy a kasztok előtt homogén tömeget kell föltételezni, melyből csak lassankint és fokozatosan különözdhettek el, egyéni törekvés, valamint örökösítési hajlam folytán a kasztok; a válaszfalak csak azután lehettek áthághatlanokká, midőn a kasztok tényleg megalakultak; minden arra mutat, hogy az elkülönzés folytonosan növekedett; így törvényes házasság is meg volt engedve hajdan különböző kasztbeliek közt; I. erre nézve *Sherring*, Hindu Tribes and castes, a bevezetésben XV–XVII. lapokon.

³⁾ Id. m. 217. 1.

összekelése, régi időkben említettik. A brahmánokhoz illő házasságkötési módozatok, az ind törvény szerint, a nő atyja önkéntes beleegyezését s a vőlegény szentelt személye iránti hódolatot fejezik ki: »A Brahma-házasságnál az atya, miután leányának öltözéket és dísztárgyakat adott, átadja őt a szent iratokban jártas és erényes férfinak, a kit maga hívott fel és kit tisztelettel fogad. Daiva-házasságnak nevezetik, mikor áldozás lévén folyamatban, az atya gazdagon díszített leányát átadja az áldozó papnak. Midőn az atya a megfelelő tisztességgel adja férjhez leányát, ekkép szól: gyakoroljátok ketten együtt az előirt kötelmeket, ez a Pradzsapatia-házasság.«¹⁾

A természetes előszeretet, melylyel az ember saját maga választotta foglalkozása iránt viseltetik, az őskorban, midőn az atyai hatalom érzete új és élénk volt s az atyaság még egy megkülönböztető ténynek tűnt fel – gyakrabban, mint később eredményezhette, hogy az atyák fiaikat saját foglalkozásukra nevelték fel; nem tűntek volna fel teljesen övéiknek, ha nem az atyáéhoz hasonló életre lettek volna szánva. Ha egyes ksatrija fiak, a sok között, a fegyver helyett az oltárt választották, ezek mint egyes, és a mellett megkülönböztető esetek, nem ellenkeztek azon érzettel, annyival kevésbé, mivel voltak más fiak, a kik hívek maradtak atyjok harcziás erkölcsihez. A brahmánoknál foglalkozásuk megkülönböztető jellegénél fogva élénkebb lehetett a kívánság fiaikból is szent életű embereket nevelni; örökössé válván foglalkozásuk, ezzel külön kasztkép való megalkulásuk el volt döntve, habár a választó vonal a ksatriják és brahmánok közt sokáig nem maradt áthághatat-

¹⁾ *Manu* III. 27. 28. 30.

Ian.¹⁾ Ez azonban nem gátolta meg, hogy utóbb a brahmanóknak föltétlen elsőségre való törekvése, mely utóbb a ksatrijákra nézve gyűlöletessé vált, szakadásra vezessen köztök, melyben az alsó néposztály – hihetőleg a harcos osztály kemény uralma által indítatva – a brahmánok pártjához szegődött túlnyomó száma által azok vezetése alatt megszerezze a győzelmet.

A feltétlen elsőség, melyet a brahmánok, mint születési rend, magoknak vindikáltak s melyet részben elismeretniek is sikerült, ha gyakorlatban talán nem is teljesen, azon mértékben, mint az általok szerkesztett vallási rendelvényekből és társadalmi törvényekből kitűnni látszanék – felfogásom szerint ugyan arra utal s ezt tartom a legerősebb bizonyítéknak – a minék a hagyományban is számosnyoma van: hogy eredetileg születésre egyenlők voltak a ksatrijákkal; ha nem lettek volna azok, soha nem aspirálhattak volna csak ezen egyenlőségre is, annál kevésbbé pedig fölényre. De ha eredetileg királyfiak és ksatriják voltak, úgy megfogható, hogy foglalkozásuk azok körében, kik születésre velők egyenlők voltak, kitüntethette őket; tevékenységük rejtélyes és szentelt volta rangtársaik áhíthatos

¹⁾ Meg kell említenem egy igen különös állítást, melyet *Wheeler-nél* (id. m. III. 79.) találók: »In that remote age which may have preceded the Aryan invasion, the Brahmans were probably the priests of a phallic deity named Brahma.« És alább: »The caste system of both India and Egypt seems to have originated in the worship of the phallus.« Nem tudom, mi költötte idézetben e gondolatot, de ha van, annak alapja, az csak olyan lehet, mely saját itt kifejtett nézetemmel megegyezik, azzal t. i., hogy a kaszt-rendszer fejlődése az atyaság fogalmának, az atyai hatalomnak s a fiági leszármazási rendnek a társadalom egy szerencsésebb helyzetű részénél való érvényre emelkedésével függ össze. A phallus nem egyeb, mint ezeknek symboluma.

és hívó körében a közönségesnél tiszteltebb állásra emelheté őket, mely midőn foglalkozásuk örökössé lett, kasztjuknak is elsőséget szerezhettek, ha nem is hatalomban és gazdagságban, de a tisztelet formáiban azokkal szemben, a kikkel egy származásúak valának.

HETEDIK FEJEZET.

A dvidzsák kiemelkedése.

Valószínű, hogy a brahman és ksatrija elnevezések csak az árják ezen két kasztra való megkülönböződése, illetőleg a papi foglalkozásnak bizonyos családokban örökössé váltá után jöttek használatba. Erre mutat, hogy a Rig-Véda számos himnusában, noha pap és harcos mindenütt az előtérben állanak, azon elnevezések nem fordulnak elő, hanem a papok a fennebb említett, a harcosok pedig Maghavan és (ritkábban) Szúri kifejezésekkel jelöltetnek. Ezek közül az első, szó szerint, gazdagot jelent; de alkalmaztatása világosan bizonyítja, hogy nagy főnökök értetnek alatta. Dicsőítetik ugyanis a maghavanoknak derekassága a lóháton és harci szekéren való harcolásban;¹⁾ számukra a csatában legyőzhetlen erő kéretik az imákban, hősöknek nevezetnek és mint az uralom s minden hatalom tulajdonosai tűnnek fel;²⁾ a királyok közülök valók s olykor e címmel jelöltetnek. ³⁾ Hogy a szó, mely voltaképp gazdagot jelent, mi által

¹⁾ *Ludwig* id. 221.

²⁾ *L.* a példákat id. m. 233.

¹⁾ *Id. h.*

lesz a nagy harcosos címévé, ezt azok után, miket az indek felső kasztja első kiemelkedésének módozatairól az előbbieken föltételeztünk, könnyen sejtethjük. Ludwig is megéri, hogy a szó értelmének átalakulása a két építetonnak (gazdag és hős) azonos egyénekre való alkalmaztatásából származik,¹⁾ de a két tulajdon ugyanazon személyben való találkozásának okát nem egész helyesen fejezi ki, midőn azt mondja: »a gazdagok voltak egyszersmind a túlbízottak, a vitézek.« A maghavának merészsége nem gazdagságuk eredménye volt, hanem gazdagságukat köszönhették merész tetteiknek; mert hogy gazdagságuk alapja az ellenesektől való rablás, a martalék volt, ez számos helyből kitűnik. A Big-Yédában, mint Ludwig mondja, állandó rovat a gazdagságért (mely marha birtokával azonos) való imádság.²⁾ E gazdagság forrása a harcosokra nézve a harci martalék volt, s azért gyakoriak ilyen fohászok, mint p. o.: »vajha radzsanjainkkal derekasság által martalékul ejthetnénk a legkitűnőbb javakat,«³⁾ – míg a risikre, a himnusok és imák szerzőire nézve a harcosok, radzsanak vagy maghavának bőkezűsége volt a javak forrása;⁴⁾ az imádság tehát azért foly, hogy harcaik által gazdagodjanak, ezek, kik

¹⁾ Id. m. 241. 1.

²⁾ Id. m. 239. 1.

³⁾ Rigveda X. 42. 10. *Ludwignál* id. m. 236. 1. A B. V. fordításában (II. köt. 246. 1.), mely korábbi eltérőleg adja e helyet.

⁴⁾ »Das wol der Maghavân. lag den priestern am meisten am herzen, für diese sandten sie die inbrünstigsten, allerdings keineswegs uninteressirten gebete zum himel.« A mellett a bőkezűeket dicsőítik és minden jót ígérnek nekik: den freigebigen ziehen festziehende Kosse, leicht rollet der "Wagen der daksina; dem freigebigen, ihr Götter, helfet in den Schlachten, der freigebige wird im Zusammenstoss die Feinde besiegen. *Ludwig* id. m. 241. 1.

bőkezűségökért is dicsőítettek,¹⁾ mint R. v. VII. 16. 7. »a maghavánok, az emberek vezetői, hadd oszszanak szét egész istállókat tele (meghódított) barmokkal«; VII. 60. 10. »a rosszak harci dühét legyőzni igyekeztek a maghavánok és tágas lakhelyek elnyerésére tetteket vittek véghez«; VII. 16. 9. »Agni, hozz gazdagságot maghavanjainknak«; I. 73. 8. »kiket te, ó Agni, gazdagsághoz segítesz, azok a maghavánok legyenek velünk«; VI. 10. 5. »immár színpompás gazdagságot adj erődús segély által nekünk és a maghavanoknak, kik adományok, dicsőség és hőstettek által más embereket felülmúlnak.«²⁾ Még számos helyet idéz Ludwig, hol a szűrük bőkezűsége dicsőítetik a Rigvédában. Szüri a »fényesek«-et jelenti és maghavánnal váltogatja, habár ritkábban alkalmaztatik.³⁾

De ha a brahmánok és ksatriják nevei a Rigvédának csak kevés számú dalaiban is fordulnak elő, melyeket ez alapon újabbaknak tarthatunk, mivel az elkülönződött kasztok korszakából valók, a szavak s fogalmak, melyekből azon nevek eredtek, *hrahma* és *ksatra* viszont nagyon gyakori említésűek azon helyeken is, hol a belőlek eredeztetett kaszt-

¹⁾ Bőkezűség, természetesen a papi dalnokok irányában, nélkülözhetlen feltétele volt az istenek kegyének, melyet csak a papok imái és áldozatai szerezhetek meg és mely nélkül siker az életben nem létezett; a brahmánok által szívesen fogadott tárgyak a következők voltak: tehének, lovak, kocsik, melyeken nők hajtották a lovakat, nük, leányok, általában rabszolgák, arany, öltönyök (Id. m. 272. 1.). Mindezt a maghavánok karddal szerzett gazdaságukból adták, és minél többet adott valamelyik környezete brahmánjainak, annál buzgóbban imádkoztak ezek Indrához, Agnihoz stb., hogy segítse azt még több martalékhoz, melyből részesülhetnek.

²⁾ Id. h.

³⁾ Id. m. 236.

nevek hiányoznak és risi vagy vipra, maghavan vagy szúri olykor rádzsán által pótoltnak. Ez tanúsága azon korszakok szoros összefüggésének s a következetes tovafejlődésnek az elfoglalt alapon; a mit a későbbiben meghatározva, a korábbiiban & levegőben találjuk.

Brahma a legáltalánosabb jelentőségű azon kifejezések közt, melyekkel a védák papi költőinek szellemi termései jeleztenek. Brahmák felmondásának kellett kísérnie minden vallásos cselekedetet, melyet pap végrehajtott, mint az étel- és ital-áldozatokat. A brahmának szerfelett nagy hatást tulajdonítottak; győzelmet szerzett a csatákban. – Tudjuk, írja Ludwig, hogy a brahmát csata előtt és alatt énekelte a purohita, ki jelen volt a csatában. – A brahma hatásainak magasztalásában ki nem fogynak ezek költői és a brahma volt az, mi által a papok hatalmasok voltak, szemben a maghavánokkal is, kiket a harcban való kitűnőség jellemez, és kik hol lóháton, de gyakrabban még csataszekéren rontanak neki az ellenség sorainak s eldöntik a győzelmet.¹⁾

Hogy a brahman név e szóval összefügg, ez kétségtelennek tűnik fel.²⁾ A risik vagy viprák voltak a brahmák szerzői és mert ezen varázshatalmúaknak képzelt dalok és mondatok költése, ismerete és hangoztatása volt hivatásuk lényege s befolyásuk alapja, utóbb az ettől eredeztetett név lett általános elnevezésükké, mint megkülönböződött osztályé. A nekik tulajdonított s a brahman alapuló varázshatalom folytán a papok olykor deváknak, darvaknak, azaz isteneknek is neveztettek.

¹⁾ Id. m. 220. és köv.

²⁾ Id. m. 221.

Ksatra szanszkritban, valamint ó-perzsában is¹⁾, uralmat, uraságot jelent, s a védákban az isteni hatalom kifejezésére is szolgál; Agniről, Varunáról, Indráról stb. mondatik, hogy ksatrammal vannak felruházva.²⁾ De emberek is gyakorolják a hatalmat, melyet ksatra fejez ki; arádsánok és a maghavánok azok, kik bírják; a Rig-Véda több helyen megdönthetetlen ksatrát (uralmat) kíván az ima szerzője királynak.³⁾ Az uralkodó osztály, a rádzsánok és maghavánok összességében neveztetik, maga is (collective) ksatrának, mely alkalmazását a szónak Ludwig az »uraság« szó kettős jelentőségével veti egybe.⁴⁾ Mindamellet, mint már érintettük, az egyesre ritkán alkalmaztatik a Bigben a ksatra deviratuma, ksatrija, mely későbbi jelzése az alakulásában már lezárt kasznak.

A kasztok alakulásának szempontjából és arról való felfogásunk további igazolásául megjegyzendők még a következők: Azon állapotban, midőn az egyének kiválób, derekabb része családi összeköttetésben élt nőivel és gyermekeivel, míg a többieknél e részben közösség uralkodott, elő kellett állnia a legélesebb választó vonalnak, mely társadalmi rétegeket valaha elkülönített. A születésre való büszkeséget napjainkban is halljuk még emlegetni; rendszeren azon rangra, névre czéloznak vele, mely a gyermekre

¹⁾ Igen gyakran előfordul I. Darius bizutuni nagy feliratában, melyben e király többször elmondja, hogy Auramazda (Ormuzd) neki adta át a ksatrát, továbbá hogy annak kegyelméből bírja a ksatrát, hogy a mágus Gumata magához és Kabujiyától elragadta a ksatrát stb. Első columna V. IX. XII. XIII. stb. (*Benfey*, Die persischen Keilschriften. Lipsce, 1847. 27. és köv. 1., hol az ó-perzsa textus.)

²⁾ Az idézettek I. *Ludwignál* id. m. 232.

³⁾ Id. h.

⁴⁾ 231. 1.

szülőiről, társadalmi intézményeink folytán, átszarmazik. Noha ezen büszkeség olykor tetemes fokot ér el, a kifejezés, mely reá alkalmaztatik, nem illeti meg, mivel tulajdonkép a születés módja minden emberre nézve ugyanaz; egy nő által s egy férfitől születik mindenki, mint ezt most jól tudjuk. És ha mégis vannak mindamellett, a kik születésükre büszkék, képzeljük el, hogy még mily büszkék lehetnek azok, a kiknek a mellett, hogy vagyon és hatalom is nézett rajok, megkülönböztető kiváltságuk volt, hogy atyától születtek. Nem csak hogy a törzsnek legderekkabb férfiait nevezhették apáiknak, de ők voltak azok egyedül, a kik valakit atyjoknak nevezhettek; a többinek csak anyja volt, apáiknak nevezték ugyan a törzsnek sok férfiát, de úgy vélekedhettek amazok, hogy e tekintetben sok annyi, mint senki. Különleges tápot nyerhetett ezen büszkeség, ha, mint valószínű, az egyéni atya által fiúi való elismertetés a férji gyermekágyának pregnáns alakját öltötte. E szokás a fejlődésnek megfelelő korszakában a föld népeinek, azt hiszem, nagyobb részénél felmerült, az emberi okoskodásnak, hasonló fokokon és azonos körülmények közt nagyjában egyenlő menete folytán;¹⁾ e mellett bizonyít, hogy oly sok, egymástól teljesen elszigetelt népnél előfordul az, a kik egymástól valóban el nem tanulhatták. S India különböző vidékein maiglan is vannak példái, ezek közt a legfontosabb brahmánokat illet; Jenkins szerint ugyanis Malabárban, Szeringapata niban és Madraszban, a felsőbb kasztoknál, szokás, hogy a

¹⁾ Csak lehetőségére utalok reá és nem mint bizonyosra, hogy ily kifejezések, mint a latin »parentes« és a magyar »szülők,« melyek a szülő anyán kívül a nemző atyára is alkalmaztatnak, eredhetnek azon szokásból, mely szerint az atya fiának második megszülését színi.

főfeleségtől való első gyermek, valamint a későbbi fiak születésekor, a férj egy holdhónapig ágyban fekszik, főleg rizzsel táplálkozik és minden nehezebb eledeltől vagy dohányzástól tartózkodik.¹⁾ Malabár felső kasztjai a brahmánokon kívül a nair vagy katonakaszt, melyhez a fejedelmek is tartoznak. Az utóbbiaknál, minthogy atyáságot nem ismernek, ki van zárva, hogy ily szokást követnének. Így tehát csupán a brahmánokra vonatkozhatik itt az értesülés; ezek az úgynevezett nambúri brahmánok, kik ősrégi időben költöztek be ide, állítólag Paraszu-Ráma intézkedése folytán, kiknél tehát, mivel elszigetelve voltak egyéb brahmánoktól s azon kívül más őskori szokást is követnek, melyet a többi brahman mai nap nem gyakorol (a jog alacsonyabb kasztú, idegen háztartások nőit használni). Szeringapatamban és Madraszban vaiszják is élnek. (Hindu Castes and Tribes.) A hol a házasság élet s ezzel a férji gyermekágy általánossá lett egy nép körében, ott persze nincs azzal mit büszkélkedni. De ha való, hogy az árják az exogamia kifejlődésének korszakában, midőn a köznép nőközösségben tovább élt, csakugyan akkép ismerték el fiaikat, – mennyi ok ebben ismét a büszkeségre! Mily fényes megkülönböztető bevezetetés az életbe, kétszer születni! *φνησ-ἴβικ* lenni, mint Kekrops, *διῷμητωρ-τιειζ*, mint Bachus, a kinek mondája Indiára utal s talán onnan is ered. Kétszer születni? Itt eszembe jut, hogy az indek három felső kasztja közösen viselte azon, az alsóbbak tömegétől megkülönböztető praedicatumot kétszer szülött kasztok. E kasztok tagjai, a brahmánok, a ksatriják, a vaiszják mind *dvidzsáknak* nevezettek, azaz *kétszer szülötteknek*. Honnan eredt ez elne-

¹⁾ Tylov nyomán *Luhlock* id. m. 14. 1.

vezés? A brahmánok szerint onnan, hogy az ember halhatatlan lelke, testének halála után, más testbe megy át s az új életben jutalmát vagy büntetését nyeri el korábbi élete erényeinek s illetőleg bűneinek; a rosszak lelkei állatok testébe kerülnek, a jókéi pedig másodsor mint brahmánok, ksatriják vagy vaiszják születnek meg. Való-e e magyarázat? Innen ered-e azon elnevezés? A lélekvándorlás tana egy késői, bölcselkedő korszak eredménye, melyben a védák istenei már hitelvesztettek voltak. A védákban a lélekvándorlás tanának legcsekélyebb nyoma sem található.¹⁾ A kétszer szült kasztok nevei pedig, a szudrákéval együtt, már említve vannak a Rigben, habár ennek legifjabb himnuszai egyikében, és pedig itt igen régen fennállóknak, oly régieknek, mint a nap és a hold, vannak említve, a mi különben csak annyit bizonyít, a mennyit úgy is tudunk, hogy t. i. a korszak, mely alatt a Rigvéda létrejött, igen hosszú volt s az akkori indeknek is úgy tűnt fel; míg a purusa-szukta egyrészt bizonyítja, hogy a védai korszak vége felé, a négy alapszást már meg volt különböztetve, másrészt a legrégebb emlékek csak egy főrendet s egy közrendet látszanak ismerni; az utóbbi azonban alig részesül említésben s a társaság, melylyel az irodalom megismertet, kizárólagosan a felső osztályt képviseli, melyben a papság, mint örökös osztály, még nem különült el. Hogy az ősrégi kasztok a lélekvándorlás

¹⁾ L. Müller *M. Essays* (német kiadás). Lipcse, 1869. I. köt. 44.

I. *Wheeler* (id. m. III. 72.) kételyeket fejez ki az iránt, hogy a lélekvándorlás dogmája általában a védák vallásából fejlődött volna ki. *Pastel de Coulanges*, *La Cité antique: Les hymnes des Védas sont en opposition avec elle (la métempsycose)*; p. 8. *Ludwig* szerint Id. m.

II.1.) a lélekvándorlás tana csak a buddha-vallásból vétetett át a bvalimánismusba.

tanának keletkezése idejében, midőn a társadalmi és jogi intézmények elő voltak már haladva azon fokig, melyen túl az ind baladás megszűnik, hogy ez időben nyertek volna egy új, hármukat egyesítő közös elnevezést, valószínű-e ez? Vagy nem valószínűbb talán ennél, hogy a bölcselegve ájtatoskodó brahmánok előtalálták azon kifejezést, szélteben használtatva annak daczára, hogy a szokás, mely alkalmat adott reá – a nő gyermeke és annak élettársa közti kapocs megállapítása, a férfi gyermekágyának fictiója által – régen megszűnt a nemzet többségénél és az elnevezés eredete feledésbe ment volt? Es hogy ezt felhasználva, a brahmánok beleillesztették rendszerekbe, felhasználva azt kedvencz tanuk igazolására, megmagyarázva az embereknek az elnevezés eredetét, melyet azok felsőbb sugalmaztatás folytán alkalmaztak, a nélkül, hogy értették volna? Részemről meg vagyok győződve, hogy a »kétszerszülött« elnevezést arra magyarázhatjuk, hogy az indek őskorukban a »férji gyermekágy« jogképzelmével éltek; az idegen gotrából való anya gyermekét, ki az ősi leszármazási rend értelmében ennek lett volna tagja, a »nő birtokosa« ezen fictió által egyszersmind *saját szülöttévé és mint ilyet, gotroja tagjává avatta*. Ha azon magyarázat állna, hogy a dvidzsa, midőn anyja megszüli, másodsor e világba lépőnek tekintetett, akkor a születés perczében kétszerszülött volna már és nem volna szükség szertartásra. Már pedig határozottan mondatik, hogy a dvidzsa a zsinórnak dereka körüli való kötése által születik meg másodsor. ¹⁾

¹⁾ *Manu*, II. 169. La premiere naissance de l'homme régenéré (Dwidzsa) a lieu dans le sein de sa mère, la seconde lors de l'investiture de la ceinture et du cordon.« Továbbá *Jadzsnavalkja* I. 39. Weil sie zu erst von der Mutter geboren werden und zum zweiten-

Azon zsinór a három felső kasztnál anyaga szerint különbözött s a körülkötés szertartása is a gyermek különböző korszakában hajtattott végre a három kasztban. Természetes azonban, hogy a »kétszerszülött« elnevezés ezen szertartástól nem eredhetett; ezzel csak helyettesítették az indek az ősi szertartást, midőn a művelődés és józan gondolkodás gyarapodtával, a férfiúi méltósággal is ellenkező színlelést elejtették.¹⁾

A régi ksatriják szokásai közt fordul elő néhány olyan, melynek felfogásunkkal való összhangzása némi magyarázatot igényel, a nélkül azonban, hogy csak látszólagos ellentétben is állna azzal; figyelembe vételök, felfogásunk kiegészítésére, kívánatos. Ilyenek: a polyandria azon esete, melyről a Mahabharata tesz említést, magzat-költés szokása, mely régi időben náluk is előfordult,²⁾ a leánygyermek gyakori megöletése, mely a radzsputoknál egészen a legújabb időkig fentartotta magát. A nők rablásával és tulajdonba vételével korántsem volt kapcsolatos azoknak más férfiakkal való érintkezéstől való eltiltása és őrzése; a nők szabadsága még vásároltatásuk korában sem szűnt volt meg. – A nőrablás

male durch das umbinden der Schnur, deshalb werden Brahmas, Kshatriyas und Vaisyas zwiegeborene genannt.

¹⁾ A körülövezés másutt is előfordul, mint fiú fogadás jelvénye. *Bogisić* szerint a Cetina völgyében, ha egy férfi valakit fiú fogad, tanúk vagy törvényszék előtt szavakkal is kijelentve szándokát, körülövezi a fogadott fiát saját övével.

²⁾ Erre mutatnak a mondák: A Mahabharata hőseinek, a pandawaknak, atyját, Pandut, valamint testvérét, Dhritaratrát, amazok ellenségeinek, a kauraváknak atyját, atyjok halála után nemzi két özvegyével atyjok vérrokona, Vyasza a risi, a Mahabrata állítólagos szerzője. Pandu öt fia egyikének sem nemzője atyjok; az elsőszülötté Yaina, a többiét egység istenek.

indoka nem a nő személyének kizárólagos bírása volt az indeknél; ennek eszméje – mint emlékeiből csodálkozva tapasztaltuk – náluk későn szülemlett meg. Családalapításuk első korszakában az atya és gyermeke közt létező vérrokonság eszméje még ismeretlen volt az indeknek; szükségkép az volt tehát az osztálynak is, mely elsőben vetette meg az atyai hatalom alapját. Tudjuk, hogy későbben is, midőn a nemzöt megkülönböztették az atyától, nem azonnal törekedtek családjukat idegen csemetéknek bevezetése ellen megóvni, és a vallás befolyása, a brahmánoknak a túlvilági életet illető tanai kellettek hozzá, hogy az indek feleségeiknek megtiltsák az idegen férfiakkal való közlekedést. Ezt figyelembe véve, nem tűnhet fel, ha a ksatriják nőorzása és családalapítása e tekintetben nem azonnal alakította át az erkölcsöket. Alig lépve ki a teljes nőközösség állapotából és nem ismerve a féltékenység érzetét, nem csoda, ha olyanoknak, kik saját gotrójokból valók lévén, szintén bírtak rabolt nőket, kölcsönösség fejében megengedték az övéikkel való közlekedést, a honnan eredt aztán azon felfogás, mely a kasztbeli férfi által nemzett gyermekeket a férjéitől, jogaik tekintetében meg sem különböztette és lehetővé tette hogy évekkel magtalan férfinak halála után még szülessenek annak örökösök. ¹⁾

A nőorzás a ksatrijáknál csakhamar megszűnt egyedüli módja lenni a házasságkötésnek. Ez összefüggésben állhatott azzal, hogy az atyáknak okuk volt leányaikat szívesen átadni más gotrabelieknek. A nők közössége még nem

³⁾ Mint az osszétéknél, hol mai napig ilyen a törvény, a férj, har életében született leányok nem örökölhetnek soha, de a fiú, kit felesége bármennyi idővel szül annak halála után, egyedüli örökös-Haxthausen, Transkaukasien.

szűnt volt meg általában; csak a más gotrából rabolt nő gyermekei tekintettek egyéni atyákéinak; a gotrán belül, melyben született, még közös és szabad a nő. Ha a rádzsák és radzspatok leányainak toltak is kétségtelenül kiváltságaik, de ezek nem involválhatták, hogy saját személyük iránt rendelkezni saját társadalmuk körében kevesebb joguk lett volna, mint a köznépből született nőknek; ¹⁾ e felfogás érvényesülésének tudható be talán, ha igaz, hogy a radzspatok emlékeiben nőági leszármazás követésének némi nyomai fedezhetők fel.²⁾ Elkülönbözött esetek lehettek, mikor ksatrija leányok otthon gyermekeket szültek, a kik atyjának senki nem nevezhette magát. A születésökre büszke, csak az »atyák fiait« becsülő, rokonoknak ez kellemetlen lehetett; pedig ez eset okvetlenül gyakran bekövetkezett volna, ha leányaikat otthon tartják; érdekekben volt tehát, hogy azok más gotrabeliek birtokába kerüljenek, minek folytán a rablás ténye gyakran feleslegessé vált s a fiatal pár meg egyezésével kapcsolatos szertartása annak váltotta fel.³⁾ Másrészt az, hogy a ksatrija leányoknak gyakran szabad választás engedtetett azon férfiak közt, kik birtokukra versenyeztek, élénken bizonyítja kiváltságos helyzetüket: »A hősi korban fiatal emberek és leányok oly szabadságot élveztek, mely a későbbi és brahmáni korszakban ismeret-

¹⁾ Különböző vad népeknél hittérítőknek a leányok feslett életének tűrése miatti szemrehányásaira a szülők egyszei'üen azt szokták felelni, hogy leányuk teste az övé s hogy azzal tehet, a mi neki tetszik.

²⁾ *Mac hennán* (ici. m. 170. 1.) szerint *Todd* (*Annals of Bajastan* p. 48.) állítja ezt, a kinek munkája számomra nem volt hozzáférhető.

³⁾ L. fenn Manut, a Eaksaza és Gandharva módok egyesítése iránt.

len volt; így a házasságkötés egyik módja a menyasszony hajlamainak kifejezését foglalta magában és a »Szvájamvára,« vagyis a leány »szabad választásá«-nak elnevezése alatt lett ismertté; a hölgy választását akkép nyilvánította, hogy a ksatriják gyülekezetében virágfűzért dobott kedvencz kőrőjének nyakába.¹⁾

A saját szabad akaratuk, vagy atyjokkal való megengedés folytán elnyert nők állása főtételezhetőleg szabadabb is maradt, mint a raboltaké, és mint azoknak tett engedmény tekinthető talán – minthogy az egyes férfi kizárólagos birtokába való átmenést csak rabnőhöz méltó sorsnak vélték – mikor a leány jegyesének fivéreivel is összeadatott, a házasságkötési szertartások külön-külön szabályos ismétlésével. – A ksatrija-leányok azon kiváltságos helyzete, a szabadság, melyet saját gotrójokban élveztek, és mely törvénytelen gyermekek születése által kasztjok büszkeségét sérthette, okozta talán, hogy leánygyermek meggyilkolása oly nagy kiterjedést nyert a radzsputoknál, mint állítják. Egyébiránt ez állítás helyességéről nem vagyok teljességgel meggyőződve, mivel a radzsputok «zárna sok millióra megy, a leánygyermek oly igen gyakori megölése pedig nem engedett volna erős szaporodást, mivel a kaszthoz csak azon szülöttek számíthatnak, kiknek apjok-anyjok egy kasztbeli.²⁾

¹⁾ *Wheeler* id. m. III. 23. 1.

²⁾ *Shewing* szerint, ki ebben, úgy hiszem, Toddot követi, a jelzett ok által valóban igen vegyes volna a radzsputok vére, mivel a nő-gyermekek meggyilkolása folytán igen gyakran nem kasztjokbeli, főleg Radzs Bhar nőket raboltak vagy vásároltak. Hogy a gyermekek mi jogon tekinthettek kasztbelieknek ily esetben, ezt nem mondja meg, azonban csak a törvény kijátszásával magyarázható az.

Az ind törzsekben a vaiszjáknak a tömegeből való kiválása után legalsóul visszamaradt népréteg az, nézetem szerint, mely a szudra kaszt neve alatt lett előttünk ismeretessé. Alkotó, kiegészítő része az a legrégebbi ind államnak, melynek hivatása és kötelessége a három felső kasztot szolgálni; természetszerű osztályrésze barbár időkben a jobbágyi élet azoknak, a kik gyámoltalanok és szegények maradnak, midőn mások hatalmasokká lesznek az uralomnak magokhoz ragadása által és mások ismét meggazdagodnak. Az indek emlékei, a hol a szudrákat említik, mindenütt visszatükrözik a mély megvetést, melyet a felsőkasztbeliek irányukban tápláltak, dogma jelentőségére emelvén azon megvetést. Tisztátalanoknak tekintettek, kiknek mint ilyeneknek, egyedül volt megengedve a földnek művelése, mely a barmok igába fogatása (élő lények gyöttrése) és a földnek vassal való sebzése miatt is, erkölcstelen cselekedetkép bélyegezve volt, de nélkülözhetlen lévén, a szudrák által gyakoroltatott.

Valószínűleg ellenmondással fog találkozni abbeli nézetem, hogy a szudrák azonosak lennének az ind gotrák népének azon részével, mely a három felső kaszt megkülönböztetése után is a régi állapotokat folytatta, minthogy nem találta meg az eszközöket az exogamiához s a patriarchai családhoz való áttérésre. Igen általános ugyanis a nézet, mely szerint a szudrák más fajbeliek volnának, mint a felső kasztok, nem az indo-európai nép családhoz tartozók, hanem Indiának a bevándorló »árják« által meghódított őslakosságából kerültek volna ki. Nem akarom ugyan föltétlenül kizárni annak lehetőségét, hogy a szudrák utóbb házasságkötések által valóban összevegyültek az őslakókkal, de teljesen indokolatlannak tartom a föltételezést, mely őseiket

is kizárja az ind törzsekből; első megjelenésük óta úgy tűnik fel a szudrák, mint az ind állam kiegészítő része; az őslakók raksza, nádza, telinga, dasziu, dasza és egyéb nevek alatt gyakran említetnek, de semmi olyast nem talállok idézve, mi arra mutatna, hogy a legalsó kaszt azok közül került volna ki s hogy általában hódítás folytán jött volna be az ind társadalomba, melynek kiegészítő része. A hol előfordulnak, élesen meg vannak különböztetve a kétszer-szülöttektől, de semmi nyoma, hogy legyőzött ellenségekül tekintetnének.

Ellenkezőleg, a monda szerint, a négy kaszt közös eredetű, mert mindannyian Pradzsapatitól származnak, különböző testrészeiből, habár a felső kasztok a felső, az alsók az alsóbb részekből. A purusa-szuktában, mely a legrégebb irodalmi emlék mindazok közt, melyekben a négy kaszt együtt említetik, úgy van mondva, hogy a Purusa arczából lettek a brahmánok, két karjából lett a radzsanja, két láb-szárából a vaiszja és lábaiból a szudra.¹⁾ A szudrák tehát a monda szerint ugyanazon vérből valók, mint a három felső kaszt. Már a buddhisták reá utaltak, hogy ha a kasztok mind Purusától származnak, akkor a három felsőnek a negyediktől való abszolút különbözőzése fentarthatatlan.²⁾ Hogy a szudrák valóban nem dravida eredetűek (habár vegyület lehetett is), e mellett szól az is, hogy az általok kiképzett gaura nyelvek rokon elnevezéseiben az exogámiának nincs nyoma, míg a dravida népeknél ez általános, még a pulivároknál is szigorún betartatván, noha ahhoz képest, a hogy amalabári felső kasztok bánnak ezekkel, a szudrák viszonya

¹⁾ *Rig-Veda* X. 90. 12.

²⁾ *Ludwig* ía. m. 12. 1.

a dvidzsa kasztokkal szemben, a brahmanizmus virágkorában, a hogy p. o. Manu törvénykönyve tünteti fel azt, még szerencsés volt.

A felfogás, hogy a szudrák más faj béliek lettek volna, azon alapszik, hogy az ind irodalom emlékeiben az árjákhoz nem számíttatnak, mely név alatt mindig csak a három felső kaszt értetik. Ez tökéletesen igaz: a brahmánákban világosan mondatik: »Árják csupán a brahmánok, a ksatriják és a vaiszják, mert ezek az áldozatoknál jelen lehetnek.¹⁾ Szudra helyett olykor anarya (nem arya) mondatik. Kétségtelen, hogy árják neve alatt csak a három felső kaszt foglaltatik egybe, úgy, mint dvidzsák (kétszerszülöttek) neve alatt is; a tévedés csak abban áll, hogy arya vagy árja ethnikus elnevezésnek, egy nemzet nevének vétetett. Müller Miksánál találunk adatot, mely e tévedést is teljesen eloszlatni képes: »E szó »arya« (nemes) ered ebből »arya«, mely házbirtokost jelent.«²⁾ Árja tehát eredetileg házbirtokost jelent és hogy a szudrák nem voltak árják, ez csak annyit tesz, hogy nem voltak házbirtokosok. Ez pedig a kasztok megalakulásáról való felfogásunkat a legtökéletesebben igazolja. Egy család alapítása, a kommunisztikus tömegből való kiválással, föltételezi külön hajlék birtokát, melyben a családapa övével elzárkózhat a külvilágtól, mintegy saját fészkeiben. A magántulajdon, a vagyon fogalma az, melyre itt ismét vissza vezetettünk. A ki magántulajdonra tehetett szert, családot alapított és árja volt, gyermekei pedig kétszerszülöttek. A házra, mint a családalapítás föltételeire utal a vaiszják neve is. »Azok, kik a harcban részt nem

¹⁾ Müller Miksa, Essays, II. 295. Kaste.

²⁾ Id. m. II. 289.

vettek – írja Müller – alsóbb állást foglaltak el; úgy neveztettek viszja (vis = vicus = οἶκος = ház) ¹⁾ vaiszja? vagyis háztulajdonos.«²⁾ A legalsóbb rendű áriják neve tehát jelentőségére ugyanaz, mint az árijáké összeségökben; nem lévén megkülönböztetve semmi egyéb által, mint a mi a felsőbb osztályokat összeségökben különbözteti meg az alsó néprétegtől, a közös elnevezéssel egyjelentőségű néven neveztettek, míg a ksatriják és brahmánok, azonkívül, hogy saját hajlékuk, háztartásuk, háznépök volt, még egyéb által is meg voltak különböztetve, s ezen speciálisabb, magasabb megkülönböztetéstől vették nevüket. ³⁾

Mindez arra utal, hogy az őskori nő- és vagyonközösségből való kilépés – magántulajdon szerzése és család alapítása által – volt az, mi a kasztszerű elkülönződést eredményezte, a fiági leszármazásban a gyermekeknek egy atyához való csatolásában születési különbséget létesítve az emberiség kebelében, mely az akkori emberek felfogásában felérhetett azzal, mit mi egy anatómiai vagy physiologiai különbségnek neveznénk, mely önálló speciest állapít meg. Ezen felfogásnak nyomai különben a polgárisult társadalmak erkölcsében a legközelebb múltig is fentartották volt magokat, a még alig elenyészett különbségben, mely nemcsak a társadalmi állás, de a jogegyenlőség szempontjából

¹⁾ A latin elnevezés hangban, a görög értelemben maradt közelebb a szanszkriothoz; közös eredetök azonban kétségbe nem jöhet, habár vicus latinban falut, tanyát vagy házcsoportot, míg oikos görögben házat jelent.

²⁾ Müller id. h.

³⁾ Hogy arya és vicia eredetileg egy értelemmel bírtak, e mellett tanúskodik az is, hogy arya a mellett, hogy közös neve a három felső kasztnak, gyakran alkalmaztatik vicia helyett úgy is, mint különleges neve a harmadiknak.

törvényes születésűek és olyanok közt tétetett, kiknek atyját az egyházi könyvek nem nevezik.¹⁾

De talán lesznek, a kik kérdezni fogják, hogy minőknek képzelem az állapotokat, midőn egy ház birtoka oly fontos megkülönböztetés alapjává lett és hogy hol laktak azok, kik nem voltak háztulajdonosok? Bizonyára nem lakbér fejében amazok házaiban. Válaszunk ez. A teljes községnek (nőkben és javakban valónak) korszakában az embereket semmi nem indíthatta reá, hogy hajlékaikat elkülönítsék; egy közös fedél védte az időjárás viszontagságai ellen, egy közös tűzhely üszkei melegítették azon egyének összes csoportját, kik szoros vérrokonságban, és jóban, rosszban testvérileg osztozva, egymással békében, kifelé, más csapatok ellenében pedig egyet képezve éltek s küzdöttek a létért. A teljes község föltételezése valóban eleve kizárja az elkülönített lakást; a tények pedig, melyek által ezen ősi állapot emléke számunkra megőriztetett, valóban számosak. Községi házak, melyek nem csupán összejövetelekre és tanácskozási helyűi, nem is csak idegenek, vendégek fogadására, hanem az állandó lakosság egy részének hálóhelyűi szolgálnak, sok helyen találtnak. Új-Zélandban, valamint Nukahivában a *nőtlen* férfiak nem a családi házakban, hanem a nyilvános községi házban háltak.²⁾ Ugyanis egész Polynesiában a falunak, a községnek, a kerületnek volt egy nagy, nyilvános épülete, mely ugyan a magánházak stíljében, de nagyobbszerűn, pompásabban épült; Tahitiban Cook

¹⁾ A »születés foltja« oly fogalom, melyet dühös demokraták is táplálnak a mai napig, kiknek vére fellázad kifejezések hallatára, melyek olyasmít jelentenek, mint ha léteznék az övékénél »jobb« születés.

²⁾ *Waitz-Gerland* id. m. VI. 52.

talált egyet, melynek hosszasa 200, szélessége 30, magassága 20 láb volt. Wallis egy 327 lábnyi hosszasaút látott. – E házak közköltsegen épültek, bennök idegenek nyertek szállást, a nőtlen férfiak pedig némely szigeteken mindig, másokon pedig igen gyakran ott háltak; a hittérítők azonban e szokásnak végetvetettek, mert sok erkölcsetelenségre nyújtott alkalmat.¹⁾ Tongában a férjezeten nők háltak mind együtt egy házban, hol a fiatal férfiak látogatásait szokták fogadni.²⁾ Niasz szigetének maláj lakosságánál a nőtlen férfiak együtt szoktak hálni egy közös hajlékban, mely egyéb közczélokra, mint p. o. gyűlések tartására szolgál.³⁾

A Viti-szigeteken, a míg szokásaikat az európaiakkal való érintkezés nem befolyásolta volt, a tabutörvények értelmében férfiaknak nem volt szabad a nőekkel egy fedél alatt hálniok; a mi Polynesiában csak a nőtlenekre, az itt férfiakra nézve általában áll; a férfiak itt mind együtt háltak a nagy községi házban, a nőtlen ifjaknak pedig külön közös háló-házaiak voltak. A férfi csak reggelenkint tért vissza házába és családjához.⁴⁾

Borneóban az úgynevezett szárazföldi dajakok minden falujában van egy vagy több nyilvános ház, melyek a falu

¹⁾ Id. m.

²⁾ Id. m. VI. 123.

²⁾ *Rosenberg*, Der malay. Archipel. Leipzig, 878. 158. 1.

⁴⁾ *Waitz-Gerlaud* id. m. VI. 639. Különös nyilvánulása az erkölcsi szigornak Vitiben, ha ugyan annak vehető, hogy házastársak, előleges megbeszélés nyomán, az erdő magányában szoktak találkozni. E szokást, a hol a nép még ragaszkodik ősi szokásaihoz, még ma is követik. Ezt egy újabb utazó (*Büchner*, *Eeise durch den stillen Ocean*, Breslau, 1878. p. 226.) írja, ki utána teszi, hogy Vitiben előkelő férfi csupán kísérete férfaiival hál együtt.

többi házától elkülönítve, távolabb állanak. Itt tartatnak a (levágott) fejek, itt folynak a tanácskozások és szállásoltatnak el az idegenek. A nőtlen férfiak kötelezve voltak rá, hogy ezen úgynevezett pangeran házakban báljának. Ellenben a tengeri dajakoknak, mint egy utazó értesít, nincsenek külön községi házaik a nőtlen férfiak befogadására; hogy miért nincsenek, ezt egy másik utazótól tudjuk meg; a tengeri dajakoknál ugyanis az egész törzs vagy csapat (clan), bármily számos legyen is, egy házban él, melynek hossza olykor meghaladja az 1000 lábat. Itt azonban minden családnak külön lakosztálya van; de a községi háznak lakosztályokra való felosztása természetesen itt sem lesz régebb a családok megalakulásánál. A Szudajakokról, a szárazföldiek egy törzséről is mondatik, hogy a falvak csak néhány házból állanak, melyek mindegyike néhány családot tartalmaz. ²⁾ Szumatra némely törzsei is hasonló hosszú házakban laknak, mint a tengeri dajakok. A szumatrai batáknál a nőtlen férfiak elkülönzött házakban hálnak mind együtt. ²⁾

Micronesiában a Carolinok és Marianok szigetcsoportjain a nőtlen férfiak a hajadonokkal nagy házakban háltak mind együtt; a hajadonok nemi tekintetben teljesen szabadok voltak; a házasság szigorú volt. ³⁾ Az oraon-kólok (Kelet-India, Orissza) minden falujában van egy nagy községi ház, melyet úgy neveznek »dumkorea.« Ebben a nőt-

¹⁾ A dajakokat illető forrásokat I. Descr. Soc. 3. 53. *Bienzi* (Óceánia I. 18.) felhossa a borneói dajakok és a polynesiái népek roppant házait (leurs immenses cases) azok közt, melyekben e két népfaj meg-egyezik egymással.

²⁾ *Oescr. Soc.* 3. 54.

³⁾ *Waitz-Gerland* id. m. V. b. 105. 1.

len férfiak hálnak. A falvak egy részében azonban, úgy, mint a Carolinokon és Marianokon, a hajadonok is ugyanott hálnak. ¹⁾ Megjegyzendő, hogy a mellett a kólóknál, a kik saját törzsükből soha nem vesznek feleséget (noha egy törzs népe 5-22 szomszéd falura is eloszlik), hanem rablás szertartása mellett szerzik nőiket valamely másik törzstől – ezen szigorú exogamiájú kólóknál, a két nembeli ifjúság néhány évig – házasságkötés előtt – a legféktelenebb szabadságban érintkezik egymással és pedig természetesen ugyanazon falunak, tehát ugyanazon törzsnek ifjúsága egymással. Itt az exogamia nem vérfertőzet fogalmán alapszik tehát, hanem egyedül azon, hogy a közös jogok csak más törzsbeli nő irányában nem léteznek, a ki orzójának egyéni tulajdona. – Egyszersmind a községi ház is egész eredeti jelentőségében van még meg azon falvaikban, hol mindkét nem ifjúságának szolgál az hajlékul. Hogy most házasságkötésig lakják az emberek, ez szorosán összefügg azzal, hogy a házasságkötések szokásba jötte előtt egyedüli lakásul szolgált a dumkorea. Kétségtelenül volt itt is egy korszak, midőn a lakosság egyik része már külön házakat alapított, míg a másik még élethossziglan a közös házban maradt. Hogy ez itt kasztalakulásra nem vezetett, annak gondolom tulajdoníthatni, hogy a népség nem különböződött meg eleve foglalkozása, harcziasabb vagy békésebb jellege szerint és hogy ennélfogva egyesek kezdeménye általános utánzásra talált.

A keletindiai kólók azon falvaival e szokásban teljesen egyeznek az afrikai *papélek*; ezek »ugyan szigorúan tartanak a feleség hűségére, de a még meg nem házasult fia-

¹⁾ Bastian, Rechtsverhältnisse, 175. 1.

tal egyéneket mind együtt hagyják lakni *egy házban.*«¹⁾ Ez így lehetett korábban mindazon népeknél is, melyekről mondatik, hogy a nőtlen férfiak (vagy mint Tongában: a hajadonok) hálnak mind együtt a községi házban, valamint fiogy a házasság keletkezése előtt általános és állandó volt az együttlakás, a közös tűzhely.

Az ezelőtt orosz Amerikában, a Kuzskokoim folyó mentén élő koniág törzseknek minden falujában létezik *hazsim* név alatt egy nyilvános épület, mely nem csupán összejöveteli helyül, tanácskozásnál szolgál, hanem egyszersmind idegenek elszállásolására, fürdő, sőt háló teremül is. Egyedül a vének, a gyermekek, a férjes nők és a sámán laknak a tulajdonképi lakházakban.²⁾

Az aleutok mesterséges barlangokban laknak, melyek rudakkal vannak befedve és földdel betakarva. Hosszaságuk olykor 300 lábig emelkedik, szélességek 20–25 láb. A tetőn néhány nyilas van hagyva, melyeken hágcsón járnak be a lakók, a kiknek száma olykor 300-ra megy.³⁾

A haidáhk fából épült házai mindig nagyobb számú családoknak szolgálnak lakhelyüi. A Charlotte királyné szigeteken Poole látott 50 lábnyi koczka alakú házakat, melyek 40 lábbal emelkedtek a talaj fölébe, míg 10 lábnyira a földbe voltak beásva; gyakran azonban 20-30 lábbal a talaj fölébe is voltak emelve, ilyen magasságú czölöpökön állva. Ablak és kémény nincs; a padlót czédrus-gyékény borítja, a melyen a lakók hálnak, körben és összevegyülve a központban égő tűz körül, melynek füstje a bejáráson és a

¹⁾ *Waitz*, id. m. II. 112. *Bertrand-Bocandé* szavait idézve a Bull, de la Soc. géogr.-ból. 1849. évf. II. 343.

²⁾ *Bastian* id. m. 293.

³⁾ *Bancrofti* i. m. I. 89.

repedéseken át megy ki. ¹⁾ A lakosok erkölcsi itt a leg-tökéletesebben megfelelnek a lakás kommunisztikus természetének.

A nutkák is faházakban laknak; olykor az egész törzs befér egybe; e házak azonban lakosztályokra vannak osztva az egyes családok részére.²⁾ Hasonló berendezést az észak-amerikai törzsek nagy részénél találunk; az irokézek háza 20-26 család számára voltak épülve felényi tűzhelylyel, mert két-két szemközt lakó család közösen használt egy tűzhelyet, mely tűzhelyek a házat két részre osztó közös folyosón végig voltak elhelyezve; egy-egy ilyen ház lakóinak élelmi szereik is közösek voltak. Minthogy, Lafitau szerint,³⁾ a nyugati törzseknél régente férj és feleség nem költöztek össze, föltehető, hogy itt is eredetileg mind egy testvériségbeliek laktak ily közösségben; a krikekről ez tudva van; ezeknél 4-8 ház szokott egy falut képezni, mindegyik egy testvériséget foglalván magában,⁴⁾ mely közösségben él és táplálkozik.⁵⁾ Régente, mielőtt jobban elszaporodtak és számosabb telepet képezve, elszéledtek, bizonyosan az egész testvériség lakott együtt egy ilyen házban s a vagyonközösség a testvériségen belül az újabb korig fentartotta magát; nemi tekintetben e testvériségek a történeti időben kizárólag egymásra voltak utalva, azok, kik férj és feleségnek nevezettek, mindig különböző testvériségbeliek lévén. A krikeknél úgy, mint az irokézeknél, az atya más házban élt?

¹⁾ Id. m. I. 160.

²⁾ U. o. 169.

³⁾ Moeurs des sauvages américains. Paris, 1721. I. 69. idézve Giraud-Teulon-nál id. m. 38.

⁴⁾ T. i. az illető nemzetségnek azon faluban élő részét.

⁵⁾ Morgan. Systems, 489.

mint gyermekei; ezek anyjokkal, kinek testvériségéhez tartoztak, ennek testvéreivel s többi nőági rokonaival éltek. A gyermekeket, akár házasságból, akár azon kívül születettek, az anya testvérisége nevelte fel, mint ez a krikekről határozottan mondatik.¹⁾

Hogy ezen amerikai törzseknel az egyes családok számára lakosztályokra felosztva és külön tűzhelyekkel ellátva találjuk az egykori községi házakat, ez nem bizonyít a felfogás ellen, mely szerint azok eredetöket egykori közösségnek a csapatban köszönik. A közös épület itt használatlan maradt a család megalakulása után, mely nem egyéni kezdemény s annak utánzásra buzdító példája által következett be – mint ezt a nőági leszármazás elterjedt volta mellett a nőrablás szertartásának hiánya is bizonyítja – hanem egy közösen, általánosan érzett, de ki nem fejezett? lassan dolgozó és öntudatra csak művének, a monandriának befejezése után jutó ösztön folytán, mely miután két-két csapat békés összevegyülését eredményezte s azzal a vérfertőzöttnék kerülését tág körre kiterjesztett fogalmát kiképezte, a nők közösségét mind szűkebb körre (fivérekére, kik egy anya gyermekei) szorította s utóbb egészen megszüntette. Itt a fejlődés oly fokozatos és egyszersmind egyöntetű volt, hogy elkülönződésnek a családalkotás alapján ezért nem lehetett helye. Hogy az észak-amerikai népeknél mint fejlett ki oly

¹⁾ Simple fornication is no crime or reproach among the creeks; the sexes indulge their propensities with each other, promiscuously, unrestrained by law or custom and without secrecy or shame. *If a young woman becomes pregnant before she is married, which most of them do, the child is maintained in her clan without the least murmuring.* «. *Schoolcraft*, Exped. to the Sources of Mississippi Eiver, London, 1855. V. 272. A házasságok e népnél rendszeren csak egy évre kötettek.

általánosan a magánházasság, a nélkül, hogy nőrablás közvetített volna hozzá, vagy hogy csak a »jus primae noctis« gyakorlatának is nyoma maradt és a nélkül, hogy patriciátus, felső kaszt keletkezett volna,¹⁾ ez igen könnyen megfogható, ha figyelembe vesszük, hogy a házasságok a legújabb korig is meghatározott időtartamra, p. o. a krikeknél egy évre, másoknál a felek megegyezése szerinti időre kötöttek. Hindu, régi római és keresztény fogalmak szerint tehát e népek most is promiszkuitásban élnek, mert nem föltételezik, hogy az életre kötik a szövetséget. A házasságok idejük leteltével ugyan önként gyakran megújítatnak, mindamelllett a viszonynak föltételezhetőleg fokozatosan létrejött állandósulása megfoghatóvá teszi, hogy a szövetkezés nem tűnt fel a közös jogok sértéséül. Egy promiszkuitásban élő népnél egyes párok önkénti összetartása alkalmas átmenetet közvetíthet a valódi házasságkötéshez.

Teljesen más, mint az amerikaiaknál, volt a fejlődés iránya az indeknél. Nem ugyan, mintha az őskori társadalmi embrió itt is nem állott volna a közösség alapján. Ellenkezőleg, a hinduk földmíves osztályánál az őskori vagyonközösségnek teljesen világos nyomai a mai napig fenntartották magokat a falusi vagy földmíves községek rend-

¹⁾ Nem bizonyos egyébiránt, hogy egyes törzseknél ilyesmi ne létezett volna; a hurónoknál, Lahontan szerint, léteztek »régi családok« (certaines familles anciennes, quoique d'ailleurs elles ne jouissent d'aucun droit, ni d'aucune prééminence qui leur soit particulière) melyek férjezetlen nők fiainak, tehát atyátlan férfiaknak nem adták feleségül leányaikat. Nem tudom, a »régi család«, melynek büszkesége az atyátlanok lenezésében nyilvánul, mi egyébre állapíthatná régiségét, ha nem arra, hogy ősei rég idő óta ismerték anyjok mellett atyjokat is. (Lahontan i. m. II. 143.)

szerében, mely iránt Mainenek egyik munkája ¹⁾ ád érdekes felvilágosításokat. A javak és a terület őskori közössége itt is létezett. De egyesek itt már korán kiemelkedtek abból, egyéni kezdemény folytán, mely magánbirtokot hozott létre; elhatározva valószínűleg a gazdasági rendszer alapját képző javak ingó természete által.

A magánbirtokul erőszak útján megszerzett nő és a többi ingó magánbirtok saját hajlékot is föltételezett; csak utóbbi által lett amaz fenttartható. A gyermekeknek egy egyéni atyához való erkölcsi kapcsolása, az atyai engedelmességben és atyai hatalom alatti felnevelése, kizárja a törzsbeliakkal való együttélést s a különválást föltételezi; ezt és semmi egyebet ennél nem érthetünk alatta, ha a Mitaksara tanúsága szerint a *védákban a szent tűz mondatik a fiági leszármazás okának*. A szent tűz alatt a házi tűzhely lángja értetik, mely a védák népénél, úgy mint a görögöknél és rómaiaknál, vallásos tisztelet tárgya volt; így fogja fel *Fustel de Coulangesis*, ki a fenti mondatot idézi,²⁾ azon nézete támogatásául, hogy a házi vallás csak firól fira

¹⁾ Village Communities in the East and West. London, 1876. Be kell egyébiránt ismerni, hogy az egykori birtokközösség nyomai az indeknél teljesebben elmosódtak, mint p. o. Oroszországban, hol a földeknek időközönként újra s egyenlően való kiosztása a legújabb korig fentartotta magát; Maine írja eredetű földművesek községeiben hasonlótl nem tapasztalt (nem árjákánál igen); azonban utána teszi, tapasztalt indiai tisztviselők állításaira hivatkozva, hogy a földek újra-kiosztásának gyakorlata ha megszűnt is, de ily gyakorlat hagyományá fentartotta magát, és hogy olykor panaszokat hallani annak megszűnte miatt az árja eredetüektől is.

²⁾ »Les Védas appellent le feu sacré la cause de la postérité masculine.« (La cité antique, 37. 1.) A »postérité masculine« alatt nem az értetik, hogy nőnek fiai születnek, a minék természetesen semmi

száll. *A védák népében még élt annak tudata, hogy a külön tűzhelylyel együtt jött létre a származásnak fiösökhöz csatolása*, tudták, mert mellettök, vagyis alattök élt még közösgben az alsó népréteg, melynek tagjai anyjök ágán csatlakoztak egymáshoz és törzsükhöz. ¹⁾

A házi tűzhely, a saját tűzhely az, mely az *árya* név és fogalomnak létet adott. Müller Miksa fennebb idézett helyen e szó eredeti alakját *drya*-nak nyilvánítja (rövid a-val, mint a harmadik kaszt nevében), mely szerinte házbirtokost jelent; nem közli, legalább e helyen, sem az előttem ismeretes egyéb irataiban, a kérdéses szónak eredetét, sem állítását etymologiailag nem igazolja. Nem tudom, azon föltevésben hallgatott-e el minden igazolást, mely szerint erre bárki magától könnyen reájöheth, mihelyt a gondolatot megpendíteni hallotta, mihelyt az igazság ki van mondva. Ha ez volt nézete, csak igazolását annak láthatom benne, hogy magam részéről, noha nyelvtudományi ismereteim nin-

köze a házi tűzhelyhez, hanem hogy férfinak ivadékai vannak és hogy nemzedékről nemzedékre fi csatlakozik fihez.

¹⁾ A Véda illető helye a következőleg²⁾ szól: »Celui qui désire de la postérité masculine doit, présenter au feu, cause de la postérité masculine, une offrande de riz préparé, cuit sur huit vases de terre, et a Indra père de la ligne masculine, une offrande semblable de riz, cuit suionze vases de terre. Le feu accorde la postérité. *Orienne*, Droit hindou. Paris, 1845. 139. és köv. Hogy a szent tűz alatt, mely a fiági leszármazás oka, valóban a házi tűzhely lángja értetik, ez, valamint az is, hogy ilyenl bírónak csak az tekintetik, a kinek felesége van. ez legvilágosabban Manu III. könyve 212. verséből tűnik ki, a hol az őseinek áldozóról mondatik: »Ha szentelt tüze nincsen (mert p. o. még meg nem nősült vagy felesége elhalt) akkor egy brahman kezébe stb.« E szavak bizonyítják, hogy saját tűzhely birtoka – melyet az *arya* szó fejez ki – feleség birtokával tekintetik azonosnak. A zárjel közé foglalt magyarázatot egy szanszkrit kommentátor szúrta közbe.

csenek, további útmutatás nélkül megtaláltam az állítás kulcsát. Aria vagy arya, azon értelemben, hogy házbirtokos, melyben a harmadik ind kaszt nevével, vaiszjával azonosul, nem származhat, meggyőződésem szerint, más szóból, mint ará-ból, mely az indo-európai ősnyelv egyik leány-nyelvében, a latinban tartotta fenn magát, azon értelemben, hogy oltár vagyis tűzhely, mert az oltár eredetileg nem volt egyéb ez utóbbinál. Aria tehát voltaképen tűzhely birtokosát, ház. birtokost pedig átvitt értelemben jelent, mivel saját állandó tűzhely birtoka múlhatlanul feltételezi a saját hajlékot is. Aria tehát ebben is megegyezik vaiszjával vagy viszjával,¹⁾ mert a visz szótag, melyből vicus és *olxoa* erednek, eredetileg összefügg Vestával vagy Hestiával, a tűzhely személyesítésével. – *Oi ávéετοι, των ρομαίων*, a Vesta-nélküli rómaiak, így nevezi Dionisyos azon rómaiakat, kik a királyok idejében még saját tűzhelylyel nem bírtak. – Ilyen anestiosok voltak az árjának nevezett nép azon egyénei, a kik anaryáknak (nem aryáknak) vagy szudráknak nevezettek. Azonban ezekről később szólunk, egyelőre aryákkal foglalkozunk. Az arya és vicia nevek teljes azonossága egy következtetést költ, mely az ind őskor ismeretének szempontjából nem fontosság nélküli és saját azon, már kifejezett nézetünket, hogy a harmadik kaszt a védai korszak elején még nem föltételezhető fennállónak, támogatja, a mennyiben egy különben alaposnak látszó ellenvetést teljesen meggyengít. Az indek harmadik kasztja, mint tudjuk, a vaiszja név mellett aryának is neveztetett; ezt természetesnek is találhatjuk, midőn tudjuk, hogy a két név azonos jelentőségű. Az arya név azonban a három felső kasztot

¹⁾ Így írva (vicia) az Atharva-vedában, 1. *Ludwig* id. m. 231.

összeségében is jelezte;¹⁾ de e mellett az első kaszt, azonkívül, hogy arya, azaz tűzhely birtokosa volt, brahman is volt, mi a szentség rangját involválta; a második kaszt is arya volt saját tűzhelylyel, de e mellett ksatrija vagy radzsanja, azaz uralmat gyakorló vagy főnöki is volt; a harmadik kaszt ellenben eredetileg nem volt egyéb, mint arya, azaz birtokosa ez esetben egy szerény, de teljes tulajdon joggal bírt háztartásnak, mely a tűzhelyen kívül fedélt, nőt, gyermekeket, talán olykor néhány rabszolgát, házi állatokat és gazdasági szereket foglalt magában; ő nem volt megkülönböztetve az aryák közt egyéb által épen annál, hogy *nem*, volt megkülönböztetve, míg a többiek meg voltak. így arya különleges nevévé vált. Midőn tudjuk okát, hogy a harmadik kaszt és az egész felső osztály miért egyetemben viselték ugyanazon nevet, föltételeznünk kell, hogy a harmadik kaszt másik neve, melynek jelentősége ugyanaz, nem kevésbbé, mint amaz, jelezhetette egykor a felső osztályt általánosságában, valamint a felső kasztot, midőn ilyen csak egy létezett még. Indifferens körülmények dönthettek el, hogy miért maradt arya közös elnevezése a kétszerszülötteknek, a mellett, hogy ezeknek harmadik rangjára is alkalmaztattott és miért lett vaiszja utólag ezekre korlátolva. Talán szükségérezete annak, hogy a III. kasztnak is legyen megkülönböztető neve, okozta, hogy viszját kizárólagosan rajok szokták alkalmazni, míg arya megtartotta tágabb értelmét. Ha pedig beismerjük annak valószínűségét, hogy viszja ré-

¹⁾ A szanszkritisták különbséget tesznek a név írásában s a bol a felső osztályt általában jelzi ârya-t, a bol a 3. kasztot, arya-t (rövid »a«) írnak. De mint Müller Miksa, úgy Ludwig is elismeri (id. m. 207.1.), hogy ârya aryából származik: »Arya ist die von arya abgeleitete Form« stb.

gente úgy használtatott, mint arya, hogy következőkép a brahmánok megkülönböződése és a III. kaszt felemelkedése előtt már az akkor egyedüli felső kasztot jelezte e szó is. a Big-Veda korábbi költeményeiben is elég gyakori említéséből a viszjáknak (többször: viszáh vagy az angol és német nyelvtudományi irodalomban elfogadott helyesírás szerint viçah) nem leszünk kénytelenek következtetni, hogy a védai korszaknak legeleje is már megalakulva találta a harmadik kasztot.

Nézetünk szerint a Rig-Véda keletkezésének korszaka volt az, melynek folyamában az áriják három kasztra oszoltak,¹⁾ előbb s még ezen korszak elején is csak egyet képeztek s az anaryákkal kettőt, mire a Rig-Véda tanúságát is idéztük.²⁾ Ha föltételezzük, a mi teljes valószínűségű, hogy viszja és árja eredetileg egymást felváltó és pótló kifejezések voltak, elesik annak szüksége, hogy a viszják említésének módjából Ludwiggal következtessük, hogy a harmadik kaszt is harcziás foglalkozású volt.³⁾ A Big-Védának általa idézett helyein, mint I. 126. 5., hol martalékot keresni a háborúba induló viszják (viçah) csapatai említettnek, és VIII. 11. 8., hol a viszják vezérékép dicsőítetik valaki, valamint a többi esetben, semmi nem tiltja föltenni, hogy a viszja elnevezés azon értelemben legyen használva, mint másutt arya.

Nem hallgathatjuk el azonban, hogy a Rig-Veda viçah-iban, kiket Ludwig viszjákkal azonosít, Zimmer e szót kerületekre, megyékre magyarázza, mi egyesben »viç« (1.

¹⁾ Hogy e korszak későbbi részében már mind a négy kaszt létezett, erről a Purusa-Szukta kétségtelen tanúságot tesz.

²⁾ L. fennebb.

³⁾ Ludwig id. m. 231.

pag. 159.), melyek mindegyike több falut foglal magában. E szerint Ev. 10. 124. 8. annyit jelent, hogy győzelmök után, a bharaták egyesült megyéi vagy törzsei választották a királyt, nem pedig az egyesüit vaiszják, mint Ludwig írja; úgyszintén Ev. 9. 7. 5. »mint egy király, ki féken tartja a megyéket« (Gauē), valamint »minden megye téged óhajt királyul s nem fogod az uralmat elveszíteni (10. 171. 1. Ev.) Tagadhatatlan, hogy ez idézetek szerint nem lehet »vicák«-ban a 3. kasztot látni; árával azonosítva a szót mind ennek teljes értelme volna és midőn elismerjük egyrészt, hogy Zimmer nézete nagyon valószínű, de mindazt, mit az »arya« szó eredetéről és jelentőségéről mondtunk, legkevésbé sem módosítja, ha Zimmerrel a Ev. »visz«-jaiban »vicus«-okat ismerünk fel. Idézett azt, hogy a csatában a viszáhk a csatarendet alkotják, sok valószínűséggel magyagy, hogy az egy megyéből valók a csatában is egy csapatot képeztek.

A szudrák nem voltak áryák, de ez ugyanazt jelenti, hogy nem voltak dvidzsák; azaz nem bírtak saját tűzhelylyel, nem kötöttek házasságot s a gyermekek atyátlanak, vagy – a mi ugyanannyit tesz – sokatyájúak voltak. Ebben állott az éles választó vonal köztök s a dvidzsák közt, melynek folytán ezek magokat amazokhoz képest felsőbb lényeknek vélték. De habár mélyen állottak is ezek alatt az ind felfogásban, mindamellert, mint tiszta kaszt, mégis sokkal kevésbé voltak megvetve, mint az úgynevezett vegyes kasztok, melyekről a purusa-szuktában, az ind nép eredetének regéjében nincs említés, és a melyekről, vagy legalább egy részökről, csakugyan valószínű, hogy más fajbeliek voltak. A szudra volt az ind nép azon része, mely a vaiszjáknak, a vagsyszerzőknek, mint utolsóknak kiválása,

a patriarchai családra és fiági leszármazásra való áttérése után visszamaradt az ősi közösségi állapotban, mely azonban annak folytán, hogy a nép egy jelentékeny része magánbirtokot tulajdonított el s minden hatalmat magához ragadott, most sokkalta kedvezőlenebb volt, mint eredetileg. – E felfogás ellen nem képez czáfolatot, hogy a Manáva-Dhárma-Szasztrában, valamint a többi ind törvénykönyvekben is említetnek a szudrák házasságkötései, és pedig mint jogérvényesek, ha saját és nem kétszerszülött kasztbeli nővel kötöttek. Nem is lehet kétség, hogy azon törvénykönyvek szerkesztésének idejében a szudrák egy része – bizonyos vidékeken – valóban felemelkedett volt a patriarchal család állapotáig, noha igen biztosan tudjuk, hogy korántsem általánosságukban jutottak el idáig, mert ez a mai napig sem történt, mint az ellenkező állapotok alább említendő jelenkori példái tanúsítják. Az Atharva-véda egy helye, melyet alább idézünk és melyben a brahmánnak jogok vindikáltatnak a ksatriják és a vaiszják feleségeire, a férjek életében is, a szudra nincs említve; tévedés volna ezt arra magyarázni, hogy szudra nőre gondolni a brahmáni méltóság nem enged; ellenkezőleg, brahmánok feleségül is szoktak venni a régibb időben, a connubium megszüntetése előtt, szudra nőket; a nisáda vagy halász-kaszt ilyen házasságból eredőnek tartatik.¹⁾

Manu törvénykönyvében világosan mondatik, hogy brahmánnak lehet felesége mind a négy kasztból, egyszerre is, az első a brahman, a második a ksatrija, a harmadik a vaiszja, és a negyedik a szudra-kasztból lehet véve.²⁾ A

¹⁾ *Sherring* i. m. XVIII. 1.

²⁾ *Manu*, IX. 149.

szudra férjnek nem említése a ksatrija és vaiszjanan rbytai hangoztatott joggal szemben, nem jelenthet tehát egyebet annál, hogy a szudráknak férji jogaik el nem voltak még ismerve az Atharva-véda idejében.

A tetemes időközben, mely az Atharva-véda és a törvénykönyv keletkezése közt, valószínűség szerint, fekszik, a szudra házassági jog elismerést talált. Valószínűtlen azonban, hogy ugyanazon időköz fejlődési eredményeül volna tekinthető a brahman és szudra nő közti viszony megengedése és a brahmánok hajlandósága ilyen kötni. Ha Manu és Yadzsnavalkja idejében lehető volt (ez utóbbi törvénykönyve szerint a szudra nő fia dvidzsa férjtől örököl a többi fiúval) ¹⁾ az Atharva-véda idejében annál inkább az volt, mert az irányzat, mely tapasztalható az ind fejlődés korszakának folyamában, a kasztok kölcsönös viszonya tekintetében: mind ridegebb, teljesebb elkülönítés az egyes dvidzsa kasztok közt, a szudrák állását illetve pedig lassudad emancipáció a jobbágyi és jogtalan helyzetből. ²⁾

A törvénykönyvek a teljesen kifejlett brahmanizmus korszakából valók, mikor a kasztok keletkezésének módzatai már el voltak felejtve s a lélekvándorlás hite már érvényre emelkedve volt, mi által a »kétszerszülött« elnevezés a valóditól, az ösitől teljesen elütő értelmet nyert volt. A hosszú időközben, mely ezen két korszak közt telt el, a nagy Indiának számos vidékén a szudrák igen megmagyarázha-

¹⁾ *Mayr*, Ind. Erbr. 127. 1.

³⁾ A szudrák most a viszonylag magasabb kasztokhoz számítatnak; már a Krisztus előtti századokban is léteztek szudra eredetű, királyi családok. Ilyest különben már Manu is említ egy helyen, hol megátkozottnak nyilatkoztatja a brahmánt, ki oly helyen él, hol a király szudra.

tólag áttérhettek lassankint, észrevétlenül a családi életre az által, hogy az egyének közti szövetkezés mind állandóbbá lett. Bizonyos azonban egyrészt, hogy a patriarchai családra, nem általánosságukban tértek át, bizonyos abból, hogy némely vidék szudrái még maiglan sem jutottak el ide, mint alább látni fogjuk. Bizonyos továbbá másrészt, hogy az állandó együttélés daczára is, a férjnek kizárólagos jogai nem találtak azonnal elismerést, oly kevéssé, mint a ksatrijáknál nem találták meg azonnal, midőn ezek sokkal korábban tulajdonukba vettek nőket és gyermekeket. Ez kitűnik abból, hogy a *magzatköltés* elve utóbb egyedül szudra kasztokra nézve alkalmazhatónak tartatott,¹⁾ noha a Mahabharata mint a ksatriják, Kulluka pedig mint őskori aszzetikus bölcs risik²⁾ által is gyakorolt szokást ismeri. Hogy a szudráknál ez tovább maradt alkalmazásban, mint a felső kasztoknál, az annak eredménye lehet, hogy a viszonyok, melyek maradványaiul azon szokás tekinthető, a nők közös birtoka törzs- és vérrokonok szűkebb vagy tágabb körében, a szudráknál tovább állottak fenn, mint amazoknál. Egyébiránt itt nem lehet csupán múlt időben beszélni, mert India lakosságának egy része, mely pedig általánosan és határozottan a szudra kaszthoz számíttatik, a mai napig a polyandria, sőt a promiszkuitás állapotait tárja fel előttünk. Ezen állítás igazolására első helyen a nairokkal kell még egyszer foglalkoznunk, noha, mint látni fogjuk, korántsem egyedüli példát alkotnak.

A nairok Malabárban a katonai kasztot képezik; az ottani fejedelmek mind közülök valók; felsőbb kasztul csak

³⁾ Mayrnál 103.

²⁾ *Mayr* i. m. 106. 1.

a brabmánokat ismerik el, a kiknek Malabárban megtelepült törzse vagy ága a namburik nevével van megkülönböztetve. A nairok oly kevésbé őslakói Malabárnak, mint a namburik; minden arra mutat, hogy az előbbeniek, mint bódítók, az őslakosságot leigázva vándoroltak be Malabárba. A nairok, bár most dravida nyelvet beszélnek, eredetileg szudrák.¹⁾ A Malabárban élő brabmánok ugyanazon nyelveket beszélnek, a melyeket a nairok, dravida nyelveket, mint a félszigeten még az őskorban megtelepült brabmánok túlnyomólag. Ezek, geográfiai elterjedésök szerint, öt törzsre oszlanak s ezen déli törzsek dravira-brabmánok neve alatt foglaltatnak egybe, megkülönböztetésül az Észak-India brahmánjaitól, melyek gaurok neve alatt szintén öt törzsre oszlanak. A déli brahmánok árja eredetét nem fogja kétségbevonni senki;³⁾ a dravira családok ugyanazon risiktől származtatják magokat, mint a gaur-brahmánok; és ha a geneológiák mesés volta miatt e bizonyíték alapossága iránt lehet is kétséget táplálni, a gotrák azonos volta nem engedi ezt. Glotráját senki nem változtathatja; a fiú nem tartozhat máshoz, mint atyja; a gotrákban pedig, minden kétségen felül, az árja nép őstörzseit lehet felismerni.³⁾ A déli brah-

¹⁾ *Lassen*, i. m. I. 488. »Die Nairen sind Ursprüngliche Sudra.« így *Buchanan* is, valamint a többi tekintély egyhangúlag.

²⁾ Noha azon nép nyelvét beszélnek, melyek körében élnek, tehát dravida nyelveket, a szanszkritot csak tanultjaik értik; számukra e nyelv az, mi az orthodox vallású szláv népek papjaira nézve az ó-görög.

³⁾ *Sherring* (*Hindu tribes and castes*. London, 1872.) közli a brahman törzsek ismertetésében minden egyes törzsnél a benne előforduló gotrák neveit; a draviráknál teljesen ugyanazok fordulnak elő, mint a gauroknál, mint p. o. Vaszista, Viszvamitra. Kasziap, Bharaddwadzs, Angira, Garg stb.

mánok úgy, mint a nairokis, külső fajjellegök által teljesen beválnak tiszta indo-európai származásúaknak.¹⁾ – Hogy a malabári két felső kaszt felvette a meghódított népnek, jobbágyaiknak nyelvét, ebben valami nagyon meglepő nincs. Magyarországon tősgyökeres magyar eredetű és magyar érzésű nemes családok a felvidéken, nyelv tekintetében, teljesen eltótosodtak volt és csak újabb időben karolták fel ismét jobban a magyar nyelvet, mióta az ország különböző részét élénkebb anyagi és szellemi közlekedés tartja érintkezésben. A nairok bevándorlásának körülményeit illetve, a következők tartandók szem előtt: Hogy a szudrák már igen régi időben fegyvert fogtak, hihetőleg a ksatriják türhetlen igája által kényszerítve erre, ezt amazok elleni forradalmukból is tudjuk, mert a brahmánokat csak a vezetések alá gyülekező alsóbb nép tömegének segítye képesíthette győzelemre a harcosok osztálya ellen. Szudrák foglalták el a legelső trónokat (mint Sandrocottus dynastiája a palibothrait) és fellépések mint hódítóké ennél fogva nem lephet meg. Malabárnak elfoglalása még azon korszakban történhetett, midőn a közösnejség általános volt köztök és hogy ez a jelenig fentartotta magát a nairoknál, a hagyomány iránti ragaszkodásra vezethető vissza,²⁾ mely felsőbb osztályok büszkeségében tápot nyer. Az úgynevezett férjek

¹⁾ A dravira-brahmánok típusára nézve I. Scherring id. m. 97. 1. A nairokról Jagor azt mondja (Berlini anthrop. tárgyal. 879. 130.), hogy a férfiak nagyok, szépek és harcias külsejűek; a nők rendkívül kecsesek (zierlich), gyöngédek és bájteltek és a forró égélj daczára, feltűnőleg fehér bőrűek.

²⁾ Hogy mennyire vallásosán tartanak azon szabályra, mely szerint nő ne lehessen egyes férfi kizárólagos birtoka, erről tanúskodik, hogy a kalikuti fejedelem, a Dairok egyik feje, noha ezen uralkodó nem tart másokkal közös feleséget, mindazáltal annyiban hódolni kény-

számát a nairok szokásjoga tizenkettőre korlátolja;¹⁾ e mellett azonban szeretők nincsenek kizárva; a férfiek pedig a nevezett módon akárhány nőnek lehetnek férjei. – Ezen állapot tulajdonkép nem érdemli a polyandria nevét, mert családi vagy házasi életéhez annak semmi köze; jelzésére? minthogy magyar szót használni átallunk, bizvást alkalmazhatjuk a hetarizmus nevét, melyet Bachofen és Lubbock hoztak használatba.

Múlhatlan, hogy itt egy nézetről megemlékezzünk, melyet elsőben Peschel Oszkár nyilvánított és mely újabban ismét a berlini »anthropologiai, ethnologiai és őstörténeti társulat« tárgyalásaiban nyert kifejezést. Ez következő: a nairok életmódja abban gyökerezik, miszerint katonai osztályt képeznek, melyre nézve a foglalkozás követelményeinek szempontjából a nőtlen, gyermektelen állapot igen előnyös, a mennyiben a családi kötelék így nem súlyosodik reá, ha életét veszti, nem hagy árvákat, minek folytán készségesebben teheti s nem kénytelen gyermekeiért dolgozni és takarékoskodni, mint más férfi. – Teljesen hibás nézet azonban, hogy a nair számára ne léteznék családi kötelék. A nair férfiak anyjokkal, ha él és mindig nővéreikkel élnek; gyakran egy anya gyermekei mind közös háztartásban; ha pedig egyik a fivérek közül külön lakni megy, legkedvesebb nővérét magával költözteti;²⁾ ez a házat vezeti, mint másutt

telén a közszokásnak, hogy a nászéjjelen és a két következőn a főpap által helyettesített magát.

¹⁾ Mások (p. o. Grose) szerint a férfiek számának nincs törvényes határ kitűzve, de hallgatag megegyezés folytán ritkán van több 6-7-nél.

²⁾ *Girant-Teuton* id. m. 40. és köv. 1. Forbes, Hamilton, Buchanan. Elliott, Latham és Paulin de St. Barthélémy alapján.

a feleség; a nővér gyermekei, természetes örökösei nagybátyjuknak és teljesen helyettesítik számára a saját gyermekeket; egy férfi, ki nővére gyermekei iránt ne viseltetnék épen annyi vonzalommal, mint másutt az atyától föltételeztetik, a nairok előtt természetellenes szörnyetegnek tűnnék fel.¹⁾ Ezek szerint a katonai tevékenység szempontjából a családi kötelék ezen neme sem lehet más hatással, mint a patriarchai családé. A régi germánok is, Tacitus szerint, még szentebbnek tartották a nagybátya és nővéri kisöcs közti viszonyt az atya és gyermekei köztinél, minélfogva kezesekül szívesen vették a főnökök egymástól a nővér gyermekeit.

A nairok szomszédai, a bantarok, kik Tulavában képezik az uralkodó osztályt, szintén szudrák.²⁾ Szokásaikban annyiban hasonlítanak amazokhoz, hogy a férfinak törvényes örökösei nővérének gyermekei, noha ezek – többnejűségben élvén – gyermekeiket, nem úgy mint a nairok, ismerik.³⁾ Abból, hogy az örökjog mindamellett ugyanaz, mint ez utóbbiaknál, következtethető, hogy ugyanezen nemi viszonyoknak köszöni eredetét, és hogy a patriarchai családi állapotról való átmenetnél nem merték felforgatni az ősi jogot, a nővéri kisöcs örökjogát is; nők kizárólagos birtokbavételét, úgy látszik, nem vélték oknak arra, hogy nővérek fiát megfoszszák attól, a mi fogalmaik szerint természetesen megilleti. Fivérek közösnejsége mellett a közös

¹⁾ Ezt *Buchanan* mondja, kinek utazás-leírása még mindig a legkitűnőbb forrásmű India azon részére nézve.

²⁾ *Buchanan*, Journey from Madras through the countries of Mysore etc. The Buntar, – the highest rank of Sudra, in Tulava etc. idézve *M.Lennan-QAI* 170. l.

³⁾ A bantarok éltökben adhatnak gyermekeiknek pénzt, de a haláluknál hátramaradó vagyon nővéreik gyermekeire száll. U. o.

fiak szoktak apáiktól örökölni, így Tibetben és Ceylonban; föltehető tehát, hogy a bantaroknál egykor épen úgy, mint a nairoknál, egymással rokoni viszonyban nem álló férfiak, a kik egymásról tudomást sem szükségkép vesznek, osztoztak meg egy-egy nőn.

A nairok és bantarok nem az egyedüli szudrák, a kikenél hasonló jelenségekkel találkozunk. Bizonyítékul a következőket idézzük a berlini anthropol. társulat tárgyalásaiból:

»Bármennyire feltűnők is a nairok házassági szokásai, ezeknél nem kevésbé különöset és érzeteinkkel ellenkezőket találunk déli Indiának egyéb *szudra kasztjainál* is. Néhány példa: Dr. Cornish (Census Report, Madras I. 146.) jelenti: a Tottyar nők (a madurai földművelők osztályából) férjhezmenés után férjeiknek fivéreivel és közel rokonaival és nagybátyáikkal közlekednek; a papok kényszerítik őket e szokás követésére, ha netalán vonakodnának. Némely szudráknál, p. o. a coimbatorei yellalanoknál, következő szokás uralkodik: egy atya összeházasítja 7-8 éves fiát egy 18-20 éves leánnyal, a kivel aztán fia nagykorúságáig nyilvánosan él s ekkor átruházza őt arra, többnyire egy csoport gyermekkel, a kik atyjoknak nevezik a fiút.¹⁾ Több esetben a nő közös feleségévé lesz az atyának és fiúnak. A fiú siet azután a reá ruházott fiat megházasítani, magának tartván a menyasszonyt és így tovább. (Indian Antiquary Bombay 1874. p. 32.) Egy más vellalan-kasztnál, a kunnuwánoknál, a férfiak akárhány nőt vehetnek, míg a nőknek egyszerre ugyan csak egy férjök van, de meg van

¹⁾ Ugyanazon szokás az összeteknél is előfordul és Oroszországban is – még a múlt században – erősen el volt terjedve.

nekik engedve a – mindkét részről mindenkor felbontható szövetség tartama alatt, – kasztjokbeli férfiakkal közlekedni. A nyugati kunnuvanoknál ha fi-ivadék hiányában földbirtok leányra száll, ennek nem lehet felnőtt férfiúval házasságra lépnie, hanem összekél egy figyermekkel, vagy az atyai háznak egy részével, a mikor azután szabadságában áll minden kasztjabeli férfival közlekedni; az ennek folytán születő gyermek örököse aztán a birtoknak, mely ekkép a nő családjában marad. A nyugati kalkanoknál, a madurai kerületben, Nelson bíró szerint (Madura Manual 54.) gyakori eset, hogy egy nőnek 10, 8, 6 vagy 4 férje van, a kik közösen és egyenkint atyáiul tekintetnek a nő által szült gyermekeknek.«¹⁾

Tulavában, hol az oda hódítólag beköltözött szudrakasztznál hasonló erkölcsök, minők a nairokéi, uralkodhattak egykor, a jelenleg fennálló egyférjűség mellett, virágában áll a vallás által szentesített prostitúció. Itt áll ugyanis gyakorlatban a törvény, mely megengedi a nőnek, ki férjét megunta, hogy miután valamely templomban áldozatot hozott, személyével szabadon rendelkezessék, bármely férfi irányában. Élelemmel és ruházattal az illető templom papjai látják el,²⁾ a miből következtethető, hogy viszont keresménye a templom jövedelmeihez járul. – A Siva és Visnu felekezetek papnői, kik ezen istenek feleségeinek neveztet-

¹⁾ Zeitschr. f. Ethnol. 1879. (131. 1.) Ezekről azon, előttem megmagyarázhatlan szokás is jegyeztetik fel, hogy soha nem mondják magokat 10, 8 vagy 6 atya, hanem 8 és 2, 6 és 2, vagy 4 és 2 atya gyermekének.

²⁾ *Buchanan*, i. m. III. pag. 65. idézve *Giraud-Teulon*-nál i. m. 66. 1. Az ilyen elvált nők sarjaiból Moylar név alatt külön kaszt keletkezett.

nek s a kik megkülönböztetendők a templomokhoz tartozó tánczosnóktól, egész Indiában hasonló életet élnek. ¹⁾ Ezen egyházilag szentesített prostitúció, mely Tulavában a nair-féle polyandria világos nyomaival, a nőági örökösödéssel egyetemben lép fel, arra látszik mutatni, hogy azon úgynevezett házasságot, midőn a kasztnak minden egyes férfia néhány nővel és minden nője több férfival lép állandóbb összeköttetésbe, korábban megelőzte egy olyan korszak, melyben a hetárizmusnak ezen tökéletlen leplezése sem létezett még és a melyben következésképp a legkezdetlegesebb közösség megmásíthatlan képe tartotta fenn magát, aránylag fejlett művelődési viszonyok közt. Ennek folytán a Buddha életleírásában reánk maradt adat valóságában sem lesz okunk kételkedni, a mely szerint Vezali városában a házasságkötés tiltva volt, a női nem összeségében, hetarák állását foglalván el. A nairok életmódjának világában képesek leszünk ez állapotot elképzelni; a nők anyjoknál élnek s annak halála után is fivéreikkel együtt maradnak, azok háztartását vezetve; személyökkel szabadon rendelkeznek, gyermekeik fivéreiknek örökösei, kik teljesen atyai indulattal vannak azok iránt. Ez azon állapot, midőn Pottnak a nővér indo-európai elnevezéséről adott magyarázata (szülő-nő, a család folytatója) teljes valóságában áll; a fivér itt még »oltalmazó« szanszkrit nevének megfelelőn. Hogy mily fontossággal bírt a régi indek felfogásában, mely kétségkívül még a patriarchai család képződését megelőző korszakban gyökerez, – hogy a nőnek van-e fivére, legjobban megítélhetni abból, miszerint a fivérrel bíró nővér megnevezésére szanszkritban külön szó is létezik (bhagini), mely boldogot

¹⁾ *Giraud-Teulon* id. h.

jelent. ¹⁾ A fivér nővére támasza volt a férjtelenség állapotában. – Buddha idejében, habár ő maga ksatrija vagy királyfi volt, a szudrák már megszűntek volt a felső kasztok született szolgálói lenni; fiaik trónfoglalása, az árja indek régi országaiban, ha még meg nem történt volt, de küszöbön állott; szolgálai hunyászkodásukat egy részöknél felválthatta már egy bátrabb szellem; Vezáli polgárai tehát úgy lesznek tekinthetők, mint egy hazát keresni hódítólag délnek rajzott szudra sereg, a milyen volt a nairok és a bantarok faja. Ilyen lehetett a vellali, föltételezett árja törzs is, mely a mostani Karnatikba, Árkot környékére, özönlött be egykor, az ottani lakosságot, legyőzése után, kiirtva vagy rabigába hajtva azt.²⁾ Telugu kéziratok jelentéseket tartalmaznak a hinduk első beköltözése és megtelepedése iránt JMadrasz vidékén.³⁾

A mi a szudrák délre özönlésének korszakát illeti, valószínűnek látszik, hogy ez a buddhizmus terjedését tetemesen megelőzte.⁴⁾ A jelenleg nairok nevét viselő szudrák,

¹⁾ *Mayr* i. m. 187. 1.

²⁾ *Maine*, Early History of Institutions. London, 1875. pag. 71.

³⁾ *Wake*, Evol. of Maral. I. 111.

⁴⁾ Némelyek a nairok beköltözését Malabárba, aránylag igen késő korszakba akarták helyezni, azon alapon, hogy Marco Polo, ki Malabárt is meglátogatta, a nairok különös szokásairól nem emlékezik meg. Ez azonban mulasztás Polo részéről; valószínűleg nem volt alkalma, rövid tartózkodása alatt, betekintést nyerni a családi állapotokba. *Ibn Batuta*, ki a 8. század első felében élt és 30 éven át utazott Ázsiában, Afrikában, feljegyezte mint rendkívülit, a mihez hasonlót még csak Szudánban tapasztalt, hogy a malabári pogány hinduk a származást nagybátyjáról kis-öcsre számítják; a valódi fiak kizárásával a nővér fiai örökölnek. Egy más arab író, *Abd-er-Eazzak*, ki a 15. században élt, részletesen s az újkori európai utazókkal egyezőleg írja le a malabári nairok szokásait. (*Ibn Batutát* Burckhardt nyomán

habár ők Malabar hódítói és az ottani Óslakosságból alakult alsó kasztok, a tiarok és puliarok iránt kegyetlen dőlyfőt tanúsítanak, brahmánjaik, a namburik iránt oly tisztelettel és alázatossággal viseltetnek, a mely megtestesíti ezeknek a társadalmi rendről való legmerészebb eszményét, mely a régi brahman irodalomban kifejezést talál, de ennek virágzási korában, a míg a ksatriják hatalma tartott, valószínűleg csak eszmény maradt. A malabári két uralkodó kaszt kölcsönös viszonya, szoros összeköttetése, a namburik helyzete mint legelső, a nairoké mint uralkodó és katonai kaszté, az uralom megosztása kettejük közt, következtetéseket engednek vonni bevándorlásuk körülményeire nézve. A namburik osztálya törvénykép követi a szokást, hogy minden családnak csak elsőszülötte nőszül, mi által a földbirtok eldarabolását akarják meggátolni. Az elsőszülött feleségét mindig saját kasztjából veszi, míg ellenben a nőtelenül maradó ifjabb fivérek nair nőkkel való érintkezésre vannak utalva, kikhez esténként látogatnak el, mert ezekkel lakni vagy étkezni kaszt-törvényök tiltja, mint a mi meg-tisztátalanítaná őket. A látogatások az illető nair családnak nagy megtiszteltetésül tekintetnek. Az ily viszonyból születő gyermekek az anyánál maradnak és annak kasztjához tartoznak. Egy régiebb német utazó ezeket úgy adja elő, hogy »Keralában (Malabár) a ksatriják, vaiszják és szudrák női hozzájárulhatok a brahmánoknak s ennél fogva minden szudra házban kell léteznie egy kis hátsó ajtónak s egy fémből való (mert ez a brahmánt nem tisztátalanítja) ivó edénynek.« Tudvalevőleg ksatriják és vaiszják, ha általában, csak igen gyéren léteznek Malabárban; vegyületlen

vérű vaiszják épen sebol nem találatnak; radzsputok Malabárban nincsenek ottbon; Travankórbán kivételesen létezik egy ksatrija eredetűnek mondott család, melyből az ottani nőági örökösödésű, nair uralkodó ház hercegnőinek férjei vétetnek. Ha tehát a brahmánok erősítik is, hogy ilyen joggal más kasztok irányában bírnak, ennek a ksatriják és vaiszják tekintetében semmi gyakorlati jelentősége nincs, minthogy ilyenek, azt mondhatni, nem léteznek ott. Csak a szudrákra vonatkozólag jelezhet bát az utazó állítása tényeket és annak második részében valóban csak *szudra* házak is neveztetnek. Mindamellett lehetséges, hogy a namburik malabári állásukban megtestesültnék tekintik kasztjoknak az állami és jogi rendről való eszményét, a magának követelt exorbitáns kiváltságokkal, mely addig, míg a ksatrija uralom fennállott volt, pium desiderium, vagyis bolt betű maradt. A betőrai életmódú nair nők boz-zájárúlhatósága által, egyetemben a két felsőbb kasztbeli lakosság hiányával, alakilag feljogosítva érezhetik magokat kinyilatkoztatni, hogy Malabar összes ksatrija, vaiszja és szudra női rendelkezésőkre állanak. És ezzel talán az Atharva-véda egy versében kifejezett igényt érzik betöltve mely szerint »ha egy nőnek előbb tíz férje volt is, nem brahmánok közül, és egy brahmán megfogja kezét, ő az egyedüli, a ki férje. Csak a brahmán ki férj és nem a radzsanya vagy a vaiszja.«¹⁾ Muir, a jeles szanszkritista, ki e belyet szintén közli, következőt jegyez meg reá: »abból, hogy e versek állítása szerint a brahmán az egyedüli valódi férj, következtethető volna, hogy a brahmánok alkalmilag élő

¹⁾ *Atharva-véda* 5. 17. 8. és 9. *Ludwig* id. in. 447. Textbeilagen. Ezen mellékletekben az *Atharva-védából* 133. lapnyi textas van közölve német fordításban.

férfiak feleségeit is igénybe vették.« A brahmánok ismert jelleme valószínűvé teszi, hogy ily jogokra valóban emeltek igényt, de viszont a többi dvidzsákról kell föltételeznünk annyi önállóságot, melynek folytán az őrjöngésig követelő és gőgös papi kaszt szabta ezen törvény holt betű maradt.¹⁾ Ellenben könnyen lehetséges, hogy a többférjűséget vagy közösnejjűséget is követő jogtalan, a felső kasztok által nyomott szudrákkal szemben annak teljes érvényt szerezhettek. Ezen korszakra kell visszamennie a malabári állapotok eredetének, a hol még a fejedelmek, sem szükségkép (mint a kalikuti tamri-rádzsa példája bizonyítja) vétetnek ki a brahmánok jogát megállapító törvény alól.

Ezen viszonyok kifejlődésének színhelye Malabár nem lehetett. Mind a két kaszt bevándorolt; szoros összeköttetésök és a köztök fennálló viszony arra utalnak, hogy bevándorlásuknak egyidejűnek kellett lennie: ha a náirok előbb telepedtek volna meg, mint hóditók, miután megszokták magokat az ország egyedüli urainak tekinteni, bizonyára nem hozták volna utólag nyakukra a nambúrikat; hasonlóképp, ha a namburikat ott találták volna azon földön, melyet erőszakkal elfoglaltak előbbi birtokosaiktól a dravida eredetű malirek, tirek, puliyarok, csurmárok és iluvanoktól, bizonyára sem az első rangot a namburiknak át nem engedték, sem nagyon kiterjedt jószágaik birtokában őket meg nem hagyták volna.²⁾ Mind e viszonyok, véleményem sze-

¹⁾ Ugyanazon szuktájában az Atharva-védának olvassuk: »nem elletik házában széles fejű, elálló fülű bika, nem terem földjén lotus bokor, sem gumós növény, nem fejik meg a tarka tehenet, a kik kifejni akarják, annál, a kinél nő nélkül tölt egy rossz éjét a brahmana.«

²⁾ *Buchanan* szerint Heider Ali inváziójáig Malabárnak csaknem összes földbirtoka a namburik kezében volt. (II. 366. id. a berlini

rint, csálhatatlanul utalnak reá, hogy a namburi papság és a nair harczosok bevándorlása egykorú, hogy együtt jöttek, kölcsönös viszonyukat magokkal hozva korábbi hazájokból, mely nem lehetett másutt, mint India azon részeiben, hol az indo-árják őstörténete lejátszott, hol a ksatrija királyok hatalmas dinasztiai századokon át fékezni tudták a brahmánok nagyravágyását, míg végre ezek felhasználva a lakosság tömegének, a jobbágyi viszonyok közt élő alsó néprétegeknek nyers erejét, általa teljes győzelemre emelkedtek az addig uralkodó osztály ellenében. Azonban hosszas, kétes harczoknak kellett ezt megelőzniök; talán századokon át folyt a négy régi ind államban, változó szerencsével, a harcz. Oly alkalommal lehetett, midőn a ksatrijáknak sikerült volt az uralmat egy időre visszaszerezni, hogy egy tartomány brahmánjai, letéve a további ellenállás reményéről és követve az általok felbujtott szudra nép fölfegyverzett tömege által, új hazát keresve délnek indult. A dolgok ilyen folyamatának nem vészett el minden nyoma a namburik emlékeiben: saját mondájok szerint, ők Paraszu-Rámával jöttek Malabárba,¹⁾ a mesés hőssel, ki testesítése a brahmánok gyűlöletének, harczának és győzelmének a ksatriják ellen, a bárdos óriással, ki ezeket az erősen túlzó hitrege szerint egytől-egyig kiirtotta volna.

anthrop. társ. értek.-ben. 1879. 132. 1.) Az adat különben nem vehető betű szerint, mert ha a köz-nairok tisztán katonai zsoldjok után éltek is, nem vonható kétségbe, hogy a kalikuti, travankóri, kocsini stb. dúd rádzsák kiterjedt földbirtok tulajdonosai és hogy harczosaiknak is adományoztak abból.

¹⁾ A berlini anthrop. társ. tárgyalásaiban 1879. 132. 1. A monda szerint Paraszu-Kama a namburik üstökét, melyet eredetileg elől viseltek, mint a többi brahmánok, levágta, kényszerítvén őket, hogy hátul viseljék, a mi által meg akarta gátolni, hogy hazájokba visszatérje-

A namburik beköltözésének Paraszu-Rama, az egyetlen brahman hadi hős nevével való összekapcsolása világosan arra utal, hogy egyrészt a brahmánok és ksatriják harczi korszakában és másrészt, hogy mint hódítók telepedtek meg a félsziget nyugati partján; az utóbbi mellett szól az is, hogy a földbirtok, mint már említettük, nagyrészt az ő kezökben volt még kevéssel ezelőtt. Nem valószínű azonban, hogy a brahmánok akkor is személyesen fegyvert fogtak volna; szerepök szavakkal való buzdításban, a győzelem leimádkozásában állhatott, valamint hogy befolyásuk, melyet az őket követő tömegre gyakoroltak, részben a hiten alapulhatott, részben pedig azon tényen, hogy a brahmánok szava volt az, mely felrázhatta öntudatlanságukból a szudrákat, kik addig a zsibbadás nyugalmaival viselték igájokat. A valódi hadi vezetők nairok lehettek, a kik utóbb dynasztiákat alapítottak. Mert a brahmánok itt úgy, mint a ksatriják feletti győzelmek után Észak-Indiában is, hivek maradtak elvökhöz, mely a királyi méltóság viselését más kasztoknak tartotta fenn, habár saját kasztjokat a trón felett állónak hirdették. Jól felfogott kasztpolitika volt ez⁷ mert brahmánoknak a trónra való emelése ezeknek ugyan nagyobb hatalmat adott volna, mint a minővel különben brahman bírhatott és talán teljesebbet, mint a minővel a ksatrija királyok birtak, de a kaszt ezzel megszűnt volna az lenni, a mi előbb volt, nem állván többé a trónon felül; a király menthetlenül elseje lett volna a brahmánoknak,

nek. *Campbell* (*Ethnology of India* p. 74.) szerint mondják, hogy az egész nyugati part, le egész India legdélibb csúcsáig, erősen gyarmatosítva lett a brahman gyarmat által, melyet Paraszrám (Paraszu-Rama) vezetett oda, a ki ezek javára a tengert meghátráltatta. *Id. Bhering-nél* i. m. 97, 1.

kiben az állami hatalommal az egész kaszt hatalma is központosult volna; azon egy mindent elnyert, a kaszt mindent elvesztett volna. – Valamint hogy Malabárban egyedül a szudrák alapítanak dinasztiákat, úgy Észak-Indiában is szudrák lettek királyokká.

Hasonló állapotoknak, mint a Vezáliban s a nairoknál tapasztaltak s a bantarok őseinél sejthetők, valamikor általánosaknak kellett lenniök a szudrák néposztályában. Mert ha a közös törzsből fakadt ágakban tapasztalunk jelenségeket, melyek alacsony fejlődési fokra, a társadalmi haladás hiányára mutatnak, többnyire föltételezhetjük, hogy a közös törzs azon ponton, a hol a vizsgált ágak kiváltak belőle, nem mutatna, ha azt megvizsgálhatnánk, emelkedetebb jelenségeket. Távol legyen tőlem, mintha a hanyatlás lehetőségét a társadalmi tünemények minden ágában tagadni akarnám; de a családélet nem tartozik azok közé, melyek a hanyatlást elhatározó tényezők befolyása alá juthatnak. A szudrák ilyen szokásai könnyebben érthetővé teszik a kétszerszülött kasztoknak irányukban tanúsított, különben megfoghatatlan megvetését. És mindamelllett azt hiszem, nagyrészt azok bűne, hogy a legkezdetlegesebb állapotok ezen osztálynál állandókká lettek. A felső kasztok férfainál a többnejűség általános gyakorlat. Kétségtelenül már az őskori ksatra (uralom) gyakorlói sem szorítottak egy-egy nő rablására; céljok fiak nevelése volt, sok nőtől sok fiú született, kiknek mindegyike ismét több nőre igyekezett szert tenni; természetes következményüi a felső osztály gyors elszaporodása s az alsó osztály számára fennmaradó nők aránytalan csekély száma következett be; mert saját kasztjokból választva csupán, a ksatriják nem folytathattak volna általánosán többnejűséget. Kasztjok első kelet-

kezesének korszakában szükségkép a tömegeből rabolt nők szülöttei képezték azt; az ő osztályukból való leányok csak az osztály megalakulása után léteztek s hihető, hogy azután is, midőn ksatrija leányok már léteztek és nőkül kerestettek, sokáig még teljes jogúak voltak a köznépből származó nők szülöttei is. A mellett az indek alsó néposztályában a hatalmasok többnejűsége, következményeivel még neheztelést sem költhetett azok irányában, a mennyiben saját törzsbeliek voltak, hanem legfeljebb is az ellenséges törzsek iránti elkeseredést gyarapíthatta, minthogy a törzs nagyjainak női idegen törzsekből raboltak voltak, míg a nőkben való szükség, ha éreztetett, idegenek rablóvállalataiból származott, melyek ellenében törzsük ksatrijainál kerestek oltalmat. Valószínű, hogy ezeknek politikája e részben kétszínű volt és hogy egyensúlyt igyekeztek fentartani védenckeiknek őrizése és a kölcsönösség álláspontja közt, mely megkívánta, hogy néha szemet hunyjanak más gotrabeli ksatriják vállalatai iránt.

A ksatriják azután is, hogy valódi kasztá alakultak meg, azaz midőn ksatrijának már csak az tekintetett, kinek apja, anyja ilyen származású volt, igen általánosan vettek fel feleségeik közé alsóbb kasztbeli nőket; ugyanazt tették a brahmánok és a vaiszják is és ezen vegyes házasságok számos új kaszt keletkezésére szolgáltattak – legalább az indek felfogása szerint – alkalmat. így a jelenleg Indiában nagy befolyású kajaszt vagy írnoiki kaszt, ksatrija atyától és szudra anyától származik állítólag; ¹⁾ ugyanazoktól, Manu

¹⁾ Manu szerint brahman atyától és ksatrija anyától, de úgy hiszem, a másik föltételezés most az elterjedtebb. Nem csupán ksatrijának, hanem brahmánnak házasságát is, szudra nővel, elismeri *Manu* (III. 44.), a hol meghatározza az annak kötésénél tartandó szertartást

szerint, az ugra, napita és maudaka; brahman atyától és szudra nőtől a nisada; a dharm purána szerint vaiszja atyától és szudra nőtől a tambuli és a tanlika.¹⁾ Alsóbb kasztbeli s így szudra férfinak felsőbb kasztbeli nővel való házasságából is eredeztetnek vegyes kasztokat; ezen egyesülések azonban átkoztatnak s az innen eredő kasztok emberei az ősök tiszteletében tartandó szertartásokat nem végezhetik; azok pedig, a kiknek kasztja szudra atya és kétszerszülött anya egyesüléséből van származtatva, azok a halandók legalábbvalóinak nyilváníttatnak.²⁾ – A vegyes kasztok eredetéről szóló adatok hitelessége egyébiránt csekély. De annyi bizonyos, hogy felső kasztbelieknek régente igen gyakran voltak alsóbb kasztbeli feleségeik, kiktől való gyermekeik, bár sem az atyának, sem az anyának kasztjához nem számíttattak, mégis törvényeseknek tekintettek s mint ilyenek örökösödtek, noha később az ilyen házasság el nemr ismertetett, s a különböző kasztbeliektől származó gyermekek, mint konkubinátusban nemzettek, törvényteleneknek nyilváníttattak.

Hogy szudrák összekelése kétszerszülött nőekkel is fordult elő, ezt nincs ok kétségbevonni, de ez mindenesetre csak későbbi korban történhetett, midőn némely vidék szudráinál is lábrakapott az atyás családok, azaz polyandrikus vagy monandrikus családok alapítása. Amaz, a midőn t. i. fivérek bírnak közösen egy feleséget, s a hol az atyák száma még mindig többes, valószínűleg megelőzte a másikat, és föltehető talán, noha nem szükségkép, hogy az átmenet az; indiai őslakó törzsektől való nőszerezéssel volt kapcsolatban,

¹⁾ *Sherring*, Hindu tribes and castes. London, 1872. pag. XV-és köv. l.

²⁾Id. h.

a mi igazolná azon általánosan táplált nézetet, mely szerint a szudra nem tiszta vérű indo-európai faj. Az időpontra nézve, melyben az északi Indiában, a régi árja földön maradt szudráknál ezen átalakulás végbement, csak egy teljesen viszonylagos meghatározás lehetséges, ez azonban biztosással. Azután kellett annak történnie, miután a gotrák megszűntek volt politikai és területileg elkülönített társadalom-egységek lenni. A szudrákra nézve semmi emlékezete nem maradt fenn, hogy valaha gotrákra voltak oszolva s az exogamiát illető szabvány csak a kétszerszülött kasztokra nézve áll. A kalmük, »fekete születésűek« példája ugyan bizonyítja, hogy a törzsi beosztás fennállása mellett is, létesülhet az addig közösnejségben élő tömegnél a házasságkötés, a nélkül, hogy a korábbi korszakban nőrablás által családalkotásra jutott nemesi osztály példájára exogamia köttetnék ki. Mindamellett valószínű, hogy ily esetben, ha előbb fiági leszármazás jött létre, a törzsek későbbi összevegyülésénél maradna nyoma a törzsi beosztásnak az alsóbb osztálynál is. Ellenkező esetben azonban a szabály, mely szerint mindenki azon gotrához számít, melyhez atyja tartozik, azt eredményezheti, hogy azok, kik atyjokat nem ismerik, gotrával általában nem bíroknak tekintessenek. Míg tehát a kétszerszülött kasztok tagjai, gondosan vezetve családfáikat, a gotrák különállásának megszűnte után is számon tartották, hogy melyikből erednek, és házasságkötésnél nem tévesztették szem elől a régi szabályt, addig a hetárizmusban élő Szudrák semmi olyan kötelezettséget nem ismertek, mely gotrájokkal összefüggésben állott volna. – Rajok nézve megszűnt az létezni, midőn politikai jelentőségét elvesztette.

A szudrák s velők a kasztok túlnyomó része, mely

okvetlenül későbbi keletkezésű a gotrák összevegyülésénél, nem állottak sohasem az exogamia törvénye alatt. És ez az, mi megmagyarázza, hogy a gaura nyelvek rokonsági elnevezései az endogám társadalmak rendszereihez, minő a havái-féle, csatlakoznak; ¹⁾ az egyenes ág s a vegyes ág közt a gaura-rendszerekben nem tétetik különbség; testvérek gyermekei, tekintet nélkül a testvérek nemére, mindig testvéreknek szólítják egymást, valamint mindazok, a kik bárminő ágon ugyanegy ízben származnak le valamely közös őstől. Exogamiát követő népeknél pedig a fogalmaink szerinti unokatestvérek közül csupán két fivérnek vagy két nővérnek gyermekei szólítják egymást testvéreknek, míg ellenben az atya nővérenek s az anya fivérének gyermekei nem úgy szólíttatnak, hanem más kifejezéssel, melyet unokatestvérrel adunk vissza. Ezen különböztetés olyan következetességgel fordul elő az exogamiát követő népek rend-

¹⁾ Ez egyszersmind hangosan szól a föltételezés ellen, hogy a szudrák dravida eredetűek volnának, minthogy ezen faj törzsei, talán egy-kettőnek kivételével, mind exogamia törvénye alatt állottak vagy állanak; a tamil, telugu és kanara nyelvet beszélik – a dravida lakosság többsége – rokonsági rendszerében mutatja a világos nyomokat, és a mellett, úgy hiszem, még erőben is áll nálók a törvény, miétt'a Dubois-nál (*Moeurs, institutions, et cérémonies des peuples de l'Inde*, Paris, 1825. I. 10. idézve Giraut-Teulonnál id. m. 109.) előforduló említés, noha szerző »hindu«-kat nevez, még sem vonatkozhat ezekre, hanem meggyőződésem szerint dravidákra, kiknek rokon elnevezéseivel megegyez. Ezen kívül a khond, gondh, kól nép a magarok és waralik, a inunnipur vidéki törzsek, a puliyárok bizony exogamiát követnek. Miért tehát épen azon dravidáknál, melyek szudra név alatt bevétettek az ind társadalomba, mint legalsó ugyan a tiszta kasztok közt, de mégis mint tiszta, miért épen ezeknél hiányzik a törvény, miért veszi ki őket Manu a három felső kasztot kötelező rendszabály alól?

szereiben, hogy teljes biztossággal következtethetünk abból olyan népek exogám múltjára is, melyeknél ezen törvényt nem, de a megfelelő rokonsági elnevezéseket találjuk elő. A látszólagos ellenmondás, hogy egyrészt az ind nép tetemes hányada maiglan követi azon törvényt, másrészt pedig a mostani India indo-európai törzsű nyelveinek osztályozó rokon elnevezései azon formákat mutatják, melyeket az endogám társadalmakéi, megoldást nyer a körülményben, hogy India lakosságának tetemes része a szudráktól s a velők összevegyült vegyes kasztoktól származik. Hogy a gaura nyelvek ezen néposztálynak túlnyomó vagy kizárólagos befolyása alatt fejlődtek ki, ez legjobban kitűnik abból, hogy a míg szókincsek a szanszkritből származik, addig grammatikai formáik s általában szerkezetök a dravida nyelveknek, az őslakosság nyelveinek erős befolyását árulja el. A gaura nyelveket tehát azon néposztály képezte ki, mely az őslakossággal összevegyült és ez csak a szudra kaszt lehetett.¹⁾ A felsőbb osztályok kétségtelenül még a szanszkritot vagy a hozzá közelebb álló prakritot beszélték, mikor a köznépből azon fattyú nyelvek már kiképződtek s elterjedtek volt; átragadva utóbb a felső osztályokra, holt nyelvekké tették amazokat. Hogy a felső kasztoknál lett volna használatban egy osztályozó rokon elnevezési rendszer, melyben az exogamia szabálya tükröződik, mint annyi másban, ez nem valószínű; a mellett, hogy a szanszkrit nyelvemlékek tudtommal inkább az ellenkezőt tanúsítják, valószínűnek látszik előttem, hogy a nőnek rokonai köréből

¹⁾ Hogy a nyelvszerkezeti formákkal együtt a rokonelnevezési rendszer is a dravida nyelvekből származott volna át, e föltevés ki van zárva a tamil, telugu és kanárai, bár klasszifikáló rendszerek merőben eltérő jellege által.

való kiragadása s egyéni tulajdonba átmenése – mi az indeknél az exogamia létesülésének első módja volt – előmozdítja a Morgan által úgynevezett leiró (descriptive) rokonéin evez esek kiképzését, melyek a klasszikus, valamint a mostani európai nyelvekben egyedül használatnak. Nem mond ellent ennek, hogy egyes nyomai az osztályozó rendszernek tartották fenn magokat latinban (matertera = mater altera) és lengyelben (a nagytya fivérének elnevezésében: hideg nagytyám). A Mahabharatában is vannak egyes nyomai, mint a midőn Bhisma, Pandu atyjának fivére, Pandu atyjának s a Pandu gyermekei nagytyjának neveztetik.¹⁾ Meg kell még felelnünk röviden a kérdésre s az ebből netalán emelkedő kételyekre, hogy mi eredményezhette a nőkben való közösség folytatását, miután annak szüksége megszűnt és mi hogy épen azon szudra rajoknál tartotta fenn magát tovább, melyek az árják régi földét, az Indus és Ganges közti kontinentális országot elhagyva, délnek vándoroltak, a félszigeten keresve új hazát s ott dravida népek közt telepedve meg, mint ezeknek urai. Úgy hiszem? lélektani okokban kell a megfejtést keresnünk. Azok, kik a régi hazában maradtak, a három felső kaszttal közös lakhelyeken, hol ezeknek életmódja folytonosan szemök előtt volt, ott a magok életmódja és saját eredeti alárendeltségük közt lehetetlen volt az összefüggést elfelejteniük; az előkelő osztályok élete mint a jobb, a szerencsésebb, a becsültebb lebegvén előttök, természetes, hogy törekvésök volt amazok példáját követni és hogy ezt létesítették, mihelyt a körülmények engedték. Ellenben azok, kik új lakhelyekért harcolva, délnek rajzottak, hol a ksatrijákat, vaishjákat

¹⁾ Említve Mac Lermaimál id. m. 174.

elvesztették szem elől, hol az őslakosságot görnyesztették igájok alá, mint Malabárban, magok uralkodó osztálylyá válva amazok sorsát pedig talán szerencsétlenebbé téve, mint a szudráké valaha volt a ksatriják és vaiszják hatalmi túlsúlya alatt,¹⁾ ott sikereikkel önérzetök, büszkeségök szükségkép magas fokot ért el; minden, a mi másoktól megkülönböztette őket, büszkeség tárgyává lehetett s ezzel az ősi szokásaikhoz, életmódjukhoz való hűség erkölcsi és vallási követelménynyé fejlődhetett. Ekkép vélem megmagyarázhatni a törvényt, mely állandó köteléket férfi és nő közt tiltott Jezáliban, és azt, mely Kalikut fejedelmét hódolni kényszeríti az ősi szokással szemben.

Fennebb szóltunk a gotrák összevegyüléséről, mely forduló pontot jelezne az indek társadalmi fejlődésében. Ha felfogásunk helyes, az valóban nem jelentene kevesebbet, mint az ind nemzet megalakulását, számos előbb különálló, habár rokon eredetű s ugyanegy nyelvet beszélő törzsek összeolvadása útján. E fontos társadalmi mozzanatot a történet előtti idő homálya borítja. De az elemek, melyek akkor összeforhathattak, általános jellegekben felismerhetők. Az indek eloszolnak gotrák, kasztok, törzsek, nemzetek és a jelenben vagy közelmúltban még politikai jelentőségű területi határok szerint. Hogy mindezen beosztások között a gotrák szerinti a legrégebb, legősikoribb eredetű, ezt a gotrából való nőülés tilalma bizonyítja, mely Manu törvényei közé fel van véve és máig is erőben van.²⁾ Hogy a külön-

¹⁾ A malabári, dravida eredetű alsó kasztokkal szemben csaknem hihetetlen fokot ér el a nairok dolyfe.

²⁾ Ha ugyanazon gotrához tartozó brahman férfi és nő kelnének egybe, szövetségük nem házasságnak, hanem konkubinátusnak tekintetnék, gyermekeik törvénytelenek volnának s azonkívülők,

böző törzsek és a nyelv által is megkülönböztetett nemzetek kebelében, valamint egymástól távol eső tartományokban ugyanazon gotrák fordulhassanak elő, a gotráknak létezniök és összevegyülniök kellett, mielőtt a lakosság azon törzsek, nyelvek és területek szerint elkülönződött volna. – A megelőzőkben gyakran szóltunk a gotráról, mindig azon föltételezésben, hogy az indek legrégebb társadalmi egysége áll abban előttünk s tettük ezt a nélkül, hogy elmondtuk volna, az exogamia szabályát kivéve, azokat, a melyek e felfogásra jogosítanak. Nem véltük czélszerűnek ezt tenni, mielőtt azon nézetünket, hogy a szudrák is ugyanazon eredetűek, mint a felső kasztok, ki fejtettük és igazoltuk volna azon ellenmondást képző ténynyel szemben, hogy az ind hagyományokban a szudráknak gotrákba való beosztásáról nincs említés. Ez az oka, hogy az ind kasztokról elmondtuk, a mi mondani valónk rólok volt, mielőtt az indek legősibb társadalmi intézményét szemügyre vettük volna.

A gótra szó eredetileg annyi, mint sövény, kerítés, és jelezte aztán, Müller Miksa magyarázata szerint, azokat, a kik ugyanazon kerítésen vagy védbástyán belül éltek: egy családot vagy nemzetséget. ¹⁾ Semmi kétség, hogy azon bekerített térség értendő alatta, mely a régi indek egy-egy összetartó csapatját éjjelenként csordáival együtt befogadta,

valamint gyermekeik sem lennének képesek őseiknek a »pindák« vagy szentelt áldozatot meghozni, a mit pedig minden őszinte hindu kötelességének és kiváltságának tart; ha megkísérelnék az áldozatot felajánlani, az hindu felfogás szerint, el nem fogadhatnák. (*Sherring* i. m. 8.) A többi kétszerszülött kaszt hasonló szigorral tartja meg azon szabályt.

¹⁾ Gotra, originally a hurdle, then those who live within the same hurdles or walls; a family a race. *Müller M. Hist. o. Anc. Sans. Lit.* p. 483. Eredeti jelentősége tehát azonos a totemével.

a hol biztosságot kerestek a barom elbitangolása, valamint rossz szomszédok és ragadozók orzásai ellen.²⁾ A név tehát a legkezedtelegesebb társadalmi egységre utal vissza, az együttélők csapatjára.

Olvashatjuk olykor említve a brahmánok gotráit; e kifejezés hibás föltételezésen alapszik, vagy illet költhet, mintha bizonyos gotrák csupán brahmánokat foglalnának magokba; ha ez állana, akkor a nézet, mely szerint a gotrában az indek őstörzseit kell fölismernünk, alig volna indokolható. Ez azonban nem áll; a gotrák nevei, a melyekhez a mostani radzsputok magokat egyes törzseikben számítják, ugyanazok, a melyeket a brahmánoknál találunk, a mennyiben pedig az alsóbb kasztokkal, főleg szudrákkal, erősen összevegyült vaiszja ivadékok gotráit említve találjuk, ezek is ugyanazok. Sherringnek a most létező ind kasztokat és törzseket tárgyaló munkájában a radzsputok következő gotráit találom nevezve, melyeket állításom igazolására ide jegyzek, a lapnak számával együtt, melyen azok mint radzsputokéi említettnek. A radzsputok Gahilot (127. 1.), Radzskumar (165. 168. 1.), Gaharwar (177. 1.), Gain (179. 1.), Garghauszi (201. 1.), Diksit és Pachtoriya (209. 1.) nevű törzsei és több más tartoznak a Kaszyp gotrához; a rathorok a

¹⁾ Innen azon téves állítás, hogy gótra tehénólt jelent; egyébiránt valóban a tehén nevéből ered e szó; azonban az indeknél a tehén mindenütt előtérben volt s megerősített telepeik is az által nyerték szemeikben legfőbb fontosságukat s ezzel nevéket, hogy teheneik voltak ott biztosságba helyezve. Hasonlónak képzelhetjük a gotrát a britannusok telepeivel, melyeket Strabo ír le, és melyek talán az indo-európai ősnép gotráinak korából tartották fenn magokat e keltáknál. »Városaik az erdők; miután ugyanis egy tágas kört levágott fákkal bekerítették, azon belül gunyhókat állítanak a magok és ólakat a barom számára.« (Strabo 200.)

Szandii gotrához (141. 1.), a Csauban- (164. 1.) és Bachgoti-radzsputok (167. 1.) a Yatsza gotrához, a Naikumbh törzs (169. 1.) a Vasista gotrához, melynek neve a brahman mondák mesés bölcseinek egyik leghíresebbjére ruházott. A Csandela-radzsputok tartoznak a Csandra- vagy Garggotrához (184. 1.) a gótra azonossága iránt (1. a 8. lapot); ugyanehhez a szárwárok (229. 1.) és több más törzs is; a Bai (198. 1.), Buirihá (212. 1.) és Donwar (238. 1.) és más törzsek a Bharaddwadzs-gotrához; az Udzsainok (229. 1.), Bhrigubanszik és Baharwaliyák (224. 1.) a Szavaran vagy Szavarni gotrához, a karamwarok (231. 1.) a Bhargau gotrához; a Baghel-törzs megoszlik a Bharaddwadzs és Kaszjap gotrák (158. 1.), a Santam a Bharaddwadzs és Garg gotrák (206. 1.), Biszen a Párására és Szandii (219. 1.), Mahror a Kanszika és Yatsza (240. 1.) gotrák közt. Ezen kívül említetnek Sherringnél radzsputok, mint a Dhaimindzsaja és Kaundinya gotrákhoz tartozók (128. 1.). Az itt megnevezett gotrák kivétel nélkül előfordulnak a brahmánoknál is. Igaz, hogy ezek ismert gotráinak száma sokkal nagyobb; azonban a radzsput törzseknek korántsem mindegyikénél képes Sherring a gotrát megnevezni, melyhez az tartozik. A radzsputoknál csak két vagy három olyan gótra említetik, melyet a brahmánoknál nem találhattam meg. Nincs benne semmi meglepő, ha némely gotrák csak egyik vagy másik kasztnál fordulnak elő, mivel egyikben kihalhatott vagy kasztot veszíthetett némelyik, míg a másiknál tovább virágzik. A felsoroltak elegendőképp bizonyítják, hogy a brahman ok és ksatriják legrégebb beosztása ugyanazon kategóriák szerinti volt. Noha nem vagyok bizonyos benne, hogy azon radzsput törzsek, melyeket Sherring egy-egy gotrákhoz tartozóknak említ, valóban összességükben

tartoznak-e oda, és hogy nem csupán azon tagjai az illető törzseknek, kiktől Sherring értesítéseit nyerte – melyek többnyire személyes tapasztalásokon alapúinak – tartoznak-e azokhoz; annyi a közölt jegyzékből mindenesetre kitűnik, hogy a brahmánok és radzsputok gotrái ugyanazok. Fontos e tekintetben még azon, régente a ksatriják által követett szabály, mely szerint a házi vagy családi papnak (brahmannak) ugyanazon gotrából valónak kellett lennie, mint a ksatrija, kinek házi papja volt. A radzsputok jelenleg nem sokat gondolnak a brahmánokkal, hanem a khatrik, a kik szintén a régi ksatrijáktól eredeztetik magokat, noha kereskedelemmel foglalkoznak, most is megtartják azon szabályt.¹⁾ Vaiszják most voltaképen alig léteznek; ezen kasztnak másokkal való összevegyüléséből számos vegyes kaszt származott; ezek közül néhányan a Kaszyp és Grarg gotrákhoz számítják magokat, melyek a brahmánok és radzsputok gelterjedtebbjei közé tartoznak.

Ha a gotrák szerinti és legrégebb beosztásra nézve a brahmánok és radzsputok egyeznek egymással, ellenben a másokra, a törzsek szerinti beosztásra nézve ugyanezt nem mondhatni, A legelső feltűnő különbség a törzsekre vonatkozók közt, hogy a brahmánok tíz főtörzse egymással nem tart connubiumot, brahman csak saját törzsebeli habár más gotrabeli nővel köthet házasságot; a radzsput ellenkezőleg más törzsből veszi feleségét. Ha Sherring értesülései helyesek, úgy a radzsput törzsek nagyobb része csak egy-egy gotrához tartozókat foglal magában s ez esetben a törzsbőlvaló kiházasodás kötelezettsége a gotrára nézve ez irány-

¹⁾ *Sherring* id. m. 276. 1. Nevek, khatri, teljesen azonos a népével, melyet Ptolemaeus a mostani Radzsputana egy részének lakosságaként említ: *chatriaioi*»

ban fennálló szabály által már adva van.³⁾ Hogy azon törzsek, melyek két, vagy talán több gotrabel családót is foglalnak magokban, mikép alkalmazzák a szabályt, nem tudom; de ha ezek sem vélhetnek összekelhetni saját törzsüknek bár más gotrához tartozó tagjával, ez az elv hibás alkalmazásának tekinthető, mely talán a tisztán egy gotrához tartozó törzseknek utánzásából eredt.

A körülmény, hogy a brahmánok tíz főtörzsében külön-külön képviselve van a gotráknak mindegyike vagy majd mindegyike, míg a radzsputok törzsei, úgy látszik, nagyobára egy-egy gotrából kerültek ki, arra mutat, hogy a brahmánok törzsekre való eloszlása később következett be, mint a radzsputoké. Más szavakkal, a radzsputok törzsei gotrák előtti azasa által keletkeztek volna, midőn a gotrák még területileg és talán még politikailag elkülönítve állottak fenn, míg a brahmánokéi pedig biztosan a különböző gotrák elszéledése és összevegyülése után, tisztán geographiai alapon jöttek létre. Hogy amazok eloszlása későbbi, ezt onnan is tudjuk, hogy a Manu nevét viselő törvénykönyv szerkesztése korszakában a brahman törzsek, mint ilyenek, még nem voltak elismerve, a nevezett dharma szasztrában rólok

¹⁾ Ama három közül, mely fenn említve van, mint két gotrabeliket magában foglaló, egyik a Gautam törzs, olyan két gótra (Bharaddwads és Garg) tagjait foglalja magában, melyek ugyanegy ősgotrától származnak le; ilyen két gótra tagjai sem léphetnek házasságra (1. alább). Sherring (id. m. 120. 1.) azt mondja, hogy a radzsputoknál egy törzs férfiai mind fivérek, női mind nővérek. Ez arra mutat, hogy a törzsek exogamiája a gotrákéra, ezen ősi vér közös csapatokéra megy vissza és a mellett tanúskodik, hogy a radzsputoknak exogamiát jelző osztályozó rokon elnevezési rendszerök van vagy volt, mely eltér a szudrák által kiképzett hindi, bengali, maharáti és gudzsaráti rendszerektől.

és következésképp a saját törzsből való nőülés szabályáról nem lévén említés, holott a radzsput törzseket illetve, minden arra mutat, hogy azok régiebbek Maminál.

A brahmánok tíz főtörzse két csoportra oszlik el; az észak-indiai vagy gaur brahmánok öt törzsének nevei: Kanudzsija, Szaraszvat, Gaur, Maithila és Utkala; a déli vagy dravira brahmánokéi Makarastra, Tailanga, Dravira, Karnata és Gurdzsar. Az utóbbiak, melyek a félszigeten, az úgynevezett Dékánban és leginkább csak a Nerbudda folyótól délre élnek, mint törzsek, újabb eredetűek s az északi törzsektől, délnek költözködve, szakadtak el. Mindkét csoport törzseinek elnevezései geographiai jelentőségűek és nagyobbára, habár jelentékeny kivételekkel, most is azon területeket lakják, a melyektől neveik származnak. – A gaurok Kanudzsija törzsének neve annyi, mint kanudzsi, vagy Kanudzs-féle; ezek tehát a kanudzsi királyság ¹⁾ brahmánjainak ivadékai, mely királyság egyike volt a legrégebb négy hindu államnak, melyről emlékezet maradt és melyek valószínűleg legrégebb állami alkotásai is voltak a hindu fajnak, az ősi törzsek összeolvadása után. – A Szaraszvat brahmánok azon királyság területén laktak jelenleg is, melynek fővárosai Hasztinapur és Indraprastha, a későbbi Delhi voltak és mely a panduk és kuruk uralma alatt állt s harcaiknak színhelyét képezte; ugyanitt él jelenleg a gaur törzsnek nagyobb része is, míg a Maithila és Utkala törzsek, úgy látszik, leginkább a keletet lakták, azon vidékeket, melyek egykor a kauszalai és magadhai királyok birodalmait képezték, honnan a Ganges mentén tovább keletnek, valamint délnek Orisszába terjeszkedtek ki. A gaur törzsek

¹⁾ Szanszkrit nevén Kanyakubja; nevezetett Pancsalának is.

megalakulása hihetőleg a brahmánoknak ezen államok közti megoszlásával áll kapcsolatban s ötös számukat, szemben a négy állammal, talán az magyarázhatná meg, hogy Hasztinápurban és Indrapraszthában, a Mahabharata tanúsága szerint, két, bár rokon, de egymással versengő s utóbb élethalálra harczoló dinasztia uralkodott. ¹⁾ A dékáni vagy dravira brahmánok aránylag későn szakadhattak el amazoktól, délnek költözve, valószínűleg csak miután a szudra törzsek hódításai számukra előkészítették a tért. Közülök a Maharastra törzs a szudra eredetű maharattok közt él s innen ered neve; a Tailanga törzs azon vidékeket lakja, melyek dravida lakossága a telinga vagy telugu nyelvet beszéli; a harmadik vagy Dravira törzs, melynek neve az öt déli törzsre összeségökben is kiterjesztetik, a félsziget legdélibb részét lakja, hol a lakosság túlnyomóan dravida eredetű; ezen törzshöz tartoznak, sok más altörzsszel együtt, a nambúrik is, kik a nairokkal jöttek Malabárba. A karnatak Karnatikot lakják, a félsziget déli részének keleti partvidékét, míg az ötödik törzs, a gurdzsár vagy gudzseráti brahmánoké, részben most is Gudzserátban él, noha elszármazott India egyéb részeibe is. – Mindezen brahman törzsek számos alosztályra oszolnak el, melyek hol csupán egy hol több gotrabelieket foglalnak magokba.

A radzsput törzsek, melyek száma igen nagy s melyek közül harminczhat magát királyi törzsnek nevezi, valószínűleg azon társadalmi alakulásokat képviselik, melyek a

¹⁾ Hogy különböző törzsek tagjai közt tiltva lett a házasság, legtermészetesebben onnan eredeztethető, miszerint akkor, midőn külön államok papságát képezték, olyan különbségek fejlődtek szokásaikban és szertartásaikban, melyek választó vonalat húztak közöttök.

-népesség szaporodtával előállottak, midőn egy-egy gótra külön főnökök vezetése alatt álló több csapatra, kezdetleges politikai egységekre oszolt meg, melyek közül utóbb némelyek (különböző gotrabeliek) ismét egyesülhettek kitünőbb főnökök vezetése alatt, vagy egy hatalmasabb főnök főuraimának elismerése által, a mi megmagyarázná, hogy a rádzsput törzsek egy része különböző gotrabelieket is foglal magában. Természetesen magokba foglalták ezen apró törzsek az alsó néposztályt is (a brahman és vaiszja kaszt ekkor talán még nem lévén megkülönböztetve), melynél azonban, minthogy származásukat nem tartották nyilván, azok emlékezete sem tarthatta fenn magát. Hogy az indek őskorukban számos apró törzsre oszoltak, melyek külön főnökök vezetése alatt álltak, ez bízvást föltételezhető eleve is, egyébiránt adatok is bizonyítják. Lassen nézete szerint addig, míg az árja nép a folyamai által apró területekre eldarabolt Pendsabban időzött, a számos apró törzs, melyből az eredetileg állott, nem volt nagyobb birodalmakban egyesíthető,¹⁾ habár ekkor megkezdődhetett már azon állapot, mely szerint apróbb rádzsák a hatalmasabbak főuraimát elismerve, tovább uralkodtak, háborúban segélyre kötelezve, egyébiránt függetlenül.²⁾ A nagyobbaknak magokat később alárendelő, de eredetileg önálló rádzsák sokaságáról tanúskodnak a ksatriják ünnepélyei is, melyek régi időben politikai jellegűek voltak; ilyen volt az, melyet Rádzsaszujanak neveztek, melyet egy új Bádzs vagy királyság megszerzése után szoktak megülni; ilyen volt továbbá az Aszvaméda-ünnep, melynek tárgya egy nagy rádzsza főuralmá-

¹⁾ Lassen id. m. I. 959.

²⁾ Id. h. 958. 1.

nak időnkint ismételt elismertetése volt, mely alkalommal az alárendelt rádzsák kötelesek voltak hódolatuk kifejezésül megjelenni. ¹⁾ Ezzel összevág az is, mit *Strabónál* (XV. 1. 73.) olvasunk, hogy az Augusztus idejében élő Pórus, ezen császárhoz intézett követsége által azt izente, hogy bár 600 királyon uralkodik, mégis nagyra becsüli, hogy a császár barátja lehet. Hasonló állapotokat is lehet azon kezdetleges korszakban képzelnünk, minők most a szumátrai batták közt tapasztaltatnak, hol minden ember, a kinek vagy tizenkét követője – és egy pár puskája – akad, függetlenségre törekszik. ²⁾ Az itt említett kellékekkel ugyan a régi ind főnökök nem rendelkezhettek, de az erős fiak engedelmes csoportja, minővel nem minden férfi rendelkezhetett, jobb magvat képezhetett egy körülte csoportosuló' kis uralom alakítására. A rádzsák ezen sokasága mellett, melyek ivadékai hatalmasabbak alá való rendelkezés után is megtartották rángj okát, mint rádzsputok vagy királyfiak, ³⁾ midőn a népességnek talán ötöde ilyenekből állott, nem fog oly képtelennek feltűnni a mostani rádzsputok azon állítása, hogy mindannyian királyoktól származnak, noha létszámuk milliókra megy s egyes törzsek 20-30,000-eket számlálnak. Az ő mesés genealógiáik szerint ugyan eredetök sokkal dicsőségebb lenne. Azok értelmében mindannyian két dinasztától erednének, a napról és a holdról

¹⁾ *Wheeler*, History of India. London, 1874. III. Pag. 23.

²⁾ *Spencer*, Descr. Soc. 3.-11.

³⁾ Valószínű, hogy a legrégibb apró főnökök, kiknek hatalma családatiságon alapult, nem a rádzsza, hanem a páti vagy patar címet viselték és hogy csak midőn pár nemzedék multával a főnök fiai s illetőleg fivérei is atyák voltak, nevezte magát, a ki közöttök nemcsak oltalmazó, de *vezető* is volt, ilyennek, azaz *rádzsna*k. vagy pedig; falu, illetőleg ház atyjának, azaz viszpatinak.

nevezett uralkodó családoktól, melyek közt az árják népe a négy királyságban megosztott; a nap dinasztia Kanudzsban és Kauszalában, a holdéi Hasztinápurban és Magaclhában uralkodván. Talán annak magyarázatául, hogy csupán két családtól mikép származhatik annyi millió ember, a mythikus királyok a fiaknak roppant számával ruháztatnak fel. így Iksvakunak, ki az Ajodhijában (a mostani Aúd) székelő kauszalai királyok legelseje, a monda szerint száz, más versió értelmében még több fia volt. Neve, Lassen szerint, azt bizonyítja, hogy a monda egyenesen nagy számú ivadékok őseül szerepelni teremtette őt;¹⁾ Iksvaku ugyanis a sokmagú tőköt jelenti. E királyon még messze túl tesz egyik ivadéka, ugyanazon dinasztianak egy későbbi királya, Szagara, kinek a felsőbb hatalmak által 60,000 fiú volt ígérve; a király egyik neje egy ugorkát szült, mely később meghasadván, előjött belőle a fiak ígért száma. (*Ramayana* I. 39. 16. *Lassennál* id. h.) Ilyen mondáknak kellett teremniök, hogy a radzsputok, apró, nagy sokaságú regulusok ivadéka a királyi származást, melylyel nem egészen jogtalanul dicsekedtek, hozzácsatolhassák az egyedüli dinasztiaikhoz, melyek emlékét a monda dicsőítette, melyek emléke fenmaradt, minthogy nagyobb hatalomra emelkedtek, beolvasztva uralmukba számos apró törzset; ezek főnökei valóban főuraik fiainak nevezhették magokat, mint meghódoló fejedelmek az ó-korban ezt tenni szokták,²⁾ mert a fiú szülőihez való

¹⁾ Sein Name bezeugt, dass er von der Sage erschaffen ist als lieros eponymos des Geschlechts, als Stammvater einer grossen Nachkommenschaft. *Lassen*, id. m. I. 597. 1.

²⁾ Így Ahasz Juda királya követeket küld Assyria királyához ily izennel: én szolgád vagyok és fiad vagyok; jer felém és segíts ki Aram királyának és Izrael királyának kezei közül. II. *Királyok* 16. 7.

viszonyában a vak engedelmesség s a kódoló szeretet jelképeül tűnt fel az indek előtt¹⁾ nem kevésbé, mint a héberek előtt.

A gotrák eredeti száma, a brahmánoknak leszármazásukról gyakorolt nyilvántartása szerint, hét vagy nyolcz volt,²⁾ megoszlás által azonban felszaporodott negyvenkilenczre.³⁾ A Sherring lajstromaiban előfordulóknak száma még jóval nagyobb. A házasságkötések szempontjából véve azonban, a gotrák száma most is csak az eredeti nyolcz, mert az egy ősgotrától származó különböző gotrák tagjai sem köthetnek házasságot egymással. Ez arra látszik mutatni, hogy a közös eredetű gotrák azután is, hogy népszámuk elszaporodása kényszerítette őket, hogy külön lakjanak és külön legeltessenek, megőrizve a vérrokonság emlékét, jó egyetértést tartottak fenn egymással, minél fogva a nagy harcosok, midőn nőablásaikat megkezdték – a gotrákat ekkor már mind megalakultaknak képelem – csak azokra szorítkozhattak ebben, melyek kezdettől fogva különállók-

¹⁾ Mikor még brahmánok polyandriát igazolhatónak vélték egy anya elhirtelenkedett szava által.

²⁾ Müller, Hist. of Ane. Sanscr. Lit. pag. 379. es Sherring, Hindu tribes pag. 6.

³⁾ Millier id. h., hol az mondatik, hogy e negyvenkilencz utóbb a »családoknak« még nagyobb számára ágazott el; nem tudom azonban, hogy ezen »családok« alatt gotrákat ért-e vagy azon altörzseket, melyekre a brahman főtörzsek oszlnak el s melyek rendesen csak egy gotrabelieket foglalnak magokban, mint a radzspu törzsek többsége. Az egy gotrabeliek a brahman főtörzsekben rendesen több ilyen altörzsre vagy nemzetségre oszlnak el; gotráknak azonban csak azok veendői, melyeknek nevei a különböző főtörzsekben visszatérnek; azon úgynevezett altörzsekre való megoszlás szükségkép későbbi; eredetű a brahmánok főtörzseinek megkülönböztetésénél.

iiak tekintettek.¹⁾ Könnyen megfogható ugyanis, hogy ha két közös eredetű, gótra közt a viszony ellenséges lett volna s ennek folytán nőorzásnak helye lett volna köztök, utóbb békés házasságkötések is szokásba jöttek volna ezek közt. – Ezek szerint megkülönböztethetünk az ind őskor homályában hét vagy nyolcz társadalmi csoportot, melyek mindegyikének egyedei, noha közösségben tovább nem élnek, hanem lakhely és gazdaság tekintetében elkülönöztek egymástól, a közös származás, a vérrokonság, testvériség öntudatának ébren maradása folytán barátságos viszonyban élnek tovább. Másrészt azon hét vagy nyolcz, egymást törvényen kívül állónak tekintő s egymás irányában mindent megengedhetőnek véltő társadalmi csoport között, hatalmasaik nőorzása folytán sokszoros vérrokonság támad, mely nem bír kevesebb jelentőséggel az által, hogy csupán egy társadalmi rétegre szorítkozik, midőn ez a vezető, az uralkodó osztályt képezi. Ekkép egy hatalmas kötelék érik meg a nemzedékek, a századok folytában, mely az eredetileg egymást idegennek tekintő társadalmi csoportok ethnikus homogeneitását biztosítja és egy nemzetté, ha nem is szükségkép egy állammá összeolvadásukat előkészíti. Azon rokonság ugyan, mely nőorzás által támad, korántsem rögtön biztosítja a békét, sőt még akkor sem szükségkép, midőn a házasság intézményének általánosan érzett szüksége folytán az orzás tényből szertartássá lett. Így a khondok törzsei (kilijei) közül kettő u. n. Bara Mutah és Búrra Des népe közt, bár a házasság-

¹⁾ Habár egykor ezek is közös törzsből fakadtak szükségkép és pedig a beszéd keletkezése után, mint a nyelv egysége föltételezheti; de talán még mielőtt az endogám, nemi közösségben élő csoportban a nemzedékek szerint vont korlát létrejött s ezzel a testvériség fogai-
na határozottabb alakot öltött volna.

kötés mindennapi, azért évről-évre fordulnak elő véres öszcütközések. A harcz után a két törzs női átlátogatnak egymáshoz s együtt siratják meg legközelebbi rokonaik halálát. ¹⁾ Hasonló viszonyok közt, a vérségi kötelék ily élénk tudata mellett a háború, ha meg is kívánja áldozatait csak ritkán, ha általában, fog irtó jelleget ölthetni. Itt nem a létért való küzdelem törvénye működik, hanem pusztán a korábbi időben általa nevelt harczias szellem, vagy helyesebben mondva: a kötekedési kedv. Nemzeti gyűlöletről itt nem lehet szó és ha a verekedési hajlamnak egy közös ellenségben méltóbb tárgya akad, helyre fog állani az egyetértés az addig villongásban élt vérrokonok közt.

A vérrokonság, a közös származás élénk öntudata a törzs tagjai közt, mely összetartásukat biztosította egyrészt és a házasságkötések folytán a különböző törzsek közt támadó kötelék másrészt, voltak tehát a tényezők, melyek összeműködésének az indek nemzeti egységüket köszönheték. A gotrákat eredetileg saját határaik közt egyesítve élőknek kell képzelnünk. Összevegyülésök akkor létesülhetett, midőn a régibb hazában, talán a Pendsabban vagy még felébb észak-nyugatnak, azon határok szűkekké lettek s a vérrokonság érzete nem engedvén, hogy a szomszédok egymás kiszorítására törekedjenek, egyik-másik gotrából kiváltak csapatok, egyik a másik után, melyek a szomszéd gotrák területein békésen átvonultak, míglen elérték a határt, hol a faj rokonok országa végződött s az idegeneké kezdődött, a kik kíméletet nem várhattak; s így egyik raj a másik után kereste fel az idegenek földét, mely a telepedések folytán mind távolabb esett kelet felé, míg az Indus

¹⁾ *Mac Pherson* idézve *Mac Lennannál* id. 76. 1.

forrásaitól a Ganges torkolatáig minden el volt borítva ugyanazon köpük rajaival. ¹⁾ Az ekkép elszórt elemekből képződhetett, mintegy jegeczesülve, védszövetségek segély keresése és vállalása, önkénytes hódolás és bódítás által előbb azon karczminczhat politikai egység, melyek emlékét az azokban uralkodó radzspatok úgynevezett királyi törzseikben megőrizték, utóbb pedig hasonló úton a négy nagy állam, mely habár forradalmakon átmenve, egészen a mohamedánok első betöréséig fentartotta politikai életét.

Az indek kasztjait illetve még néhány pótló megjegyzésünk van, mely itt helyet találhat. Mielőtt a felső kasztok mint ilyenek, teljesen megalakultak volna, a nők választásánál ezeknek kasztjáról természetesen nem lehetett szó, mint önként következik. Midőn azonban egy osztály, mint születésen alapuló, el lett ismerve, azon belül házasságkötés

¹⁾ Egy tekintetben – a békés átvonulás pontjában – eltérőleg, de azonkívül lényegben felfogásommal egyezőleg vázolja *Zimmer* (id. ni. 192. és köv.) az indeknek szaporodása, a terület megszükülése folytán való vándorlását: »Arja törzsek elhagyják a Pendzsáb északi részében való székhelyeiket; a kiköltözők mindenütt ellenségeket találnak, még a rokon törzsek sem engedhetik meg nekik az átvonulást. Ezért csak nagyobb tömegekben való egyesülés által érhető el a szükséges erőfok. Egyikére a törzsfőknek, ki legtöbb tekintélyt és hatalmat gyakorol, kell átruházni a parancsot; ez által tekintélye még gyarapszik. Ellentálló fajrokonok legyőzetnek és részben a vándorlásban való részvételre kényszerítettek... Az őslakók meghódítása után a hódítók megosztottnak az elnyert területen s ez által szét-szórattnak (egy törzsbeliectől messze terjedő területeken. Ezen viszonyok közt, úgy mint a germánoknál, a népvándorlás alatt elvész a régi törzsi szervezet (die alte G-au und Stammverfassung).« – Az indeknél azonban csak politikai jelentőségét veszítette az el,, míg a német nép körében az új politikai alakulással a régi törzsi szervezet minden nyoma a középkornak már első századaiban elenyészett.

szükségkép gyakran fordult elő, mivel a leány szülői is kívánták, hogy az a férj tulajdonába menjen át s ne atyátlan gyermekeket szüljön. Egy társadalomban, mely csak kevés ideje szűnt volt meg, a nőági rokonságot, az anyától való leszármazást, az egyedül létezőnek tekinteni, sőt a melynek egy, számra nézve igen tetemes részénél még akkor is csak az állott érvényben, ily körülmények közt könnyen fölmerülhetett a nézet, mely szerint csak azon gyermekek tartoznak egészen az atya osztályához, kiknek anyja is ugyanabból való; a kiknek szülői két osztálybeliek voltak, azok félig az, egyik, félig a másik, tehát tulajdonképen egyik osztályhoz sem tartoztak. Ezen felfogás, ha általában különbség történik az emberek közt származásuk alapján, az egyedül helyes. Hogy későbbi mívelt nemzeteknél a születés tekintetében egyedül az atyai származás dönt, ez önkényes meghatározás, mely lehetővé teszi örökös osztályok fennállását, a nélkül, hogy kasztszerű elkülönződést a házasságkötés tekintetében tenne szükségessé. A nőág kizárólagos jogainak élnék emlékezete, sőt még szemlélete mellett, hogy az indek reá. nem jutottak azon meghatározásra, sem értelmi képességeiknek, sem érzelmeiknek fel nem róható. Két kasztbeli szülők gyermekei nem számíttathatván sem az atyáéhoz, sem az anyáéhoz, csak új kasztot képezhetek. Ennek eredménye azonban a kasztok számának a végtelenbe való szaporodása lett volna, mert bizonyára minél nagyobb számú osztály közt oszlik meg egy ország lakossága, annál gyakoribb kell, hogy legyen különböző osztálybeliek házasságkötése. Ez végtére csak oda vezethetne, hogy az illető országban nem lenne két család, melynek gyermekei ugyanazon kasztbeliek lennének, mint szülők, hanem a hány család, annyi kaszt; a kasztrendszer lényegileg természetesen már

sokkal előbb megszűnnék. Ennek még idejekorán való felismerése s a kívánság: fentartani a fennálló társadalmi rendet, eredményezték utóbb – egy, a Manu törvénykönyvének későbbi korszakban – a különböző kasztbeliek közti házasság tilalmát.¹⁾

NYOLCZADIK FEJEZET.

A görögök őskori állapota.

Áttérünk a görögök őskori eredetű beosztására, mi-
ben azonban leginkább csak a történetileg is legfontosabb
két törzsrre, az iónokra és a dórokra kell szorítkoznunk, a
többiek iránt az adatok nagyon is gyérek lévén.

Vegyük szemügyre első helyen az iónoknak nevezett,
ethnikus egység régi beosztását, melynek eredetét a reánk
maradt hagyományok a mythikus korszakba helyezik. Va-
lamint az iónok Ion a Hellen unokája és Deukalion déd-
unokája után neveztetnének, úgy a négy törzs, melyre e-

¹⁾ Hogy már azon időben, midőn e tilalom még nem létezett,
különös ellenszenvvel tekintetett a felsőbb kasztbeli nőnek alsóbb-
kasztbeli férfúval való házassága, mely ellenszenv oly erősen nyilat-
kozik az ilyen egyesülésből eredeztetett kasztok iránti megvetésben-
– egy polygamiát követő népnél legkevésbé sem lephet meg; mint
egyéb tulajdont, úgy nőt is szívesen elvesz az ember mástól, de nem.
szereti, ha más veszi el az ember elől; alsórendűtől ez vakmerőség,
A mellett a körülmény, hogy a nő a férj tulajdonába megy át, befoly-
hatott a különböztetésre. A ksatrija nem látott benne megalázót, ha.
szudra nő egy ksatrija birtokába jutott, de igenis abban, ha ksatrija
nő szudranak birtokába ment át.

nép elosztott, az Ion négy fiától, Geleon, Aegikoreus, Argades és Hoplestől nyerte volna nevét, ¹⁾ Geleontes, aegikoreis, argadeis és hopletes rendszeren úgy fordulnak elő, mint az attikai nép törzsei, melyekre az, Kleisthenes politikai reformjáig elosztott. Herodot V. 69-ből azonban biztosan tudjuk, hogy nem csupán az athéneiek, hanem az iónok általában osztoztak el ilyen nevű törzsekre.²⁾ A régi Kyzikos helyén talált egy felirásból is kitűnik, hogy ezen ión gyarmat lakossága is azon négy törzs szerint osztozott meg, melyekhez azonban itt még más kettő, oinopes és boreis is járult, az ión gyarmat alapításánál régiebb telepítvényesekből. Ebből, mint Wachsmuth is mondja, kétségtelen, hogy Kyzikos anyavárosában, Miletosban, is létezett ugyanazon négy phyle és valószínű, hogy még sok más ión városban. A szintén ión lakosságú Samos négy phyléje azonban más neveket visel; ez nem czáfolja meg a föltételezést, mely szerint az ión népnek ősi, a különböző területekre való eloszlásánál s gyarmatok alapításánál régiebb beosztása lenne a kérdéses. Ugyanis Halikarnassusban és Kydoniában, a dórok három törzsének csak egyike (az elsőben a hylleusok, a másodikban a dymanok) volt képviselve, noha különben (p. o. Spartában, Argosban, Sikyonban) azoknak három törzsét együtt találjuk az általok alkotott különböző államokban. A nevezett két városban azonban véletlenül csak egy-egy törzsbeli gyarmatosok költöztek el. Samost illetőleg is

¹⁾ Herodot V. 66.

²⁾ Azon véleményt fejezi ki, hogy Kleisthenes azért változtatta meg Attika népének politikai beosztását, hogy annak törzsei többé ne legyenek ugyanazok, mint a többi iónokéi és hogy ebben nagyatyját, a sikyoni Kleisthenest utánozta volna, ki honában a dór törzsek neveit cserélte fel másokkal.

föltételezhető, hogy kivételkép az iónok csak egy törzsből való kivándorlók által lett gyarmatosítva; a görögök előtt azonban gyarmat- és állam-alkotásaikban nélkülözhetlen volt a törzsi szervezet. Hozzá voltak szokva, hogy a »polis« (állani vagy város) néhány phylét foglaljon magában,¹⁾ melyek helyettesítették számokra azt, mire újkori államokban p. o. a közigazgatási kerületek szolgálnak, alapját képezvén olykor a politikai, pénzügyi és egyházi teendők azon decentralizációjának, mely csak némileg jelentékenyebb népszám mellett is elkerülhetetlen. A samosiak tehát az ión törzsek egyikéből vagy kettejéből valók lehettek, melyek a megszokott négyes beosztást nem akarván nélkülözni, új nevek alatt négy »mondva csinált« phylére osztottak meg. De bármint lett légyen is ez, Herodot tanúsága már magában is biztosan föltételezni engedi, hogy az iónok a nevezett négy törzsből állottak, még midőn államaik és gyarmataik alapítása előtt, összeségökben együtt éltek őshazájokban,, bárhol képzeljük is ezt, Észak-Görögországban, Attikában vagy Kis-Azsia partjain.

Részemről meg vagyok győződve, hogy az iónok vagy aegialosi pelasgok egész őstörténete Attikában folyt le. A peloponnesusi iónokat illető mondák Attikára utalnak mint őshazára, a kis-ázsiai és a szigetlakó iónok onnani eredetét

¹⁾ Hogy azon beosztásoknál, melyek törvényhozói cselekvény folytán jöttek létre, utánozták az önkényti eredetű óskori beosztást, a mennyiben a lakosság törzsekbe lett beosztva, melyekben a későbbi nemzedékek is a szerint foglaltak helyet, hogy atyáik mely törzsbe lettek beosztva, ezt elegendő példa bizonyítja; így Attika lakosságának beosztása a 10 Kleisthenes-féle phylébe; a kyreneieké, melyet Demonax létesített, háromba (Herod. IV. 161.) és Thurium lakosságáé tízbe (Diodor XII. 11.)-

történeti adatok biztosítják. – Igaz ugyan, hogy Ionról a mythikus eponymusról, kit Észak-Görögországból juttat oda a monda, állítólag Aristoteles nyomán írja Harpokration. hogy Attikában gyarmatosított (*Müller*, *Fragmenta*, II 105. 1.); de a mellett, hogy fenmarad iránta a kétség, hogy Harpokration helyesen közli-e Aristoteles állítását, – Aristoteles maga is csak hagyományra volt e részben utalva. Az iónok neve, mint egyik görög ajkú nép neve, nem régibb, mint a hellen név, a görögök összeségére értve ezt, a mely értelemben Homeros még nem ismeri azon nevet. Ion pedig a nemzet eponynusa, okvetlenül ifjabb a névnél, mely alkalmat adott mondája, személyisége költésére. A föltételezést, hogy Attikában egy régibb őslakosság és egy fölébe települő rétege a későbbi bevándorlóknak vegyültek volna össze, semmi nem igazolja az attikai nép régi beosztásában; ez ellenkezőleg az egyeredetűség mellett tanúskodik. E szerint nincs ok Herodot adatának valódiságában kétkedni mely szerint az athéneiek magokat tekintették a görög, népek közt a legrégebnek és az egyetlennek, mely lakhelyét soha nem változtatta.¹⁾ Ez nem jelent egyebet annál, hogy Attika lakossága volt az egyedüli a görögök közt, mely nem bírt hazájába költözésének emlékezetével, mivel az korábban esett, mint a mennyire legrégeb hagyományai visszamennek.

Az ión törzsek nevei régiéknél és újaknál igen általános azon nézetet költötték, mely szerint azokban atyáról fiúra örökös foglalkozás szerinti társadalmi osztályokat kellene látni; a geleontok földművesek vagy birtokosok, az argádok kézművesek, az aegikorok kecskepásztorok és a

¹⁾ *Herod VII. 161.*

hopletek fegyveresek vagy harcosok lettek volna. Ilyenmő megkülönböztödés, mely nem volna egyszersmind rangkülönb-séggel is egybekötve, páratlan az emberiség történetében; rangkülönb-ségről pedig nem tétetik említés; a hopletek, kik a harcos kasztot képviselnék, utolsó helyen említett-nek. Rangkülönb-ség föltételezése, nézetem szerint, ki van zárva az által is, hogy mind a négy törzs Ionnak fiaí után neveztetik, s e szerint testvér-törzsekül s egyenrangúaknak tűnnek fel. A mellett van tudomásunk az ionoknak, leg-alább az athéneiéknek, olyan rangfokozati beosztásáról, mely a történeti korszak első részében még politikai jelen-tőségű, noha minden kétségen kívül igen régi; tudjuk, hogy az állítólagos kecskepásztorok és kézművesek törzsei is fog-laltak magokban fényes és hatalmas családokat, valamint az úgynevezett földbirtokosokéi és harcosokéi viszont georgo-kat és demiurgokat, azaz földműveseket és mesterembereket. Egyik kizárja a másikat s az eupatridák, geomorok és de-miurgok szerinti rangfokozati beosztás biztosan történeti. A négy törzs-elnevezés eredetével felesleges gondjainkat szaporítani. Valószínű, hogy a törzsek nevei régen te mások és pedig a területektől véve voltak, melyeket az illetők laktak és hogy ezeket a későbbi nevek, eredetileg talán gúnynevek (Spitznamen), melyeket egymásnak adtak, akkor váltották fel, midőn területileg összevegyültek a törzsek.

Attikában az ion törzsek mindegyike bárom csoportra oszolt, mely csoportok pbratriáknak neveztetek s így a négy törzs Összesen tizenkét phratriát foglalt magában. E phratriák mindegyike ismét elosztolt volna, Julius Pollux és Suidas szerint 30 úgynevezett genosra (*γενος*), mit egy-előre nemzetségnek fordítunk. Ezen társadalmi csoportok Jellegeről alább bővebben értekezünk; itt egyelőre a beosz-

tásnak feltűnő és rendszerességet mutató számtételeire teszszük meg észrevételeinket. Minden törzsben három phratia, minden phatriában 30 genos – ilyen egyformasága a beosztásnak, lia a források valót jelentenek – aligha lehet természetes fejlődés eredménye. Könnyen megfogható, ha c számok szemlélete némelyekben azon meggyőződést költötte, hogy az attikai nép ezen beosztásában is egy törvényhozó tervszerű működése nyilatkozik, mint azon későbbiben, mely Attika népét 10 phylére, 50 naukariára és 100 demosra osztotta. Azonban a phatriák intézményét alább kifejtendő-jellegénél fogva okunk van igen ódonnak tartani, és a korszakban, melyből Homer merítette felfogását az Iliont vivő-görögök viszonyai iránt, nálók a phatriák szerinti beosztás – úgy mint a phylék szerinti is – úgy látszik, általános-volt. ¹⁾ A phratia, mint nevéből is következtethető (erről alább), őskori intézmény a görögöknél, a népek őskorában pedig mondvá csinált társadalmi beosztásokat nem, hanem csak természetes fejlődésüket szabad föltételeznünk; ez életudatos tevékenység, azaz elérhető előnyök felismerése folytán jöhettek létre akkor is szövetségek, egyesülések, de ilyeneknél nem lehetett tekintet symmetrikus számképzésre;: homogén tömegnek ilyen elosztása pedig épen oly elképzelhetetlen akkor. Egy őskori törvényhozó képzelete szüleményét tehát nem szabad abban keresnünk. – A genosok számát illetve legvalószínűbbnek látszik, hogy az értesülések helytelenek, noha ez esetben föltételeznünk kell, hogy nemcsak Pollux és Suidas, hanem Aristoteles is, ugyanazon téves forrásból merítették. Mert ha az athéneiek köztársaságáról írt, de elveszett dolgozatából reánk maradt idéze-

¹⁾ Ilias II. 362. S63.

tekiiek (Sehol, in Platon. Axioeh. és Harpocraton) hihe-tünk, Aristoteles adatai azonosak voltak a Polluxéival, ki talán nem is használt más forrást. Habár nagy tekintélyre támaszkodik e szerint a kérdéses adat, valódiságához mégis gyanú fér, ¹⁾ mert szoros összefüggésben vele s mintegy kiterjesztésekép oly állítás is fordul elő mind Aristoteles-nél, mind Polluxnál, melynek alaptalansága szembeszökő; az t. i., hogy a 360 genos (30 X 12) mindegyike ismét 30 férfit, vagyis mint a görög régiségekkel foglalkozók ezt fel-fogják, 30 családtyát, azaz ugyanannyi háztartást foglalt magában.²⁾ A háztartások számának – mint állandónak – közlése maga is gyanút költ, az egyenlő és kerek szám pedig minden hitelt kizár az értesülés ezen része iránt. – Erre nézve csakugyan nem lehet egyebet föltételezni,³⁾ mint hogy az író, kiből Aristoteles merített, az előtalált rendszer számok által további kombinációkra indítatva a négy-szer három phratriához és tizenkétszer harmincz genos-hoz, még harminczszor harmincz háztartást toldott és kombinációját ténykép közölte. Ha azonban ezt föltételezzük, a tizenkétszer harmincz genosnak hasonló eredete sincs, az illetőnek jelleme által, kizárva s így az egész fiktív

¹⁾ *Schoemann* (Griech. Alterthümer, Berlin, 1871. III. köt. 338. l.) szintén kételyeket fejez ki a kérdéses adat helyessége iránt.

²⁾ Aristoteles idézetét I. Eragm. Hist. Graec. II. 106.

³⁾ Egy társadalom, mely adott perczben 10,800 háztartást, tehát 45-60,000 lelket számlálna, csak egy évig sem fog alkatrészei száma tekintetében változás nélkül maradni. Halálesetek, születések és házasságkötések szükségkép folytonos hullámban tartják a mindkét rendbeli egyedek számát. Törvényhozási intézkedések gondolatára, melyek nemcsak kezdetben megalkotják a symmetriát, de azt változástól is megóvják, – bizonyára nem fog vetemedni senki sem.

rendszer a négy törzs phratriái egyenlő számának köszöni létét.

Mindamellett a genosok számában nincs szorosan véve lehetetlenség és létrejöttének egy később előadandó módozatát is lehet elképzelni – ha az illető társadalomban szimmetrikus számok iránt előszeretettel föltételezünk. Azonban csekély súlyt fektetünk erre és valószínűbbnek tartjuk, hogy e részben is az értesítés hibás; a genosok száma mint szűkebb körű, fiágon örökös tagságú testületeké, a századok folytában okvetlenül apadt egyeseknek kihalása által, mivel szemben mások erősen kiterjeszkedhettek. Alig hihető, hogy Athéné hatalma és virágzása korszakában még ismeretes lett volna azoknak eredeti száma. Ellenben teljesen megbízható a phratriák száma; ez intézmény sokáig megtartotta fontosságát, mivel a születések és halálások följegyzése s nyilvántartása a phratriák kebelében eszközöltetett a római császárság koráig. Számuk változatlan maradhatott Aristoteles, sőt Pollux koráig is; az előbbeni, bármely mívelt athéneitől közvetlen és biztos értesítést is szerezhetett ez iránt, míg a még létező genosok számát ugyanakkor biztosan nehezen ismerte valaki. A phratriák mindegyike okvetlenül több száz családot és több ezer lelket foglalt magában; ilyen testületek kihalás által nem tűnnek el, hacsak olyan forradalmakat nem képzelünk, a minőkön Athéné a római császárság koráig át nem ment; phratriák kihalása annál kevésbbé hihető, mivel ezekbe fölvetetett minden ember, ki a későbbi korban is polgári jogot nyert. Ezek száma tehát állandó lévén, a rajok vonatkozó adatban is meg kell bízunk. Tervszerűséget lássunk tehát abban, hogy a négy ion törzs mindegyike egyformán három phratriából áll? Nézetem szerint, erre nincs szük-

ség; hogy ugyanazon szám mikép térhet vissza állandóan, különböző, egymással faj rokonságban álló törzs belső beosztásában, erre megtanított bennünket számos összokású nép példája, melyekről e munka I. kötetének XIII. fejezetében szó volt s melyek közül elég itt a thlinkiteket, kucsinokat, mortlock-szigetieket példakul felhozni, melyek a fejlődésnek azon kezdetleges fokán, a melyen az iónok mintegy hat- vagy nyolczszáz évvel Homeros kora, vagy talán egy évezreddel az athenei Kleisthenes reformjai előtt állhattak a mint ezt teljes logikai jogosultsággal következtethetjük., Nincsen ok kételkedni, hogy az ión törzsek ilyen beosztásának eredete nem más, mint amaz újkori vad népeké. – Három őscsapat vérségileg s ennek folytán területileg összevegyült s az ekkép keletkezett 3 elemű társadalom szaporodás, terjeszkedés folytán utóbb négy törzssre szakadt, melyek mindegyikében képviselve volt a három őscsapat.¹⁾

¹⁾ Bizonyítékul az analógiákat kívánom tekintetni, valamint azt, hogy ily rendszeres egyforma beosztásnak más magyarázata *nem* létezik annál, hogy a törzsek közös származásúak, s hogy a beosztás régibb az elágazásnál. Csak mint mellékest említem meg, hogy Julius Pollux, úgy látszik, ismert adatot, mely szerint az ionok eredetileg három nemzetből (ethnos) állottak, habár félremagyarázza ezt: VIII. 111. végén írja: *τρία de.ην τα εδνη τίάλα* és ha azonnal utána teszi *ειπατοίδαν, γεωμόροϋ, δημιουργοί*, ez csak arra mutat, hogy az állítást nem volt képes másképp megfejtteni magának, mint hogy a három »ethnos«-t azonosította az iónok három *rangosztályával*. E szó – a jelen eseten kívül – tudtommal soha nem alkalmazta tik görögben ily értelemben; a szótárak »csapat, csoport, nép, csorda, nemzetség. törzs, népség (Völkerschaft) és nemzet« szavakkal adják vissza azt Pollux maga pár sorral előbb, Aristoteles nyomán (mert Harpokration Aristotelesre ez alkalommal hivatkozva, felsorolja ugyanazon három nevet) azt mondja, hogy a törzsek részeit úgy is nevezték, hogy phratría, trittys (háromból = harmad) és ethnos; ezek összevetéséből azon

Tudom, hogy az imént kifejezett nézet ellenvetésekkel találkozhat. Igyekszem válaszolni azokra, melyeket előre látok. Közülök egyik a következő: az ion törzsek mind-egyike, igaz, hogy három phratriaheli egyéneket foglalt magában, úgy, mint azon jelenkori törzsek; de itt a három nemzetség ugyanazon nevet viseli, minden törzsből, a mi jogsíthat azok közös eredetének föltételezésére; holott ellenben az ionokat illetve, ennek semmi nyoma. Már pedig föltehető, hogy a görög írók ezen föltűnő körülmény közlését nem mulasztották volna el; ekkép csak egy ion phratría neve (achniadok) maradt reánk s ez is véletlenül, egy felírás által. A tizenkét phratría kétségtelenül ugyanannyi különböző nevet viselt az időben, melyre emlékeink visszamennek. Hanem száz és ezer változással, mely a történeti idők ionjait oly messze eltávoztatta ahhoz hasonló polgárisodási és művelődési állapotoktól, a minők közt a kérdéses amerikai törzsek éltek és élnek, előfordulhatott az is, mely a különböző ion törzsek közös eredetű phratriáit külön nevekkel ruházta fel. E föltételezés valószínűségének megítélésénél nem szabad szem előtt téveszteni azon körülményt, hogy *az ionok* – ha nézetünk helyes – *a nemzeti egyesülés irányában, melyet mint egy más helyen kifejtettük, hatalmasan előmozdít a nemzeti szervezettel, messzebb jutottak, mint*

erős tévedés tűnik ki (ennek téves voltára nézve I. Hermann Griechische Staatsalterthümer §. 97., kivel Wachsmuth és Schömann is egyet értenek), hogy Pollux az eupatridákat, geomorokat és demiurgokat külön négy-négy phratriát képzőknek vette. Erre nézve Aristotelesnek fennemlített fragmentuma nem is egyezik vele; az eupatridák nem is neveztetvén Demie, hanem az mondatván, hogy az egész sokaság (το ὅλον τῆς φύλης) tehát a köznép, eloszlik földművesekre és kézművesekre, kik négy phylébe vannak beosztva, melyek mindegyike ismét három részből áll stb.

az amerikai népek; nálok a négy törzsnek nemzetté egyesülése a történeti korszak kezdetén már végre van hajtva, a különböző törzsek családjai elvegyülten lakják ugyanazon területeket Attikában, a kis-ázsiai Ioniában stb. – S ezen lépés, melyet az ionok megtettek s a jelenkori törzsek meg nem tettek, a törzsek összevegyülése lehetett az épen, a mi – befejeztetése után – érezhetővé tette annak szükségét, hogy a különböző törzsek ugyanazon nevű testvériségei külön nevek által különböztessenek meg egymástól. A törzsek összevegyülésével s a közös eredetű testvériségek gyakori összekerülésével, a törzsi összetartozás érzete hagyományossá lett, mint volt előbb a törzsek jó viszonyát fenntartani segítő rokonérzet ugyanazon testvériségek közt; ez utóbbi hagyományos érzet az ismét egy társadalomba való összeolvadás folytán veszíthetett némileg élénkségéből. Egy törzsbeli egyes phratriának tagjai is elszórva élvén a közös területen, összetartozásuk nyilvántartása kívánatosá tette megkülönböztetését annak, más törzsek ugyanazon phratriájától és így szokásba jöhettek bizonyos leíró jelölések, melyekből utóbb valóságos név fejlődött ki.

Az indián totem és az ion phratria közötti analógia felállításával ellenkezni látszik, hogy amannak legjellemzőbb sajátága, mely szerint ugyanegy nemzetség tagjai egymással házasságot nem kötnek, – az ionoknál s általában a görögöknél hiányzik. E körülmény megfontolásánál is szem előtt kell tartani, hogy a fejlődési fokozat, melyen állva, a görögöket történeti korszakuk kezdetén találjuk, sokkal magasabb már, mint az, a melyen az amerikai népek állottak, midőn az európaiak megismerkedtek velők; a görögöket illető értesüléseink, a mennyiben a költészet által ennek szellemében átalakított s valódi értelmök szerint csak

kivételesen méltányolható mondákat tekintetbe nem vesszük, a polgárisultság korát illetik. Ennek feltűntet századokkal megelőzhette már az exogamia eltűnése; semmi nem tiltja e föltételezést. Igaz, hogy az indeknél és a khinaiaknál elért magas mívelődés után is erőben maradt azon törvény. Yiszont azonban tudjuk, hogy népeknél, mint a Fidzsi- és a Tonga-szigetiek, melyek rokoni elnevezéseik csalthatlan tanúsága szerint, egykor szintén az exogamia törvénye alatt éltek, teljesen feledésbe ment ez, a nélkül, hogy haladásuk egyéb tekintetben, a míveltebb népek közé engedné ezeket soroztatni.

A mívelődés különböző ágaiban elért fokok átlagában ha egyet nem tekintünk, az első európai hajósok által fölfedezett tongiaiakkal körülbelül egyezhettek a görögök, midőn phóniciai hajósok először megismertették őket érez-,¹⁾ majd pedig vas-fegyverekkel és szerszámokkal. Egy tekintetben a görögök, igaz, sokkal előbbre voltak akkor is; tenyésztették a tulkot és a juhot, mi a tongiaiakra nézve lehetetlen volt, ha még oly kitűnő értelmi s következőkép haladási tehetséggel lettek volna is felruházva. Az exogamia talán feledésben lehetett a görögöknél, a phónikek általi fölfedeztetésékkor, mint volt a tongiaiaknál a megfelelő időpont; de lehetséges az is, hogy csak később enyészett el e szokás, mert ha oly igen régi időben szűnt volna meg.

¹⁾ E szót, mint a mely nyelvünkben polgárjogot nyert, habár többnyire hibásan alkalmaztatik (fém azaz metallum kifejezésére).. alkalmazom valódi értelme szerint bronz helyett, melynek hangösszetéte a nyelvünkben megszokottal disharmoniában áll. Ércz = a német Erz = a latin aes, azaz réz és horgany vegyülete; azonkívül helyesen használható, mint német eredetije, a fémtartalmú nyers ásvány jelölésére.

lehetetlen volna, hogy görög írók följegyzéseiben csak olyan homályos emléke is maradt volna reánk annak, a minő hogy csakugyan maradt, ha az illető töredéknek helyes értelmét visszaadjuk, valamivel alább ki fogom fejteni. Előbb czél-szeri lesz a phratriát illető néhány ponttal röviden foglal-kozni, melyről egészen pozitív tudomásunk van, mivel tör-téneti időben gyakorolt szokásokat illet. – Athénében, ha valamely polgár meggyilkoltatott, a gyilkosnak üldözése, a törvényszék elé idéztetése, szóval a boszúvételnek polgári-sült államban megengedett módozata szent kötelességkép háramlott a meggyilkoltnak legközelebbi vérrokonain kívül phratriája tagjaira. Összhangban ezzel azon népeknél, me-lyek exogáni testvériségekre oszlanak és kezdetleges társa-dalmi viszonyok közt – hivatott közeg általi igazságszol-gáltatást nélkülözve – élnek, a testvériség tagjai azok, a kikre a gyilkoson veendő vérboszú kötelezettsége háramlik, és a kik ott, hol a büntett birsággal váltatik meg, jogosul-tak a vérdíjban való osztozásra. A boszuló szerep, melyet Athénében a phratría tagjai viselnek, úgy tekinthető, mint a melyre természetszerűleg átalakul a vérboszulóé, midőn a vérboszút a társadalom részéről való igazságszolgáltatás váltja fel.

A phratría tagjai közti ragaszkodásra utal a tanács, melyet Nestor ád Agamemnonnak, midőn a görögök harci szerencséje hanyatlik: »hadd küzdjenek az emberek törzsek és phratriák szerint beosztva, hogy egyik a másikat támogassa.«¹⁾ Föltételezve van tehát, hogy a harci elszántság

¹⁾ Ilias II. 362. 363. A szöveg szerint az ilyen csatarend előnye az lenne, hogy egyik phratría támogatná a másikat, és egyik törzs a másikat, mi úgy is értelmezhető, hogy a különböző törzsbeli rokon-phratriák kölcsönös támogatása folytán a törzsek biztosabban támasz-

hopletek fegyveresek vagy harcosok lettek volna. Ilyenmű megkülönböztetés, mely nem volna egyszersmind rangkülönbséggel is egybekötve, páratlan az emberiség történetében; rangkülönbségről pedig nem tétetik említés; a hopletek, kik a harcos kasztot képviselnék, utolsó helyen említettek. Rangkülönbség föltételezése, nézetem szerint, ki van zárva az által is, hogy mind a négy törzs Ionnak fiai után neveztetik, s e szerint testvér-törzsekül s egyenrangúaknak tűnnek fel. A mellett van tudomásunk az ionoknak, legalább az athéneiéknek, olyan rangfokozati beosztásáról, mely a történeti korszak első részében még politikai jelentőségű, noha minden kétségen kívül igen régi; tudjuk, hogy az állítólagos kecskepásztorok és kézművesek törzsei is foglaltak magokban fényes és hatalmas családokat, valamint az úgynevezett földbirtokosokéi és harcosokéi viszont georgokat és demiurgokat, azaz földműveseket és mesterembereket. Egyik kizárja a másikat s az eupatridák, geomorok és demiurgok szerinti rangfokozati beosztás biztosan történeti. A négy törzs-elnevezés eredetével felesleges gondjainkat szaporítani. Valószínű, hogy a törzsek nevei régen mások és pedig a területektől véve voltak, melyeket az illetők laktak és hogy ezeket a későbbi nevek, eredetileg talán gúnynevek (Spitznamen), melyeket egymásnak adtak, akkor váltották fel, midőn területileg összevegyültek a törzsek.

Attikában az ion törzsek mindegyike bárom csoportra oszolt, mely csoportok phratriáknak nevezettek s így a négy törzs Összesen tizenkét phratriát foglalt magában. E phratriák mindegyike ismét elosztott volna, Julius Pollux és Suidas szerint 30 úgynevezett genosra (*γενος*), mit egyelőre nemzetségnek fordítunk. Ezen társadalmi csoportok Jelligéről alább bővebben értekezünk; itt egyelőre a beosz-

len föltételezni, hogy a fivért és nővért jelentő általános indo-európai szavak a görögből kezdettől hiányoztak volna. Felesleges mondani, hogy a görög és latin később váltak el egymástól, mint a latin a szanszkrittől; és mindamellett a fivér latin neve ugyanazon gyökből való, mint annak szanszkrit, vend, ó-perzsa, germán és szláv nevei; a graeco-latinban tehát megvolt, midőn egy nyelvet képzett. Mi okozhatta, hogy a görögből, azon értelemben, kimaradtak e szavak s másokkal helyettesítettek? Nézetem szerint semmi egyéb, mint hogy azon szavak, a fogalmak szorosabb különböztetésével, más értelmet nyertek; külön a fratar-brathar szót illetve, úgy kell ez állítást formuláznunk, hogy a görögöknél tartotta meg eredeti jelentőségét és a többieknél alkalmaztatott később más fogalom kifejezésére: *φράτερ* a vérrokon csapat tagját jelezte; úgy mint testvéreknek neveztetnek az ősi szokású népeknél a vérközös – akár endogám, akár exogám – csapatnak tagjai összességökben, a mennyiben nem szülőknek és nem gyermekeknek neveztetnek; fráter, bratha, brüder stb. a klasszifikáló rokonság értelmében való fivért jelentett eredetileg, úgy, mint soror, szvasztri stb. is ilyen értelemben való nővért; a patriarchai család kifejlődésekor; a közelebbi és távolabbi rokonok megkülönböztetésekor a többi indo-európai törzs azon szó használatát, mely a közös őstől ugyanazon ízben leszármazó férfi rokont jelentette addig, azontúl kizárólagosan az ezen kategóriába tartozó rokonok legközelebbi fokaira korlátolta, míg a görögök meghagyván annak eredeti értelmét, a valódi testvér jelzésére, csodálatos kezdeményezéssel új szót képeztek, előttem, megvallom, ismeretlen gyökből. Mint a tág értelemben való fivérnek, úgy az ilyen nővérekné egykori, s a többi indo-európai nyelvvel közös neve szintén fentartotta

magát görögben, mint azonnal látni fogjuk, de más, a nővér őskori állásából eredő értelemben. ¹⁾

A phratria név tehát testvériséget, fraternitást jelent s a vele jelzett csoportra azért ruházott, mivel annak tagjai egymást testvéreknek nevezték, mint az amerikai, a dravida, a havai-féle, tongai stb. vérrokon csapatok. Eredetileg a görögöknél is bizonyosan csak azon tagjai a csoportnak nevezték így egymást, kik ugyanegy ízben származtak le valamely közös őstől, vagy egymást testvéreknek nevező közös őstől; de később, midőn a közelebbi és távolabbi fokok megkülönböztetésével, a régibb nemzedékek tagjai többé nem neveztettek általában szülőknél s nagyszülőknél, az ifjabbakéi nem általában gyermekeknek s unokáknak, s mikor a phratria megszűnt család jelentőségével bírnival, hogy szoros szövözetkezetre szorítkozzék, a phrator szó, mely kizárólag a phratriáé maradt, kiterjesztethetett annak minden fitagjára, azokra is, kik előbb atyáknak és fiaknak neveztettek.

Imént említettük a népcsoportokat, melyek nemzetségeinek tagjai egymást testvéreknek szólítják, mint tették egykor a görög phratriák tagjai. Azonban fontosabb még a görög intézmény jelentősége szempontjából a phratriának a montenegrói *brätsvo* mellé való állítása; a görögök és szlávok származásra nézve aránylag közel állanak; őseik még összetartoztak, miután Közép-Ázsia felvidékétől és indo-perzsa rokonaiktól elváltak volt; a *bratstvo* és a

¹⁾ Testvérek összekelésének eseteit a mondákban is találjuk; az istenek közt Saturaus és Bhea, Zeus és Hera; a legrégebb hőskorszak emberei közt Aelos fiai nővéreiket bírják feleségül; 1. *Wachsmuth*, id. m. II. 116. 1., hol ez utóbbiakat felemlítve, hozzá teszi: es ist hier an Dicaearchos Fragment, zu erinnern, nach welchen die Ehen unter den nächsten Verwandten die ältesten waren.

phratria szavak közti különbség, mondhatni, csak dialektikus; a bratsztvo tagjai is testvéreknek tekintik egymást s az teljesen úgy áll a montenegrói plemékhez, mint az ion phratria a phylékhez, ha nem tudjuk is a bratsztvok száma, minden plemében egyenlő-e.¹⁾ – Kétkedjünk-e, hogy a phratria tagjai egykor ugyanazon törvény alatt állottak, mely alatt a bratsztvo tagjai még maiglan – az exogamia törvénye alatt?

Meggyőződésem, hogy a vérközös csapatok, melyektől a görögök és nevezetesen az ionok származtak, eredetileg közösnejtűség mellett endogámok voltak (mint eredetileg minden exogámmá lett csoport), utóbb pedig exogámokká váltak, más csoporttal való összevegyülés mellett. Mielőtt ezen meggyőződés indokolásába bocsátkoznám, szükségesnek látszik itt röviden kijelenteni, hogy a genost, mely patrának (*πάτρα*) is mondatik, azonosnak tartom egy közös ősatya egyenes fiági leszármazású ivadékainak összegével, vagyis azzal, mit családnak szoktunk nevezni a szónak tágabb értelme szerint. A mit a Közép- és jelenkori Európában ez értelemben családnak neveznek, az közönségesen a nemesi, főnemesi vagy fejedelmi rangra emelkedett ősnék fiági ivadékait foglalja magában; a görög-latin ó-korban, nézetem szerint, azon nemesség megszerzése tette az egyént egy nevét viselő család alapítójává, melyet a közösnejtűség általánosságának korszakában épen a családalapítás ténye, egy patriarchális család alapítása foglalt magában. E nézet, melyet a görög és latin viszonyok analógiája mellett egyéb valószínűségi okok alapján később igazolni igyekezendek

¹⁾ Ez nem szükségképi; az irokéz törzsek egy részéből is több nemzetség hiányzik.

támogatást talál Dikaearchosnak byzanci Stephanos által megőrzött, a phratriáról szóló egy töredékében is, mely magyarázatom szerint arra mutat, hogy görögök följegyzéseiben, melyeket Dikaerchos használt, a nélkül, hogy azokat teljesen megértette volna, nyomai maradtak fenn a phratria egykori endogamiája és későbbi exogamiája emlékezetének. A Stephanos kérdéses töredékét jegyzetben ide iktatva, azt eredetiben ¹⁾ következőleg gondolom lefordítandónak:

»A patra (azaz genos), Dikaearchos szerint, egyike a közösség, a görögöknél előforduló három megjelenési alakjának, melyek nevei patra, phratria, phyle. Patrának hivatott ugyanis a második fejlődési fokra való átmenetnél az egyesek közt előbb fennálló rokonság, elneveztetvén az a genos legidősb és leghatalmasabb tagjának nevére ekkép: aeakidák, pelopidák stb. – A phratria név akkor keletkezett, midőn némelyek kezdték leányaikat férjhez adni más patrák tagjaihoz, mert azoknak, a kik ekkép kiadattak a patrából, ennek szentségeihez (azaz a közös isteni tisztelet-

¹⁾ Πάτρα εν των τριών τών παρ Ἰλλεσι κοινονίας ειδών, α δη γαλονμεν τιατραν, φρατριαν, φνλην. Ιικλη&η δε ττάτρα μεν εια την δευτέραν μετάβασιν ελ&όντων η κατά μοναα εκάατω πρότερον ούσα συγγένεια, άπο του πρεσ^υτάτου τε καϊ μάλιστα Ισχύσαντος εν τώ γένει την έπωνυμίαν έχουσα. Ον άντρόπον Αιακίδας η Πελοπίδας ἱποι τισ αν. Φατριαν (corr. πατριαν helyett) δέ συνέβη λέγισ&αι και φ,ρατριαν, επειδή τινεσ εἰσ έτέραν πάτραν (con., φράτραν helyett) εδίδοσαν Ὀνγατέρας εαυτών. Ου γαρ έτι τών πατριωτικών Ιερών ειχε κοινωνίαν η δο&εισα, αλλ¹¹ εἰσ την τοῦ λάβοντοΟ αυτήν συνετέλει πάτραν. ώστε πρότερον πό&οι της συνόδου γηνομένηα αδελφαισ συν αδελφό), έτερα τισ Ιεωών ειέθ'η κοινωνική συνοδό;, ην δε φρατριαν (corr. πατρ'ιαν helyett) ώνόμαζον. και πάλιν ώστε πάτρα μεν οηπερ ειπομεν εκ της αν-γγενείας τρόπον έγένετο jittx&Atara της (τοῖσ helyett) γονέων συν τέκνοισ, και τέκνων συν γογεσιν, φρατρία de εκ της τών αδελφών. (Wachsmuth-nál és C. Müller, Fragm. hist, graec. II. 238.)

liez) többé nem volt semmi közük, hanem annak patrájához tartoztak azontúl, ki az illetőt elnyerte. Míg annak előtte a nővérek összekelése a fivérrel (rokon) szereteten alapúig ezen újabb szövetség, mely phratriának nevezetett, a szent-ségek közösségére volt állapítva. És így míg a patra azon módon, mint mondtuk, képezetett leginkább a szülőknek a gyermekekkel s a gyermekeknek a szülőkkel való vérrokon-sága által, úgy a phratría leginkább a testvérek vérrokon-ságán alapult.«

Mielőtt ezen nehezen érthető s okvetlenül ferdítésetek tapasztalt feljegyzés elemzésébe bocsátkoznánk, czélszerűnek látszik tudomást venni annak a jeles hellenista Wachsmuth általi taglaltatásáról.

Dikaearchos a koinonia (közösség) gyökerét három fokozatban igyekszik előtűntetni, a családban valótól az államban való egyesülésig. Mintegy követelményekép állít fel egy eredeti egyszerű viszonyt, egy magános léteit, *η κατά μόναν* stb. Itt hallgatagon a házasság van értve. ... A legközelebbi fokozat (*δευτέρα μετάβασις*, szószerint második átmenet) Dikaearchos felfogásában, az atya és gyermekek közti viszony. Ezt folytatásában úgy fogja fel, mint önmagán belül kifejlődő nemzedék-sort, melynek egyes tagjai mind ugyanazon ösatyára vannak vonatkoztatva s mely innen patrának neveztetik és patronymikus módon (vagyis atyáról vett névvel) – mint Aeakidák stb. jelöltetik. Ez egyez a nyelvszokással, így Homérnál II. 13. 354. Zeusról és Poseidonról amphoteroisin hómon genos es ia patre, mihez a kisebb scholiastokban megjegyztetik: *ek ton autou patros*.«

Ezek után hivatkozik Buttmannak a berlini tud. akadémia 1818. évi értekezései közt megjelent iratára, melynek

tárgya a Dikaearchos-féle töredék és mely számomra, fájdalom, hozzájárulható nem volt, aztán folytatja:

»A nézet konsekuensiáihoz tartozik, házasságkötések föltételezése a vérrokonok körén belül, olyanok közt, kiknek közös ősük Tan, tehát legelsőben testvérek közt.«

Itt már most Dikaearchosnak egy második nézete járul az előbbihez. Ő ugyanis nem csupán a nemzetség kiterjeszkedését leágazó vonalban tartja szem előtt, hanem egyszersemind a köteléket is, mely a házasságnak alapjául szolgált; a házasságot ugyanis nem úgy fogja fel, a mennyiben az köteléket hoz létre, hanem úgy, mint ha az megkötetésére és mintegy állandóságának kezességéül, egy azt biztosító felsőbb viszonyt igényelne. Ilyet képez szerinte egyes családok (patrai) életében, vagyis az ő három fejlődési fokozata elsejében a vérrokonság. Ezzel egyesül mint szellemi tényező a patra tagjainak az atyai szentségek általi összekapcsolatása, de ez csupán mint kísérő, nem mint jellemző momentum.

Ellenben nem közös ősatyától származik, nem a vérrokonságon belül való leszármazáson alapú és nem egyformán ugyanazon családi szentélyhez kapcsolódik leszármazása folytán a phratría, Dikaearchos felfogásában. Itt nem az egy kezdőponttól leszármazó vonal tekintetik már, hanem az egymás mellett fennálló patrának egymásba való átmenetei, ¹⁾ midőn t. i. egyik patra tagjai leányaikat más patrák társaihoz nőül menni engedték. Miután itt aztán a férj és feleség közti szövetség már nem található biztosítékát házas felek vérrokonságában, a társadalmi viszonyok

¹⁾ Világosabban mondhatnók; verők összevegyülése.

fejlődésének ezen második fokozatán föltételkép és kötelék alkotó elvkép a vallási szempont lép előtérbe.«¹⁾

Wachsmuthnak bár szellemdús fejtegetése az olyanyyra homályos tárgyat nem képes valóban megvilágosítani, mindamellettt néhány pontot kellő világításba helyez; ezek 1. hogy a patrát Dikaearchos úgy ismerte, mint olyan egyének összegét, kik atyai ágon²⁾ egy közös őstre vezették vissza leszármazásukat; 2. hogy a legősibb állapotban testvérek közti házasságot szabályul föltételez, mert a patra mindig egy atyával kezdődik, kinek gyermekei, ha a patrán belül köthetni csak házasságot, kizárólagosan egymásra vannak utalva; 3. hogy a phratría intézményét a testvérek közti házasságnak más általi felváltásával hozza kapcsolatba. – Ezen pontok elegendőleg világosak és Dikaearchos textusának csonkításai daczára, egész biztosan kitűnik, hogy ő a phratría keletkezését úgy képzelte, miszerint addig elküiönözve élt családok, melyek tagjai addig a vérrokonok körén belül házasodtak, utóbb keresztbe házasság által összeköttetésbe jutottak egymással. – Wachsmuth felfogása arról, mit Dikaearchos gondolt, helyes lehet egészben is, de a tudományos haszon ebből igen csekély, mert Dikaearchos helyes, de töredékes értesülést téves elmélkedéssel vegyített. Följegyzése csak az által nyerhet értéket, ha sike-

¹⁾ *Wachsmuth* id. m. I. k. 801. 1., hol Buttmann nézetét tárgyalva: Zur Consequenz der Ansicht gehörte die Annahme der Ehevereine innerhalb des Kreises der Blutsverwandschaft, zwischen solchen, die einen gemeinschaftlichen Stammvater haben, also zunächst zwischen Bruder und Schwester.

²⁾ L. Herodotot is I. 143. és III. 75., hol *πατρίη* (*πάτρα* helyett) alatt egyenes fiági ősök sora értetik, u. m.: miletusí Hekataeus leszármazása 16. ízben egy istentől és Kyrosé Achamenestől,

rill elválasztani az értesülést, mely alapú szolgál, annak általa való értelmezésétől. Ennek lehetőségét megadják az őskori fejlődés menete iránt szerzett tapasztalatok.

Dikaearchos, nézetem szerint, előtálalta az adatot, hogy fivér és nővér egykor szabályszerűleg úgy is állottak egymáshoz, mint férj és feleség; előtálalta továbbá, hogy ez megszűnt, hogy a nővérnek más vérbeli férfival, a fivérnek más vérbeli nővel való egyesülése, addig egymástól idegen társadalmi csoportok közt kapcsolatot hozott létre, melynek folytán azon csoportokból, mint részekből, nagyobb társadalmi egységek alakultak meg. Ezeket szavai határozottan föltételezik és ezek a valót képezik abból, a mit mond. Miután pedig a genost vagy patrát ismerte, mint a görög társadalmak kisebb alkotó részét és tudta, hogy a patra kezdete egyes család volt, hogy következésképp csirájában csak szülőkből s gyermekeikből s illetőleg testvérekből állott, míg másrészt nem tudta, hogy a testvériség fogalma régente sokkal tágabb volt, részletesebb értesülés hiányában, azon tévútra kellett jutnia, hogy azon legkezdetlegesebb társadalmi csoport, melynek tagjai, fivérek és nővérek s egyszersmind férj és feleség voltak, nem lehetett más, mint a patra s illetőleg az ennek csiráját rejtő patriarchai család. A patrán felül pedig mint kiterjedtebb társadalmi képlet a phratría állván, felfogása szerint, szükségkép ez volt azon szövettség, mely több patra egymáshoz közeledése folytán létrejött, midőn testvérek többé nem egymással, hanem idegenekkel keltek össze. – Lehetetlen fogalmat alkotnunk róla, hogy a forrás, melyet Dikaearchos követett, miképp adta elő a dolgot, de másrészt a közölt értesülés megmáshatlan részei és a fejlődés rendes menete összevetésének nyomán biztosnak tekinthető, hogy azon értesülés alapját a következő

tény képezte: a legkezdetlegesebb társadalmi egységben, a csupán egymással vérrokon tagok csapatjában az ugyanegy nemzedékhez tartozók, a mellett, hogy magokban foglalták a fogalmaink szerinti testvéreket, mindannyian testvéreknek, egyszersmind pedig különbség nélkül férj és feleségnek is tekintették egymást, az ezen nemzedékhez tartozó nők szülőit pedig közös gyermekeiknek.¹⁾ Ez állapotot felváltotta egy másik, midőn azok, kik testvérnek nevezték egymást, már megszűntek férj és feleség lenni, és más csoportnak, egynek vagy többnek tagjaival léptek közösségi vagy magán házasságra, mi által ezen csoportok közt kötelék jött létre, mely egy törzsszé való összeolvadásukat utóbb létrehozta. Dikaearchos felfogásában a csoport, melynek tagjai testvérházasságban éltek, nem lehetett más, mint a patra, mert testvérek szükségkép ugyanegy patrához tartoztak, a testvér szót a polgárisult népeknél szokásos értelemben fogva fel. Valósággal azonban az eredetileg endogám phratría volt az, mely utóbb exogámmá lett, mi által előkészítettett a vérrokonságba jutó phatriáknak egy társadalmi egységgé való összeolvadása.

Phratór tehát a phratórral egy nemzedékhez tartozó törzsbeli nőknek, az endogámia korszakában, nem csupán fivérét, hanem férjét is jelezte, a mivel egyez, hogy az indoeurópai nyelvekben fivért jelentő szavak közös gyökére megy vissza a szanszkritban férjet jelentő egyik szó is.²⁾

¹⁾ Lehetőnek tartom, hogy Plato eszményi állama állapotainak eszméjét ugyanazon emlékekből merítette, melyek, talán már tökéletlenebb alakban, Dikaearchosnak is szemei elé kerültek. Plato államát athéneinek nevezi.

²⁾ L. II. k. 193. 1. bratha (fivér) és bhartr (férj) gyökének közösségéről *Curtius* nyomán.

Görögben a valódi fivér jelzésére, midőn szükségesnek látták ezt a kollaterálisoktól megkülönböztetni, önállón a rokon nyelvektől, új gyökszó keletkezett, melynek nőnemű formája a nővért, a valódit, jelzi. Szükségkép kellett léteznie a rokon nyelvek megfelelő szavaival azonos eredetű szónak a nővér jelzésére görögben is, melyet a plirator szóval együtt váltott fel adelphos adelphé, a mely szó eredetileg kollaterális nővért s a phrator analógiája szerint feleséget jelentett volna. Boss Lajos német nyelvtudós nézete szerint oar (*paq*) vagy ór (ὠρ), mely görögül társnőt és feleséget jelent, egy eredetű a latin soror-ral;¹⁾ a sziszegő hangnak elejtése a görögben gyakori és különösen nagy azon szavak száma, melyekben a megfelelő latin szó kezdő »s« betűjét görögben spiritus asper váltja fel; ennek lenisszé változása pedig igen könnyű s az új-görögöknél általános; egyébiránt az ó-görögben is nem egy példája van, hogy a latinban fenmaradt s-et sp. lenis váltja fel. A forma, melyben »soror« a spanyolban fenmaradt, »sor«²⁾ csak a kezdő »s« által különbözik ὠρ-tól s a francia soeur is közel áll hozzá. – Midőn tehát az exogamia keletkezését követve, a magánházasság kifejlődött s a valódi nővér jelzésére külön szó keletkezett, míg a phratriabeli nők kölcsönös viszonyának jelzése a szokásból kiment³⁾ – az ὠρ szó eredeti jelentőségeinek egyikét: feleség, társnő, tartotta meg.

¹⁾ Boss, Italiker und Gräken. Halle, 1858. pag. 4. 30. 31. és 80.

²⁾ Női szerzet-rend tagjának czíme, mint Frey (fráterből) az egyházi rendek fitagjaié, míg fivér, nővér: hermano, hermana, germanusból.

³⁾ A phratria nőtagjainak jelzésére nem találunk használatban szót; phrator csak a fitagot jelzi; a nőknek ilyenekül való jelzésére, a magáncsaládba, a ház magányába való visszavonulásuk mellett, többé alkalom és szükség nem volt.

Az ion törzseken kívül phratriák említetnek thessaloknál és boeotoknál;¹⁾ Homer fennidézett szavaiból következtethető volna, hogy a görög törzseknél általános volt ez intézmény; a dórokról azonban, kikre Homer figyelme nem igen terjedt ki,²⁾ tudjuk, hogy ily név alatt az nálók nem létezett.

Mindezen föltételezésekben benfoglaltatik azon egy, hogy a görögök ősei is közösnejliségben éltek. Ez a dicső nemzet némely bámulóinál talán megütközést fog kelteni, melynek kapcsán fölmerülend a kérdés, hogy van-e valami a görögök emlékeiben, mi erre jogosít? Hiszszük ugyan az emberi nem egységét, egyetemben alacsony kezdetével s magasra feltörekvásával, hiszszük ennél fogva, hogy – bár a magas fokokat az emberi nemnek nem minden ágai érik el – az alsóbb fokokon e nem közös ősei átmentek; de nem szükség itt erre hivatkoznunk. A dór nemzet azon részét illetve, mely a spártai államot alkotta s mely az ősi szokás fenntartását, az egy időponpon elért fejlődési fok állandósításának elvét állami léte alapjául állította fel, a spártaiakat illetve, nagyon is kevés volna azt mondani, hogy nálók a történeti korszakig nyomai maradtak a közösnejliségnek. A dórok sokkal ódonabb nép voltak az ionoknál, vagy más szavakkal, ők fejlődésükben talán többel mint egy évezred felével el voltak maradva amazokhoz képest. Környezetök befolyása a példa által siettette haladásukat, utóbb kiegyenlítette azon különbséget. Ha a többi görögöknél a nyomok aránylag gyérek, ez csak annak tudandó be, hogy a történeti idők kezdetén sokkal előbbre voltak, mint a dórok.

¹⁾ *Wachsmuth* id. m. I. 372.

²⁾ Korában még ellenséges, idegen eleműi tűnhettek fel a műveltebb törzsek közt, kiket ősi lakhelyeikből erőszakosan kibolygattak.

Az első fejezetben érintettük a mondákat, melyek szerint Attika népe egy bizonyos korszakig, mely Kekrops nevével jeleztetik – a házasság kötelékét s az atyaság fogalmát nélkülözötte volna, a mikor a gyermekek anyjuk után nevezettek. A monda azzal, mire a kezdetleges népek körüli való tapasztalások utalnak, annyira egyezik s a későbbi görögök eszmejárásával annyira ellenkezik, hogy épen ez által figyelemre méltó tanúságot képez. Azért nem gondolom feleslegesnek e helyen egész kitérjedésekben idézni azon passzusokat.

Az Atbenaeos által idézett Kleárchus szerint »Athénében először Kekrops fűzött össze egyes nőt egyes férfival, féktelen lévén annak előtte a két nem viszonya és közösnejség uralkodván; ezért Kekropsot kéttermészetűnek vélték, minthogy addig az emberek – a sokaság közössége miatt – nem ismertek atyát.«¹⁾

Kevés különbséggel ugyan azt írja Eustathius (ad. Hom. II. VI. 491.): »Házasság életet és menyekzőket Athénében első Kekrops hozott be, a mely okból, mondja Charax, Kekropsot két-természetűnek is nevezték, mert általa, a házasság feltalálása folytán, tanultak meg az emberek törvényesen, azaz kettőtől születni.«²⁾

Cedrenus végre forrásai nyomán az eddigiek által

¹⁾ *Ἐν δὲ Ἀθηναίῳ τῷ πρώτῳ κέκροισ μίαν ἐνὶ ἐξενξεν, ἀνέδην τοῦ ἰσχυρότερον οὐσων τῶν συνόδων, καὶ κοινογαμίων ὄντων. Αἰὸ καὶ ἐδοξέ τιναν διφυῆσ νομισχτῆναι οὐκ εἰδοτῶν τῶν ἡρότερον δια το πηλῆξος τῶν πιατέρα.* (Fragm. hist. graec. II. 319.)

²⁾ *Γάμουσ γαρ καὶ νμεναίους ἐν Ἀθηναίᾳ πρότον ἀχ&ίην νπο Κέκροτι&σ, ο&εν καὶ διφυῆ τῶν Κέκροττα λέγεα&αὶ ο Χάραξ φησὶν, διό τι το νομίμωα ἐκ δυοῖν φῦεσ&αι δι αὐτόν ἐήγνων οὶ ἀν&ρωϊῶν του γάμου ἐνρέσει.* (Fragm. hist. graec. III. 638.)

Kekropsnak tulajdonított érdemet Erichthoniosra ruházza,¹⁾ a ki »törvényt hozott, mely szerint a nők, a míg még szüzek, tartoznak valamely férfival házasságra lépni, a ki erre hajlandó és azontúl a halálig nem szabad más iránt bizalmasnak lenniök; mert addig különbséget nem téve éltek, összevegyülve, a hogy az alkalom adta és kényök szerint ismét széjjel menve, úgy, hogy nem lehetett tudni, kinek ki legyen atyja, a vegyes élet által fattyúvá, barmok módja szerint, tétetvén a származás.«²⁾

Figyelmet érdemel a két előbbeni idézetben a *διφνησ* szó, melyet ott két-természetűvel adtunk vissza; úgy látszik, hogy annak Kekropsra való alkalmazása igen elterjedt volt a görögöknél, a nélkül, hogy adott magyarázatáról hasonló lehetne mondani; Joannes Antiochenus Kekrops szerfelett nagy termetére magyarázza, noha a házasságnak általa való megállapításáról (*ενομοτε ὕηοε γυναιζαα εκδιδοῦ&αι ανδρι I'ρι, πρότερου ὑηριβῶα μιννμεναῦ*) ő is tud; egy más görög író az állítólagos egiptomi eredetre s későbbi göröggé váltára magyarázza. Azonban kétségtelenül a Clearchus és Eustáthios felfogása a valódi. A szó »kettős növésű« vagy »kétszer nőtt«-tel is fordítható volna (mert *τφιῆφα* = nőni teremni, honnan *ίρβαλα* természet) és *jelentőségében, nézetem szerint, megfelel az ó-ind dvidzsa vagy kétszerszülött-*

¹⁾ A byzanci íróknak számos olyan emléke az ó-görög irodalomnak állott rendelkezésekre, mely számunkra elveszett.

²⁾ *Ἄομο&ετῆι γυναικασ ετο Λαζιῖνουο οῦσασ 'ενι αρδρί τῶ βουλομένο} γαμεῖσ&αι καῖ μηδενῖ αλλω εῶσ &ανάτον τίοοσανέχειν. εωσ γαρ αῦτοῦ αδναφόροισ εζμ καιοον μιννμενον καῖ αντα οτε ΣονΧονται δι,αΖωριζόμενοι, ῶα αδηλον εῖναι τία αν εῖη του του πατήρ, κτηνών τρότιον νῦ&ενομένου του γένουα τη Ιτιμίζια. (Georgii Cedreni Historiarum Compendium pag. 82.)*

nek, mely szintén a két szülőtől való származásnak jelzése. melynek eredetét a görög monda Kekrops nevéhez csatolja. Mint leplezetlen megállapítása az őskori állapotoknak, ezen attikai hagyomány meglehetősen elszigetelten áll a görögök mondái közt. De e mondák szépítő fátyola alatt valóban sokasága rejlik olyan vonásoknak, melyek helyesen felfogva, igazolják amazt. A hőskori mondák napirenden levőknek tüntetik fel a törvénytelen, azaz házasságon kívüli, valamint a házasságtörésben való születéseket. A görögöknek a törvénytelen s illetőleg a hajadon által születtnek jelölésére többféle kifejezésök volt; ezek közül régi időben leggyakrabban használták a *parthenias*, *parthenios* vagy *parthenes* szót, mely szó szerint szüztől valót, szüzfít jelent¹⁾ s előfordul Homernál, valamint későbbieknél. *Τησ δ'ετέρησ Ἐνδωροβ Αρειοσ ηγεμόνευεν παρ&ενοιω, τον έτικτε χορω ζάλη Ποδομελη, Φνλατωσ {τηγάτηρ;* a következőt (csapatot) harczias Eudoros parthenius vezette, a kit még a szüzek karában²⁾ szült szép Polymele, Phylas leánya.« (Ilias-XYI. 180.) Atyjául Hermes említettik. A közvetlenül megelőző sorokban, a csapatvezetők felsorolásában, Menesthios. neveztetik, kit Spercheios folyam-istentől szült Pelens leánya, a szép Polydora,³⁾ de kit partheniusnak mindamellett;

¹⁾ Aristarchos szerint ugyanannyit jelent, mint *skotios*, házasságon kívül születt (skotos-ból, mi homályt, árnyékot jelent, tehát homályos születésű); ezeken kívül *nothós*, *spartos* (elvetett magból), *ajjator* (atyátlan) stb. kifejezések fordulnak elő.

²⁾ Müller *Otfr.* értelmezése szerint: Sie geben ihm in Chor., der Agele der Jungfrauen noch angehörig. (Dorier II. 279.)
s) Ilias, XVI. 172.:

*Μενε&ίωσ αίλω&ωρηζ
Τῖόσ ΣπεοΧειοῖο Ανε τεοσ ιτοταμοῖο*

nem nevez Homer, hihetőleg azért, mivel – mint hozzáteszi – őt Boros fiának nevezték, ki anyját feleségül vette, roppant menyasszonyi ajándékokat adva. Achilles őt dandárvezetője közül tehát kettőt istenség nemzett anyáik férjesülése előtt. A mythikus korszak partheniusainak atyjakép mindig egy isten szerepel s ilyen istenfiai hemzsegnek a görög mondákban. Azokban, melyek Argosra, az államok egyik legrégebbjére nézve helyettesítik a régi történetet, Phoroneus kezdi meg a sort, ki a hagyomány szerint első egyesítette az addig elkülönzöttek élő embereket társas kötelék által, Phoroneus az Inachos fiának mondatik, vagyis egy folyam fiának. Phoroneusnak Teledike nympa Apist és Mobét szüli; Apist, ki atyja után uralkodik, nővérenek fia Argos követi, a kit Zeus nemzett. Inachosnak, Phoroneus atyjának azonban leánya is volt, Io, a ki Egiptomban Zeustól két fiat szült, Danaost és Aegyptost; amannak 50 leánya, ennek 50 fia van, kik nőül kérik amazokat; a Danaos leányainak azonban legyőzhetlen ellenszenvők van a férjesülés ellen, melyet atyjok helyesel. Hogy kérőiktől meneküljenek, kiket utóbb meg is ölnek, Egiptomból Argosba jönnek, hol rokonuk, Glelanor uralkodik, ki azon Argostói a Niobe és Zeus fiától származik. Miután Danaos Io nőági jogán követte G-elanort az uralomban, utána leánya, Hypermnestra, férjére Lynkeusra, az Aegyptos fiára megy az át, az egyetlenre ennek fiai közül, kit menyasszonya megkímélt. Lynkeust fia s fiági unokái követik. Ezek egyikének, Akrisiosnak leánya Danaé Zeustól szüli Perseust; ennek fiági

*Ὀν τέκε Πηλήϊος & υἱάτηρ κάλη Πολυδῶρη
ΣίχερΧειῶ ἀκάμωι γυνή & εἰ εὐνηθεισα
Αὐταρ ἐπικλησιν Βῶρω Περιηρεσα υἱ
Ο: ὕ' αναφανδόν ΟΤCVLS, πόρων αφερείσια εδνά.*

ivadékai két nemzedék után ismét kivesznek, de nőágon tovább virágzanak Heraklesnek utódaiban, a kit Perseus unokájának, Alkménének nemzett ismét Zeus, a nász éjjelén, mely őt Perseus másik unokájával, Amphytrionnal egyesítette. E hosszú leszármazásban a fiág minduntalan megszakad; négyszer lép közbe a nőági verség és mindannyiszor a nőágon őseihez csatlakozó fiúnak atyja Zeus. Az athénei királyok hagyományos névsorában is feltűnő, hogy aránylag mily ritkán követi a fiú atyját. Az első királyt Pausanias Aktaiosnak nevezi; őt Kekrops követi, a kiről mondatik, hogy amannak egyik leányát birta nőül. Ennek egy fia ugyan volt, de a monda gyermektelenül hagyja ezt elhalni; ellenben leányai istenektől szülnek és pedig Aglauros Arestől Alkippét, Apollodor szerint, míg a Keryxök athénei családja azt állította, hogy ősatyja, Keryx, ugyancsak Aglaurosnak Hermestől született fia volt.¹⁾ Ugyancsak Hermestől szüli Kekrops másik leánya Herse, Kephalost. Kekrops után Kranaos uralkodott, ki, hogy annak rokona lett volna, nem említetik; Kranaost veje, Amphytrión, fosztotta meg az uralomtól, ezt pedig Erichthonios, kinek szülői, az egyik monda szerint, nem voltak emberek, atyja Hephaistos, anyja pedig a föld lévén.²⁾ Utána, egyik elbeszélés szerint, több nemzedéken át atyát fiú követ, u. m.: Erichthonios Pandion, ezt Erechtheus, ezt egy második Kekrops, kit ismét egy második Pandion követ, a ki fiául nevezetik, Aegeus, a Theseus atyja. Itt hatszor egymásután követné atyát fia; azonban e névsornak más adatok

¹⁾ Pausanias I. 38. 3.

²⁾ Id. li. I. 2. 6., továbbá Apollodor, III. 14. 6. Egymás, szintén ApoUodornál említett monda szerint pedig Attbis a Kranaos leánya szülte volna őt Hephaistostól.

ellentmondanak: Erichthonios és Erechtheus (ez is a föld szülöttének neveztetik) egy személynek látszanak, Kekrops és Pandion meg vannak kettőztetve, Aegeus pedig, ha egy helyen úgy szerepel, mint Pandion fia, másutt a Poseidonének neveztetik; és szintúgy Theseus is, az Aegeus állítólagos fia. A fennebbi leszármazási sorozattal ellenkező mondatok között azonban legfontosabb az, mely szerint Erechtheus után az uralom nőágra száll, előbb Erechtheus leányára, Kreusára s ennek férjére, Xuthosra, aztán Ionra, kit Kreusa Apollótól szült leány korában. Ezen monda kiváló figyelmet érdemel azért, mivel Ion, kitől az ion nemzet nevét eredeztette, e körülménynél fogva fontosabbnak tűnik fel egyél) mythikus egyéneknél s azért is, mivel az ő születésével hozatik összefüggésbe Apolló patróos tisztelete, mely az athénei genosokat jellemzé.

Istenfiakkal a görög mytkosban minden lépten-nyomon találkozunk, és elég gyakori jelenség, hogy az ilyen származású egyén anyai (földi) nagyatyja törvényes követőjéül tűnik fel, mint Perseus és mások. Nisost, Megara királyát veje követi, a ki Poseidon s egy földi hajadon fia. Protogeneia, a Deukalion leánya, Zeustól szüli Aethliost, Bellerophon a Poseidon fia, Aeropos arkádiai herost Aerope szülte a harcok istenétől; Chthonophyle Hermestől szüli Polybost, ki Sikyon uralmában anyai nagyatyját követi: utána négy király következik, kik sem ő vele, sem egymással rokonságban nincsenek; az utolsó Zeuxippos, Apollónak s egy nymphának fia; utána Heraklidák következnek. Aeolos leánya Poseidontól szüli Epopeust és Aloeust; utóbbi nőül veszi Iphimedeát, ki azonban ismét Poseidontól szüli Otost és Ephialtest. Eleios, Elis eponymusa, Poseidonnak és Eurypylének fia; Opos lokrisi heros Zeusnak, és egy ko-

rabbi Opos leányának fia. Deionike Arestől szülte Evenost és Thestiost. Poseidonnak fia Alopétól volt Hippotlioon ki után egyike az athénei Kleisthenes-féle törzseknek neveztetett,

Phlaysia eponymusa, Phlias fia Bakkhusnak és Araithyreának, az Aras leányának, a ki után az országot előbb Arantiának Mvták; Araithyreának fivére Aoris volt s ezt, anyai nagybátyját, követte Phlias a hajadonfi az uralomban. ¹⁾ Orchomenos vidékének első fejedelméül Andreus említetik, a Peneios folyó fia; őt Eteokles követte, a ki amannak felesége szült a Kephisos folyótól; ezt Phleggas követte, a ki neki nem volt rokona, hanem Chrysének és a hadistennek volt fia; ennek sem lévén gyermeke, őt a Chryse nővérének, Chrysogeneiának Poseidontól szült fia, Chryses követi; csak ennek fia végre az eponymus, Minyas, ki után a vidék népe minyusoknak neveztetett.

Eleuthert Apollótól szülte Aithusa, a ki maga Poseidon leánya volt. Elisi heros Narkäost Physkoa szülte Dionysustól. Askalaphos és Jalmenos Astyochének fiai, ki Arestől szülte azokat. A molionidák, noha atyjok, Aktor, ismeretes, anyjok Molione után neveztetnek.

Troizene királyai közt első volt Oros; ezt leányától, Leistől való unokája Althepos követte, akit állítólag Poseidon nemzett. Ennek utódául Sáron említetik, kinek eldédével való rokonságáról nincs szó. Utána hézag van az uralkodók sorozatában, majd Hyperes és Anthas következnek, Alkyonének fiai a tenger istenétől; ezeket az egyiknek fia Aéthios követi, ezt azonban ismét idegen, Pittheus; ennek örököse Theseus, a kit Pittheus leánya Aithra szült Posei-

¹⁾ *Tansanias* II. 12. 3.

dontól.¹⁾ A sikyoni királyok sora is több ízben nőági örökösödést mutat s az anyjok után örökösödők párszor itt is istenek fiai.²⁾

Az a körülmény, hogy oly gyakran örökösödik fiú helyett a nővértől való kis-öcs, vagy a leánytól való unoka, mely utóbbi, véleményem szerint, többnyire szintén nővéri kis-öcsöt rejt magában³⁾ – némely görögöt is meglepett, lm egy eset, melyet Pausaniasnál olvasunk. Az argosi Phoroneust, a monda szerint, vagy közvetlenül vagy közvetve, fia Apis után Argos követi, Niobének, a Phoroneus leányának és Apis nővérének fia. Troizeni hagyomány szerint oda bevándorolt volna egykor Phoroneusnak egy fia Europs. Ezt azonban – Pausanias tanúsága szerint – egy troizeni író, Herophanes, törvénytelen gyermeknek tartja, mert nem szállhatott volna az uralom a Niobe fiára, a Phoroneus leányától való unokájára, ha Phoroneusnak törvényes fia lett volna. Ha tudomása lett volna e kritikusnak a kis-öcsi örökjog létezéséről, valószínűleg ebben látta volna a magyarázatot s nem Europs törvénytelen születésében, mert más-sal Argos sem dicsekedhetett. Pausanias, ellentétben Herophanessel, még furcsább meggyőződést nyilvánít, mint ez; szerinte Argos azért örökölt, mivel Zeus fia volt. A görögök természetellenesnek vélhették, hogy mythosukban fiak oly gyakran hiányoznak és talán olykor költöttek ilyeneket, a kiknek azonban utóbb gyermektelenül kellett atyjok előtt

¹⁾ Paus. II. 30.

²⁾ Id. h. II. 5. 6. és 7. 1.

³⁾ Mindkettőnek elnevezése görögben ugyanaz: *ὑψαίριδος* innen eredhet, hogy a mythikus dinasztiákban a nővér fia helyett gyakran a leány fia vezetetik be, a hol nőági örökösödés eseteivel találkozunk.

elhalniok, mivel az utóbbi nővére fiának successiója még sem tagadtatott el. így Alkmene fivéreinek is el kell vesznük, liogy Alkmone legyen az, ki megszüli a perseidák örökösét.

Talán már több is a kellónél, a mit e részben tettünk és mindenesetre fárasztó volna mindazokat felsorolni, a kik a görög mondában mint istenek és földi nők fiai, azaz mint házasságon kívül születtek szerepelnek. Csak azok közül nevezünk meg még néhányat, kiktől híres családok származtatták magokat. Aeakoszhoz Zeus és Aegina fiához kötötte leszármazási fáját, amannak két fián, Peleuson és Telamonon át az aeakidák híres családja, mely magában foglalta Epirus királyait, kik Achillest, a Peleus fiát, tartották ősüknek, a cyprusi Salamis királyait, mint Teukrosnak ivadékait és végre azon athénei eupatrida családot, melyhez a két Miltiades, a két Kimon, ¹⁾ Thukydides a

¹⁾ *Herodot* VI. 35. és *Pausanias* II. 29. 2. Itt ki kell igazítanom Pustel de Coulanges egy tévedését, minthogy ellenkezik a köztudomással, a mit itt felhozok; a nevezett különben jeles tudományú író a marathoni hőst lakiadának nevezi s ez alapon az athénei genosok közt lakiadákat sorol fel. Miltiadest Herodot és Pausanias egyhangúlag Aeakostól és ennek anyjától, Aeginától származtatják. Lakiadák családja pedig Athénében nem létezett. Miltiades, igaz, hogy »lakiades«-xtek neveztetik, úgy, mint Thukydides halimusiosnak (*Plutarch*, Miltiadesben és Kimonhan IV.), ez azonban a demost (községet vagy közigazgatási kerületet) jelzi, a melyhez tartozott és melyet szintén és pedig gyakrabban, mint a genost (mely aristokratikus megkülönböztetés volt) szokás volt a név és atya név iitán kitenni. A lakiadok demosa az Oineis területi törzsben feküdt (*Fragin. Hist. graec. II. 358.* és *Pausan. I. 37. 2.*) és Lakios heros nevére neveztetett. Miltiades és Alkibiades rokonságára nézve megjegyzendő, hogy az úgy látszik, nagyon távoli volt, mert amaz Ajaxnak Philaios nevű (*Herod. id. h.*) ez pedig ugyanannak Eurysakes nevű (*Plut. Alkib. I.*) fiaitól lesznek

történetíró és Alkibiades¹⁾ tartoztak, mint a telamoni Ajax ivadékai. Négy athénei család Neleusra vezeti vissza törzsét, a ki Peliassal együtt Poseidontól született fia volt Tyrónak, a Salmoneus leányának. Neleus fiai voltak Nestor és Peryklimenos. Utóbbinak dédunokája volt Melanthos, ki athénei királylyá lett s kinek fia Kodros volt; ez utóbbinak fia Medon után nevezte magát a Medontidák családjá, melyhez Solon tartozott. Nestor három fiától három család eredt? u. m.: az Alkmaeonidák, kikhez tartoztak Megakles, Alkmaeon, a nagy reformátor Kleisthenes, Ariphton, ki Tanagránál mint az athéneiek vezére esett el, a mykalei győztes Xanthippos és fia, kinek dicsősége atyjáét felülmúlja, Perikies; továbbá a paeonidák és a pisisztrátidák.²⁾ E négy család közösen viselte a Neleidák nevét. Az athénei Eumolpidák őse Eumolpos, Poseidon és Chione fia volt s ez utóbbi is Oreithyia szülte Boreastól. Egy más eupatrida család (Kerykes) őse, Keryx, az eumolpidák állítása szerint Eumolposnak egyik fia volt, de a kerykek magok azt tartották, hogy Aglauros a Kekrops leánya szülte őt Hermes-

származtatva. Egyébiránt Pausaniasnak egy adata szerint (I. 35. 2.) Philaios, a ki átadta Salamist az atheneieknek és athénei polgárrá lett, fia volt Eurysakesnek, Ajaxnak pedig unokája; ha ez a helyes verzió, úgy később is válhattak szét amazok családágai.

¹⁾ *Plutarch*, *Vitae*, Kimon IV. és Alkibiades I.

²⁾ A neleidák különböző ágaira nézve I. különösen *Herodot* V. 65. Feltűnő, hogy Pausanias, ki a Melanthos ivadékai s az Alkmaeonidák és Paionidák származását ismeri, kijelenti, hogy Peisistratosról, Peisistratos fiáról, Nestor unokájáról nem tudja, hogy hová költözött Pylosból; ez feltűnő különösen, mivel Herodotot kétségbevonhatlanul ismeri, a ki Peisistratosnak, Athéné urának ősekép említi a Nestor-hasonnevű fiát. Kétségteljesen Herodot ez állításában nem táplál Pausanias; ezt ő másképp fejezné ki.

tői.¹⁾ Az amynandridák (szintén athénei eupatridák) úgy látszik, Kekropsot tisztelték mint őüket.²⁾ A jamidák, az elisi látnokok családja, Jamostól erednek, kinek földi anyja Evadne volt, míg égi atyjául Apollo említetik. Ugyanennek és egy halandó leánynak fia volt Asklepios (Aesculap) is, ki utóbb maga is az istenek sorába emeltetett és a kihez számos, az asklepiadok neve alatt Görögország minden részében elszórva élő család kötötte leszármazási fáját. Miletoszi Hekataeos, ki Herodotos előtt irt népek történeteiről és erkölceiről, fiági leszármazását tizenhatodik ízben kötötte egy istenhez. Tizenöt nemzedék, a görögök számítása szerint, öt század. Ötszáz év az ötödik században Hekataeos előtt, az akkori görögök szemében, homályos ó-korba vitt vissza, melyből csak mondák és mesék jutottak rajok, oly régi idő, melyről fel lehetett tenni, hogy csodák történtek s többi közt istenek jártak a földön. Az egyiptomi papok számára azonban – kiknek Hekataeos családfáját elbeszélte – öt százados múlt történeti korszakuknak újabb részéhez tartozott; írott évkönyveik évezredekre mentek vissza s isteneknek földön való megjelenéséről semmit nem tartalmaztak; azért tudtul is adták Hekataeosnak, hogy genealógiáját nem tarthatják helyesnek.³⁾ Rajok nézve a történet

¹⁾ Paus. IV. 8. 1. és *Hesychius* V. Kerykes. Az Eumolpidák és Kerykek egyébiránt nagyon valószínűleg külön szakadt ágai egy eredeti genosnak, mint következtethető azon közös kiváltságukból, hogy a négy *επιμελήτης των μυσταίων* közül egy-egy e családokból választott mindig. *Aristoteles* Rep. Athen. Fragm. hist. gr. II. 114.

²⁾ *Fustel de Coulanges* határozottan állítja, noha azt hiszem, nincs erre egyéb adata annál, melyről nekünk is tudomásunk van. hogy t. i. egy az amynandridákra vonatkozó feliratban ezen »genos«-nak egyéb tisztviselői közt említve van a Kekrops papja is.

³⁾ *Herodot* II. 143.

előtti korszak sokkal hátrább feküdt a múltban (ha nem is tizenegyezer évvel, mint Herodotnál áll), habár az ő felfogásukban is oly korszak volt az, midőn istenek laktak a földön.

A görögök szemében is csak a ködös régen múlt parthenusai voltak istenfiak; a későbbiek így meg nem tiszteltettek. Spartában, mely az őskori nő- és vagyonközösség oly számos és csalbatlan emlékét áthozta a történeti korba, mint élő szokást, Spartában még a messenei háborúk idejében oly nagy számmal léteztek parthenusok, hogy általok, midőn más polgárokkal való jogegyenlőség tőlök megtagadtatott, veszélyeztetettnek tünt fel az állam, és hogy ennek folytán kivándorlásra kényszerítettek, mi a gyorsan felvirágzó Tarentum alapítását eredményezte. A törvénytelen szülöttek akkori sokaságát a spártaiak hagyományai, melyeket Ephoros követni látszik, olyan módon indokolják, mely, nézetem szerint, nem hagy kétséget, hogy a tények e magyarázata utólag köttetett. A messenei háború idejében a lakedaemoniak tíz évig szakadatlanul távol voltak hazulról, mert egyik királyuk megöletése folytán esküt tettek, hogy haza nem térnek addig, míg Messenét meg nem hódítják, vagy mindannyian elesnek. Ennek folytán családjaikban nem születvén gyermekek, a hazát elnéptelenülés fenyegette. Ezért tíz év után azon ifjaik javát, kik az eskütételben nem vettek volt részt, mivel azóta lettek csak fegyverképesekké, haza küldték azon parancscsal, hogy a hajadonokkal közlekedjenek, mindnyájan mindnyáj okkal, mert azt hitték, hogy ekkép több gyermek fog születni. Miután ez megtörtént, a gyermekek parthenusoknak neveztettek. Midőn ezek felnőttek és Messene már le volt győzve, a törvénytelen születésűek kevesebb becsületben részesültek má-

soknál, a mit zokon vettek. Számuk nagy s az összetartás köztök teljes lévén, *mivel mindannyian fivéreknek tekintették egymást,*¹⁾ a polgárok, midőn észrevették, hogy amazok terveket forralnak az egyenjogúság erőszakos megszerzésére, veszedelmesnek látták a dolgot és támadást ellenök nem intéztek, hanem az ifjak (közös) apáinak közvetítésével egyezkedtek velők. Rá is bírták őket a kivándorlásra, azon feltétel alatt, hogy ha a telepedésre alkalmas földet nem találnának, térjenek vissza, a mikor a messenei terület egy ötödén fognak megosztozhatni. Valóban útra is kelttek és Itáliában krétai kivándorlókkal egyesülve és barbároktól földet foglalva, Tarentumot alapították.²⁾

Nincs ok Tarentumnak ilyen rendű spártai kivándorlók általi alapíttatását kétségbevonni. Az elbeszélésben csak egy valószínűtlenség van; az, mely állampolitikai rendszabálynak tulajdonítja a partheniusok születését. Ilyenben nem vagyok képes hinni; ha valóban aggodalmat költött a születések csekély száma, ezen az erkölcsi fogalmak megsértése nélkül segíteni lehetett, ha az ifjak haza küldettek néhány hétre nősulni; mert olyan hiedelemre, hogy a nők közös bírása gyarapítsa a születések számát, semmi ok nem lehetett. A mellett hasonló gondolatra, minő itt a spártai állambölcséségnek tulajdoníttatik, csakis olyan társadalom vetemedhetik, melyben a férjesülés előtti tiszta élet köve-

¹⁾ Érdekes, hogy a felfogás, mely az úgynevezett klasszifikáló rendszerekben nyilvánul, mint az atya bizonytalanságának eredménye, mily állandón és következetesen visszatér a megfelelő körülmények közt, bizonyítva az emberi észjárásnak egyöntetűségét.

²⁾ *Strabo* VI. 3. 3. Hasonló származás, mint Tarentum alapítóinak, tulajdoníttatik a Lokrisból, az ozoloktól kivándorolt rajnak, mely Dél-Itáliában Locrit alapította. L. alább.

telménye érvényre még nem emelkedett; a hol pedig ez még meg nem történt, ott a partheninsok születésének rendkívüli körülmények általi magyarázata úgy is felesleges, habár nem lehetetlen, hogy hosszas táborozás hozzájárult a szám emeléséhez. A házasság előtti szabad élet valóságos szabály a kezdetleges mívelődésű népek közt, a minők a Peloponnesus dórjai a honfoglalás első századaiban voltak még.

Némelyeknél megütöközést, sőt kételyt költött azon adat, hogy a míg Athénében egy anyától való mostoha testvérek közt tiltva volt a házasság, és egy atyától valók közt meg volt az engedve, viszont Spartában épen a megfordított törvény volt érvényben. A magyarázat pedig, melyet a menyasszonyablás szertartása itt s annak hiánya az ionoknál egyetemben a nőági leszármazás egykori fennállásának utóbbiak által megőrzött emlékével nyújtanak, valóban egyszerű. Az ionok exogámokká lettek három törzsnek békés összevegyülése által, mely viszonyok közt a nőági leszármazás fentartható volt és eleinte szükségkép fenn is tartatott még az exogamia létesülése után; egy anya gyermekei tehát itt ugyanegy törzshöz tartoztak, ha két atyától származtak is, következésképp nem egyesülhettek. Ellenben a dóroknál nőorzás mellett létesült az exogamia, melynek szükséges következménye a fiági leszármazás. Itt, tekintet nélkül az anyára, egy atya gyermekei tartoztak mindig ugyanazon törzshöz. Az exogamia kötelmének elejtése után a házassági tilalom testvérekre nézve mindazáltal fentartatott, de úgy Athénében, mint Spartában, csak az exogamia által meghatározott értelemben.

Hogy a régi árja indeknél, a védák korszakában, hajadonok fiai (kanina) gyakoriak voltak, ezt a megelőzőkben már említettük Zimmer (id. m.) nyomán.

Abban, hogy a spártaiaknál a hajadonok szabadsága, az őskori kötetlenség ez emléke, nemcsak az exogamia keletkezésével nem szűnt meg,¹⁾ hanem túlélte azon korlátlerontását is, nincs semmi valószínűtlen.

A spártaiaknál, ellentétben más görögökkel, kik ebben megütköztek, a két nembeli ifjúság, a későbbi időben is, aránylag szabadon közlekedett egymással, habár az erény határai közt. Hogy ilyen szabad érintkezés a régibb időben is létezett, nem lehet kétséges. A szigorú felügyelet előidézéséhez, mely az ifjúság erkölceit illetve később gyakoroltatott, valószínűleg hozzájárul a kíváncsi is, hogy partheniusok születése meggátoltassék. Létök zavart és veszélyt hozhatott az államra, főleg midőn kiosztható földekkel az már nem rendelkezett. A fiági örökösödés folytán, mely a nőt itt földbirtokból teljesen kizárta, anyai családok földrészében való osztozást nem igényelhetek; atyátlanságuknál fogva pedig – mert a fejlődés egy bizonyos szakában uralkodó felfogás szerint csak a házasság kötése állapít meg atyaságot²⁾ – fiágon sem volt örökjoguk. Könnyen elképzelhető, hogy a fejlettebb jogi viszonyokkal bíró és sűrűbb népességű államban ilyen osztály létezése és folyamatos megújulása, mely teljes jogú polgárok véréből való volt s ennek élénk öntudatával bírt,³⁾ nehézséget és tűrhetetlen anomáliát képezett azon időtől kezdve, midőn a viszonyok

¹⁾ A nőrablás szertartásából, mely Plutarch, szerint kelléke volt a házasságkötésnek, nézetem szerint bizton következik, hogy a dórok előbb exogámok voltak.

²⁾ A római jog ismert tétele, a »pater quem nuptiae demonstrent,« még azon felfogásnak kifejezése, mely természetes atyaságot *nem* ismer.

³⁾ *Aristoteles* is hangsúlyozza, hogy a lakedaemoni partheniusok ilyenektől származtak. (Politika V. 6. 1.)

a jelzett pontra fejlődtek. Vége lett annak vetve az egyenjogúságot s földeket, a lakedaemoni telkekben való osztózást igénylő partheniusok kiköltöztetése által a nehézség ismétlődése ellen pedig a két nembeli ifjúság felett gyakorolt szigorúbb felügyelet biztosított.

Nézetem szerint tehát nem kivételes körülményeknek tulajdonítandó, hogy a messenai háború idejében házasságon kívül szülöttek nagyobb számmal léteztek Spartában. Az általok akkor támasztott veszély és kivándorlásuk azon események, melyek által lételők nyomokat hagyott a történelemben, minek folytán a későbbi felfogás ezen dőpontra is korlátozta létüket. Hogy az egyenjogú spártaiak vagy azok dór ősei közt léteztek régente ilyen születésűek és hogy egy bizonyos ideig az ilyen születés foltnak nem tekintett, ezt bizonyítja a Parthenios személy-név, mely későbbi időben is használatban volt,¹⁾ s akkor már nem a születésre való tekintettel adatott a gyermeknek, hanem régi szokásból. Hogy Partheniosból személynév lehessen Spartában, a melyet törvényes születésű s egyenjogú polgárok is viseltek később,²⁾ a parthenius állásának valamikor elismertnek, szegyet nem hozónak kellett lennie.

A spártaiak számos olyan szokása, melye törvényeik szentesítettek és állandósítottak, bizonyítja, hogy ők s általában a dórok, később mint a többi görögök (talán őshazájokbeli szomszédaikat, a lokrokat kivéve) bontakoztak ki a nemi és családi élet tekintetében az őskori állapotokból. A

¹⁾ L. p. o. *Pausanias* IX. 13. 5. Egy görög író is létezett ily névvel.

²⁾ Hihetőleg a szokás, mely szerint a görögöknél az unokák valamelyike rendszeren a nagyatya nevét viselte, perpetuálta itt is e név használatát.

spártaiak erkölcei sok tekintetben meglepőleg egyeznek azzal, mit a szanszkrit irodalom a görögök faj rokona inak, az indeknek őskorából e részben feltár.

Nem lehet kérdés tárgya, hogy a Lykurgosnak tulajdonított intézmények a spártaiak hagyományos erkölceit képviselik. Mai nap többé senki nem hisz azon ókori törvényhozókban, a kik pusztán képzelő tehetségökből merítve, s elméletekre állapítva, a hagyományossal, a tényleg fennállóval mitsem törődve, megteremtének egy rendszert; nem hiszünk azon társadalmakban sem, melyek egyszerre kivetkeződve minden szokottból, egy ember bölcsesége iránti határtalan bizalmukban képesek teljesen idegen társadalmi formákhoz, életmódhoz és erkölcsökhöz parancsszóra egy nap alatt hozzá alkalmazkodni. Nem szükséges azért Lykurgus történeti voltát tagadni; ő úgy, mint Drakon, Solon, Zaleukos s a többi görög törvényhozó, ha nem is voltak egyszerűen kodifikátorok, de bizonyára csak az előtalált anyagból és semmiesetre sem azzal kiáltó ellentétben alkottak. A hagyományosból kiküszöbölhettek egyetmást, mi a kor fejlődő szellemével már nem egyezett, s a minék helyébe újat tettek; azonban mindig meg lehetünk győződve, hogy a mi föltételezett alkotásaikban meglep, mint a polgárisult társadalmakban megszokottakkal ellenkező, következőkép ódon-szerű, azt ők, kik az őskor s a magasabb polgárisodás határán állanak, előtalálták s érintetlenül hagyták. Lykurgusban reformátort még sokkal kevésbbé láthatunk, mint a többiekben; ha egyéniségében és működésében van valami történeti, úgy az állandóság szelleme, az ősihez, a hagyományoshoz való ragaszkodás volt az, mit legfőbb nemzeti követelményűi, a spártai társadalomba beoltott. Hogy csak a későbbi felfogás, melyet Plutarch is követett, volt az, mely Sparta

állami és erkölcsi rendében Lykurgus teremtését látta, ebben megerősít az is, hogy Pindar szerint az ő idejében a spártaiak még mindig Aegimios rendelvényeihez ragaszkodtak. Pindar és a spártai állam hanyatlásának ideje közt pedig a törvények lényegesebb változtatása biztosan nem fordult elő. s a mi az ő idejére nézve áll, az áll arra nézve is, a melyből Plutarch értesülései származtak. Aegimiosnak pedig a Dóros fiát nevezi a monda, ki Herakles idejében volt a dórok királya; a spártaiak jogszokásai e szerint a dór nemzet legősibb mythikus idejére vezethetnek vissza. ¹⁾ Hogy törvényeik íratlanok voltak, ez is őskori eredetök mellett szól.²⁾

Ha Plutarchus azt mondja, hogy Lykurgus a féltékenység hiába való, asszonyos érzetét száműzte a házasságból és a gyermekekben való közösséget egymáshoz méltó emberek közt fentartotta, ³⁾ ez csak oda értelmezhető, hogy a spártaiaknál a nő kizárólagos birtokának kívánalma, mely mint láttuk, fejlődési produktum, nem volt kifejlődve, és hogy a gyermekek eredeti őskori közössége, melynek a klasszifikáló rokonsági rendszerben oly élénk kifejezése maradt fenn, felfogásukban nyomokat hagyott, szokásos monogamiájok mellett is. – Spartában ugyanis helyesléssel találkozott, ha az idősb ember, kinek fiatal felesége volt, valamely derék fiatal férfi által gyermeket nemzetett annak és ezt a magáénak fogadta. Helyeselték továbbá, ha valamely jóra való, testben-lélekben derék férfiú, a ki különös bámulattal visel-

¹⁾ Herrmann, Griechische Antiquitäten. Heidelberg. 1855. I. köt. 64. 1.

²⁾ Schümann, id. m. I. 226.

³⁾ *επέβαλε την κενψή καὶ γυναχόδη ζελοτυπίαν ... παίδων ἐκ καν ιεχνώσεως γ. Οἰνοπίαν εὐάν τοις ἀ'ιοιζ.* Lykurgus XV. 8.

tett másnak tiszta életű és termékeny neje iránt, a férjet reá bírta, hogy jogaiban osztozni engedje. Mert a gyermekek, úgymond, első helyen nem az apákéinak, hanem az államéinak tekintettek, minélfogva kívánatos volt, hogy a gyermekek ne akárkítól, hanem a legkülönb férfiaktól szülessenek.¹⁾

»Hogy a hagyomány és szokás megállapították-e az eseteket, melyekben ily dolog meg vagy meg nem engedhető; mint némelyek vélik (p. o. Müller Ottfr.) – írja Schoemann – ez el nem határozható. A régiek adatai legalább ez iránt semmit nem tartalmaznak és valószínűleg kinek-kinek saját gondolkodásmódjától függött, hogy e pontban szigorú akart-e lenni vagy sem.«²⁾

Házasságtörés alatt a spártaiak csak olyan nő cselekvényét értették, ki férje tudtán kívül és akarata ellenére lett elcsábítva; ilyenre nem volt büntetés szabva, mert állítólag soha nem fordult elő.³⁾ Hogy ez a nők kötelesség-érzetére, vagy a férfiek engedékenységére vezetendő-e vissza, ezt nem hozza tisztába a Lykurgos XV. fej. végén idézett s egy spártai által egy idegennek kérdéseire adott válasz. – Schoemann úgy véli, hogy a nő, kinek valaki kegyét kereste,, nehezen érezte magát ez által sértve, hanem férjéhez utasította az udvarlót, kinek akaratát követni köteles. E nézetét Plutarchnak egy más iratában foglalt helyre állapítja, hol egy spártai nő szájába olyan értelemben való válasz van fektetve.

Fontos, hogy Spartában a menyasszony elrablása mel-

¹⁾ *Plutarch*, Lykurgus XV. L. továbbá *Xenophont*, A lakedaimoniai köztársaságáról 1. 7. 8.

²⁾ *Schoemann* id. m. I. 282.

³⁾ *Plutarch* id. h.

lőzhetlen házasságkötési szertartás volt. A látszólagos erőszakkal társai köréből elragadott hajadont a vőlegény egy előre kiszemelt nő házába vitte, mert a nyilvános összeköltözés csak később történt s az ifjú férj nejét kezdetben csak titkon látogathatta.¹⁾ Herodotnak egy adatából (VI. 65.) az látszik kitűnni, hogy a sikerült elragadás, ha a leány szüleinek beleegyezése nélkül létesült is, érvényesítette a házasságkötést.

Spartán kívül Byzantiumban is maradt nyoma, hogy a dóroknál nőrablás volt a házasság eredete; az itteni törvény értelmében ha valaki egy hajadont erőszakkal elrabolt ez által jogérvényes házasság jött létre.²⁾ Ez megerősíti egyszersmind azt, mi (Herodot id. h. szerint) a Leotychidesnek szánva volt Perkalusnak a vetélytársát megelőző Demaratus általi elragadtatásából következik a Spartában tényleges elragadás által szerzhető jogra nézve. A nőrablás egykori exogamiára, a kettő együtt pedig egykori közös-nejűsége utal.

Ugyanannak maradványául tekintjük a polyandriát is, mely Spartában ha nem is épen gyakran és csupán gazdasági viszonyok által fentartva, szintén előfordult. Polybiusnak Mai által fölfedezett fragmentumában meg van írva, hogy »a lakedaimoniaknak ősi és közönséges szokása, hogy egy nőnek három, négy vagy még több férje is van, a kik fivérek és a kiknek gyermekei közösek. Schoemann és mások nézete szerint a fivérek akkor elégedtek be egy közös feleséggel, ha az atyjoktól örökölt földrész több család ala-

¹⁾ *Plutarch* id. 11.

²⁾ *Νόμον γαρ οντος Βυ:ατιοιο, ει τις αρπύσσασ Γιαοδ-ένον, φ&άσι: ποιήσασ γυναικα, γάμον ΙΙΥΥ την Αίαν, τεροσειχε* etc. *Achilles Tattius* 2. 13.

pítására nem volt elegendő, a mi valószínű; de azért a tény mégis csak őskori nőközösség maradványának tekinthető.

Az őskori közösségnek maradványa kétségtelenül a közös étkezés is, mely a dór népnél Spartán kívül Krétában is szokásos volt. Hasonló szokásról az őskorban ó-itáliai népek hagyományai is tanúskodnak.

Minthogy ezek szerint a dórok, különösen pedig a spártaiak az iónokhoz s egyéb görögökhöz képest el voltak maradva, így nem lephet meg az sem, hogy házasságon kívül születtek a spártai társadalomban tömegesen fordulnak elő oly időben, midőn más görögöknél ilyes nem tapasztalható. Azonban a régibb művelődésű iónok s achaeusok, valamint a valószínűleg még korábbi fejlődésű, habár később elmaradt aeolok hagyományai tele vannak parthenusok alakjaival. Mert az kétségtelen, hogy azon tömérdek herosban, a kiket a monda mint halandó nő s egy istenség ölekezéséből eredőket említ, házasságon kívül születteket kell látnunk, kik a földön senkit nem nevezhettek atyjoknak. – Talán szemünkre fogják hányni, hogy a görög mondákra következtetéseket állapítunk, holott rég eldöntött dolog, hogy azok történetileg nem értékesíthetők. Ez azonban helytelen felfogás volna. A görög mondák keletkezésére valóságok szolgáltatnak alkalmat, habár ezek annyira el vannak fordítva bennök, hogy a konkrét eseményekre nézve, melyek az egyes regék reális első alapját képezték, lehetetlen volna következtetni. De másrészt, minthogy valóságban gyökereznek, általános jellegükben megőrizhették s meg kellett őrizniök a társadalmi viszonyok képét, melyek alapján létrejöttek, – olyan módosításokkal, minőket a múlt eszményesítésére való általános hajlam föltételez. Ez az, mire a képzelő tehetség működése e tekintetben szükségkép korlátozódik-

KILENCZEDIK FEJEZET.

Az eupatridák kiemelkedése.

A. következőkben megkíséreljük azon kérdés megfejtését, hogy a közös múltnak atyátlani miért tekintettek istenfiaknak és hogy társadalmukban kitűnő állást foglalnak el mindig, míg a történeti időben a közönséges ember polgárjog teljessége is megtagadtatott a törvénytelen születésüektől. Az őskor partheniusai, kiket a monda emleget, úgy tűnnek fel, mint hősök, kik egyéniségek ereje folytán hatalomra tesznek szert és mint dinasztiai, mint hatalmas családok alapítói. Hogy egyágú származásuk, atyátlanságuk nem hagyott rajtok foltot, hogy ennek daczára kitűnő állást foglalnak el társadalmukban, ez egyszerűen arra magyarázható, hogy régiebbjeik korában az ilyen születés általános, a későbbiekében meg igen közönséges volt, mert épen ők voltak kezdeményezői az új társadalmi rendnek. A patriarchai család alapítói magok nem lehettek patriarchai család magzatai; ők voltak az első atyák és ezért szükségkép atyátlanok (apatores). Egyéniségek hatalma, fékezetlen erélyök volt az, mely mint egyéb tettek, úgy e kezdeményre is hivatva őket s viszont, hogy utódaik szemében félistenekké lettek, ezt nem csekély részben annak köszönhetik, miszerint büszke utódok hosszú sorának első őseivé lettek. Míg tehát a legrégebb partheniusok, kikről a monda emlékezik, szükségkép úgy tekintendők, mint a kiket ilyen születésük nem különböztetett meg kortársaiktól, hanem a kiket ellen-

kezőleg épen a család, a *patra* megalapítása különböztetett meg azoktól – mely emlékezetök fenmaradásának főokává is lett – addig azon később élők, a kik hajadonok által születtek, oly időben, midőn a patriarchális család már szabályszerű állapota volt a társadalomnak – szükségkép úgy tűntek fel, mint ennek számkivetettéi. Midőn nem volt többé kitüntetés atyától születni, gyalázat volt attól nem születni. A történeti korszakban Görögországnak volt büszke nemesi osztálya, születési aristocratiája s azon családok közt, melyek nemeseknek tartattak, egy sem volt, mely ne valamely istenségtől származtatta volna magát. Az első ős? ki után a tőle leszármazók, mint családi egység, nevéket viselik, neveztetvén p. o. heraklidáknak, neleidáknak, aeakidáknak, eumolpidáknak, jamidáknak stb. mindig egy istennek, tehát szükségkép házasságon kívül született fia, mivel a görög mythologia istenei nem szoktak házasságot kötni a halandók azon leányaival, kik tetszésüket megnyerik. Azon büszke családok, melyek leszármazásukat gondosan nyilván tartották, midőn fiági őseik során visszamentek, a családfa tövén, az izek lánczolatának első tagjakép mindig olyan férfit találtak, kinek anyja még meg volt nevezve, de atyja már nem; alapítója volt ez egy fényes családnak, tehát hatalom szerzője és következésképp szerencse kedveltje s kitűnő tulajdonok által megkülönböztetett volt. Ezek vagy tudva vagy föltételezhetők voltak a családalapítóról, kit istenek kegyeltjének lehetett annál fogva tekinteni; ezen isteni kegy bizonyítványai együtt járván az anya ismert volta mellett, az atyaságot fátyolozó rejtélylyel, nem tűnhet fel csodálatosnak, hogy a kegyelő istenség s az ismeretlen atya azonosítottak. Ha nem is lehetett kétségbevonni, hogy a család első őse törvénytelen ágyból született, ellenben minden kellemetlen színét elvesztette ezen igazság, ha föltételeztetett, hogy annak rejtélyes

nemzője a felsőbb hatalmak valamelyike, és valószínűleg rendesen az, melynek tisztelete az illető társadalmi körben a legélénkebb volt. Talán kérdezni fogják, honnan van, hogy éppen a fejedelmi s az előkelő családok származnak mindannyian házasságon kívül szülöttektől, mint első őstől. A válasz egyszerűen az, hogy csak ezen családok vezettek leszarmazási fát, csak ezek nyomozták visszafelé őseik sorát, a meddig lehetett. A közönséges születésű ember csak atyját szokta megnevezni, nem őseinek elsejét; tudta még nagyatyja, olykor talán szépatyja nevét, de azontúl semmit nem tudott, sem fi-, sem női ősről s nem is fürkészte; kitűnőségeket úgy sem talált volna e nyomon. Ha tette és tehette volna, ő is kétségtelenül egy atyátlanon akadt volna meg, a ki csak anyjának fia és valószínűleg már sokkal rövidebb nemzedéksor után akadt volna meg ilyenén. Mert bár az attikai monda, úgy, mint a chinai, egy törvényhozó parancsa folytán, rögtönösen létesülőnek tünteti föl a közösségi életből a családira való átmenetet, ezt a monda általános jellegének kell betudni, melynél fogva az, hol valónak magvát rejti, mindig személyesít, időben és cselekvényben összpontosít és fokozatos átalakulások emlékét, ha általában tudomást vesz ilyenekről, nem képes másképp megőrizni, mint rögtöni átmenet konkrét alakjában. Ha, ellentétben az attikai mondával, a görög mythikus genealógiák, melyekben a flag minduntalan megszakad és felváltatik egy nőágon a családfához csatlakozó, ismeretlen fiági eredetű hajtás által, arról látszanak tanúskodni, hogy csak fokozatosan és visszatérések után emelkedett érvényre az atyai leszarmazás biztossága és jogereje, ezen, a mondák szerzői s illetőleg átszarmaztató! által nem szándékolt tanúság mindenestre hitelt érdemel. Különböben azon genealógiák és dynasztia-sorozatok, melyek

részleteit illetve a különböző források annyi ellenmondást tartalmaznak, ¹⁾ bár alapjok valóság lehetett, szájról-szájra menve, természetesen számos módosítást szenvedhettek s alig kétséges, hogy a hagyomány közvetítése e kiváltságát leginkább azon gyakorolta, mi a közvetítők előtt érthetlen volt. Ilyen lehetett előtök első sorban az atyáról fiúra való öröklés ritkasága s e tekintetben gyakoriak lehetnek a korrek-túrák, bár így is elég hézag maradt meg. Mindamellett kellett létezniök sorozatoknak, melyekben kizárólagosan a nővér fia követte a nagybátyát, mint Apist a Niobe és Zeus fia Argos. Feltűnő, hogy a míg nővér fia s a leánytól való unoka ²⁾ oly nagy szerepet játszanak a mythikus örökösödési sorozatokban, addig a fivér fia s a fiútól való unoka (mint közvetlen örökös) alig fordulnak elő. Olykor a fivéreknek el kell pusztulniok, hogy a nővér fiának előjoga igazoltnak lássék; így az Alkmene fivéreinek, hogy Herakles állhasson szemben az itt a fiágot képviselő s előtte született Euristheussal.³⁾

Ha az elismert fiág, mint a patriarchai család létrejöttének kifolyása, lassankint és hosszabb időszakot véve

¹⁾ Es würde, nutzlos ermüden die vielfachen und unvereinbaren Widersprüchle bezüglich jeder Stufe dieser argeiischen Genealogie aufzuzählen. *Grote* id. m. I. k. 71. 1.

²⁾ Ez eredetileg a nagyanyához csatlakozhat.

³⁾ Herakles a mythosban nőági sarja a perseidáknak, a mi nem zárja ki, hogy benne az erőre emelkedő fiági jog egyik személyesítését láthassuk; erre utal az amazonok elleni harcza és Omphaléval való szembesítése is (Omphalos – köldök; tudvalevőleg a köldökzsinór ázsiai és afrikai népeknél jelvénye a nőági leszármazásnak.) A családok, melyek Herakleshez csatolják eredeteket, kizárólagosan fiágon teszik ezt; egy partheniusnak heraklida nő általi születésére a mythologia nem mutat példát.

igénybe erre, emelkedett csak általános érvényre, úgy alig lehet kétséges, hogy családalkotás itt a görög törzseknél is, úgy mint az indeknél, a hatalmasoknál és vagyonosoknál vette kezdetét, és az alsóbb néprétegben csak később terjedt el. Az úgynevezett aeol és achaens törzseknél egyes főnökök és főpapok családjai váltak ki ekkép a tömegeből, az ionoknál pedig az úgynevezett eupatridák osztályának megkülönböztetésére adott alkalmat a patriarchai családnak az előkelők általi kezdeményeztetése.

Attikának benszülött és szabad lakossága ugyanis a régi időben, a négy ión törzs és 12 phratría szerinti beosztás mellett, elosztott három egymás felében álló társadalmi réteg szerint is. A legfelsőt képezték az eupatridák – szó szerint a derék atyáktól származók – a másodikat a géomorok, azaz földművelők, a legalsót pedig a demiurgok vagy kézművesek. Plutarch, ki a lakosság ezen beosztását Theseus törvényhozói tettének tulajdonítja,¹⁾ azt mondja, hogy az eupatridák hivatásul kitűzetett a vallási dolgok kezelése, a hatósági tisztviselőknek saját kebelökből való megválasztása, a törvények tanítása, mely utóbbi alatt nem értendő egyéb annál, hogy mint törvénytudók, ők határozták meg esetről esetre, hogy a törvény mit kivan.²⁾

A két alsóbb osztály politikai befolyást a régi időben, talán Solon törvényhozásáig, nem élvezett és Schoemann³⁾ nézete szerint legfeljebb a népgyűlésekre hivatott egybe, midőn az uralkodó szükségesnek vélte a tömeggel valamit

¹⁾ Noha az kétségtelenül önkényti fejlődésű. Ismert szokása a régieknek, minden intézmény eredetét valamely konkrét, bár mythikus névhez csatolni.

²⁾ *Plutarchus. Theseus XXV.*

³⁾ *Griechische Alterthümer. Berlin, 1871. I. 339.*

tudatúi vagy annak hangulatáról meggyőződést szerezni, mint a Homer által leírt államokban. Ellenben a közügyeknek a királyllyal egyetemben való vezetése, kinek tanácsai és segédei voltak, a jogszolgáltatás, papi teendők és minden hivatalos tevékenység kizárólagosan az eupatridákat illette.¹⁾ Háborúban a vezetők és a lovasok avagy lovagok szintén a felső osztályból kerültek ki, mely vagyombirtok által is ki volt tüntetve.

Julius Polluxnak adata szerint, az attikai négy ión összesen 360 genost, vagyis patrát foglalt magában. A genos vagy patra lényegét illetve, Dikaearchosnak fennidézett töredékéből azt tanultuk, hogy – ez író felfogása szerint – az nem volt egyéb, mint egyes patriarchai család ivadékaiknak és pedig a fiágiaknak összege.²⁾ Azok, a kik egy közös ősatyára vezették vissza eredetüket, egyenes fiágon³⁾ voltak egy-egy patra tagjai. A jelzésére használt nevek mindegyike igazolni látszik e felfogást. *Patra* a páter (atya) szóból ered s jelezte eredetileg – midőn egy patra csak egy patriarchai családot foglalt magában – azokat, a kik egy atyának hatalma alatt állottak, utóbb pedig azon patriarchai családok s illetőleg tagjaiknak összegét, a kik közös ősatyát ismertek, a kik atyáik ágán voltak rokonok. *Genos* pedig – mint

¹⁾ *Schoemann* id. m.

²⁾ Ez értelemben használja a patra szót Herodot is II. 143., hol Hekataeus és III. 75., hol Kyros fiági őseinek sorát az első alapítóig érti alatta.

³⁾ A fiágot különösen ugyan meg nem említi Dikaearchos, de az önkényt foly abból is, mit a leányoknak az atyai patrából ki s a férjébe belépéséről mond; egyébiránt a tény, hogy a gyermekek az atya genosához tartoztak. Athénében, valamint Görögország egyéb részeiben, köztudomású s bizonyítást nem igényel.

társadalmi egység – szó szerint »a mi nemzetett.« szintén a nemzőre, tehát a közös nemzőre vagy ősatyára utal.¹⁾ Ellentétben Dikaearchossal, Pollux tagadja, hogy a genoszhoz tartozók rokonok és hogy közös családfájúak lettek volna.²⁾ Szerinte különböző eredetűek egyesülete lenne kik csak összesereglés folytán nyerték a gennetek és homogalaktok nevét. Niebuhr, ki e nézetet magáévá teszi, támogatású idézi Harpokration egy mondását is, melyből az következne, hogy valamikor a lakosság el lett osztva ilyen egyesületekbe, mintegy törvényhozói cselekvény által.³⁾ Ez így felfogva, nem is érdemel czáfolatot. Arra, a mit Pollux mond, szintén nem szükség nagy súlyt fektetni, szemben a Dikaearchos közleményével, valamint a genos és patra nevek jelentőségével s a tagokat egymáshoz való viszonyukban jelző elnevezésekkel (gennetes és homogalaktos). Mindamellettt tanúsága nem feltétlenül utasítandó vissza, mert az ellentmondás nem látszik kiegyeztetetlennek. A római gens és attikai genosnak lényeg szerinti azonosságát eddig, úgy hiszem, még mindenki felismerte, a ki e tárggyal foglalkozott, a mennyiben ugyan a lényeg azonosságának felismeréséről szó lehet, a hol a lényeg kérdése még nincs tisztában; helyesebben mondható tehát, hogy mindenki sejtette és föltételezte ez azonosságot, melyre saját vizsgálódásaink

¹⁾ A szó szokásos értelmét legjobban jellemzi, hogy Pollux azzal élt, midőn kifejezni akarja, hogy nem egy származásúak, a kiknek genosuk közös s a kik tehát szerinte genos tekintetében nem tartoznak össze; I. a köv. jegyzetet.

²⁾ *Pollux VIII. 9, III.'Οἱ μετέχοντες τον γένους εκαλοῦντο γεννηταν και ομογάλακτες, γένει, μὲν οὐ τίσοσῆκοντες, ἐκ δὲ τῆς συνόδου κοίτηβ? ιτοοσαγοοενόμενοι.*

³⁾ *Niebuhr, Kōmische Geschichte. Berlin, 1833.. 1.:5.27. 1. :*

is reá vezetnek. A római patríciusokról tudjuk, hogy azon gens nevet, melyet a patrícius családok viseltek, viselte gyakran számos más egyén is, a ki patrícius nem volt, A patríciusoknak cliensei a régi időben, rendszeren a patrónus gensének nevét viselték; a cliensek száma pedig olykor igen nagy volt; így a Fabia gens 300 tagjának együtt 4000 cliense lett volna; Appius Claudius pedig, midőn családjával Sabinumból átköltözött Kómába, 5000 clienst hozott magával. A szabadságot nyert rabszolga mindig felvette a patrónus gensének nevét, átörökítve azt fiági ivadékaira, a kik cliensei maradtak a patrónus ivadékainak, addig, míg a clientélát megszüntető események valamelyike e viszonynak véget nem vetett. Ha már most Mommsennel, Langével és Fustel de Coulanges-zsal föltételezzük, hogy a patricia gensnek patrícius tagjai egy közös ősatyától származnak, mely föltételezés Niebuhr ellenkező nézete mellett is jogosult, – viszont lehetlen lesz föltételezni, hogy ilyentől származnak mindazok, a kik azon gens nevet viselik s a kik ez alapon úgy tekinthetők, mint ahhoz tartozók. A patríciusok clienseiről, az első királyok neveivel jelzett .korszakban, a leghatározottabban el lehet mondani, hogy azon genshez tartoztak, a melynek nevét viselték ¹⁾ s a melyből való patronusuk volt; mindamelllett egészen biztos, hogy közös származásról patrónus és cliens közt szó nem lehet. A kettő közti viszony, a genosra való vonatkoztatásában, megtaníthat bennünket különbséget tenni azok közt, a kik a genost képezik s a kik hozzája tartoznak. Kétségtelen, hogy Attikában is az eupatrida közt egy részről s a geomor és demiurg közt

¹⁾ A »cliens« elnevezés maga voltaképen valakihez tartozót, valakitől függőt jelent.

másrésről a régi időben hasonló viszony állott fenn, mint a római patricius és cliens közt.¹⁾ Később egyes eupatrida családok kihalhattak és el is szegényedhettek, míg alsóbb származásúak vagyona és társadalmi állásra tehetek szert; amazok politikai kiváltságai egészen elenyésztek s ezzel a különböztetés fentartásának alapja elveszett. így későbbi írók valóban ismerhettek ugyanegy genoshoz tartozókat, a kik egymással rokonságot s közös őstől való származásra igényt nem tartottak.

Azonban bármint lett légyen ez s akár úgy képzeljük, hogy az alsóbb osztálybeliek be voltak osztva az egyes genosokhoz, akár pedig, hogy azokon kívül állottak, csak a phratriákban lévén egyesítve velők, bizonyosnak tekinthető, hogy midőn Athénében egy genosról s annak tagjairól van szó, mindig egy előkelő család s annak közös ősatyjához csatlakozó tagjai értetnek. Ilyenek az Aeakidák, Medontidák, Alkmaeonidák, Paeonidák, Pisistratidák, Eumolpidák, Butádok, Brytidák, Hesychidák ²⁾ stb. családai, melyek mindannyian genosoknak neveztetnek és melyek az athénei arisztokratia legfényesebb képviselőiképpen tekinthetők. Az, hogy léteztek volna alsó és felső rendű, p. o. eupatrida és geomor genosok, teljesen föltételezhetlen; ha az egyes genosok közt

¹⁾ Ezt föltételezi *Fustel de Coulanges* is; I. La cité antique. Paris, 1874. p. 309. 311. 314.

²⁾ A Hesychidák eupatrida családjai (*Ἡσυχιδῶν γένος*) Hesychos hevestől származtak, kinek szentélye volt Attikában és Polemon szerint az emenidák tiszteletének vezetésével voltak megbízva. —

Fragm. hist. graec. III. 131. 49. A Buzygok is ősatyjok után nevezték magokat, ki e nevet (Buzyges) felvette Epimenides helyett, mivel ő volt az első, ki ökröket járomba fogott a szántáshoz. (Fr. h. gr. II. 182. 258.)

rangfokozati különbség létezett volna, ennek valami nyoma az írók valamelyikénél lehetetlen, hogy ne maradt volna és tudnók talán azt is. hogy hány eupatrida, hány geomor stb. *genos* létezett.

Nézetem támogatására hivatkozhatom Schoemannra és Wachsmuthra, a kik hasonló színben látják e viszonyokat. Schoemann ugyan Polluxot és az e részben Pollux nyomán író Suidast követve, abból indul ki, hogy a *genosok* nem csupán valóságos vérrokonságban lévő családokat foglaltak magokban és hogy azokba voltak beosztva (*zuge-theilt*) nem rokon családok is. De hozzáteszi: »Mind e családoknak (t. i. a melyek egy-egy *genosban* egyesítve voltak) közös volt egymással egy eponym ősatya tisztelete, s a mellett rang és tekintély dolgában nagy különbség volt köztök. Némelyek valóban úgy tekinthették magokat, mint az eponymos valódi ivadékait s ezek tartathattak a valódi és nemes nemzetségi tagoknak, a míg ellenben mások mint közönségesek és nemtelenek (*Gemeine und Unadeliche*) csak hozzájuk voltak csatolva s alárendelt viszonyban állottak amazokhoz.¹⁾ Némely nemzetség neve bizonyos keresetmódra vagy foglalkozásra vonatkozik, mint *Βονζύγναι*, *Βοντυπιοι*, *Λαιτροί*, *Κήρνηες*, *Φρεώρνηχοί*, *Χαλκίδαι* ²⁾ de

¹⁾ E nézet azonos azzal, melyet Fustel de Coulanges is vall, és melynek valószínűségét, a római analógia alapján, elismertük.

²⁾ Azaz barmot járomba fogók, barmokat levágók, feldarabolók, hírnökök, kútásók (az utolsónak, Chalkidai, jelentősége nehezen határozható meg, lehet eponymikus is, vagy jelenthet Chalkisből származókat); a három első név a barom-áldozat körül teljesített, a családban örökös funkciókra utal. Ily nevek kivételesek az attikai családnevek közt; rendesen egy tulajdonnévből vannak képezve, az eredetit jelző raggal, mint Aiakidai a kik Alakostól erednek, azaz eponymi-

ezeket azért úgy ne tekintsük valahogy, mint czéheket, melyek egyik vagy másik keresetágot örökösen üzték. Részen mythikus ősök tiszteletére neveztek úgy, a kiknek a monda valamely szerepet tulajdonított azon keresetmódok megalapítása körüi, részben bizonyos szentségi functiók miatt, melyeket a *genos* fejének ünnepélyes istentisztelet alkalmával kellett teljesítenie, mi által azonban korántsem, lettek iparosokká vagy kézművesekké, hanem ellenkezőleg, a legtekintélyesebb nemességhez tartoztak. A nemesek általános neve *eupatridák*, *míg a hozzájuk beosztott* nemtelenek részint *geomoroknak*, részint *demiurgoknak* neveztek.«¹⁾ Schoemann felfogása tehát voltaképp teljesen egyezik az általunk nyilvánítottal. Még messzebb megy ez irányban Wachsmuth, ki a *demiurgokról* azt tartja, hogy még a törzseknek (*phyléknek*) sem lettek volna tagjai, hanem csak úgy lettek volna azokba beosztva, mint a hogy részünkről föltételezzük, hogy a két alsó osztálybeliek a *genosokhoz* voltak.²⁾ E nézetet valószínűleg az költötte, hogy *Dionysios*, római régiségeiben, az *attikai polgárság* beosztásáról beszélvén, melyet a rómaihoz hasonlít, csak az *eupatridák* és *geomorok* osztályait említi, melyekre az elosztott, mint a legrégebb *Rómáé*, *patriciusokra* és *cliensekre*, mely utóbbiak eredetileg egyedül képezték az egész plebest. Ebben nem osztozom; a *phylék* ugyanis őskori, az államalkotásoknál régebbi alkatrészei az *ion népnek* és biztosan régiebbek, mint a földbirtokban való magántulajdon kifejlődése, azaz a területen való végleges megosztás. Földbirtok-nélküliek osz-

kusok. *Kerykes*, noha hírnököket jelent, azért mégis *patronymikus* is, a család őseül *Keryx* tekintetvén.

¹⁾ *Schoemann* id. m. I. 338. és köv.

²⁾ *Wachsmuth* id. m. I. 363.

tálya szükségkép csak ezután keletkezhetett elszegényedés-által; na ezután valamely polgár elvesztette telkét, ez nehezen vonhatta maga után a törzsből való kizáratását. – A genoshoz való viszonyukban a két alsó osztálybelieket úgy képzelem, mint magunk.¹⁾

Más helyen Wachsmuth a demiurgokat illetőleg a fennebbivel ellenkező nézetet nyilvánít maga is: »A négy phyle-mindegyike foglalt magában eupatridákat, geomorokat és demiurgokat, de teljesen alacsony népet egyik sem foglalt magában.«²⁾ E nézet kétségtelenül helyes; a teljes nép alatt a szabadon eresztett rabszolgák mellett a metököket (metoikoi) érti, a kik részben Attikában megtelepedett idegenekből s ilyenek ivadékaiból, részben pedig egykori rabszolgák szabadon született ivadékaiból állottak. Ezek nem voltak ionok, nem tartoztak a nemzethez, következkép annak törzsei valamelyikéhez sem.

¹⁾ Kifejezései az illető helyen homályosak s alig lefordíthatok, de szándoka mindazáltal világos: »Geltung der Geschlechter in Bezug auf die Eigenthümlichkeit als Stand, muss ihnen (den Demiurgen) wie den Geomoren gänzlich fremd genannt und den Eupatriden allein beigelegt werden.« Wachsmuth ezzel arra czéloz, hogy amazok be voltak ugyan osztva a genosokhoz, de azért nem voltak gennetek, mi a nemzetség tagjait jelenti s egyszersmind a nemesség fogalmát involválja, minthogy ezek képezték az államban a nemesi osztályt, egészen úgy, mint a rómaiaknál is, gentiliseknek nevezetnek a gens tagjai, szemben a genshez tartozó s annak nevét viselő cliensekkel, mivel kapcsolatban gentilis, gentilitas, a nemesek s nemesség elnevezésévé lett. A gennetes és gentiles ilyen jelentősége magában is igazolja a föltevést hogy a gensok és genosok csak felsőrangúakat foglaltak magokban, a mi természetesen nem zárja ki, hogy az alsó osztálybeliek külön-külön ne álltak volna egyes genosokhoz olyan viszonyban, mely connexiót-állapít meg.

²⁾ Id, m. I. 355.

Wachsmuth a demiurgok állását ezen későbbi metökökéhez hasonlítja, a mi helytelen, minthogy amazokban ionokat kell látnunk, míg ezekben idegen származásúakat.

Hogy egyébiránt a későbbi időben léteztek állampolgárok, a kik, mint ilyenek, tagjai voltak nem csupán a törzseknek, hanem a phatriáknak is, a nélkül, hogy valamely genosba is fel lettek volna véve, ez okmányszerűleg biztos.

Azon korból, midőn a teljes polgárjog meg szokott adatni olyanoknak, kik addig más minőségben lakták az országot, vagy kik újon vándoroltak be, maradtak ránk okmányok, melyek az ezen polgárrá avatásra vonatkozó hivatalos szöveget tartalmazzák. Ezen okmányokban az új polgárnak mindig csak egy bizonyos törzsbe,¹⁾ demosba (kerületbe) és phatriába való fölvétele van említve, az illetőnek szabad választására bízván, hogy melyikbe akarja magát fölvetetni; valamelyik genosba való fölvetelről azonban soha nincs szó,²⁾ Bizonyos tehát, hogy a phatriák foglaltak magokban polgárokat, a kik genosnak nem voltak tagjai; ez a genos eredeti aristokratikus jellege iránt, ha volna is, nem hagyhat kétséget. Későbbi időben ilyenek s a genosok közt általában semmi összefüggés nem létezett, minthogy az aristokratikus intézmények minden jelentőséget elvesz-

¹⁾ Nem az ion, hanem a későbbi u. n. területi törzsek valamelyikébe.

²⁾ *Meier M. H. S. Gentilität*, az Ersch és Gruber-féle Encyclopaediában. *Meier M. IL S. De Gentilitate attica*, liber singularis. Halle, 1835. es *Boss*, *Attische Demen*, számomra – fájdalom – nem voltak hozzáférhetők, úgy, mint annyi más forrásmű, melynek tartalmáról *közvetlen* tudomást szerezni, dolgozatom előnyére lett volna.

tettek. Azon neme a patronatusnak, melyet a gennetek a genoshoz tartozók felett gyakoroltak, természetesen csak az eupatridák politikai hatalmának idejében állhatott fenn s a demokratia korszakában önmagától megszűnt s ezzel minden kapocs a genos és a nem gennetek között.

Hogy a polgároknek csak egy része és bizonyosan sokkal kisebb része tartozik a genosokba, ez az újonszülötteknek a phratriákba való beíratását illető, reánk maradt okmányokból is kiténik, mert némelyekben a phratriába való beíratás mellett említve van a genosba való bevezetés is, míg másoknál nincs. Ezen tapasztalat sajtósága tévedésbe ejtette a fennidézett Meiert, a nélkül, hogy érdemét, mint hellenisztátét, ez legkevesebbé csökkentené. A született polgárok éltök első évében, – írja a nevezett – a fogadott fiak pedig a fiúi fogadtatás utáni évben vezettetek be. *A kevésbbé jelentékeny nemzetségekben a genneteknél (azaz genosbeli tagtársaknál) való bevezetés akkép esett össze a phratoroknál valóval, hogy különösen meg nem említettett;¹⁾ különlegesen megemlítetik a bevezetés kétszer a Kerykeknél (Kerykes) és egyszer a Brytidáknál.*²⁾ Tehát összesen három esetben. – Különös felfogás, hogy némely családok, mivel kevésbbé jelentékenyeknek ismerik el magokat, önként lemondjanak róla, hogy fiaikkal mint új tagokkal való gyarapodását jelezzék és családjuk nevét ne is említsék ott, a hol ez különben szokás. Miután a közölt példák tanúsága szerint a genosba való bevezetés meg szokott külön említeni a phratriába való mellett, ebből nem az következik, hogy

¹⁾ Eredetiben: Bei den minder bedeutenden Geschlechtern fiel die Einführung bei den Genneten so mit der bei den Phratoren zusammen, dass sie nicht erst besonders erwähnt wird.

²⁾ Id. h.

a hol a genosról – mint a nagyobb résznél – említés nem történik, ez onnan eredne, hogy az illetőnek genosa kevésbé jelentékeny, hanem világosan onnan, hogy annak genosa nincs, hogy maga nem gennet s következésképp gennetjei nincsenek.

Hogy a genoshoz egy eupatrida családon kívül tartoztak azzal nem rokon alsóbb osztályúak is, ez Curtiusnak is nézete, ki azonban mindenesetre téved, midőn ezen utóbiaknak a genosokba való beosztását a Solon törvényhozásában megkezdődő demokratikus reformmal hozza kapcsolatba.!) Helytelen az is, mit kétféle gentilitás lételéről mond; »gennetek« mindig ugyanannyit jelent, mit homogalaktok (egy tejen neveltek), mely elnevezés alatt, az ő felfogása szerint is csak a »nemes törzscsalád« tagjai értettek. Ha a közpolgár az eupatrida családok valamelyikéhez különleges viszonyban állott, e viszonyt igen régi időből, az arisztokratia keletkezésének idejéből eredőnek kell képzelnünk s a viszonyt eredetileg jobbágyinak.

A kérdés fontossága egyébiránt másodrendű, mert lényege csak abban sarkallik, hogy az eupatridák mindenhatóságának korában, a nép összességében a nemes családok összességének, vagy pedig megoszolva csoportokra, az egyes családoknak volt-e alárendelve. Ha ez kétes marad is, ellenben tisztán áll, hogy a genosokban – akár helyes a számukat illető adat, akár nem – az eupatridák mindmegannyi családját láthatjuk és hogy azoknak egyenrangú tagjai, a gennetek, mind egy-egy közös ősatyától eredeztettek.

A genos ezen első őse, mint láttuk, rendesen egy isten-

¹⁾ Curtius, Griechische Geschichte. Berlin, 1868. I. köt. 293. és 294. 1.

séguek s egy halandó nőnek fia, tehát parthenius. A genosnak másik neve, patra, atyai ágat, atyai ágon való leszármazást jelent. A társadalmi réteg pedig, melyet ezen patrák összesége képezett, eupatridáknak neveztetett, mi szintén az atyasággal függ össze. Végre jellemző az attikai genosra nézve, hogy mint ilyeneknek, mindnyáj oknak közös volt az Apollo patróos tisztelete. Az egyes genosok tagjai meghatározott időszakokban közös isteni tiszteletre szoktak egyesülni s ezen kultusz tárgyai a genosnak védistene mellett, mely mindegyiknek különleges, mindnyájuknak közösek voltak *Zeus herkaeos* és *Apollón patróos*. Ez utóbbinak, az atyai Apollónak tiszteletét az iónok eredetével hozza kapcsolatba a költői monda. Ionnak valódi atya Apollo volt, ki azt Xuthosra, Kreusa férjére csak mintegy átruházta fiúi, mint felnőtt ifjat; ő neki szülte volt Iont Kreusa, még mint hajadon. Mint atya Ionnak, kinek nevére a nemzet neveztetett, Apollo mintegy közös ősatyául is tekinthetett volna. E magyarázat összefügghet a valóval, de nem azonos vele. Theoi patróoi, azaz atyai istenségek, így nevezték általában az isteneket, a mennyiben valamely család örökös magánkultuszának tárgyai; ha valamely család p. o. Hermesnek különös és állandó tiszteletet szerzett, Hermes volt reá nézve a theos patróos, az ősi istenség, de nem volt Hermes patróoi, mely összetétel az atyasággal hozza kapcsolatba az illető istent, míg a másik annak csak az ősköltől örökölt tiszteletére vonatkozik. Apollo patróosnak a mellett, hogy a genosokban különleges tiszteletben részesült, nyilvános temploma is volt Athénében, a nélkül azonban, hogy a nép ősi istenének volna tekinthető s a patróos jelző innen volna eredeztethető; az attikai nép legrégebb istenei Athéné (a védistennő) és Poseidon voltak. Halljuk e tárgyról Schoe-

mannt: »Az ok iránt, melynél fogva Apollon mint *πατρώου* tiszteletben részesült, a régiek magok sem voltak tisztában. Legtöbben beérték Ionnak, az ion nép ősenek és Apollo fiának, nyilván csak meglehetősen késő időben kigondolt meséjével. Jobb bevallani, hogy a valódi okot, ha sejtethetjük is? de bebizonyítani nem tudjuk; határozottan tévesnek kell azonban tartanunk, a mit némely újabbak véltek, hogy Apollo eredetileg csak a nemességnek istene, és hogy tisztelete válaszfal lett volna az attikai lakosság különböző osztályai közt, a melyet csupán Solon, egyetemben Epimenidesszel, távolított volna el, feljogosítva és hivatva minden szabad athéneit, hogy Apollónak áldozzék.«¹⁾ A valódi okot, melyet »sejt,« a nélkül, hogy bebizonyíthatná, nem mondja meg. – Nem tudom, hogy mit sejt Schoemann, de bizonyosnak tekintem, hogy Apollo, mint patróos, az atyaság elvének istene s mint ilyené, a patrákban való különleges tisztelete nem lehet talányos. Servius írta meg, hogy Apollo azon istenség, mely a gyermekeket pártfogolja és hogy ezért őt minden más előtt megilleti a *patrous* elnevezés.²⁾ Athénében az Apollón patróos templomába az atyák vagy gyámnokok el szokták vinni a gyermekeket, mintegy bemutatva és ajánlva neki azokat.³⁾ A kezdetleges mivelődésű népek-nél oly erős vallásos érzettel s a természetfeletti, sajátos szakkörű és tulajdonítványú lények sokaságában való hittel együtt jár, hogy az emberi életnek minden viszonylata, úgy, mint a természet tüneményei, egy ilyen lény igazgató befolyása alatt állónak képzeltessek.

A genosok intézményének másik istensége igazolja

¹⁾ Schoemann id. m. II. 549.

²⁾ Serv., ad. Aen. 3. 332.; 1. 333..

³⁾ Schoemann id. h.

azt, a mit az indekkel foglalkozva észrevettünk, a külön hajlék, a saját tűzhelynek a patriarchai család keletkezésével való szoros összefüggése iránt. Arya és vaiszja, mely mindkettő háztulajdonost jelent, jelzi nálok a kétszershülöttet, a dvidzsát, vagy *δίψωνος*-t s a házi tűz a védákban a fiági leszármazás okának mondatik. Az athéneieknél Apollón patróossal Zeus herkeios osztozik a fiági leszármazás kezdeménye által létesült intézmény védnöki tisztjében. ¹⁾ Zeus herkeios a családi honnak védő istensége; nevét Herkeios – mely olykor magában, Zeust elhagyva is áll – a herkostól vesz a sövénytől, faltól, szóval a kerítéstől, mely a görögöknél – vallásos természetű szabály alapján – minden házbirtokosnak lakát udvarostul kellett hogy bekerítse, elválasztva azt másétől s a külvilágtól és mely kerítést szentnek tartottak; ettől vette nevét, oltára pedig a házi tűzhely (1. Curtius és Fustel de Goulanges szerint is a jegyzetben) volt.²⁾ Az atyaság elvét képviselő és a magán- vagy családi lakást oltalmazó istenségek e kapcsolata, azok után, miket a *köz-*

¹⁾ Curtius (Griech. Gesch. I. 278.) ezt következőleg fejezi ki: »Der gemeinsame Cultus des ältesten (?) Landesgottes, des heerdhütenden Zeus (Zeus Herkeios) und des ionischen Apollo war das Erkennungszeichen der attischen Eupatriden.

²⁾ Neoptolemosi büntetésnek nevezték, ha valaki azzal bűnhődött, a mivel vétkezett, mert Neoptolemos, Achilles fia, Apollo oltáránál öletett meg bűnhődésül azért, hogy Priamost a Herkeios oltáránál ölte meg (*επί τῆ ἐσχάρᾳ τοῦ Ἑρκείου*, Pausan. IV. 17. 4.); az »oltár« értelemben itt használt szó »eschara« rendes értelmében a házi tűzhelyt jelenti. Fustel de Coul. hivatkozva Pausanias fenn közölt helyére, Dionysosra, ki a római penátokkal azonosítja a *ἑοὶ ἐρκείου* görög fogalmát, valamint Euripides és Virgilius helyeire, azon eredményre jut, hogy »*Ζεὺς ἐραεῖβος* n'est autre que le foyer domestique.« id. m. 66. l. jegyzet.

ségi lakásokról egy megelőző fejezetben mondtunk, olyan jelentős, hogy további fejtegetést nem igényel és csupán egy esetre figyelmeztetünk még, melyben a külön tűzhely szintén egy közösségből való kilépés jelképéül szolgál. *Bonsi*c szerint Kotariban és Bukovicában, ha egy férfi zadrugáját (házközösség közel vérrokonok közt) ott akarja hagyni, ezt egyszerűn azzal adja tudtul, hogy némi távolságban a közös tűzhelytől saját tüzet gyújt magának.

A monda, mely szerint Attikában egykor az anyai származás, a nőági rokonság volt az egyedül ismert, a Varro-féle elbeszélésben ¹⁾ két istenség versenygésével hozatik összefüggésbe; Poseidon és Athéné mindketten védistenei akarnak lenni Athéné városának; a nők szavazatának többsége az istennő előnyére dönt; Poseidon haragjában sós hullámmokkal árasztja el Attikát; kiengeszteléséül a nők elvesztik a népgyűlésben való szavazás jogát,²⁾ valamint azt, hogy a gyermekek atyjok után neveztessenek, míg eddig anyjok nevét viselték. Varró hozzáteszi, hogy az ekkép büntetett nőkben a győztes Minerva győzetett le. Azaz Athéné s nem Poseidon lett Attika védistene s ennyiben Athéné győztes, de'vereséget is szenvedett, mint a női jognak képviselője. Helyesen mondja Mac Lennan, hogy Athéné itt annak képviselője és bajnoka, mit Bachofen »anyajog«-nak nevez, vagyis a nőági származás kizárólagos érvényének. Benne tehát azon istenséget láthatnánk, mely a patriarchális család keletkezését megelőző állapot személyesítője; ezzel is jogosultabb a föltevés, hogy a patriarchális családnak, az atyajognak szintén volt istene, kinek pártfogása alatt az

³⁾ August, de Civ. Dei. XVIII. 9.

²⁾ Ezzel az irokézek női is bírtak a kormányzó főnökök választásánál s a gyermekek itt az anya és nem az atya nevét viselték.

iutézmcny állott. Természetes azonban, hogy az anyaság kizárólagos voltának eszméje ilyen kifejezést csak akkor nyerhetett, midőn az atyaság lábra kapván, amaz megszűnt az egyedüli ismert állapot lenni; a míg ilyen volt, eszméje tudomásul nem vétethetett. Athéné tehát az anyajog, Apollo pedig a patriarchai család fogalmaival csak az átmenet korszakában hozathattak összefüggésbe,¹⁾ midőn a két elv küzdött egymással, a népesség egy része még az őskori (atyátlan), másik az újkori családképzést követvén, s e szerint megoszolván két rétegre. A mellett, hogy Athéné istennőt a kizárólagos anyaság védnökének tekintsük, a fennebbi mondan kívül egyéb is szól. Nem csupán Attikában, de mindennütt, a hol ionok éltek, létezett tisztelete az Apollo patróosé mellett egy Athénének, kinek megkülönböztető mellékneve »*apaturia*.«²⁾

E név jelentősége iránt sem a régiek, sem az újak nincsenek tisztában. Az adott magyarázatok egyike sem találja el a valót. Ezeknek egyike, melyet a régiek emlegetnek, *απατάω* igéből származtatja, mely annyit jelent, mint ámítani, elcsábítani. A monda, melyen e magyarázat alapszik, a következő: Aithrának, a ki Troizén királyának, Pittheusnak leánya és Pelops unokája volt, álomban azt rendelte

¹⁾ Hogy Athéné tisztelete Athénében nagyon régi, ez bizonyos; mert a legrégebb istenség tekintetű a régi társadalmi rend fentartójának; Apollo ellenben, mint *Aristoteles* nyomán *Harpocratio* írja (*Fragm. hist. graec. II. 105. 1.*), az Ion ideje óta részesült közönséges tiszteletben, a mikor ő patróosnak neveztetett el, az athéneiek pedig ionoknak; e szerint a korábban aegialosi pelasgoknak nevezett nép nevének fölcserelése ionok nevével, az atyasági elv érvényre emelkedésével függ össze.

²⁾ Iónok, *Herodot* szavai szerint (*I. 147.*) mindazok, a kik az *Apaturia* ünnepét megülik.

Athéné, hogy menjen Sphairia (a későbbi Hiera) szigetére, s hozzon ott halotti áldozatot a Sphairos sírján. Aithra engedelmeskedvén, a szigeten Poseidon – kitől utóbb Theseust szülte – összevegyült vele. E miatt Aithra Athéne apatúriának templomot alapított a szigeten s ezt Sphairia helyett Hierának (a szentnek) nevezte el.^{x)} A mondott felfogás szerint tehát apatúria itt annyit jelentene, mint ámitó vagy csábító. – A hellenisták páter (atya) vagy az ebből eredő patra (atyai származás, család) szavakkal hozzák összeköttetésbe azon nevet. Mert ugyanis az Athéné apathriának, a kit máskép Athéné phratriának is neveztek, minden ión városban és telepben, Pyanepsion hónapban évenként megtartott három napos ünnepén, mely a phratriák főünnepé volt, ezeknek tagjai összegyülekeztek, áldoztak, lakomáztak; a harmadik napon pedig az atyák (vagy gyámnokok) az időközben született gyermekeket beírátták a phratriák lajstromába. Ez biztos tény; de hogy az »apatúria« név innen származzék, ez föltételeznél, hogy azon szó eredetileg homopatriának vagy hamapatriának mondatott volna. – így Schoemann az előbbenit hozza fel (*ομοπατρία*,) és azon ünnepet látja benne, melyen minden, a phratriában lévő *családatyák* összegyűlnek. Hornos azonban *hasonlót, egyenlő* jelent (így homopator: ugyanazon atyától való) s nehéz belátni, hogy az atyák ünnepe mikép jönne ily névhez melynek apatúriára való elváltozása e mellett elképzelhetlen is. Valamivel valószínűbb azon magyarázat, melyet Wachsmuth, Meier stb. emlegetnek; hama annyit tesz, mint *együtt* vagy *össze*, hamapatria szolgálhatna oly alkalom jelölésére, melyen az atyák vagy a patrák tagjai össze-

¹⁾ Pausanias II. 3 3. 1.

gyűlnek. Azonban ez is messziről hozott magyarázat; hama-
 patúriából is nehezen válhatott görög szájban apaturia. –
 A phratriák ünnepe apaturianak nevezetik, mert ünnepe
 Athéné apaturianak, a ki a phratriáknak az, mi Apolló
 patróos a genosnak vagy patrának. Az apaturia szóhoz pe-
 dig minden görög szó közt legközelebb áll apator (ατράτωρ),
 mely atyátlant jelent; e két szó azonossága oly világos, hogy
 csupán az értelmi összefüggés megfoghatatlanságának tu-
 dandó be, miszerint a magyarázatot keresők közönyösen
 elhaladtak a közel fekvő mellett a távolba, hol hama-
 és homopatúriát találtak.

Hogy Attika őskorában valóban Athéné tekintetett az
 anyajog védistennőjének, erről Varrónak fenn közölt elbe-
 szélése tanúskodik, melyben Athéné úgy van feltüntetve,
 mint a kit a gyermekeknek atyjok után nevezésével és az
 anyajognak megszüntetésével legyőzetés ér. A monda itt is
 Kekrops korába helyezi az eseményt, melybe Klearchus és
 Charax a nők közösségének megszűnését, a házasság kez-
 deteit és ezekkel az atyai származás ismertté váltát helye-
 zik. Világos tehát, hogy Minerva az atyaság érvényesülését
 megelőző állapotokkal hozatik összefüggésbe, mintegy párt-
 fogójakép azoknak. Hogy miért épen ezen istennő tekinte-
 tett az »anyajog« természetfeletti képviselőjének, ez köny-
 nyen megfogható lesz, ha meggondoljuk, hogy Athéné volt
 azon istenség, melynek tisztelete valamennyi isten közt a
 legáltalánosabb volt az ionoknál őskorukban, midőn a csa-
 ládot egyedül az anya és gyermekei és illetőleg az anyáról
 való testvérek képezték. Az új szokások keletkezésével új
 istenek is nyertek tért; a régi védistennő, kinek oltalmában
 élt a nép addig, őskori állapotai közt, amazokkal szemben
 úgy tűnt föl, mint a régi rend személyesítője. A közös és

nyilvános isteni tisztelet, úgy, mint minden más társas gyakorlat, a régi társadalmi alkatelemben, a phratriában összpontosult. Ennek tagjai az őskorban testvéreknek tekintették egymást; testvérek voltak atyáik közösségében, vagy helyesebben, közös atyátlanságukban.¹⁾ Midőn a phratriák kebelében a tömegeből kiváltak, megkülönböztődtek egyes patriarchai családok, atyaságuk büszke intézményét Apollo oltalma alá helyezve, ezzel szemben Athéné, a kít az atyátlanok tömege egyedül részesített olyan kiváló tiszteletben? önként úgy tűnhetett fel, mint az atyátlanság elvének képviselője. Ezen minőségére az istennőnek vonatkozik a Pausanias által közölt monda is; Athéné befolyása alatt fogantatik az atyátlan gyermek, kinek születése után Aithra, a fogantatás színhelyén templomot szentel az istennőnek, mint Apaturiának, vagyis mint az atyátlanság istennőjének. A monda hozzát teszi még, hogy Aithra szokásba hozta Troizén hajadonainál, hogy *férjesülés előtt* övöket Athéné Apaturiának szenteljék;²⁾ ez teljesen annak »színét viseli, mintha

¹⁾ Annak maradványául, hogy a gyermekek egykor anyjok phratriájához tartoztak s hogy ennek jogán foglaltak helyet társadalmukban, – tekinthető, miszerint a prae-makedon korszakban a polgárjogot nyerő idegenek nem vétettek fel egyszersmind phratriába, hanem csupán athéni polgármó által szült gyermekeik vétettek fel *anyai* nagyatyjok phratriájába (Hermann id. m. I. 285.). Nem hiszem, hogy polgárjogot nyert idegenek gyermekei számára, minden előzmény nélkül készülhetett volna ily törvény, hanem kiterjeszkedett ezekre természetszerűleg, ha föltételezzük, hogy hagyomány szerint atyátlan gyermekek az anya phratriájába vétettek fel, mint az őskorban, midőn atya nem volt. Törvénytelen gyermekeknek a phratriákba való fölvétele aránylag igen késűn, Euklides arehontátusa alatt lett beszűntetve.

²⁾ Pausanias id. h. Troizénben temploma volt Isisnek is, ki az anyajog (s az ezzel egykor kapcsolatos testvérházasság) kifejezése.

azon felajánlásban az istennő engesztelését kellene látnunk, a házasság, mint az általa képviselt elvvel ellenkező cselekedet, tehát hűtlenség miatt. Ezt megerősíti, hogy a monda, mely Varró elbeszélése szerint, Attikában a nőági leszármazásnak s illetőleg ezen leszármazás megszűnésének hagyományával kapcsolatosan lép fel, úgy látszik, Troizén területén is ismeretes volt. A Hyllikos folyó forrásához közel létezett itt Poseidonnak egy szentélye, mely annak szolgál emlékéül, hogy ez isten egykor haragjában tenger vízzel árasztotta el e vidéket, úgy, hogy a sós víz minden vetést és egyéb növényt megsemmisített, míg áldozatok és imák útján végre kiengeszteltetett a haragos istenség.¹⁾ – Közel ehhez létezett Aphrodite Nymphiának (t. i. a menyasszonyi Aphroditének) egy szentélye, melyet Theseus alapított, miután Helénát menyasszonyául rabolta volt. Theseus, mint látni fogjuk, úgy tekintendő, mint az anyajog ellensége, ki ellene harcol. A jelzett helyek közelében létezett egy hely is, melyet Oenethlionnak – születési helynek – neveztek, mert állítólag Theseus született ott s ugyan ő később e helyen is vívta az amazonok elleni csatáinak egyikét, melyek emlékére ott Aresnek alapított templomot.²⁾

Létezett tehát – felfogásunk szerint – egy korszak, midőn az egyes phratriák különböző jogon beléjük számító tagokat foglaltak magokban: a nőági leszármazás, vagyis az őskori jog alapján oda tartozókat és olyanokat, a kik a phratriához tartozó férfiaknak, velők állandóan szövetkezett s hihetőleg a kommunisztikus tömegtől magán családi telepben elkülönített nők szültek. E nézet ellen talán lesz-

¹⁾ Pausan. II. 32. 8.

²⁾ Id. h.

nek, a kik felhozhatni vélik, hogy Athénében törvény létezett, melynek alapján a phratría tagjai közé csak törvényes születésűek vétethettek fel, fattyú-gyermekek ki lévén abból zárva. ¹⁾ De tudjunk azt is, hogy a törvénytelen gyermekek Enklides archontatusa óta, mikor azon törvény hozott, voltak kizárva a rokonság köréből, tehát 427 óta Kr. e., mikor az athénei polgárisodás már tetőpontján állott, mikor az apaturia jelentőségéről a görögöknek magoknak sem volt már fogalmuk. ²⁾ Addig a törvénytelen szülöttek is fel voltak véve a phatriába; a törvényes születés követelménye tehát későbbi.

Eredetileg a hordáknak egy törzszsé összevegyülése által, a törzsből létrejövő nemzetségek férfiai, hol nem nőrablás által történt a vér összevegyülése, közösen bírták nőiket, a másik, illetőleg a többi nemzetség nőtagjait, a mennyiben ezek egynemzedékbeliek voltak. Ez így lehetett az ion törzsek phatriáiban is. A vérrokonok, úgynevezett fivérek közti nőközösségnek emléke az, mely nézetem szerint fentartotta magát egy Solonnak tulajdonított, athénei törvényben. Epikleros leánynak, azaz olyannak, kinek fivére nem volt és ki, törvény szerint, mindig legközelebbi fiági rokonához ment nőül; ³⁾ ha férje tehetetlen volt, szabadsá-

¹⁾ *Νόμοι μηδί νόδ είναι, άρχιστείαν, μη έερον, μηίρ όσίον απ νκλειδου αρχοντος* (Isaeus de Philoctem. l. c. §. 47. *Télyf-nél*, Corpus juris attici. Pest, 1868. p. 846.)

²⁾ *Demosthenes* (c. Eubulid. *Télyf-nél* id. m. 5.1.) szavaiból az; tűnik ki, hogy az Euklides éve előtt szülötteknek polgárjoguk volt; ha szülőiknek csak egyike is bírta volt az athénei polgárjogot. Ez egyezik azzal, hogy polgárjogot nyert idegen nem, hanem csupán gyermekei vétettek fel anyjok atyjának phatriájába és maradványa. az egykori nőági jognak.

³⁾ így a birtok, az örökség (kleros) a genosban maradt a nél-

gában állott a férj és saját fiági vérrokonainak valamelyikével közlekedni.¹⁾ Hogy ez benfoglaltatott Solon törvényeiben, abból korántsem következik, mint könnyen belátható, hogy tőle eredne. Az őskori felfogások bélyege félreismerhetetlen azon megállapításon. Több ehhez hasonlót is előtalálhatott Solon, eltörölve azt, mint korszakába nem illőt,²⁾ midőn a nép régi jogszokásait szemle alá vette, hogy az elavultnak érvényét elvéve, a korszerűt pedig megerősítve, megalkossa népe törvényét. – Nehéz elhatározni, hogy mi bírta Solont a kérdéses ódon jellegű jogszokás fentartására. Lehetséges, hogy ez összefüggésben állott a felfogással, mely szerint az örökölő leány gyermekeiben tovább él annak atyai családja, mint az ind jog putrika putrájában (a fiatal embernek leányától való unokája). A család kihalása pedig nagy szerencsétlenségnek tartatott, melynek elkerülésére szolgáló semminemű lehetőséget nem volt szabad elejteni. Az örökös nő számára és családjának javára ilyen esetben feléledt az ősi jog, a nők közössége vérrokonok körében, mert eredetileg a férj minden phratórja másod-férj volt. Ugyanazon felfogás, melyből az ind nioga és a levirátus erednek, tartotta fenn magát Solon reformjaiban is.

E jogszokás, egyetemben egy más körülménnyel, a következő észrevételekre ad alkalmat. A törvény, mely szükségül, hogy a birtokos gyermekei teljesen ki lettek volna zárva az örökösödésből.

¹⁾ *Plutarchos* Solon, XX. Nemcsak az egyetlen leány (mint p. o. Fustel de Coulanges állítja) volt epikleros, hanem kettő, vagy több is. *Suidas* s. v. Epikleros. Ha férjhez ment, mielőtt fivére elhalt, atyja halálával válnia kellett. *Isaens de Pirrhi her.* §. 64. (I. Télyfnél.)

³⁾ *L. Plutarclmál* Sol. XXI. *απεισησε δε καὶ ταῖς εἰόδοις τῶν γυναικῶν καὶ τοῖς πένθεσι καὶ τοῖς εὐσταῖς νόμον ἀπειόγοντα το ατακτον καὶ ἀγόλαστον.*

rint a leány, kinek fivére nincs, mindig legközelebbi fiági rokonával lép házasságra, természetesen nem lehet régibb a magánbirtok keletkezésénél sem, mely ismét a legszorosabban összefügg a *genos* eredetével. – Nem leket régibb ennél, mivel célja nem más, mint: a vagyont megtartani a *genosban*, a nélkül, hogy a birtokos gyermekei teljesen megfosztassanak attól. Viszont azonban az epiklerosnak, az érintett esetben engedett szabadság csak olyan korszakban állapíthatott meg, mikor a nők közös birtokának fogalma még a megszokottak közé tartozott. Ha egyrészt tehát nem lehet a kérdéses jogszokás régibb a fiági rend és a *genos* létrejötténél, viszont ezek létrejöttével azonnal meg kellett állapíttatnia, akkor még, midőn a magánházasság, bár megszüntette a községi jogokat, de még nem involválta a férj részéről saját, bár elismert jogai kizárólagosságának tényleges fentartását; mert számos tapasztalat mutat rá, hogy a férj saját jogainak gyakori önkéntes átruházása, főleg vérrokonokra és vendégekre jellemzi – a közösségből való kibontakozásnál – a házásélet kezdeteit, átmenetet képezve a valódi házasságra. Ebből nem is szükségkép foly még, hogy a házasság kezdetével s a *genos* eredetével egyidejűleg az exogamia is rögtön megszűnt, miután ez a görög őskorban is csupán a nőágon közös származást tartók közt emelt korlátot, a fiágot egészen figyelmen kívül hagyva. És ezen fel fogás a legkésőbb korszakig fentartotta magát az athénei családjogban, a mennyiben kizárólagosan és egyedül a nőági vérrokonságra szorítva maradt a vérfertőzet fogalma, úgyannyira, hogy a testvérek közti házasság, ha – két anyától születvén – csak atyáról voltak testvérek, nem csupán meg volt engedve, hanem a leányoknak s általában nőágnak az örökösödésből való kizáratása folytán kötelességgé volt téve

a fivérnek, melyet ez csak az által válthatott meg, ha atyáról való nővérét hozományyal látta el, ha ezt nem akarta vagy nem bírta tenni, nőül kellett őt vennie. Így Kimon is feleségül bírta egy ideig – szegénysége miatt – nővérét, Elpinikét, de midőn később a gazdag Alkmaeonida Kallias belészeretett abba, átengedte neki feleségül.²⁾ Themistokles egyik fia is, Arcbeptolis, atyjának második feleségétől való leányát bírta nőül.²⁾

Igénytelen nézetem szerint, ezen törvény semmi kétséget nem hágy az iránt, hogy Attika lakosai egy időben nem vettek számba és nem ismertek más rokonságot, mint a nőágit és hogy ezen korszakban exogamia szabálya alatt állottak, melyet, midőn később a magánházassággal együtt a fiági rokonság elismerésére áttértek, erre ki nem terjesztettek, sőt a nőági származás nyilvántartása ez időtől kezdve megszűnván, a házassági tilalmat is a legközelebbi ízben közös nőági származásúakra (egy anya gyermekeire) korlátozták.

Ha mindezek alapján föltételezzük, hogy az iónok őskorában a phratorok közösen bírták nőiket, különleges jelentőséget nyerhet a történetileg ismert korszaknak azon sokáig erőben maradt szokása is, melynek értelmében minden athénei polgár, a ki athénei polgárnővel jogérvényes házasságra lépett, rendszerint házasságának még első évében és mindenestre gyermekek születése előtt, lakomát adott a phratraria tagjainak. E lakomát úgy nevezték gamélia, gameinból, nősültni; a lakonia adásának tényét pedig következőleg fejezték ki: *γαμήλιάν ἐκοεveyxelv τοῖσ φράτοροιν υπέρ της γυναικίωο*, azaz gaméliát bevinni a phratoroknak, a nők:

¹⁾ *Plutarch*, Kimon id. a,

²⁾ *Plutarch*, Themisiokles XXXIIΓ.

miatta vagy helyette; a *υπερ* szó genitivussal mindkettőt jelentheti itt. Ezen lakoma által lett a nő nyilvánosan feleségül elismerve.¹⁾

Összefüggésben tekintve a phratoroknak föltételezett őskori közösnejségével és egyetemben az idézett kifejezés horderejével, valamint azzal, hogy ily lakoma szükséges volt a feleségnek, mint ilyennek való nyilvános elismertetésére, e szokás azon színben tűnik fel, mintha a phratorok megvendégtetése azok jogainak megváltására kívántatott volna meg egykor. Hogy ilyen megváltás temérdek, a világ minden részeiben elszórt társadalomban mellőzhetlennek tartott, ezt az első kötetben láttuk.²⁾ Az ionoknál kezdettől fogva megvendégtetésben állhatott, noha azon föltételezés sincs épen kizárva, hogy a lakoma csak később helyettesítette volna, mint másodfokú megváltás, az olyant, a minő némely barbár társadalomban volt szokás. Valószínűbbnek tartom azonban az előbbent, mert a patriarchai család az ionoknál az előkelők, a hatalmasok kezdeménye általjött létre, általánossá csak később válván, és nehezen hihető, hogy amazok, miután mint olyanok, megkülönbözödtek a tömegtől, el ne kerülhették volna, hogy annak jogait azon egyenlőséget föltételező formában elismerjék.

Az okok, melyek alapján valószínűnek tűnik fel, hogy az eupatridák, vagyis a patrák gennetjei a patriarchai családi állapot által egykor meg voltak különböztetve az alsóbb nép tömegétől, eléggé kitűntek az eddigi előadás folyamában s leginkább abban összpontosulnak, hogy minden, a mi megkülönböztetett állásuk formai részét illeti (mert lényegét a politikai jogok s vagyon képezték) az atyaság és fiági

¹⁾ L. Meier, Gentilität, Pollux után.

²⁾ 39-41. lapon.

leszármazás fogalmával áll kapcsolatban; nevök, mint osztályé, családi egységeik két neve, az Apollo patróosnak és a Zeus herkeiosnak a genosokat jellemző különleges tisztelete, hosszú családfáik az ellentét által, melyet az első ízben magánosan álló ősanya (mert az isteni ősapát bízvást ignorálhatjuk) képez, szemben a későbbi ízek következetes fiági kapcsolatával. A tény, hogy valaki atyától származik, később is eszmerokonságban maradt az önérzet fokozásával. »*Patrothen*,« vagyis »atyáról« szólíttatni, mint N. fia, megtisztelő és ünnepélyes megszólítás volt a görögöknél. ¹⁾

Ezeknek kapcsán valószínűnek tűnik fel, hogy az eupatridák valamikor egyszerűen patridáknak nevezték magokat, azaz atyától származóknak, mint a római patriciusok és hogy az általunk ismert osztálynevet, a megkülönböztetés fenntartására, akkor vették fel, midőn a művelődési és gazdasági viszonyok haladtával a patriarchai család az illető törzsekben általánossá lett. – Mindenki atyától származó lévén, ők, kik atyáik sorát századokon át tudták visszavezetni az őskor homályába és nagy emberekre, mint ősatyákra, eupatridáknak nevezték magokat, úgy, mint a Butádák jeles athenei genosa magát Eteobutádoknak (valódi Butádáknak) nevezte azon időtől kezdve, midőn egy Butes héros nevére nevezett közigazgatási kerület lakosai is, tartozandóságuk szempontjából, Butádáknak neveztettek.

Meggyőződésünk tehát, hogy az ion törzsek kebelében a két társadalmi réteg elkülönződése akkép létesült, hogy népség egy része korábban áttért a patriarchális családban való életre, míg a másik még azután is huzamosan tovább élt az őskori közösnejségben. Az ind kasztok hasonló ere-

¹⁾ L. *Wachsmuth* id. m. II. Append. *Patrothen*.

detének bizonyítása alkalmával hivatkoztunk a tapasztalataikra, melyek szerint a kezdetleges társadalmak hatalmasai, előkelői, főnökei stb. gyakran megelőzik társadalmuk összeségét a monandrikus viszony felkarolásában. Nem az erre való hajlam hiánya az, melynél fogva a társadalom nagyobb része e tekintetben, az adott példa daczára is, visszamarad, de a nehézségek, az akadályok, melyek ily messze kiható átalakulásnak ellene szegülnek. Idegen nők rablása olyan módozata azon átmenetnek, mely igen harcias népeknek sem mindegyikénél létesül; így az észak-amerikai törzseknél, a dakotákat kivéve, nincs nyoma. Másutt nem lesz általánossá s ez által társadalmi rétegek alakulását eredményezi, mint a régi indeknél. – A vagyon, a hol a magánvagyon már kifejlődött, okvetlenül megkönnyíti tulajdonosa számára a családalapítást; míg a vagyontalanok számára ugyan e körülmény megnehezíti. Egyet meglehetősen biztosan felállíthatunk már most: hogy t. i. a családalapítás, a hol keletkezteben egyes társadalmi rétegre szorítkozik, előleges megkülönböztődést föltételez azon társadalomban; minél homogénebb annak anyaga, annál kevésbé valószínű, hogy akkép létesüljön; az észak-amerikai törzsek, melyekben minden férfi harcos, hol a főnökök tekintélye annyira korlátolt, s a kinnél olyas mit magánvagyonnak lehetne nevezni, teljességgel nem létezett, a homogeneitás a lehető legteljesebb volt. Azért itt nyoma sincs valami születési különbségnek, azt természetesen kivéve, mely az örökös főnöki méltósággal kapcsolatos; egyedül a hurónok képeznek talán kivételt e tekintetben. A családképzés itt lassankint bár, de az egész lakosságnál lépést tartva fejlődhetett ki, nem létező foglalkozásokban és vagyonban való különbség, mely egyesek számára meg-

könnyítette, másokra nézve megnehezítette volna a család-alapítást. E törzsek vadászat után éltek és részben nők földművelése után; földbirtokról nem lehetett szó, mert a föld oly korlátlan mennyiségben állott rendelkezésre, mint a lég és a víz. Az állattenyésztés egyike azon létforrásoknak, melyek legkorábban kifejtik a magánvagyonot, minden társadalmi konsekuensiáival; vele létrejöhet a foglalkozás szerinti megkülönböztetés, egy harciasabb és békésebb között és azon megkülönböztetés is, melynek alapját a vagyon képezi. Ezen megkülönböztetések egyikének vagy valamennyiének alapjaiban léteznie kell, a hol a patriarchai család nem az egyes párok közti együttartás mind gyakoribb állandósága által fokozatosan, de általánosan terjed el, hanem a társadalom egy részénél, egy ideig, kiváltságos vívmányul tűnik fel. A házasság költséggel is járt, mert a görögök régi időben vásárolták feleségeiket.¹⁾

A különbségek, melyeket az egyéniség hatalma harcias erényeivel, továbbá az, melyet az önmagát és másokat ámitó vallásos ihlettség teremt s végre a vagyon általi, mind e háromnak része lehetett benne, hogy a görög törzsek egy részénél a patriarchai család megfogamzása és külön, általános elterjedése két, egymástól talán hosszabb időköz által elválasztott korszakot vettek igénybe. Herosokat, látnokokat és csordák s nyájak birtoka által megkülönböztetett egyéneket kell itt is felismernünk a patrák alapítóiban. Az utóbbi, a vagyon, hihetőleg nélkülözhetlen kellék volt. A feltétel maga, mely szerint egy nő kizárólagos birtokbavétele a phratorok jogainak megváltása, egy lakoma árán történt, mely a régi időben nehezen csak formáság, hanem komoly

¹⁾ Aristot, Polit. II. 8.

valóság volt, melyből minden egyes megkövetelte a maga zsíros részét, kétségtelenül maga is elég volt reá, hogy számosaknak egész éltükön át lehetetlenné tegye család alapítását. Azonban minél általánosabb lett a hajlam elkülönözött háztartás és család alapítására, ezzel szükségkép arányosan veszhették el komoly jelentőségüket az akadályok, melyeket eredetileg csak a tekintélyesek tekintélye s a gazdagok gazdagsága volt képes legyőzni. – Aristoteles mondása *Ιστιν ἀρέτη και αρχαίος πλοντοζ* akkor is igaz marad, ha eugeneia alatt egyenesen a fiági leszármazás régiségét, vagy a felső kasztot akarjuk érteni; a gazdagság nélkülözhetlen azon tényezők közt, de a másik az erény – őskori viszonyok közt – mindig megszerezheti azt, habár az erény itt gyakran nem jelez egyebet, mint a képességet rabolni és ámitani.

Midőn felismerjük, hogy az ionoknak sokáig egyedül nemessége vagy felső kasztja állott az atya körüi csoportosuló és atyai leszármazású családokból, nem leszünk hajlandók Schoemannal tévesnek nyilvánítani azok véleményét, a kik Apollon patróosban csak a nemesség istenét akarják látni és annak tiszteletét úgy tekintik, mint válaszfalat az attikai népesség különböző rendéi közt, a melyet csak Solon, egyetemben Epimenidessal, távolított volna el, megengedvén minden szabad athéneinek, hogy Apollónak áldozzék. Láttuk, hogy Apollo, mint patróos, az atyaság fogalmának védnöke az istenségek közt; mint ilyen, valóban sokáig csak az eupatridáknál létezhetett és könnyen meglehet, hogy később is, midőn az átalakulás második szaka is végbement, amazok nem voltak hajlandók elismerni a köznép atyajogát, mert ezt megszokták úgy tekinteni, mint saját megkülönböztetőjüket. Végre azonban a többségnek

kellett győznie. A római patríciusok részéről legalább ezt tapasztaljuk a plèbes irányában. (Miről alább.)

A föltételezéssel, hogy az eupatridák családjai ilyen módon s következésképp igen régi korszakban emelkedtek ki az ión törzsek közül, nem áll ellentétben, hogy más ión államokban eupatridákról nincs említés, kivéven a Kodros ivadékok közül a medontidák nemzetségéből való fejedelmeket, a kik az Attikából kivándorlókat állítólag vezették. Ez utóbbiak a lakosságnak elégedetlen és vagyontalanabb részéből kerülhettek ki, a kiknek a régi hazában nehéz volt az élet; eupatridák elvétve egyesek lehettek közöttök, de bizonyosan csak egyesek és nem oly viszonyok közt, hogy ősi kiváltságaikat az új hazában érvényesíthették volna. A mellett az ionok elszéledésök idejében természetesen régen túlvoltak az állapotokon, melyek közt patriarchai család alapítása arisztokratikus megkülönböztetés alapjává lehetett. – Részemről ugyanis nem látok okot kétségbevonni, hogy a kérdéses nemzet őskori fejlődésének színhelye Attika földje volt s hogy Attikában az ionok legrégebbi hazáját, az ionokban Attika őslakosságát kell látnunk. Ha némelyek bevándorlókat látnak a görög ionokban, kik a benszült pelasz lakosságnak fölébe telepedtek s azt görögösítették volna, erre semmi alapos ok nem létezik. – Herodot, a ki tudja, hogy Attika lakosai egykor aegialeusi pelaszoknak nevezettek és hogy az ionok nevét később vették fel, bevándorlásról mitsem szól, hanem ellenkezőleg, az athéneieliben, valamint az ionokban általában azon pelaszok ivadékait látja. Az ion bevándorlás föltételezésének nincs más alapja azon mondánál, mely a nemzeti eponymust Iont s illetőleg ennek vélt atyját, a fivérei által hazájából elűzött Xuthust Észak-Görögországból költözteti be Attikába, melynek ki-

rálya, Erechteus, nőül adja hozzá leányát Kreusát, az Ion anyját; Ion maga a monda szerint is benszülött parthenius, anyja athénei királyleány, atyja Apollo lévén. A görög törzsek közös őshazájuknak Thessáliát és Pthiotist tartották, hová számos mondájok utalt; a közös származásról való meggyőződésük kifejezést talált azon genealógia költésében, mely a törzsek eponymusait Dorost, Aeolost, Iont és Achaeost az összes nemzet eponymusához, Hellenhez, csatolta mint fiaikat és unokákat. A hellének közös neve alá azonban csak aránylag későn foglaltattak azon törzsek; Homer még nem ismer helléneket, csak danausokat (Argos népe), achaeusokat stb. A genealógia, mely Iont Hellenhez, csatolja, természetesen nem régibb, mint a görög törzseknek egybefoglalása hellének neve alatt, sokkal későbbi tehát, mint az ionok neve s az Ionról szóló monda eredeti alakjában, mely benne csak Kreusa és x4.pollo fiát látja. A Hellen neve Észak-Görögországra utalván s Ion ő vele, mint a görögök közös ősével, kapcsolatba hozatván, ezt Xuthosnak, mint Hellen fiának és Ion fogadott atyjának közbeszúrása által létesítették a Homeros utáni mondagyűjtők és szerkesztők.

Nézetemmel nem állok elszigetelten. Ellentétben Schoemannel, ki az ionokban – a Xuthus elűzetéséről szóló mondát követve – őshazájokból menekülő bevándorlókat lát, Herrmann sokkal valószínűbbnek látja, hogy Attika volt az ionok legrégebb lakhelye.¹⁾ Curtius is a régi pelasz őslakosságból, lassúdad és fokozatos elkülönződés által kiváltak tartja az ion törzset.²⁾ Az ionoknak azonossága az

¹⁾ Herrmann id, m. I. 273.

²⁾ Curtius, Pelop. I. 61. idézve Herrmannál 275. I. 4.

aegialeusokkal, vagy aegiali pelasgokkal, támogatást nyer, nézetem szerint, abban is, hogy a Peloponnesusbeli ion vidék (a későbbi Achaia) régi neve is Aegialos vagy Aegialea, lakosainak neve aegialeusok volt, ¹⁾ mint Herodot szerint, Attika lakosságáé. A közös eredetű, négy pelasg törzs, melynek egybeforrásából jött létre az ion nemzet, eredetileg Attikát lakhatta s innen terjeszkedett, még aegialusok neve alatt egyfelől a földszoroson át a Peloponnesus északi partvidékére, másfelől a tengersizoroson át Euboia szigetére. Az ázsiai partvidéknek s az archipelagus egy részének elfoglalása – mely a Peloponnesusbeli ionoknak Attikába való vissza szoríttatásával áll kapcsolatban – természetesen sokkal későbbi.

Az aegialeusoknak ionok általi felváltásának tehát nincs egyéb jelentősége név-változásnál. Szinte felesleges reá utalni, hogy kezdetleges mívelődési viszonyok közt a

¹⁾ L. p. o. Pausanias VII. 1. Herodot VII. 94. L. továbbá Herodot I. 56. A mit a következőkben (57. 58.) mond Herodot, nem képez nehézséget. A látszólagos ellenmondás, hogy az ionok, kik a legmiveltebb görög dialektusok egyikét beszélték, pelasgok legyenek, holott azon pelasg törzsek, melyek a Herodot idejében még ilyenekül ismertettek, szerinte barbár nyelveket beszéltek, igen könnyen megoldható, a nélkül, hogy azon gondolatra kellene jutni, melyre Herodot jutott, hogy t. i. az ionok utólag vették volna fel a görög nyelvet. A pelasgok neve alatt közös őseit kell érteni nem csupán minden görög törzseknek, hanem valószínűleg Kis-Azsia és Itália némely népeinek is; ily kiterjedt területeket benépesítő faj szükségkép számos törzsre volt oszolva, kiknél a helyi elkülönződés folytán az egykor közös szólam is különböző irányokban fejlődött, egyfelől kiképződvén belőle az egymáshoz közel álló görög dialektusok, másfelől pedig olyan nyelvek melyeket Herodot meg nem értett s ez alapon barbár nyelveknek nyilvánított, noha a mai nyelvtudomány – ha maradványok volnának – kétségtelenül játszva felismerné a közös eredetet.

népelnevezések mily ingadozók, bizonytalanok, változók, főleg a hol hordák összevegyülése, törzsek szövetkezése által alakúinak új ethnikus egységek. Gyakori, hogy magok általában nem is nevezik magokat csak népnek, nemzetnek vagy embereknek (p. o. kucsin = a nép, innuit = emberek, ugyanezt jelenti tinné és thlinkit is); a szó, melynek nyelvükön ez a jelentősége, szomszédaik szájában különleges nevékkélesz; gyakran azonban a szomszédok mást is alkalmaznak, mint a nép maga; így azon nép, mely magát innuitnak, azaz embereknek mondja, szomszéd törzsek által Áskimegnek és Eszkimancziknek (azaz nyershús-evőnek) mondatik, miből lett eszkimó. A polgárisult, valamint a vad népek közt is kisebbségben vannak azok, a melyek idegenek által ugyanazon néven neveztetnek, melylyel magok jelölik magokat; olykor azonban ezen utóbbi utólagosan általános-érvényre emelkedik, mi távol álló szemlélő előtt névváltozásul tűnik fel, vagy azonosság tekintetében kétséget is támaszthat. Igen gyakoriak a helytől, a lakott terület nevéttől vagy természetétől vett nevek. Ilyen az aegialeusoké, azaz aegialosiaké is, mert Aegialos tengerpartot, partvidéket jelent és ilyet laktak az ionok régi hónukban, úgy Attikában, mint Peloponnesusban. Tengerpartiaknak nevezheték őket szomszédaik, vagy ők magok is magokat. – Egy népnek, főleg mely különböző törzsekből lassankint fokozatosan válik egygyé, szükségkép nagyon ingadozó lesz elnevezése az összeforrás tartama alatt. Ha ennek folytán egy korábban nem ismert név utóbb általános használatba jön, ez maga is alkalmat adhat olyan felfogásra, hogy a területen, melynek lakói előbb másképp jelöltettek, új ethnikus elem jelent meg.

Az ion népnek ezen neve leginkább az eponymus sze-

mélye s annak jelentősége miatt bír érdeklél. Mint Apollo fia, akinek ilyen eredetere az ionok Apollo patróosnak a genosokban való különleges tiszteletét visszavezetik, úgy tünik fel Ion, mint az atyajog, a fi ági leszármazás fogalmának személyesítése. Hogy maga parthenius, ez nem mond ellene e felfogásnak, mert hiszen a patrának, azaz a fiági nemzedékek sorának élén is mindig egy parthenius áll; a patriarchai család első alapítója csak ilyen lehetett. Valószínűnek látom ennél fogva, hogy Ion neve az attikai hagyományban azon korszakot jelzi, melyben az atyai hatalom alatt álló család felváltotta az őskori állapotot; épen úgy, mint Theseus neve alatt azon, valamivel későbbi korszakot látjuk személyesítve, a melyben az attikai jonoknak addig önálló községek, politikai egységgé tömörültek. Mindazáltal még Theseus is úgy tünik fel a neki tulajdonított számos nőrablás és az amazonok – a nőági jog személyesítői – ellen vívott harcok által, mint a férji és atyai hatalom és jog bajnoka, a mi arra látszik mutatni, hogy az ide tartozó viszonyok átalakulása hosszabb időtartamot vett igénybe, illetőleg két egymástól megkülönböztetett korszakra oszolt el és nem reactio nélkül ment végbe. Az amazonokról való monda általában, valamint annak részletei, hazájokból, a Thermodon vidékéről szomszédai ellen intézett hadjárataik, ázsiai hódításaik, város-alapításaik, Európába való átkelésök s az athéneiek ellen ezek saját földén vívott harcaik oly képtelenségekül tünnek fel, hogy épen ennek nyomán valami valót kell föltételezni, mely alkalmat szolgáltatott ilyen mondák keletkezésére, a milyeneket a közönséges anyagára utalt képzelő tehetség ebből nem teremt. És épen Attikában e monda a legbiztosabban régiek és egyszersmind a legelevenebb emlékek közé tartozott, kézzelfogható alap-

lioz ragaszkodván szokásokban és konkrét tárgyokban, melyek eredetét a képzelő tehetség működésével meg nem lehet magyarázni; ilyen a boedromiak ünnepe, melyben az amazonok elleni győzelem emlékét ülték meg, mint a mely boedromion havában folyt;¹⁾ táboruk helyét a város közvetlen közelében s az elesetteknek sírhalmait Attikában szerte mutatták. Egy helyiség Athéné közelében Amazonion nevet viselt. Troizén területén Ares egy temploma állott, melyet állítólag Theseus emelt, az amazonok felett azon helyen vívott győzelem emlékére.²⁾ Ezzel összevethető, hogy a monda szerint Troizén Theseusnak szülőhelye és valódi hona; csak midőn a férfi kort éri el, költözik Athénébe, és ezen útját egy művelődési heros tettei jelzik. Nem lehetetlen, hogy e hagyományok egy magasabb művelődésnek, egyetemben az atyjag általános érvényre emelkedésével, Troizénből Athénébe való átültetését jelzik. – Meglepően gyakoriak voltak Athéné templomaiban és egyéb nyilvános helyein a festészet és képfaragás azon művei, melyek az athéneieknek az amazonok feletti győzelmét ábrázolták. – Bármily képtelen is a hagyomány alakja, ennyi összevágó emlékeknek valami valódi alappal kellett bírnia. Az amazonok berohanásának mondáját megkísérelték már magyarázni s egy idegen isteni tisztelet elterjedését s utólagos kiirtását vélték abban felismerni. A régiek mindenbe belevegyítették a vallást s ennyiben azon nézet nem mondható egész alaptalannak. Lényegében azonban a férfiak és nők közötti harczok mondája két ellentétes jogi irány küzdelmében gyökerez, mely a társadalmat pártokra szakította.

¹⁾ *Plutarch*, Theseus 27.

²⁾ *Pausanias* II. 32. 9.

A míg sokan léteztek, a kik férji hatalom alatt nem álló nőktől születtek, addig az anyajognak, a nőági örökösödésnek (a kis-öcs örökjogának) is számos pártolója találkozhatott. A fiági leszármazásnak kizárólagos érvényre emelése, mely Spartában a lakosság egy részének kivándorlása vagy kiűzetése mellett jöhetett csak létre, egy sokkal régebbi korban Athénében véres belviszályokra adhatott alkalmat. A rólok szóló mondákban a legyőzött és később már meg nem értett anyajogot a nőuralom fogalma helyettesítette, úgy, mint Strabó is gynekokratiát lát a cantabrok nőági örökjogában, noha az államot itt is csak az erősebb nem alkothatta. Úgy mint Ionban, az Apollo patróos fiában, a patriarchai családnak az előkelők általi kezdeményeztetését látjuk személyesítve, úgy Theseusban, Troizen és Attika közös művelődési herosában, a fiági jognak küzdelmek után való általános érvényre emelkedésének személyesítését sejtjük, Összetéve a haladó polgárisodás és politikai felsőbb alakulás fogalmaival.

Az amazonok idegen eredetét, Kis-Ázsiából való származtatásukat, talán megmagyarázhatja azon nagyon valószínű föltételezés, hogy Elő-Azsia azon részeiben akkor, midőn a monda azon alakot öltötte, még hasonló állapotok uralkodtak, a minők átalakításának homályos emlékét őrítte meg a monda. Lykiában és Cariában ¹⁾ (utóbbiban csak a királyi család örökösödési jogában, habár ez is marad-

¹⁾ Az első Artenaysia, ki saját születési jogában volt, Caria királynője, maga vezérelte hadseregét és résztvett a csatákban; valódi amazon volt. Nem lehetetlen, hogy hasonló példák az ottani népeknél gyakrabban is fordultak elő az ősi korszakban, midőn a nő még nem volt férj kezébe adva és hasonló szabadságot az életmódra, a létfolyam megalkotására nézve élvezett, a minőt a férfi; ez megmagyarázná, hogy a nőági jog emlékezete mikép ölthette az amazon-monda alakját.

ványa a hajdan általános szokásnak) a nőági leszármazás érvénye a történeti korszakig fentartotta magát. Lydia mondái és szokásai hasonló közelmúltra utalnak; a kappadoki hierodulok (a vallás szentesítése alatt férjtelenségben, de korántsem szüziességben élő nők) seregei, az őskori közösség maradványának tekinthetők. Néhány századdal a kor előtt, melyre idevágó értesítéseink visszamennek, minden sokkal kifejezettebb lehetett és Ázsiának e részei úgy tűnhettek fel, mint azon fordított jogi viszony hazája eredeti, őskori formák, ennek folytán akkép, mint idegen erkölcsök inváziója. Kis-Azsia népeinek anyajogára utal Herakles és Omphale mondája is. Herakles képe temérdek analógiát mutat a Theseuséval; ő az achaeusok népének ugyanaz, mi Theseus az ionokénak; az ébredező polgárisodásnak, a társadalmi rend erősödésének, szemben az egyéni önkény csapongásaival, személyesítése mint amaz, a mivel benne is egyesül a fiági jog képviselője a nőorzás és amazon-harcz jelvényei által. A lydiai Omphalénál való rabszolgasága nem fejez ki egyebet a későbbi, bár a mythos valódi értelmét még bíró görög nemzedékek, megütközésénél, azon ténynyel szemben, hogy Lydiában a fiági származás jogilag alá volt rendelve a köldökfonal (Omphale) jelvénye alatt megtestesített nőáginak. (L. I. köt. 210–216. és 219–230.)¹⁾

Attika mellett Troizén területe volt az ion nemzet egyik legrégebb lakhelye. Ez megmagyarázza a két hely

¹⁾ Λ köldökfonal *ομφάγιον* *γενσον*-nak mondatik később, de a szó, mely annak elmetszetését jelenti, *ομφαλητομία*, arra látszik mutatni, hogy régi neve egészen egyezett az allegorikus személyével; ez egyébiránt nem lényeges. A köldökre való vonatkoztatás és annak jelentősége félreismerhetetlen.

régi mondáinak azonosságát. Az attikai monda, hogy Poseidon és Athéné versenyeztek az ország birtoka iránt, Troizenben ugyanazon alakban ismétlődött, és Poseidon haragja itt is a mezőknek sós vízzel való elárasztása által nyilvánult;¹⁾ az Athéné Apaturia tisztelete itt is létezett, valamint az amazonok elleni harcz emléke. Itt születik királyleánytól Theseus. Amazonok sírjait Euboia szigetén Chalkis körüli is mutogatták. Attika, Troizén, Euboia (és talán a később Troizénnal együtt dór kézbe jutott Megara is) voltak az ion nemzet ősi lakhelyei, hol annak őstörténete lefolyt, ú. m. a kezdetleges három horda összevegyülése, az ekkép létrejött ethnikus egységnek elszaporodás és terjeszkedés folytán való megoszlása négy törzsre, melyek mindegyikének népe, a három őscsapattól való származása szerint három phatriát foglalt magában ismét. – Itt létesült a különböző törzsbeli, egyszármazású phatriák rokonérzete folytán a négy törzs szövetkezése és végleges összevegyülése, midőn létrejöhetett olyan politikai szervezet, mely nagyobb társadalmi egységet együtt tartani képes. Itt képződött ki a patriarchai családra két különböző korszakban való átmenet folytán, egy éles, mindvégig áthághatlan maradó választó vonal, mely két rétegre osztotta a phyléket és phatriákat külön-külön és összeségökben.

Az elvben való áthághatatlanság az, mi az egyszer kiképződött kasztot leghatározottabban jellemzi. A hol az elkülönült családi egység és a közösség ellentétei folytán egy társadalom két rétegre oszlik, ez már föltételez bizonyos előleges megkülönböztést. Egyéni tulajdonok, melyek az egyént a tömegtől megkülönböztetik, testi erő, rendkívüli bátorság s minden olyan tulajdon, mely egyéni tekin-

¹⁾ *Pausanias* II. 30. 5. és 32. 7.

télyt biztosít, továbbá azon életrevalóság, mely vagyonszerzésre képesít, már előlegesen búztak egy megkülönböztető vonalat; de ezt átlépheti és tényleg átlépi minden ezen tulajdonokkal születő egyén. Azonban a patriarchai család megalapítása, ott, a hol csak ilyen tulajdonokkal felruházott egyéneknek sikerül ezek ivadékait megkülönbözteti születésök alapján. Ha az ionok társadalmi állapotait összehasonlítjuk a dórokéival, felmerül egy kérdés: Mi okozza, hogy a patriarchai család némely társadalomban kasztképződést okoz, másban nem? Azon válasz, hogy különböző időszakokban jöve létre, teremt az kasztokat vagy nem, csak elodázza, de meg nem fejt a kérdést. Az egyének közötti azon nagyobb különbségek, melyek álláson alapúinak, fejlettebb társadalmi állapotot föltételeznek, ezt talán mindenki könnyen el fogja ismerni; kevésbbé könnyen talán azt, mit részemről is csak sejtelemkép fejezek ki, hogy az egyéni tulajdonok nagyobb fokú eltérései is összefüggnek okozatiilag a fejlődési fokkal. Minél alább szállunk a művelődés foka szerint a társadalmak szemléletében, annál nagyobb egyenlőséget tapasztalunk az egyének közt a testalkotás, értelmi és jellemtulajdonok tekintetében; minél feljebb megyünk, annál nagyobbak az eltérések. Azon roppant különbségeket, melyek a művelt társadalom egyes emberei közt úgy a physikai, mint az értelmi tulajdonok tekintetében tapasztalhatók, vadak körében nem találni. Egyik-másik ugyan kitűnhet nagyobb erő, merészség vagy ravaszság által, de egészben az egyéni homogeneitás mégis sokkal nagyobb. Még a nemeket jellemző különbségek is csekélyebbek a vadaknál; így az Amazonas vidéki és patagoniai törzseknél tapasztaltatott, hogy a férfiak formái, kevesbbé kifejlett izmaik miatt, megközelítik a nőkéit, kiknél viszont erősebben ki

vannak azok fejlődve, mint a polgárisult népek nőneménél. Számos utazónak feltűnt már azon egyenlő jelleg, melyet valamely vad törzs egyénei az arcz vonásai és kifejezése tekintetében mutatnak és mely oly feltűnő ellentétet képez a polgárisult lakosságoknál e részben tapasztalható heterogenitással szemben. A művelődés, a haladás hatása, az egyéni különbségek tekintetében eddig kétségtelenül növelő volt. Másrészt tudjuk, hogy különböző társadalmakban a fejlődésnek igen különböző fokain terjedt el a férfi s nő közötti páros kötelék; a régi brittek állattenyésztő s bizonyos fokig földműves nép voltak, a lovat, kocsit, fémeszközöket birták s közösnejlőségben éltek, míg az Andamán-szigetek benszülőttei, kik az emberiségnek különben legelmaradtabb részéhez tartoznak, páros életet s ebben a nő részéről hűséget ismernek. E tekintetben tehát sokkal előbbre vannak, mint az aránylag magas művelődésű ceYLONIAK vagy TIBETIEK. Hogy tehát a patriarchai családra való áttérés némely társadalmakban rétegek szerint, különböző időszakokban ment végbe, ez által kasztok alakulását eredményezve, míg másokban, hol kasztok nincsenek nyoma, ha fokozatos is, de nem időszakok által elválasztott volt az áttérés – ezen, nézetem szerint, biztos ténynek magyarázata a fejlődésnek s ezzel a megkülönböztődéseknek különböző fokaiban lesz feltalálható, a melyekre az illető népek eljutottak volt, midőn a nemi élet és a családi jog átalakulása náluk bekövetkezett.

Az ide vágó szemlélődéseket e helyen rövidre szabjuk és sokat elhallgatunk, a mi a mondottak kapcsán fölmerül; a mi e kitérésre vezetett bennünket, az a feltűnő ellentét, melyet az ide vágó viszonyok tekintetében két testvérnemzetnél tapasztalunk, t. i. a görög nemzet ion és dór törzsei-

nél. A dóroknál ugyanis semmi olyan intézményt nem találunk, melyben – igen súlyos tévedés nélkül – kasztot láthatnánk. Ellenben találjuk a menyasszony-rablás formáját, mint köteles házasságkötési szertartást, melynek viszont a két kasztra megoszolt ionoknál nincs nyoma, habár mythoszaiokban a tény említetik is; fordult tehát elő itt is, de nem volt szabályos formája a házasságkötésnek s nem azon módozat, mely szerint az atyás család létrejött. Mindazáltal nem lehet okozati összefüggésbe hozni a dórokat illető két tapasztalást; nem mondhatjuk, hogy nálok azért nem képződött felső kaszt, mert idegen nők orzása által jött létre nálok a páros élet. Láttuk, hogy az indeknél is idegen nők elragadása volt a magánházasság kezdete és hogy mindamellet kasztok alakultak; kénytelenek voltunk ennél fogva előleges megkülönböződést föltételezni az egyéni jellem és foglalkozás többé-kevesebb harcziás voltának alapján. A dóroknál aránylag korábban, azaz ilyen megkülönböződés létrejötte előtt kellett a családi élet átalakulásának megtörténnie; ¹⁾ a spártaiaknál, kik az ősi dór erkölcsökből legtöbbet megőriztek, látjuk egyébiránt, hogy minden dór férfi harcos és minden egyéb előtt harcos volt, férj és atya csak melleleg; munkaeszközt keze nem ismert, vadászat volt az egyedüli foglalkozás, mely által tápkészleteit személyesen gyarapítani nem átalotta és régente valószínűleg nyájak őrzése mellett barmok rablása is.

A dórok e szerint igen kezdetleges fokon állhattak, a

¹⁾ Ugyanez áll mindazon nagyszámú népre nézve is, a kinkél nőrablás szertartását találjuk, kasztképzés nélkül, mint a nőrabló népek többségénél. E módszer általában a fejlődés alacsonyabb foka mellett is reá vezethetett a patriarchai családra korábban, mint egyéb módozatok.

társadalmi fejlődés egyéb ágaiban, midőn törzs-idegen nőket személyes birtokul kezdtek ejteni, míg ellenben az ionokról valószínűnek tartom, hogy a közösnejlőség s a nőági örökösödés állapotában érték még el a gazdasági fejlődésnek azon fokát, melyen az elismert magántulajdon emel különbségeket az emberiség sorsában. – Az eupatridáknak sokat hangoztatott, ősidőkből származó gazdagsága volt valószínűleg a legfőbb azon tényezők közt, melyek folytán törzstársaikat évszázadokkal megelőzhatték a férj és atya hatalmának kiképzésében. Oly idő lehetett az, midőn a törzsnepe még közösen bírta és művelte annak földeit, a közös munka gyümölcsein osztozva és közös tűzhely körüli gyülekezve pihenésre, de a midőn e mellett egyesek már tudtak volt szert tenni magánvagyonra, melynek tárgyai a saját tűzhely körüli csoportosultak. Ez utóbbi, a saját tűzhely, az elkülönzött hajlék, mellőzhetlen föltétele volt az atyai fenség alatt álló család létrejöttének, habár nem szükségkép és azonnal rávezetett is erre. Nagyon jól elképzelhető, hogy az előkelők és vagyonosaknak a tömegetől való különválása után még egy ideig fentartotta magát a nőági rend, a midőn egy anya gyermekei képzék a családot s a nővér, fiaira száll a fivér birtoka és hatalma, a kiknek atyja vagy ismeretlen, mint a Nair családban, vagy pedig alárendelt állást foglal el és tulajdonkép a családon kívül áll, jogok nélkül s egyszerűn meg lévén bízva kisöcsöket nemzeni a családfő számára, mint a szumátrai ambelanak és a ceyloni bina házasságban s a kelet-indiai kohhok családjában, valamint némely afrikai népnél, hol a férj jogai a gyermekekre elismerve nincsenek. Hogy a görögök előkelőinél nem csupán az ion törzsben, hanem kiválólág az aeoliaknál és achaeusoknál hasonló családi viszonyok előzték meg a fiági

rendet, ezt a hagyomány szerint is régiebbeknek feltűnő herosi dynastiákban minduntalan nőágra kerülő öröklés sejteti; az atyának fia általi követtetése azokban szintén kivételesnek s ez által talán későbbi betoldásnak tűnik fel; a szabály a nővértől való kisöcs vagy a leánytól való unoka örökösödése.¹⁾ Hogy azonban az előkelőknél is ilyen jog tartotta fenn magát egy ideig, ez nem teszi kevésbé valószínűvé, hogy ezek körében gyökerezett volna meg legelőbb a patriarchai család elve. A Zeus herkeios és az Apollo patrós tiszteletének kapcsolatossága az ion eupatridák családaiban határozottan reá utal a saját háztartásnak és az atyaság elvének szoros összefüggésére azon genosok s azok kultusza megalapítóinak felfogásában.²⁾

A dórok még ez ősi vagyonközösség állapotában – melynek Krétában, kivált pedig Spartában annyi világos nyoma maradt – áttértek volt a páros életre, nők rablásának általános szokása által, habár a nélkül is, hogy a nők közösségének ez által teljesen vége szakadt volna nálok, mert a férj jogai ugyan el voltak ismerve, de a féltékenység ösztöne nem ért volt reá kifejlődni. Születési osztályok, a dór harcosok vagyonközössége, hasonló életmódja és foglalkozása s egyenlősége mellett nem keletkezhetek. Sőt úgy látszik, hogy család azon értelemben, mely egy távolabbi közös ősnek fiági ivadékait foglalja össze, e név alatt

¹⁾ Ellentétben a hőskorszak későbbi részének dynastiáival, mint a különböző, Herakleshez mint ősapához csatlakozó családok, valamint a pelopidák, aiakidák és neleidák családai.

²⁾ Polgárjoggal, úgy mondatik, Athénében azok bírtak, kiknek Zeus herkeiosok volt (Fragm. hist. graec. II. 363. 6.). A thesmothe-tékké kisorsoltakat meg szokták kérdezni, hogy van-e Apollon patrósuk és Zeus herkeiosuk. (*Aristoteles*, Fragm. II. 115. 30.)

Spartában nem létezett; a származás nem tartatott számon; mindenki atyja fiának nevezte magát, de atyján túl nem tartotta számon őseit. Kivételt csupán a két királyi család képezett; ezeknél több *genos* vagy *patra* Spartában nem említetik, egyet kivéve, az *aegidákat*, a kik azonban nem voltak dórok, hanem thébai eredetűek. ¹⁾ – A királyi családokat illetve, kivételesen a vérnek hamisítatlanságára is ügyeltek; ha a királyi családok egy fiának atyai származása iránt kétség támadt, az föltétlenül kizáratott a trónörökösödésből, mint Demaratos és később Leotychides, az Agis és Timaea fia. Hogy más spártaiak e tekintetben közönyösek voltak, ez részben legalább összefügghet az agnatió fogalmán alapuló családi egység ki nem fejlődésével.

A partheniusok, kik aránylag késő időben jelentékeny számmal léteztek, nem váltak alárendelt kasztzá, mivel az időben nőrablás által ők is családot alapíthattak s utódaik már rendes születésűek voltak. Hogy ilyenek léteztek, nem onnan ered, hogy a férfiak egy részétől meg lett volna vonva a lehetőség patriarchai család alapítására; ez a dóroknál mindenkinek módjában állván, hanem eredt a hajadonok szabad életéből, mely csak később adott helyt szigorúbb erkölcsöknek, mikor partheniusok többé nem is fordulnak elő. Mi a nőrablást illeti, ez, a míg tény és nem szertartás (habár talán kötelező erejű szertartás) volt itt is, csak más politikai egység nőinek erőszakos elragadását, magánbirtokul, jelenthette és bizton föltételezhetjük, hogy azon, egymástól független, habár közös eredetű csapatok-

¹⁾ Az aegidákról *Herodot* beszél IV. 149. Ősük Aegeus, ki után neveztetnek, unokája volt Therasnak, a ki maga részéről a thébai Polynikestől származott. (*Herod.* IV. 147.) A két királyi ház, mint heraklidák, szintén nem dór, hanem acheus származású volt.

nak a dór nemzetté való egybeolvadását a kölcsön fejében türt feleségszerzés és az innen eredő rokonság hathatósan előmozdította. Kevésbé biztosan föltételezhető, hogy az a körülmény, mely szerint feleséget eleinte csak ilyen módon s következőkép csak idegen törzstől lehetett szerezni, rá vezetett-e a dóroknál is a kötelességszerű exogamiára. Némi feltevés ugyanis, hogy ha ilyen törvény létezett, az teljesen elejtetett volna e népnél a történeti korszak kezdete előtt, holott annyi más őskori fentartotta magát. Kizárva azért e lehetőség koránt sincsen; bizton tudjuk p. o. hogy a fidszik valamikor exogámok voltak, de ezt nyomtalanul elfelejtették, noha a praexogám korszak jogának egy világos nyoma tartotta fenn magát náluk az u. n. vazujogban, túlélve az exogamia keletkezését és letűntét is. Lehetséges volna azonban talán az is, hogy egy, a szokottnál értelmesebb, cselekvése rugói tekintetében világosabb öntudatú nép, akkor, midőn az orzás tényét, a felek meg egyezése mellett, annak szertartása váltja fel, a kívülről való nőszerzés kötelmét is elejtse, mely észszerűn indokolva csak addig van, míg békeszegés ténye van involválva azzal. Az egy atyától való testvérek házasságának tilalma – szemben az anyáról való mostohák közöttinek megengedésével – mindamellettt exogamia maradványának is tekinthető, a mennyiben a nőági rokonság ignorálására mutat. Biztos nézet e tekintetben nehezen lesz alkotható, ha csak valamely eddig ismeretlen adat fölfedezése nem vetend világot a kérdésre, a mi nem valószínű.

Annyit mindazáltal föltehetünk, hogy a dór nemzet összeolvadása előbb önálló részekből azon tény folytán jött létre, melynek emlékét a spártaiak házasságkötési szertartása őrizte meg. Az egybeolvadásnak természetesen még

az észak-görögországi őshazában kellett végbemennie a politikai megosztás előtt. A dórok – s ez egyben az ionokkal egyeznek – új példáját szolgáltatják azon annyifelé tapasztalt társadalmi processusnak, midőn néhány társadalmi egység összeolvad egygyé és annak, hogy utólagosan ezen egység ismét feloszlik, de nem eredeti alkatrészeire, melyek egymást teljesen áthatották, hanem a távolságok hatása folytán, területek szerint képezve, új társadalmi egységeket, akkép, hogy ezek mindegyikében (kivétel lehetőségét ki nem zárva) képviselve van az eredeti alkatrészek mindegyike. Úgy, mint az ionok négy phyléjét, mely még az attikai őshazában áthatotta volt egymást, feltaláljuk a távoli gyarmatokban, úgy a dórok három törzse is, a Hilleis, Dymanes és Pamphyloi képviselve volt kétségtelenül mindazon államokban, melyeket Dorisból való kivándorlásuk után a görög szárazföldön alkottak. Lételők kimutatható a peloponnesusi államok közül Spartában, Argosban, Sikyonban ¹⁾ és Megarában, a gyarmatok közül Byzantiumban és a pontusi Herkleában, ²⁾ Kerkyrában és Agrigentumban hylleusok említetnek, a mi nem zárja ki, hogy a másik kettő is képviselve lett volna. Csupán dymanok költöztek volna át, Wachsmuth szerint Halicarnassusba, hová az egykor ion Troizénből jutottak és csupán hylleusok a krétai Kydoniába. Ez ha áll – mit, főleg a krétai várost illetve, kétesnek tartok – természetesen csak esetleges. Mindezen területekre a dórok mint hódítók jöttek be, a régibb lakosságot kormányzatuk alá hajtva. Némely helyen bevették ezt az államba; így negyedik törzszsé foglalták össze azt Argosban Hynethia törzs neve alatt, Sikyonban

¹⁾ Herodot. V. 68.

²⁾ Wachsmuth, id. m. I. 372.

aegialeusok, lakosság régi neve alatt és Épidaurusban is. Krétában, úgy látszik Mnoa (Mínoa?) név alatt alkotott az ős-lakosság egy elnyomott jobbágyi osztályt.¹⁾ Ha egyenlő jogok adtak is Argosban és Sikyonban az őslakoságnak a dór törzsekkel, a lakosság egyenjogúságáról még sem lehetett szó, minthogy ez, mely a bevándorlók-kal számra egyenlő lehetett vagy talán felül is múlta őket, csak egy törzsül számított és tehát csak mintegy negyede az államnak, melyben minden törzs egyenlőn nyomott. Lakedaimonban azonban a régi lakosság még ennyi politikai jogot sem nyert; itt nem képezték a dórok abból negyedik törzset, egyenjogot saját törzseik egyikével, hanem megtagadva tőlük minden politikai jogot, vagyis az állami ügyek menetére való minden befolyást, egy részöket birtokában hagyták ugyan személyi szabadságuknak és földeiknek, vagy ezek egy részének, adó- és hadkötelezettséget róva rajok, míg más részöket teljes rabigába hajtották. A hódításból eredő társadalmi alakulások szemlélete nem tartozik e fejezet keretébe, minélfogva Lakedaimon lakosságának beosztásával e helyen bővebben nem foglalkozunk. A megemlítés szükséges volt azon igen általános felfogással szemben, mely Spartában – ellentétül Athénével s egyéb görög államokkal *κατ' εἰσότητα* aristokratikus szervezetű államot lát. A nélkül, hogy e felfogást bírálni akarnám, szükségesnek tartom mindazáltal megjegyezni, hogy az eredetileg egy ethnikus egységhez tartozók közt sehol teljesebb egyenlőség, jog és születés tekintetében, nem létezett, mint épen a spártaiaknál. Azon különbségek, melyek hódításból erednek, szorosán megkülönböztetendők a kaszt-alakulás tüneténységétől. Csak a dór intézmények hanyatlása korszak-

¹⁾ *Strabo*, XII. 3. 4.

kában fejlődött ki, némelyek elszegényedése, mások meggazdagodása folytán, különbség a valódi (dór) spártaiak közt társadalmi állás és politikai jogok tekintetében is, minthogy azok, kik birtokvesztés folytán a közös nevelésben és étkezésben nem vehettek részt, s így azon jogok teljességére többé nem tarthattak igényt.¹⁾

A dór nép törzsi beosztásáról és következképek az ősi társadalmi egységekről, melyek elvegyülése által e nemzet alakult, keveset tudunk. Biztosan csupán annyit, hogy a nemzet három törzsből állott, melyek még a vándorlás előtt vagy alatt áthatották volt egymást akkép, hogy mindhárom képviselve voltak azon seregeknek majd mindegyikében, a melyekre a nemzet a hódítási korszakban elszolt s a melyek utódaiul az alkotott egyes államok polgársága tekinthető. Abban sem szükség kételkedni, hogy azon benső összeolvadás a nőrablással összefüggő törzsonkízüli nősulés és törzsközi vérrokonság eredménye. Kétes azonban, hogy a három törzsbn azon kezdetleges társadalmi egységeket kell-e felismernünk, melyek a nők kölcsönös elragadása által szoros rokoni viszonyba jutottak. Sparta népe ugyanis a három törzs szerinti beosztáson kívül elszolt úgynevezett óbák szerint is. Nincs azonban tudomásunk róla, hogy egyéb dór államokban is léteztek-e ilyenek, s külön-külön azonosak voltak-e a spártai óbákkal, úgy mint az ottani törzsek a spártaiak törzseivel, szóval nem tudjuk, hogy a spártai állam alkotásánál jöttek-e létre, vagy pedig régi dór intézményt képeztek-e. Számukat biztosan nem tudjuk, habár feltételezhető, hogy 30 óba létezett; e feltételezés azon alapszik, hogy a spártai gerontok²⁾ mindegyike s

¹⁾ Herrmann, id. m. I. 95. és 155.

²⁾ Számuk 28 volt.

a két király (együtt 30) egy-egy óbát képviselt volna a gerusiában vagy szenátusban.¹⁾ E nézet pártolói feltételezik továbbá, hogy az óbák tízével oszoltak el a három törzs közt. Ez a törzs- és nemzetségeképzésről való felfogásunkkal ugyan nem egyeztethetetlen, mert feltehető volna, hogy eredetileg tíz társadalmi egység létezett, melyek összevegyülése után, p. o. területi határok alapján, még az őshazában három törzssre oszolt a dór nép, és hogy ezek aztán a vándorlás alatt vegyültek volna el ismét. Valószínűnek látszik azonban, hogy a három törzs képviseli az eredeti egységeket. Ha való is, hogy óba eredetileg annyit jelent mint kerület,²⁾ ez sem adna még felvilágosítást arra nézve, hogy a régi dór vagy csak az új spártai hazában léteztek-e ezen kerületek. Egy a toteméhez és gotráéhoz hasonló jelentősége azon szónak mindamelllett nincs feltétlenül kizárva. Ha az óbákat úgy képzelnök, mint azon társadalmi egységek maradványait, melyek a nőablást egymáson gyakorolták, s az innen eredő összeházasodás folytán egy nemzetté olvadtak össze, úgy a három törzset az óbák önállósága korában már összevegyültnek (mint az ausztráliai nőági törzsek a területekben) s azok mindegyikében képviseltnek kellene feltételeznünk. Ez aztán tovább azon következtetésre vezethetne, hogy a dórok három törzsét azonos eredetűnek tartjuk azon három »ethnos«-sal, melyek összevegyüléséből alakult a jón nemzet is, és hogy az összevegyülés által alakult egység legelsőben kétfelé ágazott volna el s a két egymástól távol elvált csapat egyike eloszolván később óbákra, másika pedig a négy ión phylére. Ez azonban máipuszta találgatás, melyet komolyan figyelembe nem veszünk.

¹⁾ Schoemann, id. m. I. 223.

²⁾ Schoemann, id. b.

Legrégibb családi jog a rómaiaknál.

Ha azok után, miket a megelőzőkben tárgyalt népek társadalmi fejlődésére nézve azoknak némely hagyományai-ból, jellegükben elszigetelt egyes társadalmi jelenségekből és ódonszerű intézményekből következtettünk, most a rómaiaknak legrégibb állapotait vesszük szemügyre, azt fogjuk tapasztalni, hogy a mit amazoknál egy letűnt kor szörványos maradványaiból kellett fáradságosan s olykor talán merésznek látszó fejtegetéssel kibetűznünk, ugyanazt ezekenél épségben, mint a lét minden szakát átható gyakorlatot ismeri fel az eddigi észrevételek által élesbített tekintet. Míg ezen egyezés egyrészt hathatósan megerősíti, a mit a kasztrendszer fejlődése módjára eddig felállítottunk, másrészt az összehasonlító módszer által elért eddigi eredmények megvilágosítanak mindent, vagy csaknem mindent, mi az őskori társadalom jellemző vonásaival való ismeretlenségünk miatt eddig szükségképp talányos maradt előttünk, a római nép régi intézményeiben, melyek még a szorosán vett történeti korszak első századainak színezetét is meghatározzák a mennyiben e századok története leginkább a patriciusok és a plèbes jogai közti különbségek, kasztkülönbségek eltörlése körüi forog.

Minden összevág itt következtetéseink igazolására: az intézmények lényege és nevök, a mythos, a hagyomány és a történet, az ősi jogszokás, az írott törvény, a vallásos

hűséggel megőrzött szertartás. Sokat, mi különben csak elkülönözten egyes népeknél tartotta fenn magát, itt egyesítve találunk fel és mindez kölcsönösen kiegészíti, magyarázza egymást, a világosság megkívánható fokáig.

A nőrablás formájának, mint házasságkötési szertartásnak, követésére eddigi vizsgálódásainkban súlyt fektettünk, olyan okoknál fogva, melyek eléggé voltak már hangsúlyozva, minélfogva ismétlésök feleslegesnek tűnik fel. – Mint a görög népfaj dór nemzeténél, úgy a rómaiaknál is szokásban látjuk azon szertartást, a mellett itt a tényről is maradt fenn hagyomány, mely tény emlékének megőrkítését látták a szertartásban a rómaiak magok. Idegen törzs nőinek erőszakos elragadása van általa, a római hagyomány szerint, jelképezve.

Festusnak szavai szerint: a hajadon, midőn jövendő férjének adatik át, anyja karjai közül tettetett erőszakkal ragadtatik ki, mivel ez Romulusnak szerencsésen sikerült.¹⁾ A *confarreatiónak* nevezett, csupán patriciusok közt szokásos házasságkötésnél a menyasszonynak, midőn vőlegénye hajlékába érkezett, nem volt szabad annak küszöbét átlépnie, hanem átemeltetett azon, mit hasonlókép a sabin nők rablásának jelvényére magyaráztak.²⁾

A sabin nők elragadásáról szóló monda olyan okokból eredezteti azt, mint nők hiánya az összesereglett férfiak csoportjában és a kívánság szomszéd társadalmakkal való béke és szövetség zálogát nyerni el az összeházasodás és

¹⁾ *Festus*: »Rapi simulator virgo ex gremio matris: aut si ea non est, ex proxima necessitudine, cum ad virum traditur. quod videlicet ea res féliciter Romulo cessit.« S. v. rapi.

²⁾ L. p. o. *Niebuhr*, Vorträge über Kömische Alterthümer. Berlin, 1858. p. 588.

vérrokonság által. A törzsbeli nők közösségével – mely Lubbocknak általunk elfogadott felfogása szerint idegen nőknek erőszakos elragadására s ezzel személyes tulajdonú való ejtésére vezetett – a római hagyomány nem hozza összefüggésbe a sabin nők elragadását. Be kell vele érni és örülni, ha a valónak csak egy részét is őrzi meg a hagyomány s a többit ki engedi találni. Annál is kevesebb csodálatos, hogy nem tökéletesen felel meg azon monda a valónak, mivel a kor, melyben az arra alkalmat szolgáltató tények végbementek, kétségtelenül sokkal korábbi annál, melybe a későbbi felfogás azokat helyezte. Azon években, melyekbe a rómaiak által elfogadott időszámítás szerint Róma alapítása esett, s a mikor a sabin nők elragadása végbement volna, már csak mondája élhetett az egykori gyakorlatnak, habár a szertartásnak formái határozottabbak, kifejezettebbek lehettek annál, mely a confarreatióban tartotta fenn magát. A Romulus nevével jelzett időbe helyeztek a rómaiak mindent, a mi emlékeik között a legrégebbekhez tartozott. A latinok közös emlékei, a mennyiben Rómában nyomuk maradt, a város alapítójának idejébe helyeztettek, mint a legrégebbi időbe, mely nemzeti szempontból a rómaiakra nézve létezett s így a mesés király állítólag 37 éves uralkodásába szorította össze a hagyomány mindazon mozzanatait a társadalmi fejlődésnek, melyek a város alapítása előtt lefolyt századokat vehették igénybe köztök a patriciatust és a clientela keletkezését is, melyek a nőrablás általi házasságkötéssel, nézetünk szerint, szoros összefüggésben állottak. – Ha azonban egyrészt a nőrablás szertartása a rómaiaknál is arra mutat, hogy az első házasságkötések azon tény által jöttek létre, másrészt azon szertartásnak későbbi időben különbség nélkül, azaz a ple-

bejusoknál is előforduló szokása, csak a patríciusok által, a *confarreatio* szertartásai közé felvett, régente kifejezettebb alakú cselekvény utánzásából magyarázható ki, mert bizonyosnak lehet tekinteni, hogy csupán a patríciusok házasságkötésének eredete és nem a plebejusok családi viszonya is gyökerezett a nő elragadásában. Ez állítás igazolásául szemle alá kell vennünk a rómaiak családi jogát, mi közben önként ki fog fejlődni a római osztályok keletkezéséről való nézetünk.

A rómaiaknál szokásos házasság a viszony lényege szerint – és tekintet nélkül a formáknak később számosabb nemére – kétféle volt. A szigorúbb és a szabadabb házasság közötti különbségek, a házastársak kölcsönös jogainak szempontjából nagyon jelentékenyek. Amannál a nő teljesen a férj hatalmába, vagy, a latin műkifejezés szerint, annak kezébe jutott (*in manum viri conveniebat*). E kifejezés egyébiránt tisztán realiztikus leírása a viszony természetének. A »*manus*«-szal való házasság által a férj, a mennyiben atyai hatalom alatt maga nem állott, föltétlen urává lett feleségének; ha atyai hatalom alatt állott, ez a nőre nézve annyiban tett különbséget, hogy ipja életében annak kezében volt. A férj, ki *manus*-szal bírt, felesége személyével és vagyonával kénye szerint rendelkezhetett; megölhette a nélkül, hogy ezért valaki őt felelősségre vonhatta volna.¹⁾ Válast létesíteni kizárólagos joga volt a férjnek.²⁾ Csupán

¹⁾ *Lange*, Römische Staatsalterthürner, I. 113. Est hat das Recht sie zu tödten, welches Recht von der Sitte dahin gemildert ist, das es unbedingt nur für den Tall des Ehebruchs gilt; im iibrn gen aber nur nach Anhörung eines Verwandtenrathes ausgeübt werden darf; er kann sie züchtigen, er kann sie verkaufen.

²⁾ *Plutarch* (Romulus XXII.) Romulusnak tulajdonítja a tör-

eladnia nem lehetett feleségét, becsülete, sőt élete feladása nélkül; a törvény ugyan, úgy látszik, elismerte az ilyen vásár érvényét, de – s épen ebből következik az eladás lehetősége – a vallás kiátkozta őt társadalmából: a férjet, ki feleségét eladta, a pontifex maximus maga elé idézvén, az alvilág istenségeinek ajánlotta fel, mire büntetlenül megölhette őt bárki.¹⁾ Ezen, hatásában törvényes tilalommal felérő vallási rendszabály az erkölcsök finomulásának és szelídülésének eredménye, melyek a jogot ugyan illetlenül hagyták, de annak a nemesebb érzetet sértő gyakorlatát lehetetlenné tették. A nő, ki ilyen föltételek mellett lépett szövetségre, tökéletesen kivált a családból, melyben született, jogilag idegenné lett szüleivel szemben s nem örökölt utánok. Ellenben férje vagyonából egy gyermek részét biztosította számára az örökjog.

A házasság másik nemében a nő szabad s illetőleg – ha atyai hatalom alatt állott – atyai hatalom alatt maradt. A válás joga itt közös volt mindkét félnek s úgy látszik, hogy a nő végrehajthatta azt egyszerűen férje házából való távozás által.²⁾

A római családra nézve, az általános felfogás szerint, jellemző *a patria potestas*; az atya hatalma gyermekei irá-

ványt, mely szerint a nő férjét el nem hagyhatta, míg ellenben ennek joga volt őt elűznie, a gyermekek mérgezése (*φαρμακκία* megbabonázást, kuruzslást is jelenthet), a kulcsok elsikkasztása és házasságtörés miatt.

¹⁾ A kérdéses cselekvény kárhoztatása már azon korszakból eredőnek tekintendő, melyben a rablás ténye a szertartásba ment át.

²⁾ Ez bizony következik a házon kívül töltött trinoctiumnak az usus érvényesülését később is meggátoló hatásából.

nyában teljesen korlátozatlan volt. Az atyával szemben a gyermeknek nincsenek jogai, érettkorú fiának sem; feltétlen ura marad a római atya fia életének; nemcsak születésekor tétetheti ki (mit ugyan a vallás tiltott), hanem élte bármely korszakában dolgoztathatja, ekébe foghatja, fenyítheti testileg (a kínvallatásig), büntetheti börtönnel és megölni, habár fia az államügyekben dolgozott és az első méltóságokig emelkedett volna is.¹⁾ A példák e jogok gyakorlata iránt nem ritkák. Háromszor adhatja el fiát rabszolgaságba, mert ha felszabadul is az gazdája kegyelméből vagy kiváltás útján, visszaesik atyja hatalma alá;²⁾ csak a harmadik ízben való kiszabadulás után lesz szabaddá atyjával szemben is. A vallás rosszalása is egyedül a már nős fiúnak eladását sújtja, úgy mint a feleségét. Atyja életében a fiúnak nincs vagyona; lehet ugyan saját háztartása, élvezhet atyja által reá ruházott birtokot, de a tulajdonjog nem őt illeti, hanem atyját, ki bármikor megfoszthatja a haszonélvezettől is. Ugyanez áll a fiú keresményére is; a mit munkája, vagy idegenek adományozása folytán saját vagy atyja háztartásában keres, mind az atya tulajdona, mert a más hatalma alatt álló személyre nézve nem létezik tulajdonjog. Ennek folytán eladást is csak atyja megbízásából teljesíthet és semmi szín alatt nem örökíthet. E részben feleség és gyermek teljesen ugyanegy vonalban állanak a rabszolgá-

¹⁾ *Bionys.* II. 26.

²⁾ E törvény fölvetetett a XII táblába, de Dionysios nézett szerint sokkal régibb és Romulusra (tehát az őskorra) megy vissza mint következik abból, hogy Numa törvényt adott ki, mely szerint az atya, ha megengedte fiának, hogy olyan feleséget vegyen, ki a törvény értelmében részes áldozataiban és vagyonában, e fiát (azaz confarreált fiát) többé nem adhatja el. *Dionys.* II. 27.

val,¹⁾ és találóan írja Mommsen, hogy a kérlelhetlen következetesség által, melylyel a rómaiak *az atyai és férji hatalmat fogták fel, ez valódi tulajdonjoggá alakult át*. Mindez azonban nem zárja ki, hogy a szülőknek a gyermekek iránti erkölcsi kötelezettségeit ők ne méltányolták volna elegendőleg, és közrosszalás sújtotta azt, ki gyermekeit elhanyagolta, vagy rosszra tanította, vagy pedig csak vagyonát is azok kárára elpazarolta. Gyermekek, különösen fiak birtokára a rómaiak nem csekélyebb súlyt fektettek, mint az indek és a görögök s a törvényes házasság elismert célja itt is gyermekek nemzése volt.²⁾

Mi a házaselek viszonyának két nemét illeti, erre nézve kétségtelen 1. hogy a férji hatalom, a manus. eredetileg csupán a »confarreatio« melletti házasságkötés által jött létre, mely a patríciusok kizárólagos szabadalma volt; 2. hogy patríciusoknak csak azok tekintettek, a kik ilyen házasságból születtek.

Célszerűnek látszik e tárgyban néhány újkori író nézetét figyelembe venni. Duruy következőleg ír róla: »A férji élet-halál joga feleségével szemben eredetileg csak a confar-

¹⁾ *Mommsen*, Römische Geschichte. Berlin, 1868. p. 59. et seq. Teljesen mint az ineknél, hol ugyan e hármak a tulajdonjog hiánya tekintetében összefoglalja Narada törvénykönyve. L. e. fejt.

²⁾ *L. A. Gellius* IV. 3. A ki feleséget vett, megesküdött a censor előtt, hogy azért veszi el a nőt, hogy gyermekei szülessenek. *Sp. Carvilius Ruga* Róma 523. évében elvált (első esete válásnak, melyről a római jogtörténet emlékszik) terméketlen feleségétől, hogy azon esküjéhez hű maradjon. (Mellesleg megjegyzendő, hogy habár azon esküforma kétségtelenül létezett, a föltételezett célznak el nem érése azért még sem tekintetett általános kényszerítő oknak a válásra; nők terméketlensége gyakoribb, semhogy ellenkező esetben a mondott évig válásnak elő nem kellett volna fordulnia.) *L. Valerius Maximus*, 7. 7. 4. és *Festus* s. v. queso.

reatio általi patricius házasságból származott, a törvény még nem foglalkozván a plebejusok szövetségeivel. Mihelyt a menyasszony megízlelte volt a jelvényes tésztát (far), elment az eke igája alatt, a három as-t elhelyezte és ki-mondta e szavakat: Ubi tu Gaius, ego Graja, férje kezébe (in manum viri) került.«¹⁾

Igen találón tárgyalja e kérdést Fustel de Coulanges: »Világos, hogy a plebejus családok a szentelt házasságot nem gyakorolták és hihető, hogy rajok nézve a házasszövetség egyedül a felek kölcsönös beleegyezésén (mutuus consensus) s az egymásnak ígért szereteten (affectio maritalis) alapúit. Semmi polgári vagy vallásos formalitás nem lett betöltve. Ezen plebejus házasság utóbb túlnyomóvá lett az erkölcsökben és a jogban. De eredetileg a patricius törvények annak semmi érvényét nem ismerték el. Ennek pedig komoly következményei voltak; minthogy a férji és atyai hatalom a patriciusok szemében egyedül azon vallási szer-tartás eredménye volt, mely a nőt férje kultuszába (a házi istenségek tisztelete) avatta be; ebből folyólag a plebejus nem bírta azon hatalmat. A törvény nem ismert el neki családod.«²⁾

¹⁾ *Dury*, Histoire des Eomains, I. p. 139.: »Le droit de vie et de mort concédé á l'époux sur sa femme, ne dérivait dans l'origine que du mariage patricien par confarreatio, la loi ne s'occupant pas encore des unions plébéiennes.« L. továbbá *Lange* (I. m. I. 13.) »Die Entstehung der manus ist an das Vorhandensein einer römisch rechtlichen Ehe geknüpft.« Ilyen a régi időkben nem létezett a confarreatio kívül; később már a XII táblában említve, az *Usus* (egy évi élése a nőnek a férfi házában, a nélkül, hogy három egymást követő éjen át távol lett volna) és még később a *coemptio* (nővásár képzelme), mely beolvastott népek jogából tartotta fenn magát, és létrehozták a manust.

²⁾ *Fustel de Coulanges*, La cité antique. Paris, 1874. p. 375.

»A ki nem jogérvényes házasságban, vagy a ki házasságon kívül nemzetett, írja Mommsen, az ki volt zárva a községi kötelékből. Ezért a római polgárok magokat »atyák fiainak« (patricii) nevezték, a mennyiben jogszerűleg csak nekik volt atyjok.«¹⁾

Mommsen kimondja az igazságot, habár talán a nélkül, hogy szavai horderejét maga is egész kiterjedésében ismerné el. Némi igazítást igényel azonban állításának azon része, hogy a patriciusok által elismert házasságban nem születtek, a községi kötelékből ki voltak zárva. A cliensek tömege ugyanis, mely kezdetben egyedül képezte a plebest? épen Mommsen szerint is benn volt a cúriákban, következésképp a törzsekben is, melyek a legrégebb római államot képezték, a cliens pedig nem gyakorolt atyai hatalmat, mert gyermeke, mint ő maga egyaránt, a patricius-patrónus hatalma (mancipiuma) alatt állottak,²⁾ mely kizárta a patria potestas gyakorlását.

A patricius név jelentőségének azon egyedül helyes magyarázata, melyre Mommsen itt utal és melyet ezzel elfogad,³⁾ Liviusban foglaltatik. A római történetíró ott, a hol az állam alapítási történetét mondja el, rege és valódi hagyomány vegyületéből merítve, más magyarázatot ad:, Romulus népe férfiaiinak színét-javát kiválogatta volna,

¹⁾ *Mommsen*, Römische Geschichte, Berlin, 1868. I. 63. Törvényesnek csak a confarreált viszonyból született gyermek tekintetett és csak a törvényes felett gyakorolt az atya hatalmat. így *Fustel de Coulanges* »Le fils qui étaít né d'un mariage sans rites étaít réputé bâtarde« (id. m. 277. 1.). Szorosabban véve »patricius« azt jelenti, ki atyját megnevezni vagy idézni tudja.

²⁾ L. *Mommsen* nézetét a clienseknek a patronushoz való állását illetőleg: Röm. Gesch. I. 63.

³⁾ Niebuhr elvetette azt.

állami tanácsot alkotva belőlök s atyáknak (patres) nevezve el őket, mivel a nép irányában, kinek javáról gondoskodtak, atyákül tűntek fel ¹⁾ és mint ilyen értelemben vett atyáktól eredők neveztetek volna utódaik patriciusoknak. – Egy későbbi helyen azonban elárulja, hogy a név eredete iránti közönséges felfogás nem ez volt. Egy, a papi méltóságoknak a plebejusokkal való megosztása mellett kardoskodó, már consulságot viselt előkelő plebejussal, P. Decius Mussal mondatja Livius a senatus vitájában: »En unquam fando audistis patricos primo esse factos non de coelo demissos, sed qui *patrem dere* possent, id est nihil ultra quam ingenuos?« ²⁾ »Hallottátok, gondolom, hogy a patriciusok sem az égből hullottak le eredetileg, hanem azok voltak, a kik atyjokat meg tudták nevezni, tehát egyszerűen szabad szülőktől születettek?« Decius idejében már régebben létezett elismert érvényű házasság nem csupán plebejusok közt, hanem patricius és plebejus közt; törvénytelen gyermekek ekkor ritkán születhettek Rómában, ő tehát nem ismert más osztályt, melynek tagjai jogszerinti atyát nem nevezhettek meg, mint a kik rabságban születtek, mert a rabszolgák, gazdájok engedelmével, ugyan párosan élhettek együtt, de a minden tekintetben jogtalanok együttélésének a házassághoz, mely jogi fogalmakat involvál, mi köze sem volt. ³⁾ A rabszolganak sem a nő irányában, kinek ura megbízásából ingó vagyona szaporítására gyermekeket nemzett, s annál kevésbbé e gyermekek iránt semmi igénye nem lehe-

¹⁾ *Festus* is e passzusban: Patres senatores ideo appellati sunt quia agrorum partes attribuebant tenuioribus ac si liberis propriis.

²⁾ *Livius* X. 8.

³⁾ A rabszolga valószínűleg többnyire ismerte atyját, de soha nem neveztetett atyáról, hanem tulajdonosáról, p. o. Marci por.

tett; atya pedig csak az volt, kit a házassági szerződés nevez meg (quem nuptiae demonstrant). Ezért azonosítja P. Decius a patríciusok őseit szabadon születettekkel; ugyanez volt a második pún háború korában élő, L. öincius Alimentusnak felfogása is, ki tehát szintén elismeri az összefüggést azon vér és a fiági leszármazás közt.¹⁾ A felfogás egyébiránt, habár későbbi kor változott viszonyain alapszik, mindamellettt nem üt el lényegesen a valótól, mert a római társadalom eredetileg a patríciusok mellett csak clienseiből állott, a kik pedig, habár a rabszolgáktól mindig élesen meg is voltak különböztetve, de szabadoknak a régi időben korántsem voltak tekinthetők. Ezt már nevek is mutatja. *Niebuhr* nézete szerint, melyet *Mommsen* is magáévá tett, »cliens« máshoz szegezett, kötöttet jelentene, »cluere« igéből eredvén. Azonban *Lange* magyarázata e szó eredetéről sokkal több valószínűséggel bír. Ő a görög *χλρευ* igével azonos, közös gyökű és értelmű, de elveszett latin igéből eredezteti; *κλρευ* jelentősége: hallgatni valamire, követni valamit, engedelmeskedni; cliens e szerint teljesen azonos volna a német Hörig (jobbágy) szóval, mely »hören« (gehörchen) igéből ered s az engedelmesség fogalmát fejezi ki. – Hogy szabadoknak nem tekinthetők, ez önként foly abból is, hogy peres ügyekben magok fel nem léphettek, sem védőleg, sem támadólag, hanem mindig patrónusuk által képviseltettek.

A *confarreatio* mindvégig patrícius kiváltság maradt, ha ugyan kiváltságot láthatni abban, minek – a manusnak másnemű házasság-kötésekre való kiterjesztése után –

¹⁾ Patricios Cincius ait in libro de Comitibus, eos appellari solitos, qui nunc ingenui vocentur. (*Festus* s. v. Patricius.)

azonkívül, hogy bizonyos papi hivatalok betöltésére megkívántatott, egyedüli lényeges következménye volt, hogy a válásnak olyan akadályokat gördített eléje, melyektől a vallásos érzés visszaborzadt.¹⁾ A férji hatalom azonban? mely eredetileg csak *confarreatio* által jött létre, később megszerzhetővé tétetett plebejusok részére is. Valószínűleg még az utolsó királyok valamelyike alatt, kik a plebejusoknak kedveztek, mivel a hatalmukat korlátoló patricius jogok ellen kerestek támaszt az alsó néprétegben – Servius Tullius vagy a Tarquiniusok, talán azonban már Ancus Március alatt is elismertetett a férji hatalomnak *usus* általi megszerzhetőse.²⁾ –Az illető szabvány, mely a decemvirek alkotásában a XII táblában már felvételt talált, abban állott, hogy a nő, ki egy évet töltött valamely férfi házában, mint ennek társa, a nélkül, hogy e közben egymás után következő legalább három éjen távol lett volna, *manus*-ába jut az illető férfinak.

Ha a nő férjétől független, azaz személyének és vagyonának ura akart maradni s a szövetség felbontásának jogát magának is fentartani kívánta, ezt létesíthette akkép? hogy évenként három napot atyja vagy rokonai házában töltött. A harmadik módozat, mely később megadta a férjnek a nő feletti hatalmat, a *coemptio*, nővásár fikciója

¹⁾ *Niebuhr*, Böm. Alterth. p. 591. Für die Trennung- der *confarreaten* Ehe musste eine *Diffarreatio* eintreten, die wie es heisst, mit *horrendis et abominandis quibusdam coereconiis* verbunden war, wahrscheinlich wurde ein simulirtes Begräbniss gehalten und das Haus musste darauf expiirt werden.

²⁾ L. *Mommsen*, Röm. Gesch. I. 90. 1. Die Civilehe (*Usus*) schon vor den 12 Tafeln in Rom bestehend, aber doch gewiss nicht ursprünglich ...

volt;¹⁾ erről bizton föltehető, hogy valamely meghódított civitas népe által, mely a római plebesbe beolvasztatott, jutott ennek jogszokásai közé, (ez állhat a nőrablás szertartását illetve is, mely a plebejusoknál szokás volt) felvételén után a törvénybe s általánosabb kiterjedést nyerve, mert az egyedüli módosítást, mely által plebejus a házasság kötésénél rögtön biztosíthatta magának a manust. A nővásár képzelnie ugyanis mindig annak egykori valóságára mutat, a római hagyományban pedig ennek nyomai teljesen hiányzanak.

A férfi és nő közötti szabad szövetség azonban gyakorlatban tartotta magát azon túl is, hogy a »manus« minden római polgár számára megszerezhetővé lett és nincs ok kétségbevonni, hogy a felső kaszt befolyásának és jelentőségének hanyatlásával általánosan és teljesen el is lett ismervé törvényes házasságul. Mindazáltal a régi felfogás, mely a minden perczben és mindkét fél részéről felbontható kötelék s a férj kezében levő nő állása közt élesen különböztetett, a jog későbbi felfogásában is észrevehető nyomot hagyott. így Cicerónál a következő mondatban: *genus est enim uxor, ejus duae formae, una matruni familias, earum qui in manum convenerunt, altera earum, quae tantummodo uxores habentur.*²⁾ A feleség tehát kétféle, egyik a családanya, azaz olyan, ki a férfi manus-ába került, a

¹⁾ A *coemptio* említései mind későbbiek, mint az *usus*, és hogy ennél későbben nyert Rómában elismertetést, ennek legjobb bizonyítéka, hogy az »*usus*« általában létrejöhetett. Ha létezett volna a *patricius confarreatio*n kívül egy jogszerű házassági módosítást, felesleges lett volna az egyévi szüntelen együttlakásnak azon jogi erőt tulajdonítani, avégett, hogy a plebejus is megszerezhesse a férji és atyai hatalmat.

²⁾ *Cicero*, *Top.* 3. 14. Hasonlót találni *A. Gellius*nál 18. 6. és *Servius*nál, ad *Aen.* XI. 476.

másik pedig, a ki mindazáltal is (hogy t. i. manusban nincs) feleségül tekintetik.¹⁾

A patríciusok által a régiebb korban kétségtelenül táplált azon felfogás, mely szerint egyedül ők születnek házasságban, következésképp *csak* ők atyáknak fiai, formai alapot talál a körülményben, hogy az *usznak* és a *coemptiónak* a jogba való fölvétele előtt a plebejusok házi szövetsége, melyet bármelyik fél bármely pillanatban felbonthattott, valóban nem volt egyéb, mint semmi szabályozásnak alá nem vetett önkéntes együttélés. Ez nagyon világosan kitűnik a pellex-nek (ágyasnak) római meghatározásából. Ilyennek ugyanis régente csak olyan nőt neveztek, a ki már feleséges emberrel szövetezett;²⁾ concubinatusnak csak az tekintetett, ha feleséges ember élt más nővel;³⁾ nagyon természetesen, mert csak ez különböztette meg a cohabitatiótól, a plebejusok egyedüli régi házasságától, mely a nőt uxornak tekintetni jogosította. Az infámia tehát, mely a pellexet a Numának tulajdonított törvény szerint (1. a jegyzetben⁴⁾ alatt) sújtotta, a többnejűség iránti ellenszenv kifolyása csupán, nem pedig a viszony törvénytelenségét

¹⁾ így Mommsen (Röm. Gesch. I. 58.) is: »Bis er sie gewann (die Eigenthumsgewalt über die Frau), war das Weib nicht *uxor*, sondern pro uxore; bis in die Zeit der ausgebildeten Rechtswissenschaft erhielt sich dieser Satz, dass die nicht in der Gewalt des Mannes stehende Frau, nicht Ehefrau sei, sondern nur dafür gelte.

²⁾ Lange id. m. I. 127.

³⁾ A. Gellius, IV. 3. Pellicem autem appellatam et probrosam habitam eam, quae juncta consuetaque esset cum eo, in cujus manu mancipioque alia matrimonii causa foret, hac antiquissima lege ostenditur quam Numae regis fuisse accepimus: pellex asam (aram) Junonis ne tagito (tangito); si taget, Junoni crinibus demissis arnum (agnum) feminam caidito (caedito).

illeti. Valószínű ugyan, hogy a törvény, mely szerint a hűtlenségen kapott nőt a férfi büntetlenül megölhette, a férfi manusában nem lévő nőre is kiterjesztetett (bizonytalan, hogy mely idő óta); hogy azonban ez nem állapítja meg a viszony szilárdabb jellegét, ennek igazolásául csak azon athénei törvényre kell utalnunk, mely büntetlenséget biztosított annak, ki a pallakénál talált férfit megölte, mint ha házasságtörő volna.

Bizonyosnak tekinthető ezek szerint, hogy a plebejusok családja a római állam alakulásakor egyedül a *mutuus consensuson* (kölcsonös beleegyezésen) alapúit; férfi és nő együtt éltek, a míg nekik tetszett, habár nincs ok kétségbevonni, hogy a hajlamok állandóságában a viszony szilárd-sága ekkor már megtalálta az erkölcsi biztosítékot. Mindamellet a patríciusok szemében nem volt az házasság; *conubia promiscua habent more fevarum*, ez maradt a patríciusok nézete a plebejusok családi viszonyairól azután is, hogy ezek hajlamai folytán a párok együttélése fokozatosan állandóbbá válván, önként és mintegy észrevétlenül, mert alaki változás nélkül azonossá lett magánéletek lényege a monandrikus családdal. A patríciusoknak plébes iránti, annak »állati erkölcsseivel« indokolt megvetése kétszeresen igazságtalan volt, addig, a-míg és mert az általok tolmácsolt és erőben tartott ősi jogszokás, a plebejusoktól megtagadta lehetőségét is azon szövetségek kötésének, melyeket a patríciusok egyedül ismertek el jogerejűeknek, a melyekben t. i. a nő a férj manusába jutott s a gyermekek a patria potestas alatt állottak. Mert alig lehet ugyan kétségbevonni, hogy a köztársaság idejében, legalább a patríciusok első vereségei és az első demokratikus reformok létesülése után, a manus nélkül kötött házasságból született gyermekek is

épen úgy alá jutottak az atyai hatalomnak, mint a »manus«-sal való házasságból eredők. De bizton föltételezhető, hogy eredetileg csak a nő »kézben léte« adta az általa szült gyermekeket is az atya hatalmába. — Ezt határozottan állítja Duruy is római történetében¹⁾ s a dolog természetéből foly, hogy ennek így kellett lennie. A legrégebb római államra nézve, mely tisztán a patríciusokból és clienseiből állott, ez annál is biztosabb, mert a cliens a patrónus hatalma alatt állott (*in mancipio*) és nem volt *persona sui juris*; mint a manusban lévő nőt, a gyermekeket és a rabszolgákat, a páter *familias* s illetőleg patrónus képviselte jogait cliensnek is az államban s a törvény előtt; mint nem saját jogú személy, azaz mint *persona alieno juri subjecta* szükségkép képtelen volt más személy felett hatalmat gyakorolni. E felfogás oly mélyen gyökerezett, hogy a patronatus és *clientela* jellegének tetemes módosulása után is, az idősb Cato idejében föltételezhetlennek tűnhetett fel, hogy egy cliens leányát eljegyezhesse a nélkül, hogy patronusával szándokát előlegesen közölje.²⁾

A korai patríciusok felfogása szerint az, a ki nem conferreált patrícius szülőktől származott, nem is nevezhetett senkit atyjának. Innen az állítás, mely késői római írók irataiba is átment, hogy Ancus Március, Róma negye-

¹⁾ La puissance paternelle dérive du mariage patricien par *conferreatio* et les plébiens n'en peuvent contracter de tels. (*Duruy* id. m. I. 71.)

²⁾ *Plutarch*, Cato XXIV. *Mommsen*, Röm. Gesch. I. 820. L. továbbá *Mommsen*, Bömische Forschungen, Berlin, 1864. I. 356. Es scheint patrónus ursprünglich identisch mit páter, patrícius gewesen zu sein und *den der väterlichen G eio altfähig en Mann*, dass heist, den Vollbürger bezeichnet zu haben.

illeti. Valószínű ugyan, hogy a törvény, mely szerint a hűtlenségen kapott nőt a férfi büntetlenül megölhette, a férfi manusában nem lévő nőre is kiterjesztetett (bizonytalan, hogy mely idő óta); hogy azonban ez nem állapítja meg a viszony szilárdabb jellegét, ennek igazolásául csak azon athénei törvényre kell utalnunk, mely büntetlenséget biztosított annak, ki a pallakénál talált férfit megölte, mint ha házasságtörő volna.

Bizonyosnak tekinthető ezek szerint, hogy a plebejusok családja a római állam alakulásakor egyedül a *mutuus consensuson* (kölcsonös beleegyezésen) alapúit; férfi és nő együtt éltek, a míg nekik tetszett, habár nincs ok kétségbevonni, hogy a hajlamok állandóságában a viszony szilárdasága ekkor már megtalálta az erkölcsi biztosítékot. Mindamellet a patríciusok szemében nem volt az házasság; *communia promiscua habent more ferarum*, ez maradt a patríciusok nézete a plebejusok családi viszonyairól azután is, hogy ezek hajlamai folytán a párok együttélése fokozatosan állandóbbá válván, önként és mintegy észrevétlenül, mert alaki változás nélkül azonossá lett magánéletök lényege a monandrikus családdal. A patríciusoknak plébes iránti, annak »állati erkölcsseivel« indokolt megvetése kétszeresen igazságtalan volt, addig, a míg és mert az általok tolmácsolt és erőben tartott ősi jogszokás, a plebejusoktól megtagadta lehetőségét is azon szövetségek kötésének, melyeket a patríciusok egyedül ismertek el jogerejűeknek, a melyekben t. i. a nő a férj manusába jutott s a gyermekek a patria potestas alatt állottak. Mert alig lehet ugyan kétségbevonni, hogy a köztársaság idejében, legalább a patríciusok első vereségei és az első demokratikus reformok létesülése után, a manus nélkül kötött házasságból született gyermekek is

épen úgy alá jutottak az atyai hatalomnak, mint a »manus«-sal való házasságból eredők. De bizony föltételezhető, hogy eredetileg csak a nő »kézben léte« adta az általa szült gyermekeket is az atya hatalmába. – Ezt határozottan állítja Duruy is római történetében ¹⁾ s a dolog természetéből foly, hogy ennek így kellett lennie. A legrégebb római államra nézve, mely tisztán a patríciusokból és cliensekből állott, ez annál is biztosabb, mert a cliens a patrónus hatalma alatt állott (in mancipio) és nem volt persona sui juris; mint a manusban lévő nőt, a gyermekeket és a rabszolgákat, a páter familias s illetőleg patrónus képviselte jogait cliensnek is az államban s a törvény előtt; mint nem saját jogú személy, azaz mint persona alieno juri subjecta szükségkép képtelen volt más személy felett hatalmat gyakorolni. E felfogás oly mélyen gyökerezett, hogy a patronatus és clientela jellegének tetemes módosulása után is, az idősb Cato idejében föltételezhetlennek tűnhetett fel, hogy egy cliens leányát eljegyezhesse a nélkül, hogy patronusával szándokát előlegesen közölje.²⁾

A korai patríciusok felfogása szerint azj a ki nem conferreált patrícius szülőktől származott, nem is nevezhetett senkit atyjának. Innen az állítás, mely késői római írók irataiba is átment, hogy Ancus Március, Róma negye-

¹⁾ La puissance paternelle dérive du mariage patricien par con-farreatio et les plébiens n'en peuvent contracter de tels. (*Duruy* id. m. I. 71.)

²⁾ *Plutarch*, Cato XXIV. *Mommsen*, Röm. Gesch. I. 820. L. továbbá *Mommsen*, Römische Forschungen, Berlin, 1864. I. 356. Es scheint patrónus ursprünglich identisch mit pater, patrícius gewesen zu sein und *den der väterlichen O ew altfähig en Mann*, dass heist, den Vollbürger bezeichnet zu haben.

dik királyának nem volt atyja.¹⁾ És mindamellett nem áll, hogy ne tudták volna; egy más író megnevezi azt²⁾, Márciusnak hívták s fia tehát atyja nevét is viselte, a ki Numa leányát Pompiliát bírta nőül. Mebuhr haragosan kikelve a ferde állítás ellen, mely szerint Ancusnak ne lett volna atyja, megmagyarázza annak eredetét, kimondja, hogy Anc. Márciusnak atyja nem volt patrícius s hogy ezért tagadták meg tőle az atya címet, mert *páter* épen úgy mint *patricius* illette címként azon osztály tagjait. És e szerint Niebuhr haragjának daczára is formaszerint azon szóbeszéd mégis igazat mondott; ha plebejus volt Március, nem volt képes *confarreatióra* s azért az akkori szokásjog szerintiemi illette meg az atya elnevezés, és nem is gyakorolhatta fiával szemben a hatalmat, mely a római törvény szerint az atyát illeti. Egyébiránt a nő, kivel Március, állítólag, élt, Ancus anyja Pompilia patricia volt, patríciusok és plebejusok közt pedig házasság nem létezett még azon időben sem, midőn *Usus* és *Coemptio* családfői jogokat biztosítottak a plebejusnak. Ancus tehát azok közé tartozott, a kiket *spurii*, *vulgo quesitine* neveztek, mint a két osztálybeli szülőktől származottakat, azok *connubiumának* elismerése előtt.³⁾ A *páter* szónak jelentősége a régi Rómában, azon tárgy,

¹⁾ *Seneca* (Epist. 108.) közbeszédet idézve írja: *Duos romanos reges esse, quorum alter patrem, alter matrem non habet: nam de Servii matre dubitatur; Ancii pater nullus; Numae nepos dicitur. Cicero* (De re publ. II.) *istius regis (Ancii) matrem libemus, ignoramus patrem.*

²⁾ *Plutarch*, Numa XXI. Előnevét azonban ő sem említi, a mi csodálatos, mert rómaiak ezt soha nem szokták mellőzni, nem lehetetlen, hogy valóban hallgattak a források iránta.

³⁾ Jogilag az ilyenek semminő családhoz nem tartoztak. *Lange*, I.-123.

melylyel legközvetlenebbül foglalkoznunk kell. Az előre bocsátottakból következne, hogy ez elnevezés csak azon férfit illeti, egy nő gyermekeihez való viszonyát jelezve, ki ezen nővel elismert jogi érvényű házasságot kötött. Ennek dacára azonban feltételezhetjük, hogy azon két században, melyet a római hagyomány a négy vagy öt első király nevével tölt ki, és minek előtte (talán Servius Tullius óta) az *Usus* jelentőségre emelkedett volna is, a férfit, ki állandón közös háztartásban élt egy nővel, ennek szülőttei páternek nevezték ¹⁾; de nyilvánosan ezen elnevezés jogszerűsége el nem volt ismerve, és létezett egy hatalmas uralkodó osztály, melynek akarata csaknem egyedül volt döntő s ezen osztály tagadta, hogy a közülök nem valót bárki részéről megilletné azon elnevezés, és szükségképen azt is, hogy a közülök nem való atyjának nevezhessen valakit. Viszont azonban magok számára oly kiterjedésben vették igénybe az atya nevét, hogy páternek neveztetett, a kinek gyermeke nem volt is, ha csak az érett férfikort elérte. Atyáknak az érett korúak, és atyák fiainak neveztettek mindannyian s ez által megkülönböztetve kívántak lenni az alsóbb rangúaktól. Köztudomású lévén, nem szükség itt adatokkal bizonyítani, hogy »patres« alatt nem csupán a sena-

¹⁾ E szó a régibb, és nem tartom valószínűnek, hogy a genitor szó valaha általánosan helyettesítette volna azt. Ezen utóbbi s a megfelelő görög és szanszkrit formák, azt hiszem, leginkább ott találtak alkalmazást, a hol a kettő közt különböztetést tettek szükségessé a viszonyok: kifejtett családjog a nemi tekintetben való kizárólagosság követelményének kifejlése előtt – a minő viszonyok a régi indeknél és görögöknél (Spartában) biztos tanúság szerint léteztek s előfordultak talán némely itáliai törzseknél is. A római köznép régi családi állapota – önként létrejövő tartós együttélés minden jogi kötelék nélkül, nem kedvez hasonló feltételezésnek.

tus tagjai, hanem a patríciusok átaljában értettek.¹⁾ A senatorok megszólítása *patres* és *patres conscripti* onnan származik, hogy kezdetben csak páterek és patríciusok képeztek a senatust s ezek az őket születésüknél fogva közönségesen megillető címen szólítottak mint senatorok is.

Honnan eredhet, hogy az atya név egy előkelő osztály megkülönböztetőjévé lesz? A klasszikus forrásokban e kérdésre található válaszok nem valami számosak és bőbeszédűek, de mindamellett elég világosaknak tűnnek fel, ha tudomást vettünk róla, hogy a patriarchai család csak emberi haladással jött létre. A források hitelességét e részben emeli, hogy az illető írók magok nem osztoznak a fel fogásban, melyet felemlítenek, a nélkül, hogy horderejét értenék. Liviusnál egy plebejus jogokért szenvedélyesen küzdő szónok mondja el, a mit az író közvetlenül közölni érdemesnek nem tart. Dionysios azon elnevezések eredetét egyetemben a patrícius és plebejus osztályokéval, következőleg adja elő: »Azokat, a kik származás, férfierény és az akkori viszonyokhoz képest vagyon által kitűntek és a kiknek már gyermekeik voltak, azokat elválasztotta a semmi által ki nem válóktól, silányabbaktól és szegényektől. A kedvezőtlenebb sorsúakat elnevezte *plebejusoknak*, mintha a görögök démotikusokat²⁾ mondanának; a jobb sorsúakat pedig *atyáknak* nevezte el, vagy azért, mivel idősebbek vol-

¹⁾ L. Egyébiránt alaposan tárgyalva e kérdést *Niebuhrnál*: »Auf Senatoren ist der Name keineswegs beschränkt; vielmehr werden die Patres selbst von Livius neben den Senat genannt,« stb. Rom. G-esch. I, 344. és köy. Japokon a szövegben s a 832. sz. jegyzetben és Röm. Alterth. 63. 1.

²⁾ Köznép.

tak a többenél ¹⁾), vagy mert gyermekeik voltak, vagy mivel származásuk által tűntek ki, vagy pedig végre mindezekért együtt véve.²⁾

Ez okokat közölték, úgy mond Dionysios, a rómaiaknak leghitelesebb történetírói, mint a melyeknél fogva azon férfiak atyáknak, ivadékaik pedig patríciusoknak nevezettek, de hozzá teszi, hogy mások, a kik gyűlöletből elferdítve közlik a tényeket, szégyenletes eredetet akarván fogni Rómára, azt állítják, hogy nem a fenn mondottakból ered a patríciusok ilyen elnevezése, hanem onnan, hogy egyedül ezek voltak képesek atyát felmutatni, »mintha, teszi hozzá, a többiek mind szökött rabszolgák, s így szabad atyát nevezni képtelenek lettek volna. « Itt tehát ugyanazon felfogást utasítja rosszalólag vissza a görög író, melyet P. Decius Mus nyilvánít Liviusnál, és melyet L. Cincius Alimentus is feljegyzett, mint a magáét, habár mind a kettő jó hazafi volt s bizonyára Kóma eredetét nem akarta fecsérelni.

¹⁾ Ezt Dionysios fenn nem említi az előkelő származás, erény és vagyon mellett és örökös osztály alakulásánál ennek valóban nem is volna értelme, mivel e tulajdont a gyermekek sohasem öröklik szülőiktől, ellenben minden ember megszerzi idővel, ha előbb meg nem hal.

²⁾ *Dionys.* II. 8. Az ezek után következőkben azon nézetet fejezi ki, hogy Romulus e beosztásban az athenei államszerkezetet utánozta, melyre valóban nagyon hasonlított, analóg, de bizonyára önálló fejlődésről tanúskodva. A két osztály hivatását és társadalmi állását, Dionysios szerint (II. 9.), következőleg szabályozta Eomulus: A *patríciusok* kötelességévé tette az isteni tiszteletet teljesíteni, közhivatalokat viselni, igazságot szolgáltatni, a királylyal egyetemben az államot kormányozni s a közügyeket kezelni; a *plebejusokat*, részben tapasztalatlanságuk miatt, részben mert szegénységük miatt erre nem maradt volna idejük, felmentette ezen foglalkozásoktól és a földnek művelését, a baromtenyésztést és hasznos ipar gyakorlatát bízta reájok.

A mi Dionysios elbeszélését illeti, ennek azon pontját, hogy a két osztályra való beosztás Romulus törvényhozási cselekvénye volt, senki nem veheti komolyan, a ki a római régiségbúvárlat jelen álláspontját ismeri. Romulus a név, mely alatt a római hagyomány összefoglal mindent, a mi prehistorikus s a melyre visszavezeti mindazon intézményeket, melyek eredetét az őskor homálya borítja. Romulus oly kevésbé választotta el a rómaiakat patríciusokra és plebejusokra, a mint hogy a chinai nép tömegét nem Fo-hi osztotta be száz nemzetségre. Hasonló őskori intézmények, mint a testvérségekre (phratriákra) való megoszlás és a felső és alsó társadalmi rétegnek, melyet kasztnak nevezünk, keletkezése, önkénti hatású okok által, a társadalom szándékos, céltudatos cselekvése nélkül jönnek létre.¹⁾

A patrícius név adott magyarázatával összefüggő logikai kiegészítése e magyarázatnak, hogy azok, a kik nem voltak patríciusok, rabságban születtek, mely mind a három íronál feltételezve van, nem a hagyománnyal jött rájuk, hanem a korukbeli viszonyok szemlélete által költetett. Általános szokás volt a rómaiaknál, (úgy mint a görögöknél), hogy a név után kitétték az atyáét, ekkép: Cajus Március, Caji filius (írva mindig rövidítve: C. F.), vagy P. (Publius) Cornelius Cn. F. (Cneji F.); a második név, a szorosán úgynevezett *nomen* örökös volt s ezért nem ismételtetett, az atyának csak előneve (praenomen) tétetvén ki. Ha mellékeve is volt (*cognomen* ez szintén örökös volt) az illetőnek, ez az atyai név említése után tétetett ki, p. o. Titus Menenius Agrippae filius Lanatus. Ezt minden embernél szokás volt

¹⁾ Érthetők mint *causae efficientes* hatásai, de megfoghatatlaiok, mint *causae finales* eszközei.

így kitenni, csupán rabszolga fiánál, a ki rabságban született s utóbb felszabadult, nem lehetett, mert ennek jogilag nem volt atyja; ez libertus névvel volt megkülönböztetve az ingenuustól. A következtetés tehát az volt, hogy patricius eredetileg ingenuust jelentett és következésképp a kik nem patriciusok, azok rabszolgák fiai, felszabadított vagy megszökött rabszolgák voltak. Nem jutott eszökre a patricius név hagyományos magyarázatát összefüggésbe hozni a ténynyel, melyet ismertek és mely szerint az alsóbb osztálynál az Usus érvényesítéséig nem létezett házasság-kötés és jogszerű házas élet, hanem csupán együttélés. Ugyanerre vonatkozik, a mit Dionysios fennebb idézett szavai kapcsán mond, hogy t. i. a római nép eredetének ócsárlói, állításukat, mely szerint annak zöme rabszolgáktól eredne, azzal bizonyították, hogy ha a királyok a patriciusok gyülekezetét hívták össze, a hírnökök ezeket külön-külön, nevök és atyjok neve szerint (*πατρόθεν*) szólították fel, míg a plebejusok népgyűlésére ökörszarvából, kürtöléssel adatott jel. Dionysiosnak igaza van abban, hogy az ilyen jeladás (a nagy számú tömeggel szemben) a gyorsaság tekintetéből volt szükséges és azért nem bizonyíthat az ekkép összehittak ismeretlen származása mellett. De annak hangsúlyozása, hogy a patriciusok saját nevökön kívül atyjok nevezésével szorítottak, egyezik azzal, mit a családi és atyajognak a felső osztályra szorítkozásáról, a római őskort illetve, tudunk.

A patricius elnevezésnek azon eredeztetését, mely szerint az atya fiát, atyától valót jelentene, a római régiségbúvárok régibb nemzedékei nem vették figyelembe, és szakkal való játszódsát láttak abban. Újabban azonban. *Mommsen* és *Lange*, valamint a ki a szakszerű római régiségbúvárok közé ugyan nem tartozik, de nagy olvasottsága

és éles ítélete miatt szintén súlylyal bír e részben is, *Fustel de Coulange* elismerték azon etymologia helyességét. Így *Mommsen*: a népközséggé egyesült nemzetségek (a gensnek értetnek) körében kötött házasságok tekintettek valódi római házasságkötéseknek, és ezek állapították meg a gyermekek részére a polgárjogot; a ki nem jogszerű házasságban vagy házasságon kívül nemzetett, ki volt zárva a községi kötelékből. Azért a római polgárok magokat » atyagyermekeknek¹⁾ (patricii) nevezték, a mennyiben jogszerűleg csak nekik volt atyjok.«²⁾

Lange, ki a clienseket rabszolgáktól származóknak (úgy mint *Mommsen* is) tartja – a miben nem érthetünk vele egyet – bizonyítékul reá utal, hogy *Cincius* tanúsága szerint, »patricii« és »ingenui« azonosak voltak.³⁾

Fustel de Coulange ráutalván, hogy a patricius azért neveztetik így, mert »pater«-tól származik, ekkép folytatja: »a cliens fia ellenkezőleg, bármennyire visszamenjen genealógiájában, soha nem érkezik máshoz, mint clienshez vagy rabszolgához. Ősei közt nincs páter. Innen alárendelt állapota, melyből semmi ki nem emelheti.«⁴⁾ Az idézett író felfogásának teljes megértésére szükséges szem előtt tartani, hogy nézete szerint, a »páter« eredeti jelentősége nem az, melyet később tulajdonítottak annak s mely általánossá lett. Az atya régi elnevezése latinban, görögben, szanszkritban genitor, γεννητήρ, ganitar. »A páter szónak más jelentősége

¹⁾ *Vaterländer*.

²⁾ *Böm. Gesch.* I. 63.

³⁾ In der ältesten Zeit sind patricii und ingenui identisch ... die Clienten also denen gegenüber *Cincius* offenbar jene Definition gab, sind nicht ingenui, stammen also von Sklaven. I. m. I. 244.

⁴⁾ I. m. 271. I.

volt; a vallás nyelvén az isteneket illette ¹⁾); a jog nyelvén pedig minden olyan férfit, a kinek saját isteni tisztelete volt, és ki ura egy birtoknak (qui avait un culte et un domaine). A költőkből kiviláglik, hogy mindazok irányában alkalmazták, a kiket megtisztelni akartak. A rabszolga és a cliens így nevezték gazdájokat. Jelentősége ugyanaz volt, mint *avaç* és *βασιλευσ-ε*. Nem az atyaság eszméjét foglalta magában, hanem a hatalomét, a tekintélyét, a fenséges méltóságét.« ²⁾ Hogy ily szó alkalmaztatható a család-atyára olyannyira, hogy apránkint legközönségesebb elnevezésévé lett annak, ezt Fustel de Coulange az atya által a családban gyakorolt hatalomból, az élvezett tekintélyből magyarázza ki.

A patrícius szerinte olyan férfiútól eredt, a kinek saját földje, azon háza s ebben saját családi tisztelete, a fiági elhalt ősöké volt, melyeket az emberiség legrégebb istenségeinek tart szerző, a melyeknek a páter áldozó papja volt s a melyek jóakaratótól ő, családja és szolgái fennmaradásukat s boldogulásukat várták és innen ezeknek tisztelete az istenségek főpapja, a páter iránt, ki halála után azok sorához volt csatlakozandó s addig mintegy földi istenül tűnt fel. Hatalma és tekintélye a hiten alapúit tehát, a melyből Fustel de Coulange mindent ki akar magyarázni, mert a haladás kezdetleges fokain valóban mindenben hozzá

¹⁾ *Megelőzőleg* utal rá, hogy Jupitert úgy nevezték *páter Tiominum Deorumque*, noha ezzel nem akarták mondani, hogy Jupiter atya volt az isteneknek és embereknek; soha nem tekintették annak, ellenkezőleg az emberiséget régebbnek vélték. Említi továbbá, hogy Neptunt, Apollót, Bacchust, Vulcant és Plútót páternek szokták volt nevezni.

²⁾ i. m. 99. l.

is járul az. Csakhogy nem alakítva a viszonyokat, de alakulva hozzájuk, az emberi kezdetleges elmélkedésből természetszerűleg fejlődve ki, de az életet szabályozó ténylegességektől nyerve megjelenési formáit. A befolyás, melyet a hitnek tulajdonít, erősen túlzott. Fustel de Coulange ezen föltételezéseit megdönti a körülmény maga, hogy a »páter« szó és a megfelelő formák jelentősége az indo-európai nyelvek összeségében világosan és határozottan az, melyet a családtya fogalmával kötünk össze, míg a kiterjedtebb hatalom, a főnöki vagy fejedelmi tekintély tulajdonítmányai-val, az indo-európai népek körében az indek és rómaiak kevésbé határozottan, de sejthetőleg a görögök hagyományában merül fel. E népek közös ősei, a nyelv tanúsága szerint, elválásuk előtt, midőn még egy népet képeztek, használták e szót. Föltehető-e, hogy e korszakba essék a magánbirtok kifejlődése s a Fustel de Coulange által föltételezett alakulás általában? Miért maradt volna ekkor nyoma egyedül az indeknél, talán néhány itáliai törzsnél és az ión görögöknél, a kikre a szerzőnek minden adata és okoskodásai szorítkoznak, holott a másik jelentőség, mely a nevezetteknel a jelzettel kapcsolatos, a többieknel is általános és ezeknél kizárólagos. A római hagyományok magok eléggé világosan igazolják, hogy a társadalmi alakulás, mely a páter szót fenségi értelmével felruházta, Itália földén folyt le. A város, Róma, alakulásakor ez eredet emléke még élénk volt.

Pater vagy patar az indo-európai ősnyelv szava, úgy, mint az anya, a fivér, a nővér elnevezései. Az osztályozó rokonság értelmében vett rokonsági fokokat jelentettek ezek s a patriarchai család alakulásakor átvitettek a szűkebb rokonság körére, jelezve ezután is a nemzedéket, de

convergáló (s illetőleg divergáló) vonalokra szorítkozva. Kivételt képeztek e részben a görögök a fivér és nővér elnevezését illetve, melyet mással helyettesítettek a patriarchal családban, a fráter szónak meghagyva ősi, tág értelmét. Patar azon ősznyelven oltalmazót jelent s jelezte az idősb? a férfikor javában levő nemzedéket, mely a még serdületlent fölnevelni segített a nőnemnek és mely nemzedék tagjai az általok nevelt nemzedékével szemben megtartották azt akkor is, midőn ezek magok már oltalmazol voltak egy ifjabbnak. Azonban ezek közös paterjei voltak az egész ifjabb nemzedéknek s midőn megtörtént, hogy egyesek közülök, merész kezdeménnyel, gyermekeket neveltek, kik tulajdonjogi viszonyban álltak hozzájuk s egyedüli oltalmuk alatt állván, egyedül őket jelezték a páter névvel, e büszke és bátor kezdeményezők úgy vélték, hogy azon elnevezés egyedül ily viszonyon alapulhat és hogy az atya, kinek gyermekei más atyákkal közösek, nem valódi atya és jogosulatlanul viseli e címet. Így történt egyes törzseknél, míg másoknál, p. o. a dór görögöknél, az egyéni atyaság közvetlenül általános intézménnyé lett, minek folytán a dór társadalomban, a hogy azt ismerjük, nincs semmi nyoma az atya szó olyan fenségi jelentőségének, minőben a római páter tűnik fel s mely főnökkel azonosítja az indek pátiját; épen oly kevésbé van nálok nyoma egy, az athénei eupatridákhoz hasonlítható osztálynak. E szerint nem csupán később, mint a graeco-itáliai népek az indektől elváltak, hanem később is, mint a dórok és iónok elkülönöztek egymástól, lett utóbbiaknál egy megkülönböztető méltósággá az atyaság fogalma. ¹⁾

¹⁾ A római atyáknak egykori »uralkodói« jellegét tanúsítják

E kitérés, a megelőzőkben bizonyított némely meggyőződésünk ezen rövid ismétlése, e helyen szükségesnek látszott, mert Fustel de Coulange az őskori valóból sokat helyes tapintattal ismert fel, a mit szellemdúsan is alkalmaz egy alapjában téves elmélet támogatására.

A római páternek egyszer kifejtett állását találóan vázolja. Vele e részben egyezően írja *Lange*: »A páter familias egy személyben főkirálya, főpapja, és legyen szabad egyelőre e kifejezést használni, tulajdonosa családjának.«¹⁾ Azonban az állás eredetét illetően az utóbbinak nézete sem helyes. Ő egy hódítólag bevándorolt népet lát a patriciusokban, míg azok jobbágyaiban, a cliensekben, a leigázott őslakókat véli felismerhetni. E véleményt azon egészen általános tapasztalaton kívül, hogy jobbágyság vagy rabszolgaság valóban gyakran a hódítás eredménye, semmi nem támogatja. Ellene szól, más körülmények közt, hogy a patriciusok száma alattvalóikéhoz képest igen csekélynek tűnik fel.²⁾ Túlságosnak tűnik fel a leigázottak tömege a

az *Aeneis* következő szavai is (IX. 449.) Dum domus Aeueae Capitoli immobile saxum Accolet, imperiumque páter Eomanus habebit.

¹⁾ *Lange* id. m. I. 107.

²⁾ A legrégebb állam hadi ereje tétetik 300 lovasra, kik a patriciusokból és 3000 gyalogra, kik a cliensekből teltek ki; a patricius Pabiusok állítólag 300, clienseik 4000 fegyvert fogható férfit számláltak; e számok valószínűleg túlzottak, de kölcsönös arányuk hihetőleg a valót tükrözi vissza. Attus Clausus 5000 clienssel költözött be a római területre, noha a történet folyamában fellépő, a Claudiusok nevét viselő számos patricius, úgy látszik, mind tőle ered. (Csupán a Caudex, Centho és Canina mellékneveket viselő három egyénre nézve nem állíthatom azt biztosan; az Appiusok a censorig, a Via Appia építőjéig: Attus fia, unokája, dédunokája; a Nero és Pulcher családok az említett censornak két fiától, P. Claudius Pulchertől és T. Claudius Nérótól származnak.)

bóditók számához képest. Más eredetét kell tehát keresni azon jobbágyi s egyszersmind védenczi viszonyoknak.

Dionysios, a ki méltatlankodva utasítja vissza a föltevést, mely szerint a patríciusok lettek volna azok, a kik egyedül tudták megnevezni atyjokat, mindazáltal a »patres« szónak a felsőbb osztályra való alkalmaztatását kimagyarázhatónak véli maga részéről is abból, hogy azoknak gyermekeik voltak. A másik két körülmény, melyeket e mellett még felhoz, valóban nem állja meg a kritikát, mert a *kor* sohasem válhat egy örökös osztály megkülönböztetésének alapjává, a »nemes származású« pedig csakúgy magyarázhatja meg az »atya« szó alkalmazását Romulus népének egy részére, ha meg lesz magyarázva, hogy a nemes származásnak mi köze az atya elnevezéshez, a mivel ugyanazon kérdésre jutunk, a melynél a magyarázat előtt állottunk. A Dionysios által elfogadott három ok közül tehát csak az egyik állja ki a bírálatot, ha ugyan tudunk körülményeket képzelni, melyek közt gyermekek atyjának lenni egy kisebbségnek megkülönböztető kiváltsága. *Plutarchus* is említi Romulusában a páter és patrícius elnevezések eredetét: »a senatorok patríciusoknak nevezettek, mint némelyek mondják, azért, mivel törvényes születésű gyermekek atyái voltak (*παιδῶν γνησίων πατέρες*), míg mások inkább azt hiszik, hogy így nevezettek; mivel ők voltak azok, a kik atyjokat megnevezhették, mire a gyülevész nép között nem sokan voltak képesek.«²⁾

Plutarch szembeállítja a két föltételezést, mintha kizárnák egymást, noha valósággal teljesen megegyeznek, egyik kiegészítvén a másikat, az előbb nevezett ok a páter,

¹⁾ *Plutarch*, Romulus, XIII.

a másik a patrícius névre vonatkozóan. Páternek nevezett az, kinek jogszerűn övének elismert gyermekei voltak, patríciusoknak pedig azok nevezettek, a kik jogszerűn elismert atyától eredtek. A patríciusok természetes úton egyszerűsre mind páterekké lettek, a páterek pedig született patríciusok voltak, kivéven a nemzedécsor első ízében: az első páter nem lehetett patrícius, mivel ez esetben nem volna az első; ő az volt, a mit a görögök partheniusnak neveztek, mióta az atyától való származtatás nálok túlnyomóvá lett.

A ki e mű olvasásában kifáradva, félre nem tette azt mielőtt e helyre eljutott volna, az kétségtelenül elgondolt már mindent, a mi az előbb elmondottakból a jelen esetre alkalmazást találhat. Mindazáltal meg nem kímélhetem némi ismétlésektől, minthogy a már vázolt fejlődési mozzanatok a rómaiak őskori emlékeiben nélkülözhetlen megerősítést találnak.

A mit az ion és főleg az ind felső kasztok kifejlődéséről való meggyőződésünk vázlatánál az egyéni atyaságnak, mint a társadalom körében megkülönböztető ténynek eredetéről, valamint hatásáról a közbenső viszonyokra elmondunk, annak nem akadhatna őszintébb, elfogulatlanabb és gyanasíthatlanabb igazolása a római legrégebbi államszerkezetnek s keletkezésének azon elbeszélésénél, melyet Plutarch és Dionysios az előtalált, reánk nézve elveszett ódon római forrásokból merítve, számunkra megőriztek. Azon atyák, kik a legrégebbi hagyományok derengő világában feltűnnek, mint egy uralkodó osztálya a kezdetleges társadalmi szerkezetnek, ¹⁾ e férfiak, kik a hatalom képviselőivé lesz-

¹⁾ Cicero (De republ. II. 9.) fejedelmeknek, vagyis főnököknek nevezi azokat, kiknek clientélájába Romulus a népet beosztotta: »et habitu plebem in clientelas principum descriptam.«

nek társadalmunkban, kizárólagos szabadalommal gyakorolván minden vezényletet, minden döntő szót, kik a területen, melyen törzseik laknak, mint birtokosok osztoznak, apró részleteket engedve át abból kegyadománykép,¹⁾ habár szolgálatok, kötelezettségek fejében, a törzs azon kevésbé szerencsés tagjainak, a kik magokat sem atyáknak, sem atyák fiainak nem nevezhetik – s mindezt teszik s tehetik annak alapján, hogy gyermekeik vannak. Mily félreismerhetlen képviselői ezek az atyaság, az atyai hatalom, a fiági leszármazás azon őskori kezdeményezőinek, kik megelőzve kortársaik többségét, egyéni kitűnőség által egyéni tulajdonra tettek szert, egyéni vagyont, nőt és fiakat magántulajdonúival valának képesek szerezni s e fiak által, kiket neveltek magoknak, hogy egyedül az ő szavukat fogadják, hatalmukat, erejüket szorozva, erőközpontokká lettek, melyek egyesei körül a kevésbé merészek tömege csoportokra oszolva gyülekezett, oltalmat nyerve tőlök és viszont tekintélyüket, hatalmukat növelve engedelmessége által.

Az e csoportok az úgynevezett patrocíniumok keletkezését illető, Festus által reánk maradt adat²⁾ a római írók közönséges felfogásával Romulus kezdeményének tulajdonítja azon történet előtti alakulást, noha az kétségtelenül azon kornak maradványa, midőn a pátereknek, ez apró királykáknak, még fölébe nem emelkedett volt a király;³⁾ a

¹⁾ Quique agrorum partes attribuèrent tenuioribus (*Festus Patres* senatores ideo appellati sunt quia (?) agrorum partes attribuēbant tenuioribus (*Festus Paulus* v. *Patres*).

²⁾ *Patrocinia* appellari coepta sunt, cum plebs distributa est inter patres ut eorum opibus tuta esset. (*Festus* v. *Patrocínium*).

³⁾ L. Lange id. m. I. 239. »Das unvordenklich alte Institut der Clientel ist das Resultat der vorrömischen patriarchaischen Entwick-

városban, a szervezett államban anachronismus lett volna ily intézménynek keletkezése, mely a fejtelenségnek, az anarchiának ugyan megszüntetője, de egyszersmind kifolyása is volt. A törzs egyes apáit és a hozzájuk szegődött követők csoportjait egészsze egyesítő királyi hatóság ellenkezőleg az intézmény hanyatlási korszaka kezdetétől tekinthető, mely a köztársaság első századaiban véghez is megy; mert a későbbi clientela, bár nemcsak nevét vette az őskortól, hanem valóban folytonosságban áll vele, mindamellett társadalmi jelentőségében teljesen különbözik attól.

Lehetőnek tartom, hogy az elsőszülöttségi jog ismérvének teljes hiánya a rómaiaknál, a melynek következtében az atya halálával annak minden fia önálló pater-familiassá és patrónussá lett, a kik közt megoszolt a jobbágyok száma, okozta egyrészt, hogy a gens tagjainak, azaz egy első páter ivadékaiknak (1. alább) létszáma, némelykor oly erősen elszaporodott és másrészt, hogy valódi, habár kisebb rendű dinasztikiak fejlődése el lett véteve. A fiak, kik atyjok cliensein megosztottak, a patrónusi intézmény fejlődési korszakában, midőn a törzsbelieknek még nem összesége jutott volt clientelába, azok sorából, később pedig idegenek befogadása által is (főleg a rabszolgaság elterjedése után) szaporíthatták követőik számát, melyen – fiaik mellett – hatalmuk alapúit. Ez kétségkívül történt: egyes páter körűi, bármekkora volt is felnőtt fiainak száma, nem valószínű – noha nem lehetetlen – hogy annyi cliens gyülekezett volna, a mennyi felszaporodhatott csupán a születések többlete által, azon ezerekre, melyek némely család jobbágyságát

lung, die Eechtsstellung der Plebejer ist das Resultat der Entwicklung des röm. Staates selbst.

képezték, a történeti korszak elején. ¹⁾ De határok, melyek a terjeszkedést egy bizonyos ponton túl meg nem engedték, a cliensek kívülről való szerzésének is voltak szabva, első sorban a birt terület által. Az első családalapítóknak uralmai az első néhány nemzedék alatt még növekedhettek, terjeszkedhettek, de később ennek lehetősége megszűnt, a patrícius család tagjai pedig tovább szaporodtak. Ez a családok egy részénél okvetetlenül oda vezetett, hogy azoknak egyes uralmai, dominiumai parányokká porlódtak el, ²⁾ a háztartások szorozódása által, amelyek mindegyikének feje mindazáltal is ragaszkodott dinasztikus jogaihoz és e tekintetben az egyenlőség – tekintet nélkül az igen különböző hatalmi állásra – elismerve is maradt. Ezen állapot aztán reá kényszeríthetett, hogy a törzsek összeházasult családai, illetőleg ezek páterei, egy közös fejnek rendeljék alá magokat, azon ügyeik tekintetében, melyek egy ilyen családfő hatalma alatt álló dominiumon túlmentek és melyek azok külügyeinek vagy közös ügyeinek is volnának nevezhetők ez azonban történt a nélkül, hogy a családfő saját telepén

¹⁾ Hogy mindamellett ez sem lehetetlen, ha kivételes is. arra látszik utalni, a mi a Fabiusokról följegyeztetett. (L. a 424. lapon jegyzet 2.) Bizonyos, hogy ha az alapító ivadékai elszaporodhattak – mi a századok tekintélyes sora alatt nem épen lehetetlen – a nevezett számra, akkor clienseinek ivadékai elérhetik egyidejűleg a négy ezret.

²⁾ Nincs ok mesésnek bélyegezni a mondat, mely szerint Cincinnatus saját kezével munkálta földjét (Liv. III. 26.). Valószínűleg nem egyetlen volt a patríciusok közt, kit földje kicsiny volta erre kényszerített. A Quinctiusok, úgy látszik, korán elágaztak sokfelé; közülök a Cincinnatusok, Capitolinusok és Mamininusok, melyek a történet lapjait ékesítik, megannyi kiterjedt család volt magában is. Természetes, hogy az egyes patríciusok önállóságának meg kellett.

vagy házában való fenhatalma gyakorlatából legkevesebbet is engedni szándékozott. A jogszokások is, melyek az erkölcsöket befolyásolva, meggátolták, hogy az élvezett hatalommal való visszaélés és a családfe fenhatósága alatt élők (nő, descendensek, cliensek) iránti méltatlanság által a társadalom patriarchai egyedeiből despotiák – rossz értelemben – váljanak, és mely jogszokások a hagyomány által Romulus törvényhozásának tulajdoníthatnak, okvetlenül már a teljes önállóság korában kifejtett erkölcsi fogalmakon alapultak.

Hogy e patriciusok családainak, melyek közös őstől eredtek, lett volna valaha egy-egy olyan tagjok, ki a különböző háztartások felett bárminemű fensőséget, vezetést, tekintélyt vagy képviseletet gyakorolt volna, ennek a római hagyományban semmi nyoma nincs; ha Niebuhr azt feltételezi, hogy minden gens egy tagja, a decurio által volt képviselve a senatusban,¹⁾ ha Mommsen azt föltételezi, hogy azok vagy választás, vagy öröklés útján egymást követő »legidősbek« alatt állottak,²⁾ erre semmi más okuk nincs annál, hogy, gondolatuk szerint, ez nem lehetett más-kép.³⁾

szűnnie, még mielőtt az eldarabolás arra jutott volna, a minőnek L. Cincinnatus szegénysége mutatja.

¹⁾ Niebuhr, B. A. 77. 1.

²⁾ R. G., I. 77. és köv.

³⁾ Mommsen maga azt mondja: »wie wir das römische Geschlecht kennen, ist es durchaus ohne ein sichtbares Haupt etc.« i. h.

TIZENEGYEDIK FEJEZET.

A *genos* eredete és jelentősége.

Mielőtt a *clientela* intézményével s általában az alsóbb társadalmi réteg viszonyaival bővebben foglalkoznánk, azon osztályt kell még egyszer szemügyre vennünk, melynek merész kezdeménye, a tömegből való kiemelkedése, a legrégibb római társadalomnak jellegét meg

A patriciusok rende megosztolt egy bizonytalan számúra a *gens*eknek, melyek, mint látni fogjuk, teljesen megfelelnek az athénei *genos*nak; közülök legfeljebb hatvannak nevét ismerjük.¹⁾ Hogy ezeknél több létezett-e, melynek neve reánk nem jött, valószínű ugyan, de nem bizonyos. Niebuhr háromszázra vélte megállapíthatónak a *gens*ek számát, de tényleges alap nélkül, mert a régiek erről teljesebben hallgatnak; föltételezései a senatorok és a lovasok számáról közölt adatokon alapultak.²⁾ A *senatusi* tagok és a lovasok számának meghatározása azonban valóban törvényhozói cselekvényen alapúit, mivel úgy a *senatus* intézménye, valamint egy meghatározott számú lovascsapat felállítása csak az állami egységgel együtt vagy utána jöhetett létre, míg a *gens*, mely ezekkel semmi összefüggésben nincs, az

¹⁾ *Mommsen*, Röm. Rorsch, I. 121. 50-60-ra teszi az ismert patricius *gens*ek számát; egyébiránt néhányat, melyet patriciusoknak tüntetnek fel az emlékek, elegendő ok nélkül törölni akar ezek sorából, így a Jüniosokat és a Cassiusokat.

²⁾ L. többi közt Röm. Gesch. I. 355.

államnál régibb és természetes fejlődésű. Az államtanács tagjainak és a lovasoknak számát lehetett 300-ra megszabni, a gensékét azonban nem, mint ki fog tűnni, ha eredeteket számba vesszünk.

Niebuhr, minden nagy érdeme daczára, erre nézve is téves nézeteket táplált. Ellentétben ugyanis a rómaiaknál általános felfogással, – mely az volt, hogy a gens egy ősatyának fiági ivadékait foglalja magában, Niebuhr tagadta a közös származást, a vérrokonságot a gens tagjai közt. A mi őt ebben tévútra vezette, az athénei genosok analógiája volt¹⁾; az ezekre vonatkozó adatoknak abban is hitelt adva, a miben nem érdemlik, Pollux és Harpokration közös eredetű²⁾ állításai nyomán az athénei genosok számát biztosan 360-ra vette s a genosokat különböző eredetű családok egyesületének képzelte. Nincs is kétség iránta, hogy a római gens eredetére és létrészeire nézve teljesen megegyezett amazzal. A gens nevét valóban viselték a gens patriciusainak cliensei, a kiknek bizonyára nem volt patronusaikkal közös családfájok; a felszabadított rabszolga is, bár vásárolt külföldi lett legyen, felvette patrónusa gensének nevét s ő és ivadékai cliensei maradtak a patrónus ivadékainak. De ezek úgy, mint az őskori cliensek vagy ezeknek a clientélából kilépett ivadékai is, nem voltak tagjai a gensnek, melynek nevét viselték, gyermekeikre is örökítve azt. Amazok gentilis-eknek neveztettek (mi az attikai gennetes, gennetorinak felel meg tökéletesen), a minek folytán e kifejezés nemes származást általánosan jelző értelmet vett fel. Gen-

¹⁾ *Som. Gesch.* I. 326., 327., 334., 335.

²⁾ Mint fenn mondatott már, *Aristoteles* Athéné politikája volt a forrás; hogy e műbe olyan lehetetlenségek juthattak be, nem bizonyít egyebet annál, hogy a makedón korszak kezdetén, az attikai nép ősi szervezete iránt már ferdtételeket tartalmaztak a források.

tiliseknek átaljában neveztek a gens-ek tagjai a patríciusok, és gentiliseknek nevezték ezek saját gensöknek tagjait. Későbbben azonban, főleg miután a patríciusok megszűntek volt osztályt képezni, ez feledésbe ment, és szokás lett az ugyanazon nevet viselőket különbség nélkül gentiliseknek nevezni, mint Cicero – habár enyelegve – Servius Tullius királyt gentilisének nevezi. ¹⁾ Ezen értelemben kiterjesztve a kifejezést, Julius Polluxnak is igaza lesz állításával, hogy Athénében azok, a kik egymást gennétjeiknek nevezték, nem voltak szükségkép egy közös őstől eredők, hanem összecsoportosulásból származtak.

Az újabb tekintélyek közt is Tiebuhr nézete kevés pártolást talál. Mommsen és Lange mellett Fustel de Coulange-ot neveztük már fentebb, mint a kik ellenkező nézeteket nyilvánítanak. Mindhárman egy közös ősatya ivadékai összeségének tartják a genset, a mennyiben ez a gentilisek foglalata, vagyis a mennyiben cliensek és felszabadult rab-szolgák ivadékai, kik a gens nevét viselik, nem értetnek be. Ez volt, mint már megjegyeztük, magoknak a rómaiaknak felfogása is.²⁾ Valóban a reánk maradt meghatározások vagy ebből indulnak ki, vagy legalább nem mondanak ellent, ha egyéb körülményekre hivatkoznak is. A Varro-féle jegyzetről, mely szerint »az Aemiliusok, kik gentilisek, Aemilustól erednek.« ³⁾ Niebuhr azt mondja, hogy Varro maga, ki

¹⁾ Regnanti meo gentili.

²⁾ Die Komischen gentes werden von den Bömern selbst als erweiterte Familien, die von einem und demselben pater familias abstammen, atifgefasst. (Lange, i. m. I. 214.)

³⁾ Varro, De Ling. lat. VII. 2. »Ut enim ab Aemilio, homines orti Aemilii, ac gentiles etc.« Számos példából tudjuk, hogy Varrónak első helyen Aemilust kellett volna írnia; valószínű, hogy másolati hiba forog fenn.

itt hasonlatkép alkalmazza a fentebbi állítást, »maga kikérte volna, hogy ez említés betűszerint történelmi állításra magyaráztassék.«¹⁾ Nekünk ellenkezőleg az a benyomásunk, hogy Varró itt egy közönségesen ismert és hitt tényre akar hivatkozni. – Ide tartozik továbbá a »*Digesta*« meghatározása, melyet *Lange* idéz²⁾: »így (azaz gensnek) nevezetik egy számosabb személyből álló család, a kik ugyanazon közös nemző véreből erednek.«

Niebuhr bizonyosságául idézi *Cicerót* is, mivel ez a gentilitisek fogalmának meghatározásában³⁾ ilyenekül jelzi azokat, a kik közös nevet viselvén, szabadoktól származnak, a kiknek ősei soha sem voltak rabszolgák, polgári és családi jogaikban soha nem szenvedtek csonkítást (mi által a gentilitás veszendőbe ment). Ha *Cicero* hitt volna a gentilitisek közös származásában, úgy – *Niebuhr* nézete szerint – egyebet sem kellett volna jeleznie, hogy a fogalom meg legyen határozva. *Mebuhr* azonban felejtí, hogy ez alapon a gens-ek különböző külön ágai csak a legritkább esetekben lehettek volna képesek gentilitásukat bebizonyítani, pedig ő meghatározását jogi szempontból adja, melyből be nem bizonyítható föltételezések nem létezőknek tekinthetők. Az egész gensnek közös első őse – ezeknek túlnyomó részénél – korábban élt azon éveknél, melyekbe a hagyomány Róma alapítását helyezi. A mondák korszakából, melybe az első három királynak tulajdonított évek is tartoznak, az őskori homályból a gensnek már készen megalakulva válnak

¹⁾ *Röm. Gesch.* I. 329.

²⁾ *Dig.* 50, 16, 195, 4.: item appellatur familia plurimum personarum, quae ab ejusdem ultimi genitoris sanguine proficiscuntur. *Langénál* 214. 1.

³⁾ *Topica*, 6. (29.)

ki ott, hol a történet világa először feldereng. Mondák egy közös ősről – ezt jól tudjuk – számos gensben tartották fenn magokat, de ezekre hivatkozni p. o. örökös nélkül elhát gentilisnek javai felett való osztózásnál, természetesen nem lehetett, s így a közös név egyetemben a szabad származással¹⁾ vétegett a bírálathoz alapszöveg.

Cicero fejtegetéseire gondol *Lange* is, midőn helyesen megjegyzi, hogy jogi meghatározásokban a közös származás éppen azért nem emeltetett ki, mivel az mindig bebizonyítható nem volt, a hol pedig az volt, ott az agnátok szűkebb körét állapította meg.²⁾ A ki gyakorlatilag akarta meghatározni a »gentilis« fogalmat, nem emelhetette ki a közös származás tényét, mivel ez gyakorlatilag bebizonyítható nem volt.³⁾

Hogy a gensket valóban úgy fogták fel, mint agnatiókat, ezt *Lange* nézete szerint bizonyítja – eltekintve az »agnationes acgentilitates« szavak kapcsolatosságától *Varron*nál – az is, hogy »gentes patriciae« névvel is jelöltetnek⁴⁾, és hogy »gentilisek« helyett »patriciusok« is használtatik. Bizonyítja továbbá az is, hogy a »familia« kifejezés hasonlóan, mint a gensre, alkalmaztatott az agnatióra is.⁵⁾

¹⁾ Noha bizonyosan az egykori szolgaság emléke is elmosódhatott számosabb nemzedék folytában.

²⁾ Agnátoknak nevezettek, a kik egy közös őstől fiágon (bebizonyíthatólag) származtak. Ezeket illetve a végrendelet és közelebbi fiági rokon nélkül elhaltnak vagyona, mely, ha agnátok sem léteztek a gentilisekre szállott.

³⁾ *Lange*, i. m. I. 217.

⁴⁾ Itt megjegyzendő, hogy a patricius-uralom hanyatlása után plebejus családok is nevezettek gens-nek.

⁵⁾ I. m., I. 215. Ez azonban, úgy vélem, csak a későbbi korra nézve áll; eredetileg az egy páter uralma alatt álló csoport: feleség, gyermekek, fiak feleségei, unokák és rabszolgák, neveztetetett így.

A gentilitás egyébiránt, írja tovább, úgy tűnik fel, mint valami a patríciusoknak sajátos, míg az agnatio magánjogi jelentőségeiben plebejusoknál épen úgy el van ismerve, mint patríciusoknál.

Lángéval e részben egy nyomon jár Mommsen. Az előbbeni reá utal, hogy a páter familias elhaltával, (kit mint ilyent e szerint elsőnek kell képzelnünk), az önállókká lett fiak mégis összetartozóknak tekintették egymást, és pedig a további elágazás után is, és ebből eredezteti a genset. Mommsen írja, hogy a család egysége oly erős volt, hogy a ház urának halála sem bontotta fel teljesen. Az általa függetlenné lett descendensek magokat bizonyos irányban mégis egységnek tekintették, mire az örökjogi s egyéb (p. o. az özvegy s a hajadon leányok feletti gyámságot illető) viszonyokban tekintettel voltak. Ez értelemben véve, az egyszer megalapított család fentartotta magát mindaddig, míg az ős-nemző fiága kihalt. »Csak hogy természetesen nemzedékről nemzedékre lazább lett a kötelék, s utóbb az egykori egység bebizonyításának lehetősége is megszűnt. Ezen s egyedül ezen alapszik a család és a gens közti különbség vagy római kifejezés szerint, az agnatok és gentilisek közti. Mindkettő a fiágot jelzi; de a család csak azon egyéneket foglalja magában, kik nemzedékről nemzedékre menve felfelé, egy közös őstől való származásuknak ízet is ki tudják mutatni; a gens ellenben azokat is, a kik csupán a közös őstől származást, de a közbe eső tagokat, tehát az ízet nem. Nagyon világosan ki van ez fejezve római nevekben, ha mondatik »Quintus, a Quintus fia, a Quintus unokája, a Quintius,« itt a család annyira megy vissza, a mennyire az ascendensek egyénileg megneveztetnek s a hol az végre megszűnik, ott kiegészítőleg lép elő a gens, a közös őstől

való eredet, a mely ős minden utódára átörökítette a Quintus-fiak nevét.«¹⁾

A mit Mommsen az utolsó szavakkal megérint, igen fontos a gens eredetének megítélésére. Az *ius* szó végezet, mint eléggé tudva van, mindig a megnevezett tárgynak ahhoz való vonatkoztatását (természetesen nem csak a nemi eredetet, hanem minden eszmei összefüggést) fejezi ki, a minnek neve vagy nevének gyöke az *iusszal* végződő név első részét képezi: Quintius = a Quintus-féle, a Quintustól való; ha már most egy család fiági tagjai mindannyian Quintustól valóknak neveztetnek, ez szükségkép arra mutat, hogy első közös ősük után neveztetnek így. A római gensnek nevei mind *-ius*-ba végződnek, a »j« betű csak a könnyebb hangoztatás végett helyettesíti az *i*-t, a hol különben három magánhangzó kerülne össze, (p. o. Pompejus Pompeius helyett, Pompeus-ból); néhány név végződik *aeus*-ba vagy *eus*-ba is (Annaeus, Poppaeus), de *e* szótag jelentősége teljesen ugyanaz, mint az *ius*-é; valamikor bizonyosan Annaiust és Poppaiust írtak, úgy mint »caido-t (Numa törvényében A. Gelliusnál) a későbbi »caedo« helyett. A latinban egykor mindenütt *ai*-t írtak, úgy mint a megfelelő görög formákban; midőn azt helyettesítette a gensnek neveiben is, hol az *-ius* szótag *a*-ba végződő gyökhöz csatlakozott, megtörtént e helyettesítés. Ha már az előnév is *-ius*-ban végződött²⁾, akkor a két *i* közé egy *l* szúrattott, mint Lucilius, a Luciustól eredő.

Nem ugyan minden gens-névre bizonyítható be, hogy

¹⁾ Mommsen Röm. Gesch. I. 61.

²⁾ Ez itt természetesen nem vérségi származást fejezett ki, hanem olyan szó gyökéhez csatlakozott, mely valami, a születés viszonyaival összefüggő tárgyat jelez, mint Lucius luxhól.

a származást jelentő szótag előtti betűk olyan személynevet jelentenek, a mely egyénenkint adatik, mint keresztnévünk s a görögök nevei s a római u. n. praenomen, előnév. Egy tetemes hányadra nézve azonban ez is áll. A többire nézve figyelembe veendő, hogy a rómaiak a történeti korszakban nagyon kevés előnévvel éltek. A pún háborúk kezdete után alig fordul elő több 14 előnévvel¹⁾, a pún háborúk előtt, s minél messzebb megyünk vissza, annál több, de mindössze mégis csak valami 30, míg az ismert családnevek száma sokkal nagyobb, noha a történet forrásai ezen időre nézve gyérebben folynak s ezért aránylag kevesebb egyén említetik a régibb korból. Hogy az előnevek száma a történeti korszak első részében nagyobb, mint a másodikban, abból következtethető, hogy a történet előtti korszakban, főleg a gens keletkezése előttiben, midőn mindenki csak egy név által lehetett megkülönböztetve, még több volt használatban, melyek nem jöttek reánk, ha csaknem a gens neveiben. Ha aztán még kiterjesztjük figyelmünket a rómaiakkal rokonfajú népek előneveire, melyek római történetkönyvekben említetnek, egy szintén rövid sorát nyerjük még az előneveknek. Ezek közt is vannak olyanok, a melyekből római családnevek lettek.

A későbbi korban is használt előnevekből vannak eredeztetve a következő gensnevek: Aulius, Cnaeus, Decimius, Lucilius, Manlius (eredetileg Manilius Maniusból), Március, Publilius, Quintius, Servilius, Sextius, Spurilius.

¹⁾ Ezek Aulus, Appius (csak a Claudiusoknál), Cajus, Cnejus, Decimus, Lucius, Manius, Marcus, Publius, Quintus, Servius, Sextus, Tiberius, Titus; Nume'ius csak a Fabius családban fordul elő; Faustusnak csak Sulla dictator egyik fiát hívták.

Titius. ¹⁾ A csak régibb korban előforduló és rómaiak által (bebizonyíthatólag) viselt előnevekből képeztettek: Tullius (Tullusból), Postumius (Postumusból, mely név eredetileg az atya halála után szülötteknek adatott), Proculejus (Proculus-ból, mely eredetileg atyjok távollétében szülötteket jelzett), Caesonius (Caeso, a méhből metszett), Hostilius, Vibius, Lartius, Ancius, Volusius – Hostius ²⁾, Vibus, Lar (vagy Lars), Ancus, Volususból. A Júliusok ősüket Julusnak nevezték és Aeneas vagy Ascanius fiának hitték; ugyancsak Ascanius fiának állítják némelyek Aemilust az Aemiliusok ősét (1. *Festus* v. Aemilium). Huma Pompilius atyját állítólag Pompiliusnak hívták ³⁾ s így azon család neve Pompiliusból ered, mely előnév különben nem fordul elő. ISTúmának négy fiától négy genset származtattak, Pompótól a Pomponiusokat, Pinustól a Pinariusokat, Calpótól a Calpurniusokat és Mamercustól a Mamerciusokat. ⁴⁾ A Metius név előfordul a sabinoknál, latinoknál s nevezetesen Albában is, és Albából származik a római gens Metilia,

¹⁾ A közönségesebben használt nevek közül tehát csak Tiberiusra nem képződött (ismeretes) gens neve. A Cnejus előnév Cnaeusnak is mondatott, innen Cnaeus-ok. Hogy Március közvetlenül Marcusból és nem Marsból jön, az orthographia biztosítja; ezenkívül Liviusnál (I. 20.) egy Numa Marcus Marci filius neveztetik, Numa Pompilius idejében.

²⁾ Ekkép írva találjuk a nevet Liviusnál, I. 12. Egyébiránt Hostusnak is iratik azon előnév s egy Hostius családnak is maradt nyoma. A harmadik király gensneve azonban csak Hostius előnévből eredhet.

³⁾ De nominibus impositivis ex Constantini Censura. Quae Titio Probo tribuuntur. De praenomine. – Mások szerint Pompo lett volna Numa atyjának előneve.

⁴⁾ *Plutarch*, Numa, XXI.

mely a Júliusokkal, Serviliusok stb. telepítették át onnan azon város elpusztításakor.¹⁾ A Ceciliusok Caeculustól, Praeneste alapítójától eredeztették magokat.²⁾ Felesleges dézni mindazon római családokat, melyek Aeneas kíséretitől származtatták magokat, habár a tény magában, hogy közös őst állítottak fel, szintén megerősíti, hogy a mit Varró e részben ír, általános felfogás volt. JStumitor latin előnévből Numitorius (Liv. III, 45.), Sertor és Statius ó-italiai nevektől (aequok, hermicok) erednek Sertorius és Statilius családnevek. Azon nevek közül, melyek a születés száma.³⁾ szerint adattak a fiúnak, csak Quintust, Sextust és Decimust viselik, ismert személyek a rómaiaknál; hogy azonban Septimus, Octavus és Nonus is használatban voltak, ezt bizonyítják a Septimius, Octavius és Nonius családnevek. Septimus egyébiránt előfordul mint az aequusok első királyának, Sept. Mediusnak előneve; és azon tusculúmi latinok Octavius Mamiliusnak, a ki mint Tarquinius Superbus veje említetük⁴⁾, neve valószínűleg helyesebben Íratnék Octavusnak, noha Niebuhr állítása szerint, a latinok előnevei úgy végződtek, mint a rómaiaknál a gens-nevek. Ellenben Primus, Secundus, Tertius és Quartus használatának, mint előneveknek, sem ezektől eredeztetett gens-neveknek nincsen nyoma, a mit azon valószínű feltevés magyarázhat meg,

¹⁾ *Dion*, III, 30.

²⁾ *Festus* (Paulus) s. v. Caeculus. Vulcan fiának tartották.

³⁾ A legrégebbi időben; később a legidősb fiú rendszeren atyja nevét kapta, a többiek más olyan neveket, melyek a családban szokásosak voltak. Decimus kedvelt névvé lett a Júniosoknál, és hat Quintus Fabius szerepel egymás után a történelemben, kik dédatya, nagyatya, atya, fiú, unoka, dédunoka.

⁴⁾ *Livius*, I. 49.

hogy ezek valóban nem is voltak használatban, mivel a szülés sorszáma után csak akkor neveztetett a fiú, mikor a közönségesebb dolgoktól vett nevek az első szülöttek által már igénybe voltak véve, azon ritkább viszonyok pedig, melyek más név alkalmazását igazolták ¹⁾, nem forogtak fenn. így az első négy gyermeket, ha fényes nappal született²⁾, Luciusnak, ha korán reggel, Manius stb., és csak ha az ilyenek ki voltak merítve, alkalmaztattak a sorszámok.

Ezen adatok remélhetőleg elegendők ama nézet igazolására, mely szerint a római gens neve rendszeren az első ősatyát, az ettől való származást jelezte. E mellett kellett időnek lennie, mikor az itáliai törzseknél is, úgy mint a görögöknél csak egy tisztán személyes nevet viselt az egyén; az előnevek ezek közül maradtak fenn; amazok, az egy név idejében, ugyan olyan számosak lehettek, mint a görögöknél. Mi indíthatta az embereket az újabb szokásra, hogy személyes nevékhöz egy másikat csatoljanak, mely egy ős neve után van képezve s mely azután szabályszerűleg atyáról fiúra megy át? mi volt, a mi elhatározta, hogy az egymást végtelen sorban követő nemzedékek melyikétől vegyék az emberek örökös nevet, mi döntötte el, hogy egyiknek és nem a másiknak, ki egy ízzel feljebb vagy alább áll, ivadéakai alkossanak családi közös név által megkülönböztetett egységet? Miért éppen ettől, kinek három fia volt, származik

¹⁾ P. o. Postumus, Proculus, Caeso, vagy Opiter, ha atyja elhalt korán s a fiú nagyatyja által neveltetett fel, Opiscus ha ikerül fogantatott s a másik abortáltatott, Volero fogadás-tétel folytán ha soká nem akart gyermek születni, de végre a szülők akarata mégis teljesült stb. Megjegyzendő, hogy nevét a fiú serdülő korában kapta.

²⁾ Varró, de l. l. VIII. 38. »qui luci«, a mi valószínűbb, (a név gyakorisága mellett) mint *Festus (Paulus)*-nál »quia oriente luce natus.«

egy család, miért nem három fiától három; vagy miért nem már atyától, nagy-atyától lett számítva, kiknek ivadékai még szélesebben elágaztak?

Beismerem, hogy a római gensre nézve sokáig Niebuhr nézetében osztoztam, mivel a fennebbi kérdésekre nem láttam feleletet. Megfoghatatlan volt előttem, mi dönthette el, hogy az ősök sorában melyiktől számítassék a család s az elágazások, melyek minden íznél ismétlődhetnek, melyik íztől kezdve képeznek egységet. A második, firól fira szálló név spontán felvétele nem olyan magyarázat, mely kielégítene s meggyőződést lenne képes megállapítani. A keresztény középkor régibb szakában Európa minden országában ismétlődött vezetéknevek fölvétele és általánossá vált, a nélkül, hogy valahol alkalmat adott volna társadalmi vagy kultúrtörténeti jelentőségű egységek képezésére. A vérrokonság öntudatán kívül, melynek hatása a vezetéknevek keletkezése előtt is hasonló jelentőségű volt, semmi más nem képezett köteléket a közös származásúak közt s ezen érzet a nem kiváltságos osztályok körében a legközelebbi három vagy négy ízre szorítkozott; a kit a szülők még távoli rokonnak tartottak, a felnövő gyermekek előtt gyakran már idegen, az unokák előtt ismeretlen volt. A nép embere ritkán tudta dédatyja keresztnevét, sohasem a dédatya atyjáét s a kik ettől más ágon származtak, épen olyan idegenek voltak számára, mint bárki más; a rokoni körből minden íznek haladtával egy-egy íznek kollaterális ágai kimaradtak; kiterjedése egyenlő maradt, nem növekedett a közös törzsű ágak szaporodásával. A vezetéknev közössége semminemű egységet nem hozott létre, a nagyatya nővérének gyermekeivel rokonság tartatott, bár más nevet viseltek, és talán a fiági dédatya fiági ivadékai már ismer-

régiének s a közös név daczára, idegenek voltak. Ez más-kép csupán a nemesi osztályokban volt; itt létezett család, mely megfelelt a római gens patricia jellegének; itt a közös nevet viselőik, lia közös fiági ősük volt, bírtak az egység érzetével, ha bármily sora a századoknak folyt is le a család-ágak elválása óta. A kik közös jogon közös nevet és czímet viseltek, bárha soha nem látták is egymást, nem voltak idegenek, az egység emlékezete élénk maradt, a fény, melyet egyik családtag nevének szerzett, világot vetett mindegyiknek lelkébe s a folt, melyet azon ejtett, 'égette valamennyinek arcját. Itt felesleges kérdeznünk, hogy mi határozta el az egység kezdetének keltét időben és a nemzedéket a fiági eldődök lánczolatában, a melyen innen elszakadt ágak mind rokonok, míg a régebben elszakadtak mind idegenek. – A családi egység azon ősnél kezdődik, a ki fölülemelkedett a tömegen, kivált sorsosai közül, a ki egyéni kezdemény vagy királyi kegy folytán rangot, vagyont szerzett, melyet átörökített utódaira. – Az egység kelte itt a nemeslevelével azonos, és azért ez egy római őskori intézmény eredetéhez¹⁾ nem adja meg a megfejtést.

Mindamellett itt is egyéni kezdemény, itt is kiemelkedés a tömegeből az, mely a gentilitást megalapította. A világosságra volt szükség, melyet legújabbkori vizsgálódások az őskori emberiségnek vérségi és nemi állapotaira vetettek, hogy megértsük, mikép válhattak az atya szó és ettől eredeztetett kifejezések mint patricius és patrónus az uralkodó osztály czímeivé s ezzel meg van fejtve a gensnek eredete is. Az első páter volt az alapító, kinek neve utódaira átszármazott s a gens ott kezdődik, a hol a fiág.¹⁾

¹⁾ Gens gyöke azonos *gignere* és *genitor* gyökével.

A gens társadalmi jelentőségének főköra az volt, mely a rómaiak őseinek egy államfő alatti s egy város falai közötti egyesülését megelőzte, azaz a történet előtti korszak,. A későbbi időbe átszarmazott tulajdonítmányaik nem nagy jelentőségűek, mint a közös szentségek (sacra), azaz áldozások, melyekre a megbatározott napon és helyen összegyűltek a gens tagjai és talán a hozzá tartozók, a cliensek is; ilyen volt továbbá az örökösödés a gens kebelében, mely fentartotta magát a csaszárság koráig, úgy, hogy még Grajust is foglalkoztathatta;¹⁾ a gens tagjai akkor osztoztak a hagyatékon, ha valamelyik közülök végrendelet nélkül halt el, a nélkül, hogy valaki rokonságot (azon távolin kívül, melyet a gentilitás, vagyis a gens közönsége föltételez) bizonyíthatna be az elhunyt irányában. A szolidaritás érzete erős maradt, mint példák bizonyítják, a köztársaság első századaiban is. A Fábiusok együttes cselekvése legkiválóbb példája az egység még ki nem halt érzetének; Oamillusért cliensei s gentilisei fizették meg a bírságot, melyre ítéltetett, és hadi fogságba esettek kiváltása a gentilisek által, úgy látszik, szintén fordult elő.²⁾ Volt eset, hogy a gentilisek hozzájárultak a kiadásokhoz, melyet valamelyiköknek főhivatalra választatása okozott. Ha törvény előtt volt valaki vádolva, gentilisei elkísérték a törvényszék elé, hogy megjelenésükkel támogassák és gentilis ellen vádat emelni vagy csak tanúságot is tenni, vallástalan cselekedetűi tűnt fel.³⁾

Ezek úgy tekinthetők, mint maradványai a köteléknek, mely egykor minden más, politikait helyettesített;

¹⁾ *Niebuhr*, Röm. Gesch. I. 332.

²⁾ U. o. I. 333.

³⁾ *Fustel de Coulange* id. m. 118.

nem ugyan mintha a törzs, nem létezett volna, de ez a gens önállóságának idejében csak mint ezeknek szövetkezete bírt jelentőséggel. Hogy e föltételezésekkel összhangban, a gensnek egykor területileg is el voltak különítve, e mellett tanúskodik az *ager gentilicusnak*, a gens földének említése, ¹⁾ mely bizonyára azon területet képviseli, a melyen egykor, másoktól függetlenül, éltek egy első családalapító ivadékaik clienseikkel egyetemben. ²⁾ Ez utóbbiaknak, a patrónusok irányában való s a patrónus egykori souverainitására mutató, hadkötelezettsége élénk nyomokat hagyott az állami alakulás korában is oly esetekben, minő p. o. a Fabiusoké, midőn a gentilisek vezetése alatt fegyvert fog a cliensek tömege, s a gens jobbágyaival együtt önálló harcban, nem a római légiókba beosztva verez el a csatában. Midőn 494-ben Kr. előtt az elégedetlen plebejusok otthagyták a tábornok s az ellenségnek nyitva látszék az út, a patríciusok mintegy parancsszóra mindnyájan fegyvert ragadnak, mindegyik a maga clienseivel.³⁾ Két évvel később ismét a patríciusok és clienseik indulnak csatára és egy harmadik esetben a senatus rendeli el, hogy a patríciusok clienseikkel menjenek ki az ellenség elé.⁴⁾

Az őskori vagyoni és nemi közösség állapotában, ha

¹⁾ *Lange* is azon nézetét nyilvánítja, hogy a patrícius gensnek már Róma alapítása előtt, mikor ott egy törzs lakott elszórva, birták a földet, melyen Róma utóbb épült.

²⁾ *Dion.* VI. 47.

³⁾ *Id.* m. VII. 19.

⁴⁾ *Id.* m. X. 43. L. *Mommsen*, Röm. Forsch. 370. 1. »Cliens ist wörtlich der Hörige, der Gehorchende. Eben dahin gehört es, dass, wenn der Herr auswandert, die Klienten mit ihm in die Fremde ziehen und dass sie bei Privataufgeboten und Privatfehden von den Herrn bewaffnet werden.

egyesek, megelőzve a fejlődés általános menetét, teremtettek a magok számára családot, megalapítva ebben az atyai hatalmat, míg a társadalom, azaz itt a törzs, a borda zöme közösségben élt tovább, ez egyéni hatalmuk kifolyása volt de egyszersemind forrásává lett kiterjedtebb hatalomnak, annál, melyet az egyéni kiválóság egyedül saját magára utalva és a társadalmi szervezkedés minden segédeszközének hiányában eredményezhet. Az atyai hatalom, a hol kivételt képez, dinasztiaát állapít meg, a melynek alapját a fiak ereje és engedelmessége képezi.

Már az ind kasztok eredetének tárgyalásánál egyedül a *pati* szónak kettős jelentőségéből (atya és főnök) és azon meggyőződésből kiindulva, hogy az úgynevezett rádzsaputrák (királyfiak) nem egyebek, mint azon első atyák fiai, a kik hatalmuk által főnökökül, királyokul tűntek fel,¹⁾ – már ezek alapján valószínűnek tartottuk, hogy a közösségben élő silányabb nép tömege, az egyes családtyák oltalmába ajánlva magát, mások és idegenek túlkapásai ellen apró csoportokra vált el, a *pati* vagy rádzsza és fiai mint központ körüi; ilyen alakulást a kairek is mutatnak, a hol a családtyához csatlakozó »szegények,« kik valóban hűbéresek, szintén gyermekeknek neveztetnek, mint a család fő gyermekei. Lehet-e ezen sejtalem megerősítését nem látunk a római patrónus, a ki mindig páter, és a *cliens* viszonyában elkezdve attól, mi a viszony eredetéről a hagyományos formában följegyeztetett, – hogy a silányabbak (*tenuiores, ταπεινοί*) Romulus engedelmével, tetszésök sze-

¹⁾ Úgy mint *Lange* a római páter familiast főkirálynak, főpapnak nevezi; az indeknél is eredetileg (a védák tanúsága szerint) a családapa a család papja, imádkozik és áldoz a hatalma alá gyűlekezetekért és csak később helyettesíti ebben a purohita.

rint választottak magoknak egyet a patriciusok közül véclurokúl – a clientéla egész jogi jelentőségén át? ¹⁾ Ez utóbinak némi figyelmet kell szentelnünk.

Előbb azonban azokat, kik netalán kételkednének benne, hogy család birtoka eredményezhet a páter familias számára egy kis uralmat, figyelmeztetjük egy jelenségre, mely napjainkban tapasztaltatott egy afrikai népnél.

»A wakambák falvai családi telepeknek tekinthetők, melyek élén az atya vagy nagyatyja áll mint főnök; feleségei és fiainak feleségei egy-egy kunyhóban laknak gyermekeikkel. Ezekhez csatlakozik aztán többnyire még néhány kisebb vagy szegényebb család.« ²⁾ A falvak patriarchai főnökei képezik a kerületnek tanácsát, mint a római páterek idősbjei képezték a szenátust. Itt tehát egy népnél, mely összeségében eljutott a patriarchai család állapotára, látjuk a számosabb családok főit ezek körén túlterjedő tekintélylyel külön-külön felruházva és összeségökben a törzs közügyeit kezelve. – Mennyivel inkább be kellett hasonló viszonyoknak állaniok ott, hol a népesség zöme még nem jutott el a családalkotásig. A wakamba és wakikuju csa-

³⁾ A cliensnek a genshez való viszonyát illetőleg megjegyezhető, hogy az első páternek, vagyis a gens alapítójának halálával midőn annak fiai önálló családtyákká lettek, szükségkép megosztolt ezek patronátusa alatt a cliensek csoportja is, de valamint a gentili, sek, a család patricius tagjai kölcsönös önállóságuk mellett azzal nem lettek idegenekké, hanem a gens intézményében (mely eredetileg a föld osztatlan birtokát is magában foglalta) fentartották egységüket, úgy a cliensek is megtartották vonatkozásukat a családegységhez, melyhez tartoztak, nevének viselésében, szentségei s áldozataiban való részvét, az ager gentilicius együttes mívelése stb. által, habár egyes gentilibeseknek voltak jobbágyai.

²⁾ *Hildebrandt* id. h. 371. 1.

ládók törzsükben uralkodó testületet alkotnak, mert felettek nem áll törzsfőnök; ez azon állapotot tükrözi vissza, mely a rómaiak őstörzsénél, a királyság megalapítása előtt létezett.

Az oltalom, melyben a cliensek, a kezdetleges római államban részesültek patronusaik által, abban állott, hogy ha cliens valamely igazságtalanságot szenvedett, a patrónus feladata volt annak érdekében jogot keresni és szintügy, ha a clienst valamivel vádolták, szembeszállani a vádlóval. — Dionysios a patrónus feladatát ekkép vázolván, abban foglalja össze, hogy annak gondoskodása folytán a cliens fel volt mentve magán-, úgy mint nyilvános ügyletektől, úgy, hogy egészen munkájának, t. i. a föld művelésének, baromtenyésztésnek stb. élhetett. Ez más szavakkal annyi, hogy a cliens képtelen jogot gyakorolni, melynek teljessége a patriciusoknak van fentartva s az elégtételt közvetve nyeri, közvetlenül a patriciust illeti az, ki cliensében megsértetett. Ez természetes következménye a páter által követői felett gyakorolt korlátlan hatalomnak és annak, hogy az állami kötelék egyedül az előbb teljesen önálló páterek megegyezése folytán jött létre. Teljesen igazoltnak kell mindezek folytán elismerni a véleményt, melyet az előbbeni lapokon több ízben együtt nevezett három író egyhangúlag nyilvánít, a mely szerint a clientela intézménye régebb Kóma alapításánál. ¹⁾ »Ha a régi írók a clientelát mint Romulus állam - bölcseségének teremtését tüntetik fel, ebből ezen ősrégi jogviszonynak ősrégi voltát lehet következtetnünk.« ²⁾ — És alább: A clientelát már csak azért is úgy kell tekintenünk,

¹⁾ *Mommsen*, Röm. Gesch. I. 62. és köv. *Fustel de Coulange* id. m. 132.

²⁾ *Lange* id. m. I. 238.

mint patriarchai intézményt, mivel a cliensek nem állanak közvetlen viszonyban az államhoz, hanem az egyes gens-ekhez, melyekhez csoportokban vannak beosztva; továbbá mivel a viszony örökös és mivel Rómán kívül, nevezetesen a sabinoknál is előfordul az.«¹⁾

Mint a megelőző korszak viszonyai által létrehozott intézménynek, az állami szerkezet kifejlődésével, melyben számára hely nem lehetett, az intézménynek ellenkezőleg épen felbomlása van előkészítve és helyesen írja *Lange*: »A patrónus és a cliens közti jogviszonynak kifejlődése az, hogy elenyész, mint minden egyéb az őskori családi jogból kifejtett viszonyok. Hogy korábban elenyész minden másnál, ennek oka a római államjognak kifejlése.«²⁾

A közös tévedésben egyébiránt, mely szerint a cliensek általában rabszolgáktól erednek, *Lange* is osztozik *Mommsennel* és *Fustel de Coulange*-zal. Ő, úgy mint *Niehuhr* is, hódított őslakókat lát bennök és *Lange* szerint ezek mint hadi foglyok, egyes páter familias-ok forma szerinti servitusába jutván, ennek folytán a családba magába és családi istenek oltalmába lettek felvéve. E felfogást illetőleg nézetünket már elmondtuk.

Patrónusa irányában a cliens épen olyan jogtalan volt a páter familias irányában, mint a feleség, a gyermekek és a rabszolgák. Amaz az ősi jog szerint részben vagy teljesen elvehette a cliens vagyont, sőt halállal büntethette azt,³⁾ habár másrészt erkölcsi és a vallás által szentesített kötelességei voltak irányában s a cliens iránti mélt-

¹⁾ Id. h. 239.1.

²⁾ Id. h. 247.1.

³⁾ *Mommsen*, Rom. Gesch. I. ti2.

tatlan eljárás hasonlóan átkot hozott a patrónus fejére, mint a fia iránti,¹⁾ s ennek következménye volt, hogy büntetlenül me-gölhette bárki.²⁾ Nem mondatik azonban, hogy melyek voltak az esetek, midőn e törvény alkalmazásba jött s tényleg keveset változtatott a tényen, hogy a cliens a leg-régibb időben valóban jogtalan volt, a mennyiben a patrónus oltalmából eredő személy- és tulajdon-biztosságban saját jogot nem láthatunk, habár ez valóban oly lelkiismeretesen gyakoroltatott is és a kettő közti viszony valóban oly benső, a kölcsönös hűség oly őszinte volt is, mint Dionysios (II. 10.) állítja.

Ez azonban szükségkép változott azután, midőn a cliens állampolgári jogai megerősítést és gyarapodást nyertek. Az ezen irányban való megindulás magoktól a patri-ciusoktól eredt. A dolog folyamata a következő volt: A törzs, mely a római terület őslakosságát képezte, úgynevezett curiákra oszolt. Ez a görög phratriával teljesen analog intézmény, melyről később bővebben szólunk. A curiák magokban foglalták a genseket s illetőleg ilyenekre oszoltak el, mert a cúria volt az ősbibb intézmény; a gens genti-lisei szükségkép mind ugyanegy curiához tartoztak, ahhoz t. i., a melyhez közös ősök tartozott volt. A gentilitást nem

¹⁾ Patrónus si clienti fraudem faxit (Diti patri) sacer esto. Ezek szavai, mint »lex regia«-nak, az ó-római elvnek, mely még a 12 tábla törvényébe való fölvétel által is megerősítettet. Lange id. m. I. 241.1.

²⁾ Az alvilági Zeusnak feláldozhatta (Dion. II. 10.) úgy, mint a clienst is, ki hűtlenséget követett el patrónusa iránt. Az e részben való egyenlőség értékét tetemesen alábszállítja, hogy a patrónus kö-telmei az oltalomra szorítkoztak, mely saját tulajdona oltalmával ért fel bizonyos értelemben, míg a diens kötelmei számosak és részben terhesek voltak, még véleménye sem lehetvén más, mint a patrónusé, ki a jogiokban tapasztalatlant *fölvilágosítani* volt kötelezve.

birok pedig cliensévé lettek cúriájok valamelyik gens-ének. Még a gens keletkezése előtti időszakból fentarthatta magát ii népgyűlés joga, mely a törzset illetően fontosabb kérdésekben – így akkor talán béke vagy háború kérdésében – döntött. A cúriák szerinti szavazás volt még a római állami fennállása első idejében is egyedüli módozata néphatározatok hozásának. A mit a cúriák többsége kívánt, az el volt határozva. A cúrián belől, a gens keletkezése óta, ezeknek többsége döntött¹⁾, minden gens egyenlően egynek számítván; a cliensek résztvettek ugyan a gyülekezetekben, de természetesen mindig patronusaik véleményén voltak, a kik nekik »a jogot magyarázták, mely iránt ismereteik hiányoztak«, és a kik »ellen szavazni vagy elleneseivel sorakozni«²⁾ minden vallással és joggal ellenkezett s ezért a vétkesnek büntetlen megöletését eredményezhette. Világos és a történeti kor példáiból tudjuk biztosan, hogy a comitia cúriaták-ban (cúriák gyülekezete) mindig és tisztán a patriciusok akarata döntött, úgyannyira, hogy azon téves felfogásra is adott ez alkalmat, mely szerint a cúriák egyedül a patriciusokat foglalnék magokban, noha Niebuhr³⁾ és Mommsen vizsgálódásai nyomán most kétségtelen, hogy a gens keletkezésükben, a cliensek beszámításával, alkották

¹⁾ Erre nézve lásd *Niebuhr* Röm. Alterthümer (Berlin, 1858.) 118. lap.

²⁾ Πατριμίονσ έδει, τοῖσ εαυτών ιεΧάταισ εζηγεισ-θ'αιο τιχ δίκοκ,α és alább πργον Ιναντίαν επιφέρει η μετά των εκτρών εζετάζεσ&αι, (*Dion* II, 10.); utóbbi mondatban ugyan patronusnak és cliensnek egyaránt tiltatik az egymás ellen való szavazás és az ellenesekkel való sorakozás, azonban természetesen a cliensnek kellett magát patronusa után irányoznia, nem pedig ennek az elébbeni után.

³⁾ Röm. Gesch. I. 349.

a curiákat. ¹⁾ A patríciusok ezen kizárólagos politikai joggyakorlásának véget vetett a népességnek beosztása centuriákba Servius Tullius alatt s a centuriák szerinti szavazás, mely az állami ügyek egy részére nézve helyettesítette a curiák szerint valót. A centuriákban befoglaltatott az egész szabad népesség s az összesen 193 centuria egyenjogú volt, mert többségök döntött. Igaz, hogy a népesség nagyon különbözőleg volt beosztva a centuriákba; némelyekben a gazdagok csekély számmal, másokban a szegények nagy számmal, úgy hogy azok számukhoz képest sok, ezek aránylag kevés centuriát alkottak; az első 18 centuria a gazdagokat, a következő 80 a jómóduakat foglalta magában, kik e szerint együtt véve a szavazatok felénél többet bírtak; az egészen vagyontalanok mindannyian egy centuriába voltak egybefoglalva.

Minthogy a hadkötelezettségben való részvét aránya és módozatai, a népességnek ezen beosztása szerint állapították meg, ennek egyik következménye, Dionysios szavai szerint, az volt, hogy a veszélyek és költségek egész terhét a vagyonosokra hárította. De viszont ezeknek kezébe is adta e beosztás a politikai jogokat teljesen, mert általa a vagyontalanabbak a közügyekre gyakorolható befolyástól csaknem teljesen ki voltak zárva, ha ugyan a gazdagok nagyobb része az eldöntendő kérdésekben egy nézetben volt, a mikor az

¹⁾ Ezért a curiák határozatait úgy hívták, *jussus* vagy *jussum* populii; *populus* a törzsbeli, *gens*ekbe elosztott s illetőleg azoknak alárendelt népség neve volt, melytől a későbbi többnyire, bevándorolt »plebes« később meg volt különböztetve, habár az írók a régebbi kortól illetve alkalmazták e kifejezést a cliensek összeségére is (p. o. a plebes – Romulus – beosztotta a patríciusok patronátusa alá, sok helyen); szemben a patríciusokkal.

alsó centuriák szavazásra sem jutottak. Mert ha az összes centuriák felénél egygyel több egy véleményen volt, a kérdés eldöntve s így a többiek leszavaztatása felesleges volt. A patríciusok állása ezen reform által tetemes változást szenvedett. A római államnak az östörzsekből való első megalakulása óta ugyanis bevándorlások, telepítések folytán nagyobbrészt más latin törzsek tagjaiból képződött egy lakosság, mely a római törzsekbe és cúriákba nem volt beosztva, azok jogaiban nem osztozott, viszont azonban a patríciusoktól – ellentétben ezek tribuljaival és curiálisai-
val – független maradhatott. E lakosság, melynek vagyonos része is volt, Servius Tullius koráig minden politikai jogot nélkülözött, léte és vagyona biztosítékát egyedül a királyi oltalom képezvén, habár ez nem szükségképen jogosít rá, hogy bennök a királyok clienseit lássuk. – A centuriákban szavazatot nyervén ezen később kizárólagosan, s ellentétben a cliensekkel úgy nevezett *plèbes*, hasonló alapon mint a patríciusok – a vagyon mértéke szerint – folyhatott be azontúl a közügyekre. A patríciusok befolyása komolyan veszélyeztetve volt és elképzelhető, hogy annak fentartására mindent elkövettek, mi módjokban volt. A felső centuriáknak, a vagyonosoknak megoszlása esetében, az alsó centuriák vótuma döntővé válhatott a kettő közt, mi által a patríciusok helyzete igen kedvezőtlené vált volna, ha azon alsó centuriákban magoknak pártot nem csinálhattak. Ha a cliensek önálló vagyon nélkül maradtak, mint eredetileg voltak, a patríciusok ezek szavazatainak igen csekély hasznát vették volna; így mindannyian egy centuriába, a minden hadi kötelezettség alól felmentett utolsóba jutván a vagyontalan plebejusokkal együtt, legfeljebb ezen egynek szavazatát szerezhették volna meg és azt sem biztosan. A

patríciusok tényleg kiosztották volt földeik egy részét aprótelkekben clienseik közt¹⁾, kikre ebből kétségtelenül bizonyos kötelezettségek háróltak, a melyek közé, Lange nézete szerint, tartozott az ager gentilicius és a gentilibek ágerének mivélése.²⁾ A telkek azonban nem képeztek cliensekre nézve tulajdon, hanem csupán úgynevezett praecariumot, mert csak addig tarthatták meg, míg az adományozónak is úgy tetszett; ez bármikor kiutasíthatta őt a birtokból, melynek biztosítására törvényes eszköz nem létezett.³⁾

A Servius-féle alkotmány volt az kétségtelenül, mely a patríciusokat reá bírta, hogy a cliensek által használt telkeket ezeknek állandó tulajdonú engedjék át. Minthogy a szavazási jog a föld birtokától függött, a cliensekre csak az által terjesztethetett ki az, hogy az eddig »peculium«-kép átengedett föld forma szerinti tulajdonú adatott át nekik »jura quiritium.«⁴⁾

¹⁾ Innen, hogy »agrorum partes tenuioribus attribuebant *sicut iberis*« eredeztették némelyek a páter címet; l. *Festus* v. Patres. Hogy a kegyadományban részesülők cliensei voltak az illetőnek, ez nem kétséges. így Attas Clausus jobbágyainak mindegyike is 2 jugerumot (a szokásos mérték) kapott a Claudia gensnek átengedett területből.

²⁾ l. m. I. 246.

³⁾ *Mommsen*, Röm. Gesch. I. 194. Ugyanott hozzászól: »Das durchaus sittlich-religiöse Institut der Clientela ruhte ohne Zweifel auf dem Grunde der Zuweisung der Bodenbenutzung.« Hogy a Clientela innen eredne, abban nem érthetünk egyet az idézettel, mivel ez intézményt régebbnek tartjuk a földek elosztásánál. Egy máshelyen (Röm. Forsch. I. 366.) a praecariumról következő meghatározást adja: dauernder jedoch widerruflicher Bittbesitz von Immobilien. Hasonlóképp Niebuhr: »bittlicher Besitz«, Röm. Gesch. I. 341.

⁴⁾ *Lange* i. m. I. 248.

A szavazási jogot a cliensek, ha két jugerum volt elébbeni peculiumuk és akkori tulajdonuk, az 5. osztályban gyakorolták.¹⁾ Ezen osztály 30 centuriát foglalt magában, és így tetemesen nyomott a latban, a mikor a felsőbbekben a szavazatok közel egyenlők voltak. Feltételezhető egyéb-iránt, hogy a cliensek egy része azon minimumon felül is emelkedhetett vagyonában s ezek természetesen felsőbb osztályba jutottak, hol többet számítottak.

Hogy a patriciusok valóban felhasználták a jelzett módozatot a szavazatok többségének megszerzésére, és pedig *sokáig* teljes sikerrel, ezt elegendő példa bizonyítja. Csak az által, hogy a consulok választása a centuriák útján eszközöltetett, volt lehetséges, hogy 364-ig Chr. e. királyság megszűnte után 145 évig meggátolhassák, hogy plebejus consulságra emelkedhessek. Toltak esetek, midőn a plébes tartózkodott a szavazásban való részvétltől, mivel a patricius párt-többségét biztosnak tudta.²⁾ A néptribunok választását is tetemesen befolyásolni tudták, clienseik szavazatai által, mindaddig, míg azok a centuriák útján választattak.³⁾

A cliensek osztozván a szorosán úgynevezett plébes jogaiban, (kivéve a comitia tributákban való szavazást), midőn a főbb államhivatalok hozzájáruihatókká lettek plebejusok számára, ezekre is megválaszthatattak; curulis hivatal viselése azonban megszüntette a clientelát.

Azon plébes mellett, melyet a római hagyomány fel-fogása szerint Homulus beosztott volt a patriciusok cliente-

¹⁾ I. h. 249.1.

²⁾ Irata plebs interesse consularibus comitiis noluit: per patres clientesque patrum consules creati. (*Liv.* II. 64.)

³⁾ *Liv.* II. 56. A Cornitia Tributákra, melyekben a patriciusok nem vettek részt, 469-ben Chr. e. ruházattott a néptribunok választása.

Iájába, létezett Rómában egy másik plèbes, mely azokhoz ilyen viszonyban nem állott; mint elismert, igen számos és szabad része a nemzetnek, már Ancus Március kora óta állott fenn. ¹⁾ Bizonyos, hogy csupán a királyság fennállása óta jöhetett létre e népréteg, mint ilyen, mert a még teljesen önálló uralkodó római páterek korában, mint a társadalmon kívül állók s a törvényen kívül élők, meg nem türethettek volna az egyes gensok közt eloszló területen. Csupán ezeknek egyesülése után egy közös fő alatt élhettek ott emberek, felvéve a közbékébe, a nélkül, hogy a gensok valamelyikének kötelékében állanának. A királyság létrejöttével oly kötelék támadt, mely a gensoket befoglalta, de egyebet sem zárt ki. Ez értelemben helyes, ha a plebejusok a király clienseinek neveztetnek, de a király itt az állami hatalom gyakorlója s a viszony közte és a plebs között nem bír azon patriarchal jelleggel, mely et a patrónus és cliense közti tüntet fel. A plèbes első eredetére nézve, azt hiszem, Niebuhr nézete a helyesebb, a mely szerint az elsőben bevándorlók, Rómában megtelepedett idegenek és a királyok által az államban hódítás vagy szerződés folytán beolvasztott szomszéd községek lakóiból, kiválólag latinokból alakult. Hogy későbbi időben cliensek is léptek ki a clientélából s ekkor a szorosabban úgynevezett plebsbe mentek át, ez iránt nem forog fenn kétség. A Claudius Marcellusok, a későbbi plebejus nemesség egyik legfényesebb családja, egykor az Appiusok patronátusa alatt állott; feltételezhető, hogy a Gracchusok és Sophusok, a Cinnák és Dolabellák ősei is a patricius Sempronia és Cornelia genshez tartoztak, mint cliensek; léteztek plebejus családok, melyek az Aemilius, Servilius

¹⁾ Niebuhr, Kôm. Gesch. I. 431.

stb. patricius gensnek neveit viselték és mindezekről hasonló feltételezhetünk. Tudtommal azonban e családok egyike sem szerepel név szerint a patriciatu és plébes harcaiban.¹⁾ Mindnyájan csak a consulátu tényleges megosztása után, tehát a plebejusok befejezett győzelmének korában merülnek fel. A korábbi küzdelmekben a plebs élén Caeciliusokat, Liciniusokat, Publiliusokat, Sextiusokat (a későbbi nobilitás fényes nevei) és más olyan neveket találunk, melyeket patricius – legalább a reánk maradt okmányokban – nem viselt. Ha a cliensek már a királyok korszakában kezdtek volna patronusaikat elhagyni, a patriciatu nem lett volna képes a plebs erőfeszítéseinek oly sokáig ellentállani, a szavazatok többségének kieszközlése útján. A rómaiak valóságos érzete mellett, az intézménynek tulajdonított szentelt jelleg sokáig erőben tartotta azt. Ezeknél fogva nem tartjuk helyesnek Mommsen nézetét, melynek értelmében a cliens gyakran már a királyok által, a patrónus kikerülésével, nyert volna jogszolgáltatást és oltalmat²⁾, és a plébes a legrégibb polgárok (patriciusok) jobbágyaiból fej-

¹⁾ Csak látszólagos kivételt képeznek a Júniosok, kiknek egyike már a legelsőben választott néptribunok közt volt. Részemről ugyan indokolatlannak tartom a nézetet, mely szerint L. Junius Brutus plebejus lett volna, és a tényt, hogy utána többé soha nem neveztek patricius Junius, megmagyarázhatónak tartom azon épen nem valószínűtlen feltételezés által, hogy Brutussal és általa halálra ítélt fiaival a család kihalt. Ez által a hozzájuk tartozók clientélája megszűnt és talán (mert nem bizonyos, hogy a cliensek örökösdtek gentilisek után) feltételezhető volna, hogy a kihalt gentilisek öröksége képesítette a Júniosokat azon előkelő szerepre, melyet már korán kezdtek játszani a plebs körében. Brutus vagyonosságáról tanúskodik a Collatinusnak tett ajándék (*Dion*, V. 12.); gyermektelen halálára és a patricius Júniosok kihalására nézve I. *Dion*. V. 18.

²⁾ I. h.

lett volna ki¹⁾, habár ezek később okvetlenül beleolvadtak abba.

Bizonyos, hogy a plebejusok tömegében be voltak foglalva családok, melyek régi hazájokban első-rendűek voltak; ilyenek a Prenestaeből eredő Caeciliusok, kik egy partheniustól és istenfitől – mint a görögök előkelői – származtatták magokat, ilyenek a Cilniusok, eredetileg etruszk fejedelmek és mások. Hogy ezeket a patriciusok fel nem vették körükbe, ezt megfejtetheti a politikai jogokra való féltékenység. Túlnyomó része a plebesnek azonban köznép volt az alakuló állam idejében, számkivetettek, kik hazájokat ott hagyni egy vagy más okból kénytelenek voltak, mi az asylum mondájának keletkezésére adott alkalmat. Az erkölcsök e körben valóban még olyanok lehettek, minők a patriarchal család keletkezését előzték meg. A hág, úgy látszik a latin nép összeségénél nem volt nagyon régi, habár egyes családok, mint p. o. a tusculumi Maniliusok és számos albai gens kiváltak is e részben. Ha Dionysiosnál (IV, 47) Tarquinius Superbus egy tekintélyes állású latinnak, Turnus Herdoniusnak²⁾, szemére hányja, hogy nagyatyja nagyatyjái sem tudja felvinni családját, vagyis gensét³⁾, mi

¹⁾ *Mommsen*, Römische Forschungen, I. 388.: Es ist die Plebs hervorgegangen aus den unfreien Leuten, den Hörigen der ältesten Bürgerschaft.

²⁾ Livius Aniciát nevezi anyavárosakép, Dionysios Corillét, mely város különben ismeretlen.

³⁾ *Ὁυ δε εἶσ τρίτον ἡτίτιον ἀνεγκεῖν εἴ/εν το γένος. Διόν.* IV, 47. Feltűnő, hogy a tusculumi Mamiliusok első őse, kitől nevöket eredeztették, nő volt. Mamília állítólag Telegonusnak a város építőjének és Circe istennőnek leánya (Festus); úgy látszik, hogy éppen ezen régisége miatt dicsőített családban az egykori nőági rend emléke fentartotta magát; ez talán arra magyarázható, hogy még az anyajog

egyebet jelenthet ez annál, hogy Turnus dédatyja saját atyját még nem ismerte, vagy hogy jogszerinti atyja annak nem volt? E korban nemesség adományozása nem létezett, és mégis az atyák, a fiági ősök gondosan számláltattak, neveik megőriztetek s a családfa ódonága büszkeség tárgya volt, noha azt lehetne hinni, hogy az emberiség családai mind egyenlőn régiek. Ez onnan eredt, hogy a család ott kezdődött, a hol a fiág ismeretessé vált és ennek régisége volt a büszkeség tárgya.

A korból, melyben a nép zöme még nem jutott volt el a patriarchai család állapotára, ered a patríciusok azon nézete, hogy a plebejusnak nincs *gens*, azaz nincs családja, nincs fiági vérsége.¹⁾ E szemrehányás nem volt egyéb óriási anachronismusnál. A történeti korszakban a plebejusok sem ismernek mást, mint fiági leszármazást, mindannyian *gens* nevet viselnek, azonos formájút a patríciusokéval, és mely úgy mint ezeké, az első őstől eredhet, csupán kelte későbbi. *Lange* helyesen felismerte, hogy a patrícius és plebejus *gens* csak eredete korszakára nézve különbözik, a mit következőleg fejez ki: »A plebejusoknak a család közös kiindulási pontjából el kellett jutniok, mint eljutottak volt a patríciusok, az *agnatio* fogalmára. A különbség a család kitágításában az, hogy a plebejusoknál csupán a kész római államban kezdődik, míg az úgynevezett patrícius *gens*ek az állami alapításánál sokkal korábban kifejlődtek volt az egyes családokból.²⁾

korában örökös főnökei voltak *Tusculumnak*, és hogy azon *Mamilia* fia volt az első, ki fiára s nem nővéreire hagyta az uralmat.

¹⁾ *Vos solos gentem habere*, *Liv.* X, 8.

²⁾ *Lange*, i. m. I, 219. *Fustel de Coulange* azt írja: »A Rome les plébéiens imaginèrent de former des gentes à l'imitation des patri-

A patricia és plebeja gens közti különbség, Lange szerint, az, hogy a plebejusoknál a kész római államban kezdődött az egyes patriarchai családok elágazásánál a közös eredet számon tartása, míg a patricius gensnek sokkal korábban, mint a római állam létrejött, kifejlődtek volt az egyes családokból. Ez a mi nézetünk is. Ez szükségkép involválja egyszersmind, hogy a plebejus gensnek sohasem képezhettek önálló, csupán a közös törzs öntudata által összefoglalt társadalmi egyedeket, mint a minőket a patriciusok gensei képeztek az állami alakulás előtt. A patriciusok családalkotása visszamegy a vadság korszakára s a más törzsbeli nő erőszakos megszerzésén alapszik, mely a vérrokonai oltalmából kiragadottat szükségkép a rabló kezébe (manusába) adja teljesen:) és annak gyermekeit, kiknek a törzsben más vérrokonuk atyjok mellett nincs, ennek korlátlan hatalmába helyezi. A plebejusok sokkal később, az usus-ra vonatkozó jogszokás érvényesülése által és miután az állandó páros együttélés régebben általánossá lett közöttük, nyerték el a manust, engedménykép a patriciusok jogaira való törekvésökben, miután e hatalom első oka – hogy a nő idegen társadalomban mint jogtalan áll – régen feledésbe ment volt. Nem látszik nehéznek elhatározni a körülményeket, melyek további patricius genseknek a jel-

ciens.« Ez nem egészen áll; nincs bebizonyítva, hogy a pleb. gensnek azon jogi jelentőséggel bírtak, melyet a patriciusok az állami alakulást megelőző korszakból áthoztak, de mely ekkor már túlélte volt magát; az egyedüli biztos analógia a gens nevének patronymikus formája és eredete. A mellett a plebejusok azon jelentékeny részére nézve, mely egykor clientélában állott s a patricius gens nevét viselte, gensalakításról általában nem lehetett szó.

¹⁾ Minek formája megőriztetett a patricius házasságkötés mel-
 lözhetlen szertartásainak egyikében.

zett módon való alakulását megszüntették: midőn a törzs népessége és az általa birt terület teljességében fel volt osztva az egyes gensalapítók ivadékai közt, ilyen gensok alapításának lehetősége megszűnt. A nőrablás és ez által atyai hatalom alatt álló családnak erőszak útján való alapítása szintén lehetetlenné vált, a midőn az előbb ellenséges szomszéd törzsek vezetői közti rokonság békés indulatokat öltvén, a folytonos hadi állapot elejtését eredményezte s a valódi komoly nőrablást előbb kölcsönösen elnézett, majd pedig a leányok szerződészerű átadása – bár a manus fentartása mellett – követte, melyben azoknak emberséges bánásmód, a súlyos munkától való megkíméltetés, valamint a viszony állandósága biztosított és mindennek betartása a vallás oltalma alá helyeztetett. Azon időponttól kezdve, midőn a törzsek vezető családai közt a *connubium* s ezzel a jogi állapot el volt ismerve, nőnek tulajdonú ejtése megszűnt mindazok számára, kik nem tartoztak az egymással szövetkezett és törzsük népén fensőséget gyakorló családok körébe. De a művelődés haladtával, az érzetek finomultával önkéntelen együtt tartás, majd kölcsönös megegyezés alapján az alsóbb társadalmi rétegben is létrejött – habár mindazon formák hiányában, melyek a patriciusoknál a családjogi viszony megállapítására nélkülözhetleneknek tüntek fel – a monogám család lényege. Jogokat azonban az ekkép létesülő változás közvetlenül nem teremthetett; jog szerint az alsóbb népréteg nemi és családi élete ugyanaz volt, mint annak előtte. – A plebejusok családja és atyasága más időben és más módozatok közt jött létre, mint a patriciusoké, a miért ezek nem tudták elismerni, nem tudták fel fogni, hogy az övékkel azonos legyen az. Saját szemeikben születések módja által különböztek azoktól s ezen mintegy

faj- (azaz species-)szerű különbségben való hit eredményezte a két kaszt közötti azon rideg korlátot, mely midőn ősi eredetiségében fennállott, keveset engedett az ind kaszt-szellem tüneményeinek. Hogy házasságkötés közöttök nem volt lehetséges, ez természetes, sőt szükséges kifolyása a két kaszt elkülönződése módjának; a plebejusok körében törvényes egybekelés nem lévén megállapítva, annál kevésbbé létezhetett ilyen patricius és plebejus közt. A connubium mellett commercium sem létezett a két kaszt között; azaz hogy adás-vevés patricius és plebejus közt nem történhetett. A plebs továbbá ki volt zárva a sacra publicákban (nyilvános istentiszteletben) való minden részvételtől s a római isteneknek csak magántiszteletére volt jogosítva, egészen Servius Tulliusig, ki (hogy a vallási tekintetben is kettévált községnek egységet szerezzen) felépítette a capitoliumi templomot a római állam három istenének, Jupiternek, Junónak és Minervának. – A néptribunok személy- és életbiztossága iránt hozott törvényből ¹⁾ az látszik kitűnni, hogy volt idő – a királyság megszűntetése utáni években – mikor plebejusok személyes bántalmakért nem nyerhettek elégtételt. A Sérv. Tullius által a köznép érdekében, patriciusok túlkapásai ellen hozott törvényeket már Tarquinius Superbus szűntette volt meg.²⁾

Mi a kasztszerű éles választó vonal létrejöttének idejét és módozatait illeti, erre nézve különbség teendő a cliens és a plebejus közt; adás-vevésnek a patrónus és jobbágya közt eredetileg nem lehetett helye, minthogy az utóbbinak tulajdoni joga nem volt (a patrónussal szemben) oly kevésé,

¹⁾ *Dion.* VI. 89.

²⁾ *Id. m.* IV. 43.

mint magának a patríciusnak is, ki még atyai hatalom alatt állott; a különbség csak az volt, hogy a fiúra nézve az atya halálával megszűnt e viszony, a cliensre nézve pedig állandó volt; minden, a mit ez bírt, precarium vagy peculium volt, élvezetre átengedett dolog, melyet a felső birtokos – az uralkodó jogfogalmak értelmében – bármikor visszavehetett, habár erkölcsi és vallási követelmények e tekintetben méltányosságra bírták is. Ez állapotnak szükséges kifolyása továbbá, hogy a cliens épen oly kevéssé, mint az atyai hatalom alatt álló fiú eszközölhetett eladást; reá nézve tehát a commerciumot illető törvény, mint ilyen nem létezett, habár korlátozottabb is volt jogaiban a plebejusnál; világos ebből, hogy a commerciumot tiltó szabvány csupán a plébes keletkezésével és erre való különleges alkalmazással jöhetett létre. Mi a személy biztosságát és sérthetlenségét illeti, a cliens patrónusának védelme alatt állott, kinek erkölcsi kötelezettsége volt azon biztosságot és sérthetlenségét számára fentartani és sértés esetében elégtételt szerezni. A mellett kétségtelen, hogy a cúriák isteni tiszteletében a cliensek is résztvettek; abból, hogy a gens vagy patrónusi család sírboltjában temetkezhetek (jus sepulcri),¹⁾ következtethető, hogy a gens szentségeiből (sacra gentilitia) sem voltak kizárva. A ház, a család áldozataiban, melyek a család őseit, az elhalt atyák szellemeit illették, a famulus (rabszolga) is részes volt a legrégebb időben.²⁾ Annyival inkább a cliensek, a kiknek sorába lépett mindig a szabadságot nyerő rabszolga is. Voltaképen tehát a cliensekre nézve

¹⁾ Cicero, De leg. II. 22.

²⁾ In ältester Zeit gehörte der Sklav so gut, wie die liberi zur Opfergemeinschaft der Familien; er konnte sogar gewisse Opfer statt des Herrn verrichten. Lange id. m. I. 190. 1.

csupán a házasságkötések tekintetében állott fenn a választóvonal azon formában és jelentőségben, mint a plebejusok és patriciusok közt. Keletkezése okvetlenül azon korba esik, melyben patricius és cliens egyedüli alkatrészei voltak a római társadalomnak; midőn később a plebs keletkezett, a patriciusok, kik ez iránt sokkal ridegebb állást foglaltak el, mint clienseik iránt és korántsem voltak hajlandók nekik olyan jogokat elismerni, a minőket ezektől megtagadtak, szükségkép rajok nézve is fentartották a korlátot.

A jogszokás, melynek értelmében törvényes házasságkötés csak a gentilisek vagy patriciusok körében jöhetett létre, természetes kifolyása a körülményeknek, a melyek közt a patricius házasság kifejlődött: kezdete szomszédos törzsek nőinek rablása, egyéni tulajdonúi való ejtése; az ezzel kapcsolatban a fennebb leirt módon keletkező apró dinasztikiák, melyek együttvéve saját törzsüknek teljhatalmú vezetői, a szomszéd törzsek hasonló eredetű főbbjeivel sokszoros vérokonságba jutnak, mely békés és barátságos viszonyt eredményez nem csupán köztök, hanem a vezetésöket követő törzsek közt is; a rablás tényét már felváltotta – a forma megőriztetése mellett – a hajadonok szerződészerű átadása. Ennek föltételeit a különböző törzsbeli főemberek közt követett szokás idővel megállapítja;¹⁾ a törzsek között békésre vált, nemzeti vagy állami egységöket előkészítő viszony kizárja az ezek köréből való további emberrablást s a saját, valamint az idegen törzsbeli, nem egyéni tulajdo-

¹⁾ A confarreatiót, a reá vonatkozó szabályokkal egyetemben, a monda szerint, szintén Romulus hozta volna be (1. Dion. II. 25.) és helyesen jegyezi meg *Lange*, hogy ha valamely intézmény Romulusnak tulajdoníttatik, ez annak ősrégi voltát jelzi. – A confarreatiót Dionysios szent és törvényes egybekelésül jelzi.

nul ejtett nőtől, azaz nem feleségtől született leányok még mindig úgy tekintetnek, mint a kikre a törzsön belül kizárólagos jogot nem formálhatni, míg a másik törzstől, a helyreállított béke- és jogi állapot folytán, azon ott is szabadságot élvező nők meg nem szerezhetők.¹⁾ Ekkép a *connubium* (házasságkötési jog) szükségkép az előbb ellenséges, majd szövetkező törzsek azon rétegére szorítkozott, melyeknél az egyéni tulajdon jogfogalma kézzelfoghatólag kifejlett és melynek tagjai is atyjok éltében (a leányok férjhezmenéséig) ennek szorosan vett egyéni tulajdonát képezték.²⁾

¹⁾ A *coemptio* jogképzelmének alapját képező tény, a menyasszonyvásár ugyan közvetíthetett volna erre, atyai hatalom alatt nem álló hajadonokat illetve is, mert az *anyának* egyéni joga leányai személyére az atyai hatalom kifejlését megelőzőleg juthat elismerésre, mint ezt az észak-amerikai kucsinok példája bizonyítja. A tények azonban azt bizonyítják, hogy a rómaiak őstörzseinél a *coemptio*nak nem volt helye, a mi nagyon valószínűleg összefügg azzal, hogy az egyéni tulajdonjog általában aránylag sokáig kizárólagos kiváltsága maradt a pátereknek. A *coemptio* az idegen eredetű plebessel jutott Rómába s a *jus gentium*ból a római jogba, a miből következik, hogy a fejlődés folyama Itáliában nem mindenütt volt a római vagy latinnal analog.

²⁾ A római »*páter*« egyéni tulajdonjogát családtagjai irányában a szakba vágó írók java kivétel nélkül hangsúlyozza. Így Lange a *pátert* a család királyának, főpapjának és tulajdonosának nevezi. Mommsen (Röm. Forschungen) ebben annyira megy, hogy a tulajdonjog kifejezését látja az atya nevében (*ein Herrname*), mely kitétetik a fiú neve után, p. o. *Marcus Marci* (filius). Részemről e *consequentia* föltételezésének szükségét nem látom, noha el kell ismerni, hogy főleg a görögöknél, kikre Mommsen észleletét kiterjeszti, az egyszerűn *genitivusban*, minden egyéb hozzátét nélkül az egyén neve után álló atyanév valóban a tulajdon kifejezése volna. Mindamellett azt hiszem, hogy e felfogásnak arra kellett volna vezetnie, hogy az atya neve csak ennek éltében tétessék ki, a mi hogy valaha így lett volna, semmi nem mutatja.

Mindamellett, hogy a patriciatuŝ ilyen módon való, keletkezésének egy bizonyos, közelebb meg nem határozható idõponton végének kellett szakadnia és daczára annak, hogy ez idõpont szükségkép az állami egyesülés, a királyság elõtti korszakba esik, a rómaiak történetkönyveiben azt olvashatjuk, hogy a királyok idejében több ízben szaporított szama, a páterek sorába való emelés, mint a királyi hatalom ténye által. Hogy a patriciatuŝ körében valóban tétetett oly különböztetés, mely a genszek kétféle eredetére, u. m. egy elõkelõbb s egy kevésbé elõkelõ, vagy egy régibb és egy újabb csoport fennállására utal, ez történetileg teljesen bizonyos. A patriciuŝ genszek egy része meg volt különböztetve, mint *gentes minores*, a melyekkel szemben a másik rész *gentes majores* néven neveztetett; hasonlókép tagjaik *patres majorum* és *minorum gentium* czínién vannak megkülönböztetve. Politikai jogok szempontjából, úgy látszik, egyenlõk voltak, de a méltóság és tekintély szempontjából amazok magasabban állottak, mi kitûnik *Cicero* (De rep. 2. 20.) azon adatából, hogy a király (Tarquinius) a senatusban elõbb a *patres majorum gentium* és csak aztán a kisebb családok atyáinak véleményét kérdezi meg.¹⁾

E tény nem foglal magában semmi magyarázhatlant, Formailag alapulhat vagyonos plebejus családok régibb atyai származásának a tények által igazolt elismerésén és gyakorlati magyarázatát megtalálja a királyoknak erre való hatalmában és érdekében, mely a politikai hatalmuknak akkor egyedül határokat szabó régi aristocratiával szemben a plebesbõl igyekezett ellensúlyt teremteni. A királyoknak ez irányban való törekvéseirõl elegendõ tanúság létezik

¹⁾ *Lange* id. m. 443.

és csupán az új patríciusoknak a tribusokhoz és curiákhoz való állása az, mely iránt kétségek maradhatnak fenn. Ezeknek jelentősége az, melylyel a legközvetlenebbül foglalkoznunk kell.

TIZENKETTEDIK EEJEZET.

Patríciusok és plebejusok.

Mindazon ellenmondások és téves felfogások mellett is, melyekben a római őskort illető források bővelkednek, biztos tényül tűnik fel, és a jelenkori bűvárlat által közönségesen elfogadva van, hogy a római ősnép, az, mely az államot elsőben megalapította, három törzsből állott, melyek nevei Raumes, Tities és Luceresnek, vagy Ramnenses, Tatienses és Lucerensesnek is iratnak. E beosztást, mint mindent, a mi a római intézményekben történet előtti eredetű, a hagyomány Romulusnak tulajdonítja.¹⁾ A törzsek elseje, a monda szerint, Romulus után neveztetett volna, ámbár nehéz felfogni, hogy e névből mint lehessen Ramnes; a második helyen említettnek neve Titus Tatiusra, a sabinok királyára vitetik vissza, kinek népe állítólag összevegyült Romuluséval; a harmadikra nézve ellentmondanak egymásnak az állítások; míg *Livius* bizonytalannak mondja a Luceres név eredetét,²⁾ *Festus* följegyzése szerint³⁾ Lucerustól, Ar-

¹⁾ *Lange* (id. m. I. 88.) szerint ezzel a 3 törzsnak ősrégi voltát jelzi a monda.

²⁾ I. 13.

³⁾ V. Lucerenses.

dea latin város királyától eredne, a ki Romulust segítette volna a Tadius elleni háborúban, míg mások egy Lucumo ¹⁾ nevű etruszk főnöktől eredeztetik, a ki szintén szövetségese lett volna Romulusnak. Bizonyosnak tekinthetjük azonban, hogy a nevek régiebbek, mint a monda, mely Romulusról és Tadiusról reánk jutott. A hagyományok vagy rajok alapított későbbi következtetések értelmében továbbá Raumes lennének a latin törzs, mely eredetileg lakta a város területét, vagy a palatinus hegyet, Tities lennének a velők utóbb egyesült sabinok, Luceres pedig vagy egy más latin törzs vagy pedig etruszok.

A törzsek eredetének kérdését egyelőre mellőzve, a hagyományból mint teljesen biztosan kitűnőt csak azt lehet levonni, hogy a legrégebb római község három, előbb önálló népcsoport összeolvadásából keletkezett, melyek egymás szomszédságában éltek.²⁾ »Sokkalta korábban, írja Mommsen, mint városi telep keletkezett volna a Tiberis partján, bírhatták ramnok, titiusok és lucerek előbb elkülönítve, aztán együttesen, erődjüket a római halmokon, a környező falvakból mívelve szántóföldjeiket.«

Hogy ezen törzs-egységek közt a későbbi római terület, az úgynevezett *ager romanus* meg volt oszolva, erre nézve *Varró* tanúságát bírjuk.³⁾ Hogy utóbb bekövetkezett

¹⁾ Róla Livius és Dionysios írnak, hogy egy törzs tőle nyerte nevét, ezt Junius nyomán *Varro* írja (de l. I. IV. 9.)

²⁾ *Mommsen* (Röm. Gesch. I. 43.) három előbb független kerület (Gau) egybeolvadásának nevezi; világos azonban, hogy a kerületeket külön törzsek által lakottaknak gondolja.

³⁾ *Ager romanus primum divisus in partes tres, a quo tribus appellatae Tatiensium, Ramnium, Lucerum. De ling. lat. IV. 9.* Az *ager Romanus* a három törzs területéből alakult.

egyesülésükben és összeolvadásukban a három törzs tagjainak összeházasulása milyen tényező volt, ezt már felismerték előttünk mások. Így Lange írja: »Egyéb államokkal, vagy egyes idegenekkel szemben, még ha ezeknek megengedett is a római területen való megtelepedés a 3 Tribus tagjai közötti jus connubii jelvényévé vált volt állami egyesülésüknek.«¹⁾

A mondák, a mennyiben a ramnes törzset Romulus latinjaival, a titiusokat a sabinokkal azonosítják, e kettőnek egyesülését és összeforrását határozottan a menyasszony-ország tenyérére vezetik vissza. A sabin nők rablása mellett egyébiránt latinoké is említetik olyan községekből, melyek utóbb Rómába beolvasztattak.²⁾ Minthogy a Luce-resek latinoknak neveztetnek, az egyesülés ilyen eredete mindhárom törzssre kiterjeszhető.

Elmondtuk fennebb nézetünket a patriciatus és a gens eredetéről s a nőrablásnak azokban való szerepéről. A rómaiak három őstörzsében kell felismernünk azon eredetileg ellenséges szomszéd társadalmakat, melyek közt ki-

¹⁾ Id. li. I. 115.

²⁾ *Livius*-nál (I. 11.) igen világosan a nőországba vezettetik vissza a szomszéd latin községek beolvadása: »oppidum (Antemnatium) captum, Romulum Hersilia precibus raptarum fatigata orat, ut parentibus earum det veniam, et in civitatem accipiat: ita rem coalescere concordia posse facile impetratum.« És Crustumium elfoglalása után: »et Eomam inde frequenter migratum est, a parentibus maxime ac propinquis raptarum.« Plutarch szerint is (Rom. XVI. XVII.) Caenina városa lerontatik és lakosai Rómába telepítettnek, mint *egyenjogú* polgárok, Crustumium és Antenna lakosai szintén; földeik kiosztatnak a rómaiak közt, kivéve a rabolt hajadonok rokonai által bírtakat; ez nem jelent egyebet annál, hogy csak a kik connubiumban álltak a ramnokkal, t. i. a patriciusok, bírtak földet tulajdonul.

váló harcosaik által, a nőrablás szokásba jött, alapjává válván a törzsek genszerekre oszlásának, de egyszersmind a különböző törzsbeli páterek vagy patronusok rokonsága és utóbb rendszeresített összeházasulása folytán,¹⁾ azon három törzs békés viszonyának, a szokáson és adott szón alapuló jogállapot helyreálltának²⁾ és végre egységes társadalommá való összeforrásuknak. Valószínű, hogy a hely, hol később a város legrégebb részei épültek, volt a pont, melyben mindhárom törzs területei érintették egymást és hogy – megszilárdult barátságuk idejében – szembe néző halmokon, a ramnok a Palatínuson, a titusok a Quirinalison s a lucerok talán a Caeliuson építették itt megerősített főtelepeiket,³⁾ a mindig közös ellenség ellen egymás támogatására

¹⁾ Így fogja fel *Niebuhr* is a ramnok és titusok egyesülését: »Als durch *Wechselehen* und gemeinsamen Gottesdienst, im Laufe der Zeit das Gefühl ein Volk zu sein, vorbereitet war, wurden beide Orte einig nur einen Senat, eine Volksversammlung und einen König zu haben.« (Röm. Gesch. I. 308.)

²⁾ A más törzsbé férjhez adott nő helyzete szerződésileg szabályozva volt; így *Plutarch* írja (Rom. XV.), hogy a nőrablást követő harcz után kötött békeszerződésben ki lett kötve, hogy a nők, férjeik számára – a gyapjú fonásánál és szövésénél egyéb munkát ne végezzenek.

³⁾ A Romulusnak, a ramnok képviselőjének tulajdonított legrégebbi telep, általánosan a Palatínusra helyeztetik; számos tanúság létezik reá, hogy itt a római állam alakulása, azaz a törzsek egyesülése előtt létezett egy körülfalazott telep, melynek *Palatium* vagy *Palantium* volt a neve; a *quirinalis* halmon, melyre a *Tatius*-féle nép lakásai helyeztetnek, *Niebuhr* véleménye szerint egy *Quirium* nevű erősített telep létezett. A *Caeliuson*, *Dionysios* szerint, már a sabinokkal való egyesülés előtt *Romulus* emberei laktak, és nevét *Caelestől* eredeztetik, ki *Romulus* szövetségese és azonos azon *Lucumóval*, a lucerek egyik föltételezett eponymusával. A ramnoknak a palatínusra

mindig készen, lenn a halmok közti völgyben, hol a határok összeértek, jelvényes szentélyt emelve biralmaik közt Janusnak, kettős kapuval.

A római történetírók, mint mindenki tudja, nem csupán sabin, hanem latin nők rablításáról is szólnak; amazok közönségesen egyedül neveztetnek, mivel a sabinok elleni háború, mely a rómaiakra nézve állítólag veszélyes fordulatot nyert, részletesebben íratik le s állítólag a nők közbevetése által egyenlített ki. A latin városok közül Canina, Antenna és Crustumenum neveztetnek, mint a melyek a nőrablás sérelme miatt még előbb, mint Tatius, hadat indítottak Romulus ellen, de állítólag legyőzettek általa és lakosaik beolvasztattak a római népbe.¹⁾ *Dionysios* hozzáteszi, hogy a tanúsított hősiesség nagylelkűség és a legyőzöttek iránti szelídség folytán más latin városok is csatlakoztak hozzá és számosan vándoroltak be mindenfelől, közöttük Caelius is, állítólag Etruriából, ki a Caelius-halmon telepedett le, mely utána neveztetett. – Természetes, hogy mindezek nem veendőek betű. szerint, de történeti magot talán mégis sejthetünk a mondák burokja alatt. Minthogy a lucereket latin törzsnek tartjuk, mint a ramnokat s ezekkel igen közel rokoni származásúaknak,²⁾ és mivel továbbá a Caelius hegynek gyarmatosítása s a palatinusi Rómával való

s a tatiensek a quirinalisra való helyezésére nézve I. Niebuhr (*R. G.*, I. 302. 304. 305.) és *Mommsen* (*R. G.*, I. 53. és köv.)

¹⁾ *Liv.* (fenn id.) I. 11. *Oioŋ.* II. 35.

²⁾ A fennevezett városok Alba gyarmatainak neveztetnek, úgy mint Róma, tehát ugyanazon anya leányai, nővérek. A lucerek származására nézve *Mommsen* egyszerűn azt mondja, hogy: »semmi nincs útjában, hogy a ramnokkal egyetemben a latin törzsohöz számíttassanak.« (*R. G.* I. 44.)

egyesítése már a sabin háború előtt említették ¹⁾ s utána is Palatínus és Caelius úgy tűnik fel, mint Romulus uralmához tartozó,²⁾ míg Tatius a Quirinalist és Capitolinust bírja; ezt összevetve azzal, hogy a lucerek valószínűleg a Caeliuson bírtak teleppel, összevetve a latinok jelentett beolvasztásával, valamint azon mondával is, hogy Lucerus latin király, a ki után neveztetett a római nép egyike harmada, szövetségese volt Romulusnak a Tatius elleni háborúban – azon következtetésre jutok, hogy a ramnes és luceres közötti békeszövetség, melyet véres torzszalkodások előztek meg, korábban jött létre, mint a Titus-Tatius-féle néppel való s hogy ezzel szemben ramnes és luceres már úgy állottak együtt, mint egyike a szövöttező feleknek. A hagyományból továbbá az is ki látszik tűnni, hogy míg a tatiensekkel való béke-szövetség kétes kimenetelű harcok után a teljes egyenlőség alapján jött létre, addig a két korábbi szövöttezett szerződése – hihetőleg a lucerusok gyengébb volta, kevésbé szerencsés küzdése folytán – a ramnes számára bizonyos elsőbbséget, fölényt, habár talán csak formait, involvált, akkép, hogy a csatlakozó törzs elismerte a másiknak erősebb voltát, mi a két törzsbeli vezető elem sokszoros vérrokonsága mellett már nem is volt a másikra nézve szégyenítő. Ebből kimagyarázhatónak gondolom a dualizmusnak azon számos nyomát is, melyet a római állam ős-szerkezete mutat³⁾ és mely a történetileg biztos – mert

¹⁾ *Dion.* II. 36.

²⁾ *Id.* h. 50.

³⁾ A két arcú Janus temploma a két terület határán állott, mindegyikre kapuja nyílván; e kapuk háború idején nyitva állottak, hogy egyik határtól segély mehessen a másikba, békében pedig zárva voltak az *egybekötött különállás* jelvényeül (*Niebuhr* E. G., I. 307.). –

a teljesen történeti korszakban is még tovább ható – elemek hármassága mellett, különben meglepő volna. Ezzel összefügg, hogy a lucerek mindig a harmadik helyen állóknak tűnnek fel,¹⁾ míg Ramnenses és Tatienses közt kétesnek tűnik fel, hogy melyiket illet elsőség; így *Mommsen* (I. 45.) állítása szerint »a titiusok a régibb és hiteles hagyományban kivétel nélkül, a ramnok előtt az első helyet foglalják el,«²⁾ míg ellenben *Niebuhr* teljesen ellenkező nézetet nyilvánít (I. 320. és köv.) és semmiesetre sem gyengébb indokolással. Ramnes mint első társ és Luceres mint második már együtt képezték a *populus romanus* szövetségét,«²⁾ midőn a Tatius törzse mint Quirites (a quirinalis halmon lévő Quirium lakosai) szövetkezett vele, mint egy fél a másikkal és ezért *populus Romanus Quiritium* maradt a későbbi időben is állandó hivatalos elnevezése a római népek.⁸⁾

Bomulus és Bemus ikerségében is nyilvánul a kettősség elve, valamint két trónban, melyek egyikét a király elfoglalta, míg a másik üresen maradt; a Vesta szüzek számában, később a consulokóban.

¹⁾ Továbbá: Standesvorzüge gab es nicht; dass die Titier den Eamnern, beide den Lucernern in der Eeihe vorangingen, that ihrer rechtlichen Gleichstellung keinen Eintrag. (E. Gr., I. 71.)

²⁾ L. *Niebulimal* is (E. Gr., I. 313.): »Wie Numa der Vater der Titier aus Cures stammt, so Tullus Hostilius durch seinen Vater von Medullia, einen latinischen, Eom durch Eroberung unterworfenen Stadt. So wird die Unterwürfigkeit von Lucernum und ihre latinische Nationalität angedeutet für eine ältere Zeit als die albanische Niederlassung (Niebuhr azt tartja, hogy Alba elpusztítása után, ennek lakosságából alakultak a lucerek, miben nem osztozom, mert semmi ok nincs elvetni azokat, melyek a 3. őstörzs ősrégisége mellett szólnak) wie durch die Erzählung das in Tatius Tagen der Caelius dem römischen Könige gehorchte.«

³⁾ *Niebuhr* a ramnes és tities egyesülésének nyomát látja ez

Ramnes, tities és luceres egyébiránt a régieknél mindenütt úgy állanak, mint egyaránt jogosult hármas gyökere a római ősnépnek. Niebuhr azon felfogását, hogy Albalonga lakosságából alakítottatott volna a harmadik törzs, semmi nemű aflat nem bizonyítja; ha ők lennének a lucerek, nem mondathatnék rólok, hogy »se származásra, se vére a rómaiakhoz nem tartozóan vétettek fel a patriciusok rendébe¹⁾ (t. i. előkelő családai).

A három törzs egyesülésének első okát, a törzsen kívül született nők rablását és a létrejött különböző törzsbeli patriarchai családok között rendszeressé vált összeházasodást illetve, nem lehet felesleges még e helyen megjegyezni, hogy csupán három törzsnek összeolvadása korántsem föltételezheti, hogy a kezdetleges nőszerzésben is szükségkép egymásra szorítottak volna a három törzs, hanem ellenkezőleg bizonyos, hogy egyéb szomszédaiakkal szemben is gyakorolták a tényt s ezek viszont rajtok; csalhatlanul kitűnik ez a *connubium*-ból,²⁾ mely a rómaiak és

elnevezésben; részemről meg vagyok győződve, hogy pop. Rom. már befoglalja a lucereket. Igen valószínű *Niehuhr* azon nézete, hogy eredetileg *populus Romanus et Quirites* vagy *Populus Eomanus Quirites* mondatott s a későbbi idő ferdítette ezt »Pop. Rom. *Quiritium*«-ra. (E. G.-, I. 308.)

¹⁾ »Oriundi ex Albanis et Sabinis non génère, nec sanguine sed per cooptationem in patres habetis, aut ab regibus lecti, atit post reges exactos jussu populi.« (*Liv.* IV. 4.) A sabinok említése itt nem a tities törzsrre czéloz, hanem a Claudiusok családjára (post reges exactos jussu populi).

²⁾ Meg lehetünk róla győződve, hogy a *connubium*, vagyis a görögök által úgynevezett *epigamia* – azaz két politikailag önálló társadalom tagjai közt köthető házasságok elismerésének törvénye – mindig az *exogamia* maradványa volt. Hasonló szerződések csak a

egyéb latin törzsek közt fennállott és nem holt-betűként, talán valamely békekötésnek mellékesen megállapított pontjaként, nem is kivételesen, hanem – határozott tanúságok szerint – igen sűrűn gyakorolva. Egyes névszerinti példák-ból felemlíthető, hogy a monda unokatestvéreknek nevezi a római Horátiusokat és az albai Guriatiusokat, anyáik nővérek lévén az albai Siciniusok (Dionys. szerint) családjából; tudjuk, hogy a Horatiusok nővére jegyese volt egyik őriatiusnak, továbbá, hogy Tarquinius Superbus még római király korában a tusculumi Oct. Mamiliushoz adta nőül leányát, a kinek más latin városból is volt kérője. Ezek talán nem sokat nyomnának, de általánosabb jelentőségű igazolások sem hiányoznak. *Strabo* följegyezte, hogy a rómaiak és albaiak közt – bár politikailag külön voltak válva – házasságkötések fordultak elő és hogy az albai áldozat-ünnepek s némely egyéb polgári jogok közösek voltak mindkettejüknek. ¹⁾ Legnyomatékosabb azonban, mit *Dionysios*-nál olvasunk e tárgyban: A Sempronius Atratinus és M. Minucius consulsága alatt (497. Kr. e.) a latinok elleni háború mellőzhetlenné válván, egy senátusi határozatban előlegetesen megállapítottatik, hogy latin férfiakkal házasságban lévő római nők, valamint a latin nők, kik rómaiak feleségei, éha akarnak, maradhatnak azokkal, kikkel házasságban élnek, ha pedig ezt nem akarják, visszatérhetnek szülőföldjökre, a mely esetben a leányok anyjokat követik, míg a

saját törzs körében való házasodásnak lehetetlenségéből eredhettek elsöben és a közbenső házasság tilalmának elejtése után is fentartották magukat, a kényszerítő jog facultatívvá válván. A rómaiak, úgy mint a görögök, teljesen tisztában voltak az epigamiának politikai fontossága iránt, mely szerint békét tart fenn és egyesületet, hoz létre.

¹⁾ *Strabo* V. 3. 4.

fiúk atyjoknál maradnak. Sokan voltak pedig ez időben a nők, kik a kétrendbeli városokból a másik csoportban voltak férjnél; ez a vérrokonsági köteléssel – mely ismét csak korábban kötött gyakori külházasságok eredménye – és barátsággal indokoltatik. Az eredmény az volt, hogy a latin városokban élő római nők majd mind otthagyták férjeiket, míg a rómaiakkal férjes latin nők – csupán kettőt véve ki – lemondtak hónukról, hogy férjeikkel maradhassanak. ¹⁾

Ezen gyakorisága a külházasságnak – melynek valóságában nincs okunk kétkedni – meglepő tény, mely azonban teljesen meg van magyarázva, ha föltételezzük, hogy a latin törzsek összeségében eredetileg csupán idegen törzsbeli nőt lehetett feleségül, azaz egyéni tulajdonul megszerezni. A férj teljes tulajdonába átmenése a nőnek, valamint a gyermekek ilyen helyzete atyjok iránt, mely a római családjogot jellemzi, rendesen a házassági viszonyoknak nőrablásból való eredetére utalnak vissza. Ekkép tehát föltételezésünk megerősítését láthatjuk abban is, hogy *mamas* és *patria potestas* (férji és atyai hatalom) épen úgy, mint a rómaiaknál, létezett a latinoknál is. ²⁾ A rómaiak három östörzse tehát nem az által, mintha kizárólagosan egymással tartott volna connubiumot, lett egy néppé; valamint hogy a ramnok és lucerok összeolvadása is korábban létesült, mint ezeké, a *Populus Romanus*-é a Quiritekkel, vagyis titiesekkel, noha a nőrablás ez utóbbiakkal szemben bizonyosan csak oly régen folyt, mint a másik két törzs közt. Ellenben föltehető, hogy a három tőzsomszéd között gya-

¹⁾ *Dion.* V. 1.

²⁾ *Lange* id. m. I. 106.

koribb, általánosabb volt az ilyen vérrokoni összeköttetés, mint azoké egyéb latinokkal szemben, s e körülmény egyetemben a tőzsomszédsággal s talán egyéb tényezőkkel, melyek a jelzettek kifolyásai, eredményezhették korai egyesülésüket, melylyel egyidejűleg talán a többi latinok közt is fordultak elő analóg alakulások.

Hogy a három római törzsből egy közös őstörzsnél – igen régi – elágazásait kell látnunk, ebben megerősít azoknak egyenlő beosztása tíz-tíz csoportra, az úgynevezett cúriákra. Ezek jelentőségéről és lényegéről a következőket találjuk följegyezve: Dionysios görög olvasóival akarván megértetni, hogy mi a cúria, a phratriával azonosítja azt;¹⁾ teheti ezt teljes joggal. Ha továbbá Livius és Dionysios egyaránt Romulus törvényét látják a törzsek tízfelé osztásában, épen úgy, mint az összes népnek elosztásában három törzsré, ez ismét csak a cúriának a történet előtti korszakból való származását jelzi, úgy, mint a törzseket illető állítás is. A cúriák azonban ezeknél is régiebbek, mint ezt a különböző törzsekben egyenlő számuk is tanúsítja. Ezzel megegyez, hogy a reájok vonatkozó szokások és szertartások által úgy tűnnek fel, mint az őskori vagyonszövetség, a legrégibb emberi egyesület közösségének képviselői. Minthogy a hiteknek az emberi szellemre gyakorolt, a művelődés gyermekkorában oly általános befolyása miatt, minden ódon intézmény vallásos eszmékkel is áll kapcsolatban, természetes, hogy a cúriák egyik teendőjét is közös isteni tisztelet és pedig az egyes cúriáknak különleges istenek és szellemek tisztelete képezte. Ez kevésbé jellemző, mint egy általános jellemvonás kifolyása. Jelentős, hogy a cúriának tűzhelye.

¹⁾II. 7.

azaz a cúria tagjainak *közös tűzhelyök* volt; a tűzhely közössége, mint általánosan tudva van, az összetartozásnak egyik legrégebbi jelvénye s úgy mint később a család egységének kifejezőjévé lett, úgy korábban a vérközös csoport volt. A törzsnek nem volt Rómában közös tűzhelye és ha Numa Pompilius, a cúriák harmincz tűzhelyét meghagyva ugyan jelentőségében, a Veszta szentély alapítása által egy közös tűzhelyet adott a római népnek,¹⁾ ez az összecsoportosult társadalom egységének ősi állapotoktól kölcsönzött kifejezése volt. A cúria tűzhelye azon tűz emlékét örökíti meg, melyen főzte s mely körüli közösségben költötte el egykor közös erőfeszítéssel szerzett táplálékát az ősi raj, és mely tűznek elhamvadó parazsa körüli, közös nyughelyen élvezte az éji pihenést. A közös étkezés emléke híven megőriztetett a történeti korszakig; a cúria ünnepem, miután az áldozatokat meghozták, együtt ebédeltek tagjai a tűzhely körül.²⁾ Hogy ez az őskori közösség emlékének kifejezése volt, ebben annál kevésbé kételkedhetünk, mivel Ó-Itália népeiről a társadalmi tüneményeknek ó-kori legtekintélyesebb bűvára följegyezte, hogy a közétkezés annak legrégebbi szokásai közé tartozott, keletkezése a földműves életre való áttéréssel hozatván kapcsolatba,³⁾ noha ezzel valószínűleg csak kifejezettebb alakot nyert. Az itáliai népek egy része egészen Aristoteles koráig hű maradt az ősi szokáshoz; a görögök dór törzsénél (Krétában és Spartában). mely az egyéniség jogait a társadalmiakkal szemben legkevésbé képezte volt ki fajrokonai közt, gyakorlatban találjuk még a történeti korszakban. – Athénében is maradt nyoma a

¹⁾ *Dion.* II. 66.

²⁾ U. o. 23.

³⁾ *Aristoteles*, *Polit.* VII. 9. 3.

phratría szokásai közt. Rómában pedig mint vallásos szertartás még Dionysius korában is gyakoroltatott, a legnagyobb pompa és fényűzés korában az ősidők egyszerű erkölcsök is emléküi szolgálván.¹⁾

A cúria eredetét illetve, mindaz áll, a mit a görög phratriára nézve elmondtunk; a régiek magok is felismerték ezen azonosságot. Minthogy a három törzs egyaránt tíz cúriára oszolt – a mit sem véletlen játéknak, sem pedig tervszerűségnek, törvényhozási öntudatos cselekvénynek az intézmény őskori jellege miatt nem tulajdoníthatunk – nem lehet egyebet föltételeznünk annál, hogy a kérdéses népeségnek ezen csoportok szerint való eloszlása régibb a törzsek megalakulásánál, vagyis hogy az őstörzs, melynek elágazásaiul tekintjük a ramnokat, titiusokat és lucerokat, már tíz megkülönböztetett csoportot foglalt magában. Ez annál is valóbbszínű, mivel a tizes beosztásnak a többi latin törzsnél is van nyoma,²⁾ és Mommsen már kifejezi a sejtelmet hogy az régibb a törzsek elválásánál. A curiák számának egyenlősége a különböző törzsekben ugyanazon okból ered, mint a phratriák egyenlő száma az ión törzsekben. Ha a szám egyenlősége megtalálja magyarázatát abban, hogy ez intézményt régibbnek föltételezzük a közös eredetű törzsek elválásánál, mindazáltal lesznek, a kik a tizes számban mint kerekben és mely egész számrendszerünk alapja, okot fognak látni tervszerűség és rendszeresítés föltételezésére. És valóban a tizes szám aránylag gyakran tér vissza mint nemzetek vagy törzsek alkatrészeinek száma. A kelet-indiai pulirek mellett, az észak-amerikai thlinkit törzseknél is tíz-tíz

¹⁾ *Dion.* II. 23. A legegyszerűbb eledetek agyag edényekben.

²⁾ *Mommsen* R. G., I. 68.

testvérséget találtunk. Igyekeztünk bebizonyítani, hogy a testvérségek száma, a hol a kezdetleges csapatok összevegyülése nem nőrabláson alapszik, a kettőt vagy hármat nem haladta meg, és hogy az előtalált nagyobb számok az ősi csapatok több felé oszlásából erednek. A manangkabaói malájokat, az észak-amerikai irokézeket, csoktákat, csikkezákat, a thlinkiteket és számos más népet illetőleg bizonyos, hogy testvérségeik száma eredetileg kettő volt. Az utolsó helyen nevezetteknél az ősi két totem fentartotta magát használatban s a házasságkötési szabályt illetőleg jogerőben, noha ezen őstotemek mindegyike megosztolt öt felé, összesen tíz nemzetséget képezve, melyek nevei azonosak a thlinkit törzsek mindegyikében, nem hagyva ekkép semmi kétséget, hogy a törzsek elválását megelőzőleg jöttek létre. Minden törzs itt is tíz totemre oszlik, mint a latin tribusok tíz cúriára s ezen nemzetségek tagjai itt is, ott is közelebb összefüggést ösmernek el magok közt, mint a többi nemzetiség tagjaival szemben. A latin cúriák alakulása okvetlenül analog a thlinkit nemzetségekével. Mint ezeknél, úgy amazoknál is két csoportnak kellett összevegyülnie, megtartva külön származása eredetét, két nemzetséget képezve az egyesüit törzsbén. Ennek szaporodtával és még a későbbi törzsekre való szétválás bekövetkezése előtt a népszám nagyobb volta bizonyos tekintetben elkülönződést tehetett mellőzhetlenné; emlékezhetünk reá, hogy kezdetleges mívelődésű népeknél mily gyakori, hogy egy törzs, egy horda olykor egy nemzetség egyetlen közös fedél alatt és ugyanazon tűzhely körül gyülekezik.¹⁾ Természetesen azonban,

¹⁾ Így a kalmükök aimakjai eloszolnak kisebb csoportokra, 10-12 sátorból állókra, melyek együtt tanyáznak; ezek *khatunoknak*

hogy a fejszám növekedésével ennek lehetősége megszűnik; ha a csapat tagjainak száma nagyobb, semhogy egy tűzhely körül megférnének, elkerülhetetlenné lesz egy második tűznek meggyújtása, melynek fölébe új tető is emelkedik, ha a mivelődés ennyire haladt s az égalj ezt megköveteli. Minthogy egyik testvérség férfiai a másokban látják nőiket és viszont, a törzs természetesen nem két testvérsége szerint fog megszolni a két tűzhely körűi, hanem akkép, hogy mindegyik körűi lesznek mindkét nemzetségbeliek, kik állandón szegődnek a két tűzhely valamelyikéhez, fentartva ugyan a másikkal való összeköttetést, a közös származás, a testvérség emlékét a saját testvérségbeliekkel, a connubiumét a másik testvérségbeliekkel, de mindamellert két szűkebb kört alkotva, melyek mindegyike két fajbelieket foglal magába; ez szükségkép oda fog vezetni, hogy a testvérségek, melyek valamely jelvény, név vagy címer viselése által eddig is meg voltak különböztetve egymástól, most hasonló módon különböztessék meg magokat azoktól, kik velők ugyanegy eredetűek, de más tűzhely köréhez tartoznak, mi által az ekkép megkülönböztetett csoportok száma négyre fog emelkedni, további szaporodás mellett pedig egy harmadik, negyedik tűzhely alapításával hatra, nyolcra stb. A felvett testvérségi jelvény állandósulni s az ivadékokra átszállni fog, és habár annak a külön tűzhelylyel való kapcsolata a nemzedékek multával talán feledésbe fog menni, az ugyanegy jelvényt viselők közös származásának emléke fenn fog tartatni. Mindezt akkép kell képzelnünk, hogy a

neveztetnek, a mi voltaképen katlant vagy bográcsot jelent; khatun tehát azokat jelzi, kik egy katlanban főznek és így szükségkép közös tűzhelylyel bírnak. (*Pallas* id. m. I. 328.)

külön, de közel szomszéd és egy telepet képező tűzhelyek körül alakúit körök közt az ősi közösség, mely a tűzre nézve kiment szokásból, egyebekre nézve fentartja magát, így a területre, vadászatával és halászatával s vadon termő gyümölcsseivel, melyek az egymás mellett emelkedő tűzhelyek köreinek osztatlan birtoka maradnak. Idővel beáll a térben való terjeszkedés szüksége; az emberek, hogy elegendő tápot szerezzenek, kénytelenek távolabb több napi járó földre levő vidékeket fölkeresni; végre egy csapat, mely a törzs minden nemzetségből van összevegyítve, letelepszik állandón az eddig a közös telepről látogatott vidékek egyikén, hol a vad bő vagy a legelő kövér. A térben való különválás megkezdődött, a tápforrások többé nem közösek, mert mindegyik fél a maga vidéke terményeit élvezzi, a szokás határokat állapít meg, és a törzsképződés megkezdődött. Ezzel megszűnt működni a testvérségképződés rugója; a külön terület lakók ez által eléggé meg vannak különböztetve egymástól; nevek képződik a hegytől, melynek tövében, a folyótól, melynek partján élnek, nyerik azt vissza, melyet ráruháztak, vagy nyerik a vezetőtől, kinek tekintélyét tisztelik s e névösszeségökben, tekintet nélkül testvérségeikre, megkülönbözteti őket azoktól, kik ugyanazon testvérségekre beosztva más vidéken élnek. Ha a lakosság tovább szaporodik, már nem elég új tüzet gyújtani és tágabb területen vadászni vagy legeltetni, mert tanulni kell a múltból; a tér többé nem is korlátlan; a patakon, a hegygerinczen túl más törzs vadászik vagy legeltet, mely testvér ugyan, de közösséget tovább nem tart; messzebb, túl ezen kell tért keresni, mely még elfoglalva nincs, a míg ilyen találkozik; ha nem, el kell venni attól, a ki bírja.

Az észak-amerikai törzsek egy részénél tapasztalta-

tott, hogy a telepek vagy falvak lakosságát testvérségek szerint osztják meg annyi házban, a hány testvérség tagja van képviselve az illető telepben, úgy, hogy férj és feleség is külön élnek, mindegyik a mindkét nembeli testvéreivel, anyjával ha él, anyja testvéreivel s ezek közül a nővérek gyermekeivel s általában testvérsége tagjaival; így volt, írja *Lafitau* még az ő korában az irokézeknél. A krikek falvaiban egy-egy nemzetség házai, számra 4-8, külön-külön csoportot képeztek,¹⁾ hol a testvérség tagjai közösségben éltek és étkeztek együtt (*Schoolcraft* szerint id. Descr. Sociology-ban) noha férj és feleség itt is mindig különböző testvérségből valók voltak. Ez föltételezi, hogy a két ős-testvérség is, összeforrása után, megtartotta volt külön tűzhelyét; a fej szám és a tűzhelyek szaporodásával és azután minden tűzhely körüli csak egy testvérségbeliek csoportosultak; ha aztán mindkét őstestvérség tűzhelyeinek száma elérte az ötöt s azok tagjai bizonyos jelvény vagy jel, az úgynevezett totem által megkülönböztették magokat a más tűzhelyhez tartozóktól, ezzel el volt határozva tíz testvérségnek alakulása, tíz tűzhelyközösségé, a minők a latin törzsek curiái voltak.

Igyekeztünk elképzelni a viszonyokat, melyek eldönthetik a testvérségek kettőről való felszaporodását azok megoszlása által, majd pedig ennek megszűnését s azonos testvérségű törzsek alakulását; a tapasztalás, az ethnographia tüneményei kétségtelenül bizonyítják, hogy mindkettő történik, valamint hogy amannak előbb, ennek utóbb

¹⁾ A *totem* szó eredetileg ilyen házcsoporthoz jelent, melyben egy testvérség lakik: »a town or village, or original family residence (*Schoolcraft*, id. Descr. Soc. 6. fiiz. 12. 1.)

kell történnie. Hogy mi dönti el ezt, inkább a képzelő tehetség, mint tények alapján állapítottuk meg, de törekvésünk ezzel nem is volt egyéb, mint kimutatni, hogy a tapasztalt alakulásoknak természetes magyarázata létezhet és hogy felesleges ilyennek hiánya miatt a tényekből folyó tanúságot kétségbevonni.

A mi a tízes számnál, vagyis egyes ősnemzetségeknek öt-öt felé elágazásánál való megállapodást illeti, ez nem oly gyakori, szemben más számokkal, hogy előfordulása véletlennek ne volna tulajdonítható. Mindazáltal nem lehetetlen, hogy az ennél való megállapodást befolyásolta a körülmény, hogy egy időben öt kéz ujjainak száma volt az ismeretes, vagyis az eu. béri nyelven kifejezhető legnagyobb szám.

Ha a tíz cúria keletkezését azon korszakba helyezzük, mely a törzsek elágazását megelőzte, ezzel koránt sincs kizárva lehetősége, hogy ezek egyike a sabin törzsek köréből való lett volna. Mommsen nézete szerint nagyon távoli korban lehetett, akkor, midőn a latin és a sabellus törzs (melyek kétségbevonhatlan közös eredete itt föltételeztetik) nyelvben és erkölcsökben még sokkal kevésbé élesen álltak szemközt egymással, mint később a római és a samnit, hogy egy sabellus község egy latin törzs-egyesületbe lépett be.¹⁾ E nézet teljesen jogosult és felfogásunk szerint involválja, hogy a cúriák megalakulása régibb a latinok és sabellusok elválásánál is. – Egy sajátos és a fenforgó kérdésre élénk világot vető példát mutat fel Észak-Amerika a tekintetben, hogy két, nyelv dolgában is egymástól messzire eltért népfaj, testvérségi beosztásában megőrzi közös származásának emlékét. Mint a I. köt. 13. fejezetében már meg

¹⁾ Mommsen, Röm. Gesch. I. 45.

volt említve, a thlinkitek nemzetségei, beosztásra, számra és neveikre egyezően feltaláltak a kenai vagy a tapaszki nyelvcsaládhoz tartozó némely nemzeteknél is, mint a thnáinak, kolcsánok és athnáknál, valamint az ugalenczeknél is, a kiket Bancroft ugyan thlinkit törzsnek nevez, mások azonban kenainak. Hogy itt valóban rokon eredeten alapszik a messzire elűtött nyelveket beszélő népek homogén beosztása, ezt kétségtelenné teszi, hogy az ugyanegy testvérségbeliek rokonoknak tartják egymást, habár a legtávolabban elűtött törzsekből valók is.

A cúria szó eredetéről adott magyarázatok ¹⁾ («cura» és » curare «-ból vagy épen görög *κοιρανὸν*-ból) nem ütik meg a közönséges valószínűség mértékét. Tudva van, hogy :a cúriák épületei, hol a tagok össze szoktak gyűlni áldozatra, hol közös tűzők égett és a hol szertartásos ebédjeiket szokták együtt elkölteni, hasonlókép curiának neveztetett;²⁾ így neveztettek azon épületek is, melyekben a senatus szokott összegyűlni; tévedés volna hinni, hogy e név a kérdéses társadalmi egyedről vitetett át az épületre, melyben az összegyűl; épen az ellenkező áll. Cúria eredetileg nagy közös hajlékot jelent, mely számosabbak gyűl- vagy lakhelye; régi neve az a közös fedélnek, mely az ősi, közösségben élő csapat egyedüli hajléka volt és melyben a testvériség tűzhelye létezett;³⁾ közös lakása volt a testvériség

¹⁾ ü. O. 67.

²⁾ Minden cúriának megvolt a maga étterme, a melyet cúriának neveztek, mint azokat magokat és melyek a mai napig így nevezetnek. *Dion.* II. 23.

³⁾ *Lange.* Röm. Alterth. I. 91. Cúria = das Zusammenwohnen (eredetileg Covisia, szanszkrit gyökből »vas« együttlakni). – Részemről ezen meggyőződésben voltam jóval mielőtt Lángénál ki-

tagjainak, ebbeli természetét akkor veszítvén el, midőn egyesek külön tűzhelyeket alapítottak, melyek szentélyévé lettek egy szűkebb körnek, mely a nőt, a gyermekeket, a rabszolgákat és a clienseket foglalta magába. A cúria a latinok őseinél az volt, mi a koniágoknál a kazsim, a kelet-indiai kólóknál a dumkorea, a csendes tengeri szigetek lakóinál s az afrikai papeleknél a községi ház, egy testvérség által lakva, mint a krieknél és irokézeknél. Az algonkin *do-daim* (totem), az ó-ind *gótra* s a római *cúria*, épen oly teljesen megegyeznek jelentőségökben, mint az irokéz *didzsenondidzso*, a montenegrói *bratsztvo* és a görög *phratia*.

A latinok és sabellok közös őstörzse, mely talán őse volt egyéb itáliai nemzeteknek is, két vérségileg összevegyülő csapatból alakúit, melyek öt-öt felé ágaztak el, még mielőtt a latinok és sabinok ősei, mint két külön törzs váltak el egymástól és csak azután következhetett be a latinoknak és sabelloknak számos és külön területeket lakó törzsekre való elágazása. Ez alakulások, egyetemben a nyelvek erős megkülönböztetésével, nagyon hosszú időszakot föltételeznek és századok tekintélyes sorának kellett letelnie azon első kettéágazás és az időpont közt, melyre a történetnek első kétes

fejezve találtam az igazat. A prioritás elvesztéséért bőven kárpótol a feletti örömem, hogy biztos sejtelmem megerősítést talál. Nézetem különben a szó eredete iránt eltér; a cúria szó a szanszkrit *gausz-ra* (tehén) vihető vissza; Lassen szerint ugyanis az ind »gótra« eredetileg tehénólat jelent, miben a *covisia* forma is megerősíthet; a fatörzsekből alkotott kőralakú sövény mögött a régi indek csordáikat biztosítani igyekeztek; e leírás Strabótól (200. l.) ered, ki a régi britteknek tulajdonít ilyen alkotást, ki előtt a szarvasmarha roppant becses, mint az indek előtt is, bírt, hasznossága miatt.

világa esik. Az időköz hosszasa és a közben végbement társadalmi átalakulás megmagyarázhatják, ha nem jutott reánk hír a testvérségi szervezet azon általános sajátságairól, melyeket itt is föltételeznünk kell, – mint az östestvérség nőitől való tartózkodása ugyanazon nemzetség férfainak és a másik ősnemzetségből valóknak közös bírása. Ezen állapot még fennállhatott a két őscúriának öt-ötrel való megoszlása után. A patriarchai családok megalapítása egyes merész kezdeményező egyéniségek részéről, a clientélának ezzel kapcsolatos kifejlődése és a cúriának több gens közt való megoszlása, messzire kiható átalakulások voltak. Egyik következményük volt, hogy a cliensek gyermekei, noha elismert vagy jogi érvényű atyaság azok körében nem létezett, mégis azon nevet viselték örökösen, a melyet tényleges atyjok; eredetileg ugyan nem úgy, mint ennek gyermekei, hanem mint cliensei a patrónusnak; mert a gyermekek, kik ennek telepén törzsbeli nőtől, azaz cliens nőtől születtek, clienseivé lettek annak; ezzel a fiági rend útja meg volt törve az alsóbb néposztály részére is, noha alaki elismerését sokkal később találta meg. A patrónus fia, kit nemcsak más cúriabeli, de más törzsbeli nő szült ennek, a patria potestas alapján fölvetetett a törzsbe, – és mivel a törzs tagja, szükségkép tagja a törzs alkotó részei egyikének, azaz egyik cúriájának is, fel kellett vetetnie ezek egyikébe, mely természetesen nem volt más, mint atyjáé. E példa elhatározó lett a jobbágyfiakra nézve is. A kik elsőben patronátusa alá léptek egy páternek, azok a testvérségek tagjai közt elismert és erkölcsi kötelemeket is involváló viszony folytán, bizonyára nem szegődtek máshoz, mint saját cúriájokból valóhoz. Azok pedig, a kik már mint cliensek születtek a patronatus alatt, a kik a páter védelme alatt állottak, a kikért

úgy, mint háznépeért imádkozott és áldozott, a kiknek végre szent kötelve volt, hogy a cúria gyülekezetén igent bólintsanak mindenre, mit a patrónus jónak gondol – ezek is, bármely cúriabeli anyától születtek is, nem tartozhattak más cúriához, mint a patrónus, ki a hatalmat, a tekintélyt, melyet számuktól nyert, csak az által nyerhette el *teljesen*, ha a cúria gyülekezetén is mellette, vagy helyesebben mögötte állottak. Arra, hogy fel legyen véve a cúriába, kinek anyja nem ebből való, az előzmény meg volt adva a patrónus fiának cooptiójában; az anyai vérségi kötelék többé nem képezte az egyedüli alapot, tekintélye meg volt ingatva; s azután a patrónus páter volt a cliensek számára is úgy, mint a liberi¹⁾ irányában; ezek példájára tehát egyszer-mindenkorra cooptáltattak amazok is. A későbbi korban is, ha egy teljes jogú polgár bárminő származású rabszolganak szabadságot adományozott, ez cliensévé válván előbbem tulajdonosának, szükségkép tagjává lett patrónusa cúriájának, habár maga talán még nem is gyakorolhatott – szolgai származása miatt – ott semminemű jogot, de hihetleg fia és biztosan unokája már ugyanannyi joggal bírt, mint bármely más cliens.²⁾ Az által, hogy a genshez tartozók teljesen be lettek véve azon cúriába is, melynek tagja volt a gens alapítója, a fiági származás tényleg általános érvényre emelkedett, annak daczára, hogy az atyjag kizárólagos kiváltsága maradt alapítói ivadékaiknak. Ezzel, habár tán a nélkül, hogy a rómaiak erről tiszta öntudattal

¹⁾ A gyermekek szabadoknak neveztettek, habár szabadságuk csak az atya halálával lett ténynyé, szemben a cliensekkel és rabszolgákkal, kiknek jövőben sem intett az.

²⁾ Később (a decemvirátus óta) a szabadosok magok is nyertek szavazatot a plebejus tribusokban.

birtak volna, elváltozott a cúria egész arculata. Az emberek addig meg voltak szokva a nemi viszonyok tekintetében visszatartást követni azok irányában, kiket női ágon – az egyedülin, melyet addig ismertek és elismertek – magokkal egyszármazásúaknak tartottak s ezen közös származás kézzelfogható jelét a cúriához való tartozékoság jelezte; ennek változtával az egyének nőági közös származásának kézzelfogható kritériuma elveszett; annak nyilvántartása, hogy ki mely nőági ősaneyáktól származik, előbbeni könnyűsége után szinte lehetetlennek tűnhetett fel és másrészt hihetőleg távol esett eszmejárásuktól, átvinni a szabály alkalmazását azokra, kik most a genshez tartozás alapján tartoztak a cúriához és pedig nem atyai származásuk folytán, a minő csak a patríciusokra nézve volt elismerve és melynek vérrokonságot alapító jelentőségéről még nem is képződött volt talán tiszta fogalom, hanem a patronátushoz való viszony következményekép. S ezzel az úgynevezett exogamia szabálya, a cúriát illetve, gyakorlaton és erőn kívül volt helyezve.

Sőt a mi több, bizonyosnak tekinthetjük, hogy már az első páterek idejében, mely a clientela keletkezésének kora volt, az addigi exogamiát, mely nőágon egyszármazásúak vérvegyületét tiltotta, annak ellenkezője váltotta fel, az, mit Mac Lennan endogamiának nevezett el s utána mások, talán helyesebben esogamiának. A nemi választásnak egy szűk körre, a genshez tartozók körére való szorításának ekkor kellett már bekövetkeznie. Minthogy az egyes patrícius családok a hozzájuk szegődöttek csoportjával egyetemben önálló társadalmi egységeket képeztek, melyek közt a cúria és a tribus közössége csak annyiban alkotott ekkor köteléket, a mennyiben közbenső békét biztosítottak a törzs patronu-

sainak comitiumai,¹⁾ melyekben közös érdekek felett tanácskoztak. A különböző gensnek nem független tagjai és főleg cliensei közt azonban válaszfálnak kellett léteznie, melynek fentartásán a patronusok szigorún örködtek s a női cliensek valószínűleg el voltak tiltva az idegenekkel való érintkezéstől. Ez késő korszakig fentartotta magát a gensen kívül való férjesülést (enuptio gentis) tiltó törvényben. Ennek létezéséről egész 185-ig Kr. e. véletlen tudomásunk van egy eset által, melyben a senatus egy szabadon eresztett nőnek, ki a betarák osztályához tartozott, közérdekű szolgálat jutalmául megengedte, hogy birtokával szabadon rendelkezessen, gyámnokot maga válaszszon magának és a gensen kívül férjesülhessen.²⁾ E nőt Livius Fecenia Kispalának nevezi, tehát egy Feceniusé volt, mielőtt szabadon bocsátatott volna s azóta a gens Feceniahhoz tartozott, melyet plebejus családnak kell tartanunk. Ez mellesleg abban is megerősít, hogy a családi jogok, melyeket a régente egyedül családbíró patriciusok akkori uralkodó voltak (souverainitásuk) alapján gyakoroltak, a mennyiben az állam alakulásával, mint ennek fogalmával ellenkezők, rajok nézve is el nem enyésztek azok, a plebejusok házasságának

¹⁾ A törzs egysége nem lehetett soha teljesen felfüggesztve s ezért, azt hiszem, hogy *Lange* a kellesténél messzebb megy, midőn azt írja: »Der Verkehr der Familien unter einander ist nach Analogie des spätem Völkerrechts zu fassen.« (Id. m. I. 107.)

²⁾ *Livius*, XXXIX. 19.: »Feceniae Hispalae datio, deminutio, gentis enuptio, tutoris optio item esset, quasi ei vir testamento dedisset.« Ebből egyszersmind megtudjuk, hogy a jogokat, melyeket itt a senatus közöl, a férj (bizonyosan csupán a manust bíró) is megadhatta özvegyének végrendeletileg. *Livius* e nőt »scortum nobile«-nek nevezi, noha libertinának is.

elismerésével, kiterjesztettek ezekre is s így ez értelemben plebeja gens-ről valóban lehet szó. – Az érdem, melyet ily fényesen (az említett jogokon kívül 100,000 as-szal) jutalmazott az államtanács, felfedése volt a Bacchanáliák ropant számú beavatottjai által titkos ünnepélyeiken elkövetett kicsapongásoknak és véres büntetteknek, melynek folytán 7000 ember helyeztetett vád alá, a kik közül 4000, köztök számos nő, kivégeztetett.

Teljesen megfoghatatlan, hogy mi bírja Mommsent – a Fecenia Hispala esetének alkalmából – azon nyilatkozatra, mely szerint: semmi külső, valamint belső indokolása ne volna a föltételezésnek, hogy »a képtelenség *gensen* kívül férjesülni, egyedül a szabadon eresztett nőkre háramló jogkorlátozás volna.« Nézete szerint a szabály érvénye általános s a gentilisek leányaira nézve még határozottabban kötelező lett volna.¹⁾ – Az ilyen szabály következményeinek valamiben mutatkozniuk kellene. Az egyetlen eset, mely által tudomást nyerünk az *enuptio gentis* tilalmáról, szabadon bocsátott nőt illet, ki a cliensek helyzetében van. Azon, talán százakra menő historikus házaspárok közt, melyeket ismer, a ki csak felületesen is foglalkozott római történettel s a melyeket azért felsorolni felesleges volna, részéről egyetlen sem tudok olyat, a hol férj és nő ugyanazon *noment* viselnék; nem akarom állítani, hogy minden emléket, síriratokat stb. felkutatva, ne lehetne találni egyikét példát, de az ellenkező esetek százaival szembeállítva, ezek valóban semmi bizonyító erővel nem bírhatnának. – Hogy cliensekről sem tudunk, a fenti adaton kívül semmit, a mi ide vonatkoznék, ez természetes, minthogy a történet

¹⁾ *Mommsen*, Röm. Forsch. I. 9.

egyéniségei nem azok közül valók. Megjegyzendő különben, hogy a genshez semmi vonatkozásuk nincs azon későbbi clienseknek, kik mint bódított népek olykor tekintélyes polgárai, vagy mint Rómába bevándoroltak, egy befolyásos jogvédő segítségét igyekeztek megnyerni érdekeikben; ezek, a mennyiben italusok, már bírtak gentilis névvel és nem szokták felvenni a patronusét. A genshez az őskori jobbágyok, ezek ivadékaik s a szabadságolt rabszolgák ivadékaikkal tartoztak – gentiliseken kívül – és csak azokra vonatkozik a tilalom.

Valószínű továbbá, hogy az erkölcsiségnek s a vallásos lélekismeretnek, a vér által szabott korlátok lebontásánál érvényesülő *reactio* eredménye volt – mint közvetítő és engesztelő szer – azon szabályzat a vérrokonok közti bág ellen, mely a későbbi római jogba felvetetett és aránylag távoli fokokra terjeszkedett ki¹⁾ és felköltötte a görögök csodálkozását, a mennyiben föltételezhetjük, hogy *Plutarch* honfiai közös véleményét fejezi ki, mint a magáét.²⁾

Nincs semmi nyoma, hogy a patríciusok által gyakorolt, kezdetben erőszakos nőszerezés, oda vezetett volna, hogy a *connubium* törvényesítése és rendszeresítése után is fenntartassék a szabály, mely szerint az orzás tényét helyettesítő *confarreatio* útján a férj »manus«-ába kerülő nőnek más törzsből valónak kell lennie; ez ugyan, mint belátni könnyű, teljesen indokolva van a viszonyok által: a saját törzsbeli

¹⁾ Anfangs waren Ehen bis zum 6-ten Grade (Sobvini) diesem eingeschlossen, verboten; wurden von Staatswegen getrennt, Kinder spurii, vulgo concepti. (*Lange* id. m. I. 126.)

²⁾ Quaest. rom. 6.

hajadon, ki a korlátokat nem ismerő, tulajdonjogi jellegű potestas patria alatt áll, ki jog szerint rabságba is eladható, nincs a törzs szabadon született leányának helyzetében, ki saját személyének ura és kire a törzs minden fitagja olyan jogokat vél alakíthatni, melyeket senki, ha csak nem a nő maga, nem tilthat el tőle. A hajadon atyja »*tárgya*« volt a római patríciusoknál és később a római polgároknál általában s atyja saját jogát teljességükben átruházta a férjre. Hogy ellentétben másokkal, a rómaiak (s talán a dór-görögök) midőn a »nemzetközi« jog teljes hiányát kifejező erőszak elejtésével békés szerződés útján vették a teljes jogú atyától tulajdoni jogukba a nőt, feleslegesnek ismerték fel az idegen törzsből való származás feltételét, nem volna szabad ebben talán az élénkebb észnek, az élesebb felfogásnak kifolyását felismernünk, mely a korlátozó szabályokat lerontja, midőn eredetökről s ezzel indokoltságuk megszűntéről öntudattal bír és mely ész, mely felfogás hogy e népnél, valamint a görögöknél megvolt, oly fényesen igazolja a körülmény, hogy kiindulva hasonló ősi állapotokból, mint amazok, aránylag nem nagy idő alatt hová jutottak el társadalmi műveikben és művelődésök folyamában, összehasonlítva p. o. a kalmukokkal, sőt az indekkel és chinaiakkal is, kiknél a saját testvérségből házasodni máig is tilos. Valószínű ez alapon, hogy a rablás valóságával a más törzsből való nőülés szabálya is megszűnt.

Nem valószínű, hogy a rómaiak őskori társadalmi fejlődése, melyet a megelőzőkben leírni igyekeztünk, Itália régi népeinek körében elszigetelt, analógon nélküli tüne-
mény lett volna. A tiz-cúria rendszernek a latinoknál való fennállását úgy Niebuhr, mint Mommsen hangsúlyozzák. Ennél kevésbé biztosan és csak általános okokból követ-

keztethető, hogy a connubiumnak a többi latin törzsnél is volt-e azon hatása, hogy azok közül kettőnek, háromnak vagy többnek is politikai összeolvadását eredményezze. – Abból, hogy a latin politikai egységek egyenkint véve Rómával szemben mily erőtleneknek tűnnek fel, és hogy csupán összeségökben, mint latin szövetség, képeznek egy ideig Rómához méltó ellenfelet – talán azt lehetne következtetni, hogy itt törzseknek államokká tömörülése nem jött létre azon laza köteléken kívül, mely összeségöket szövetséggé egyesítette; ennek keletkezését a rokon eredeten és közös nyelven kívül mindenesetre a connubium sűrű gyakorlata is előmozdította. Ez esetben a latinok harmincz önálló városa úgy lenne tekinthető, mint ugyanannyi, területileg elkülönült törzsek megerősített telepe. Ez azonban nem bizonyos, és nincs kizárva, hogy ahhoz hasonló egybeolvadás, minő a ramnok, titiusok és luceroké, több is ne következett volna be. Miután a tény is kérdéses, a netalán egyesült törzsek számára irányuló minden okoskodás felesleges és a cúriák egyenlő száma törzseikben korántsem föltételezheti Róma és a latin városok közt azon másik analógiát, melyet a törzsek egyenlő száma képezne.¹⁾ Igen helyesen

¹⁾ Alig szükséges az eddig mondottak után kiemelnem, hogy korántsem osztozom a decimális rendszer azon mérvű kiterjesztésének föltételezésében, melyre Mommsent a centuria és decúria kifejezések előfordulása vezet: époly kevéssé, hogy a római cúriák mind egyike 10 genset foglalt volna magában, mint azt, hogy a latinok beosztása azon »ősrégi szabálytételen« (uralter Normalsatz) alapúit volna, mely szerint minden község tíz curiából, minden cúria 10 gensből, minden gens 10 háztartásból állott; hogy hiheti Mommsen, főleg ezen utóbbit, ő, ki a genset a patriarchai család elágazásával egy ősatya ivadékainak összegével azonosítja. Ennek épen oly kevés értelme

jegyzi meg *Mommsen*, miután a tíz-cúria rendszer ősrégi latin voltát kifejtette, hogy a tribusoknak úgy előfordulása általában, mint nem kevésbé számuk is, a véletlentől függett. ¹⁾ Nem tudjuk, hogy honnan származik azon adat, hogy Alba 30 demosra oszolt,²⁾ de ha való, akkor nem lehet iránta kétség, hogy a görög forrásban cúria volt demosnak fordítva; ez esetben Alba lakossága is bárom törzsből forrt volna össze, mint Rómáé.

De ha kétséges marad is, hogy más törzsbeli nők erőszakos megszerzésének és az ezt követő *connubium*nak meg volt-e a megpendített hatása a többi latinoknál is, az iránt ellenben alig lehet kétség, hogy e cselekvénynek azon másik batása ott is megvolt, mely szerint a patriarchai család megalapítása, egyetemben a magántulajdon szerzésével s a külön tűzhely keletkeztével egy, a római patriciusokéhoz eredetiben úgy, mint jogaiban s állásában hasonló felsőbb osztály keletkezésére adott alkalmat. Minthogy a római patriciusoknak igen gyakran érvényesített *connubium*uk volt az albai, tusculumi s egyéb latin városbeli családokkal, míg saját törzseik alsóbb rétegével – a *cliensekkel* úgy, mint a *plebessel* – házasságkötés nem volt elismerve, hanem törvénytelennek s érvénytelennek tartatott, – ebből okvetlenül következik, hogy azon törzsekben is állott fenn egy, a patriciusok által egyenlő születésűnek (atyáktól való-

és lehetősége van, mint a bár *Aristoteles* közvetítésével ránk jutott adatnak, hogy Athénében minden *phratría* 30 *genost* és minden *genos* 30 háztartást foglalt volna magában, habár kétségtelen, hogy ez adatot előtálalta. A régiek olykor vétkeztek az által, hogy felületes *combinációkat* tényül jegyezték fel.

¹⁾ *Mommsen*, E. GL., I. 68.

²⁾ *Niebuhr*, R. G., I. 85. »Alba hatte 30. Demeu.«

nak) elismert társadalmi réteg, mely keletkezése óta és által vérrokoni kapcsolatban volt azokkal s mely társadalmi rétegre a patriciusok *connubiuma* szorítkozott. Mert valóban ennek kiterjesztése más törzsek és államok egész lakosságára, ott, hol a saját törzsben csak egy felső osztályra szorítkozik, az oly képtelenség, melyet lehetetlen föltételezni. Egyszermind más színben tűnik fel a latin *patriciatus* (habár talán nem e névvel jelöltetett) föltételezése által a tény, mely a plebejusok egyik legkeserűbb szemrehányását képezte a patriciusok irányában, hogy idegen népek tagjaival szövetkezni nem tartják méltóságuk alattinak, míg velők a római állam polgáraival igen. Ilyen előkelő latin családok – *principes* cím alatti) – név szerint is említettnek s a *connubium* ismert esetei ezekkel fordulnak elő. Úgy látszik továbbá, hogy ezen családok nagyobb vagy kisebb tekintélyét az ismert fiági ősök száma határozza el (1. fenn) s így a *Mamiliusok* régisége különösen kiemeltetik, noha őseül, mint a ki első viselte azon nevet, egy nő említettik, ki a monda szerint nem házasságban született, mert egy halandó s egy istennő leányának neveztetik. – Lehetséges azonban, hogy a rómaiakkal való *connubium* a latin törzseknek nem összeségére terjeszkedett ki, hanem talán csak a közelebb lakókra, talán a tőszomszédokra; ez tenné megmagyarázhatóvá, hogy olyan család, mint p. o. a *prænestei Ceciliusoké*, nem vétetett fel a patriciusok rendébe,²⁾ habár onnan is eredhet ez, miszerint a későbbi korban a legyőzött álla-

¹⁾ P. o. *principes Albanorum* Liviusnál (I. 30.), ki 6 családot sorol fel, míg Dion, hetet; valószínűleg többen is voltak az albaiak, kik felvételtek a római patriciusok sorába.

²⁾ Gaja *Cecilia* egyénisége, mely *connubiumuk* tanúságául volna felhozható, nehezen történeti.

mok föbbjeivel sem voltak hajlandók politikai előjogukat megosztani.

A férji és atyai teljes hatalom, mely a latinoknál is létezett (1. fenn), eredetileg bizonyosan itt is kiváltsága volt az atyákat felsoroló családoknak. A rómaiaknál és latinoknál egykor létezett anyajog maradványát láthatjuk azon törvényben is, hogy olyan párok magzatai, melyek törzsei vagy osztályai közt *connubium* nem létezett, sohasem atyjukéhoz számítottak.

A sabinoknál »*Atta*« vagy mint latin írók gyakran irni szokták, »*Attus*,« mi atyát ¹⁾ (vagy nagyatyát?) jelentett, úgy látszik, előkelő egyének, főnökök és papok czíme volt, mint *Attus Clausus*, *Attus Navius*; nem lehetetlen, hogy a *Tatius* név *Attára* utal vissza. Ugyancsak nálök gens is létezett és a *clientela* intézménye virágzott.²⁾ A *sabellusok* törzseinél állítólag *metronymicumok* is voltak használatban s az anyai leszármazás ki szokott emeltetni (mint az *etruszkoknál*,³⁾ ha ez adat helyes és nem csupán az alsó néprétegre vonatkozik, úgy e népek nem idegen nők rablása által jutottak a patriarchai családra. *Plèbes* Niebuhr szerint, minden itáliai városban létezett.⁴⁾

A római társadalomnak fejlődési irányára, a három törzs egyesülését követő korban, döntő befolyást gyakorolt a királyi hatalom és a patríciusok kiváltságainak ellentéte. Bel- és külviszonyok tarthatatlanságának elodázhatatlan öntudata lehetett az, mely a temérdek apró dinasztának egy

¹⁾ *Lange* id, m. I. 310. 1.

²⁾ *Id.* m. I. 239.

³⁾ *Göttling*, *Geschichte der Rom. Staatsverfassung*. 5. l.

⁴⁾ *Röm, Alt.* 85. 1.

közös fej alá rendelésére vezetett; a mellett azonban természetes irányzata volt ezeknek, önállóságuk maradványaiból minél többet megőrizni, míg viszont a királyságnak természetes kifejlődése azon kiváltságok megnyirbálását föltételezte.

Ebbeli törekvéseiben természetes támasza a lakosság alsóbb rétege volt, míg viszont ez a felső osztály kiváltságai folytán nyomott helyzetében a királyok oltalmára volt utalva. Kiválólág és szükségkép azon része a népnek, mely a patríciusokhoz jobbágyi viszonyban nem állott, volt az, mely eshetőleg egyensúlyt képezhetett a kiváltságos osztálylyal szemben, tehát épen azon társadalmi elem, melynek létrejötté a királyságra, mint mellözhetetlen előfeltételre vezethető vissza. Eredete, úgy látszik, kétféle volt. Egyrészt, Mommsen szerint, már nagyon korán bevezettetett a római államjogba azon elv, hogy ha *a patrónus* vagy – az idézett kifejezése szerint – *az úr* egy nyilvános jogi cselekvény, végrendelet, per stb., alkalmával patronusi jogáról való lemondását kijelentette vagy hallgatagon is nem élt vele, úgy többé sem ő, sem jogutóda ezen lemondást a *cliens* személye vagy épen annak ivadéka iránt meg nem szüntethette.¹⁾ Ezen módon tehát a patríciusoktól független plèbes alakulhatott azok előbbeni *clienseiből* is. Kétségtelen azonban, hogy idegenek önkéntes bevándorlása mellett, erőszakos telepítések által is szaporodott és pedig hihetőleg nagyobb mértékben, a plèbes. Egyébiránt nem csupán a város területén letelepítettek, hanem azon része is a meghódított községek lakosságainak, mely szülőföldén maradt az oda telepített római polgárok mellett, elnyerte a korai korszakban

¹⁾ Mommsen, B. Gr., I. 88.

a római polgárjogot, a mennyiben a plèbes jogairól szó lehetett, s beleolvadt abba; a községek, melyekről a történetírók hasonlót jelentenek, mindannyian latinok. Mommsennek, nézetem szerint, sikerült bebizonyítania, ¹⁾ hogy a plebejusok a cúriáknak nem csupán isteni tiszteletében vettek részt, de hogy szavazatuk is volt azok gyűlésein. Az időpontot, midőn azokba beléptek, nem véli a történet tanúsága alapján meghatározhatónak, de biztosnak állítja, hogy már 261-ben (róm. időszám.) a plebejusok magánosan összejövén, cúriák szerint szavaztak. A patriciusok és plebejusok együttes cúria-gyűléseit ez alapon még régiebbeknek véli és kimondja, hogy a mennyire csak a római hagyomány visszamegy, a cúriák fennállottak mint beosztása az összes patricius-plebejus polgárságnak.²⁾ Mommsen bizonyítása által igazolást nyernek a római történet forrásainak azon adatai,³⁾ melyek szerint a legyőzött latin községek lakossága (vagy annak egy része) beolvasztatott a cúriákba és pedig nemcsak azon esetekben, melyek mint a nőrablás által előidézettek, a luceroknak a ramnokkal való összeforrását jelvényezik, hanem a későbbiekben is.⁴⁾

Ugyanez történt a latin községekből önként bevándorlókkal is, kik polgárjogot nyertek.⁵⁾ Minthogy a cúriák

¹⁾ *Die patricisch-plebejischen Comitien* című értekezésben. Röm. Forsch., I. Berlin, 1864.

²⁾ Id. m. 149. és köv. 1.

³⁾ Megvallom, hogy ezeknek, mielőtt Mommsen illető értekezését olvastam, nem tulajdonítottam ez irányban hitelt.

⁴⁾ Cameria lakosságáról, a cúriákba beosztás. *Oion*. II. 50. Alba népéről, a három *tribus*ba és a cúriákba, u. o. III. 32.

⁵⁾ A menhelyről szóló hagyománynak okvetlenül van történeti alapja. A királyság első korszakában szabadelvűn osztott polgárjog

alkatrészei voltak a tribusoknak, az összes szabad-lakosság szükségkép befoglaltatott ezekben; az egykori östörzsek jellege a *cooptatio* által teljesen elváltozott, a törzsnek származás szerinti tagjai mellett, az idegenek nagy tömeget vagy épen többséget képezvén azokban. Hogy idegen vérnek ilyen jogképezem útján való azonosítása a rómaiak előtt nem tűnt fel természetellenesnek, ezt eléggé bizonyítja a gensnek szűkebb körébe való adoptiónak szokása, mely magzat hiányában igen közönségesen gyakoroltatott már a legrégibb időben ¹⁾ is, habár akkor a választás a saját cúria tagjaira volt korlátozva.

Mindezek folytán a cúriákban, melyek gyülekezetei ekkoriban egyedüli közegei voltak a polgárság véleménynyilvánításának, tetemes hányadot képeztek azok, kik szavazatukban a patríciusoktól függetlenek voltak és kikk ezek ellenében a királyok támaszkodhattak. így már Servius Tullius uralkodásának kezdetén megtörténhetett, hogy az összes cúriák egyhangúlag (vagyis minden egyes cúria többsége) a király mellett s a patriciatust kívánata ellen szavazott. – Az ekkori népgyűlésnek, a *comitia cúriátáknak* eredeti hatáskörét a következők képezték: királyválasztás, ²⁾ fennálló rend és törvények másítása,³⁾ melyhez

folytán egyéb itáliai államokból, melyek tyrannis vagy oligarchia (*Dion.* II. 15.) visszaélései alatt szenvedtek, számosan költözhetek Rómába, kik hónokkal meghasonlottak. (*Dion.* II. 15.)

i) *Dion.* (II. 22.) Romulusnak tulajdonítja a törvényt, mely szerint gyermektelenek a saját cúriájok valamely más családjából gyermekül fogadhattak egy fiút s egy leányt.

²⁾ Az impérium megadása az interrex közvetítésével a *senatus* által kijelölt királynak.

³⁾ Ide tartozott új polgárok felvétele, valamint új patriciusok kinevezése is.

a népgyűlés, valamint a senatus beleegyezése kívántatott és harmadszor támadó háború elhatározása, mit Mommsen helyesen az előbbeni kifolyásának tekint, minthogy a béke elvileg örök időkre volt megkötve, felbontása tehát a fennálló rend másítását foglalta magában. A község jogköre tehát nem volt korlátolt, sőt úgy mondhatni, hogy mindenre kiterjedt, mert a fennálló rend, mely hozzájárulása nélkül törvényesen nem volt másítható, úgy tekinthető okvetlenül, mint hozzájárulásával létrejött; »a római polgárközség volt az, melyhez a szuverenitás fogalma kapcsolódott, de egyedül cselekedni soha, a cselekvéshez hozzájárulni csak akkor volt hivatva,¹⁾ ha a fennálló rendtől el kellett térni.« – A senatus hozzájárulása minden állami cselekvényhez épen oly nélkülözhetlen volt, mint a cúriáké. A király javaslatai, mielőtt azokhoz mehettek volna, előterjesztettek ennek, mely sokáig kizárólagosan patríciusokból állott és melyben azután is, hogy plebejusok fel lettek véve belé, még jó ideig többséget képeztek azok. Festus adata, hogy a köztársaság kezdő évében a senatus 300 tagra való kiegészítéséül 165 plebejus íratott volna be abba,²⁾ teljesen hihetetlen, Egy plebejus senator első említése 45 évvel esik a decemvirátus után.³⁾ Nagyon valószínű *Niebuhr* azon nézete, hogy plebejusok csak egyesek jutottak be a senatusba, úgy, hogy a nagy többség miatt a senatorok még mindig pátereknek voltak nevezhetők, és hogy nagyobb számnak csak a questori hivatalnak hozzájárulhatósága (417. Kr. e.) a plebejusok számára, nyitotta meg az utat. Azon-

¹⁾ Mommsen, E. Gl., I. 82.

²⁾ Festus qui patres p. 254. Hasonlóul *Plutarchus* Poplicola 11.

³⁾ *Niebuhr*, Röm. Alt. 144. Tehát 402-ben.

kívül, hogy a királyok alatt a senatus még tisztán patriciusokból állott, ezeknek befolyását s az akadályokat, melyeket a királyi akarat teljesülése elé gördíthettek, növelte szükségkép, hogy a főbb hivatalok s a papi méltóságok csak általok tölthetettek be. A mellett a cúriákban is nagy, habár a királyi méltóság folytán nem túlnyomó befolyásuk volt, a minőt a köztársasági kor elején tudtak megszerezni a centúriák gyülekezeteiben is. Hatalmuk tehát félelmes volt a királyokra nézve,¹⁾ mint bebizonyította a királyság megszüntetése is, mely kezdeményök volt – habár a plèbes akkori elégedetlensége engedte is meg nekik. A királyoknak, ha erőszakhoz, a plèbes segélyéhez folyamodni nem akartak – mi polgárháborút jelentett s az államot ellenséges szomszédok lábai alá teríthette volna – nem maradt egyéb ellenszerök azoknak daczos magatartásával szemben, mint soraik összetartását lazítani a királyhoz szító plebejusoknak közójök való emelése által. A formai, jogi lehetőség erre meg volt adva a körülményben, hogy a patriciusoknak igénye kiváló állásukra, mely egykori önálló uralmaik folytatása volt módosított alakban, formailag a fiági származáson, az atya ismerésében, a háziúri és atyai jogon úgy, mint eredeti lényegében, gyermekek birtokán alapúit. Azonban, mint Mommsen is hangsúlyozza,²⁾ nem lehetett a plebeju-

¹⁾ Ha nem is vehető történeti valóságnak, de mégis jellemzi a későbbi királyok és patriciatius közti viszony iránt a rómaiaknál fennmaradt nézetet azon adat, hogy Servius Tullius kényszerítette volna őket egy mélyebb fekvésű városrészben mind együtt lakni, azért, hogy ha valamely csínyet terveznének ellene, a környező magasabb helyekről reájök rohanva, elnyomhassa őket. (*Festus Paulus* v. patriciusvicius.)

²⁾ B. Gr., I. 89. Es konnte ihnen nicht gewehrt werden in

sokat gátolni benne, hogy saját körükben házasságokat kösenek. Később az elismert házasságtól föltételezett jogok, a férji s atyai hatalommal, az agnatio és a gens fogalmaival együtt, kiterjesztettek a plebesre általában. Korábban a plebejusok családi életének a patriciusokéval ténylegesen analog természetének elismerése – előmozdítva az uralkodó érdekében való magyarázhatása által – arra vezetett, hogy ilyen plebejus családok, melyek vagyonuk által is kiváló állást foglaltak a plèbes körén belül s melyekkel ennél fogva számolnia kellett, a kinek a plebessel volt dolga; ily családok, melyek tagjai egymást követő két-három nemzedéken át szélesebb körben ismerve voltak, mint atya és fiú »*de facto*,« ha nem »*de jure*«; ilyen családok, a minők mind újra képeződtek, a mondottak alapján felvétettek a patriciusok sorába. Nem az albai gensnek felvétele az, a mire czélozunk, a melyek hazájukban »*principes*« fejedelmek vagy főnökök voltak s a római patriciusokkal gyakran házasságokat kötöttek; ezenkívül más esetek is fordultak elő, midőn egyes előkelő idegenek, mint a sabin Numa Pompilius és az első Tarquinius, patriciusokul ismertettek el.¹⁾ A mit kiválólag szem előtt tartunk, a patriciusok számának azon jelentékeny szaporítása, melyet Tarquinius Priscus király vitt keresztül, állítólag száz férfit választva ki a nép összeségéből, a kiknek harczyi erényét és politikai bölcsességét mindenki elismerte s ezeket patriciusokká

ihrem eigenen Kreise Ehen einzugehen und die daran sich knüpfenden Rechtsverhältnisse, der eheherrlichen und väterlichen Gewalt, der Agnation, und des Geschlechts (der Gens), der Erbschaft und der Vormundschaft nach Art der bürgerlicher (patricischen) zugestalten.

¹⁾ *Dion. IV. 4.*

tette, felvévén őket egyszersmind a senatorok sorába is. ¹⁾ Ez által – úgy mondatik – a köznépet nagyon megnyerte; valószínű azonban, hogy ennél fontosabbak voltak a szavazatok, melyeket a senatusban biztosított ekkép, ²⁾ s a mivel még ezenkívül apadt a régi patríciusok súlya az új családok felvétele által. Ezen atyák családjai, megkülönböztetésül a régi gensektől, úgy neveztettek: »*gentes minores*,« tagjaik »*patres ininorum gentium*.« ³⁾ A mi a közölt számot illeti, nem lehetetlen, sőt valószínű, hogy az új patríciusok közül valóban százan vétettek fel a senatusba, ellenben téves felfogás volna bizonyára az adatot úgy értelmezni, hogy azért ezen újabb vagy kisebb gensok száma szükségkép száz lett volna; a patrícius gensok száma általában nagyon túlbecsültnek látszik azok által, kik (a »*minores*«-t is beleértve) háromszázra veszik fel azt. E föltételezésnek semmi valódi alapja nincs, és tekintetbe véve, hogy némely régebbi család gentiliseinek száma pár százra is fel lehetett szaporodva, míg némelyek clienseinek száma több ezerre ment, háromszáz gensnek föltételezése egy a fejszám által a gensok és clienseik összeségével szemben is tekintélyes tömegű plèbes mellett, és számba véve még a rabszolgák sokaságát, akkora lakosság felvételét eredményezné, mely a lakott terület kiterjedésével nem áll arányban. – Meggyőződésem szerint csak csekély lehet azon patrícius gensok száma, melyeknek nevei reánk nem jöttek és összeségükben is aligha érték el azok a százat.

¹⁾*Dion.* III. 67. *Liv.* I. 35.

²⁾*Factio haud dubia regis, cujus beneficium in curiam (itt a senatus helyisége) venerant.* *Liv.* id. h.

³⁾*Liv.* id. h.

Hanem egy mégis tetemes számát a plebejus családoknak – mely a létező patricius genszek felének vagy harmadának felelhetett meg – emelheté Tarquinius Priscus patriciusi rangra.¹⁾ Önálló, azaz már atyai hatalom alá – a patriciusi jogok rajok alkalmazása által – nem jutó férfiak közül a tekintélyesebb családokat, mintegy, talán kereken százat senatorokká nevezett ki. Ezen családok bizonyára kitűntek vagyon által és már több nemzedék óta elágazva nagyobb számú háztartásokra, viselhették a patriciusok példájára az egyéni név után a közös ősötől eredtetett elnevezést. A patriciusok – azoknak felemeltetése előtt – tagadhatták ennek jogosultságát, minthogy a plebejusok házasságkötéseit ilyenekül el nem ismerték, de semmiesetre nem volt a királyság idejében hatalmuk reá, hogy annak jogi elismertetését és az illető családoknak patriciusi rangra emeltetését meggátolják. Egyébiránt létezett egy körülmény, mely valamennyire talán kiengesztelhetette őket is az újítással; a patriciatust és a plebejusok közti súlyegyen amazok előnyére változott; a plèbes legbefolyásosabb vezető családai – pedig nem csekély mértékben ezen alapúit a plebes politikai actiója – a patriciatust gyarapították; a mellett felette valószínűtlen, hogy ezen új patronusok cliensek nélkül maradtak volna; a szegényebb plèbes körében bizonyosan számos párthívők, magasztalójok lehetett s ugyanazon plebes tartalmazta olyan egyének tömegét, a kik előtt a clientela által nyújtott, bár szerény elő-

¹⁾ *Lange* (id. m.) szerint: »eine grosse Anzahl zu Macht und Ansehen gelangter plebejischen Familien, die dann als minores gentes den altern majores gentes gegenüberstanden.« *Lange* Cicero szavaira hivatkozva (*duplicavit pristinum patrum numerum De rep. 2. 20.*) azt tartja, hogy a patriciatust ez által meg lett kettőztetve.

nyök, korántsem voltak megvetendők és kiket csak a patriciusok ellen a plebesben örökössé vált gyűlölet tartott vissza, hogy elpártolva öveiktől, amazokhoz szegődjenek. Egy csoport plebejus családnak felavatása azonban más színben tüntette fel a dolgot előttek, valamint hihetőleg a plébes nagy része előtt, mely talán a két osztály közti antagonizmus, a plebejusok jogi állásának javulását is várta azon családoknak bejutásából a kiváltságosak közé. Ezeknek tagjai voltak, a kiknek vezér szavára eddig is hallgattak, a kiknek gsgága és tekintélye a szegényebb plebejus büszkeségét képezte, mely gazdagságra és tekintélyre hivatkozott, – ez, midőn a plebejusnak egyenjogúsági igényeit vitatta, tagadva, hogy amazok mintegy más anyagból s ők magok méltóságok viselésére hivatlanok volnának. – Nem kétlem tehát, hogy a plebsnek egy jelentékeny töredéke clientelát vállalt az új patronusoknál.¹⁾ Mi a reformhoz kötött várakozásokat illeti, lehető, hogy a viszony az új nemesség és az önálló plébes közt nem nélkülözött bensőséget és hogy amaz korábbi sorsfelei érdekeit nem rögtön ejtette el. Bizonyos ellenben – a római őstörténeti, valószínűtlenül rövid chronológiát véve is mértékül – hogy egy-két nemzedék letelével, a patriciatu politikailag egyesült? tömör testületet képezett ismét, nem ugyan minden tekintetben homogént, de saját osztály érdekeiben – egyéni kivételeket nem tekintve – egységes akarattal küzdött és kiváltságaira féltékenyt. Ez kitűnik abból, hogy a köztársaság első másfél

¹⁾ Nem akadtam rá sehol, hogy a plebejusok mikor képesültek a patronátusra; de legkoraiabb esetben a senatusba való bejuthatásukat követhette, eshetőleg csak a curulis magistratusok megszerzését. A királyság tartama alatt semmiesetre sem.

századának történetét nagy részben kitöltő politikai küzdelmei a két osztálynak kezdetben sem mutatják nyomát annak, hogy bizonyos genszek állandón enyhébb, engedékenyebb magatartást tanúsítanának a plebs követeléseivel szemben.¹⁾

Valódi választó vonal ugyan nem létezett a genszek két csoportja közt, a mit legjobban bizonyít, hogy meg sem lehet határozni, melyek voltak az ismertek közt az újabbak, Formai különbség azonban huzamosabban tartatott fenn

¹⁾ A Valeriusokról lehetne talán ilyet mondani, de ezeknek ismert első őse Volesus (= Volerus) Valerius Romulus kortársaképp említették. A Serviliusok is elfogulatlanabb honfiakul tűnnek fel, de ezek albaiak, kiket nem szabad – bár történt – a gentes minoresszel azonosítani oly kevéssé, mint a lucerek genseivel. Legridegebb állást a plebs irányában azon család mutatott, mely mint legutolsó s az egyetlen, mely a köztársaság korában vétetett fel a patriciusok közt; igaz, hogy annak előtte sabin főnökök voltak, kiket a cliensek egész népe követett, midőn főemberök meghasonolva nemzetével, Rómát választotta új hazául, melynek genseivel a Claudiusok talán ősidőktől fogva állottak connubiumban. Marcus Manlius gense is valószínűleg a régiek közül való volt. Ellenben Sp. Cassiusról – ki úgy, mint az előbb nevezett – a tarpejus szikla tövéen lakolt éltével a plebs iránti barátságáért, inkább föltehető, hogy min. gentium pater volt; Mommsen őt plebejusnak tartja, tagadván, hogy patricius Cassiusok léteztek volna, de teljesen elégtelen alapon; hogy egy plebejus azon időben consullá, sőt dictatorrá lehetett volna, ez olyan föltevés, mely Mommsennek csak tudományos szeszélyül tudható be. Az, hogy több Cassius a curulis listákban nem fordul elő, a főhivatalok osztatlansága előtt, semmit nem mond; ismerünk gens neveket, melyek épen nem fordulnak elő azokban; ellenben felkölhetheti azon észlelet a nézetet, hogy Sp. Cassius az ifjabb és kevésbé elágazott genszek közül való volt, mely talán vele gentiliseiben ki is halt. A későbbi plebej nobilitásban nagy nevet bíró Cassiusok elágazhattak amazoktól, mielőtt egyik ág patriciatusra emeltetett volna.

köztők. Dionysios felemlíti azt (II. 62.), habár nem a maga helyén és téves felfogással, mert a »sabin,« tehát a *tities* törzs pátereivel szemben – melyek teljes rangegyenlősége pedig biztos – tulajdonítja, azon »albai eredetű tanács-tagoknak,« melyek Romulussal a gyarmatot alapították, a főlény követelését. Ezek ugyanis véleményöknek elsőbbséget követeltek és nagyobb tiszteletet s az újabbak részéről hódolatot kívántak. *Cicero* iratából (de re publica 2. 20.) azonban tudjuk, hogy a gentium majorum patres voltak azok, a kiknek véleményét a király előbb kérdezte meg a senatusban s az újabb nemzetségekből valókat utóbb, miután azok leszavaztak, mely különbség azonban később elenyészett. Minthogy az összes lakosság be volt osztva a cúriákba s ezzel a törzsekbe, az új nemzetségek a szerint, hogy ezek melyikéhez tartoztak mint patriciusok, kikre egyedül alkalmaztattak még a törzsek nevei, *Rammes*, *Tities* és *Luceres secundi*-nak neveztettek.¹⁾ A patriciatust szaporodásával a patricius lovasság száma meg lett kettőzítve s a régiek és újak csapatai itt is meg lettek különböztetve, mint *Raumes*, *Tities* és *Luceres primi* és *secundi*. A kisebb genszek eredetére vonatkozó hagyományokat, melyek egészen tiszták, világosak és ellenmondás nélküliek, a római régiségek bűvárai közül elfogadta *Lange*,²⁾ e részben nagyon előnyére különböztetvén *Niebuhr*-tól úgy, mint *Mommsen*-tól, a kik e kérdésre nézve teljesen felesleges combinatiókkal helyettesítik a hagyományt, melyek semmit világosabbá nem, hanem sokat homályosabbá tesznek. *Langénak* a gentes minores eredetéről szóló lapjai nagyérdemű munkájá-

¹⁾ *Lange*, id. m. 57. §. Festust idézve.

²⁾ Id. m. 57. §.

nak legérdekesebbje közé tartoznak, habár azon feltevése, hogy az új családok csak ekkor vétettek fel a három őstörzsbe és következőképp a cúriákba, Mommsen a cúriák foglalatát illető bizonyításai után, nem állhat meg. Egyébiránt a patriciusok közé való emeltetés természetesebbnek és megfoghatóbbnak tűnik fel, ha föltételezzük, hogy az illetők már régebben cooptálva voltak a törzsekbe s cúriákba annál, hogy egyszerre jutottak volna be a törzsekbe s azok felső rétegébe is.

A patriciusok két csoportja közt tett és később el is ejtett különböztetések valóban csekélyeknek tűnnek fel, ha tekintetbe vesszük, hogy a nagyobb gensk kiváltságai úgy tekintendők, mint maradványai az uralkodói állásnak, melyet potestas alatt nem álló tagjaik elfoglaltak volt az állam képződése előtt. Viszont azonban az előfeltételeknek, melyeken azon uralom alapúit volt, s melyeknek osztálynevök által élénkebb emlékezete tartotta fenn magát, mint egykori uralmaiknak – az újabb nemzetségek is teljesen megfeleltek. ¹⁾ Egyébiránt a »manus«-nak és »patria potestas«-nak usus és coemptio általi megszerezhetése és cliensek fogadásának lehetősége által, utóbb a plebejusok összeségére is, átruházott később azon szuverenitási jogoknak utófénye hogy későbbi időben majd minden önálló helyzetű rómainak voltak cliensei a provinciák valamelyikében, ez természetesen a római nép által elért roppant, ennek minden polgárát úrkép feltüntető hatalomnak eredménye.

¹⁾ Ez nem zárja ki, hogy azon bevándorolt és betelepített latin: családok közt, melyek utóbbi patriciatusra emeltettek, ne léteztek volna olyanok, melyek korábbi hazájokban egykor hasonló állást foglaltak el.

Minden arra mutat, és a római bűvárlat legelső tekintélyei ebben megegyeznek, hogy a három tribus, melyre a lakosság megoszolt, a város alapításánál sokkal régebben lakta a területet, mely később az ager romanust képezte, három egymástól akkor független kerületben.¹⁾ Midőn ezt megállapítottunk tekintjük, fenmarad a kérdés, hogy a régi hagyomány, mely Rómában albai gyarmatot lát s albai kivándorlók által téteti le alapkövét, mesének tartassék-e, mint a fennebbi megállapítással ellenkező; mert az ellenmondásnak azon megoldását, melyet a monda maga szolgáltat és mely szerint az albai kivándorlók képezték volna a három törzs egyikét, komolyan nem lehet fontolóra venni. Mindamellett azt hiszem, hogy a Romulus-mondának – melybe az albai kiköltözésről való hagyomány be van öltöztetve, kell valami történeti alapját keresnünk. Bizonyára kényelmesebb volna ugyan azt egyszerűen a képzelő tehetőség teremtvényének nyilvánítani, de őszinte lélekismerettel ezt nem tehetjük, mert érezni vélünk benne a burok alatt, melylyel a regélő költészet körülvette, egy magvát a valószínűségnek.

Azok után, a miket észrevettünk, egy megelőző fejezetben a partheniusok szereplése iránt a görögöknek myth ologiájában úgy, mint történetében, felkölti a figyelmet, hogy Róma történetének legelejére az itteni monda is egy parthenius ikerpárt helyez. Romulus és Remus albai királyi vérből való hajadonnak szülöttei, kiknek atyja bizonytalan a mondában is, mert némelyek szerint az egy kérője

¹⁾ Így I. p. o. *Mommsen*, R. G. L., I. 43. 1. és köv. *Niebuhr* is három községből egybeolvadottnak képzei a régi Rómát; I. »Bonis Anfang und älteste Stämme« című fejezetet B. Gr., I.

lett volna a hajadonnak, kit szerelem, mások szerint nagybátyja, Amulius, kit gonosz szándék indított az erőszakra, legtöbbször végre Marsot, a hadistent látják benne. ¹⁾ Őt nevezi Livius is és ez lett az elfogadott hagyomány. Különös, hogy azon Rómának, melyben az atyától való származást jelzi az előkelő osztály neve – első királyául egy atyátlan neveztetik! – Egyébiránt Romulus mint istenségtől eredeztetett hajadonfi, nem áll egyedül az itáliai mythosban; mint Romulus a Mars fia, úgy Caeculus a Vulcanusé, mint amaz, úgy ez is kitétetik születése után és mindkettőt vadállatok nevelik fel; mint Romulus Rómát, úgy Caeculus Prenestét alapítja.. – A sabin földön fekvő Cures alapítójául Modius Fabidius (vagy Médius Fidius) neveztetik, a kit egy hajadon szült egy istenségtől, mely Enyaliusnak és Quirinusnak is neveztetik, és melyet Marszal azonosítanak, mivel a harczok istenének tartatik. Cures pedig azon város, melyből a monda Tatiust népét származtatja, mely a Quirinalis halmon telepedett le; Cures sabin nyelven dzsidát jelent,²⁾ mint quiris latinul, és ez vezethetett reá a Quirinalis lakóinak Curesből való származtatására.

Romulus és Remus törvénytelen születésében, azoknak egy új hazát kereső rajnak élén Albából kiköltözésében s abban, hogy az uralom öröklésére Albában igényök nincs, noha nagyatyj okkal, Numitorral, az albai uralkodó család fiága kihalt, ³⁾ azt hiszem, ahhoz hasonló esemény

¹⁾ *Dion.* I. 77.

²⁾ U. a. II. 48.

³⁾ *Dion.* (V. 74.) Licinius Macer nyomán írja, hogy miután Numitorral a királyi család kihalt volt, egy-egy év tartamára kormányzók választottak.

emlékezete rejlik, a minőnek néhány példája a görög hagyományban előfordul. Egy korábbi fejezetben kifejtteni igyekeztünk, hogy Tarentum alapítói, a spártai partheniusok, kénytelenek voltak otthagyni hazájokat, mivel anyai ágon való örökösödés, mely házasságon kívül születetteknek a fiág mellett addig fentartotta volt magát, az erkölcsök haladó szigorával eltöröltetett, mi által azok földnélküliekké lettek és a politikailag egyenjogú, spártaiak közé többé nem tartozhattak. – A spártai partheniusokról szólóhoz hasonló történeti hagyomány Locrist illetőleg is tartotta fenn magát. – A dél-itáliai Locri lakossága, teljesen történeti értesülés szerint, a görögországi Locrisból, az úgynevezett ozoloktól származott oda. Mint Tarentum alapítását, úgy Locri ét is, a messenei háborúval hozza összefüggésbe a monda; az ozolus lokrok ugyanis szövetségesei lettek volna abban a spártaiaknak és szabad férfiak Észak-Görögországban fekvő hazájuktól húsz évig lettek volna távol, ezalatt a Peloponnesus déli felén harczolva, folytonosan a messeneiek ellen; az ifjak, a mint felserdültek, követtek volna atyáikat a harczok színhelyére; a magokra hagyott nők és leányok azalatt szolgálkival vagy jobbágyaikkal éltek. Midőn a férfiak hazatértökbe n, nem várva őket a nők, ágyasaikkal s törvénytelen magzataikkal hajóra ültek és Dél-Itália partján letelepedve, alapítóivá lettek Locri városának. E hagyományt eredetileg Aristoteles jegyezte fel, kit érte – mint rágalmazót – megtámadott tauromeniumi Timaeus, magtalanul Polybius tanúsága szerint, ki Locriban Aristoteles elbeszélését a gyarmat alapításáról úgy hallotta előadni, mint a mely apáikról jutott rajok. Eredetőknek, ugyancsak Polybius szerint, intézményeikben is maradt nyoma; így abban, hogy a nemesség a nőktől ere-

deztetett. ¹⁾ Niebuhr római történetében az itáliai görög gyarmatok alapítási történetének átnézeténél megemlékezik a fennebb közölt hagyományról és reflektálva erre, egyetemben a Tarentumot alapító spártaiak, valamint azon elűzött miniusokat illető hagyománnyal, a kik nőiket állítólag kicserélték spártaiakkal s aztán Thera szigetére költöztek át, ²⁾ azon figyelemre méltó megjegyzést teszi, hogy »e mondák kitalálni engedik, hogy azon időben a *connubium nélküli házasságokból* született fiak több helyen megzavarták az arisztokratikus köztársaságok békéjét és hogy ezek igyekeztek őket a távolba küldeni.« ³⁾ A mennyiben *connubium* nélkül nem létezik házasság, helyesebb volna házasságon kívüli, vagyis törvénytelen születésűeket említeni s ezen módosítással Niebuhr magyarázata teljesen talál. – Abban is igaza van, hogy azon elbeszéléseket józan észszel nem lehet szó szerint valóknak hinni. Jelentőségek, melyet a későbbi kor már nem értett, végleges eltemetése az őskori nőági jognak, mely a fiáginak túlnyomóvá léte után és mellette annak még fentartotta magát hajadonok szülötteire nézve, a kik, úgy látszik, gyakoriak voltak. Valószínű, hogy annak előtte Locrisban úgy, mint Spartában nem voltak azok kizárva az anyai nagyatya birtokában való

¹⁾ *δια ατιο των γυροακώ-v εὐγένειαν.* A kiköltözött nők közt ugyanis voltak többen azon 100 családból valók, melyek a lokrok törzsenek nemességét képezték a görög hazában és ezeknek ivadékai még Polybius napjaiban is rangot s előnyt élveztek a gyarmatban (1. *Grote*-ot is ném. ford. II. 297.) *Locrii nő által, bár idegentől is, külföldön szült fiú, polgárjoggal bírt.* Az őskori jog tehát, mely a régi hazában fiági által váltott fel, a gyarmatban fentartotta magát. (L. *Bachofent* is id. m. 309. és köv. 1.)

²⁾ *Herodot.*

³⁾ I. 166.

osztozásból s ugyanazon politikai jogokat élvezték, a melyeket a házasságban szülöttek. Az erkölcsi felfogások fokozatos átalakulásával valószínűleg a lakosság érezhető sűrűbbödése által is előmozdítva – utóbb túlnyomóvá lett a nézet, mely e viszonyokban rendellenességet ismert fel s a házasságon kívül születettek egyenjogúságának megtagadását eredményezte, minek következménye egyrészt az elkeseredett partheniusok kiküldése és másrészt a hajadon nőknek szigorúbb életre szorítása s talán ifjabb korban való férjhez adása volt.

A monda, mely Kóma alapítását, két, szülővárosában, Albában születése miatt üldözést tapasztalt partheniusnak tulajdonítja, kiket a lakosság egy része követ, a fennebbiek világában úgy tűnhet fel, mint azoknak mythikus alakban előadott ismétlődése. Az állítólag Romulus által alapított menhelyről való elbeszélés, melynek valami történeti alapja kell, hogy legyen, és mely a város népesedését számkivetettek befogadására vezeti részben vissza, összefüggésbe hozható a jelzett felfogással. Hogy a hagyomány ezt nem teszi, ez természetes, azon irányzatánál fogva, hogy az eseményeket szépítse, s a melynél fogva az alapítókul tekintett gyarmatosok eredete az ikrekében van csupán kifejezve, a kik e mellett s ugyanazon okból királyleány és istenség magzataiképp vannak dicsőítve, míg követőik közt albai előkelők is említetnek.

Az albai számkivetettek beköltözését előmozdíthatta a közös fő, kinek a három római törzs apró királykái¹⁾ – egymáshoz való viszonyukban és a sajátjukban való önállóság fentartása mellett – alárendelték volt magokat. Egy kerí-

¹⁾ T. i. a páterek, kik patronusok is voltak.

tett város székhelyüi és abban oly lakosság, melynek legalább egy része csak neki hódol, nélkülözhetlenek voltak az államfő számára, ha a hatalom árnyékánál többet kívánt megszerezni az arisztokráciával szemben. A földdel és házzal nem bíró népség állapotának javítása, a római történetírók tanúsága szerint, egyik főgondja volt a királyoknak, így Tullus Hostiliusról iratik, hogy – maga gazdag lévén – a királyi javakat kiosztotta a napszamosok és szegények közt, egyenlő részt adva minden felnőtt férfinak; ezzel véget vetvén nyomoruknak, mert nem voltak többé kénytelenek napszámért másnak dolgozni – megnyerte szeretetüket. És hogy ne legyenek többé, a kiknek házuk nincs, a Caelius hegyet a városhoz csatolta,¹⁾ a hol minden, addig tűzhely nélküli rómainak helyet adott ház építésére.²⁾ Hasonlót ír Dionysios Servius Tulliusról: trónfoglalásánál a községi birtokot kiosztotta a napszamban dolgozó szegény rómaiak közt s a saját tűzhelyeket nélkülözőknek házhelyeket adott a Viminalison és Esquilinuson, maga is ide tévén át lakását.

¹⁾ Ez ellentétben áll Dion, azon korábbi állításával, hogy a Caelius már Bomulus városához tartozott. Egyébiránt ez ellenmondás megfejtető azzal, hogy a Caeliusnak egy része Tullus idejéig lakatlan volt.

²⁾ *Dion.* III. 1. Kellessék ebből következtetni, hogy a cúria még a város fennállása idejében is szolgált a lakosság szegény részének lakhelyül s annak tűzhelye közös tűzhelyül?

TIZENHARMADIK FEJEZET.

Kasztképződés egyéb népeknél.

A kontinens keltái,¹⁾ a gallusok törzsei általánosan eloszoltak, mint Julius Caesar tudósításaiból tudjuk, két kiváltságos osztályra – mely minden hatalmat kezében tartott, szűk korlátok közé szorítva a fejedelmek tekintélyét – és egy harmadik, minden politikai jogot nélkülöző osztályra, a köznépre. Hogy ezen osztályok mikép jöttek létre, erre nézve semmi hagyomány nem tartotta fenn magát; azonban szerkezetökben és ide tartozó intézményeikben a gallusok olyan feltűnő analógiát mutatnak egyrészt az indekkel, másrészt a rómaiakkal, a mely két néphez közös származás, közös őshaza, s az őskorban azonos életmód s táprendszer (baromtenyésztés) is fűzi őket – hogy viszonyaik szemléleténél, miután előzetesen tudomást vettünk a régi ind és régi római társadalom eredetéről, meggyőző erővel ébred fel a gondolat, mely szerint a gallusok három osztályában kasztokat kell látnunk azon értelemben, melyben indek és rómaiak kasztjairól beszéltünk. Az osztályok számát illetve a gallusok közepett állanak az indek és a rómaiak közt; eredetileg amazoknál négy, ezeknél két fokozat szerint jött létre az osztálykülönbség, születés alapján, míg a gallusoknál három szerint. Az indekhez közelebb állanak, a meny nyiben az uralkodó osztály nálok is két osztálylyá különbözött meg utóbb, a pap és az előharczos foglalkozása szerint, míg a rómaiaknál e két szakkör egyesítve maradt ugyan-

¹⁾ A szigetiekről más helyen fogaink szólani

azon osztály kiváltságai közt; külön papi kaszt nálok nem képződvén ki, társadalmuk szellemében sohasem lett túlnyomó azon theokratikus irány, mely az indek és a gallusok társadalmát egyaránt jellemzi. Ellenben a patronatus és clientela szempontjából tekintve, a gallusok állapotai, a hogy Caesar írja le azokat, képmásakép tűnnek fel a régi római társadalmi rendnek. Az indek legrégebbi őskorában a hűbéresekkkel bíró családátya egyszersmind főpap is volt; az aryák kasztja csak később különbözött meg mint brahman és ksatrija. — Caesar előadásából az úr és jobbágy viszonyának eredete és jellege iránt, — melyre nézve a II. fejezetre utalhatunk — kitűnik, hogy rendezetlen, jogtalan állapotok által kényszerítve adta át magát a lakosság egy része azok oltalmába, és ezzel egyszersmind hatalmába, a kik oltalmat nyújtani képesek voltak, mi által ezeknek hatalma természetesen további növekedést tapasztalt. — A gallusoknál továbbá megtaláljuk a manust, valamint a patria potestast: a férfinak élet és halál felett volt hatalma feleség és gyermekek irányában.¹⁾ Ez azonban bizonyosan nem áll a cliensekre vagy ambactokra nézve, a kik irányában a lovagoknak vagy nemeseknek azon jogaik voltak, melyek az úrnak rabszolgáik irányában;²⁾ mert ezek hasonlókép a patrónus uralma alatt állottak s úgyszólván a vagyonálladékához tartoztak. A kérdéses jog tehát csak azon felsőbbeket illethette meg s nem azokat, kik magok is más hatalmában állottak (non sui vel alieni juris personae a rómaiaknál).

A druidák analógiái a brahmanokkal oly teljeseek,

¹⁾ *Caesar* Com. de bello gall. VI. 19. Viri in uxores sicut in liberos, vitae et necis haljent potestatem.

²⁾ In hos eadem omnia sunt jura, quae dominis in servos.

hogy hajlandókká tehetnének a föltételezésre, mely szerint a papság intézménye régibb, mint a kelta törzs elválása az indtól, ha ez ellen fontos okok nem szólanának. – A nagy tekintély mellett, melyet élveztek – nagyobbat, mint a brahmánok – tanítói voltak az előkelő ifjúságnak, alkotói és kezelői a törvényeknek úgy a magánügyek, mint a közjog tekintetében;¹⁾ gonosztettek, gyilkosság esetében, örökjogi s a területi tulajdon határai iránti perekben ők ítélték. Még abban is megegyeztek a brahmánokkal, hogy a számos verset, melyet tanítottak – kétségtelenül vallási, szerzetásos és jogi tartalmúakat, mint a védák és a dharmaszasztrák – csak élőszóval ruházták át; leírásuk tiltva volt, noha különben görög hetüket használták. Végre hirdették a lélekvándorlás tanát is.

Hasonló megegyezés mellett az osztályok jellegében, a minőt a brahmánok s a druidák közt egyrésztől, a kelta lovagok²⁾ s a római patríciusok és ksatriják közt másrésztől, tapasztalunk a mellett, hogy a viszonyok, az életmód s a táprendszer tekintetében azonos őskori állapotokból fejlődtek ki, jogositva leszünk azoknak hasonló eredetet is tulajdonítani. A keltáknak erősebben elmaradt részénél, a britt

¹⁾ Nam fere de omnibus controversiis publicis privatisque constituant; et si quod est admissum facinus, si caedes facta, si de hereditate, si de finibus controversia est, iidem decernunt. *Caes. id. h. VI. 13. 1.*

²⁾ Ezek is, mint nevök is mutatja, részint lóháton, mint a római patríciusok, kik egyedül képezték a legelső turnákat, részint harci szekéren is, mint a ksatriják, magaslottak ki a küzdelem tömkelegében, ledöntve lovaik lába alá az ellenséges gyalogságot. Valószínű, hogy mindezen felső osztályok megkülönböztetésében a nőrablás és idegen törzsek csordáinak elrablása mellett nagy szerepet játszott a lónak alkalmazása is hadi és rabló czélokra.

törzseknél feltaláljuk még a kezdetleges telepet, a fatörzsek-ből alkotott kerítő sövényt is, mely befogadja a csapatot csordáival s kiválólag ez utóbbiak biztosítására szolgál és a mely nevét adta a gotrának.

Magyar őseink társadalmi szervezetéről, a kereszténységüket megelőző korszakban, vajmi keveset tudunk. De létezik nyelvünkben egy szó, melynek összetétele úgy, mint jelentőségének története gondolkodást költhetnek. – Ez a *jobbágy* szó. E szóval jeleztetett 1848-ig, midőn a földesúri jogok megváltása kimondatott, az országnak talán kilencz-tized része. Általánosan tudva van, hogy az utolsó évszázadokban a földhöz kötött s a föld ura iránt szolgálatra kötelezett paraszt osztálynak legvalódibb nevéül használtatott azon osztályéul, mely sem nemes, sem szabad nem volt, mely politikai jogokat teljesen nélkülözött, melynek az élet- és vagyonbiztosságon kívül a törvény csak kötelezéseket biztosított, oly kötelezettségeket, melyek alól a nemesség ki volt véve, mint a közvetett és egyenes adók fizetése, a közmunka, a katona-kötelezettség; általánosan elismert neve volt tehát ez a társadalom legalsóbb rétegének. Azonban csaknem ugyanannyira, mint ez, tudva van, hogy régibb időben a »jobbágy« jelentősége teljesen ellenkező volt, azaz hogy a társadalom legfelsőbb rétegét jelezte. Hazai legrégibb krónikásaink csak ez értelemben ismerik a »jobbágyon« kifejezést; Béla király névtelen jegyzője nem korlátozza használatát a magyar nemzet előkelőire, hanem kiterjeszti azt idegen társadalmakéira is, mint a XI. fejezetben, hol azt írja, hogy a ladoméri fejedelem saját két gyermekével együtt jobbágyainak minden fiát átadta Almosnak kezesekül.¹⁾

¹⁾ »Dux Ladomeriensis duos filios suos cum omnibus filiis

Későbbi emlékekben is fordul még elő ily értelemben használatva; így a Peer-codexben latin »barones« adatik vissza »jobbágy urak«-kal,¹⁾ az illető vers egyébiránt bizonyára sokkal régibb azon kézirat keletkezésénél, mely a XVI. század elejére tételik.²⁾

A szó értelmének ily különös átváltozása, tudtommal, eddig nem talált magyarázatot. A kik pedig eredetét megmagyarázni igyekeztek, kétfélét állítottak fel és – sajátságos – mindkét magyarázat szerencsésnek látszik, annyira, hogy köztök választani, ha csak nem nyelvészeti alapon, alig lehet és e mellett mindkettő ugyanazon gondolatmenetre vezet. Ha jobbágy »jobb ág«-ból, avagy »jobb ági«-ből jön, úgy ezen jobb ág alatt nem érthetünk mást, mint a fiágot, az erősebb félnek ágát, mint jobbnak nevezzük a jobb kezét, megkülönböztetésül gyengébb párjától.³⁾ Ha ellenben »jobb« és »ági« összetételéből áll a szóbákor a jobb ágy alatt nem kereshetünk mást, mint a mely az elismert törvényes viszony jelvényéül tekinthető, az állandón egybekötött házastársak ágját.

Ha föltételezni akarnánk, hogy az új hazába bevándorló magyarok előkelői jobbágyoknak nevezték magokat, mivel állandón szövetkezett párok magzatai voltak és flági eredetök jogilag elismert volt és mivel ezáltal a népnek

iobagionum suorum, duci Almos in obsides dedit.« Hogy »iobagiones« alatt itt azon tartomány előkelői értetnek, ez kitűnik, midőn valamivel alább a halicsi fejedelemtől hasonlót jelent, ennek egyetlen fiát »cum caeteris filiis primatum regni sui« említvén mint kezeseket.

¹⁾ Kőrnől fekesnek téged chasarok pwpópókó keralyok ees Jobbágy wrak. Ny elvemléktár, II. 96.

²⁾ *Nyelvemléktár*, Előszó, VII.

³⁾ A baloldalnak a női nemhez és az anyajoghoz való vonatkoztatása iránt l. *Bachofen*, id. m, az Index alapján, Links szónál.

tömegétől meg voltak különböztetve, – azonnal meg lenne 'magyarázva, hogy mikép válhatott az előkelők czíme utóbb a legalsó társadalmi réteg elnevezésévé. Ha állandó páros kötelék az alsó néprétegben nem létezett, vagy pedig ba általános volt is az, akkép, mint a római köznépnél a történeti kor kezdetén, mutuus consensus alapján, de a viszony állandóságát biztosító kötelezettség nélkül, vagy jogi következményeiben (p. o. a gyermekeknek az atya nemzetségéhez való számítása tekintetében) el nem ismerve, később és más körülmények közt jöve létre, mint az előkelők s ezért az utóbbiak által nem létezőnek tekintve – ezen állapotnak minden lehető kihatásával együtt, szükségképp végetvetett a keresztény vallás elterjedése, mely az egyház által szentesített szövetségen kívül minden- mást kárhoztat és a viszony jogi következményeire nézve teljes egyenlőséget biztosít. A kereszténység törvényei előtt meghajolva, a római patriciusok sem tagadhatták volna meg a plebejusoktól: quod patrem ciere possent – s azért a keresztelések s a keresztény házasságból születések általánosulásával a jobbágy czím is közönséges tulajdonná lehetett. Minden keresztény házasságban született egyén jobbágy lévén s a czím megszűnván megkülönböztető lenni, az előkelők jelzésére alkalmazhatlanná lett és előbb-utóbb mással váltathatott fel, habár az egykori szokás fenmaradt emlékezetéül s az ősi formák iránti előszeret folytán később is, talán a XV. századig is használtatott még helyenkint, régi értelmében. A jobbágy szó tehát eredetileg megtisztelő czím volt, de midőn mint ilyen, alkalmazhatóvá lett, az összes népesség tagjai, vagy legalább túlnyomó részök irányában, megszűnt megkülönböztető lenni, úgy, hogy utóbb egyedül a legalsóbb társadalmi réteg tagjai irányában alkalmaztatott.

Az elmondottak kapcsán nem lesz felesleges felemlítenem, hogy az állandó és törvényesen elismert páros viszonynak megnevezése – az egyetlen, mely tudtom szerint erre létezik – a *házasság* és különösen házaselet, mint a német »Haus«-ból eredő, aligha lehet nyelvünkbe régebben felvéve a kereszténység elterjedésénél és így teljesen tájékozatlanok vagyunk iránta, hogy mintjeleztetett azon viszony, midőn őseink házakat még nem ismerve, sátorok alatt és szekereken éltek.¹⁾

Nem merném határozottan állítani, de nem tartom lehetetlennek, hogy ujjmutatást, az ősi fejlődési állapotok minéműségére, lássunk az »atyafi« szó használatában; nem a vérrokoni értelemben, helyesebben mondjuk »atyámfia,« »atyád fia« stb., hanem mint általános megszólítás – mely, nem tudom, mennyire általánosan, de az ország némely vidékein biztosan nem régen még szokásos volt, ha valakit szólítani, figyelmét felhívni akarta az ember, a kinek sem nevét, sem állását és korát nem tudta, – úgymint *földinek* vagy (katonát) *vitéznek* – úgy atyafinak is szólította, habár ezen megszólítás kevésbé udvarias, mint a két előbbeni és harmadikról használva, bizonyos lenézést is fejez ki. Ez által azonban nincs kizárva, hogy az valamikor megtisztelő címzés ne lett volna, mely a jobbágyinak értelmében, de nem használati alakjában²⁾ megfelelt; valamikor megkülönböz-

¹⁾ Összekelés és egybekelés, valamint esküvés egy rövid idő alatt megtehető cselekvényt jelentenek, de állandó viszonyt nem föltételeznek, hanem – a magyar nyelv szókincséhez tartozván és régebben létezőn – alkalmaztathattak utóbb ezen cselekvényre is; de az állandó viszony kifejezésére nem ismerek más szót, mint házasság, vagy házias élet és házassági kötelék.

²⁾ Mert kiválólag közvetlen megszólításnál, míg jobbágy ekképp soha sem használtott.

tető lehetett az értelménél fogva, mint az angolban, midőn hasonló esetben, ha ismeretlen egyén figyelmét kell felkölteni, a »gentleman!« megszólítás előfordul, ha nem is tartozik ez talán a jobb hanghoz.¹⁾

Ezekon kívül meg kell még említenem a következőt: A »bátya, öcs, néne, hóg« szavaknak, melyek a fi- és nővérek egyedüli ősi, eredeti elnevezései nyelvünkben, szerfelett kiterjedt értelemben alkalmaztatnak – mely csak néhány évtized óta és nem is általánosan szorítottatott meg jelzők oda csatolása által. Nagy- és kis-bátyát, öcsöt, nénét és hógot a nép ajkáról ritkán hallunk szólítani; unokabátyát stb. épen oly ritkán. A régi magyar szokás szerint minden, idős rokon bátya vagy néne, minden ifjabb öcs vagy hóg; hóg fivérét mint ilyent jelezze, a magyar paraszt és más is, ki el nem fogadta az újabb formákat, kénytelen a »bátya« vagy »öcs« elé – mert fivért nem mond – az »édes« jelzőt oda tenni, mely különben nem jön alkalmazásba; »János bátyám,« »Pista öcsém« lehet testvérem, lehet unokavérem, lehet bármily távoli rokonom, a mellett, hogy atyám fivére, illetőleg fivérem fia is lehet. E szokás az osztályozó rokonsági rendszer maradványa, mely azonban mindenesetre módosulást szenvedett volna a bátya és néne kiterjesztésében a szülők testvéreire, valamint az öcs és hógéban a testvérek gyermekeire.

Ennyire jutva már, nem akarok elhallgatni egy észrevételt, mely fölmerült bennem, hanem a nélkül, hogy komolyan kérdésül tárgyalni azt lehetőnek tartanám. De mindamellett

¹⁾ Ez egyes számban »Sir«-t követel; többesben azonban a király megszólítása sem lehet (kivéven a lordokkal szemben) más mint gentlemen.

a gondolatot elmondani nem átalom, habár lesznek talán, a kik ezért gyermekes észjárással fognak vádolni.

A magyarok pogány őseiről tudjuk, hogy adó és szekér nagy szerepet játszott gazdasági életükben. Emez nemcsak helyváltoztatási eszköze volt, hanem állandón szolgált lakásul. A ló nem csupán harci erejének alapja volt magyarnak, harci modoránál fogva, melyet bölcs Leo császár és német krónikások nyomán ismerünk, hanem tápot is szolgáltatott neki húsában és tejében s úgy látszik, hogy e tápanyag fontos tényező volt oekonomiájában. Hasonlót különböző skytha népekről is jelentenek a régiek, de különösen jellemzőnek látszott az előttök egyre nézve, melynek erről adtak nevet. A tej evő skythákat, vagyis galaktophagokat? más néven hyppomolgokat, kik a Fekete-tengertől nem messze, Chersontól és Tauriától északra laktak, a görögök már a régibb időben jól ismerték, mint ^fa költők közül Homeros, Hesiodos és Aischylosnál való említettések bizonyítja,¹⁾ s a mellett még Strabo idejében ott laktak, athrákok és gétek földén túl az úgynevezett szekér-lakók és nomád pásztorok, a kik tisztán barmaik után, tejből és sajtból, különösen kancza-sajtból éltek.²⁾ Ephoros,³⁾ a görög írók egyik leghitelesebbike, »Európa« czímet viselő történetének IV. könyvében a skytha és sarmata törzseknek egymás közt erősen eltérő szokásait említi meg, melyek olykor a legdurvábbak és legvadabbak, míg ellenben vannak köztök, a kiknek életmódja a legtiszteletreméltóbb. Vannak ugyanis a nomád skythák közt néhányan (t. i. törzsek), a lótejjel táplálkozók, a kik igazságos voltak által mindenek

¹⁾ *Strabo* 300.

²⁾ Id. h.

³⁾ *Strabonál* 300.

felett kitűnnek. Ezeket, úgymond, már a költők említik'; így Homer mondja, hogy »Zeus letekint a tejevőknek és birtoktalanoknak, az emberek legigazságosabbjainak földére.«¹⁾ míg Hesiodus a tej evőket említi, kiknek báza a szekér.²⁾ Ezután elmondja az okokat, a melyeknél fogva – életmódjuk a legegyszerűbb lévén és vagyonhajbászatot kizárván – egymás irányában oly teljes jóindulatot tanúsítanak; mert közös nálok minden, még a gyermekek is, és az egész rokonság.³⁾

Abioinak, azaz birtoknélkülieknek nevezetnek, mivel a közösség miatt egyik sem mondhatott a magáénak semmit sem. No- és vagyonközösségüket damascusi Nikolaos is megerősíti, ki még azon érdekes adatot is közli rólok, hogy az idősbeket atyáiknak, az ifjabbakat gyermekeiknek s az egykorúakat testvéreknek nevezik.⁴⁾ Rokonelnevezéseikben tebát az osztályozó rendszert követték, melynek az összekötésű népek körében oly általános terjedtségét Morgan H. L. munkálkodása derítette ki. Ebben úgy, mint a többiben, Plato társadalmi eszménye testesült intézményeikben.

A vidéket, melyet a görögök a bippomolgok lakbelyéül ismertek, kétségtelenül tapodták egykor a magyarok lábai; igaz, hogy otlakásuk nem lebetett folytonos; a népvándorlás alatt vagy azok közt voltak, a kik becsaptak Atilával Európa legbelsejébe, vagy észak felé lettek szorítva, a bon-

¹⁾ Γλακτοφάγοιν Γ'ίων τε δνκίαοτάτων αvδttov. Ilias XIII. 4.

²⁾ Γλακτοφάγων είς γαίαν, απηνανα οίκν εχόντων. A hippomolgos elnevezés is úgy Hesiodusnál, mint Homernál (άγανών

³⁾ Ιππημολγών) előfordul.

⁴⁾ Más szóval, hogy mindannyian vérrokonoknak tekintik egymást.

⁵⁾ Müller, Fragmenta, III. 460. 123.

nan visszatérhettek később ősi hónukba. Igaz, hogy a szekereken lakás, a lóhússal és lótejvel való táplálkozás szokásai azon kiterjedt síkságokon más törzseknel is előfordulnak; ele mégis úgy látszik, hogy egy bizonyos, meghatározott nemzetiség az, a melyet a görög költők és történetírók, mint skythák és sarmaták szokásaitól eltérőt említenek. A »hippomolgoi« (lófejők) szónál emlékeztetünk arra, hogy a magyarok egyik törzsénél, mely az ősi jellegekből többet őrizett meg a nemzet egyéb részeinél, a székelyeknél annak megfelelő elnevezés az újabb korig tartotta fenn magát. Lófőnek nevezték az előkelőbb, vagyonosabb székelyt, ki lóháton volt köteles a zászlót követni. E szónak, mely lófejőnek is íratik, semmi köze a ló fejéhez; eredeti alakja »lófejő « volt és megkülönböztette a vagyonost, ki ménese lovait fejte, az elszegényedettől, szolgálai helyzetbe szorultól. Eredetileg mielőtt sivár hegyeikbe vonulni kényszerítettek, túlhatalmas ellenség által, midőn még Dél-Oroszország kövér síkjain legeltettek, a székelyek bizonyosan lófejők voltak mindannyian s akkor nem a jobb módúak megkülönböztetése, hanem mindnyájok közös neve lehetett ez.

Zárszó.

A hét utolsó fejezetben közölt adatok bizonyítékaul szolgálhatnak, hogy nem csupán uralkodók, de uralkodó osztályok is jönnek létre egyesek kiváló tulajdonai alapján. Ebben az egyéni variabilitás szabálya érvényesül, épen úgy, mint a mikor királylyá lesz, a kit erre politikai tulajdonai hivatnak. Hogy a nevezett szabály alatt mit kell érteni, erre nézve utalok a jelen munka I. kötetének 271. 308–312. lapjaira, II. kötetének 56. lapjára. Az ott elmondottakat tekintetbe véve is azonban szükséges, hogy e zárszóban még egyszer kiemeljük és kifejtsük azt, hogy az egyéni variabilitás mily horderővel bír a társadalmi fejlődés tekintetében. Az I. kötet XI. fejezetében kifejtettük, hogy mily szerepe volt annak a fajok keletkezésében és az emberi nemnek létrejöttében, mely ezen fejlődési irány legfelső eredménye. Ennek létrejöttével egyidejű a társadalmi állapoté, habár a legkezdetlegesebb alakúé. Mindamellett már ebben szervezetet kell felismernünk s e kezdetleges szervezet további és mind magasabb fejlődésre képes. Szervezet ugyanis soha nem egyéb annál, hogy egésznek egyes részei különböző, de egymást kölcsönösen kiegészítő feladatokat teljesítenek, melyek közös eredménye a szervezet létének fentartása, mely viszont a részek fennállásának előfeltétele. És ebben külön-

bőzik a szervezet homogén egységek tömegétől, melyekben minden egyes csak saját létfenntartását közvetíti egyedül, a midőn úgy az egység, mint az összeség, csupán a legalsó életműködésre van képesítve.

Ez alapon teljes jogosultsággal nevezhetjük a társadalmat szervezetnek, – és pedig felsőbb szervezetnek, a növényi és állati szervezetekhez képest.

A szervezet lényege tehát egyrészt a különböző feladatok elosztása, másrészt az egyedek foglalkoztatása; – minthogy pedig ezek tulajdonaikban és tehetségeikben, azok foka és neme szerint, egymástól különböznek, egyenkint külön-külön feladatokra vannak képesítve.¹⁾ Ennek folytán a társadalmi szervezet működése annál tökéletesebb lesz, minél többjénél a számos és különböző feladatnak lesz az olyan egyének által teljesítve, kik tulajdonaik alapján képesítve vannak erre. A politikai, valamint a hadi vezetés, az igazságszolgáltatás, a hivatalnok és a főtiszt teendőinek, a tudománynak és a művészetnek, az orvos és a kereskedő feladatainak, valamint sok egyéb foglalkozásnak sikeres gyakorlata más-más tulajdonokat igényel, s azért a társadalmi szervezet tökélye megkívánná, hogy mind e szakok olyan egyénekkal legyenek betöltve, kik a megfelelő tulajdonokkal vannak felruházva, valamint azt is, hogy a kiknek semmi ilyen kiváló tulajdonuk nincs, a közönséges munkát végezzék és alsó tisztek vagy altisztek, avagy közemberek legyenek. Ily tökély azonban sem a múltban nem létezett,

¹⁾ Ez természetesen nem úgy értendő, hogy a föltételezett társadalomban minden egyes egyén más-más feladattal foglalkoznék, vagy egy-egy feladat csak egy emberre lenne bízva, – hanem úgy, hogy némely feladatra kevesebben, másokra pedig többen vannak képesítve.

sem a jelenben a földgömbön fennálló társadalmi szervezetek közt nem fordul elő. De nem is követelhető az eddigi fejlődés által teremtett viszonyok közt, hogy olyan alakulás jött legyen létre, mert születés, vagyon és személyes összeköttetések oly tényezők, a melyek a művelődéssel és polgárisodással szoros kapcsolatban fejlődtek ki, a minnek folytán az egyéni becs nem dönthet kizárólagosan, habár tagadhatlan, hogy az elég gyakran érvényesül is. Ezért látunk államférfiak (a viselt méltóság azzá tesz) és hadvezérek közt? lángeszűk mellett, olyanokat, a kik mint Írnokok vagy őrmesterek sokkal inkább helyökön volnának; így operaénekesek közt is, azok mellett, kik a közönséget elragadják? olyanokat, kik talán mint vargák inkább szerezhettek volna érdemeket; más pályákon is előfordul efféle gyakrabban, mint kívánatos. De azért remélhető talán egy távol jövő, a mely ily visszáságoktól tisztázni fogja a társadalmi szervezetet és kivétel nélkül az egyéni tehetség szerint osztja ki az ilyent megkívánó feladatokat, valamint a kiválóbb tehetséggel nem bíróknak juttatja a közönségesebb feladatokat. Az e tekintetben való haladás igen nagy, ha azon időponthoz hasonlítjuk a jelent, a melyen Egyiptom volt a föld legpolgárisultabb állama; e korban ugyanis egyik egyiptomi király törvényt hozott, melyben halálra ítéltettek mindazok, a kik más foglalkozást gyakoroltak, mint atyjokét; s e törvény fentartott a monarchia egész további fennállása alatt. Ezzel az egyéniségek különböző voltának érvényesülése egy minimumra szállítatott le, s oly emberek, kik egy Rafael Sanzio, Canova vagy Göthe szellemét hordták magokban, egész életökön kénytelenek voltak sarut készíteni, mert atyjok sarukészítő volt és így fiaik és késő utódaik. Az egyiptomiak által elért művelődés kétségtelenül évezredek óta folyta-

tott haladást biztosít; egy bizonyos fokon azonban megszűnt a haladás, s a művelődési állapot, az egyiptomi ipar és művészet letűntéig, ugyanaz maradt. A korai fejlődés bizonyára azon király uralkodása előtt létesült s a későbbi megállapodás kezdetének épen oly biztosan kell egyeznie az idézett törvény alkotásának keltével.

A haladás, melyet e tekintetben a jelenkor kulturállamai tüntetnek fel a világtörténet legelső polgárisult államával szemben, és a mely haladás néhány évezredet igényelt, megerősíti a reményt, hogy hasonló időtartam letelével és a művelődés hasonló haladtával az emberi nem el fog érkezni a fejlődés azon fokára, a melyen a társadalom szervezetének fenjelzett eszménye testesülhet. Ez befogsalja az emberi nemnek politikai egységgé való összeforrálát, mely viszont háborúk lehetőségét zárja ki, a mivel feleslegesekké válnak a szervezetnek azon szervei, melyeket a jelenlegi állapotok közt nélkülözhetetleneknek ismervén fel, bevettünk fennebb, mint a társadalmi szervezet tagozásához tartozót. Mindezekkel testesülnie kell az utilitarianusok eszményének, mely szerint »minden élő lény oly keveset szenvedjen és annyit élvezzen, a mennyire ez lehetséges.«¹⁾ Mill János Stuart ezen szavaiban ki van fejezve minden emberi törekvés összegének egyedül helyes és lehető végcélja, habár ezen igazság számosak előtt sokáig rejtve fog maradni.

¹⁾ *John Stuart Mill, On utilitarianism. London, 1864.*

A következőkben igyekezni fogok röviden összehúzza jelezni azt, a mita jelen munkában adatokkal igazoltan, bebizonyítani kívántam. Kiindulási pontú szolgálta a társadalom legelső szervének, a főnöki állásnak eredete. A kérdés fontos, mivel a főnöki hatalom csírája a királyi és állami hatalomnak. Megfejtésére az atyai hatalom példája szolgálta, a miből kifejtett a csaknem általánosan elfogadott patriarchális theoria. Meggyőződésem szerint azonban a főnöki hatalom régibb a patriarchai család eredeténél; ez állítás igazolása megkövetelte a legősibb nemi állapotok s mindannak ismertetését, a mi ezekkel összefügg. Az ebbeli eredmények nézetemet igazolták, de e mellett az ide vonatkozó adatok egy része váratlan világot vetett az őskori politikai besztás – törzsek és testvériségek – eredetére, melyet mellőzni a kezdetleges társadalmak fejlődési történetében nem lehetett. Egyébiránt a főnöki hatalom fejlődése is szoros összefüggésben áll e viszonyokkal. Ennek a főnöki hatalomnak eredetét az egyéni variabilitás hatásának tulajdonítom, a mely állítás igazolást talál az I. kötet XI. fejezetében közölt adatok alapján, melyek bizonyítják, hogy a legkezdetlegesebb fokokon a főnöki hatalmat a törzs legerősebb, legvitézesebb, testileg és szellemileg domináló férfija ragadja magához, a ki harczban és vadászon tettei által minden mást felülmúl. Az eredetileg ekkép szerzett hatalom azután számos népnél örökössé vált, s az istenítésig¹⁾ fajuló deszpotizmusra is vezetett.²⁾ Ez akadályául tűnik fel az egyéni variabilitás hatása érvényesülésének, de az akadály nem legyőzhetetlen; az elsatnyult dinasztiát megbuktatja egy eré-

¹⁾ II. köt. III. fejezet.

²⁾ II. köt. I. fejezet. 46-52. 1.

lyes férfi, ki azonban többnyire szintén dinasztiát alapít, melyet ntöbb elsatnyulásával hasonló sors ér.¹⁾ Ebben látjuk az örökösítési bajiam és a feltörekvő tehetség küzdelmét. De nem csupán dinasztiák váltakozásában mutatkozik e küzdelem, egész osztályok emelkednek fel hatalomra és gságra, a családalapítók kiváló eréye alapján. Az indvididsákat szolgálta a szudra, az athénei eupatridák és római patríciusok hatalmasok voltak hazájokban.²⁾ Jelenben a brahmánok kevés tekintélyt élveznek, kivéve Malabarban, és habár egyik közülök viseli és átörökíti legidősb fiára a király címét (a benaresi maharadzsza) de a hatalom árnyékát sem bírja. A büszke ksatriják ivadékai, a radzsputok nagy része kénytelen a földet művelni és legnagyobb fejedelmeiknek nincs felsőbb rángj ok, sem nagyobb hatalmuk, mint a szudra eredetű gvaliori, barodai és indorai maharadzsáknak. A vaicszják már nem is léteznek, mert szudrákkal és egyéb kasztbeliekkal vegyültek össze. Athénében Solon és Klisthenes reformjai óta, noha ezek magok is eupatridák voltak, utóbb nevezettek nem bírtak valódi politikai előjogot. – A római patrícius családok utóbb beleolvadtak a nagyobb részében plebejus eredetű családokból álló későbbi nobilitásba, az előbbieket ez által megszűntek külön rangosztályt képezni, noha némely papi méltóság akkor is csak patríciussal volt betölthető. Teljesen elvesztette a patriciátus az őskori származás jellegét, mikor Caesar megkezdte

¹⁾ Ennek számos példáját találhatta a t. olvasó a II. köt. II. fejezetében.

²⁾ A rádzsza cím, mely régente királyt jelentett, most legfeljebb fejedelemnek, vagy berezegnek felel meg; a maharadzsák főbb rangot foglalnak el, és címök nagyfejedelemnek felel meg, de királyokul ezek sem tekintetnek.

a patríciusokat kinevezni, miben a császárok példáját követték. A császárok korában eltűnik, homályban vész el a viszonylag régi nobilitas. Új nevek merülnek fel, úgy a császári trónon, valamint a főhivatalokban, melyek csak egy vagy két nemzedékben szerepelnek s azután letűnnek. A patríciusok kiemelkedését tüzetesen tárgyaltuk e munka keretében, hol ezeknek letűnését, valamint a nobilitas kiemelkedését és utólagos letűnését csak futólag lehet megérinteni, de szándoka szerzőnek egy önálló értekezésben tüzetesen tárgyalni ezeket, annak a tételnek bizonyításául, hogy az egyéni variabilitás hatása és az örökösítési hajlam folytonos küzdelemben vannak egymással.

Jelezni kell itt még egyet, mint állandó szabályt a társadalmak fejlődésében, melyre nézve különben egyszerűen emlékeztetem a t. olvasót arra, a mi e munka I. kötetének 327. lapján már el volt mondva: *A társadalmak terjeszkedésének határát a politikai szervezet tekintetében elért fok szabja meg. Ha valamely társadalom oly kiterjedést ér el, mely a politikai szervezetben általa elért fokkal már nem fér össze, a szakadásra való hajlam múlhatlanul bekövetkezik és hozzátehetjük még, hogy a szakadás okvetlenül megtörténik.*

E tétel helyessége az illető helyen, I. köt. XII. fejj. 317-326. lapokon tapasztalati tények alapján biztosan meg van állapítva a legkezdetlegesebb szervezetű társadalmakra nézve. A népek közt, melyek a legbiztosabb példákat szolgáltatják, nevezhetők a dél-amerikai guaranik, az észak-amerikai thlinkitek, koniágok, aleutok, kucsinek s az itteni algonkin fajú népek, a kelet-afrikai bongók, bareák, bodjék és sok más ottani néger nép, az egyenlítő alatti Nyugat-Afrika néger népei és az ausztráliai. Ezeken kívül

még lehetne nevezni a battákat, dajakokat, az Andaman-szigetek benszülötteit. A turkesztáni török-tatár vándor törzsekről *Vámbéri* ¹⁾ írja, hogy mai nap is tapasztalhatni új törzsek és nemzetségek alakulását, akkép, hogy az elfoglalt legelő megszukulésekor ²⁾ egy része a törzsnek más legelő helyet választ, a mi által külön, új törzs képződik, mely vállalat mindig bizonyos egyén vezetése alatt történik.

Hogy a kérdésben levő tétel határozottan minden társadalmi szervezetre alkalmaztatik, holott bizonyítékok csak a legkezdetlegesebb ilyen szervezetek tekintetében hozatnak fel, ez azon föltételezésben történt, hogy a szerző utólagosan és más helyen tárgyalni fogja e részben a felsőbb fejlettségű szervezeteket is.

E munkában az egyéni variabilitás hatását csupán politikai viszonyokra tekintettel vázoltam, de fentartom a szándékot e hatás befolyását a társadalmi fejlődésnek egyéb ágaiban tanulmányozni.

¹⁾ Die primitive Cultur des turko -tatarischen Volkes. Leipzig, 1879. 133-34. l.

²⁾ T. i. mikor a népszám szaporodásával a szükséges marhaállomány is növekszik, a mi csak idő kérdése.

TARTALOM.

	<i>Lap.</i>
I. fejr. A főnök állása és hatalmának kiterjedése	1
II. fejr. A főnök vagy fejedelem helyettesei és szereplésük a tor- sadalom fejlődésében	53
III. fejr. Istenítés az egyéniség varázsa alapján	93
IV. fejr. Theokratikus államok	120
V. fejr. Az atyjag megszerzésére való törekvés, mint politikai fejlődmények csírája	153
VI. fejr. Az árja indek őskori állapota	184
VII. fejr. A dvidzsák kiemelkedése	229
VIII. fejr. A görögök őskori állapota	299
IX. fejr. Az eupatridák kiemelkedése	345
X. fejr. Legrégibb családi jog a rómaiaknál R. G.	398
XI. fejr. A gens eredete és jelentősége	431
XII. fejr. Patriciusok és Plebejusok	467
XIII. fejr. Kasztképződés egyéb népeknél	516
Zárszó	527